DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14021

Stryj Memorial Book

Sefer Stri

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

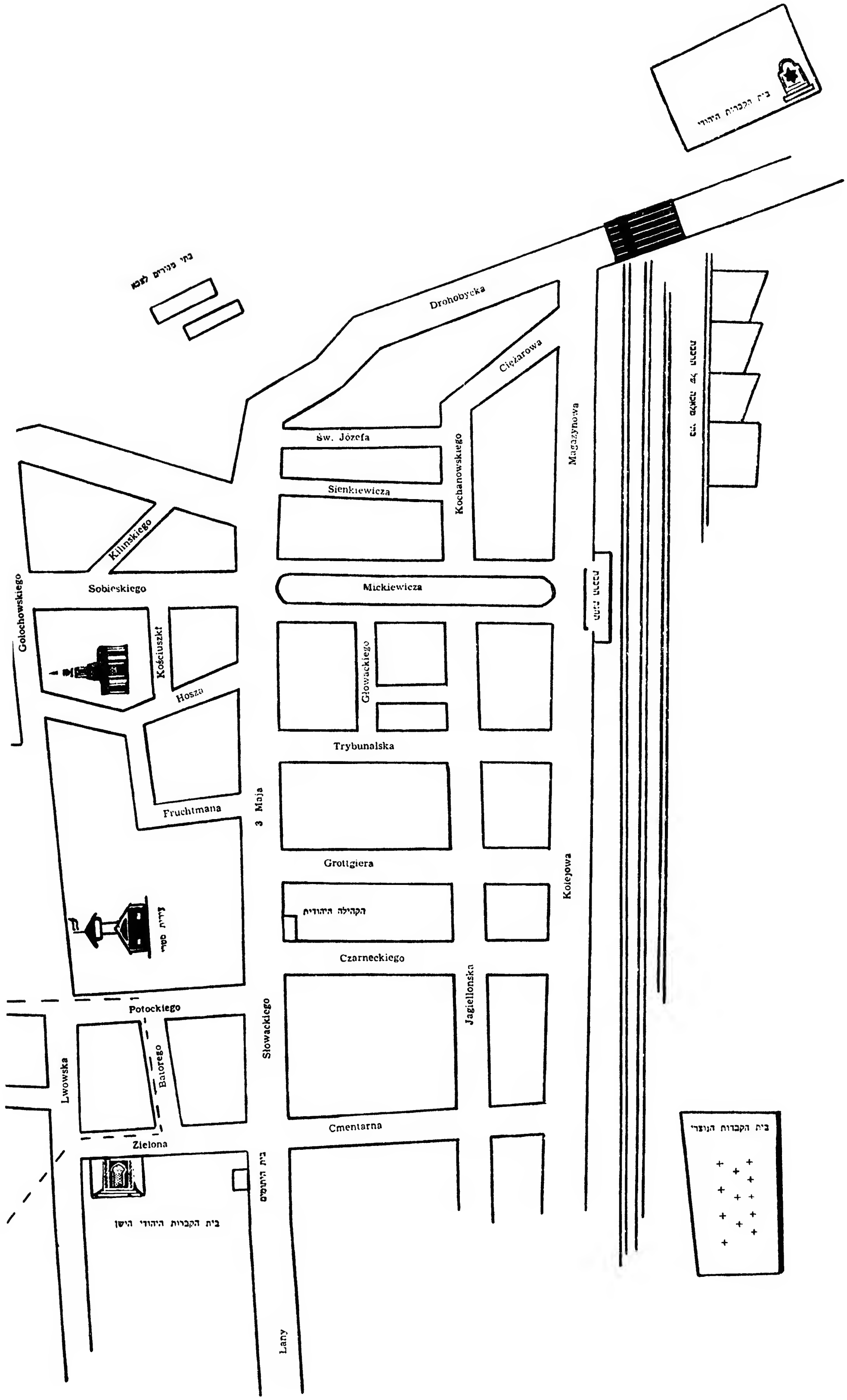
•

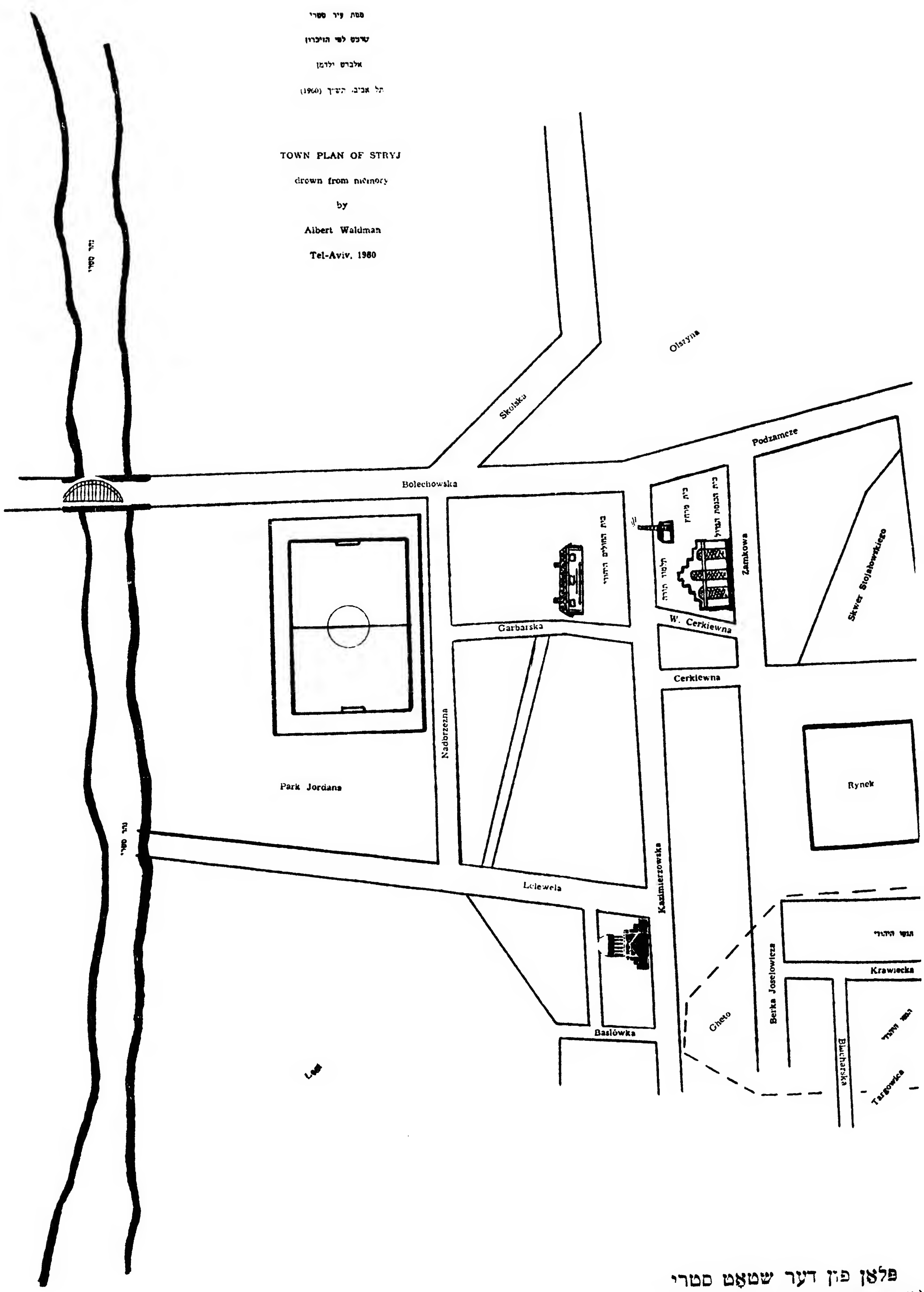
Original publication data

TITLE	Sefer Stri / [ha-Ma'arekhet, N. Kudish, Sh. Rozenberg, A. Rotfeld].
DESCRIPT	260, 68 p. : ill., ports., fold. map. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Stryĭ.
	Stryĭ (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Stryĭ.
ADD'L NAME	Kudish, Natan.
ADD'L TITLE	Seifer Stryj; yizkor book of the Jewish community of Stryj

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

בית הקברות היהודי
בתי מגורים לצבא
Drohobycka
Ciężarowa
Św. Józefa
Sienkiewicza
Kochanowskiego
Magazynowa
Kilinskiego
Sobieskiego
Golochowskiego
Mickiewicza
Kościuszki
Hosza
Głowackiego
Trybunalska
Fruchtmana
3 Maja
Grottgiera
הקהילה היהודית
Kolejowa
Czarneckiego
Jagiellonska
Potockiego
Słowackiego
Lwowska
Batorego
Cmentarna
Zielona
בית הקברות היהודי הישן
בית הקברות הנוצרי
Lany

פלאַן פֿון דער שטאָט סטרי
(רעקאָנסטרואירט פֿון אַלבערט וואַלדמאַן)

ספר סטרי

ספר סטרי

הוצאת
י.ל. פרץ
ישראל

תשכ"ב - 1962

א.רגון יוצאי סטרי בישראל

פארבאנד פון סטריער לאנדסלייט

ספר סטרי

בית הוצאת ספרים י. ל. פרץ, תל אביב

פאַרלאַג י. ל. פרץ, תל־אביב

SEIFER STRYJ

הוצא לאור על ידי ארגון יוצאי סטרי בישראל

Published by Irgun Yotzej Stryj in Israel

נדפס בישראל
Printed in Israel 1962

דפוס „אורלי", יסוד המעלה 27, ת"א, טל. 32062

המערכת

ד״ר נ. קודיש • ש. רוזנברג • א. רוטפלד

הועד להוצאת הספר

ד״ר ע. בר־לב, ד״ר נ. קודיש, מ. קז, ש. רוזנברג, א. רוטפלד

כתבי־יד ביידיש, בפולנית ובגרמנית תרגם לעברית: ד״ר נ. קודיש

כתבי־יד בעברית תרגם לאנגלית: י. לסק

מפת העיר סטרי שרטט אלפרד וולדמן

הועד להוצאת הספר מביע את תודתו לכל
המשתתפים, שתרמו, הן ברוח והן בחומר,
להוצאת ספר סטרי. יעמדו כלם על הברכה.

תוכן:

קהילת סטרי עד מלחמת העולם הראשונה (1914)

במלחמת העולם הראשונה (1914—1918)

מוסדות ואגודות

אישים ודמויות

הסתדרויות ומפלגות

במלחמת העולם השניה (1945—1939)

חורבנה של קהילת סטרי

זכרונות, כראָניק, אַרבעטער־באַוועגונג

דבר המערכת

בדחילו ורחימו אנו מגישים ליוצאי סטרי בישראל ובתפוצות את ספר הזכרון הזה על קהילת סטרי. הספר הוא פרי עבודתם המאומצת והבלתי פוסקת של יחידים, במשך שנים לא מעטות.

לא עמדו לרשותנו ארכיונים ומקורות היסטוריים, שמהם נוכל לשאוב את החומר על חיי היהודים בעירנו בדורות האחרונים, על כל גלוייהם. נמנעה מאתנו הגישה למקורות, הנמצאים באוניברסיטה בירושלים, בהר הצופים ובמקומות אחרים. כל החומר העשיר והמגוון המתפרסם בספר סטרי, פרט למאמרו המקיף והמאלף על „תולדות יהודי סטרי" עד המאה העשרים של הד"ר נ. מ. גלבר, הוא פרי זכרונם של יוצאי סטרי בישראל ומחוצה לה.

החומר לוקט, טפין טפין, בהתמדה, בעקשנות ובמסירות נפש, על ידי מספר אנשי סטרי. נצטבר יש מאין באמצעים דלים ובקשיים רבים.

עם פירסום ספר זכרון זה, שבו מקופלת מגילת סטרי היהודית, על עברה הגדול ועל קיצה המר, אנו מדליקים נר־נשמה ליקירינו אשר היו, פעלו ויצרו במשך דורות הרבה. אנו רוצים לשפוך אור אהבה ורחמים על חייהם הציבוריים, הלאומיים, הרוחניים, הדתיים והכלכליים של יהודי סטרי, על התרחשויותיה וגילגוליה, שחלו בקהילתנו לאורך הדורות.

אנו מקימים מצבה לזכר קהילתנו המפורסמת ברבניה, סופריה, מלומדיה, יוצריה ובוניה, שתרמו רבות לתרבות ישראל ולתרבות האדם. ציון לעסקניה, ולאנשי השורה, ללהט נעוריה ולחלוציה, שהוסיפו לבנה לבנין העם והארץ.

יודעים אנו, כי לא הגענו לשלמות, לא נעלמו מעינינו הליקויים והפגמים במא־מצינו לתאר תמונה שלמה ומקיפה של יהודי סטרי בחייהם ובמותם.

יודעים אנו, כי לא כל ערכיה וגילוייה של יהדות סטרי, מפעליה, ארגוניה, מוסדותיה, אישיה, מצאו את ביטויים המלא שהם ראויים לו.

פנינו לכל בני עירנו בבקשה, לתרום, איש כפי יכולתו, מי במעט ומי בהרבה, להקמת מצבה זו, אולם רק מעטים נענו...

הספר יוצא לאור, תוך הסכם עם יוצאי סטרי בתפוצות, בחלקו המכריע בלשון העברית ובו גם מדורים בלשון יידיש ובאנגלית.

תודתנו הרבה נתונה לאירגונים יוצאי סטרי בניו־יורק שעזרו לנו בהשתתפותם במימון הוצאות הספר.

יעמדו על הברכה כל יוצאי קהילת סטרי, שעזרו לנו ועודדונו בעצה ובהדרכה, בהוצאה לאור את ספר „יזכור" לקהילה הקדושה סטרי.

היה היתה קהילת סטרי...

היה היתה קהילת סטרי, עיר ואם היתה סטרי היהודית, תא חי ותוסס ברקמת הקהילות של יהודי פולין.

דורות יהודים בנוה; עמלים, עובדים, בעלי מלאכה, חנונים, סוחרים, אנשי מעשה ואנשי רוח הוסיפו נדבך על גבי נדבך במאות שנות קיומה.

ראשיתה בעבר הרחוק של ימי הביניים מלפני מאות בשנים... אחריתה בחורבנה של יהדות פולין... חלקה בקבר אחים האלמוני של ששת מליון יהודים... מקומה בתאי הגאזים בין נשמות היהודים, שפרחו בין אדי הרעל השמימה... עצמותיה ואפרה פזורים ברחבי גלות פולין...

דלה שפתנו לתנות ולהביע את כאבנו ואבלנו על מות קדושי סטרי בידי הרוצחים הנאצים הטמאים ועוזריהם למיניהם...

מי יספור את אישיה, קברניטיה, עסקניה, את כל עושי צדקה וחסד, את כל העושים למען העם ולמען ציון.

הנה העיר סטרי היהודית חיה, תוססת. יהודי סטרי חיים, עמלים, סובלים, מאמינים, מקוים ומתכוננים לבאות, לעתיד טוב יותר. באמונה תמימה וטהורה באדם דבקו בחזון העמים, ביעודה ובתרבותה של האנושות, שתביא גאולה לאדם היהודי באשר הוא שם...

והנה כרעם מן השמים ירדה עליהם הפורענות... המות בא כחתף...

עשירים ומגוונים, בתוכנם ובצורתם היו חיי היהודים בתקופה שלפני השואה, וכן גם חייהם של יהודי סטרי.

הנה דמותו המופלאה של היהודי המקובל, עטוף מסתורין, שכמותו התהלך לפני 700—800 שנה ברחובות קורדובה וטולדו בספרד, או לפני כ-500 שנה בסמטותיה הצרות של צפת בארץ ישראל... והנה החסיד הנלהב, שאינו שונה מחסידיו של רבי ישראל בעל שם־טוב מלפני 200 שנה... ולעומתם המתנגד החריף, הבקי בש״ס ובפוסקים, שכאילו הועתק מתקופתו ומסביבתו של הגאון מוילנה... הנה חובש בית המדרש, המסלסל את ניגונו על דף הגמרא, כאחיו בגטאות בימי הביניים. כן התהלך ברחובותיה של סטרי האברך המשכיל, כשם שהתהלכו חבריו לפני 80—90 שנה בימי לילנבלום, סמולנסקי ויהודה לייב גורדון. וכאילו מחוץ לציבור הזה שרך את דרכו, בשבילים בודדים, היהודי המתבולל לרביע ולמחצה, המתנכר לעמו כפי שהתנכרו אבות אבותיו במרכזי ההתבוללות במערב אירופה לפני כ־200 שנה...

הנה מסתער העסקן הלאומי על הקהילה לכובשה למען העם ובנין הארץ, ולעומתו המנהיגים היהודיים, המאמינים בגאולת ההמונים הנדכאים בכל אתר ואתר, שבהם יהודים נחיתלים...

והנה דמויותיהם הנלהבות של צעירים וצעירות המרהיבים את העין בחן נעוריהם, המחיים את הרחוב היהודי בסטרי, המגשימים בגופם ובנפשם את יעוד העם ומניחים בעלייתם החלוצית את היסודות למדינת ישראל.

היתה זאת הצטברות דינאמית של אישים ורעיונות, של יוצרים ועמלים, של המונים ותנועות, של שאיפות ומשימות. הצטברות של מתח היסטורי גבוה, שהגיע בשנת 1939 למשבר, שאחריו מות וחורבן...

לא ניתן לבשר ודם לרשום ולמצות את כל דברי ימי מרטריולוגיה של שנות 1939—1945.

אטומים היו השמים לזעקתם של אחינו המעונים לפני יציאת נשמותיהם, אטומות היו אזני אומות העולם הנאור, עת הגיחו קלגסי גרמנים „עם התרבות", חמושים במיטב כלי המשחית, להעביר מעולם את עם עולם...

השרידים המעטים, שניצלו ממחנות השמדה, מיערות פרטיזנים, מבורות, משיחים, ממערות וממחבואים בעיר ובכפר, חיים עתה, איש איש את חייו וזכרונותיו, שאינם נותנים מנוח... חיים הם בצל נשמות הקרבנות, שלא הובאו לקבר ישראל...

יבוא נא בספר הזה וידובב את כאבנו ואת שברנו... מאות יהודי סטרי החיים בישראל ובתפוצות, מיותמים ושכולים, איש איש עם זכר יקיריו, עטוף יגון ועטוי תוגה.... יבוא־נא ספר הזכרון הזה ויעמוד בדרכו של שר השיכחה העלול לעשות שמות בנו, ביהודי סטרי, ולבאים אחרינו...

יבוא־נא הספר הזה ויציל מתהום הנשיה את קהילת סטרי הקדושה בעלייתה, ובתפארתה ובחורבנה...

יהא הספר הזה ציון צנוע לאישיה, בניה, מוסדותיה, מפעליה, חלומותיה, אמונתה וחזונה של הקהילה הקדושה סטרי...

מי יגלה עפר מעיני הקדושים והטהורים ויראו, כי נצח ישראל לא שיקר, כי ממשלת הזדון עברה מן הארץ ושרידי הקדושים הקימו מצבה לאפרם, שאין לו תמורה...

יהא־נא הספר הזה ספר תפילה לנו, להפוך בו ולהשוות לנגד עינינו את מקומם של קרבנותינו.

ויהא בספר הזה משום הרכנת ראש ואמירת קדיש לזכרון קדושינו...

נתן קודיש — יונה פרידלר

קהילת סטרי עד מלחמת העולם הראשונה
(1914)

ד"ר מ. גלבר

תולדות היהודים בסטרי

מבוא

העיר בהתפתחותה

עובדה היסטורית היא שבסטרי היה קיים בית־יראה קתולי עוד בשנת 1396 ומתוך כך יש להניח שעצם הישוב במקום קדם לו זמן רב. העיר מילאה תפקיד חשוב במסחר עם הונגריה. כאן היתה תחנת מכס וגם ארמון מבצר שהעניק לעיר בטחון ועמדה שולטת על הסביבה.

בראשית המאה הט"ו היתה סטרי העיר המרכזית, בירת המחוז. המלך ולדיסלב יאגיאלו (1386—1434) העניק את המחוז יחד עם המחוזות השכנים ז'ידאצ'וב וגרודק לאחיו הנסיך בוליסלב שווידרוגיאלו. אולם כעבור זמן קצר נמסרו המחוזות ז'ידאצ'וב וגרודק לנסיך פדור לובארטוביץ וסטרי הוחזרה לידיו של המלך. עקב המלחמות נהרסה העיר ורק בשנת 1431 נתן המלך לאציל זאקליקא, המכונה גם טארלו, זכות לישב את העיר מחדש.

במחצית השניה של המאה הט"ו ישב כאן שופט ארצי (sędzia ziemski) וסמכותו השיפוטית חלה גם על כל הסביבה. הוא היה כפוף לשלטונו של הסטרוסטה, עם סידור שיפוטי על כל רייסין (Ruś). בימי ולאדיסלב ורננציק חלו גם בסטרי שינויים ארגוניים.

החל מהמאה הט"ו היתה סטרי לעיר לפי החוק המאגדבורגי, כפי שאנו למדים מתוך הפריבילגיה של המלך יאגיאלו, שהוענקה לעיר ב־21 באוקטובר 1431, ובה הועברה העיר מהחוק הפולני והרותני לחוק הגרמני.

במחצית הראשונה של מאה הט"ו השתייכה סטרי מבחינה מינהלית לחבל פשמישל. המלך ולדיסלב יאגיאלו הקים פה סטרוסטבו. הסטרוסטה הראשון היה ליקא טארלו (1).

בשנת 1509 פלש לתוכה צבאו של הוויאבודה בוהדן ממולדביה ובשנת 1523 — הטאטארים שהחריבו את כל העיר במידה כזו, שהסיים שיחרר את העיר למשך 8 שנים מתשלום כל המסים.

שיפור במצב העיר בא רק בימי הסרוסטה ההטמן גדול יאן טארנובסקי. בהשתדלותו הושגו בשנת 1549 הקלות רבות, כגון, שחרור העירוניים ממכס דמי־ירידים בהיקף 12 מילין מן העיר.

בעיר נמצא מספר רב של בעלי־מלאכה וסוחרים, שעמדו בקשרים מסחריים עם הונגריה, משם הביאו יינות, שאיחסנו במחסנים מיוחדים בטבור העיר ומכרו מלח מבושל לערים אחרות.

בימי שלטונו של בנו, יאן קשישטוף טארנובסקי, דיכאו פקידיו את העיר, אולם בתקופה זו גדלה האוכלוסיה הרותנית ובבעלותה היו 5 כנסיות שהיו נתונות לסמכותה של הכמורה בסמבור־פשמישל. בשנת 1650, בהשתדלותו של קשישטוף קוניצפולסקי, ובהש־פעת העיריה, העניק להם המלך יאן קאזימיר, פריבי־ליגיות ואף כמה זכויות בתחום כנסייתם, כגון צלצול פעמונים, שחרור כמרים מחובת שרות צבאי והופש הפולחן.

תושבי העיר עסקו במסחר, במלאכה ובבישול בירה. בשנת 1635 נמנו 6 איגודי (אומניות) בעלי מלאכה: סנדלרים, קדרים, חייטים, פרוונים, אורגים, נפחים ומסגרים. מלבד אלה היו עוד בעלי מלאכה בלתי מאורגנים באיגודים משלהם כגון, נחתומים, הבתנים, ספרים ורופאים לא מומחים.

יתרונות ניכרים העניק לעיר המלך סטפן באטורי בפריביליגיות מ־8 ביולי 1585 ו־1578. בפריביליגיות אלה ניתנה לעיר זכות מיוחדת לחייב את סוחרי המלח. העוברים מדולינה, להישאר בסטרי 3 ימים ולמסור לסוחריה את סחורתם. כן שחררו הפריביליגיות את העיר מחובת אספקת סוסים למלך, לפמליתו ולפקידיו בדרכם להונגריה. בפריבילגיה משנת 1585 ניתנה הסכמת המלך לבניית חנויות בטבור העיר.

בשנים 1592, 1605 פרצו דליקות עצומות שהחריבו את העיר במידה כזו, שהמלך זיגמונט ה־3 ראה צורך לשחרר למשך 4 שנים את העיר ואת העירונים מתשלום כל המסים, דמי־שכירות ושאר התחייבויות לאוצר המלך. בשנת 1597 רכשה העיר את הכפר זאפלאטון, שעם בעליו היו עשרות בשנים בסכסוכים ומשפטים. ע"י קניה זו הורחבה העיר בהיקף ניכר.

ב־30 במרס 1618 אישר המלך זיגמונט ה־3 את עיקרי הפריביליגיות וההישגים שרכשה העיר במשך השנים מאת הקומיסרים של הסיים ושל המלך. פריבי־לגיה זו, שעליה ניהלו מאבק ממושך, אושרה אחר

כך ע״י המלכים, ולדיסלב ה־4 בשנת 1633, יאן קאזימיר, ב־1650, יאן ולדיסלב סוביסקי ב־1681, וב־22 במאי 1766 ע״י סטניסלב פוניאטובסקי, והיא ששימשה יסוד להתפתחות העיר ושגשוגה.

תקופה קשה עברה על העיר בשנים 1620־1628. בשנת 1630 נמנו בעיר ובפרבריה 6 בנינים גדולים ו־362 בתים. בשנים 1646־1652 — בימי מלחמות הקוזאקים והטאטארים, נהרסו 200 בתים ונשארו רק 162. התושבים סבלו קשות ממגפות ודליקות. רוב האוכלוסיה נמלטה מן העיר, יותר ממאה בתים עמדו ריקים לחלוטין ולא נשארו בעלי מלאכה בעיר. בשנת 1648 התגוננה העיר בפיקודו של הפודוויאבודה מבלז, אנדז׳יי קאקובסקי מפני קוזאקים והכריחם לסגת. בעיר הסתתרו גם תושבי הסביבה. ב־1657 חנה בעיר מנהיג המרד ההונגרי, ראקוצ׳י, עם המטה הככלי שלו. ב־1672 שוב פרצה דליקה והחריבה חלק גדול מן העיר. העיר והאוכלוסיה התאוששו רק בימי הסטרוסטה יאן סוביסקי, בימי שלטונו התישבו בעיר בפרבר הלבובי סרבים, שברחו מגבולות תורכיה ומספר ואלאכים.

בשנת 1662 היה מספר התושבים בסטרי 1477 נפשות, מהם 357 פולנים 1050 רותנים, 70 יהודים. בתקופה זו נהנתה העיר מעזרתו המלאה של המלך סוביסקי שביקר מדי פעם בפעם בעיר ועשה מאמצים לשפר את מצבה אחרי הסבל הקשה שסבלה במשך שנים רבות. הוא הקים בנינים, חיזק את ביצורי העיר והארמון והשתדל לשפר גם את מראה העיר (2).

אולם השקט לא נמשך שנים רבות. ב־1664 פלשו לעיר התורכים, שנוצחו כאן ע״י צבאות פולין בפיקודו של הוויאבודה סטניסלב יאבלונובסקי. בשנת 1677 פלשו שוב התורכים לעיר. פלישות אלו מוטטו, כמובן, את משק העיר. ב־1699 עברו כאן צבאות הסאסים ונוסף על כך הרסו שטפונות הנהר סטרי והדליקות את הפרברים.

בראש המינהל העירוני עמד פרוקונסול ו־4 ראשי העיר burmistrz עם מזכיריהם. הואיל ורוב האוכלוסין, ביחוד בעלי המלאכה, היו רותנים, נבחרו לראשי העיר על־פי־רוב רותנים. גם תושבי הפרברים היו ברובם רותנים. השיפוט היה בידי מוכתר (wójt) ובית הדין העירוני. את הפרברים ניהלו מוכתרים

פרברים שהיו שייכים לאצילים נהנו מזכויות של „יורידיקה״, ז.א. הם לא היו נתונים לשיפוט העירוני, אלא לשיפוטו של האציל בעל האחוזה.

אולם העיר עצמה היתה, עקב המאורעות של עשרות השנים, חייבת סכומים גדולים לאצילים והפקידה בידיהם אדמות ובתים. העיר פנתה מדי פעם בפעם בבקשה לשחררה ממסים ומהתחייבויות כספיות אחרות.

עד מחצית המאה הי״ז היה כל המסחר בידי העירונים הנוצרים, אפילו עסקי כסף והלואות. הסוחרים מארצ׳ין פוהאץ׳ ובנו היו ידועים בתקופה זו כמלווים כספים לאצילים שבסביבה. אך במחצית השניה של המאה הי״ז משתלטים היהודים על רוב ענפי המסחר וייצור משקאות.

בפרברים עוסקים התושבים בחקלאות ובמלאכה. לפי רשימות מפקד מסוף המאה הי״ח היו בעיר עצמה 225 בתים ובפרברים 470, האחרונים ברובם בתים כפריים, שגגותיהם מכוסים קש. מספר התושבים הנוצרים עלה ל־641 משפחות. הישוב בכללו היה כפרי יותר משהיה עירוני.

אחרי הכיבוש האוסטרי חוסל הסטרוסטבו ולפי הסכם עם השלטונות האוסטריים בשנת 1791, סופחו לעיר שני כפרים (דוליבא, גראבוביץ) וחלק ניכר מיערות הסביבה, שאר הכפרים הוחלפו או נמכרו. אחר כך נעשתה סטרי עיר מחוזית, בשנת 1786 השתייכה סטרי למיכאל ויאלוהורסקי, שהיה בעל השכלה ואוהב ספר, הוא סידר בארמונו ספריה מובחרת. ב־1785 החרימו השלטונות האוסטריים את מנזר הפראנציסקאנים. בשנים 1786־1794 פרץ סכסוך בין העיר ובין השלטונות בגלל סמכויות השיפוט של המוכתר וכן בענין התערבות השלטונות בעניני העיר ודרישת העיר לבחור את ראש העיר בבחירה חופשית, בשנת 1788 אושר לעיר מינהל עצמאי (magistrat) ובשנת 1794 ניתנה הרשות לבחירה חופשית של ראש העיר והמועצה ולהקמת מינהל עירוני. התקציב העירוני עלה בשנים 1789־1794 מ־12.439 עד 19.000 פלורין הכנסות וההוצאות ל־14.350 פלורין. ברכוש העיר היו 12 משרפות יי״ש ושני בתי בישול לבירה.

ב־1783 יסדו השלטונות האוסטריים את בית הספר היסודי הראשון.

ב־1849 היה מספר התושבים 6000 נפש ומספר הבתים 650, ב־1880 — 12625 תושבים ו־1.184 בתים; ב־1890 — 16714 תושבים ו־1400 בתים: ב־1900 — 23205 תושבים ו־1500 בתים, ב־1910 — 30942 תושבים.

ב־1853 נוסד בעיר בית ספר ריאלי בשלב הראשון שהורחב בשנת 1878 לבית ספר ריאלי שלם ובשנת 1887 לגימנסיה קלאסית.

עם סלילת קו הרכבת חירוב־סטרי בשנת 1872, קו לבוב־סטרי ב־1873 וקו סטרי־סטניסלאבוב ב־1875 התחילה העיר להתפתח מבחינה כלכלית.

בשנת 1886 פרצה דליקה גדולה שבה נשרפו 970 בתים בשווי של 2.400.000 פלורין ונזק הסחורות היה 2.000.000 פלורין.

אחרי הדליקה התחילה תקופת השגשוג. מלבד בתי מגורים נבנו בניינים יפים בשביל השלטונות, בתי ספר ומוסדות ציבוריים (3).

1. בימי פולין העתיקה

פרק א׳

א. היהודים בסטרי ומאבקם על זכות ישיבה בעיר

היהודים הראשונים התישבו בסטרי במחצית הרא־שונה של המאה ה־ט״ז, אולם מבלי שהיתה להם זכות לכך. הסטרוסטה יאן טארנובסקי ובנו קשישטוף, שקיבל מידיו את הסטרוסטבו בשנת 1559, העניק ליהודים, בניגוד לפריבילגיות העיר, רשות להתישב בעיר. הם לא עשו זאת מאהבת היהודים, אלא בגלל אי־אהדתם לעירונים.

בסיים בפיוטרקוב בשנת 1567 נדון ענין זה והמלך, בהתחשב בכך, שהעיר שוכנת על גבול המדינה, לא רצה לפגוע בפריבילגיות של העיר והשלטונות היו מעונינים להתבצר שם לבטחון המדינה כולה, ולכן החזיר לעיר את זכויותיה ואסר לישב בה יהודים. ב־10 באוקטובר 1570 ניתנו לסטרוסטה — אחרי שבשנת 1569 שוגרו ע״י הסיים בלובלין, מבקרים לסטרי לשם חקירת הסכסוכים, שפרצו בין הסטרוסטה והעירונים — הוראות מפורשות לטובת העיר ואיסור על הסטרוסטה להחכיר ליהודים מזיגת משקאות.

אישור חוקי ראשון לישוב קבוע של היהודים בעיר, הושג רק בשנת 1576. אז קיבל מספר יהודים, בהשתד־לות סנטורים שתמכו בהם, רשיון מאת המלך סטפן באטורי (1576־1586), בניגוד לפריבילגיה של זיגמונט אוגוסט, שבה נאסר על היהודים להכנס לסטרי, ב־6 במאי 1576, את הרשות להתגורר בסטרי, לסחור בה ולרכוש בתים הן על אדמות פנויות והן בעיר עצמה או מחוץ לה, בקצור, בכל מקום שהסטרוסטה יקבע להם. מענין לציין שבתי הדין (Sąd Grodzki) בפשמישל ובז׳ידאצ׳וב סרבו לרשום את הרשיון בספריהם והוא נרשם בספרי הגראד בלבוב. רשות זו ניתנה על סמך העובדה, שהיהודים השתקעו בעיר בניגוד לחוק עוד לפני כן, גרו בה זמן ממושך מבלי לקבל רשיון לכך.

בפריביליגיה משנת 1576 הותנה, כמובן, במפורש, שעל היהודים לקיים את כל ההתחייבויות המוטלות על כל תושבי העיר. העירונים ערערו, בטענה, שפרי־ביליגיה זו עומדת בניגוד לפריביליגיות של העיר.

בשאיפתו להשיג מקור לכסף הדרוש להגנת גבול המדינה, החכיר הסטרוסטה מיקולאי סיאניאבסקי ליהו־דים בסטרי ובסביבתה את עסקי בישול בירה ומזיגת י״ש, אף־על־פי שחכירה זו היתה בניגוד לפריביליגיות של העיר. העיריה הגישה, כמובן, ערעור ולפי פקודת המלך, הגיעו קומיסרים בכדי לבדוק את המצב.

אחרי סיום החקירה ע״י הקומיסרים, הורה המלך ב־23 ביוני 1578, שיש להתנהג לפי הפריביליגיות שהוענקו לעיר ועל הסטרוסטים לא להכניס ולא להבריח לעיר יהודים. בהוראה מדובר בפירוש, ששום עירוני לא יעיז למכור ליהודי מגרש או בית. כל העובר על איסור זה יוטל עליו קנס של 100 גז׳יבני.

כדי לפצות את הסטרוסטה על אבדן ההכנסות מן היהודים הוטל על העיר לשלם לסטרוסטה 17 זהו־בים לשנה. גם הסטרוסטה אנדז׳י מטנצ׳ין שבא אחרי סיניאבסקי, לא התחשב יותר מדי באיסורים, מה שגרם לתלונות חדשות מצד העיריה.

למרות האיסורים של הועדות מזמן לזמן, אושרה הפריביליגיה משנת 1576 במלואה גם על ידי המלך זיגמונט ה־3 (1586־1632) ב־21 באפריל 1589, בתוספת אזהרה לעירונים, שלא יעיזו להטריד את היהודים.

גם בסטרי חוזרת התמונה של שאר ערי פולין. מיד אחרי הענקת הפריביליגיה בשנת 1576 — עשו העירונים מאמצים להרחיק את היהודים מן העיר, בטענה, שבפריבילגיה שניתנה לעיר ב־6 ביוני 1567 ע״י המלך זיגמונט אוגוסט (1548־1572) (4), נאסר על היהודים לגור בסטרי אלא הסטרוסטים והפקידים עקפו איסור זה והכריחו את העירונים להחכיר ליהודים את ייצור הי״ש ומזיגתו שהכניס לקופת העיר רווחים ניכרים. כך הוכרחה העיר בשנת 1569 להחכיר, בפקודת הסטרוסטה, לשלוש שנים, את מזיגת הי״ש ליהודי יעקב, תמורת מאה טאלרים. בתגובה לתלונה זו ולאחרות, שיגר הסיים את הקאשטלן לקינסקי ניקודם, מיקולאי מאלאכובסקי וסטניסלב קרוצ׳בסקי להסדיר את הסכ־סוך שפרץ בין הסטרוסטה והעיר.

בהשתדלות העירונים ביטלו הקומיסארים ב־13 באוקטובר 570 (4א) את החוזה וקבעו שאין בסמכותו של הסטרוסטה להכריח את העיר להחכיר ליהודים את הכנסותיה.

העירונים שנאחזו בהוראה זו התחילו להציק ליהודים. האחרונים, לאחר שהשיגו את הפריביליגיה לגור בעיר, הגישו למלך תלונה נגד העירונים, ואז פרסם המלך בגלובה ביום 26 ביולי 1577 הוראה, שבה

נאסר על העירונים לפעול נגד הפריבילגיה שלפיה הורשו היהודים להתישב בסטרי, שכן הם גרים בה זה שנים רבות. אולם למרות הוראה מפורשת זו, שהיתה מכוונת נגד כל התנגדות מצד העירונים, לא רצו העירונים להשלים עם המצב הקיים והגישו משפט נגד היהודים לבית הדין האסאסורי, שטיפל בעיניני הערים והפריבילגיות שלהן. בשנת 1580 השיגו פסק דין לטובתם ולפיו חוייב הסטרוסטה לא להרשות ליהודים לגור בעיר. תמורת זה שילמה לו העיר לשם פיצוי ההפסד שנגרם לו, 16 זהובים דמי שכירות לשנה (5).

אולם גם היהודים לא ויתרו והשתדלו להשיג מידי המלך זיגמונט ה־3 אישור הפריבילגיה של סטפן באטורי משנת 1576 ואף הצליחו. הודות להשתדלותם, שנמשכה שנים מספר, בוטל ערכו הממשי של פסק הדין הנזכר.

אולם בזה לא נגמר המאבק בין העיר ולבין היהודים.

בשנת 1628 הוציאו הלוסטראטורים, שנתמנו ע״י הסיים בשביל הוויאבודות רייסין, הוראות לטובת היהודים בסטרי. העירונים הגישו ערעור בטענה, שהלוסטראטורים נמנעו מלעיין בפריבילגיה של יאגיאלו משנת 1431 ובפסק הדין משנת 1578, שלפידם לא הורשו היהודים להשתקע ולנהל מסחר בעיר, ואילו הלוסטאטורים, בניגוד לכך, אישרו להם את זכות הדיור והמסחר.

מעניין שבתקופה זו השתרר מצב משונה. רוב העירונים היו מקיימים קשרים עם היהודים, לא קשרי מסחר בלבד, אלא אפילו יחסי־שכנות ידידותיים, ואילו סיעה אחרת המשיכה להלחם ביהודים והיא היא שהיתה מסיתה את האוכלוסין נגדם.

בהסכמת מועצת העיר ומנהיגים של אגודות בעלי מלאכה (cechy) החכירה העיר בשנת 1632 ליהודים מיכל מושקוביץ ויארשאנוביץ בשותפות עם יצחק בית לבישול ומזיגת יי״ש נגד תשלום של 1000 זהובים פולניים, אולם בתנאי שהמזיגה תיעשה רק בבית אחד ושישרתו את יועצי העיר וחברי־המועצה ביושר ובמחירים מוצדקים. ביום ראשון בשבוע ובחגי הנוצרים לא ימזגו שום משקאות לפני התפילה בכנסיה.

מצב היהודים השתפר בימי המלך ולאדיסלאב ה־4 (1632־1648), אשר העניק להם ב־27 באוקטובר, 1634, הודות להשתדלות האצילים, פריבילגיה שלפיה הורשו לקנות מגרשים בתוך העיר ומחוצה לה בשביל בית כנסת ובית קברות. לעירונים ולשלטונותיהם ניתנה הוראה חמורה לבל יעשו ליהודים קשיים ויניחו להם ליהנות מכל הזכויות והחרויות, אם רק ימלאו את כל ההתחייבויות הקשורות בקרקעות לגבי העיר והסטרוסטה.

בתקופה זו היה הסטרוסטבו בידי קשישטוף קוניצפולסקי. שהעניק ליהודי סטרי את חסותו המלאה נגד רצונם של העירונים, שהצליחו לקבל מיאן קאז׳ימירז פריבילגיה, שאסרה על היהודים לגור ולבנות בתים בעיר. קוניצפולסקי לא התחשב בזה, אלא המשיך ביחסו האוהד ליהודים, שכן החשיב את תפקידם הכלכלי ולכן השתדל לעמוד לימינם. כך מילא את בקשתם להעביר את בית הכנסת, שנמצא עד כה על מגרש חכור, למגרש משלהם. כדי להפסיק את ההסתה נגד היהודים מצד חוגים מסויימים של העירונים, אסר באיסור חמור לאיים על היהודים ואיים להעניש מעשה כזה בקנס של 100 גרז׳יבני. ביחסו ליהודים הוא הרחיק לכת והתיר להם לקבל, בהסכמת הארמון, יהודים זרים לקהלתם וכך עזר לגידולה של האוכלוסיה היהודית. יחס זה עורר בקרב העירונים תסיסה מסוימת ויהודים חששו להתפרצויות ולהתנפלויות של האספסוף. משום כך פרסם הסטרוסטה הוראה מיוחדת ב־20 באפריל 1638 (6), שתמורת התנהגותם הטובה והישרה של היהודים יש להניחם בשלוה ושלום. היהודים מצדם עשו הכל כדי לא להרגיז את העירונים והשתמשו בפריבילגיות שלהם בזהירות ובקפדנות יתרה.

אף־על־פי כן הגישו העירונים מחאה חריפה נגד יחסו של קוניצפולסקי המעדיף את היהודים. אחרי מותו, בשנת 1660, הגישה העיריה בגראד ז׳ידאצ׳וב מחאה, שהיהודים, בניגוד לפריבילגיה של המלך, ממשיכים לגור בעיר, בנו בתים חדשים וריכזו בידיהם את כל המסחר, מבשלים תמד, בירה ומשקאות חריפים אחרים וסוחרים בהם בניגוד לחוק. אולם היהודים ניסו לרכוש לצדם את יועצי העיר וכך הצליחו במרוצת השנים לשכנע במאמצים השונים מספר יועצים לטובתם במידה כזו, שבשנת 1660 העניק המוכתר אנדז׳יי וואלקובסקי בשם העיר וביוזמתה היא, ליהודים קרקע לבית קברות, שקודש ב־4 ביוני 1660.

לאחר שהצליחו במאמציהם לרכוש להם אוהדים במועצת העיר ואת הסכמתם לתמיכת הסטרוסטה בהם, התחילו היהודים לבשל בירה, תמד ליקיארים ומשקאות חריפים ולמזוג אותם אף־על־פי שלא היתה להם רשות לכך ואף עמדו להשיג זכות זו, שהיתה אסורה עליהם לפי פריבילגיות העיר. בקרב העירונים היתה קבוצה שלא השלימה עם המדיניות היהודית של מועצת העיר

והסטרוסטה והיא הגישה בשנת 1660 ערעור, בטענה, שהעירונים סובלים מהתחרות היהודים הואיל ומזיגת המשקאות שלהם גוזלת מהם את פרנסתם.

היהודים שמספרם הגיע בשנת 1662 ל־70 נפש (7), ידעו להתגבר על תלונה זו והיא לא גרמה לשום תוצאות לרעתם.

בימי הסטרוסטה יאן סוביאסקי — המלך בעתיד — שהעריך מבחינה כלכלית את היהודים כגורם דרוש לפיתוח המדינה, גילה גם בסטרי יחס חיובי־אוהד ליהודים. הוא אישר בשנת 1663 את הפריבילגיות שלהם מימי סטפן באטורי שאושרו ע״י זיגמונט ה־3, ולאדיסלאב ויאן קאז׳ימירז (1648־1672) שבהן הובטח להם החופש לעסוק בכל ענפי המסחר. נוסף לזה הטיל על העיריה לשתף שני נציגים של היהודים בכל ההת־יעצויות הקשורות בעניני מסים עירוניים. בתגובה לחששות היהודים, שמא יאיימו או יתנפלו עליהם, קבע שכל איום עליהם וכל מעשה לרעתם יתקל בעונש חמור (8) "sub poena arcensi irremissibili"

בשנת 1664 התלוננו שוב העירונים בפני הלוסט־ראטורים על סחר היהודים במשקאות. הפעם העלו טענה חדשה, שהקימו בית כנסת 'De nova radice' מה שאסור להם. היהודים הוזמנו להופיע. הם באו והראו את הפריבילגיות, הלוסטרטורים עמדו הפעם לימין היהודים ודחו את תלונות העירונים. אף־על־פי־כן לא הפסיקו העירונים את מדיניות התלונות שלהם.

לשוא היו כוונותיו הטובות של סוביאסקי, שהיה מעונין בשלום בין העירונים ובין היהודים. דוקא בשנים אלו פרצו סכסוכים בין היהודים לבין העיריה בקשר עם המסים, שעליהם החליט הסיים. היהודים טענו, שהואיל והם משלמים מס גלגולת, פטורים הם ממסים אחרים שדרשו מהם גובי המסים של הסיים הארצי. כאשר הוגשה נגדם תלונה, שיגר סוביאַסקי ועדה מורכבת מסטאניסלב יאסטשבסקי, מזכיר חבל האליץ׳, פאבל גיאדרז׳ינסקי, סמואל גורסקי, אלכסנדר בידלובסקי ויאן קרוגולצקי. ועדה זו פסקה ב־8 במרס, 1670, שעל סמך הקונסטיטוציה משנת 1667 אין מסים אלה חלים על היהודים. אולם על 11 בתים, שנרכשו ב־18 השנים האחרונות, עליהם לשלם את המס המלכותי מבתי דירה, מס מעשנות (podymne) בסך 7.5 גרוש מכל בית, הואיל ונתקבלו כתושבי העיר והושוו בזכויות וחרויות עם העירונים. תמורת זה הותרה להם מזיגת משקאות שהעירונים אסרו עליהם. כמובן שהיו צריכים לשלם מס־משקאות (czopowe) המגיע לאוצר המלוכה ומסים אחרים לפי החישובים עם העיר, על כל 100 זהובים של העירונים — 9 זהובים. בפסק דין זה הודגש בפירוש שהעיר קיבלה liberalitate et munificentia את היהודים והעניקה להם מגרש לבית כנסת וקרקע לבית קברות. פסק דין זה אושר על ידי סוביאסקי בלבוב ב־8 במרס, 1678 (9). בתוספת לפסק הדין הודגש שיהודי סטרי ישלמו את מס־מעשנות מבתים שנרכשו ב־18 השנים האחרונות ולכן אין להטרידם יותר בענין המסים.

לאחר שסוביאסקי נבחר למלך פולין (1674־1696), קיבלו ממנו היהודים ב־24 בנובמבר, 1676 פריבילגיה בעלת ערך כלכלי מיוחד, והוא, יריד בעיר ביום ג׳ נוסף על היריד הקבוע בסטרי ביום השבת, שבו לא היתה ליהודים האפשרות להשתתף.

בשנת 1677 אישר המלך סוביאסקי את כל הפרי־בילגיות של יהודי סטרי והרשה להם לנצל את כל הזכויות שמהן נהנים היהודים בערים מלכותיות, מלבד זה התיר להם לבנות בית כנסת ולהקים בית קברות (10).

בשנת 1692 כבר היה בעיר רחוב יהודי ובו 10 בתים ובכל אחד מהם בית מזיגה. בכל העיר נמנו אז 115 בתים. מטעמים כלכליים (10א) לא הסתפקו היהודים בקביעת יום יריד שני ביום ג׳ והשתדלו בחצר המלך, שיעבירו את יום היריד משבת ליום ו׳ בנמוק, שה־עירונים ושלטונותיהם רואים ביהודים תושבים שווי זכויות ומטילים עליהם מסים כעל שאר העירונים, ולכן אין לגרום להם נזק כלכלי על ידי קביעת היריד העיקרי בעיר בשבת. יש, איפוא, להעבירו ליום ו׳ כדי שיוכלו לקנות תבואה ועצים הדרושים להם לבתי בישול משקאות.

בבקשה זו תמכה גם העיריה בכתב המלצה מיום 19 בפברואר, 1696, בנימוק, שעושים זאת, כדי לאפשר ליהודים לשלם את המסים.

ב־18 באפריל, 1696, פרסם המלך הודעה שבה אישר את הסכמת העיריה לקיים את הירידים בשני הימים ג׳ ו־ו׳ (11).

מיעוט של שלושה יועצים במועצת העיריה התנגד להסכם זה ומחה נגדו, בטענה, שראש העיר יאן באראַ־נובסקי וחבר היועצים תמכו בבקשת היהודים בניגוד לחוק.

באותה שנה 1695 התלוננו שוב היהודים לפני המלך, שמכריחים אותם במשפטים פליליים ואזרחיים להופיע בפני בתי הדין העירוניים ושם מטילים עליהם

באמצעות אינטריגות, נוהל שיפוטי ובכפיה הוצאות מרובות.

ב־24 ביוני 1695 הוציא המלך מוילאנוב, מקום מושבו בקיץ, צו למנהל הסטרוסטבו שהיהודים נתונים לשיפוט בתי דין משלהם. במקרה שפסק דין לא ימצא חן בעיני צד אחד יוכל הוא לערער בפני מנהל הסטרוסטבו.

גם אשתו של סוביאסקי, מריה קאזימירה, שטיפלה בניהול אחוזותיה ומשקיה, גילתה יחס אוהד והוגן ליהודי סטרי ועשתה רבות להגנתם מפני התקפות העירונים. כאשר המוכתר של האחוזה, רומאן פופיאל, לא התיר ליהודי חיים ז'ילדוביץ', שמילא גם תפקיד של מנהל חשבונות מכס, לגמור את בנית בית־בישול לתמד, פרסמה המלכה הוראה, בלבוב ב־13 במרס, 1698, שברצונה לראות בעיר ישוב גדול בבניניה, כרמיה ובתי בישול בירה, כדי להעניק לעיר ולתושביה תועלת כלכלית. לכן ברוח הפריבילגיה, שבעלה נתן לנוצרים וליהודים, מרשה היא, ליהודים לשפר את הבנינים, להקים יקבים, סודניות ובתי בישול לתמד, בלי שיפריעום ויעשו להם קשיים. משאלתה היא, איפוא, ששלטונות המינהל של הסטרוטבו ימנעו דיכוי של היהודים.

בתקופה המדוברת נהנו היהודים מיחס טוב ואוהד לא רק מצד הסטרוסטבו ושלטונותיו, אלא גם מצד הכנסיה הקתולית.

כשניגשה הקהילה היהודית, להקים בית כנסת חדש — בנין עץ — פנתה אל שלטונות הכנסיה הקתולית, בהתאם להוראות החוק, בבקשה לתת רשיון לכך. הסופראגאן ומנהל החשמנות בפשמישל יאן דאב־בסקי נענה בחיוב וב־20 לדצמבר, 1689 נתן את הסכמתו, בתנאי, כפי שהיה נהוג בתקופה זו — שבית־הכנסת לא יהיה גדול ומפואר מהכנסיות ולא יפריע לבתי הנוצרים (11א).

הפריבילגיות המוזכרות שנשארו בתקפן עד השל־טון הפולני בסטרי, היוו את הבסיס החוקי של האוכלוסיה היהודית ואפשרו לה להתקיים ולהתפרנס וכן גם לפתח את חייהם הציבוריים במסגרת החוקית, שהותוותה בחוקה לקהילות היהודיות.

מבחינה חוקית לא חלו אחר כך שנויים עקרוניים. גם בענין סילוק המסים לא באו שינוים, פרט לשנת 1764, שאז קבע הסטרוסטבו שיש להטיל על האזרחים הנוצרים וכן גם על היהודים את מס ה־ szarwarki לתיקון טחנות, גדרות, ברכות וכבישים וכן לדאוג לעבודות הטיית המים מנהר סטרי החודרים לעיר (11ב).

בשנת 1766 אישר המלך הפולני האחרון, סטאני־סלאב פוניאטובסקי, את כל הפריבילגיות במלואן.

פרק ב'

החיים הכלכליים

מראשית התישבותם בסטרי עסקו היהודים ברובם המכריע במזיגה, במסחר סיטוני וקמעוני, בחכירת מכס — הכנסות האוצר — משקי הסטרוסטבו ובעסקי בנק־אות. בשנים הראשונות של הישוב היהודי היה עיקר פרנסתו סחר משקאות.

לעיר סטרי הוענקה בפריבילגיה שלה הזכות לשרוף י"ש ולבשל בירה ותמד, אולם העירונים לא הצליחו ליצור תוצרת טובה. אמנם הסטרוסטים, שהיו מעונינים שהתוצרת תהיה טובה, הכריחו את העיר לעשות מאמצים לשפר ולייעל את הייצור אולם בלי תוצאות חיוביות. הסטרוסטים שהעריכו את הכושר הכלכלי של היהודים, התחילו ללחוץ על העירונים, שיחכירו את ייצור המשקאות ליהודים. על רקע זה פרצו סכסוכים בין הסטרוסטים והעירונים, כפי שתואר בפרק הקודם. הענינים הגיעו לידי משפטים וחקירות ע"י ועדות שונות וקומיסארים של הסיימים.

אולם למרות ההחלטות החמורות של הועדות המשיכו היהודים בפעולותיהם הכלכליות. ייצור מש־קאות ומזיגתם היה על־פי רוב בידי סוחרים בינוניים־קמעונים. מראשית המאה הי"ז ריכזו מספר יהודים מסטרי בידיהם את מרבית המסחר בתוצרת הארץ — מלח, עצים, שוורים, בקר ומשקאות. בסחר זה השקיעו את מרבית כספם והשקעה זו נתנה להם רווחים בטוחים. מלבד המסחר בפנים הארץ וסחר חוץ היו חוכרים מכ־רות מלח בסטארא־סול תמורת דמי חכירה של עשרות אלפי זהובים וריכזו בידיהם כמעט את כל יצוא המלח. מבין חוכרי מכרות מלח ידועים האחים פישל ויוסף, „אנשי ק"ק סטרי, שהחזיקו מכרות מלח בלישוויץ. כשנגמר חוזה חכירה רימה אותם ר' נחמן, מראשי קהילת בוליחוב, ועשה שם עושר רב" (11ג) וכן שמואל חיימוביץ, שהוציא בשנים 1701—1704 מדי שנה בשנה עד 18000 חביות מלח (12) לפני זה עסק שמואל חיימוביץ בתיווך במסחר סוסים, שבו הרויח כסף רב מדמי סרסרות וכן חסך הון להשקעות במסחר מלח.

ענף כלכלי חשוב, שהיה בידיהם תקופה ממושכת, הוא חכירת מכס. עוד במחצית השניה של המאה־י"ז

קיבלו היהודים מהשלטונות את הנהלת דמי מכס. עיסוק זה — כחוכרים, חוכרי־משנה, מנהלים, גובים — הביא nolens volens לידי חיכוכים וסכסוכים בין המוכסים והלקוחות. סוחרי סטרי, לא יהודים וגם אצילים, התאוננו שחוכרי מכס היהודים מציקים עליהם ודורשים מהם, פרט המגיע לפי תעריפי־המכס, תשלומים נוספים ומתנות. כך למשל, אסרו המוכסים את מכירת סוגי היין המשובחים והביאו את הסוחרים לידי התמוטטות ממש.

בשנת 1677 התלוננו העירונים והאצילים, שחוכר המכס אייזיק ועוד 5 חוכרים גובים דמי מכס שרירותי. הסופר הנאמן של המכס אלכסנדר קוצ׳ינסקי הגיש, בהשפעת המתלוננים, תלונה נגד החוכרים, יצחק סקולסקי, יוסף מושקוביץ וסופר תחנת המכס בסטרי, יצחק מויזשוביץ שהם „גונבים מאת המדינה״, שכן אף בהיותם חוכרי המכס, הם חוכרים גם בתי־מרזח, אחוזות של הסטרוסטה, ובתי חרושת באחוזות אלו וגובים מכס כפול מסוחרי ארצות חוץ (13). הסכסוכים היו מביאים לידי כך, שאצילים, כמרים ועירונים היו מאשימים את היהודים במעשי רמאות, בהערכה בלתי נכונה, בגבית תשלומים בלתי צודקת וגם בגנבות, קרו גם מקרי האשמה מסוג אחר: כך, למשל, הואשמו החוכר יהודה נתן ובנו, שהעליבו את הדת הנוצרית ואת הכמרים והם הוכו למוות.

מלבד חכירות מכס היו יהודים חוכרים גם את גביות המסים. בשנת 1676 היה ידוע היהודי מושק סובקולאקטור שחכר את גביית מסי העיר.

בסחר היהודי במאה הי״ז ובראשית המאה הי״ח תופס מקום ניכר יצוא בקר ושוורים. הקבלנים יוסף מושקוביץ, גרשום שלומוביץ, תיאודור איזאקוביץ, שנהרג בשנת 1617 בכביש לבוב־סטרי, ע״י האציל מדוברובלאני, יאן ווישניאבסקי (14), קנו עדרי שוורים ופיטמו אותם בשדות מרעה בהרים. את השוורים קנו מידי האצילים במחיר 80 זהובים בעד שור במזומן או במקרים רבים תמורת אריגים גרמניים ויינות. סחר זה דרש השקעות סכומים עצומים שיחידים לא היה בכוחם לעשות זאת. לכן אורגנו שותפויות עפ״י רוב עם אצילים בעלי אחוזות שהיו מספקים את השוורים. את השוורים היו מובילים לשלזיה. שם נמכר עדר שוורים ברווח נקי של 837 דוקאטים (15). סוחרים יהודים מסטרי היו הסיטונאים בסחר בקר וסוסים שהביאו מהונגריה (16).

במאה הי״ח התחיל מסחר סוסים גם בכיוון הפוך — מסטרי להונגריה. הספק הצבאי אליעזר אשכנזי מקארולא שבהונגריה, היה קונה סוסים בשביל הצבא האוסטרי. בסטרי סיפקו לו סוסים, הסוחר צבי הירש, שמעון מאזטנר וסוחרים מקומיים אחרים (17). על ראשית מסחר סוסים בסטרי בכיוון להונגריה מוסר לנו בר בוליחובר בזכרונותיו את הפרטים המענינים: „ואז בא בפעם הראשונה מארץ הגר הקצין המפורסם מוהר״ר אליעזר אשכנזי מעיר קאראלי והתאכסן בק״ק סטרי בבית הנגיד והקצין מו״ה צבי הירש במו״ה מרדכי ז״ל. גיסו האלוף מאזטנר שראה את סוסו היפה שקנה בדולינה, ציוה שאקנה למענו יותר סוסים טובים וקניתי עוד שלושה סוסים יפים והבאתי אותם לעיר סטרי ולקחו אותם ממני והרווחתי סך מסויים, יותר משלוש מאות זה׳ פוליש, שהיה אז בימי נעורי נחשב לריוח גדול בהשגחת ד׳ ית״ב״ (18).

מתוצרת הארץ היו בידי היהודים מסחר התבואות שהיה מסחר יצוא. מגדולי היצואנים בסטרי בראשית המאה הי״ח היה אברהם שמואליק.

לסחר זה היתה קשורה החזקת טחנות, אשר כמעט כולן בסטרוסטבו סטרי היו בידי היהודים. אשר לסחר הסיטוני יש להדגיש שמספר ניכר של יהודים היו סוחרים באריגים ובסחורות גלנטריה. הם עמדו בקשרים מסחריים בעיקר עם דאנציג והיו קונים שם את הסחורות באמצעות יהודים, ביחוד של דוד קארוואס, אולם רובו של הסחר הסיטוני היה מסחר יינות מהונגריה.

את היין מהונגריה היו מוכרחים להביא, לפי הוראות השלטונות, בכביש יאשלנסקה־דוקלא, רימנוב, סונץ׳־ביץ׳, ז׳מיגרוד. נובי־טארג־יורדאנוב, קרוסנו סאמבור־לסקו־סטרי. מי שהביא את היין בכביש אחר הפסיד מחצית מטענו לטובת האוצר ומחצית לטובת המלשין.

הודות לקוי התחבורה הטובים מסטרי להונגריה היתה חשיבות מיוחדת לסחר יהודי סטרי עם הונגריה.

בתקופת המלחמות בשנים (1648־1680) התגברה בפולין הנטיה לשתיית משקאות חריפים. העירונים והאצולה ראו הזדמנות יפה להכנסות יציבות שהיו מפצות אותם על הנזקים שנגרמו להם במלחמות. גם היהודים ראו בפיתוח הייצור והמסחר של משקאות חריפים — יי״ש, תמד, בירה ויין — אפשרויות כלכ־ליות נרחבות והתחילו להתמסר לענפים אלה, השתדלו להשיג רשיונות לייצור משקאות ואף קיבלו אותם.

בניגוד לאיכרים ששתו יי״ש, ולעירונים ואצילים קטנים שהרבו לשתות גם בירה ותמד, העדיפו הכמרים בדרגות גבוהות של הכמורה, ומגנטים לשתות יינות,

ביחוד מתוצרת הונגריה. הואיל וקוי התחבורה לשם עברו דרך סטרי, תפסו יהודי סטרי את חשיבות הסחר הזה. הסוחרים העיקריים בסטרי בראשית המאה הי״ח היו צבי ר׳ הירש ר׳ מרדכי׳ס, שמואל חיימוביץ, שהיו גם מנהל חשבונות בסטרוסטבו. הם היו גדולי יבואני יינות הונגריה. הודות לקשריהם עם האצולה הפולנית לא היו מתקשים במסחר. הם היו נוסעים למישקולץ ושם קנו יינות גם בשותפות עם סוחרי יינות ידועים מבוליחוב, בר בוליחובר ואחיו (19), מידי האצילים העשירים ההונגריים פטאי, קארולו סאפאשי. הסוחרים הנזכרים היו מוכרים חביות היינות לאחים בוליחובר, שהיו מוכרים אותם לכמרים בלבוב או לאצילים.

על תהליכי המסחר מספר בר בוליחובר: „הנה ידעתי שבק״ק סטרי, ביד הקצין הרבני מו״ה צבי ר׳ הירש ר׳ מרדכיס, עומדים עד היום כמה חביות יינות ישנים משנת תק״ט לפ״ק, שהיו בידי פרובים (דוג־מאות) מהם בלבוב על שאין בסטרי קונה עליהם, ונתן מהם פרובים ליד אחי מו״ה אריה לייב ז״ל בכח ובהרשאה למכרם בלבוב והפרובין עדיין עומדים מוצ־נעים במרתף שלנו בלבוב, לכן בהליכתי דרך סטריע, אלך למרתף של הקצין ואטעם את היינות היטב ואכתוב לו ערך דמי שוים. אולי אקנה משם איזה חביות שיהיו לנו לרומל דסחורותינו, לכל קונה יינות. וכן עשיתי „בהיותי בק״ק סטרי, טעמתי היינות והנחתי אגרת לשותפי הנ״ל שיקח חבית אחת מהארבעה חביות ישנים וטובים שמצאתי אצל הקצין הנ״ל. וגם דברתי עמו בעסקי המקח ולא באתי לעמק השוה, וחתמתי החביות יין המובחר בחותמי עד ביאת שותפי מו״ה יעקב ז״ל, להשוות המקח ושיקח חביות החתום בחותמי. וכן עשה ר׳ יעקב וקנה חביות יין זאת שאני בחרתי בסך כ״ו אדומים * והביאם עם שאר היינות והעמידם להמרתפים שלנו שבבית אבנים דכומרי כרמליטר קודם עת הקאנטראקטין״ (20).

בסטרי החזיקו סוחרים מחוץ לעיר מרתפי־יין ומשם הביאו את החביות לבובה וליתר הערים. אחד היבואנים הגדולים היה גם חוכר מכרות מלח, שמואל חיימוביץ.

מסוף המאה הי״ז כבר היתה קיימת שכבה — אמנם קטנה — של יהודים עשירים בעלי הון, שניתנה להם אפשרות להשקיע סכומים ניכרים במסחר, במפעלי חרושת, ביחוד טחנות, בתי בישול בירה ותמד, משרפות י״ש, בעסקי אשראי לתאריכים ממושבים, בחכירות אחוזות, יערות (21) ואף במכרות ברזל.

בתקופה זו — בשנים 1680—1711 ידועים כחוכרי אחוזות בעלי־היקף גדול, שמואל בן חיים טיוולאוויץ, ברקו קראקובסקי, שחכרו את כל אחוזותיו של הסטרוסטבו, חיים שמואל, שאול מארקוביץ. עסקיהם לא התנהלו בלי סכסוכים ותלונות, שהם הורסים את האחוזות, בנינים. אכן, בתלונות מודגש שהם מנהלים את משקיהם בסדר, אולם אך ורק לתועלתם הם בלבד. משפט רודף משפט, והתוצאה היא שכל חוכר שנוא על האוכלוסין, הרואים בהם רק מחבלים ומדכאים את הכפופים להם. למרות הכל נהנים הם מחסות הסטרוס־טים, המקבלים את דמי החכירה בסדר ובסכומים הרצויים עליהם המיצבים את הכנסותיהם. בניגוד לדעות המושרשות בקרב העירונים והאצולה בלתי אמידה, העוינת את היהודים וביחוד את העשירים, אין הסט־רוסטים והמגנטים מזלזלים בהם, כי לדעתם, היהודים הם גורם כלכלי, בעל יציבות וכושר גדול, העשוי להגדיל את ההכנסות מאחוזותיהם (22).

עוד במאה הי״ח, בימי הסטרוסטה סטאניסלאוו ציולאק פוניאטובסקי ובנו קאזימירז, נמצאו בסטרי חוכרי אחוזות גדולים. כך למשל ר׳ שאול וואל „היה מחזיק נכסים מהשררות ולעבוד עם ערלים המשועבדים. עבודת האדמה בחרישות ובזריעות וזאת היתה מלאכתו מנעוריו. וגם העיר סטרי עם כל אגפיה החזיק זמן רב״. פרט לעבודות שדות וזריעות היה מומחה לגידול בהמות, סוסים ובקר. הוא החזיק גם „עיר סקאלה עם הכפרים וביותר סטרוסטווע סטרי וכל אגפיה החזיק הרבה שנים ומעסקים כאלה היו לו די טרפו וכל צרכי בני ביתו, עשרה בנים זכרים מופלאים ובת אחת״. „והנה הכיר אותו השררה אדון פוניאטובסקי, סטרוסט דעיר סטרי את ר׳ שאול הנ״ל לחכם גדול ושאל עצתו תמיד״ (23). שאול וואל נשאל פעם אחת ע״י פוניאטוב־סקי, שרצה לשלח להונגריה לקנות יינות טובים, אם יוכל להציע לו מומחה. וואל הציע את אביו של בר בוליחובר, שנסע להונגריה וקנה בשבילו מאתים חביות יינות טוקאיר.

ר׳ שאול, הכיר, כנראה, שסחר יינות הוא רנטבילי. כאשר פוניאטובסקי „לא רצה לשכור את הנכסים לאיזה איש רק החזיק הכל לעצמו ועסקי הנכסים נהגו ע״י פקידים ונשאר האלוף מו״ה ר׳ שאול הנ״ל משולל מפרנסתו בימי ישישו גם לא השיגו ידיו לצאת ידי חובתו לאיזו פריצים שנשאר חיב להם איזו סכומות

* דוקאטים.

ויעץ אותו — מספר בוליחובר — אבינו ז"ל שיתחיל גם הוא במו"מ עם יינות הגרים ושמע לעצתו והלך עמו בסך מסוים וקנה בארץ הגר יינות טובים והביאם ומכרם בריוח גדול, שיכול לשלם לכל נושא חובותיו" (24).

מלבד העסקים האלה עסקו מספר יהודים בעלי הון בעסקי כספים. במאה הי"ז ידועים הבנקאים ומלוי־כסף מיכל ילניביץ, משה סטינאבסקי, יוסף מושקוביץ, הם היו מלוים סכומים ניכרים לא רק לסוחרים, אלא גם לכמורה, מיסדרים ואצילים בכל הסביבה.

אולם על כולם עולה הבנקאי ומלוה ברבית הרופא ד"ר אלימלך (Alimelech). הוא היה מלוה כספים נגד משכונות, שהיה מחזיקם במחסנים מיוחדים בכל מיני סחורות — אריגים, חלב, יין, בדים, כלי נשק, מכשירים, בגדים וגם תבואה, עורות וכו׳. הוא היה מלוה גם כספים לממשלה, כך הוציא בשנות השבעים של המאה הי"ז — בימי המלחמות — לצרכי הצבא הפולני 7746 זה׳ (25).

לא ידוע עד כמה הוא עסק ברפואה. הוא היה בזמנו, למעשה, העשיר מבין יהודי סטרי.

כמלוה על משכונות היה ידוע גם חיים הרשוביץ בעל בית בישול לסבון ולבירה, שהחזיק למטרה זו מחסן גדול.

גם במאה הי"ח היה מספר בנקאים יהודים, הידועים מהם הם יואחים מנדלוביץ, דוד קיניוכובסקי, הירש וויניארזוב, משה ווספוביץ, הסוחר ברוך אליאשיביץ, שהיו מלוים כספים למגנטים, לאצילים ולכנסיות, הם היו מפקידים בידיהם את כספיהם, המגיעים לסכומים עצומים. גם העירונים ומיסדרים היו מפקידים אצלם את הונם במזומנים ובחפצים יקרי ערך. ולכן אין פלא, שמעניקים לעיר הלואות רק בערבות של יהודי סטרי, כגון בשנת 1708 קבלה העיר מאת האצילה הלנה מאלסקא הלואה בסך 3000 זה׳ פול׳ לכסוי צרכים דחופים של העיר, אולם בערבות יהודים. למרות ערבות זו לא פרעה העיריה את הקרן ואף הרבית לא סולקה והמשפט נגד העיר נמשך שנים.

בסוף המאה הי"ח, ערב חלוקת פולין, פעילים בבנקאות הרשקו יענקיליביץ , פייבל הייזיק, הרשקו וולפוביץ, יצחק פישל, הרשל ליבוביץ, ויעקב מושקוביץ שקבלו כספים ב־% והלוו אותם ברבית גדולה המגיעה לפעמים ל־100% (26). בנקאים אלה הם בעלי בתים בסטרי וגם בלבוב, ואחדים מהם השקיעו גם כספים ברכישה ובחכירת אחוזות. כך ידוע בראשית המאה י"ח מרק לייזרוביץ שקנה לו מידי האצילה וויהובסקה בית מגורים (dworek) במחצית המאה הי"ח דוד קוניוכובסקי, שהיה חוכר וקנה אחוזות ומשקים חקלאיים גדולים ומוכר אותם. בשנת 1754 מכר הוא את המשקים שלו, שהיו לו בפרברי העיר ומאחורי הנהר סטרי (27).

כמובן שבענף הזה לא נמנעו ממשפטים וסכסוכים, שנמשכו בבתי הדין שנים רבות. הלקוחות היו מאשי־מים את המלוים גם במעשי־תרמית. על רקע האשמות מדומות, סכסוכים משפטיים, תביעות כספיות והפקעות הגיעו הדברים לידי איומים, התנגשויות והתנפלויות בין יהודים ולקוחותיהם הנוצרים — אצילים קטנים, כמרים רותניים. במקרים האלה הוכיחו היהודים אומץ לב ועוז רוח ולא היו נכנעים לשום איום, אלא ענו מידה כנגד מידה ולא נרתעו גם מפני התקפות בנשק (28).

המסחר בעיר בכל מיני סחורות, היה ברובו המכריע בידי יהודים. מתוך רשימת נזקים בשריפת העיר בשנת 1743 אפשר ללמוד על היקף מסחרם. כך הודיעו הסוחרים הבאים את סכומי נזקיהם: הרש וורוצלאווסקי — על סך 18000 זה׳, לייב, סוחר אריגי משי — 20,000 זה׳, חיים — 10,000 זה׳, השיל הנוני — 9000 זה׳ (29).

חלק מהאוכלוסיה היהודית עסק במלאכה, אולם מספרם היה קטן והם עבדו רק בשביל הלקוחות היהודיים, פרט לצורפים, שלהם היו גם לקוחות נוצריים. בניגוד לערים אחרות אין לנו ידיעות על קיום אומניה יהודית ועל סכסוכי בעלי מלאכה יהודים עם אומניות (cechy) נוצריות, אולם המתיחות בין העירונים והיהודים, היתה קיימת כל השנים.

התלונות של העירונים, שהיהודים הם הם הגורמים לירידתם הכלכלית עקב התחרותם בתמיכת הסטרוסטים, המאפשרים להם לתפוס כל ענפי המסחר, לא ירדו מסדר היום.

כבשאר ערי פולין ראו העירונים בסטרי ביהודים מתחרים קשים, שאותם יש להתקיף בכל הזדמנות.

נוסף על כך, היו ממשיכים בהסתה שיטתית נגד האוכלוסיה היהודית, בכך תמכה בהם הכמורה, שניצלה אי־שביעת רצון זו למטרותיה. בשנת 1722 הודיע הכומר, שביקר בעיר מטעם החשמן הקתולי בפשמישל, שלו היתה כפופה הכנסיה הקתולית בסטרי, בדין וחשבון שלו: „civitas Stryj olim per catholicos nunc fere tota per infideles Iudacos possessa c29"

(העיר סטרי תפוסה פעם ע״י קתולים, עכשיו היא תפוסה ע״י היהודים הבלתי מאמינים) ובשנת 1746 קבע החשמן סיארקובסקי בזמן ביקורו הראשון בסטרי, כי יהודי סטרי עולים במספרם על הקתולים והרותנים, אינם מכבדים את החוגים הנוצריים, מוכרים משקאות בזמן התפילות בכנסיות ומחזיקים, בניגוד לחוק, משרתים נוצרים (30).

מתיחות זו גרמה מזמן לזמן לסכסוכים שהסתיימו בהתנפלויות, כגון בזמן הלויתו של הרשל אלכסנדרו־ביץ, שעברה ביום א׳ ליד הכנסיה הרותנית, בזמן התפילה, אסרו חברי האומניות הנוצריות, שהיו מצו־יידים בנשק, על היהודים לעבור דרך השער, זרקו את גוית המת על הארץ ולא נתנו להרימו עד גמר התפילה.

אולם סכסוכים אלה לא הפריעו לחיי היהודים, שמצאו תמיד דרכים להסדר.

פרק ג׳

הקהילה

התפתחותה של הקהילה היהודית בסטרי לא היתה שונה מזו של שאר קהילות רייסין. סמכויותיה ותפקידיה של הקהילה היו מינהליים־פיסקאליים, ובשטח החינוך, שיפוטיים. בראש הקהילה עמדו פרנסים או ראשים, שהם גוף מינהלי המורכב מ־3 עד 5 חברים אחראים לקהילה כלפי השלטונות. אחרי בחירתם היו חברי המינהלה חייבים להשבע אמונים למלך ולמדינה. בסטרי הוכרחו לקבל את אישורו של הסטרוסטה או של ממלא מקומו.

הפרנסים מתחלפים בתפקידיהם בכל חודש והפרנס המקיים את השלטון נקרא פרנס החודש. מלבד הפרנסים היו עוד „טובים" לפי דוגמה של העיריות "boni viri". הגוף השלישי הוא חברי הקהל — וועדי הקהל. מספר חבריהם לא היה קבוע. הועדים ניהלו עניני צדקה (גבאי־צדקה), בקורת החשבונות, עניני השוק ונקיון ברובע היהודי, שמירה, פיקוח על כשרות, פיקוח על המשקל והמידה, עניני מוסדות החינוך, בתי הכנסת ובתי המדרש.

מהמאה הי״ז היו גם גבאי דארץ־ישראל, שמאים ואפוטרופסים על אגודות בעלי המלאכה, המייצגים לאמיתו של הדבר את עניניהם בהנהלת הקהילה ומספרם קשור במספר האגודות של בעלי המלאכה. הואיל ואין לנו ידיעות על אגודות בעלי מלאכה יהודים בסטרי, הרי שאין לדעת גם את מספר נציגיהם וממוניהם בקהילת סטרי.

הבחירות להנהלת הקהילה וועדיה נערכו על ידי כשרים (בוחרים) שהוגרלו לשם מינוי הקהל.

לקהילה היה גם מנגנון פקידותי המורכב מרב ואב״ד שהוא הפקיד הראשון והמנהיג הדתי־הרוחני של הקהילה, מדיינים ומדרשן שהוא מגיד מישרים, הסופר־הפקיד האדמיניסטרטיבי של הקהילה, הוא גם עפ״י רוב ממלא תפקיד השתדלן (Syndicus) של הקהילה. הקהילה דואגת לכל הענינים הכלכליים־החברותיים־הדתיים, התרבותיים והחינוכיים. היא קובעת וגובה את המסים הדרושים לכיסוי תקציב הקהילה, כולל משכורות המנגנון האדמיניסטרטיבי, תשלומים לפקידות הממלכתית, כגון, לסטרוסטה, לכמורה ולבתי הספר, לעיריה ולשאר המסים המוטלים על היהודים. לכיסוי התקציב משמשים המסים הישירים והעקיפים, דמי חזקה ותשלומים מחופות, הלויות, נדוניות ומתו־ארים „חבר", „מורנו", המוענקים לאנשים הראויים לכך.

סטרי השתייכה לועד הגליל פשמישל. בסמכותו של ועד הגליל היו בחירת השליחים אל ועד ארבע ארצות, חלוקת המסים בין הקהילות וסניפיהן וכן ישוב סכסוכים בין קהילה לקהילה.

מראשית המאה ה־י״ח היתה קהילת סטרי אחת החשובות בגליל ותפסה מקום ראשון. לסטרי היו מסונפות הקהילות דינוב, לישיאטיצ׳ה, אוהרסקו, בראטקובצה, רוזהורצ׳ה, רודא, סוקולוב והולובוטוב.

עקב מעמדם הכלכלי של יהודי סטרי גדלה השפעת קהילתה על יהודי הסביבה וכמובן שבמרוצת הזמן פרצו גם סכסוכים עם סניפי הקהילה, שעליהם הטילה הקהילה הראשית נטל מסים, שלא נתקבל על דעת הסניפים.

כך הגיע הסכסוך עם הסניף דינוב לידי דיון בועד ארבע ארצות, שלפניו הגישו יהודי דינוב ערעור נגד שלטונה של סטרי (31). סכסוכים על רקע תשלומי מסים פרצו גם בין סטרי והסניפים סוקולוב ורודא. מבחינה פיסקאלית כללית השתייכו הם למשרד האוצר בפשמישל ולא רצו להשתתף בהוצאות קהילת סטרי. ראש קהילת סטרי, אברהם בן מיכאל, מיחה על כך בפני הגליל רייסין נגד נוהג זה, ביחוד שסניפים אלה כבר היו חייבים יותר מעשרים אלף זהובים. הוא הדגיש שיהודי סטרי משלמים כל מס בשעור העולה על המוטל עליהם, אבל הסניפים מצאו חסות אצל

פריציהם. על יהודי רודא הגן במיוחד אדון העיר ווארצל.

בשנת 1697 עברה על יהודי סטרי עלילה. מכניסיית שלושת המלכים נגנבו חפצי קודש שונים משובצים יהלומים, פנינים וכסף. שוויים נערך ב־12000 זהובים. הנוצרים חשדו ביהודים, ראש הקהלה הואשם, אולם הוא סרב להישבע ואף לא הרשה לשאר היהודים להישבע. המשפט נמשך שנים מספר. בשנת 1708 מחה הכומר מיכאל טורוביצקי על השהיית המשפט והאשים את בית הדין, שניהל את המשפט בכוון בלתי נכון. לפי טענתו שחררו את הצורף היהודי, שבו חשדו בגנבה ואת חקירת שאר היהודים החשודים ניהלו במקום ציבורי וכך שמו את כל הענין לאל. ברגע שהובילו את היהודים לעינויים, שפכו בירה על המדורה שהוכנה למטרה זו, שיחדו את התלין והוציאו מידיו את הנאשמים.

***

מפרנסי הקהילה שעיצבו את חיי הקהילה במאה ה־י״ח ידועים אהרן בן מרדכי, שמילא תפקידים חשובים במוסדות האוטונומיה היהודית, ר׳ צבי הירש מרדכיס, ר׳ שאול וואל ושמואל חיימוביץ׳.

מרבני סטרי באותה התקופה ידועים, 1) הרב שמחה בן הגאון הידוע לייב צונץ (31א) הרב מפינצוב. ר׳ שמחה היה רק שנים מספר רב בסטרי והגליל משם עבר ללבוב, שם עמד בראש הישיבה והיה ממנהיגי קהילת לבוב. 2) ר׳ בעריש בן הגאון משה חריף. 3) הרב זאב וולף שהיה אב״ד ורב משנת 1732. 4) אחריו הרב ר׳ ישראל בר דוב בער שנתן את הסכמתו בשנת תקי״ט (1759) לספרו של פרץ ב״ר משה, מגיד מישרים בברודי, „בית פרץ״ ז׳ולקובה תקי״ט.

קהילת סטרי היתה מיוצגת בועד הגליל רייסין בשנת 1700 ע״י שמואל. בשנת 1720 השתתף נציגה בהתועדות הועד בקוליקוב. בשנת 1723 נשלח ע״י פרנס הועד דגליל רייסין ר׳ מרדכי בן בצלאל (מסטאניס־לבוב), השתדלן מסטרי יחד עם השתדלן מברודי לורשה בעניני מס הגולגולת ונתן על ידם 2520 זהובים (32).

פרנס הקהילה אהרן בן מרדכי, שייצג בתקופה זו את סטרי בועד הגליל הוא אחד מעסקניו הראשיים. בשנת 1753 השתתף נציג קהילת סטרי בהתועדות הועד בבוברקה. מאותה השנה ואילך מיוצגת סטרי בקביעות בועד הגליל ע״י נציג אחד (33).

בשנת 1724 משתתף במושב הועד דארבע ארצות אהרן בן מרדכי מסטרי כבורר מגליל לבוב (34).

בשנת 1713—1714 שילמו יהודי סטרי 2000 זה׳ מס־גלגולת. ממס־הגלגולת בסך 33857 זה׳ שהוטל בשנת 1717 על יהודי רייסין, שילמה קהילת סטרי 1010 זה׳ פול. (34א). בשנת 1727 הטיל עליהם ועד הגליל רייסין לשלם 1950 זה׳, אולם בהשתדלות בעלת העיר, סיאניבסקה, סילקו רק 1200 זה׳ והאוצר הסכים לכך (35).

חיי הקהילה התנהלו בתקופה זו במסלול רגיל בלי שום שינוי או זעזועים. רובה של האוכלוסיה היהודית היתה מתפרנסת ממסחר קמעוני ובכללו עסקי מזיגה, רוכלות ומלאכות ורק שכבה קטנה עסקה במסחר סיטוני, בסחר יינות, תבואות, בקר וסוסים.

בשנת 1765 נערך מפקד למטרות מס הגלגולת ע״י הקומיסארים של הממשלה ובו נפקדו בקהילת סטרי עם סניפיה בסביבה 1727 יהודים (36).

בשנים האחרונות של השלטון הפולני הורע המצב הכלכלי, ביחוד ירד המסחר הסיטוני בתוצרת חקלאית, תנאים אלה השפיעו לרעה גם על מצבם הכלכלי של יהודי סטרי.

עקב אי־היכולת לכסות את כל ההוצאות המוטלות עליה, היתה הקהילה זקוקה להלואות, שקיבלה מאת האצילים, מיסדרים וכנסיות.

סכומי החובות בלתי ידועים לנו, חוץ מחוב אחד בסך של 3000 זהובים, שהקהילה קיבלה במשכנתא מאת תיאופילה סאפיאהא והיא הורישה סכום זה למנזר הפראנציסקאנים בסטרי (36א).

2. בימי אוסטריה

פרק א׳

1772—1867

סיפוחה של גליציה לאוסטריה ובכללה העיר סטרי (36ב) והחלוקה הראשונה של פולין בשנת 1772 גרמו לשינויים בחיי היהודים. לפי תקנון היהודים של הקיסרית מריה תרזיה משנת 1776 היו יהודי גליציה מאורגנים בגוף מיוחד עם הנהלה ראשית (Generaldirektion) שהיתה מבוססת על סולם היארארכי המורכב מקהילות עם 6 עד 12 פרנסים בראש. הקהילות במחוז אחד — בכל גליציה היו 6 מחוזות עם שרי המחוז Bezirkshauptmann בראש — עמדו תחת הנהלת

פרנס המחוז (Kreislandesältester) ועליהם היו ממו־נים 6 פרנסי המדינה (Landesälteste). היה גם פרנס מדינה אחד מסטרי בשם פישל (36ג).

6 פרנסי המחוזות ו־6 פרנסי המדינה עם רב המדינה בראש הרכיבו את ההנהלה הראשית של יהודי גליציה (Galizische General-Juden-Direktion)

ב־22 במרס 1782 בוטלה החלוקה האדמיניסטר־טיבית של ששה מחוזות ובמקומה הוקמו 18 מחוזות. סטרי שהיתה שייכת למחוז סאמבור, הוקמה, עם מספר ערי הסביבה, כמחוז עצמאי.

בשנת 1785 חוסל ארגון הקהילות לפי התקנון משנת 1776 ובמקומו לא קם ארגון קהילתי ארצי אחר. לפי התקנון החדש הושארו רק פרנסי הקהילות המקומיות. חוץ מהקהילות לבוב, ברודי, שבראשן עמדו 7 פרנסים, עמדו בראש הקהילות, ובכללן סטרי, 3 פרנסים בלבד ומתפקידם היה לייצג את קהילתם בפני השלטונות, לדאוג לעניי הקהילה, יחד עם הרב, לפקח על רישום לידות, נישואין ומות, לגבות מסי הקהילה, לבצע גביות של מסי היהודים ולנהל כל ענייני הקהילה. למעשה היו הפרנסים תלויים בשלטון המחוז, שראה אותם כפופים לו.

אחת המטרות הראשוניות של האדמיניסטרציה האוסטרית בגליציה היתה חיסול המוזגים, שבהם ראו את הגורם העיקרי המעכב את פיתוחו של מעמד האיכרים. מדיניות זו פגעה קשה במצב הכלכלי של יהודי סטרי, שברובם עסקו בממזגה. נוסף לזה פרצו בעיר בשנים 1772 ו־1774 דליקות, שבהן נשרפו מלבד העיר הנוצרית, גם כל בתי היהודים. הקהילה פנתה אחרי הדליקה בשנת 1774 בקריאה אל הקהילות בלבוב, ברודי וקאזימיר (קראקא) בבקשה לעזור לה. הקהילות נענו לקריאתה ועזרו לה בכסף.

עירית סטרי פנתה אל הממשלה בבקשה לבטל את חוב המס המגיע בסך 1094 פלורין והשלטונות המרכזיים מילאו את בקשתה (37), ובעקבותיה פנתה גם הקהילה בבקשה להעניק לה עזרה דומה.

הגוברניום שהעביר בקשה זו לוינה, הודיע גם על העזרה שקיבלה מקהילות אחרות, אמנם הודגש שעזרה זו ניתנת לא מכספי הקהילות, אלא מתרומות שנאספו בערים אלו (38). הגוברניום הביע את דעתו שאין שום יסוד לשחרר ממסים את היהודים שניזוקו בשריפה כשם ששיחררו את הנוצרים העניים, הואיל והם קיבלו עזרה מידי יהודי לבוב, ברודי וקאזימיר.

מוינה שאלו ב־17 בנובמבר 1776 אם קיבלו מקהילות הנזכרות עזרה לבתים ולתשלום המסים. אחרי שהוברר, כי כספי העזרה לא ניתנו מקופות הקהילות, הודיעו מוינה לגוברניום שהקיסר החליט לבטל את חוב מסים (39).

הואיל והשלטונות האוסטריים המשיכו לגבות את מס הגולגולת לפי רשימות השלטונות הפולניים, פנתה הקהילה במרס 1776 בבקשה לגבות את המסים לא לפי רשימות אלו, עקב העובדה, שיהודים רבים גורשו בזמן הקונפדרציה הפולנית ופלישות הרוסים, מספר יהודים עזב אחרי השריפות את העיר ומספרם עכשיו הוקטן בהרבה (40). מלבד זה ביקשו גם לחלק את תשלום חובות המסים לשעורים לשלוש שנים, כי נטל המסים הוא כבד יותר מדי.

בינתים התחולל בסטרי מאבק קשה בין העיר ובעל העיר פוניאטובסקי בגלל הפרופינציה העירונית. העיריה החכירה את הפרופינציה לבעל העיר. ההכנסות מחכירה זו הוצאו לביצור העיר, לתיקון החומות, הכבישים ולקנית ציוד ונשק. מפאת המצב הקשה — שריפות, פלישות רוסים והקונפדרטים שקעה העיר בחובות. לשם פרעונם החליטה העיריה ב־18 בספטמבר 1782 לקבל בחזרה לידיה את הפרופינציה מתוך הנחה, שבאופן כזה תגדיל את ההכנסות. להחלטה זו התנגדו שני יועצי העיר וסרבו לחתום עליה, בטענה שמתוך סיכויים לרווחים חתמו ב־12 במרס 1783 הסכם עם היהודים (40) שבו נאמר, כי לאחר קבלת הפרופינציה מידי פוניאטובסקי ימזגו היהודים יחד עם הנוצרים משקאות. לשם כיסוי הוצאות המשפט נגד בעל העיר קיבלו מידי היהודים 1000 זהובים ובמקרה שהמשפט ימשך, התחייבו היהודים לשאת במחצית הוצאות המשפט. בשם העיר חתמו על ההסכם ראשי העיר: מיכאל סיאמיאנוביץ, אנדרזיי טאודורוקא ועוד 10 מיופי־כח, ומצד היהודים ראש הקהילה אבולי אליאשוביץ, הירש ומאיר וולפוביץ, פייביש יוזפוביץ, ברקו מאירוביץ, אברהם הרשקוביץ, דוד חיימוביץ, זונדל בורוכוביץ. ראש העיר אנדרזיי סאשוניאביץ וקונסטאנטין הלאדיש היו בעד ההסכם, אולם אח״כ נסוגו בטענה, שבהכירם את ערמומיות היהודים וכוונתם לרמות את הנוצרים, הציעו לדרוש מאת פוניאטובסקי תשלום חכירה גדול יותר והצטרפו לערעור נגד ההסכם, שהוא בנגוד לפריבילגיות העיר.

לעומת זאת הצהיר הצד שכנגד שבנוכחות 57 חברי מועצת העיר ב־7 במרס 1783 הוחלט לא להחכיר עוד את הממזגה, אלא לנצלה ע״י העיר עצמה.

הוסכם עם היהודים, בהעדר 2 יועצים והמוכתר שאחרי החזרת הפרופינציה ישלם כל מוזג יהודי או נוצרי לקופה העירונית לפי החלטת העיריה. המשפט עם פוניאטובסקי התנהל בלבוב, אולם תוצאותיו אינן ידועות.

בינתים עבר הסטרוסטבו מפוניאטובסקי לידי השלטונות (41) וזכויות הממזגה הוחזרו לעיריה.

בשנת 1785 הכריזה העיריה מיכרז. יהודי סטרי הסכימו שבמיכרז ישתתפו 4 יהודים. באספה חשאית שהתקיימה בלילה הוחלט ששום יהודי לא יתחרה בארבעת היהודים. בבית הכנסת הוכרז חרם על כל אחד, שיעז להתנגד להחלטה זו (42). במיכרז יצא נגד הארבעה היהודי בטיש (?) ולכן הוטל עליו החרם. כשנודע הדבר לשלטונות הורו להעניש את המחרימים (43).

בינתים התחיל חיסול המוזגים היהודים בכל גליציה, שערער גם את מצבם הכלכלי של יהודי סטרי.

נוסף על עול מסים קשה, הוטלו על היהודים מסים נוספים, בין אלה מס הנישואין שהעיק עליהם ביותר. בעלי הכנסה היו צריכים לשלם בעד הנישואין של בניהם מ־3 עד 30 דוקאטים ומי שהיה משיא את ילדיו בלי היתר השלטונות היה צפוי לעונש ולהחרמת רכושו. אף המשתתפים בחתונה בלתי חוקית היו צפויים לקנס כבד.

בשנת 1785 חוסלו שרידי האוטונומיה הקהילתית ובוטלו כל זכויות מדיניות ושיפוטיות. לפי התקנון החדש הוטלו המסים לא על הקהילה כולה, אלא על כל יהודי לחוד וגבייתם נמסרה לפקידי הממשלה.

בתי הדין הרבניים בוטלו ובענינים משטרתיים הועמדו היהודים תחת שלטון העיריה.

יוסף השני רצה, בשאיפותיו הפיזיוקרטיות, לפתור את הבעיה היהודית בגליציה ע"י ישוב היהודים כאכרים על האדמה. עוד בשנת 1782 יצאה הוראה מוינה, שהיהודים עובדי אדמה ישלמו רק חצי מס־הנישואין ואחרי זמן קצר ישוחררו לגמרי מתשלומי מס זה. אולם על יסוד מושבה חקלאית יהודית הוחלט רק בשנת 1785 לאחר שניתנה הוראת הקיסר ב־6 ביולי, ובאביב 1786 נוסדה המושבה היהודית הראשונה בכפר דומברובקה ע"י נובי־סונץ' ואח"כ המושבה השניה „בבל חדשה" (נייבאבילון) בקרבת העיר בולי־חוב, שהשתייכה למחוז סטרי ועוד כמה מושבות קטנות שלא האריכו ימים. בתוכנית הממשלתית נקבע, כי מהמספר הכללי של המתישבים היהודים בכל גליציה — 1410 משפחות, יש לישב מעיר סטרי 9 משפחות יהודיות. למעשה יושבו עד סוף 1794 (44) 9 משפחות, מהן 4 גברים, 4 נשים וילדים פחות מבני שמונה עשרה: 2 נערים ו־2 נערות. מתישבים אלה קיבלו 4 בתים, 4 גרנות ורפתות, 48 חלקות אדמה, 4 כלי חקלאות, 6 סוסים, 8 שוורים, 4 פרות.

בראשית המאה הי"ט מתה משפחה אחת מהמת, ישבים, 5 משפחות עזבו את אדמותיהן שהועברו לידי בעל האחוזה.

בכל מחוז סטרי יחד עם העיר סטרי היו צריכים לישב 42 משפחות, למעשה יושבו 40 משפחות על 334 חלקות אדמה ומהן 23 גברים, 23 נשים, 12 נערים, 13 נערות והם קבלו 23 בתים, 23 גרנות ורפתות, 23 כלי חקלאות, 30 סוסים, 46 שוורים, 25 פרות.

משפחות המתישבים שבאו מחוץ לסטרי, באו מהעיירות הבאות: סקולה — 2 משפחות, בוליחוב — 8, ז'וראוונו — 4, ז'ידאצ'וב — 3, האליץ' — 3, ווינילוב — 2, בוקאצ'ובצה — 2, קאלוש — 3, דולינא — 4, רוז'ניאטוב — 2.

השלטונות בוינה הביעו את סיפוקם על התפתחות זו ונתנו לגוברניום הוראה לשבח את משרד המחוז בסטרי עקב הסיום המוצלח (44א).

עד 1804 נטשה משפחה אחת מסקולה את משקה, 8 משפחות מבולוחוב סולקו בגלל אי־כושרן, בז'וראבנו מת מתישב אחד, בבוקאצ'ובצה מתו 2 משפחות. קהילת דולינא שהיתה צריכה לישב 4 משפחות ויישבה 2 בלבד, הוכרחה בצו מספטמבר 1798 להוסיף עוד 2 משפחות (45). את התקציב היו צריכות לכסות הקהילות בשטחי ההתישבות לפי החישוב, שהוצאות ההתיישבות של משפחה אחת נחשבו בסך 250 פלורין. כל 25, 30, 40 אבות משפחות חוייבו ליישב משפחה נצרכה אחת.

מכלל מספר המתישבים היהודים, 42 משפחות מכל המחוז, נשארו בשנת 1822 רק 25 משפחות, מהן 23 על השבונן ו־2 על חשבון הקהילה.

כמו בכל קהילות גליציה סבלו גם יהודי סטרי מעול המסים, שגרמו לא מעט לירידת הרמה הכלכלית. מלבד מס־סובלנות (Toleranzsteuer) שילמו עוד כל מיני תשלומים ומסים. במחוז סטרי נימנו בשנת 1790—1517 משפחות יהודיות ששילמו 1790 פלורין מס־סובלנות ותוספת להוצאות אדמיניסטרציה 424, בס"ה 2214 פלורין. אולם מדי פעם בפעם הוכרחה הקהילה, לבקש משלטונות האוצר לדחות את תאריכי

התשלומים מחמת אי יכולתם של היהודים לסלק את כל מכסת המסים. משום כך נשארו חייבים היהודים במחוז סטרי בשנת 1789, אחרי ששילמו 1946 פלורין, עוד 2002 פלורין בעד מס־סובלנות, 477 תוספת להוצאות האדמיניסטרציה בס״ה 2479 פלורין. בשנת 1790 שילמו 1947 פלורין בעד מס־סובלנות, 486 תוספת, בס״ה 2433 פלורין ונשארו עוד חייבים מס־סובלנות 6068 פלורין, 1517 תוספת, בס״ה 7585 פלורין.

לפי המפקד משנת 1795 היו בסטרי 225 בתים בעיר, 470 בתים בפרבריה. לעומת 641 משפחות נוצריות נפקדו בעיר 444 משפחות יהודיות ובפרבריה 9 משפחות יהודיות.

לפי הסעיפים 11—14 של התקנון של יוסף השני מ־20 במרס 1785, שהטיל על היהודים התחייבויות רבות, נוסד בסטרי בשנת 1788 בית ספר עממי יהודי Juedische Normalschule באותה שנה נוסד בית ספר דומה גם בדולינא.

בשנת 1792 נוסדו בתי ספר גם בערי המחוז סקולה, בוליחוב, ז׳וראבנו, ז׳ידאצ׳וב וקאלוש. בהאליץ׳, בווינילוב ובבוקאצ׳ובצה לא היו קיימים בתי ספר יהודיים.

בסטרי ניהל את בית הספר המורה הרש וואהלמוט ומשכרתו השנתית היתה — 200 פלורין, בסקולה — משה טדסקו — (200 פלורין), בבוליחוב — יעקב בלוך — (200 פלורין), בז׳וראבנו — וולף מילטהון — (200 פלורין), בז׳ידאצ׳וב — משה טורנבאך — (150 פלורין), בקאלוש — מאנלה זוננשטיין — (150 פלורין), בדולינא — משה מייזלש — (200 פלורין).

בשנת 1790 הוציאו על בתי הספר במחוז סטרי 1266 פלורין (46).

כדאי עוד לציין שעוד בשנת 1783 הקימו השל־טונות האוסטריים בסטרי בית ספר יסודי כללי (Kreishauptschule) עם 4 כתות.

לפי החוק היו ילדי היהודים רשאים ללמוד בבתי הספר הכלליים, אולם אף ילד יהודי אחד לא נרשם לבית ספר זה.

תקנה קשה היתה הפקודה מ־17 בפברואר 1788, שחייבה גיוס לצבא. היהודים השתדלו להתחמק ממנה בכל מחיר ובכל האמצעים. כעבור שנתיים בוטל חוק הגיוס לאחר שהשלטונות נוכחו לדעת שאין היהודים רוצים להתגייס לצבא. במקום הגיוס האישי הוטל מס בשעור 30 זהובים על כל חייב גיוס. מצב זה נמשך עד 1804. באותה שנה הוטלה על היהודים בגליציה חובת גיוס כמו על האוכלוסיה הנוצרית ובוטל התשלום בכסף — 120 פלורין בעד כל חייב גיוס תמורת השחרור משרות הצבא.

עם זה בוטלה גם ההגבלה, לפיה היו מעבירים את הטירונים היהודיים לשרות הובלה בלבד, וכך הוטלה על היהודים בכל המחוזות חובת הגיוס. בתקנות מיוחדות נקבעו גם התנאים המשחררים משרות צבאי, כגון: בעלי זכות אזרחות, בעלי מלאכה, סוחרים, בעלי זכיון (47). כשנודע „כי הקיר״ה וגדוליו החליטו ללמד את בני יהודה מלחמה וגם כמה יעברו חלוצים לצאת לקראת נשק ויאומנו ב„מלאכת מלחמה, צעידה, יריה, קליעה, אבק שריפה, אוי נא לנו, כי לא היתה כזאת מתמול שלשום״ — פנה המשורר העברי זאב וולף בוכנר, שהיה מזכיר הקהילה הברודאית במכתב מיוחד (48), אל ראש הקהילה בסטרי, לבל, שהיו לו, כנראה קשרים בחוגי הממשלה ש„ישנס מתניו לנסוע לעיר ווין ולחנן אצל הקיר״ה ושריו לבל יקח מאתנו חיל״. הוא הציע לכנס אסיפה של נציגי הקהילות שתדון על ההשתדלות בוינה, לשם הסרת „מעלינו הרעה ולהפריע הפקודה״.

אולם על כל „תקלות״ אלו נוסף דיכוי ההמונים ע״י הטלת מס הנרות ב־11 בנובמבר 1797 — התקופה שעמדה בסימן „הליכטפאכטער״ והצטיינה בשוד, גזל ואכזריות בלתי אנושית ממש ושנמשכה עד פרוץ המהפכה בשנת 1848.

מבחינה חוקית נתעוררו ע״י השלטונות בתקופה המדוברת שתי בעיות בסטרי. בניגוד לרוב הערים בגליציה, שבהן הוענקה ליהודים זכות בחירה פסיבית ואקטיבית למועצת העיר, היו יהודי סטרי נטולי זכות זו, אולם לפי התקנון היוזפיני (§16) היה יהודי זכאי להבחר לראש מקום מגוריו, ולכן היה הוא בעל זכות אזרחית. עירוני סטרי לא השלימו עם הענקה זו ועשו, כמובן, כל מיני קשיים.

בקשר עם ענין זה נתעוררה בשנת 1790 בעיה אחרת. היהודי אברהם לונברג רצה לבנות בית בטבור העיר. אולם העיריה התנגדה לכך ולעמדתה הסכימו גם השלטונות. בהזדמנות זו עוררה העיריה גם מחדש את השאלה, אם מותר ליהודים להשתתף במיכרזי העיריה לחכירת הפרופינציה העירונית. הממשלה היוינאית הכריעה, שבמקרה שחכירת פרופינציה אינה קשורה במזיגת משקאות, רשאים היהודים לחכור אותה (49).

עד כמה החמירה הממשלה בהחכרת מסבאות

ליהודים, למדים אנו מתוך החלטת הגוברניום מנובמבר 1793, לפיה נענש בעל האחוזה איגנאץ פון קובאלסקי בקנס סך 650 פלורין, מפני שהחכיר ליהודי משה הרצינג מסטרי את המסבאה ודמי המרעה בכפר סטאנקוב (50).

עול המסים הלך וגדל משנה לשנה, עד כדי כך, שבשנים 1810—1812 נצטברו חובות גדולים ממס הבשר ונרות־שבת וכן גם מתשלומים בעד אגרות החוב של המדינה שהוטלו על היהודים.

בשנת 1814 פרצו בקרב הקהילה סכסוכים סביב ועד הקהילה. מספר ניכר של חברי הקהילה הגיש תלונות נגד פרנסי הקהילה, על שאינם מנהלים ביושר את כספי הקהילה ולכן דרשו לסלק את ועד הקהילה ולערוך בחירות חדשות.

משרד המחוז חיסל את הועד, אולם במקום בחירות מינה בעצמו את ראשי הקהילה ובתוכם את קלמן רובינזוהן.

לראש הקהילה נבחר קלמן רובינזוהן. נגד בחירתו הוגשו שוב תלונות שלא היה רשאי להבחר, כי לא שילם בעד המספר הדרוש של נרות שבת.

לפי התקנון עמדו בראש הקהילה סטרי 3 פרנסים. זכות הבחירה הוענקה בסטרי לכל ראש משפחה, ששילם שנה לפני מועד הבחירות בעד 7 נרות, זכות בחירה פסיבית בסטרי היתה מותנית בידיעת קריאה וכתיבה בשפה הגרמנית ובתשלום מס נרות בעד 10 נרות שנה לפני מועד הבחירות. המתלוננים על בחירתו של רובינזוהן טענו שהוא לא שילם בעד המספר הדרוש, כפי שנקבע בתקנון. השלטונות חשיבו, שהוא נתמנה ע״י משרד המחוז ויוכל לשלם את הסך המגיע בבת אחת אחרי בחירתו (50א).

על מראה העיר סטרי בראשית המאה הי״ט כותב כומר העדה הפרוטסטנטית בלבוב, שמואל ברדצקי ב„ספר מסעות בהונגריה וגליציה״ שיצא לאור בשנת 1809 (50ב). בסיוריו בשתי מדינות אלו ביקר גם בסטרי ומצא, כי העיר עושה על התייר רושם טוב. נכנסים העירה בכביש ארוך מוקף בתים וגינות. אחרי שעבר את עמודים המציינים את גבול העיר ראה את הרובע היהודי. צורתו ריבוע מוקף בתי־עץ קטנים עם גגות בולטים, סביב הבתים בוץ ולכלוך. כן מוסר ברדצקי שבשנת 1808 נפקדו בסטרי 5474 תושבים לעומת 465 משפחות בנות 4658 נפש בשנת 1800.

בשנת 1812 נפקדו בכל המחוז סטרי:

2560 משפחות יהודיות, 5490 גברים, 5345 נשים, ביחד 10835 נפשות, מהם היו בעיר סטרי 516 משפחות יהודיות עם 1008 גברים 1058 נשים, ביחד 2066 נפשות (51). במשך שבע שנים הבאות ירד מספר המשפחות היהודיות במחוז סטרי ב־187 משפחות. לפי המפקד בשנת 1819 נפקדו בכל המחוז 2373 משפחות יהודיות (52). לצערנו אין בידינו מספרים מערי המחוז, כדוגמת המפקד משנת 1812.

בשנת 1826 היו בכל המחוז 190,436 נוצרים ו־12,347 יהודים, ובשנת 1827 על 205,920 תושבים נוצריים ו־12,760 יהודים.

לפי הרכב התעסוקה בשנת 1820 עסקו היהודים במסחר תבואה ותוצרת חקלאית, מזונות, בקר, סוסים, יינות וייצור משקאות חריפים. מבין בעלי מלאכה בלטו חייטים, פרוונים ובשאר ענפי ההלבשה, אופים, נגרים, פחחים, באופן מיוחד ציינו שם — 12 מדפיסי בדים יהודיים Leinwanddrucker בגליציה, היו 3 בסטרי (53).

בכל המחוז סטרי היו בשנת 1820 : 43 סוחרי בקר, 12 סוחרי עצים, 32 סוחרי יין שרוף מ־69 בכל גליציה, 15 סוחרי קדרות, 16 סוחרי נעליים ומגפים מ־23 סוחרים בכל גליציה.

ביחוד סבלו בתקופה זו היהודים שעסקו בחכירת ממזגות בירה וי״ש, הואיל והשלטונות בטלו את הרשיונות והקפידו שהיהודים לא יעקפו את האיסור הזה. אף על פי שהשלטונות הדגישו, שקשה לקיים איסור זה, שכן „הממזגה היא העיסוק הרצוי והאהוב על יהודי גליציה״ (53א).

בשנת 1826 נמנו בכל המחוז על 44 סוחרים בעלי פירמות רשומות, 43 פירמות יהודיות (54), ז.א. שכל הסחר הסיטוני נמצא לחלוטין בידי היהודים. בתקופה זו היתה הקהילה מבוססת, מלבד בתי המדרש היה בית כנסת גדול, מרחץ, בית חולים יהודי ובית דוויים.

* *
*

סטרי היתה בירת המחוז, ורב הקהילה שלה היה ממונה על כל קהילות המחוז ותוארו הרשמי היה רב המחוז (קרייז ראבינער), משכורתו השנתית היתה 300 פלורין. בשאר ערי המחוז — בוליחוב, קאלוש, דולינא, בוקאצ׳ובצה, רוזדול, ז׳ידאצ׳וב, סקולה, ז׳וראבנו, וויניליב — היו רבנים שתוארם הרשמי היה מורה הוראה (Religionsweiser) משכורתם לא היתה אחידה. הרב בסקולה קיבל משכורת שנתית בסך 400 פלורין ודירה חינם, בבוליחוב קיבל 400 פלורין,

בווינילוב רק 160 פלורין ובבוקאצ׳ובצה 60 פלורין, בז׳ידאצ׳וב קיבל רק מכל בהמה שחוטה 30 קרייצר, בז׳וראבנו מכל שור שחוט 3 פלורין, ברוז׳ניאטוב ובקאלוש קיבלו תמיכות מבעלי הבתים ועסקו במסחר קמעוני, בדולינא שילמו רק את מסיו של הרב בסך 40 פלורין, והרב ברוזדול היה איש עשיר (54א).

רבה של סטרי, בתפקידו כרב המחוז, קיבל את משכורתו לא רק מקהילתו, אלא לפי התקנון היוזפיני (§ 7) תרמו קהילות המחוז כל אחת סכום מסוים למשכורתו. נוסף על המשכורת היה מקבל בעד שרותים שונים וכך בעד רישום לידות, נישואים, פטירות לפי שלושה סוגים $7\frac{1}{2}$, 15, 30 קרייצר, בעד תעודות לחזנים וכדומה. הרב היה פטור ממסי הקהילה, אולם במקרה שאשתו או נאמניו היו מנהלים עסקים, היה עליו לשלם את המסים הרגילים בעד העסק. לפי החוק אסור היה לרב לקבל מתנות או תשלומים מיוחדים בעד חתונות וגיטין.

בשנים 1788—1813 ישב על כסא הרבנות בסטרי הרב אריה ליב הכהן הלר (55) תלמידו של ר׳ משולם איגרא מטיסמיניץ. לפי דברי בני זמנו היה גאון מובהק „פאר חכמי דורו, חריף מפולפל עצום״ ו„האיר לארץ ולדרים בספריו הנחמדים בפלפול עמוק ובסברות ישרות״. הוא נולד בשנת 1745 בקאלוש, היה אב״ד ברוז׳ניאטוב, ואח״כ שנים מספר מלמד מופלג בלבוב.

בלבוב השיא את בתו לר׳ שלמה יהודה רפפורט (שי״ר), החוקר המשכיל הידוע, אף על פי שידע, שחתנו שולט בשפות זרות וחכמות חיצוניות. אולם העריכו כצעיר מופלג בתורה ואת בקיאותו בספרות התלמודית. את עיסוקו בהשכלה הכללית ראה „כמעשה נערות כאשר יעשון הבחורים״. הוא הדפיס בספרו „קצות החשן״ מפתחות ארוכים, הערות חתנו שי״ר. מלבוב הוזמן לשבת על כסא הרבנות בסטרי והיה אהוד על בני הקהילה. בשנת 1796 היה לו סכסוך עם השלטונות בגלל סידור בלתי חוקי של גט וכתוצאה מכך נענש, לפי פקודת וינה, במאסר משטרתי של 24 שעות (55א).

בסטרי פרסם 1) „קצות החשן״ על שו״ע חו״מ. חלק א׳, לבוב תקמ״ח, חלק ב׳ תקנ״ו. בספרו הראה את חריפותו ובקיאותו. 2) „אבני מלואים״ (לבוב תקע״ו, חלק ב׳ תקפ״ו) על שולחן ערוך אבן העזר. לספר זה צורף קונטרס „משובב נתיבות״, תשובתו לר׳ יעקב מליסא (לורברבאום), שביקר את „קצות החשן״ שלו בקורת חריפה.

הרב אריה לייב הלר נפטר בסטרי בשנת 1815. אחד מבניו, דוד, הוציא לאור את הספר „שבע שמעתתא״ עם הקדמתו של ר׳ שמואל זיינביל אריה לייב זאַלין ועם מפתח, מעשה ידי בנו אשר מרדכי.

הבן השני, יוסף דוד בר, היה רב בוואיצ׳יסלב והבן השלישי, הירש, היה רב באונגוואר.

בשנת תק״ץ עבר ר׳ יעקב מליסא בסטרי, בדרכו לאופן, משם הוזמן לשבת על כסא הרבנות אחרי פטירתו של הרב ר׳ צבי הלר. הוא התעכב בסטרי בכדי לקבל תעודת מסע להונגריה. כשנודע שהוא בסטרי, החליטו מנהיגי הקהילה עם ר׳ ענזיל צוזמר בראש, לקבלו לרב. הם הביאו לו כתב רבנות וביקשו ממנו לקבל את מינויו לרב. הוא הסכים ונשאר בסטרי שנים מספר, בה מילא גם תפקיד כרב־המחוז.

הגאון יעקב בן יעקב משה לורברבאום (56) נולד בזבאראז׳, שם היה אביו, בנו של ר׳ נתן אשכנזי (בן חכם צבי) רב. אחרי שנתיתם מהוריו עבר לבית הרב בבורשטין, ר׳ יוסף תאומים, חתן דודו ר׳ צבי הירש אשכנזי (אחי אביו), מתלמידיו של ר׳ משולם איגרא בזמן היותו רב בטיסמיניץ.

בשנת 1801—1809 שימש ברבנות בקאליש ומשנת 1809 — בליסא, שם עמד בראש הישיבה והעמיד תלמידים רבים, סמכותו התורנית היתה מוכרת על ידי גדולי התורה בזמנו והיה אהוד ומקובל על קהילתו. מסיבות בלתי ידועות עזב את הרבנות בליסא וחזר לקאליש. בשנת 1830 התישב בסטרי, שם נפטר בכ״ה איר (25 במאי) 1832.

ר׳ יעקב היה מגאוני ההלכה וההוראה. חיבר ספרים בכל ענפי ההוראה: 1) „מקור חיים״ (חדושים ובאורים על הלכות פסח שו״ע או״ח והגהות בט״ז ובמג״א (ז׳ולקבא תקס״ז), 2) „תורת גיטין״ (ז׳ולקבא תקס״ז), 3) „חות דעת״ (באורים על שו״ע, יו״ד, מהלכות מליחה עד הלכות נדה, לבוב תקנ״ט), 4) „נתיבות המשפט״ (ז׳ולקבא תק״ס), 5) „קהלת יעקב״ (לבוב תקצ״א), 6) „בית יעקב״ (תקפ״ג).

כתב גם פרושים על המקרא ובסוף ימיו חיבר קיצורי דינים לחיי האיש היהודי במעשיו יום יום בשם „דרך החיים״ והדפיסו מצורף אל סידורי התפילות. אחרי מותו הדפיסו נכדיו את ספרו „נחלת יעקב״ בשני חלקים עם באורים על התורה, חידושי הלכות ומספר שו״ת (ברסלוי תר״ט). בספר זה פורסמה גם צוואתו לבניו, שבה הוא מיעץ להם לא לשמש ברבנות.

בשנת 1821 עמד על סדר היום של מדיניות

השלטונות לגבי יהודי גליציה — ענין התלבושת היהודית.

עוד בימי הקיסר יוסף השני הוטל בתקנון היהודים (סעיף 47) על יהודי גליציה לחסל עד 1794 את תלבושתם המסורתית המבדילה אותם מיתר האוכלוסיה, רק לרבנים הותרה התלבושת היהודית.

אולם נוכח ההתנגדות של היהודים בוטלה תקנה זו ב־28 במאי 1790.

בשנים 1816—1820 עסקה הממשלה המרכזית בוינה בהכנת תקנון יהודי חדש ובהזדמנות זו נידונה גם השאלה, האם רצוי לאסור בדרך החוק על היהודים את תלבושתם המסורתית.

הגוברניום הגליצאי, שבראשו עמד ברון האואר (Hauer) המליץ להכניס לתקנון החדש איסור מפורש של לבוש מסורתי. בדרישה זו תמכו גם חוגים מסוימים בקרב המשכילים היהודים. כאשר נודע בציבור היהודי הרחב, שהגוברניום הגליצאי עושה מאמצים לבצע את הצעתו, התחילה בקרב המוני ישראל תנועת התנגדות.

קהילת סטרי היתה אחת הראשונות שהחליטה להופיע בפני השלטונות המרכזיים נגד דרישת הגובר־ניום, לחייב את היהודים להחליף את תלבושתם בלבוש גרמני. ביזמתה הגישו כל קהילות במחוז סטרי כתב בקשה לוינה להשאיר ליהודי גליציה את תלבושתם המסורתית. את בקשתן נימקו הקהילות כדלקמן:

א) החלפת התלבושת תגרום ליהודים הוצאות גדולות.

ב) הוצאה זו תגרום נזק להכנסת מס־הבשר.

ג) חנויות ומחסני הלבשה, שברשותם מלאי גדול של תלבושת יהודית, יסבלו נזקים והפסדים.

ד) מחירו של האריג הדרוש לבגדים גרמניים יעלה.

ה. התלבושת של יהודי גליציה מותאמת לאמתו של דבר לתלבושת האוכלוסיה הארצית.

על כתב הבקשה ענה בשם הממשלה הוינאית פון וידמאן ב־14 באפריל 1821, שהנימוק, כאילו הוצאה לבגדים חדשים תפחית את הכנסות מס־הבשר בלתי נכון הוא, ודוגמת מורביה תוכיח. את שאר הנימוקים א, ג, ו־ד, יש לקחת בחשבון במקרה שההצעה תבוצע (57).

קהילת סטרי לא הסתפקה רק בהגשת כתב הבקשה שלה. ביזמתה שלחו גם שאר הקהילות מגליציה תזכירים, הסוחרים והפרוונים הגישו תזכירים מיוחדים ובהם הצביעו על הנזק החמרי שהחלפת התלבושת תביא למקצועות השונים בקרב האוכלוסיה היהודית והלא־יהודית. מענין שגם סוחרים מחוגי המשכילים הצטרפו לדרישות הקהילות, כי לדעתם שנוי כזה לא יביא לממשלה ולאוצר שום תועלת, לעומת זה — נזקים לאין שעור למשק הכלכלי. רק קבוצה ממשכילי ברודי הגישה לממשלה תזכיר ובו הסכימה להצעת הגוברניום בנימוק, שהתלבושת המסורתית מעכבת את תהליך הארופאיזציה בקרב האוכלוסיה היהודית בגליציה (58).

ברם, כל הפחד היה לשוא, כי וינה לא הסכימה לדרישת הגוברניום ודחתה לע"ע את פתרון הבעיה, נוכח דחיפות ענינים חשובים יותר בהסדרת הבעיה היהודית בגליציה בקשר עם תכנון תקנון חדש.

פרק ב'

בתקופת האמנציפציה

1

התקופה מלפני 1848 בתולדות יהודי גליציה עמדה בסימן היאבקות קשה בין האדוקים והחסידים ולבין המשכילים.

למאבק זה לא היו הדים חזקים בסטרי. ההשכלה התחילה להתפשט כאן במאוחר ובאטיות, לא היתה די חזקה ולא העמידה אישים ידועים, כמשכילי ברודי, לבוב, טרנופול, טיסמניץ ובוליחוב.

גם השכבות של הסוחרים הגדולים לא היו להוטות אחרי סיסמאות ההשכלה ולא עזרו להתבססותה ולהרחבתה ע"י יסוד בתי־ספר ומוסדות מתאימים.

במלחמה להתפשטות התרבות הכללית, שניטשה בתקופה ההיא בקהילות הנזכרות, לא היה חלקה של סטרי ניכר וכמעט שנעדרה מזירת ההיאבקות שבין החרדים ואוהדי ההשכלה. לא ידוע לנו על משכילים, ששאפו לתיקונים ולשינויים בחיים הפנימיים של היהודים. מעמדם של החרדים היה די חזק כדי למנוע את התפשטות ההשכלה.

החסידות התפשטה בעיקר בשנות העשרים של המאה הי"ט, כאשר בז'ידאצ'וב הסמוכה לסטרי ישב הרבי הרש איכנשטיין, נגדו ניהל שר המחוז סטרי מולבאכר חקירות ופעם אף העניש אותו במאסר.

בשנת 1827, כאשר שלטונות גליציה עקבו אחרי התפשטות החסידות והרביים, כתב שר המחוז, היבל, ב־31 במרס 1827 דו"ח שלו שבכל המחוז אין חסידים. כמובן, שקשה להניח שבשנים אלו, שבהן ישב בסביבות

העיר סטרי הרבי מז׳דאצ׳וב לא היו חסידים. מענין מה שהיבל מוסר על מהות החסידות:

על יסוד ידיעותיו וחקירותיו בא היבל ליד מסקנה, שהחסידים גם הם תלמודיים, אלא נבדלים מיתר יהודים תלמודיים, שהם אינם מקפידים בדינים כאחרונים, במקרים של עניים, אם דינים אלה מחמירים לגבי הפרנסה. הוא חושב שהם נקראים חסידים, כי שאיפתם לעזור לחבריהם העניים והאומללים. יחסם לנוצרים הוא כמו של התלמודיים. לא נכון שהם מטיפים להתמרדות בממשלה, כפי שחושבים בחוגי המשטרה, להפך, הודות לאדיקותם, הם מבחינה אזרחית־מוסרית פחות מסוכנים מאשר התלמודיים, המסתפקים ב„דת צרמוניאלית". אמנם אין להכחיש, שמספר רב של חסידים יביא לממשלה נזקים, כי אין הם מדקדקים בדיני בשר ונרות ולכן יקטינו את ההכנסות האוצר ממסי בשר ונרות.

כמובן שידיעות אלו לא הלמו את המציאות, כי ממקורות אחרים ידוע שבשנים אלו התחיל שגשוג החסידות בסביבות סטרי.

בתקופה זו שימש ברבנות בסטרי תלמידו המובהק של ר׳ אריה ליב הכהן הלר, ר׳ אשר ענזיל צוזמר ששימש כרב מחוז בסטרי. עוד בהיותו תלמידו הגיה את „אבני מלואים", ספרו של מורו ורבו, ואחרי מותו עיבד את הרשימות שהשאיר המנוח בכתובים, והוציא בשלמות את החלק השני בז׳ולקובא בשנת 1826. הוא אהד את דעותיו של רבו, שהתנגד לפלפולים ולפירושים מפולפלים של רבני פולין והעדיף הוראה פשוטה ויסודית, לפי האסכולה הספרדית הישנה — כפי שמסר בן זמנו הרב מז׳ולקבא, ר׳ צבי הירש חיות, להיסטוריון הידוע ד״ר מ. יוסט (59). כן התנגד לחסידות ולא נתן לה דריסת רגל בקהילתו.

ענזיל צוזמר היה בן למשפחה עשירה וחתנו של הרב ר׳ יוסף אשר, רבה של פשמישל. בזמן כהונתו היה ראב״ד ר׳ מרדכי זיסקינד לנדא.

צוזמר היה סוחר נודע וגם אחרי שנבחר לרב בסטרי המשיך בעסקי מסחר. יוסף פרל, ראש המשכילים בטרנופול בתזכירו על הרבנים, שוחטים ומוהלים, שהגיש ב־6 ביולי 1838 לשלטונות אוסטריה, שבו תיאר את המצב בתחום זה והציע גם הצעות לתיקונו ושיפורו, מוסר, שאנשיל (ענזיל) צוזמר משמש כרב בפשמישל הודות לידיעותיו המעטות בשפה הגרמנית, אולם למעשה הוא „סוחר וספסר" ויושב כל השנה בסטרי ורב המחוז סטרי למעשה הוא זיינביל הלר, מבלי שהשלטונות ידעו על כך. למרות הכל התחשבו בו השלטונות והיו קוראים אותו לועידות הרבנים.

החוק אסר על הכרזת החרם, אולם לפי דרישת השלטונות היו הרבנים מחוייבים להכריז חרם בעניני מס־הבשר והנרות במקרים של מעילות, עברות פליליות או אי סילוק התשלומים. לשם כך נקראו ועידות רבנים, שבהן השתתפו כל הרבנים המחוזיים. משנת 1810 עד 1830 נתכנסו שש ועידות כאלו. בנוכחות השלטונות הוכרז ע״י הרבנים החרם נגד החוטאים, ונוסף על כך הכריזו גם הרבנים המקומיים חרם שפורסם על לוח שחור בכל בית־כנסת, והרבנים התחייבו למסור לשלטונות בכל חצי שנה אישור חוכרי המסים, שהם הפעילו את החרם (60).

בועידת הרבנים בשנת 1830 השתתפו הרב יעקב לורברבוים, הרב אורנשטיין מלבוב, הרב הירש חיות מז׳ולקובא, הרב ענזיל צוזמר מסטרי וגם הרבי מז׳ידאצ׳וב ר׳ הרש אייכנשטיין. משרד המחוז סטרי ניהל נגדו בשנת 1817 חקירות מספר בגלל „אוסף כספים בשביל ירושלים". פעם אחת נאסר בסטרי בהאשמת קיום מנין בלי רשיון השלטונות. כמובן שבכל עניני מס הבשר ונרות היה הרב צוזמר, כרב המחוז, כפוף להוראות השלטונות ומחוייב למלא כל צו.

בזמן רבנותו הוכרח מטעם משרד המחוז, באישור הגוברניום, לבטל בשנת 1840 את החרם של ר׳ מנדל הורוויץ מבוליחוב (60א) על שהכריז על דעת עצמו בבית הכנסת חרם על חוכרי מס־בשר ונרות, מהם דרש להפחית את סכום המסים. הוא גורש מבוליחוב, אחרי שסולק מרבנותו, לעיר מולדתו סטרי (61).

כאשר נציב גליציה, אגנור גולוחובסקי, היתנה את מתן אישורו לאיסוף הכספים בשביל ארץ־ישראל, שנערך ע״י שליח הכולל בירושלים, ר׳ ישראל אברמוביץ, בהסדר כללי של אוסף התרומות ע״י אישים מוסמכים בכל מחוז ומחוז, נתמנה לממונה במחוז סטרי הרב צוזמר (61א).

בניגוד לרב שמואל דייטש מסאמבור, שהתעניין בשיפור המצב החברותי של יהודי גליציה והציע לממשלה תכניות לתיקון אורח החיים של היהודים בגליציה ע״י ביטול הלבוש המסורתי, תיקונים בקהילות, דיכוי החסידות המעכבת את הפצת ההשכלה בקרב המוני ישראל והעברתם לחקלאות, לא התעניין הרב צוזמר בהצעות אלו ולא השתתף בעיבוד שום תכניות דומות.

הרב צוזמר לא היה מאוהדי המשכילים, להפך,

הוא עמד על המשמר שלא תנתן להם דריסת רגל בעמדות מפתח בקהילה.

אולם למרות התנגדותו למשכילים הבין, שבעניני כלל ישראל והגנה על האינטרסים של בני ישראל יש ללכד את החזית היהודית כלפי השלטונות. בשנות הארבעים של המאה הי"ט, כשהרגישו יהודי גליציה, כי בית המלכות ההבסבורגי ומנגנונו הפוליטי מתכוננים להכניס שינויים במשטר ברוח ליבראלית, התחילו, ביזמת המשכילים, לדאוג לשיפור מצבם הפוליטי ולהשתדל בפני השלטונות שיחסלו את המסים היהודיים המיוחדים.

בשנת 1847 התכנסו בלבוב, ביזמת הקהילה הלבו־בית, שבראשה כבר עמדו אנשים בעלי השכלה אקדמאית, ראשי הקהילות הגדולות בגליציה, וביניהן סטרי, לשם התיעצות במצב היהודים. בכנס זה בלבוב הוחלט להגיש לממשלה פטיציה שבה יתואר המצב העגום של היהודים. הואיל ואסור היה להגיש פטיציה משותפת של חבר הקהילות, הוחלט שכל קהילה וקהילה תשלח פטיציה מיוחדת משלה.

וכך שלחה קהילת לבוב את הפטיציה שלה לוינה, ב־22 באוגוסט 1847, קהילת ברודי — ב־19 בספטמבר וב־25 שלחו הקהילות סטניסלבוב, סאמבור וסטרי. בשם קהילת סטרי חתם על הפטיציה רב המחוז ענזיל צוזמר, שבה הודגש עומס המסים המעיק על היהודים. בעיר סטרי, שבה חיות 650 משפחות יהודיות, 400 מהן במצב כה עגום ונורא, שרובן בקומן בבוקר אינן יודעות כיצד יכלכלו את חייהם ויפרנסו את בני המשפחה במשך היום. למרות העוני הגדול הזה רק 92 משפחות פטורות לגמרי ממסים ול־156 ניתנה הנחה. על המש־פחות העניות מוטל לשלם 10.000 פלורין לחוכר המסים האכזרי, הגובה בלי חמלה ורחמים מכל אחד את המגיע ממנו ואינו נרתע, במקרה של אי־סילוק להחרים ולהפקיע אף את הבגד האחרון או את לבני המיטה, אפילו בקור העז בחורף. מס הבשר גורר האמרת מחירו, כך שרק משפחות העשירים יכולות להרשות לעצמן לאכול בשר ואילו העניים לא; אין פלא איפוא ששכבות אלו חלשות. מצב זה גורם ממש להחלשת העם, שכן אין ביכולתו לקנות לו את המזונות הדרושים. למעלה מ־300.000 יהודים בגליציה סובלים ממשפטים קדומים כלפיהם, נוסף על עומס מסים המעיקים עליהם, מכבידים כל מיני חוקים על חייהם ופרנסתם.

עול המסים הכלליים המוטל על היהודים מכביד עליהם יותר מאשר על הנוצרים הואיל והיהודים הם רוב התושבים בערים.

התזכיר של קהילת סטרי מדגיש במיוחד, שיהודי גליציה כורעים תחת עול המסים וההגבלות המכבידים עליהם והם מוכרחים לחפש כל מיני תחבולות כדי שיוכלו לפרנס את משפחותיהם והעם ברובו המכריע חי חיי עוני ורעב שקשה לתארו.

בדצמבר 1847 נמסר תוכן התזכירים של הקהילות בדו"ח של מרצה לשכת החצר הקיסרי בצרוף המסקנה, שהדרישות באו בגלל ביטול מס־הנרות בבוהמיה ולפיכך דורשים יהודי גליציה לבטלו גם בגליציה (62).

הטיפול בדרישות התזכירים נמסר ללשכת האוצר. התשובה באה כבר אחרי פרסום הקונסטיטוציה ב־25 באפריל, 1848, ובה נאמר, שסידור הענינים נמסר לפרלמנט ולכן יש לחכות להחלטת נציגות העמים.

רישומם של מאורעות שנת 1848 לא ניכר באופן מיוחד בחיי היהודים בסטרי, כמו בלבוב, ברודי, טרנופול וסטניסלבוב, שם נבחר לציר הפרלמנט האוסטרי הראשון אברהם הלפרן, חתנו של הרב ענזיל צוזמר, בעל בתו, נחמה. מסטרי נבחר לפרלמנט בעל האחוזות, הרוזן אלכסנדר דז׳יאדושיצקי.

במחצית השנה של המאה הי"ט, וביחוד אחרי 1848, נשארו יהודי סטרי, למרות השינויים שהביאה התקופה לאחר 1848 בחיי יהודי גליציה, ברובם המכריע שומרי מסורת ולא שאפו לתיקונים בחיי הקהילה שהנהלתה היתה גם בשנים אלו בידי החרדים.

הקהילה התיחסה ממש באדישות לפעולות הפולי־טיות שביצעו בשנים אלו נציגי קהילות לבוב וברודי לשיפור מצבם הפוליטי והחברתי של יהודי גליציה. כמובן שהקהילה לא שיתפה פעולה במבצע הפוליטי של הקהילה הלבובית בשנת 1853 לביטול החוק מ־2 באוקטובר 1853, שבו הוגבלה זכות הבעלות של היהודים, שהוענקה להם בשנת 1848. כאשר מספר קהילות כגון: לבוב, ברודי, סטניסלבוב, פשמישל ועוד פנו למיניסטריון הפנים בבקשה לבטל את האיסור משנת 1803 להחזיק עוזרות, מיניקות, שוליות וחניכים נוצרים, אותו החוק שבוטל בשנת 1848 ותוקפו הוחזר בשנת 1853, אין אנו מוצאים בין הפונים את קהילת סטרי. השלטונות לא הצליחו, למרות מאמציהם, לעכב את ביטול האיסור. היהודים היו משוכנעים כי תוקפו של החוק פג עקב המהפכה בשנת 1848. וכך נעצרו ב־19 ביולי 1852 בסטרי 37 עוזרות נוצריות, שלא עזבו את שרותם בבתי היהודים (63).

אחרי שהותר ליהודים בשנת 1860 לרכוש נכסי דלא ניידי, הגישו גם יהודים מסטרי בקשות שירשו להם לרכוש מגרשים, בתים, אחוזות וקרקעות, אולם בשנים 1862—1866 אושרו רק 5 בקשות של היהודים הבאים:

1. ישעיהו מאיר הרמן, פרנס הקהילה (64).
2. בריש קופלר, פרנס הקהילה (65).
3. ל. הלפרן — סוחר תבואות ומשקאות (66).
4. ש. גלרנטר — סוחר פירות (67).
5. שנברג (68).

בשנת 1856 פרצה דליקה גדולה במחסני הצבא והיתה סכנה שחלקים שלמים של העיר יעלו באש ורק הודות לערנותו של הקצין האבארדה, שחש עם פלוגות הצבא והצליח לאתר את השריפה, ניצלה העיר.

העיר עוד לא הספיקה להתאושש והנה צפה בעיה חדשה. בכ״א בניסן תרי״ח (1858) נפטר הרב ענזיל צוזמר ונתעוררה בעית יורשו.

המשכילים, שהשפעתם גברה בינתיים, ראו עכשיו את ההזדמנות להכניס בקהילה תיקונים מתאימים לרוח הזמן, שלהם התנגד הרב צוזמר בתקיפות.

קודם כל היתה מטרתם להכניס סדרים בניהול הקהילה שהיתה מוזנחת לחלוטין ולארגן מינהל יעיל.

באותם הימים היה חוג המשכילים כבר חזק למדי ונמנו עליו גם נכבדי הקהילה, כגון, מנחם מנדיל פרידלנדר, דב יואל פרידלנדר, נתן סאמואלי, הרופא ד״ר הירש הרמן, שהיה מקובל מאד על האוכלוסיה היהודית. בועד הקהילה היה למשכילים רוב והם רצו לקבל לרב מועמד בעל השכלה אקדמאית ובכיוון זה פרסמו נגד רצונם של החרדים, שהרעישו בגלל זה עולמות, גם מיכרז. אולם אף מועמד אחד בעל השכלה אקדמאית לא הודיע על נכונותו לשבת על כסא הרבנות בסטרי. מאוכזבים נאלצו פרנסי הקהילה להמליץ בפני משרד המחוז על מועמדותו של חתנו של הרב צוזמר ר׳ אליהו מאיר בן יעקב הכהן רוזנבלום (69).

הרב רוזנבלום נולד בשנת 1797, היה תלמידו המובהק של חותנו ומיד אחרי מותו דרשו האדוקים לבחור בו ליורשו על כסא הרבנות. המאבק בענין בחירתו נמשך למעלה משנה וחצי. הוא שימש ברבנות סטרי תשע עשרה שנה עד פטירתו (כ״ח ניסן תרל״ז — 1877). התרחק מכל התנגשות מצד החרדים וכל מחשבותיו היו נתונות ללימוד תורה ולמעשי צדקה והיה רצוי על הקהילה משום התנהגותו הסובלנית.

בשנות השישים של המאה הי״ט התקדמו יהודי סטרי, הן מבחינה כלכלית וגם מבחינה תרבותית־חינוכית. נוסדו מוסדות צדקה וחינוך וכן הוכנסו שיפורים ניכרים במוסדות הקיימים שהרחיבו את פעולותיהם. האינטליגנציה היהודית שיתפה פעולה עם חוגי המשכילים בלבוב, שיסדו את הארגון היהודי הפוליטי „שומר ישראל" ונטתה לאורינטציה הצנטרא־ליסטית, שלא תמכה בפולנים ובשאיפותיהם לאוטו־נומיה.

על יחס האינטליגנציה היהודית בסטרי אל הפולנים אנו למדים מתוך כתבה של הסופר העברי הצעיר, יליד סטרי, נטע סאמואלי, שבה יצא בחריפות נגד הכרוז של הפולנים בקשר להכנותיהם למרד (1863), שבו הבטיחו ליהודים חופש.

סאמואלי גינה את התכססים האלה. מצד אחד מבטיחים ליהודים חופש ומצד אחר מתנגדים בסיים הגליצאי לאמנציפציה של היהודים בגליציה (70).

כידוע נתעוררו, על יסוד חוקי הקונסטיטוציה האוסטרית משנת 1860—1861 באוסטריה, ובכללה גם בגליציה, חיים פוליטיים, במדינות אחדות כונסו המועצות הארציות Landtage ובגליציה — הסיים. הפולנים טענו שליהודים אין זכות בחירה אקטיבית ופסיבית. אחרי השתדלויות מצד נציגי היהודים הוציאה הממשלה המרכזית בוינה ב־1 במרס 1861, חוק, ובו צויין בפירוש שכל האזרחים — ובכן גם היהודים — נהנים מזכויות אזרחיות מלאות.

לסיים הגליצאי, שהתכנס בשנת 1861, נבחרו על 141 צירים 4 יהודים — ד״ר ליווא שמעון סאמלסון בקראקא, מרק דובס בלבוב, מאיר קאליר בברודי וד״ר אליעזר דובס בקולומיא, ואחרי מותו, בשנת 1865, ד״ר מקסימיליאן לאנדסברגר.

במושב הראשון של הסיים הכניסו הצירים היהו־דים הצעה להעניק ליהודים שווי זכויות מלא. גם הצירים הפולנים זיאמיאלקובסקי והרוזן אגנור גולו־חובסקי הציעו הצעות דומות, אולם כל ההצעות נמסרו, לפי הצעת ראש הצירים הרותנים הכומר גושאלביץ, לועדה האדמיניסטרטיבית ומשם לא הגיעו על סדר היום של דיוני הסיים.

אולם שאלת היהודים נידונה בסיים בשנים 1862—1866 בהזדמנות הדיונים על חוק תקנות הערים שהוצע מטעם הממשלה הוינאית. בחוק לא היו כלולות שום הגבלות בעלי אופי דתי והוכר שווי זכויות מלא של היהודים. הצעת חוק זו נתקלה בסיים בהתנגדות מצד

הפולנים, שהציעו תקנון עם שורת הגבלות על היהודים.

נגד תקנון זה יצאו בחריפות הצירים היהודים, ובגליציה אורגנה בכל הקהילות פעולה פוליטית. כל הקהילות הגישו לשלטונות מחאות. גם קהילת סטרי הגישה בינואר 1866 מחאה, ביחוד נגד הסעיפים, שלפיהם היו יכולים לבחור לראש העיר רק נוצרי ולחברי מועצת העיר רק יודעי השפה הפולנית (71).

אחרי דיונים ממושכים שהתנהלו בסיים ב־30 בספטמבר וב־8 באוקטובר בשנת 1868 (72), נתקבל חוק תקנות הערים של הממשלה בלי שום הגבלות והסיים החליט גם לפנות אל הממשלה המרכזית בדרישה לחסל את כל החוקים הכוללים איזו שהן הגבלות לרעת היהודים.

לפי החוק של הערים הורכבה מועצת העיר סטרי מ־36 חברים, מהם היו 11 קתולים (פולנים) 6 קתולים־יוונים (רותנים), 3 אבנגליים ודתות אחרות ו־16 יהודים.

בעשר ערים ובכללן סטרי היוו היהודים את הרוב, בתשע מהן היה להם במועצות הערים רוב מכריע, ורק בסטרי — רוב יחסי.

בחיי היהודים בא מפנה ניכר אחרי שהשיגו שווי זכויות מלא. בכל הארץ נתקבל שינוי זה בשמחה גדולה, שכן הביא להם „אור החרות", אולם לפי דברי המשכיל מסטרי, משה דוד באלאבאן, „רבתה מהומה" בחוגי החרדים בסטרי עקב החוק, „שלא יתחתן איש בטרם יצא חפשי מעבודת הצבא" (73).

באותו פרק זמן קרה בסטרי מקרה אופיני, שעליו הודיע הסופר הצעיר סאמואלי (74). עוד בשנת 1866 גילה פקיד נוצרי בבית המשפט בסטרי, אדם מילר, לפני ר' יוסף צבי גלרנטר, מנכבדי הקהילה, כי ברצונו להתגייר, אולם מתוך חששות לא נאותה הרבנות למלא את מבוקשו. בשנת 1868 אחרי מתן הקונסטיטוציה, פנה הפקיד שוב אל הרב רוזנבלום, אולם גם הפעם נתקל בסירוב. אחרי סירוב זה פנה מילר אל נכבדי הקהילה, בריש קופלר ויוסף גלרנטר, והם הפנו אותו אל המוהל משה זכריהו שיף, שהסכים להכניסו לבריתו של אאע"ה. הם ונטע סאמואלי נסעו אתו מרחק שני מילים מן העיר, התרו בו שוב, אולם הוא לא נסוג, אחרי שני־מול קיבל את השם אברהם גר־צדק. מקרה זה עשה בזמנו רושם חזק בסטרי ובגליציה כולה.

בחיי הקהילה תפסו המשכילים והאינטיליגנציה האקדמאית, שמספרה הלך וגדל, עמדות מפתח.

2

מבין המשכילים יש להזכיר קודם כל את יהושע לבנזוהן, שהיה מן הראשונים ומידידיו של המשכיל הידוע בסטניסלבוב יחיאל מלר (75), אתו עמד בחליפת מכתבים בענינים ציבוריים.

באחד ממכתביו שכתב אליו (מכ"ז בכסלו — 16 בדצמבר 1846) (76) הביע את דעתו על החינוך היהודי ויצא נגד שלטון החסידים בקהילות. לבנזוהן היה שומר מסורת, אולם הבין, שהמצב התרבותי של יהודי גליציה הוא חמור מפני שהדור הישן אוהד את החסידות השונאת כל התקדמות רוחנית ואינה רוצה להבין שאין לשנות את פני העולם, ומאידך נוטה הנוער לאפיקורסות ולהתנכרות לערכי היהדות.

ממשכילי סטרי שהשתתפו עוד ב„כוכבי יצחק" יש להזכיר את משה דוד באלאבאן (1841—1895) יליד לבוב, שם נמנה עם חוג המשכילים והסופרים. בנעוריו יצק מים על ידי הרב יוסף שאול נתנזון.

בשנים 1867 — 1868 פירסם את שיריו הראשונים ב„כוכבי יצחק" (כרך ל"ד ע' 33, ל"ה ע' 89—90) אח"כ הדפיס תרגומי שירים גרמניים וגם מאמרים ב„המגיד" של דוד גורדון, „הכרמל" של פין וב„העת" של משה שולבוים. אחרי חתונתו השתקע בסטרי וכאן היה מקובל על חוגי השלטונות ושיתף אתם פעולה.

שנים מספר גר בסטרי המשורר המשכיל משה הירש ענסער (נולד בלבוב בשנת 1804 ונפטר שם בשנת 1871). היה בעל השכלה רחבה וידע גרמנית, צרפתית ויוונית. החל משנת 1845 פרסם שירים ב„כוכבי יצחק" (77). היה תורני מופלג. פרסם בשנת 1854 ספר למוד דקדוק שפת עבר בשם „משאת משה או המצרף", עמד בקשרים ידידותיים עם שי"ר, ש. בלוך וד"ר ארטר. מלבד הדברים המודפסים נשארו אחריו בכתובים „אגרות אל אסף" (על השפה העברית) „הנותן זמירות" (על טעמים), פירוש לס' הנפש של שם טוב בן יוסף איבן פלקירה (1224—1290) ואוסף שירים „זרע קודש".

ענסער היה דודו של מרדכי דרוקר (נולד בסטרי בשנת 1854) שחונך על ידו והושפע ממנו בכיוון ההשכלה. דרוקר היה פרשן תורני ומדקדק, את פעולתו הספרותית התחיל ככתב של „עברי אנכי" בברודי. פרסם גם מאמרי מחקר והתמסר לחקר הדקדוק העברי. בשטח זה הוציא לאור ספר „שפה לנאמנים" ואחר־כך קונטרס הפעלים בצורת משקלים

והעניינים התלויים בהם מאת בעל „אפיק יהודה" עם הערות בשם „טעם זקנים" (דרוהוביץ' תרמ"ג) ובשטח הפרשנות התורנית פרסם „פירושים ודרושים והערות" „תכלת מרדכי" (לבוב תרנ"ד), „ס' טובים מאורות", „סדר קידוש החמה והלבנה" (לבוב תרנ"ז), „עטרת מרדכי", פירושים על מדרש רבה וספר „דברי חכמים וחידותם".

דרוקר שהיה יהודי חרד כיהן משנת 1891 „מגיד מישרים" בעיר.

לחוג המשכילים בשנים אלה השתייכו עוד מנחם מנדל פרידלנדר (נפטר בשנת 1875), דן כהן שתרגם את Freigeist של לסינג בשם „חונן ונותן" (דרוהוביץ 1886), חיים מנדרוחוביץ', ד. אפלגרין, וליאו דרוקר.

בשנות הששים של המאה הי"ט הופיע על הבמה הספרותית צעיר מסטרי, שהבטיח רבות ולמעשה נמנה עם הסופרים המוכשרים של הספרות העברית בגליציה — נתן נטע סאמואלי. סאמואלי נולד למשפחה ידועה בסטרי ב־28 בפברואר 1846. היה בעל השכלה, מושרש בספרות העברית הישנה ובספרות ההשכלה. בשנים 1864—1865 פרסם ב„עברי אנכי" הברודאי את סיפוריו הראשונים „שבע שבתות" „שפת נאמנים" שעשו רושם על הקוראים העבריים וכן שירים ב„כוכבי יצחק" (חוברת ל"ה) וב„השחר" (כרך ב'). בשנת 1868 הדפיס את החלק הראשון של „כנף רננים" (לבוב) בעל תוכן תנ"כי, שנתקבל בהתלהבות ע"י הקוראים. אף פרץ סמולנסקין ראה בשיריו הופעת כוכב חדש בשירה העברית.

סאמואלי (77א') פרסם בעת ובעונה אחת שירים, סיפורים ונובילות בעלי רמה ספרותית גבוהה, מחיי היהודים בגליציה, בעברית ובגרמנית. מסיפוריו עולה נעימה פיוטית, אף־על־פי שגם הסאטירה וההומור לא נעדרו מהם. סיפוריו הראשונים בגרמנית הופיעו בשבועון „לעמבערגער יודישע פרעססע" שהוציא לאור יחד עם המשורר הידוע ד"ר מוריץ רפפורט.

הוא גילה ליהודי הקורא גרמנית עולם חדש, מלא דכאון, תוגה, אולם גם שמחה וששון, עולם עתיר חויות נפשיות. בסיפוריו תאר סאמואלי את הזרמים והתנועות בקרב יהודי גליציה — חסידות, השכלה ושאיפות להתקדמות ברוח אירופאית — אולם כל זה לא בסגנונם של המשכילים מראשית המאה הי"ט. טיפוסים כר' חיים רוזנבנד, נכדתו אסתר, ד"ר גוסטב אהרנבאַרט — כולם בני עיירות חשובות בגליציה — שאיפתם היחידה היא להרים את בני עמם מהדכאון הרוחני, לשחררם מאמונות הבל והרביים, להעניק להם תרבות והשכלה, להפכם לאנשים אירופאים מבלי שיתבוללו.

שאיפותיו של סאמואלי עמדו בזמן כתיבתם בניגוד לשאיפות האמיתיות של אותם חוגי החברה שהוא היה מתארם בספוריו. הוא התנגד לחסידות, שבה ראה רק תנועה שברצונה להרחיק את בני עמו מאור התרבות, אולם הוא הצליח לתאר את החסידים בכל גווניהם, כך שהם נראים בעיני הקורא כדמויות לקוחות מן החיים ממש. ב־48 סיפורים ונובילות תאר על רקע פסיכולוגי שורה שלמה של טיפוסים מכל שכבות האוכלוסיה היהודית בגליציה בני זמנו והם מקור עשיר להבנת תולדות היהודים בגליציה. ספריו הגרמניים „Kulturbilder", „Shylock und Nathan" נתקבלו בזמנו על ידי הבקורת הספרותית באהדה וצויינו כתיאור ספרותי הנאמן ביותר של חיי היהודים בגליציה. גם אוסף סיפוריו בשפה העברית שהופיע בג' כרכים „מן החיים" (ורשה 1891) ו„פרצופים" ב־2 כרכים (ורשה 1897—1898) הוא תרומה ספרותית חשובה להכרת חיי היהודים בגליציה במחצית השניה של המאה הי"ט.

סאמואלי היה ממעריציו הגדולים של פרץ סמולנסקין והותקף בגלל זו בחריפות על ידי י. ה. שור בעל „החלוץ".

בשנת 1882 פרסם סאמואלי בירחונו של הסופר האוסטרי סאכר־מאזוך Auf der Höhe מאמר על סמולנסקין שבו הרים על הנס את ספוריו. י. ה. שור, שהיה מיריביו של סמולנסקין, פרסם ב„העברי" הברודאי מאמר גדוש לעג על „הפרצן" (פרץ סמולנסקין) (78). סאמואלי, בהיותו עוד בסטרי, לקח חלק פעיל בחיים הציבוריים וייצג גם את קהילת סטרי ביום הקהילות שהתכנסו בלבוב ביולי 1878. אח"כ השתקע סאמואלי בלבוב וחי שם עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שעה שהוכרח להמלט לוינה. כאן חי כפליט בבאדן ונפטר שם ב־26 במרס 1921.

3

חוג המשכילים המוזכרים שהקים מועדון „לעזע אונד געזעליגקייטס פעריין" שבו התאספו להרצאות ולקריאת ספרים ועתונים, השפיע לא מעט על תהליך החיים של הקהילה. גם ההתפתחות הכלכלית המהירה

בשנים 1860—1870 תרמה תרומה ניכרת ליציבותה הכלכלית של האוכלוסיה היהודית. בעיר ובסביבתה הוקמו מפעלי תעשייה לעיבוד ברזל, מנסרות עצים, ייצור סיד, טחנות מים, זיקוק כוהל, ייצור סבון, עמילן, בית חרושת לגפרורים, רוב המפעלים היו בידי יהודים. התפתחות זו התרחבה בהיקף גדול יותר לאחר שנבנה קו הרכבת בשנת 1886.

שיפור התנאים הכלכליים גרם לביסוס מוס־דות צדקה ולמענם פעלו ביחוד הנגידים מרדכי מרקוסזוהן, משה ליפשיץ, ליפא הלפרן, ישעיה מאיר הרמאן (79). נוסד גם בית חולים יהודי, שהוחזק מתרומות ומהקצבות של הקהילה. הודות למצבה הגיאוגרפי של סטרי הורחבו קשרי מסחר עם הונגריה, ביחוד בסחר בקר, תוצרת חקלאית, תוצרת עצים וכו׳.

מבחינה פוליטית הלך וגדל חלקם של יהודי סטרי בחיים הציבוריים של העיר ביחוד במועצת העיר.

בשנת 1873 התקיימו הבחירות הישירות הראשונות אל הפרלמנט האוסטרי בוינה. הואיל והפולנים בסיים הגליצאי לא התחשבו באינטרסים של יהודי גליציה ולא שיגרו בשנים 1870—1873 אף נציג יהודי אחד לפרלמנט, החליט הארגון „שומר ישראל" בלבוב לצאת בבחירות אלו ברשימה יהודית עצמאית. לשם ביצוע הוקם ב־28 במאי 1873 ועד בחירות יהודי מרכזי, מורכב מנציגי הערים בראשותו של ד"ר יוליוש קולישר כיושב ראש וד"ר אמיל ביק כמזכיר.

הנהלת קהילת סטרי הצטרפה לועד הבחירות והחליטה לעמוד לימין „שומר ישראל" ותכניתו הפולי־טית (80).

מלבד הבחירות לפרלמנט התקיימו בנובמבר 1873 גם בחירות לסיים הגליצאי. ביזמת יהודי סטרי הוצגה מועמדותו של ד"ר פיליפ פרוכטמן ונגדו הציגו הפולנים את מועמדם, ד"ר זיגמונט זאטווארניצקי. בבחירות קבל ד"ר פרוכטמן 296 קולות נגד 199 של מועמד הפולנים, ונבחר לציר לסיים (81) שם ייצג את העיר סטרי עד שנת 1909 — 36 שנים רצופות.

באפריל 1874 התקיימו בחירות למועצת העיר וב־27 באפריל נבחר ד"ר פרוכטמן ב־31 קולות נגד 2 לראש העיר (82), וגם בתפקיד זה שימש כמה שנים. בפרלמנט בוינה היתה סטרי מיוצגת ע"י צירים נוצרים. אמנם, בשנת 1890 אחרי מותו של ציר הפרלמנט מסטרי, אוטו הויזר, הציעו לד"ר פרוכטמן את המועמדות, אולם הוא סרב.

ד"ר פרוכטמן היה דבר האינטליגנציה היהודית בסטרי, חבר באגודת „שומר ישראל" שאליה הצטרף משום שדגלה בסיסמאות ההתבוללות בין הפולנים. הוא ראה את עצמו כפולני בן דת משה ולא היה קשור בשאיפות העם היהודי, ביתו וחינוך ילדיו נוהל ברוח פולני קיצוני. בסיים הגליצאי דאג יותר לאינ־טרסים של הפולנים מאשר של היהודים.

בתור ראש העיר עשה רבות לפיתוחה ולשיפורה של העיר. בראש הקהילה עמד רוב מורכב ממשכילים ונציגי האינטליגנציה היהודית והם שאפו לתיקונים בהנהלת ענייני הקהילה, ברוח הדרישות של הארגון „שומר ישראל" בלבוב, שהביא לשינויים ני־כרים בחיים הפוליטיים של יהודי גליציה. ביחוד היתה מגמתו להעמיד על יסודות תקינים את הק־הילות ולהתאימן לדרישות הזמן. ביזמתו דרשה הנציבות מהקהילות לבצע ריאורגניזציה על יסוד תק־נון אחיד לכל קהילות המדינה. לשם כך עשה „שומר ישראל" מאמצים לייצב את מעמד הקהילות ע"י קבי־עת תקנון אחיד מאושר ע"י הממשלה וללכד את כל הקהילות בארגון ארצי מאוחד. הקהילות נדרשו להש־תתף ביום הקהילות שכונס ע"י „שומר ישראל" בלבוב ב־18 — 20 ביוני, 1878.

קהילת סטרי היתה מיוצגת בכינוס זה ע"י הסופר נתן נטע סאמואלי, שהשתתף בדיונים על תקנון הקהילות ולקח חלק פעיל בועדה לעיבוד תקנון אחיד.

כתוצאה מכינוס זה פתחו החרדים במלחמה עקשנית נגד כל חידוש בקהילות. ועד הקהילה בסטרי קיבל את תקנון הקהילות כפי שעובד ע"י „שומר ישראל". נגד החלטה זו יצאו בחריפות החרדים, שהתארגנו לאחר יום הקהילות בארגון „מחזיקי הדת" בראשותם של רבה של קראקא, שמעון שרייבר, והאדמו"ר מבלז.

בסטרי גרמו חילוקי דעות אלה להתנגשות בין החרדים ואוהדי „שומר ישראל". שר המחוז שתמך ב„מחזיקי הדת", סירב לאשר את תקנון הקהילה בנימוק, שבסעיף בענין מינוי רב, נדרשת מהמועמד השכלה כללית וידיעת לשונות המדינה.

שר המחוז לא הסתפק בדחיית התקנון בלבד, אלא פיזר את ועד הקהילה בכלל ומינה במקומו ועד זמני מורכב מאנשי „מחזיקי הדת". הועד שפוזר הגיש ערעור לנציבות וזו אישרה את התקנון החדש וקבעה לערוך ב־29 באוקטובר 1880 בחירות לועד הקהילה. שר המחוז רצה לדחות את הבחירות אולם הנציבות

התנגדה לכל דחיה שהיא. הבחירות נתקיימו ואנשי „שומר ישראל" נבחרו לועד הקהילה ברוב גדול.

אחת הסיבות לסכסוכים בין אנשי „שומר ישראל" ו„מחזיקי הדת" היתה בחירת רב חדש, אחרי מותו של הרב ר' אליהו מאיר רוזנבלום בשנת 1877. אנשי „שומר ישראל" תמכו במועמדותו של בנו, שהיה חרד ובעל השכלה כללית ודיבר גם גרמנית. אולם החרדים התנגדו לו עקב דרשותיו בשפה הגרמנית והכשילו את בחירתו (83).

אחרי משא ומתן ממושך נבחר בסוף שנת 1878 ר' אריה לייביש (1848—1909) בנו של הרב בסטניסלבוב ר' יצחק בן ר' משולם-יששכר הורוביץ, שהיה בשנים 1871 — 1874 רב בזאלוז'יץ ובשנים 1874 — 1878 רב בסרט (בוקובינה). הרב הורוויץ ישב על כסא הרבנות בסטרי עד 1906 כשעבר לסטניסלבוב למלא את מקום אביו.

הרב הורוויץ הצטיין בחריפותו ובבקיאותו המקיפה בתלמוד. הוא פרסם ספר שו"ת בשם „הרי בשמים" (שני חלקים: ח"א לבוב, תרמ"ב; ח"ב תרנ"ז). היה גם מרצה ונואם טוב וידע את הלשון הגרמנית. ביחוד השכיל בנימוסיו ובטאקט למשוך אליו את בני קהילתו.

החרדים תמכו בו שכן היה נוטה לחסידות וביקר מזמן לזמן אצל הרבי מצ'ורטקוב, ר' דוד משה. אחרי בחירתו לרב בסטרי השתדל לפשר בין הכיתות היריבות, אולם לא הצליח.

היות ונתן ידו ליסוד „חדר כללי" עורר את רגזם של החרדים הקנאים שהתקוממו נגדו ורדפו אותו עד שעזב את העיר בשנת 1906, לאחר שנבחר לרב בסטניסלבוב.

בתקופה שהחרדים השיגו רוב בועד קהילת סטרי העז ראש הקהילה להפסיק את תשלום משכורתו במשך זמן מה. אולם דעת הקהל היתה נגד תכסיסי החרדים ותמכה ברב, שנתחבב על רוב האוכלוסיה.

בשנת 1886 עבר על העיר סטרי סבל רב. ב-17 באפריל, 1886, פרצה דלקה שהקיפה, בגלל הרוחות החזקות, את כל העיר. כל החנויות, הכנסיות, בית הכנסת הישן משנת 1677 ובתי־מדרש, נשרפו. בסך הכל נשרפו 970 בתים בשווי של 2,400,000 פלורין, סחורות ותכשיטים בשווי של 2,600,000 פלורין. אנשים רבים ניספו. בביתו של הרב נשרפו פקדונות של יתומים בסך 50,000 פלורין. יותר מ־7000 תושבים נשארו בלי קורת גג. (84).

אולם בעזרת השלטונות והציבור התאוששה העיר מהר ושוקמה מחדש. ליהודים עזר הברון מוריץ הירש בתרומה גדולה.

שנה אחת, אחרי שפגע בה אסון כה גדול, תוארה העיר ע"י סופר תושב העיר (85). כ„עיר לא קטנה ולא גדולה ומצבה החמרי והמוסרי לא למעלה ולא למטה. מן הצד האחד נוטה היא לעיר גדולה ומן הצד השני לעיר קטנה. יש לה פיקוד העיר כגדולה ואין בה משטר וסדרים כקטנים. רבים המה שוטרי העדה כבעיר גדולה ואין גם אחד ותראה על פני חוצות בלילה כבעיר קטנה. יש לה רופאים רבים הלובשים גאות במדם, בצבים וכרכרות יסובבו עיר ופשטו עור חולים כבעיר גדולה. אך כולם רופאי אליל המה, ואין אחד אשר לו תואר ,דוקטור' כבעיר קטנה, יהודים רבים יושבים בה בתוכה כמו בעיר גדולה, ועל פי שנים או שלשה ראשים יקום דבר כל הקהלה כבעיר קטנה. עניים ואביונים בה כמו בעיר גדולה, ועשירים מעט קשי לב ועזי נפש כבעיר קטנה. בה פיאקרים ודראשקאות כמו בעיר גדולה, ויהודי טוב אחד וחסידים רבים כמו בעיר קטנה; לה שני רבנים כעיר גדולה ותורה מעט כקטנה; גימנאזיום כעיר גדולה וחכמים מתי מספר כעיר קטנה, לובשים קצרים הרבה כעיר גדולה ומעטים בני עליה".

לפי דברי הסופר — החסידים עשו שמות ושערוריות בכל ענפי חיי הקהילה אולם לאט לאט „הנאורים לקחו להם קרנים וינגחו את חומת הבערות ולשמחת לב כל אוהב עמו באמת עשו והצליחו האנשים הנכבדים האלו".

בהשפעת הנאורים הוקמה מחדש קהילה סדירה לאחר שהחרדים נכשלו בבחירות. פרט לדאגתם להקמת מוסדות סעד וצדקה, השתדלו לבנות מחדש את מועדונים שנשרף, מוסדות חינוך ותרבות. המועדון שריכז מספר ניכר מן האינטליגנציה התחיל בפעולה מקיפה, „להגדיל התורה והמדע, „להפיץ ידיעות העולם, גם לרומם את כוח חיי החברה בין היהודים ולהיות משמר בעד שטף ההזיה ואמונת הבל אשר כמעט פרצו כל גדר".

ב־12 במרס 1887 נפתח „בית מקרא" ותפקידו — עריכת הרצאות והקראות. סטודנטים עם שמואל וייצמן בראש קבלו עליהם להרצות הרצאות, בהן קראו „לדעת, לתבונה, לאחדות, לחזוק הרוח הלאומית, להטבת מצב הקהילות בכלל והחוסים בצלם בפרט,

כי אך מזה תצמח ארוכת ישראל ותשועתו קרובה לבוא" (86).

הקימו בית חולים, חברות עזרת נשים, לינת צדקה, מעון ליתומים ויתומות, תמחוי-תה.*

בקרב האינטליגנציה היהודית כבר התחילו מנש־בות רוחות בעלות אופי לאומי.

החרדים בראותם את פעולות הנאורים התחילו ללחוץ על שר המחוז שימנה ועד קהילה זמני מורכב מאנשיהם, אולם לא הצליחו.

זמן קצר אחרי השריפה של שנת 1886 באה עליה בהתפתחות העיר במספר התושבים, וכן חל שיפור ניכר בכלכלתה. כן גדלה גם האוכלוסיה היהודית.

בשנת 1880 הגיע מספר התושבים הנוצרים בכל המחוז סטרי ל־67623 נפש והיהודים ל־10382 נפש, מהם גרו בערים ובעיירות 7525 נוצרים (11.1 אחוז) ו־6583 יהודים (63.4 אחוז). ב־101 כפרים נמצאו 2537 יהודים (24.4 אחוז).

בשנת 1890 היו בכל המחוז 78398 נוצרים ו־12774 יהודים, מהם גרו בערים ובעיירות 10429 נוצרים (13.3 אחוז) ו־8241 יהודים (64.5 אחוז). ב־100 כפרים גרו 3224 יהודים (25.3 אחוז).

בשנת 1900 נמנו 96194 נוצרים ו־15859 יהו־דים, מהם בערים ועיירות 15239 (15.8 אחוז) נוצרים ו־10742 (67.7 אחוז) יהודים; ב־99 כפרים גרו 4295 יהודים (27 אחוז).

בעיר סטרי גופה היו בשנת 1880 בין 12625 תושבים 5245 יהודים (41.%), 1890 על 16515 תושבים 6572 יהודים (39.8%), 1900 על 23205 תושבים 8647 יהודים (37.2%), ובשנת 1910 על 30942 תושבים 10718 יהודים (34 %).

מספר היהודים גדל יחסית בעיר בשנים 1880—1910 מ־5245 נפשות בשנת 1880 ל־10718 נפשות בשנת 1910. אולם בהשואה למספר התושבים בכלל יש לציין שבתקופה המדוברת ירד אחוז היהודים מ־41.5% בשנת 1880 ל־34.6% בשנת 1910.

בשנים 1881—1910 גדלה בעיר סטרי האוכלוסיה הפולנית ב־260.3%, הרותנית ב־130.5%, לאומים אחרים ב־31.8% והיהודים רק ב־104.3%.

* במוסד זה קיבלו כל עניי העיר יום יום מנה גדולה של תה, סוכר, לחמניה גדולה בעד קרייצר אחד. משפחות גדולות — בלי כל תשלום. באופן רשמי היה מוסד זה פתוח לכל עניי העיר, אולם למעשה נהנו רק יהודים.

הרכוש היהודי בנכסי דלא ניידי הרשום בספרי רישום קרקעות (טאבולה) הגיע בכל המחוז בשנת 1889 ל־55963 הקטאר (63.8%) ובשנת 1902 רק ל־16279 הקטאר (20.3%) — ירידה ניכרת שסיבתה בתנאים הכלכליים המיוחדים במחוז.

גם בשטח החינוך חל שינוי. החל משנות הששים גדל מספר התלמידים היהודים בבתי הספר הכלליים־היסודיים והתיכוניים. רוב התושבים היהודים היו שולחים את ילדיהם לבתי הספר. בשנת 1885 למדו בכל בתי הספר (יסודיים וגימנסיה) 600 תלמידים יהודים (87א).

בשנת 1910 למדו בשתי הגימנסיות הקיימות בעיר על 1182 תלמידים 447 יהודים (88). מבין מורי הגמנסיה באותה השנה היו 10 יהודים. בין התלמידים היהודים היה גם מספר ניכר מסביבת סטרי. נוכח עובדה זו, וכן עקב מספר תלמידים מחוסרי כל אמצעים כדי להמשיך בלמודיהם, הוקם בשנת 1908 ועד בראשותו של ד"ר פרוכטמן, שהטיל על עצמו לבנות פנימיה לתלמידים יהודים Bursa żydowska בשנים 1908—1910 נאספו התרומות, מהן הוקם בנין יפה שבו אושפזו, החל משנת 1910 עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה עד 30 תלמידים בממוצע.

בסוף שנות השמונים של המאה הי"ט התחילו יחידים מבין המשכילים להתעניין בשאלות לאומיות יהודיות. התפשטות האנטישמיות, המאורעות ברוסיה, התעוררות הלאומים הקטנים במדינות אוסטריה וכן היחס הבלתי אוהד של חוגי פולנים וגרמנים מסויימים להתבוללות היהודים, הראו לאינטליגנציה היהודית שלא נכונה דרכה להצטרף לעם זר, אלא לשוב לחיק עמם. כבר בשנים 1884—1885 התעוררה בקרב הנוער היהודי הלומד בגימנסיות תנועה לאומית. נוסדו חוגים ציוניים שבהם למדו תולדות ישראל, עברית והתוכחו על נושאים לאומיים-ציוניים. הרוח החיה בקרב הנוער הזה היה תלמיד שבא בשנת 1883 ללמוד בגימנסיה בסטרי לאחר שנכשל בכתה הששית בעירו, טרנופול. היה זה גרשון ציפר (89). הוא התקשר גם עם חוג הסטודנטים הציונים בלבוב ועמד בחליפת מכתבים עם מרדכי אהרנפרייז ופלד, מחבר השיר הלאומי Dort wo die Zeder ואברהם קורקיס, וראה את עצמו כשליחם בסטרי. בזמן למודיו בסטרי אירגן ציפר פעולה לאומית, שעשתה רושם בכל גליציה. בגמנסיה בסטרי לא למדו דת ישראל ותלמידים יהודים היו פטורים מלימוד זה. ועד הקהילה התיחס

לתופעה זו, שהיתה למעשה בניגוד לחוק, באדישות פושעת ממש. ציפר ארגן הפגנה של התלמידים והוריהם, שהופיעו לפני ראשי הקהילה והכריחום להשתדל לפני מועצת החינוך הארצית, שתמנה מורה לדת יהודית. הודות לפעולה זו שנתמכה בפטיציה חתומה בידי הורי התלמידים, מינתה המועצה בשנת 1886 את הסופר העברי יצחק אהרן ברנפלד (1854—1930), אחיו של הסופר והמלומד הידוע ד״ר שמעון ברנפלד, למורה דת בבתי־הספר בסטרי.

גם בקרב הנוער היהודי שמחוץ לכתלי הגימנס־יות עשה ציפר תעמולה למען הרעיון הלאומי. את פעולתו זו המשיך גם אחרי גמר לימודיו, עד יוני 1890, כשעבר ללבוב ללמוד משפטים באוניברסיטה.

הפעולה הציונית של הנוער לא נשארה בלי תוצאות חיוביות. היה לה הד בקרב האינטליגנציה היהודית וקודם כל בין המשכילים שגם בהם חל מפנה ניכר בכיוון זה.

מתוך העתונות העברית והגרמנית נודע לחוגים אלה על המתרחש במחנה ישראל ועל ראשית התחיה הלאומית.

קבוצת משכילים עם דן הכהן ואברהם שטרן בראש, יסדו בשנת 1887 — חברת „שוחרי תושיה" שמטרתה היתה הפצת הרעיון הלאומי, תמיכה בישוב ארץ־ישראל וטיפוח הלשון והספרות העברית.

בראש החברה שאליה הצטרפו 100 חברים, עמדו משה שטרן, משכיל, מפעילי העסקנים בעיר וחבר מועצת העיר, שעשה גדולות בשביל העיר והאוכלוסיה היהודית, דוד גולדברג ופאטראך. כעבור שלוש שנים נפסקו פעולות החברה ורק בשנת 1891 יסדו צעירים מסַפר, שלא היו מרוצים מהנהלת חב־רת „שוחרי תושיה" אגודה שניה בשם „היהדות" „לשקוד על לימוד הספרות העברית" (90). תחת רושם הפילוג החליטה האספה הכללית של „שוחרי תושיה" שהתקיימה עוד ב־28 נובמבר, 1890, לשנות את שם החברה ל„הלאומי" וקבעה בתקנותיה כי „המטרה העי־קרית שלה לחזק ולהפיץ בקרב היהודים את ההכרה הלאומית־יהודית".

ציוני סטרי עמדו בקשרים אמיצים עם ציוני לבוב שהיו מבקרים בסטרי ומנהלים ויכוחים פרוג־רמטיים.

ד״ר מרדכי אהרנפרייז שהשתתף בויכוחים אלה מספר בספר זכרונותיו על אחד הויכוחים:

„בעיירה הקטנה והנאה סטרי, על חופי אחת משלוחותיו של הדנייסטר ניצחנו אחד הנצחונות המכריעים שלנו בקרב הנוער היהודי המשכיל. עד מהרה נוכחנו לדעת שיכולים אנו לסמוך בהחלט על תמיכתם של חברינו שם ועל רצונם הטוב. בין חברינו שם, שהיטבתי להכירם אישית היו אפרים פריש שנעשה לאחר זמן סופר מחונן בלשון הגרמנית וסוחר יהודי צעיר בשם משה הורנשטיין (90א).

נוסף לשתי החברות הקיימות נוסדה במרס 1891, ביזמתו של אביגדור מרמלשטיין מפשמישל, חברת „אדמת ישראל" במטרה להפיץ את רעיון ישוב א״י ולאסוף כסף לתמיכת עובדי האדמה בארץ־יש־ראל. 50 חברים הצטרפו ולראש האגודה נבחר משה ליפשיץ (91). כעבור שנה הצטרפו אל החברה עוד 150 חברים (92). בשנת היווסדה — בחודש נובמבר 1891 שלחה את מזכירה, מאיר אברהם שטרן, לא״י לחקור את מצב המושבות ו„לתור שם מקום" להקמת מושבה של יהודים מגליציה. „אדמת ישראל" היתה האגודה הראשונה בגליציה, ששלחה לא״י את נציגה לחקור את המצב ואפשרויות להתישבות יהודי גליציה בא״י. אחרי ביקור של שנה חזר שטרן ומסר דו״ח מפורט.

ב־24 יולי 1894 נפטר שטרן אחרי מחלה ממו־שכת ואתו מת אחד הפעילים של חברת „שוחרי תושיה" ו„אדמת ישראל".

במסע תעמולה שערך ד״ר נתן בירנבוים במאי 1892, בערי גליציה ביקר ב־24 במאי בסטרי והתיעץ עם חברי „אדמת ישראל" בענין הצטרפות חברת „אדמת ישראל" לחבר אגודות „ציון" בוינה. משה ליפשיץ ומשה שנפלד הצהירו לפניו, שאין לפקפק כי האסיפה הכללית, שתתקיים אחרי שובו של מאיר שטרן מא״י, תקבל החלטה כזאת.

החלטה זו נתקבלה ו„אדמת ישראל" שחלמה בראשיתה להיהפך למרכז חברות ישוב א״י בגליציה, נהפכה לסניף של „ציון" בוינה. בצורה זו המשיכה בעבודתה בקנה מידה קטן.

בנובמבר 1894 דיברו באסיפה הכללית הרב ל.מ. לנדא ואדולף שטאנד והצליחו לעודד את חברי החברה.

יסוד חברות חדשות עורר את „שוחרי תושיה" וביחוד את ראשה, משה שטרן, לחדש וליצב את פעולתה (93). בינואר 1892 התקיימה אספה כללית יוצאת מן הכלל ובה נבחר ועד חדש מורכב מאברהם גולדברג — יושב ראש, מיכאל הורנשטיין סגנו,

מתתיהו פאטראך, מזכיר, א. י. קריס גזבר, יצחק רייסנר, א. שיינפלד ספרן. החברה התחילה לערוך אספות והרצאות, בה דברו נואמים מלבוב, ביניהם גם ד״ר גרשון ציפר, שכבר היה ידוע ואהוד על הקהל היהודי בסטרי מזמן פעולתו הלאומית בש־נות לימודיו שם. באספה הכללית שהתקיימה ב־24 במרס 1894 נבחרו משה שטרן, ליו״ר, דוד גולדברג לסגנו, מ. קרנר גזבר, יעקב רינגל ספרן וש. שטרן, ל. ואלקר, אברהם שיינפלד, פ. רינגל, מיכאל ראפ, הירש שיינפלד, ו. לאסט ו־ח. פפרקורן לועד החברה. באספה זו הוחלט לשנות את תקנות האגודה שאפיין כלפי חוץ היו יהודיות כלליות, בלבד, בכיוון לאומי ציוני ולהצטרף למפלגה הלאומית היהודית שכבר היתה קיימת בגליציה ומושב מרכזה בלבוב (94).

באותה תקופה התחילה פועלת בקרב ההמונים גם התנועה הסוציאליסטית.

החל משנת 1870 התחילו להתארגן בגליציה פועלים פולנים. בולסלב לימאנובסקי וצ׳רבינסקי, מחבר שיר הפועלים „צ׳רבוני שטאנדאר״, הם המארגנים והמטיפים הראשונים של התנועה הסו־ציאליסטית בקרב הציבור הפולני. הם נתמכו עפ״י רוב ע״י אמיגרנטים פוליטיים פולניים. גם בקרב האוקראינים התחילו לבצבץ פה ושם ארגונים סו־ציאליסטיים, שנוסדו על־ידי תלמידיו של הסופר והמלומד האוקראיני א. דראגומאנוף. איבאן פראנקו, מיכאל פאבלוק הם החלוצים הראשונים.

פועלים יהודיים מאורגנים מבחינה מקצועית מופיעים רק בראשית שנות התשעים אולם לא כארגונים עצמאיים אלא במסגרת התנועה הסוציאל־דמוקרטית הפולנית.

בשנת 1891 התארגנו פועלים יהודים בחברה הפולנית „סילא״ (בלבוב) אולם כבר כעבור זמן קצר נוסדו אגודות עצמאיות של פועלים יהודים „יד חזקה״ בלבוב, „ברידערליכקייט״ בקרקא, בסטניסלבוב „ווארהייט״ ובקולמיא.

ב־1 בספטמבר 1893 הוציאה ההסתדרות הסו־ציאל־דמוקרטית בגליציה, דו־שבועון באידיש (לא־מיתו של דבר, גרמנית באותיות עבריות) „דער ארבייטער״ בעריכתו של קארל נקר.

מתוך העתון הזה אנו למדים שגם בסטרי התחילה תסיסה בקרב הפועלים בבית־החרושת לגפרורים של ליפשיץ מחמת עבודתם הקשה 15־17 שעות ליום. לאט לאט התחילו להתארגן פועלים יהודים באגו־דה עצמאית גם בסטרי ובשנת 1893 נוסדה בעיר האגודה הראשונה של פועלים יהודים „ברידערליכ־קייט״ שהיתה כלפי חוץ אגודה להפצת השכלה (ביל־דונגספעראיין) (95). אולם השפעה רבה על הציבור היהודי לא היתה לה ואף זו המועטה הצטמצמה מאד עם קום תנועת פועלי־ציון.

התנועה הפוליטית, שרכשה לה אוהדים בקרב האינטליגנציה וההמונים היהודים בסטרי היתה הת־נועה הציונית. לאחר שברוב הערים נוסדו אגודות התעוררה השאלה כיצד לאחדן במסגרת אחידה. במרס 1891 הציע ד״ר אברהם זאלץ מטרנוב בכינוס חברי „ציון״ בלבוב לאחד את האגודות בארץ בארגון ארצי מלוכד לשם פעולה אחידה והציע לשם כך לכנס בסוף 1891 כנוס ארצי שבו ישתתפו צירי כל החברות הקיימות. לשם ביצוע תכנית זו נבחרה ועדה מיוחדת מורכבת מנציגי לבוב, דרו־הוביץ׳, נציגה של סטרי היה גרשון ציפר. ועדה זו הכינה את הכינוס שהביא בשנת 1892 לידי ליכוד האגודות הציוניות בגליציה במסגרת הסתדרות אר־צית אחידה. עובדה גם תכנית פרוגרמטית ושיטת עבודה ארגונית ותעמולתית. ביזמת ציוני לבוב הת־כנסה ב־23־25 באפריל 1893 הועידה הארצית הרא־שונה בהשתתפות צירי כל החברות הקיימות וב־2־4 בספטמבר, 1894, התכנסה הועידה הארצית השניה שבה הונחו ויוצבו היסודות הארגוניים. בועידות אלו השתתפו בשם ציוני סטרי מ. פאטראך שמסר דו״ח על המצב בעירו ואברהם שטרן שנבחר לנ־שיאות הועידה.

האגודות הציוניות תרמו תרומה ניכרת לעיצוב ההכרה הלאומית בקרב הנוער, שהתארגן באגודות חשאיות לשם השתלמות בשפה העברית ובתולדות העם היהודי.

בוגרי הגמנסיה ותלמידי האוניברסיטה בסטרי יסדו אגודה משלהם ונציגיה השתתפו בועידת הסטו־דנטים הראשונה, שהתקיימה ב־25־26 ביולי 1899 בלבוב, שבה לקח חלק פעיל נציג סטרי, יוליוש וורצל.

האגודה האקדמאית „וריטאס״ (אח״כ „אמונה״) שהצטרפה בשנת 1903 להתאחדות האגודות האקדמאיות, שלא היו קורפורציות באוסטריה, השפיעה השפעה רבה על הנוער היהודי; בשנת 1912 הצטרפה להסתדרות האקדמאים הציונים, שהוקמה בכינוס בדרוהוביץ׳ ב־15 בספטמבר 1912.

החל מסוף המאה הי״ט היה קיים בסטרי ארגון

גימנזיסטים „בני ציון" במסגרת ההסתדרות הארצית „צעירי־ציון" בראשותם של נתן צ׳אקיס (י. קירטון) ומשה פרוסטיג.

בשנת 1908 התחיל תהליך הדיפרנציאציה בקרב הנוער הציוני. בהשפעת פועלי ציון התחילו הסטודנטים, אוהדי האידיאולוגיה של פועלי ציון, להקים ארגונים משלהם במסגרת ההסתדרות הארצית „חרות".

בשנת 1911 היו בסטרי בחוג „בוני ציון" 6 סניפים של צעירי ציון עם 80 חברים, 5 קורסים עבריים, שבהם למדו 40 תלמידים. בשנת 1902 נוסד בית ספר עברי ומועדון „שפה ברורה".

בשנת 1901 הוקם ארגון העובדים והפועלים הציונים „מועדון העוזרים המסחריים", שהניח את היסוד לתנועת „פועלי ציון" בסטרי. הוא הצטרף לארגון הארצי שהוקם ע"י „אחוה" הלבובית ביוני 1903.

אחרי שה„מזרחי" הקים בערי גליציה סניפים, נוסדה גם בסטרי ע"י משה וונדרמן אגודת „מזרחי".

בשנת 1898 נוסדה, אחרי ביקורה של רוזה פומרנץ, אגודת נשים ציוניות עם גב׳ ד"ר הלנה רוזנמן ורחל כץ בראש, שהצטרפה בשנת 1910 להסתדרות הארצית של נשים ציוניות. נציגת סטרי, ד"ר הלנה רוזנמן, הרצתה בועידה הארצית הראשונה, שהתכנסה בלבוב ב־27 בפברואר 1910 על גני ילדים. היא נבחרה גם אל הועד הארצי של ההתאחדות.

בשנים 1903—1906 השתייכו הארגונים הציוניים בסטרי לועד הגליל בלבוב. החל משנת 1902 ניהל את הפעולות הציוניות עורך הדין ד"ר יוליוש וורצל, שגר עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה בסטרי. בבחירות אל הפרלמנט האוסטרי בשנת 1907, היה המועמד הציוני ד"ר אברהם זאלץ מטרנוב. בבחירות של 1907 עבר על יהודי סטרי, כמו בכל גליציה, גל התלהבות ומי שראה זאת לא ישכח אותה מסירות והתלכדות ההמונים מסביב לתנועה הציונית.

בתנועה הציונית ובראשה היו פעילים ד"ר שלמה גולדברג, ד"ר היינריך ביק, ד"ר וולף שמוראק, ד"ר מיכאל רינגל.

את פעולות הבחירות ניהל ד"ר וורצל, שנאסר ובביתו נערך חיפוש, מעשה בלתי שכיח בזמנים ההם.

בבחירות בשנת 1911 הגיע המועמד הציוני ד"ר ליאון רייך לבחירה מצומצמת עם מועמד הפ.פ.ס. מוראצ׳בסקי, למרות כל המאמצים של המתבוללים להכשילו כבר בבחירה הראשונה. אולם ד"ר רייך לא נבחר, מפני שהמתבוללים וגרוריהם החרדים הצביעו בעד מועמד הפ.פ.ס. מוראצ׳בסקי.

בשנת 1907 הצביעו בעד ד"ר זאלץ 1722 ובשנת 1911 הצביעו 1541 בעד ד"ר רייך (96).

בשנת 1896 חלו שינויים ניכרים בחיים הפנימיים של הקהילה, האינטליגנציה האקדמאית גדלה ותפסה את עמדות המפתח בחיי הצבור. לעומת 3 עורכי דין יהודים בשנת 1896 — ד"ר אלטמן, ד"ר פינק וד"ר פרוכטמן, נמנו בשנת 1911 — 16 עורכי דין (97), 2 חירורגים ו־8 רופאים מומחים יהודים (98).

אחרי שד"ר פרוכטמן סיים את כהונתו כראש העיר, נבחרו 4 ראשי העיר נוצריים זה אחרי זה — ד"ר זיגמונט זאטווארניצקי, לודביג גטינגר, רטינגר, אלכסנדר סטויאלובסקי ואחריו שוב ראש העיר יהודי, עורך־דין ד"ר יוליוש פאלק, שכיהן שנים מספר.

באותה תקופה עמדו בראש הקהילה ליפא הלפרין, דוד הלפרן, ד"ר גולדשטיין ענסיל, כולם נכדים ונינים של הרב ענסיל צוזמר, יוסף צבי גלרנטר ובשנים 1911—1914 — ד"ר וויזנברג. אחרי שהרב הורוויץ נבחר לשבת על כסא הרבנות בסטניסלבוב לא נבחר רב שימלא את מקומו. ולאחר שעזב את העיר נבחרו הרב פייבל הרץ מגלוגוב והרב יוללס (בנו של האדמו"ר רבי אירה מסאמבור) ממושציסקה לחברי בית דין, מה שגרם למחלוקת בקרב הקהילה במשך שנים רבות (98א). רק בשנת 1917 נבחר לרב בן אחיו החורג של הרב הורוויץ, אליעזר בן שלמה לאדיר (1874—1932) שהיה רב בסרט. הוא היה מגדולי הלמדנים והיה מסור גם לשירה, פרסם גם שירים בעברית ובגרמנית, בהם נתן ביטוי לציון, לתחית העם היהודי וליופי של הטבע. שיריו היו מפוזרים בעתונים שונים ולא נקבצו בחייו. בנו הוציא לאור קובץ שיריו הגרמניים Gedichte (Wien 1933 150 pp.) עמדו להוציא לאור גם את שיריו העבריים, אולם ההוצאה לא יצאה לפועל.

בשנים 1908—1914 יש לציין פעולות בתחום החינוך העברי והפצת השפה העברית. ד"ר מקס בינשטוק, צבי דיזנדרוק, יונה גלרנטר ארגנו את הנוער. יסדו קורסים ללימוד השפה העברית ואת המועדון „עבריה". את בית הספר העברי הראשון הקים משה וונדרמן. מן המורים העבריים היו פעילים לפני מלחמת העולם הראשונה הוטריאנסקי, פוקס, פליט מרוסיה שהיה מראשי ההגנה היהודית בימי הפרעות בהומל, מ. א. טננבלט, קון ונפתלי זיגל.

פרק ג'

אישים

יהודי סטרי הוציאו מתוכם בסוף המאה הי"ט ובראשית המאה העשרים מספר אנשים שתרמו רבות לספרות ולמדעי היהדות, לעתונאות ולעסקנות ציבורית.

בסטרי נולד הסופר היהודי הידוע שכתב גרמנית — אפרים פריש (1873—?), את נעוריו בילה בעיר מולדתו. בסוף שנות השמונים עבר לברודי ולמד שם בגמנסיה הגרמנית, שם גם הצטרף לחוג הסטודנטים הציוניים.

כאשר יצאה לאור בשנת 1892 החוברת הפרוגר־מטית של הסטודנטים הציוניים בלבוב Jakim być powinien program młodzieży Żydowskiej" בה הועמדה במרכז הפעולה הציונית העבודה למען ארץ־ישראל, פרסם פריש ב„זעלבסט־אֶמאנציפאציון" של ד"ר נתן בירנבוים מאמר ובו יצא נגד ה„פראזאולוגיה" שבחו־ברת, המדברת כל כך הרבה על התישבות ארץ־ישראל, ציון וכו' מבלי לדעת שאי־אפשר להתחיל בהתישבות כבמטרה האחרונה של הרעיון הלאומי, אלא להכיר, שכל זמן, שלא יתחילו בתיקונים מרחיקי לכת בקרב הקהילות, אין שום סיכויים להצלה. לדעתו יש לשים לב, קודם כל, לתיקון מעמדו הסוציאלי של הפרולטריון היהודי ההולך וגדל בגליציה, ונוכח השתלטות האדוקים והמתבוללים יש לפעול ולהפיץ בקרב ההמונים תרבות והשכלה. למרות התנגדותו לנימה העיקרית שבחוברת, לא היה יכול להתעלם מההנחה היסודית של התוכנית שהיתה מבוססת על יסוד מדעי ומוסרי והסיקה את המסקנה הטבעית מהתנאים הירודים והמדודלים, שבהם חיו היהודים בגליציה. ובסוף מאמרו ציין גם בפירוש את הצד החיובי שבחוברת הפרוגרמטית.

מברודי עבר פריש לוינה ולאחר זמן קצר לברלין. כאן נתפרסם כסופר ומבקר ספרותי. למרות פעילותו בספרות הגרמנית, הרגיש את עצמו תמיד כיהודי לאומי והיה אוהד את התנועה הציונית. בשנת 1902 פרסם את הרומן Das Verlobnis על הנושא מחיי היהודים בגליציה. משנת 1905 עבד אצל מאקס ריינ־הארט כדרמטורג. באותה תקופה זכה לפרסום ספרו: Von der Kunst des Theaters (1910). גם בספורו Die Kantine 1914 כתב על נושא יהודי מגליציה. ב־1914—1925 הוציא לאור במינכן ירחון פוליטי־ספרותי Der neue Merkur

בירחונו פרסם בשנת 1921 מאמר על הבעיה היהודית Juedische Aufzeichnungen. בשנת 1927 פרסם רומן „Zenobi" מימי אוסטריה לפני מלחמת העולם. גם אשתו פייגה פריש (1878—?), ילידת רוסיה, היתה סופרת ידועה. ביחוד תרגמה מספרות הרוסית לגרמנית את ספרי גונצ'ארוב, טורגניב, סאלטיקוב־שצ'דרין, צ'חוב, אלכסנדר פושקין, לב טולסטוי ואחרים.

יליד סטרי היה גם הסופר והפדגוג הידוע אליעזר מארי ליפשיץ. נולד בסטרי ב־5 בנובמבר 1879 בבית אביו, יום טוב ליפשיץ, שהיה מראשוני חובבי ציון בגליציה ובעל בית החרושת לייצור גפרורים בסקולה. קיבל חינוך יהודי מסורתי, ונוסף להתמסרותו ללימודים עבריים רכש לו השכלה כללית מקיפה. כאשר הוריו עברו לבובה, למד תורה מפי הגאון הרב ר' יצחק שמלקס ור' שלמה בובר. בלבוב היה קשור בחוגי משכילים והנוער הציוני בהנהגתם של מרדכי אהרנ־פרייס, יהושע טהון, מרדכי בראודה ושלמה שילר. הוא היה מראשוני דוברי עברית, יצר חוג צעירים שבו הנהיג את הדיבור העברי בהברה ספרדית.

אחרי חתונתו עם דינה רייצס שידעה יפה עברית, היה סוחר וביתו שבו שלטה רק השפה העברית, היה אחד המרכזים לתנועה העברית בגליציה.

בלבוב יסד עם צבי קארל בית מדרש למורים עברים וביזמתו נוסדו בלבוב וביתר ערי השדה מועדוני „עבריה". עשה רבות בגליציה להתפשטות הדיבור העברי, להפצת הספרות העברית ולשיפור סגנון לשונה. בשנת 1904 פרסם את מחקרו הראשון על יעקב שמואל בוך בלוח העברי „חרמון" בלבוב, בעריכתו של גרשם באדר. אח"כ הדפיס ב„השלח" מחקרים לתולדות התרבות והספרות העברית. הוא שאף להתמסר לעבודה ספרותית פדגוגית. לכן נענה להזמנת חברת „עזרה" בברלין להיות מורה בבית המדרש למורים שלה בירושלים ועלה ב־1910 ארצה.

היה פעיל בחיים ציבוריים בירושלים, עסק גם בחקר מדעי. פרסם מחקרים ב„התקופה" ובמאספים שיצאו לאור בארץ־ישראל, הטיף להקמת מוסדות חינוך עבריים על הבסיס המסורתי המקובל של „החדר", שבהם יעמדו לימודי קודש במרכז ונוסף להם גם לימודי חול.

במלחמת העולם הראשונה נאסר ע"י התורכים והוגלה לדמשק, שוחרר כנתין אוסטרי והוכרח לעזוב את הארץ ויצא לברלין, שם פרסם את החוברת Vom lebendigen Hebraeisch Berlin 1923

בשנת 1919 חזר ארצה ונתמנה למנהל בית המדרש

למורים של רשת החינוך בפיקוח „המזרחי". בהנהלתו התפתחה והתרחבה הרשת ונוסד על ידו בית ספר עממי לדוגמא להכשרת תלמידים. במרוצת הזמן הוסיף גם גמנסיה.

במשך כמה שנים שימש גם מפקח על בתי הספר שבזרם החרדי של החינוך. בשדה הפדגוגיה פעל הרבה לפיתוח החינוך הדתי. פרסם מאמרים בעתונות, שהצ־טיינו בסגנונם המלוטש. מספריו ידועים: המונוגרפיה על רש"י (ורשה 1912), „המשנה" (יפו תרפ"ב, תורגם גם לגרמנית, ברלין 1919). מחקר על ה„חדר" (התקופה — כרך ז'), „שיחות" על בעיות דתיות בשם בדוי עזריה אבן בצלאל, מאמרים בשאלות החינוך („השלח" כ"ב, ל"ז), על עגנון („השלח" כ"ב), יצא אחר כך גם בספר מיוחד (ברלין 1920).

כל ימי חייו פעל לאיחוד החינוך הכללי על יסודות התורה. נפטר בירושלים בכ"ד בתמוז תש"ו (1946).

בסטרי נולד ולמד בגמנסיה ההיסטוריון והגיאוגרף הידוע ד"ר אברהם יעקב בראוור (נולד ב־ד' ניסן תרמ"ד — 1884). לאחר שגמר את למודיו באוניברסיטה בוינה קיבל תואר ד"ר לפילוסופיה. היה בשנים 1910—1911 מורה בגימנסיה בטרנופול. עלה לארץ־ישראל בשנת 1912 והיה מורה בבית המדרש למורים מיסודה של חברת „העזרה" בברלין (1912—1914) אח"כ 1914—1918 מורה בסאלוניקי ובקושטא ומשנת 1920 שוב בארץ־ישראל מורה בסמינריון למורים.

מחקרו הראשון היה על הנציב הראשון בגליציה, פרגן, ברבעון Kwartalnik historyczny הפולני הידוע (1907). פרסם ספר (1910) Galizien wie es an Österreich kam (Wien 1919) שנתקבל ע"י המדע ההיסטורי באוסטריה באהדה רבה. פרסם בעברית מחקר היסטורי רב־ערך ב„השלח" (כרך כ"ג) על „יוסף השני ויהודי גליציה". בהיותו בטרנופול, מצא בספרית „פרל" כתב־יד של דוב בירקנטאַל מבוליחוב „דברי בינה", על יעקב פראנק והויכוח הידוע בלבוב בשנת 1759, הוא פרסם אותו ב„השלח" (כרך ל"ג, ל"ח) בשם „מקור עברי חדש לתולדות פראנק וסיעתו".

בארץ־ישראה התמסר לחקר הגיאוגרפיה של הארץ, ובתחום זה פרסם מחקרים רבים. ידוע ספרו „הארץ" שיצא לאור בכמה מהדורות ואטלס גיאוגרפי.

אביו מיכאל בן משה בראוור (1862—1949) סופר תורני ידוע התגורר, בשנים 1882—1902 בסטרי ולקח חלק פעיל בחיי הקהילה. מסטרי השתתף ב„עברי אנכי", „המצפה" ו„מחזיקי הדת".

הערות:

1) אחריו נשתמנו לסטרוסטים (בשנת 1469) יורשיו חידורובסקי, אנדז'י אוסולינסקי, פליקס אוקטוס פאניובסקי, שויתר בשנת 1524 לטובת אחיו ירזי פאניובסקי ואחריהם הועבר הסטרוסטבו לידי יאן טארנבסקי. יורשו היה בנו יאן קשישטוף עד פטירתו בשנת 1567. 1570 עבר לידי מיקולאי מיניבסקי, והירונים פיליפובסקי, אחרי מותו (1587) העניק המלך זיגמונט השלישי (1588) את הסטרוסטבו לאנדז'יי טענצינסקי. אחריו קבל בנו גבריאל טענצינסקי ובשנת 1605 אדם סטאדניצקי, אחריו קשישטוף קוניצפולוסקי ומשנת 1660 יאן סובייסקי, שנכנס בכוח עקב התנגדותה של אלמנתו. בשנת 1701 נזכר כסטרוסטה אנדז'יי מיקולאי זבירובסקי. 1710 עבר הסטרוסטבו לידי מיקולאי אדם סואניאוקסקי ובשנת 1728 לידי סטניסלב ציולק פוניאטובסקי אבי־המלך. בנו קאזימירז היה הסטרוסטה האחרון לשלטון הפולני.

לסטרוסטבו השתייכו העיר סטרי עם הפרברים: פודזאַמצ'ה, פודאטרנובקה, באשובקה ו־20 כפרים.

סטרוסטבו סטרי היה מכניס לבעליו מדי שנה בשנה הכנסות יפות. בשנת 1785 — למשל עלו הרווחים מ־20 כפרים ל־72.365 זהובים 10 גרוש והמסים Kwarta שה־סטרוסטה היה צריך לסלק לאוצר המלוכה עלו לסך 18.341 זהובים 10 גרוש; מעיר סטרי ופרבריה היו הכנסות בסך 1061 זהובים 14 גר' וסך המסים עלה ל־265 זה' 11 גרוש.

2) בארמון נמצאו 61 חדרים, 3 מטבחים, מאפיה, אולם עם 9 חלונות, 2 חדרים עם 8 חלונות כל אחד. ביתר החדרים היו בכל אחד 4 חלונות. סביב הארמון היתה תעלה לשם הגנה. ע"י הארמון היה משק, מבשלת בירה, אורוות ובתי־מגורים לאנשי השרות.

3) Wilheim Sommerfeld: Rozwój m. Stryja od r. 1874 do r. 1924.

4) Antoni Prohaska: Historja miasta Stryja. Lwów 1926. Dodatki Nr. 6 p. 204.

4א) שם נאמר:
"Et quia etiam tanto tempore in eodem ipso oppido neminem Judeorum habitasse constet". (Prohaska l.c. Dodatki Nr. 5 p. 203).

5) "Videlicet ne Judaei oppidum Stryj incolant. neve eos quovis modo capitanei ad incolan dum intrudere vel obtrudere possint, sub ea nihilomunus conditione in eodem decreto specificata. ut eo nomine cives stryenses capitaneis suis pro tempore existentibus censum sedecim florenorum quotannis pendere sint adstricti. (Prohaska, Dodatki Nr. 11 p. 263).

6) Prohaska 1. c. p. 104.

7) Prohaska 1. c. p. 125.

8) Prohaska 1. c. p. 105

9) נוסח פסק הדין נדפס במלואו ב־ Prohaska 1. c. p.
בשנת 1662 היו בסטרי 1.477 תושבים, מהם היו 328 פולנים, 1050 רותנים, 70 יהודים, 29 אנשי הארמון.

(10 Mathias Berson: Dyplomatarjusz dotyczący Żydów w dawnej Polsce. p. 165 Nr. 294.

10א) בסטרי התגורר גם מספר קטן של קראים והם ביקשו מאת השלטונות להתיחס אליהם טוב יותר מאשר אל היהודים.

(11 Prohaska 1. c. Dodatki Nr. 20 p. 227—278.

(11א Prchaska Dodatki Nr. 18 p. 224—25

(11b Prohaska 1. c. Nr. 22 p. 229.

11ג) בוליהובר ע׳ 84.

(12 Prohaska 1. c. p. 109.

(13 Prohaska 1. c. p. 136.

(14 Dr. Majer Bałaban: Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w. Lwów 1906 p. 40.

(15 Prohaska 1. c. p. 110.

(16 Dr. Ignacy Schlipper: Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich Warszawa 1937 p. 44.

17) בר בירקנטאל — בוליחובר: זכרונות, יצאו לאור ע״י ד״ר מ. וישניצר, ברלין 1924, ע׳ 73.

18) בוליחובר, ע׳ 56.

19) בוליחובר, ע׳ 31—32.

20) בוליחובר, ע׳ 29.

21) חוכר משקאות חריפים מארק (מרדכי) חטב ביערות סטרי בשנת 1680, 800 אלונים והוציאם in modo furtivo (בגנבה). Prohaska 1. c. p. 113.

22) היסטוריון העיר סטרי, המלומד הפולני הידוע, אנטוני פרוהאסקא, מביא בספרו „תולדות העיר סטרי״ (ע׳ 112—114) עובדות על ניצול ודכוי שנעשה ע״י חוכרים יהודים לפי התעודות שמצא בגראד זידאצוב, אולם בנימה אנטי־יהודית ובסגנון שהוא דומה יותר לנימה, שהיתה שוררת בפובליציסטיקה הפולנית אחרי מלחמת העולם הראשונה, ולא כפי שנאה לחוקר אובייקטיבי.

23) בוליחובר: זכרונות, ע׳ 38.

24) בוליחובר: זכרונות, ע׳ 39.

(25 Prohaska 1. c. p. 19

(26 Prohaska 1. c. p. 111—112

(27 Prohaska 1. c. p. 148

28) בשנת 1683 התנפלו על בעל חוב אחד (סטניסלב אוחאנסקי), הפקיעו את חפציו והכניסו אותו לבית הסוהר בארמון בסטרי. בשנת 1714 התנפלו על בעל אחוזה וויטביצקי, והגיע להתנגשות דמים, יהודי אחד נהרג. היהודים הזדיינו, רדפו אחריהם, תפסו אותם בקורצין, החרימו את המזומנים הנמצאים בידיהם, הביאו אותם לסטרי והכניסו אותם לבית הסוהר.

בכלל היו יהודי סטרי תוקפניים, כפי שלמדים אנו מתוך הסכם שלהם משנת 1700 עם איגוד הקצבים הנוצרים שהתנה את התנאי הבא:

“Żeby nas żony żydów stryjskich, tudzież sami swemi osobami w jatkach nie publikowali, ani konfuzję nie czynili pod grzywnami na Żyda“.

(29 Prohaska 1. c. p. 245

(29א Prohaska l. c. p. 116

(30 Prohaska 1. c. p.

31) ישראל היילפרין, פנקס ועד ארבע ארצות, ירושלים תש״ה, ע׳ 480, סי׳ תתקי״ח.
פנקס דד״א, ע׳ 293, סי׳ תקצא,

Prohaska 1. c. p. 117

(32 Prohaska 1. c. p. p. 116

(33 Dr. J. Schipper: Beitraege zur Geschichte der partieller Judentage in Polen.
M. G. W. d. J., 1912 H 7-8, p. 467.

34) פנקס דד״א, ע׳ 229, סי תקצה, ע׳ 48. הוא חתום על תעודה בענין השמש בברסלוי.
XLVIII

34א) ספרית אוסולינעאום בלבוב, כתב־יד 279.II

(35 Prohaska 1. c. p. 91

(36 Jozef Kleczyński i. Fr. Kluczycki: Liczba głów żydowskich w Koronie z Taryf 1765
Kraków 1896

(36א Protokolle Galizien 1785 p. 5 ex Juni p. 12

336ב) בזמן סיפוחה של גליציה היתה סטרי למעשה עיירה קטנה. מתוך דין וחשבון על המצב הסאניטרי בגליציה, שנמסר לממשלה הוינאית אפשר ללמוד על העניות ודלות ששררה אז בגליציה. בכל גליציה היו 13 רופאים מומחים (dr. med.) מהם 6 בלי תעודות אוניברסיטאיות, 19 חירורגים נוצרים ו־34 רופאים יהודיים 16 בתי מרקחת, 29 בתי חולים מהם 5 בלבוב. בסטרי עצמה לא היה אף רופא מומחה ואף רופא (cyrulicy) אחד, פרט למספר קטן של גלבים יהודים שטפלו גם ברפוי־חולים. רק בסאמבור — עיר המחוז — היה חירורג נוצרי אחד קשישטוף וואוכטר ובית מרקחת של וואלנבורג, שהיה פרוטסטנט והוכרח למכרו לקתולי. בית החולים הקרוב ביותר היה בפשמישל.
Wł. Szumowski: Galicya pod względem medycznym, Lwów 1907 p. 62, 70.

(37 Archiv des Min. d. Innern (Wien) A. M. J. Protokolle Galizien 1776, 74. ddo 25.X.

(38 Protokolle 1775, 81, 31/I

(39 Protokolle 1776, 81, 14/VIII
Protokolle 1776, Nr. 49 Maerz

(40 Prohaska 1. c. Dodatki Nr. 28 p. 237—239

(41 Prohaska 1. c. p. 70—73 Dodatki Nr. 28 p. 237—239

(42 Protokolle 1785, 185, Juli

(43 Protokolle 1785. 106 August

(44 Protokolle 1792. 19 Juli

44א) כבר ב־2 במרס 1788 הודיע נציב גליציה, גרף בריגידו לוינה, שממחוז סטרי יש כבר רשימה של 41 משפחות על 572 משפחות מכל גליציה.

(45 Protokolle 1788, 194 April
A. M. J. IV Tad Nr. 201 ex Junio 1804 Sumarischer Ausweis ueber den Fortgang der Juedischen Ansiedlung in den Koenigreichen Galizien und Lodomeren bis letzten Oktober 1803.

באותה התקופה ישבו השלטונות במספר מחוזות של גליציה מתיישבים גרמניים שהובאו מגרמניה ומבוהמיה הגרמנית. במחוז סטרי נוסדה מושבה גרמנית כבר בשנת 1783 „בריגדו״, 1786 אולקשיצה נובה.

לפני 1800 סטרי, 1830 גראבוביץ סטרייסקי, 1835 אננאברג, פלוציאנטאל, קארלסדורף.

יתר המושבות (7) נוסדו כבר בשנים המאוחרות.

(46 A.M.J. IV T11 Carton 2658 (1786-1792) ad Nr. 13

(47 ex Majo 1791 Galizien.
M. Stoeger: Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft. Lemberg 1833

(47 Bd. II p. 70—72

48) המכתב נדפס ב: „צחות המליצה של זאב וואלף בוכנר, ברלין תק״ע, ע׳ ס״י—נ״ה.

(49 Protokolle 1790, 33 Januar

(50 Protokolle 1793, 21 November

(a50 IV T 10. Carton 2646, 164 Januar 1815

(b50 St. Schnuer — Pepłowski: Galiciana Lwów 1896 p. 149, 155

(51 IV T2 Carton 2582 (1811—1818) Nr. 14 ex Oktober 1812

ביתר הערים של המחוז היו:

המקום	מש׳ יהודיות	גברים	נשים	
סקולה	146	336	324	= 660
בוליחוב	343	715	676	= 1391
זוראוונו	220	534	447	= 981
זידאצוב	71	155	149	= 304
בוקאצובצה	463	148	149	= 297
קאלוש	363	761	735	= 1496
דולינא	153	305	314	= 619
רוזדול	149	331	330	= 661

(52 A. M. J. IV T. 8 Catron 2632 (1819—1820) Nr. 4357

(53 Dr. M. Stoeger 1. c. p. 204 par. 127, par, 161,
במחוז ברזזאני, 4 במחוז סאמבור).

(53a A. M. J. IV T 1. ad 14688, 1832

(54 Dr. M. Stoeger 1. c. I p. 285

(54a Dr. M. Stoeger 1. c. I p. 79—81, 85

55) עליו שמעון משה חאנעס: ס' תולדות הפוסקים. ורשה תרפ"ט, עמ' 511. א. וואלדן, שם הגדולים החדש. ורשה 1879, ח' א', ע' 79.

55א) ד"ר ש. ברנפלד: תולדות שיר, ברלין תרנ"ט, ע' 7.

Dr. Louis Lewin: Geschichte der Juden in Lissa p. 168—169 (56

שם הגדול כ"ד, ח"א, ע' 61. חאנעס, ע' 100.

57) כתב הבקשה והתשובה

A.M.J. IV T. 1 Carton 2583 (1819-1827) 113 ex Aprili 1821

58) דו"ח של הגוברניום ותזכירי הקהלות וקבוצת משכילי ברודי,

A.M.J. IV T. 1. Carton 2583. Nr, 192 April, Nr, 162 Mai 1821.

Reform der Judentracht (59
Dr. J. M. Jost: Neuere Geschichte der Israeliten

ראה גם ד"ר רפאל מאהלר, דער קאַמף צווישן השכלה און חסידות אין גאַליציע, ע' 114—115.

(1815—1848). Berlin 1846 III. p, 91)
Koscherfleischpatent e.a. 1810 par. 24, e.a. 1824.
par. 26. Lichtergefąlle Patent e.a. 1810 par. 30. (60

60א) מנחם מנדל בן יעקב יוקל הורוויץ (1804—1864). נולד בסטרי. ב־1832 נבחר אחרי מות אביו לרב בבוליחוב. כתב „שושנת יעקב" (על שו"ע חו"מ) לבוב) חלק א' וב'. 1838, 1859; ח"ג זולקווא 1863. אחרי 1848 חזר מסטרי לבוליחוב לשבת על כסא הרבנות.

Archiv des Kultusministeriums Wien 1840 ad 33, 183. (61

61א) ראה את ספרי:

Aus zwei Jahrhunderten Wien 1924 p. 104
Statthaltereiarchiv Lemberg (Archivum państwowe:
Fasz 11. Allgem. Sachen Juden 1948 Nr. 48 122 (62
A.M.J. 1848—1854 Fasz 28 (63
IV T2 1863, 15711, 1222 (64
IV T2 1862, 22266, 1781 (65
IV T2 1864, 7369, 688 (66
IV T2, 1864, 11569, 765 (67
IV T2, 1866, 16166, 2108 (68

69) כתבה ב:

Allgemeine Zeitung des Judentums, 1859 Nr. 7 (7/II) p. 97

70) המבשר, לבוב 1863 — כתבה מיום 13.2, גליון 7, ע' 41.

Allgem. Ztg. des Judentums, 1866 (15/II) p. 65 (71

72) הפרוטוקולים של שתי ישיבות אלו הוצאו בתרגום גרמני ע"י הקהלה הלבובית בשם:

Debatten ueber die Judenfrage in der Session des galizischen Landtages vom Jahre 1868. Lemberg 1868 (120 pp.)

73) „המגיד" (לייק) 1869, גל' 2, הוספה מיום 13 בינואר.
מעניין לציין שבשנת 1852 היו במחוז סטרי מ־777 מגוייסים לצבא 93 יהודים.

74) המגיד 1868, הוספה לגליון 40 מ־14 באוקטובר.

75) יחיאל מלר (1822—1893) היה סוחר יינות בסטניס־לבוב ומשכיל טפוסי הלוחם לאידיאלי ההשכלה, ביחוד לשינוי קיצוני של חנוך ילדי־ישראל.

פרסם ב„כוכבי־יצחק" שירים, נובילות, סקירות וכתב מונוגרפיה מפורטת על שמשון הלוי בלוך בעל „שבילי עולם". עיקר הנושא של עבודותיו הספרותיות מוקדש למלחמה בחסידות. הוא תרגם ועיבד כמה משירי שילר, קארל היינריך, היידנרייך וז'אן פאול. כתביו יצאו לאור בקובץ „נטעי נעמנים (לבוב 1883).

76) נדפס ב„כוכבי יצחק", חוב' כ"א (1856), ע' 80—81.

77) בחוברת ב', י"א, י"ג, כ"ב, כ"ו, כ"ז, ל"ג, ל"ד והשיר האחרון סטרי „מהלל רופא" בחוברת ל"ו (ע' 53—54).

77א) סאמואלי כתב גם בשם בדוי (פסבדונים) "Veritas"

78) העברי 1882, גל' כ"ה, ע' רכ"א.

79) המגיד 1871, גל' ד', ע' 19.

Allgem. Ztg. d. Jdtms. 1873. p. 636 (80
Allgem. Ztg. d. Jdtms. 1873 p. 808 (81
Der Israelit (Lemberg) 1874 Nr. 9. p. 1. (82
Neuzeit (Wien) 1880, Nr. 43, p. 350 (83
Neuzeit 1886 p. 299 (84

85) אפרים הלוי בכתבה על סטרי ב„עברי אנכי" (ברודי) 1887, גל' כ"ד, ע' קפ"ט, קצ. (18.3).

86) „עברי אנכי" 1887, גל' ל"ז (24.6), ע' רפ"ח.

Dr. Stanislaw Gruniński — Materjały do kwestji żydowskiej, w Galicji. Lwów 1919 pp. 17, 23, 26.
Dr. Ignacy Weinfeld: Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy (1881—1910) Lwów 1912 p. 36.

Neuzeit 1885 Nr. 38. (87a

88) בגימנסיה 1 היו על 710 תלמידים 217 יהודים; בגמנסיה 2 על 472 תלמידים 230 יהודים. לצערנו אין לנו מספרים על תלמידים יהודיים בבתי הספר היסודיים מלפני 1914.

בשנת 1924 למדו ב־8 בתי ספר כלליים 2736 תלמידים, מהם 1677 פולנים, 448 רותנים ו־1211 יהודים.

89) ד"ר גרשון ציפר נולד ב־23 ביולי 1868 במונאס־טרזיסקו. את שנות ילדותו בלה בפודבולוציסקה. בבית אביו, חיים בר ציפר, שהיה סוחר תבואות גדול, קיבל חינוך יהודי ונפגש עם סוחרים יהודים, שבאו מרוסיה ומהם שמע על תנועת חבת ציון. בשנת 1877 נפטר אביו במראן ואמו עברה אתו לטרנופול. שם למד בגמנסיה. למרות כשרונותיו היה תלמיד לא חרוץ והוכרח לחזור על הכתה השניה. בכתה הששית נכשל. המורים שלו ניבאו לו עתיד גדול אם יספיק רק לגמור את למודי הגמנסיה. מטרנופול עברה אתו אמו לסטרי ופה היה אחד התלמידים המצויינים הואיל ורצה לעלות על כל חבריו.

90) המגיד 1891, גל' 28' ע' 225.

90א) ד"ר מרדכי אהרנפרייז: בין מזרח למערב, תל־אביב תשי"ג, עמ' 30.

על הורנשטיין כותב אהרנפרייז:

„הורנשטיין זה היה בחור מקורי וקראנו לו ,פיתגורס מסטרי'. עיסוקו היה ביערות, אולם כבחור־ישיבה אמיתי מעולם לא מצא סיפוק בעשיית דבר אחד — ועסק גם במתימטיקה. לצורך זה השתמש באוקלידס בעברית. לימודיו ועסקיו נתמזגו לאחר שנים של עבודה והביאוהו לבנין מנגנון מדידה, שבאמצעותו אפשר לקבוע בדיוק את גבהו של עץ ועביו, המצאה שנחשבה בעלת ערך רב בעסק העצים. הוא אף הצליח לקבל עליה פטנט בוינה. לרגל המצאה זו שקע יותר ויותר בבעיות גיאומטריות. יום אחד בא אלינו, כולו זוהר משמחה — באותו זמן כבר נעשה חבר קרוב — והודיענו שגילה, לאחר עיונים ממושכים, כלל גיאומטרי חשוב, שהחל להוכיחו לפנינו בהתלהבות. הוא שירטט משולש ישר־זווית, מדדו והכריז כמנצח: הביטו וראו! כאן תיווכחו לדעת, שריבוע היתר במשולש שוה לסכום הריבועים של שתי צלעותיו האחרות. "Quod Erat demonstrandum"!

חשנו עצמנו נבוכים ומצטערים על בזבוז יגיעו של הברנו המסכן, ואף שהודינו כי תגליתו הגיאומטרית היא נכונה בהחלט, לא יכולנו להימנע מלציין, שהיא כבר נתגלתה כ־500 שנה לפני ספירת הנוצרים על ידי אדם בשם פיתגורס".

91) המגיד, תרנ"א, גל' 2 (8.1 1891), ע' 15, גל' 12 (19.3), ע' 95.

92) המגיד, 1892, גל' 5.

93) המגיד, 1893, גל' 13, ע' 104.

Przyszłość 1894 Nr. 15 p. 177—178 (94

95) ש. בלוד: דער יידישער אַרבעטער און די פוילישע סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי אין גאַליציע. ב: די יידישע סאָציאַליסטישע באַוועגונג ביז דער גרינדונג פון „בונד".

היסטאָרישע שריפטן „איווא", פּאַריס 1939, 3־טער באַנד, ע' 524.

96) בבחירות אל הסיים הפולני הראשון בשנת 1922 קבלה הרשימה הציונית 25.308 קולות ונבחרו ד"ר אמיל זומרשטיין וקארל אייזנשטיין.

97) 1. ד"ר יוליוס פאלק, 2. ד"ר לודביג לידנברג, 3. ד"ר מרקוס היינריך, 4. ד"ר אברהם פיארשטיין, 5. ד"ר נתן פיכנר, 6. ד"ר פיליפ פרוכטמן, 7. ד"ר אמיל פולטוראק,

mieszkania przyjęli, co oni zarowno podatki in genere wszystkie z nami płacąc przełożyli nam swoją przeszkodę, że w dzień sobotni targi się tygodniowo agitują a oni na ten czas dla tejże przeszkody wiary swojej z sobotnego żadnego targu nie mogą mieć pożytku, zaczem my wejrzawszy słuszność a osobliwie zapatrując się na czasy nieszczęśliwe, gdy się mieszczanie nasi długami szlacheckimi obciążyli, żeby in ulteriorem ruinam miasto J. Kr. Mci nie poszło a Ich Mcież pp. schlachta dobra miejskie nie posiadali a najbardziej z tych przyczyn uważyliśmy, że się ciż Żydzi obywatele nasi skarbowi J. Kr. Mci do placenia rat arendy gorzalczanej zarówno z nami zapisali, co i winnice mieć powinni, żeby skarb pański swoją ze młynów miał fruktyfikacją. co wdzień sobotni targowy tak zboża jako i drew do palenia gorzałki według wiary swojej przysposobić nie mogą i winnice dla tego wakować muszą przeto przysposobić muszą przeto pozwalamy onym u najjaśniejszego króla pana naszego miłościwego przywilej i konfirmacją na toż za staraniem ich na to sobie wyprawić, aby za osobliwą łaską pańską i klemecyą mogli tego beneficium dostąpić, aby targ wielki sobotni na dzień wtorkowy, a wtorkowy na dzień piątkowy pan n.m. przemienić onym pozwolił tym konsensem naszym deklarujemy. A dla lepszej wiary i pewności przy podpisach naszych pieczęć urzędu naszego stryjskiego przycisnąć rozkazaliśmy. Datum Stryj, decima nona Februarii millesimo sexcentesimo nonagesimo sexto anno. Remigjan Poplel cześnik podlaski wójt uprzywilejowany stryjski, Jan Baranowski burmistrz miasta JKr. Mci stryjski z kolegami swymi, Bazyli Czebulczykiewicz rajca stryjski m.p., Marcin Bokszyc antique residentiae, Jan Życki mieszczanin styjski, Jan Antoni Jachowski pisarz miejski stryjski przysięgły m.p.

B.

Jan Trzeci z Bożej łaski król Polski, wielki książe litewskie, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, wołyński, podolski, podlaski, inflacki, smoleński, siewierski i czernichowski. Oznajmujemy wszem wobec i każdemu z osobna komu wiedzieć będzie o tem należało. Iż pokładany był przed nami konsens albo jednostajne zezwolenie całego naszego miasta naszego Stryja, rękami własnemi urodzonego Remigaina Popiela cześnika podlaskiego wójta na ten czas stryjskiego i sławetnych Jana Baranowskiego burmistrza, Bazylego Czybulczakiewicza i innych rajców i lawników, także Jana Antoniego Jachowskiego pisarza miejskiego, mieszczan i obywatelów stryjskich podpisane, pieczęcią wójtowską i miejską zatwierdzone dnia dziewiętnastego miesiąca lutego roku Pańskiego tysiącznego sześćsetnego dziewięćdziesiątego szóstego w mieście naszym Stryju postanowione. Którem zezwoleniem ciż urodzony i szlachetni wójt, burmistrz, rajce, lawnicy, pisarz i całe miasto Stryjskie dobrowolnie Żydów na mieszkanie i kupowanie domów na gruntach miejskich stryjskich etiam supra obloquentiam przywilejów od najjaśniejszych antecessorów naszych królów polskich i od nas samych laskawie im nadanych przyjęli, a zwłaszcza, że się Żydzi tak do publicznych jako też do prywatnych kontrybucyj miejskich zarówno przykładają i dalej przykładać się obowiązali i targi tygodniowe, które się w dzień każdy sobotni i wtorkowy przedtem odprawowały, za jednostajną między miastem a Żydami umową na wtorkowe i piątkowe dni, a to dla religiej starego zakonu przemienili. Więc suplikowało do nas pomienione miasto, ażebyśmy ich te postanowienia dla większego warunku i bezpieczeństwa na potomne czasy utwierdzili i aprobowali. My tedy król bacząc to za rzecz słuszną i prawu pospolitemu nie tak dalece przeciwną, chcąc coraz,

8. ד"ר זיגמונד אַבנד, 9. ד"ר היינריך ביק, 10. ד"ר יעקב ראבינוביץ, 11. ד"ר ישראל רוזנמאן, 12. ד"ר ש. שטרנהל, 13. ד"ר נחמן שינדלר, 14. ד"ר שלמה גולדברג, 15. ד"ר היינריך גולדשטרן, 16. ד"ר יולייוס וורצל.

98) חירורגים: 1. איזידור קניג, 2. נחמן רוזנברג.
רופאים: 1. ד"ר פיליפ הרץ, 2. ד"ר אהרן לעוו, 3. ד"ר יעקב ליפל, 4. ד"ר ליאון פצניק, 5. ד"ר ישראל פריי, 6. ד"ר יוסף קיצאַלס, 7. ד"ר יצחק שינדלר, 8. ד"ר שמואל שכטר.

98א) תודתי נתונה למר אליהו כץ בתל־אביב שמסר לי פרטים אלה.

נספחים

בתב־אישור של החשמן יאן דמבסקי

לבניית בית הכנסת בשנת 1679

W Stryju 20. grudnia 1639. C. Żyd. 1) F.C. 8 p, 218

Konsens dany przez biskupa sufragana przemyskiego na zbudowanie bożnicy w Stryju.

Jan z Dębego z Bożej łaski biskup Bellineński, sufragan, dziekan i administrator biskupstwa przemyskiego, kanonik wrocławski, prochnicki lubaczowski proboszcz wiadomo czynimy tem pismem i listem naszym, iż za supliką niewiernych Żydów synagogi stryjskiej starszych i wszystkiego pospólstwa którzy nam suplikowali, aby mogli bożnicę nową z drzewa na miejsce starej obalonej wystawić i wybudować, my tedy sklaniając się do supliki ich, według prawa i zwyczaju powagą naszą biskupią pozwalamy i dajemy moc, aby tę bożnicę sebie wystawili i wybudowali, temi jednak kondycjami, aby ta bożnica niebyła z ukrzywdzeniem i przeszkodą domów chrześcijańskich, żeby niezbytnią wysokością wystawiona była. Na co dla większej wiary ręką się własną podpisujemy i pieczęć naszą przy-

Działo się w Stryju dnia dwudziestego grudnia roku pańskiego tysiąc sześćset ośmdziesiątego dziewiątego.

Ksiądz Dębski biskup bellineński sufragan dziekan i administrator bis-kupstwa przemyskiegi mp.
1) Lastrun żydaczek

Autor Prohaska: Historja m. Stryja. Dodatki Nr. 18.

הסכמת העיר להעברת ימי הירידים ואישור המלך

Stryj, 19. lutego i Warszawa, 8. kwietnia 1696.

Fasc. C.C. Żyd. 50 p. 2176. C, Żyd, 79 p, 286,

Konsens miasta Stryja co do przełożeniu jarmarków i królewskie jego zatwierdzenie.

A.

Burmistrz i rajcy, wójt i lawnicy miasta J. Kr. Mci Stryja wszem wobec i każdemu z osobna komu o tem wiedzieć należy wiadomo czynimy tym konsensem naszym, iż my magistrat cały stryjski ze wszystkiem pospólstwem unanimi consilio naradziwszy się, rzecz ku slusznośći należącą przedsięwziąwszy, ponieważeśmy ludziom kondycej żydowskiej ob calamitatem temporem (lubo to nad prawa nasze od najjaśniejszych królów panów naszych miłościwych nadane i teźniejszego monarchy nam szczęśliwie i daj Boże długoletnie panującego Jana Trzeciego aprobowane stało się) domy w cyrkule miasta J. Kr. Mci Stryja kupować pozwolili i do

wyekspensowaliby się a sprawa jeszcze końca nie wzięła, my natenczas katolicy do expensowania połowę z tymże starozakonnymi obywatelami stryjskimi póki sprawa nie będzie zakończona będziemy powinni i obowiązujemy się. In quantum zać uchowaj Boże taż sprawa końca żadnego nie wzięła, to jest zwyż pomienionymi obywatelami propinacyj nie odebralibyśmy, natenczas zwyż pomienionych zł. p. tysiąc starozakonni obywatele pretensyj czyli rekwizycji mieć żadnej do nas katolików nie będą i nie powinni. Co się ma rozumieć i po odebraniu propinacji mocą niniejszej generalnej i dobrowolnej komplanacyj czyli ugody. Po odebraniu zaś tejże propinacji, którą przy łaskawej protekcji monarchicznych rządów odebrać na siebie spodziewamy się, natenczas my starozakonni obywatele wszyscy i Katolicy, którzy szynkować będą, tak na opłatę kwartowego inną coby miało należeć do skarbu monarchicznego i do kasy miejskiej, za ustanowieniem ducta proportione wypłacać zupełnie będziemy obowiązani i asekurujemy się, oprócz kurzenia gorzałki i magazynu gorzalczanego, króry w rękach tylko samych Katolików być powinien, jak jest w Drohobyczy, i starozakonni Żydzi z onego brać gorzałkę i szynkować tylko mieć będą wolność mocą tejże komplanacyj nieodmiennej. Którą komplanacją czyli ugodę jakośmy rzetelnie bez przymusu i dobrowolnie spisali i onę za sprawiedliwą być sądzimy obydwie strony, tak na to dla lepszej wiary wagi, waloru i mocy, rękami własnemi stwierdzamy i korroborujemy. Datum w Stryju dnia dwunastego marca roku 1783. My niżej wyrażeni tak burmistrze jako też starozakonni i plenipotenci poprzysiężeni z niektórymi z pospólstwa, imieniem całego pospólstwa tegoż miasta Stryja niniejszą komplonacją, rękami własnymi podpisujemy i korroborujemy. Michał Siemieniewicz burmistrz. Andrzej Teodoryka burmistrz. Daniel Romanowicz plenipotent całego miasta. Jan Artymiak plenipotent. Antoni Podgorski plenipotent. Mikołaj Paszyniewicz plenipotent. Eliasz Tarnawski radca m.p. Stanisław Jarzembkowski z pospólstwa. Jan Marmurowicz lawnik m.p. Antoni Kohanczyk radca m.p. Michał Paszyniewicz. Judaicorum subscriptionum tenor talis: Herszko Wulfowicz. Fajbuś Jozefowicz. Berko Majerowicz. Abel Eliaszowicz. Dawid Chajmowicz. Sondel Boruchowicz. Majer Wolfowicz. Abramko Herszkowicz.

Na afektacją stron obydwóch wyżej podpisanych ugodę ninejszą dobrowolnie uczynioną między stronami podpisuję die 4 Aprilis 1783 Jan Zaleski lantwójt stryjski m. p.

Wnieśli do obłaty 10 kwietnia 1783 Abel Eliaszowicz incola et senior cahali oppidi Stryj. cf. C. Leop. 754 p. 101.

A. Prohaska C. c. Dodatki Nr. 38,

ażeby podczas tak wielkiej wojny, którą z nieprzyjacielem Krzyża Świętego ustawicznie prowadzimy, toż miasto nasze przez ludną osiadłość jako najlepiej zapomoc się mogło, pomienione postanowienie miejskie a narodem żydowskim we wszystkich punktach, klauzulach i artykulach powaga naszą stwierdzamy i aprobujemy i ażeby się odtąd wmie cie naszem Stryju już nie w sobotę ale w wtorkowe i piątkowe dni targi odprawowały bez żadnej przeszkody i trudności mieć chcemy i przykazujemy. Na co się dla lepszej wiary własną podpisawszy ręką pieczęć naszą przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie dnia VIII miesiąca kwietnia roku Pańskiego MDCXCVI panowania naszego XXII. Jan król. Wojciech Stanisław Chrościński JKr.

Mci sekretarz i pisarz pokojowy.
A. Prohazka. Dodatek Nr. 20.

הסכם העירונים הנוצריים ויהודי סטרי בעניין הוצאת הפרובינציה מידי הסטרוסטה

W Stryju 12. marca 1783 r. C. Rel. C. Leop. 102 p. 149—152. Ugoda mieszczań Katolików i Żydów stryjskich w sprawie odebrania drogą procesu propinacyj miejskiej z rąk starosty miejscowego.

Między mieszczanami stryjskimi katolikami niżej wyrażonymi z jednej a starozakonnymi także obywatelami stryjskimi niżej wyrażonymi z drugiej strony zgodna jawna i dobrowolna w niczem nie przymuszona komplanacja w sposób niniejszy nastąpiła: Iż katolicy mieszczanie i starozakonni obywatele miasta J. c.k. apostolskiej Mci Stryja, mając własną propinacją w temże mieście za prawami sobie od najjaśniejszych monarchów panów miłościwych pozwoloną do szynkowania też, a że ta J. O. Księciu w gwałtownych prawie interesach za rewolucji w Polsce poczynionych mocą kontraktu dotąd puszczona była, a że teraz szczęśliwość wszelka za szczęśliwego panowania monarchy naszego najjaśniejszego cesarza wszystkim krajom jego wynika i nie znajduje się takowy kraj albo miasto, któreby w swoim upadku nieszczęścia od najwyższych monarchicznych rządów, gdy się do nich uciekają, skutku prośby swojej nie odebrali, zaczem i my wzwyż wspomnieni katolicy wraz z starozakonnymi obywatelami stryjskimi i wszelkiej kondycji ludźmi, którzy do odebrania tejże propinacji miejskiej nam chcą być przychylni czyli przyłożonymi. Wieęc tysiąc zł. p. my starozakonni obywatele miejscy bez żanej pretensji z wyżej wspomnianym katolikom do sprawy i odebrania tej propinacji expensować będziemy powinni i asekurujemy się. Jeżeliby zaś nad tysiąc zł. p. w tejże sprawie naszych własnych

• • •

בסוף המאה התשע עשרה

עדיין שמורים בלבי זכרונות נעימים מהעיר השלוה והנאה סטרי בה בליתי את שנות ילדותי וימי נעורי הראשונים. משפחתי עברה בשנת 1883 מלמברג לסטרי, בה נתמנה אבי, שהיה פקיד ממשלתי, למנהל מחסן הסחורות של תחנת הרכבת.

כמו מתוך ערפל עולים מתנשאים זכרונותיה של ילדה בת שלוש, ארבע... זכר הסביבה, ביתנו הראשון בשדרות העצים הירוקה „קוליובקה", על יד תחנת הרכבת הגדולה השוקקת, צומת דרכים חשובה ברשת מסילת הברזל בגליציה, שחיברה את גליציה עם הונגריה. גדול היה ערכה הכלכלי והאסטרטגי של תחנה זו בסטרי.

מקור שמחה ועליזות לילדים היה הנהר סטרי, מימיו הזכים זרמו לאטם בין שדות מוריקים ובערבת־שיחים נרחבת. על שפת הנהר היינו נחים ומשחקים. בקיץ, בעונת הרחצה, הופעלה רכבת שה־סיעה לנהר את עובדי הרכבת ומשפחותיהם. לפע־מים התרחצנו ליד טחנת הקמח „מלינובקה" השרויה בנוף רומנטי. פלג־הרים מהיר הניע את אבני הטחנה שהתגלגלו בכבדות. תמונה זו נקלטה בנפשי, נפש ילדה רכה, לזמן רב.

בירכתי הנוף הפתוח המרהיב עין התנשאו הרכסים של הרי הקרפטים. חורשת העצים „אולשינה" המטופחת, הגן הצבורי של העיר, חיה עדיין בכל רעננותה בזכרוני. לחורשה זו הוליכני וטייל אתי סבי מצד אמי, שמשון גולדפרב, בן הכרך למברג, שהיה חובב טבע נלהב. הוא התענג על שירת הזמיר ושיעשעני בלשון הפולנית המשובשת שלו. בחורשה המודה זו ראיתי, בפעם הראשונה בחיי, חגיגת־גן צבורית. מזרקת מים המוארת באור־צבעים עשתה עלי רושם עמוק. פסל, שעמד על שפת האגם, בכניסה להורשה, הוקם לזכר החיילים האוסטריים, שנפלו על סולפרינו באיטליה. פסל זה, חייל המחזיק בידו דגל מתנופף, היה לי לחויה אמנותית ראשונה.

עדיין מצטיירת בעיני התמונה המחרידה של השרפה הגדולה, שפקדה את העיר בשנת 1886. ראי־תיה, את השרפה הזאת, שהפכה את רובה של העיר לעי־חרבות, בעינים נפחדות של ילדה בת ארבע.

היום, כמעט לאחר שבעים שנה, רואה אני את לשונות האש המתרוממות בפיתוליהן מבית החרושת של בנצ׳ר והנני שומעת את נפץ אלפי השמשות המתבקעות בכל העיר. ביתנו ניצל בדרך נס מה־בערה הזאת. אבל, לאשרה של העיר, נתן אסון זה דחיפה להתפתחות מהירה ולשיקום מתוכנן. לעיר זרמו מכל רחבי הממלכה האוסטרית תרומות כסף, בגדים וגם חומרי בנין. זוכרת אני את הכסתות והכרים הלבנים ובגדים שאמי וחברות ועד ההצלה חלקו לנשרפים.

אורח חיה של משפחתי היה שונה מבחינות רבות מזה של החוגים האזרחיים היהודיים בעיר. אבי ואמי לא היו נוהגים לבקר במקומות המרפא הידועים, כגון: קרלסבד ומרינבד, כשם שנהגו מש־פחות אמידות. אמנו נסעה עם ילדיה למקומות מר־פא בגליציה, לאיווניץ או לקריניצה. לעומת זאת ערכנו עם אבא טיולים מיגעים ברגל למרחקים גדולים, כיאה לחובבי־טבע. הפלגנו בטיולנו להרי הקרפטים, עלינו על פסגת הוברלה, על הפופ איון בטטרוב או עברנו דרך מעברי הקרפטים לאונגריה וזאת לדעת, כי המנהג של יציאה ברגל לטייל לא היה מקובל בימים ההם אצל היהודים בעיר.

אבי, איסר (איזידור) וינבוים הכהן, היה בנו של חוכר אחוזה בפודוליה. בניגוד לרצון הוריו, ממש־פחת חסידים, למד, בעזרת קרובים עשירים, בטכניון, בלבוב, וכרוב הנוער האוניברסיטאי בתקופה ההיא, התרחק מהתרבות היהודית והצטרף, מבחינה לשונית וחברתית, לאינטליגנציה המתבוללת.

כמהנדס רכבת בסטרי, בא במגע חברתי עם האינטליגנציה הפולנית וכך הגיע למחנה הסוציאל־דמוקרטי הפולני בגליציה P. P. S.

מעמדו החברתי של אבא ועמדתו כפקיד הממשלה הביאו אותנו בקשרי ידידות גם עם הסוחרים והיצוא־נים הגדולים בסטרי, עם משפחת שנפלד בעלת הטחנות, משפחת שטרן, בעלת המונופול למכירת מש־קאות חריפות בעיר, משפחת אונגר, סוכני נסיעות, מונדשיך — בעלי מנסרות וסוחרי עצים, מנלס — חוכרי בית חרושת לטבק, ומינץ הבנקאי, שהעסיק את אבי במשך שנים, בערבים, כמנהל חשבונות, עבודה נוספת שהגדילה את הכנסתו. ידידינו היה מילר, אחיו של הפרופ׳ דוד היינריך מילר, המזרחן המפורסם

באוניברסיטה בוינה. בחנות הספרים שלו היינו שו־אלים ספרים לקריאה.

בבית הספר העממי ואחר כך בליצאון לבנות — בתי ספר תיכוניים לבנות טרם היו בימים ההם — התידדתי עם כמה בנות של המשפחות הנכבדות האלה, בנות טובים שבעיר. ידידותי עם כמה בנות נמשכה זמן רב, עם רגינה שיף ועם דבורה כץ אותה פגשתי בפלורנץ אצל דודה מרגלית ז״ל.

קשרי ידידות נעורים היו בינינו, הנערות המת־בגרות ובין התלמידים המוכשרים של הגמנסיה בסטרי, שיצאו לה מוניטין והיא משכה תלמידים יהודים מהעיירות הקרובות. הכרתי כתלמיד הגמנסיה בסטרי, את מי שעתיד היה להיות סנטור בפולין, את הד״ר מיכאל רינגל ז״ל ואת משפחתו הגדולה שאתה היתה אמי בקשרי ידידות הדוקים. בסטרי למד גם הד״ר אמיל שמורק ז״ל משצ׳ז׳ץ׳, אחד ממנהיגי הציונות בגליציה המזרחית, ויבדל לחיים, העורך־דין והסופר, מי שהיה זמן מה מזכירו של ד״ר תאודור הרצל, ד״ר מרק שרלג שמוצאו מויגודה, המתגורר כיום בחיפה. ד״ר גרשון ציפר מבוני התנועה הציונית בגליציה, נמנה על תלמידיה היהודים המוכשרים של הגמנסיה בסטרי.

הבה נחזור, לסיום פרק זכרונות זה, לתאור ביתנו ומשפחתנו. כבני משפחתם של פקיד הרכבת נהנינו מנסיעות חנם וניצלנו את זכותנו לנסיעות לשם הרחבת השכלתנו וידיעותינו. ביקרנו כמה פעמים באיטליה ובשוייץ. אבי הגיע אף למצרים, אולם לא לארץ־ישראל. כמעט מדי שנה בשנה יצאנו להרי האלפים. לפעמים יצאנו דרך וורוחטה, בקרפטים המזרחיים, והגענו עד לטריאסט, על הים האדריאטי.

הנסיבות המיוחדות שבהן חיתה משפחתי בסטרי הרחיקוה מאורח החיים של המשפחות היהודיות שומרות מסורת. היינו קוראים נלהבים של הספרות העולמית וכחובבי אמנות בקרנו לעתים קרובות בבירת גליציה, בלמברג, בה התגוררה משפחת אמי, בהצגות, בתיאטרונים, בקונצרטים. אלה היו גורמי השפעה שקבעו את מעמדנו המיוחד בתוך עולמה היהודי של העירה סטרי.

בשנת 1897 עברנו לגור ללמברג והעברה זו בטלה את המחיצה בין עולם האינטרסים שלנו ובין הסביבה הקרתנית של עיר השדה. עם שינוי המקום נפגמה החביבות והפשטות של עולמנו, ולעומת זאת רחב וגדל אופקנו בכרך.

חיי ה„פרובינציה״

ברצוני לתאר בפרק זה את האוירה המיוחדת של חיי הפרובינציה באוסטריה כפי שהם השתקפו בחוגי האינטליגנציה בעיירה סטרי ובבית הורי.

שתי נסיבות קבעו את מעמדנו החברתי בעיר: מעמדו של אבי, שהיה פקיד ממשלתי, עובדה נדירה בחוגים היהודים, ונטיתם של היהודים המשכילים להתקרב מבחינה חברתית לאינטליגנציה הלא־יהו־דית. שפת האם השגורה בפינו ובפי ההורים היתה הפולנית. בשפה הגרמנית שוחחו ההורים בי־ניהם כשהיו מעונינים שהילדים לא יבינום. אף־על־פי שאבי ואמי קבלו את חנוכם במשפחות דתיות ושומרות מסורת, היו שניהם בעלי השקפות עולם חילונית קיצונית והתיחסו בשלילה גמורה לחגים ומנהגים יהודיים. הורי העדיפו את הקישוט והדלקת הנרות בעץ האשוח בחג המולד הנוצרי על הדלקת נרות חנוכה של היהודים. נהגנו להשתתף במסיבות, נשפים ושמחות הקשורים לתאריכים ומנה־גים נוצריים, כגון: ליל סילווסטר וכדומה.

כדאי לציין עובדה מתמיהה שיהודי חרד בלבוש יהודי מסורתי היה מספק לביתנו מאכלי טרפה מובחרים, כגון: בשר ארנבות, סרטנים וכו׳. מאכלינו היו פרי מזיגה של מטבח פולני מובחר של דברי מאפה לפי שיטה וינאית ותפריט צרפתי, כי הכל נמצא בסטרי בימים ההם בשפע.

לא היינו אדישים לגבי מאכלים מסורתיים יהו־דיים. היינו תמיד בין המשתתפים בנשפי פורים שנערכו על ידי משפחת מונדשיין ונהנינו מאזני המן מטיב מעולה וממעשי מרקחת של אגוזים בדבש (מקקגיגי). נשף פורים אצל משפחת מונדשיין היה בכל שנה מאורע חברתי בסטרי. המשפחות היהודיות האמידות (הגבירים) בימים ההם לא נהגו לערוך מסיבות וקבלות אורחים פומביות. העשירים הת־גוררו בבית גדול מוקף חצר וגן פירות גדול, ובו חדרים מרווחים. הם גרו עם ילדיהם, חתניהם, כלו־תיהם, נכדיהם ומשרתים הרבה, כמו אצילים בארמונותיהם.

הם ערכו את חתונותיהם ברוב פאר וברוב עם. לקרובים ולאורחים מרובים הוגשו כמויות עצומות של מאכלים ומשקאות: יינות מיינות שונים, שכר, יי״ש, עוגות, דובשנים, בשר בקר, תרנגולות ואווזים מטוגנים. „כלי זמר״ הנעימו במנגינותיהם העליזות והנוגות לסרוגין והבדחן הוסיף על השמחה בדרשותיו.

בדיחותיו ולהטוטי החרוזים שלו, וכל ההמון הזה היה שוקק בחדרים המרווחים, והווי זה הזכיר לי את התמונה בסגנון ראבליי, אבל בצביון יהודי... אנו, משפחת וינבאום, היינו בקהל האורחים של משפחת מונדשיין כעין יוצאי-דופן, יחסי שכנות וידידות טובים היו קיימים בין בני מונדשיין העשירים, אך פשוטים וחביבים ובין שכניהם בני וינבאום „הנאורים והמשכילים".

בגיל ארבע־עשרה הוזמנתי גם אני לנשפים ואף כי הייתי נערה עליזה וערה מאד לא רקדתי. חברותי וחברי ראו בי נערה השונה משאר הנערות בנות גילה. בנשפי מסכות היינו אמנם מת־גרים תוך בדיחות־דעת ורמזים במסכות, אולם לא נמנענו גם לשוחח בעניני ספרות ואמנות.

לעומת נשפי פורים המסורתיים של משפחת מונדשיין ערכנו אנו, אף כי לעתים רחוקות, קבלות אורחים בביתנו לידידיו של אבא, שבהן נגנה, במקום ה„כלי זמר" היהודים, תזמורת עובדי הרכבת. צורת הבידור של „חיי החברה" בימים ההם בעיירה היו הפגישות בקונדיטוריה קטנה בכיכר העיר. מאחר ולא היו אז בתי קפה הסתפקנו בה בשיחת רעים ובלגימת כוס קפה, אולם מקום אחד היה בסטרי, ששימש מרכז לחיי חברה והוא המסעדה בתחנת הרכבת הגדולה שהתנועה כמעט ולא פסקה בה יומם ולילה. המסעדה הזאת שמשה לאנשים צעירים, ביניהם גם לאמי ולחוג חברותיה, מקום לבלוי הזמן בערבים, זוכרת אני את התחנה הזאת.

מתקופת הילדות שלי, כסיבת המריבות בין אבי ואמי. אבא היה נאלץ, לעתים קרובות, לעבוד עד שעות הלילה המאוחרות ולא יכול להילוות לאמא ולבקר אתה ביחד במסעדה בתחנה. אולם אמי בת עיר גדולה, כלמברג, אשה צעירה ערה ורגילה לחיים חברתיים לא יכלה לותר על הקסם הצפון בצלילי המוסיקה, בשאון העליז ובגנוני רומנטיקה של העיירה הקרתנית. כך נסתיימו ערביה הנעימים של אמי במריבה וברוגז שהטילו עלי, על הילדה הקטנה, פחד והביכו את נפשי הרכה.

הורי מצאו ענין רב בחוגים של הסוציאליסטים הצעירים, שקמו אז לראשונה בסטרי. נואמים ומר־צים מלמברג בקרו בסטרי. ביניהם אישים בולטים, שהרצו על בעיות סוציאליות והרחיבו את דעתם של חברי החוגים.

כן מרובות היו בעיירה, שעות הפנאי לקריאה. מאחר ובביתנו היתה ספריה גדולה היו כל בני המש־פחה קוראים בחריצות. בלינו שעות רבות בקריאת ספרים בשפה הגרמנית שהיתה לה השפעה גדולה על השכלתי והתפתחותי.

בגיל ארבע־עשרה הספקתי לקרא את כל הדרמות של שקספיר וכמובן את שילר, היינה ומיצירותיו של גטה. קראתי את הרומנים הגדולים הרוסיים בתרגום גרמני וכן את זולה, מופסן, הוגו. כן, הכרתי את המיתולוגיה היוונית שעוררה בי את ההערצה לאמ־נות יון.

● ● ●

אליהו כץ

פעמי הציונות

(זכרונות)

עוד לפני הופעתה של הציונות הרשמית בקונגרס הציוני הראשון בבזל בשנת 1897, נשמעו בסטרי פעמי הבשורה הציונית מפי משכילים יהודים צעירים שיסדו, בערך בשנת 1888—1890, את האגודה הציונית בשם „אגודת־אחים. הנשיאים הראשונים של האגודה היו: דוב־בריש קופלר, בנקאי, ומשה שטרן (אביהם של שלמה ואבנר שטרן), שהיה שנים רבות סגן ראש העיר בסטרי. על חברי אגודה זו נמנו: ד"ר מכסימיליאן שנפלד, מי שהיה אחר כך ראש קהילת לבוב, ד"ר נורברט שיף, ד"ר אלטמן ויוסף גרוס, מוכר ספרים משכיל.

משה שטרן היה הציוני הראשון בסטרי, שביקר בארץ ישראל מטעם האגודה. בעתון „העם" מי"ז אדר תרנ"ב (1892) אנו קוראים מתוך כתבה מסטרי: „האדון משה שטרן, הציר, אשר החברה „אדמת ישורון" שלחההו לארץ ישראל לשום פניו על מושבות אחינו שמה ולהגיד משפטו עליהם. ...הוא כתב ביום י"ג לירח טבת את מכתבו הראשון מהארץ הקדושה ובו כתוב לאמור: היום הייתי בבית הספר לעבודת האדמה למטעי־גנים, אשר בקרבת העיר יפו, במקוה ישראל, ואת אשר חזיתי אספר".

ההתעוררות הציונית לאחר הקונגרס הציוני הראשון

בקונגרס הציוני הראשון היו ציוני סטרי מיוצגים על־ידי שלמה גולדברג, שהיה ציר בקונגרס. הד״ר ש. גולדברג היה גם הציוני הראשון יושב־ראש הקהילה לאחר כיבושה מידי המתבוללים בשנת 1918.

להתעוררות הציונית הגדולה בסטרי גרם הרופא ד״ר קרל ליפא מסטניסלב, שישב ביאסי שברומניה. בשובו הביתה מהקונגרס הראשון התעכב בסטרי. הוא הביא עמו חומר רב מהקונגרס: פרוטוקול, חוברות, תוים, נוסח „התקוה" וכדו׳.

אחרי הקונגרס הציוני הראשון נרשמה האגודה הציונית בסטרי כסניף של האגודה „ציון" בוינה. בצעד זה היה משום הקלה לגבי השלטונות, שהציקו לאגודות הציוניות בגליציה. מהראשונים באגודת הציונים היו: ליב אקרט, (סוחר בדים), מרדכי הוכברגר, משה שור, אבנר כץ, אליהו כץ, ברל שטרן, אהרון האופטמן.

כשלב ראשון בהתעצמותה של הציונות בעיר, יש לראות את יסוד אגודת האקדמאים היהודים: „Veritas" בראשית המאה העשרים. מיסדי האגודה היו: מיכאל רינגל (סטודנט), אברהם רינגל, ד״ר רוזנצויג, הסופר מרק שרלג, נורברט שיף ואחיו. מבין חברי ה־„Veritas" הראשונים בלטו מיכאל ואברהם רינגל. הראשון עזב את סטרי ועבר ללבוב. אברהם, בן־דודו של מיכאל, למד רפואה באוניברסיטה בוינה, שם בא במגע עם הד״ר הרצל. במשך שנים קיבל ממנו מכתבים והיה פעיל בתנועה הציונית בוינה. הצטיין בהבנה רבה בספרות, והיה גם כנר טוב. לא גמר את חוק לימודיו, ובשובו לסטרי נתמנה, בהשתדלות המשפחות שנפלד—רינגל, לפקיד גבוה, יועץ בעיריית סטרי. בגלל היותו פקיד רשמי לא לקח חבל פעיל בחיים הציבוריים־הציוניים בעיר, אבל ידידיו ומכריו הכירוהו כיהודי לאומי טוב.

התעוררות נוספת חלה בערך בשנת 1906 עם הופעתם של ד״ר יוליוס וורצל וד״ר ביק, חתנו של אברהם לופט.

בזמן ההוא עשתה רושם רב הופעתו של ד״ר גרשון ציפר בסטרי על רקע של בעיה ציונית יהודית. בשנת 1906, לאחר מלחמת רוסיה—יפן, ולאחר המהפכה ברוסיה, באו המוני פליטים יהודים לגליציה, בדרכם לארצות מערב־אירופה, בעיקר לאנגליה ולארצות הברית.

בפעם הראשונה אורגנה בסטרי עזרה לפליטים על־ידי כל הציבור היהודי בעיר, ולא מטעם המשפחות המיוחסות כגון: הלפרן, שנפלד, הורוויץ ועוד. בעזרה זו באה לידי גילוי האחוה היהודית וההכרה החברתית־המדינית של העם היהודי. הפעילים העיקריים היו בני הנוער הציוני. כשעמדו לפנות לקהל הרחב בבקשת עזרה, הציעו הציונים בועד העזרה לפנות לציבור בכרוז ואז נתעורר ויכוח, באיזו פניה לפתוח את הכרוז. הציונים הציעו את הפניה בזו הלשון: „אל אחינו ואחיותינו!"; המתבוללים ובראשם עורך־הדין ד״ר פ. פרוכטמן ועורך־הדין ד״ר מרקוס עמדו על הפניה: „לבני אמונתנו". בכדי להכריע ב„בעיה" זו, הוזמן ד״ר ג. ציפר, שנאם באספה המונית ב„דום נארודני". ד״ר ציפר הסביר מעל הבמה, כי מוזר הדבר, שבכלל נתעוררה שאלה כזאת ואין בכרוז משום הכרעה בפולמוס, אם אנו יהודים או רק בני אמונה או בני דת אחת. אין ספק, כי יש לראות ביהודים אומה אחת וישראל ערבים זה לזה. הוא הסביר את השקפתו לאור ההיסטוריה והצביע על יהודי ספרד, שהצילו יהודים מגורשים מגרמניה וצרפת, יהודי איטליה וטורקיה הצילו את יהודי ספרד ומי יודע אם לא עתידים יהודים אלה, העוברים בסטרי לפנינו כפליטים להציל אותנו כשנהיה אנו פליטים. אכן, ניבא הד״ר ציפר ואולי ידע מה שניבא...

בזמן ההוא נראו בעיר גם הניצנים הראשונים של תחיית התרבות והלשון העברית. העברים הראשונים באו משורות חובשי בית־המדרש וחלק ניכר מהם היו מתלמידיו של ר׳ הרץ מגלוגוב (דער גלוגובער רב) והם: צבי דיוזנדרוק, יונה גלרנטר, חיים דוד קורן, אברהם שורצברג, מנחם מנדל פרופסט, משה, פנחס ואליהו כץ.

מחיי הכלכלה של יהודי סטרי וסביבתה בשנים 1880—1914

מפקד האוכלוסיה בשנת 1910 שהקיף את תנועת האוכלוסיה של עשר השנים האחרונות 1900—1910, הראה, שענפי הכלכלה, המסחר והמלאכה היו ברובם המכריע בידי היהודים. בעוד שבשנת 1890 היו בסטרי בסך־הכל שני עורכי־דין יהודים, ד״ר פ. פרוכטמן וד״ר אלטמן, לעומת עשרה עורכי־דין נוצרים, מלבד השופטים והמשפטנים המקצועיים במשרות ממשלתיות, שהיו כולם לא יהודים, הרי בעשרים השנים לאחר 1890, חדרו יהודי סטרי לענפי כלכלה ותעשיה רבים וכן גדל

מספרם במקצועות החפשיים. גדל מספר היהודים שעסקו בחקלאות (בעלי אחוזות), בפקידות ובאספקה למוסדות העיריה והמדינה ולצבא — לשלושת הגדודים שחנו בעיר.

הם סיפקו בשר, שחת, שיבולת שועל, לחם ועוד מצרכים רבים. כן חכרו היהודים מסי דרכים (אָקציז) ובתי מרזח לממכר משקאות בסיטונות (פרופינציות), ואלה היו בסטרי בידי משפחות אברדם, משה גולדברג, דליקטיש, יעקעלע שור וחיים שטרן, שהעסיקו בעסק זה כשמונים משפחות.

בתקופת הבחירות היוו בעלי בתי־המרזח כוח ריאק־ציוני, בלחץ הפרופינטורים ובלחץ הממשלה. מפלגת פ.פ.ס. נלחמה במעמד בעלי הפרופינציות ובתי־המרזח, אשר גורמים ממשלתיים ניצלו אותם לרעת מפלגת הפועלים.

כ־16% מיהודי גליציה עסקו בחקלאות: בעלי אחוזות, חוכרים ואף עובדי אדמה ממש. כשהתחילו הקואופרטיבים הפולנים והאוקראינים — Torhowla Kolko rolnicze — לשווק תוצרת חקלאית ולהתחרות ביהודים, עברו יהודים רבים, יושבי כפרים, ממסחר בתוצרת חקלאית לעבודה חקלאית. בסביבת סטרי היו אחוזות רבות בידי בעלים יהודים.

הבניה בעיר היתה ברובה בידי היהודים. תופעה מענינת בסטרי היתה חלקן של נשים יהודיות — היזלקורן, שיף ולופט — בבנית בתים ורחובות שלמים: היזלקורן בנתה, בין השאר, את הרחוב על יד בית המשפט, לופט — את רחוב פוטוצקי, ושיף — את בנין הדואר החדש והרבה בתים במרכז העיר. משה גולדברג בנה את השכונה מהכנסיה האוקראינית ועד לנהר סטרי.

יהודים בוני בתים העסיקו מהנדסים, בנאים ובעלי מלאכה יהודים. בכל המקצועות, הקשורים בבניית בתים, בסלילת כבישים ובמליורציה (השבחה) של נהרות, עסקו קבלנים יהודים.

עם פתיחת קו הרכבת לווֹצ'נה—לבוב, התפתח המסחר בפירות מהונגריה: ענבים, מילונים, אבטיחים. בסטרי עסקו במסחר פירות משפחות סמט, וין, בלייברג ועוד. קבוצת רוטשילד וקבוצת ברון אופנברג, שבנתה את מסילת הברזל לווֹצ'נה—לבוב—סמבור—סיינקי—סטרי—חודורוב—טרנופול, העסיקה יהודים כקבלני מש־נה. יהודי סטרי, כיהודי שאר המקומות, שדרכם עברו הכבישים ומסילות ברזל, סיפקו חצץ לכבישים, ואדני רכבת לסלילת המסילה.

לאחר הפעלת הרכבת ירד מעמדם וקרנם של בעלי העגלות וחלק מהם עברו לשמש כסוכני חברות הובלה בעלי קשרים בין־ארציים כמו משפחת וויינבך—אנגלמן, רדלר—ליבוביץ ועוד. הובלת נוסעים ומטענים באוטו־בוסים בקו סטרי—לבוב וסטרי—מורשין היתה בידי האחים קז.

ממפעלי תעשיה וחרושת בסטרי, שהיו בידי היהו־דים, יש לציין: תחנות הקמח שטיירמן—בורק, מנסרות־עץ — זליק בורק, מונדשיין, בית חרושת לגפרורים — ליפשיץ, ליציקה — בנצ'ר. מוצרים חימיים (יצוא לרוסיה ולרומניה) — מיכאל כץ, תעשית רהיטים — האחים זלמן, שמשון ויוסף שטינר; בסחר־חוץ: יצוא ביצים בקנה מדה גדול — אינזלר—הייבר.

משה וונדרמן

משה וונדרמן היה בנו של מלמד דרדקי בנדוורנה. הופיע בסטרי בערך בשנת 1904/5, כמורה עברי, בלבוש מסורתי, ונהג בזמן הראשון כיהודי חרד שומר מצוות. היה תלמיד חכם מובהק.

פעם שמע, שסטודנט יהודי בסטרי נכשל בבחינה בלשון היוונית. הוא הציע לסטודנט את עזרתו בלימוד הלשון היוונית. אחר כך התחיל ללמד תלמידי גימנסיה, רומית, מתמטיקה וכו'. כשחלה הקורספונדנט האנגלי, שעבד אצל יצואני הביצים לאנגליה, אינזלר—הייבר, מילא וונדרמן את מקומו. כך נתגלה מ. וונדרמן כמלומד בשטחים רבים, אבל בראש וראשונה היה מורה לעברית. נוסף לכך ניהל חוגים לתורת המסחר בדירתו ברינק (בככר).

ביתו היה בית ועד למשכילי סטרי. כן התארחו בבית שליחים ונואמים ציונים. אשתו, אשה משכילה, השתתפה בחוגים הדרמטיים ושיחקה תמיד את תפקיד האם בכשרון רב.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה עבר לוינה ובעמדו על סף הזיקנה עמד בבחינת הבגרות, למד באוניבר־סיטה והוסמך כדוקטור לפילוסופיה. בוינה היה רב ומטיף בבית כנסת לשליחים יהודיים Dienstmaenner ואחר פתח בית ספר להכנת הלמודים לבחינת הבגרות. כשנשאל על־ידי בן־עירו כיצד הוא מתפרנס בוינה, השיב: אם הגוי קרמס רוצה לעמוד בבחינת הבגרות בגרמנית עליו ללמוד גרמנית אצל בנו של מלמד מנדוורנה...

• • •

יוליאן סטריקובסקי

מתוך הספר: קולות בחשכה

קטע מתוך ספרו של הסופר היהודי הפולני יליד סטרי, יוליאן סטרי־קובסקי, „קולות בחשכה". הספר מתאר תחום מההוי היהודי בסטרי לפני מלחמת העולם השניה.

מרטין הייבר עמד שעון על אדן החלון, הפתוח קמעה, והסתכל באורחים, מבלי להביט כלל על הזקן נמוך הקומה והקרח, על בורק, שעמד על ידו ודבר אליו כשדיבורו מלווה תנועות ידים פזיזות. הייבר ניענע, מדי פעם בפעם בראשו כשהוא מחייך חיוך מעושה.

„אינני מתאונן", המשיך בורק, „אם זה מענין את אדוני, אין אדם פושט את הרגל אם הוא עומד על בסיס מוצק, מדי חודש מישהו מכריז על פשיטת רגל. לא כן פירמה בורק. לופט, היידלקורן ואפילו ברון גרדל צפויים לפשיטת רגל".

מרטין הייבר לא הקשיב, הוא הסב מבטו כלפי אורחים חדשים שנכנסו. אשה יפהפיה לבושה שמלת קטיפה שחורה הצמודה לגופה, הובילה אשה זקנה כפופת־גב, הנשענת על מקל. מהצד השני תמכה נערה בסרט לבן, הקשור לצמתה, בזקנה והחזיקה אותה מתחת לזרועה. גבר שמן, לבוש מעיל שחור ומכנסי פסים כהים צעד אחריהן.

„זוהי היידלקורן הזקנה" — לחש בורק — „עתה נוכל להתחיל, זוהי בתה וההוא — חתנה, עורך־הדין רוזנברג".

הזקנה הסירה את גלימת המשי שלה. האשה היפה ישבה בכורסה, השעינה מרפקה על השולחן והחלה פושטת את כסיותיה הסגולות והארוכות. אחר שילחה מבט לעבר החלון ובת צחוק נראתה על שפתיה. לפתע חש הייבר, כי לפניו עומדת הנערה עם הסרט הלבן. הנערה החותה קידה והושיטה לו שלוש שושנים לבנות. היא הביטה עליו בעינים נפחדות, כשעפעפיהן מבצבצים מתחת לשורה צפופה של ריסים שחורים וארוכים. טרם הבינה למה האדון אינו לוקח ממנה את הפרחים. החותה קידה שנית וחזרה על דבריה: „זה שי צנוע מסבתא".

הפעם שמע הייבר את דברי הנערה ובתנועת יד הססנית תפס את הפרחים והפנה את מבטו לעברה של האשה היפה, היא השיבה לו על מבטו בניענוע ראש קל, מרטין הייבר התקרב אליה בצעדים מהירים, הרכין ראשו לפניה ואמר באזניה את שמו. הגברת רוזנברג חייכה והייבר חזר למקומו שעל יד השולחן.

הגברת רוזנברג, אשת עורך־הדין, בקשה למצא ידידים; היא השיבה על קידתו של קיצ׳לס, השהתה לרגע את מבטה על מרים וניענעה כלפיה בראשה. פניה של מרים הסמיקו מאד, אולם לא ענתה לברכתה של הגברת רוזנברג. מחדר האורחים נשמעו שיחותיהם הקולניות של האורחים, אשר התהלכו בטרקלין ושוחחו ביניהם בקבוצות קבוצות.

ברוך עלה בקפיצה על השולחן, הצית גפרור וקרבו לעששית ארוכה. נברשת התלויה בתקרה נד־לקה באור גז ירקרק. קלרה החוירה וכיווצה את שפתיה. ברוך הצטחק, קפץ מעל השולחן וחיבק את אשתו, ואילו היא דחתהו בכתפה. ברוך התכון לשלח את ידו אל מתחת לסנטרה.

„קלרה׳לה, שוב את כועסת?" שאל כשהוא צוחק.

„הלא תדע, כי אינני אוהבת זאת", השיבה ברוגזה.

„מה? הר דוקטור" — ברוך הסב את פניו האדומים אל הדוקטור קיצ׳לס, שטפח אותה שעה על כתפו של הרוקח שטרנבך הקשיש והנמוך ממנו.

„הר קיצ׳לס" — שאל ברוך בקול רעשני — „האם גז עלול להזיק לילד. אשתי מעדיפה מנורת נפט".

הדוקטור לא ענה. במרטו את שפמו הארוך והמצהיב מניקוטין, חייך והמשיך לספר לרוקח מעשה ביהודי חולה.

„ובכן", אמרתי לו, „אין צורך להפריז באכילה בשבת ואחר כך לצום במשך שבוע שלם", ואילו הוא השיב לי: „דוקטור לייבן, כך ציוה אלהים". „אם כן, למה באת אלי?" שואל אנכי, והוא ענה, „וכי למי אפנה? לסנדלר או לראש הקהילה?"

ראש הקהילה, מאירזון, רזה וגבוה, גבו כפוף במקצת, השתעל, וב„איימו" על קיצ׳לס, באצבעו, הפטיר: „הוי! אפיקורסים!"

ברוך המשיך להתרוצץ בחדרים. טפות זעה החלו מכסות את מצחו וכפת המשי שמטה על אזנו הימנית. הוא התנצל לפני היידלקורן הזקנה, שישבה במקום המכובד שבראש השולחן ומשך את הלוח התחתון שמתחת ללוח העליון של השולחן כדי להגדיל את השטח.

הכורסות הספיקו רק כדי שמונה אורחים וביתר המקומות הפנויים על יד השולחן עמדו כסאות בעלי רגליים ומשענות דקות. ברוך כיבה את מנורת הנפט בנשיפה והעבירה לחדר הילדים הסמוך. כעבור רגע קט חזר ובידו תבה בעלת חצוצרה הדומה לפרח גדול.

„גרמופון", קראה בהתפעלות בתה של הגברת רוזנברג. הילדה מחאה כפים ולחצה אותן לחזה. — „אמא, גרמופון, סבתא, גרמופון!"

הגברת רחנברג פנתה אל בתה, שעמדה מאחורי הכורסה, „עלוזה! שבי פה, על ידי". הגברת רוזנברג הראתה לה מקום פנוי ליד הכורסה וכש־עלוזה ישבה, לחשה: „פתיה שכמותך! שמחה כה רבה בשל גרמופון אחד?"

מכאן ואילך ישבה עלוזה כשריסיה מושפלים.

סבתא היידלקורן החלושה, הקשיבה לדברי גולדמן הזקן כשראשה רכון קמעה ושפתה התחתונה משורבבת מעיפות. הקשישה הניעה את ראשה. שביס עשוי תחרים שחורים, היה רכוס בסיכת יהלום לפאה נכרית אדמדמת שבראשה וכיסה את מצחה. בתנוכי אוזניה נטלטלו עגילים גדולים, ועל צווארה נצץ ענק פנינים מצהיבות.

„מדוע איננו נושא אשה?" שאלה במשכה כלפי מעלה את שפתה התחתונה. „חייב הוא לשאת אשה, התבין? — רוק המתקרב לשלושים" — הקישה במקלה ברצפה — „לו היה לאלתר היידלקורן שלי בן... שיתחתן, ולו גם עם לוסיה בורק".

גולדמן העיף מבט כלפי ברוך שישב לשמאלו וסינן משהו דרך שפתיו, אולם הגברת היידלקורן המשיכה:

„אני לא הייתי מכניסה את בורק למשפחתי", ושוב הקישה במקלה. „מרטין הנו מלומד ולמרות זה דבק ביהדות. מידה נאה היא! ממש יהלום! בוינה רבתי, בכרך שכזה, הלא כל אבן בו טרפה, והאויר שבה מפתה לדבר עברה".

„כן, מלומד גדול הוא, פילוסוף שמדפיסים אותו. הוא מכיר את" — כיעכע גולדמן בגרונו — „ווי הייסט ער, דיזען הרצל".

„הרצל, שמרצל, אבל, מכל מקום אינו מתכחש ליהדותו. לא כן חתני, שאביו יהודי חרד, יהרג, ולא יוציא בשבת מלה מפיו, אלא בשפת רמזים ידבר. הגרועים ביותר הם אותם בני משפחות חרדים, שהתפקרו".

ברוך טיפל אותה שעה בגרמופון, סובב את הידית והודיע: „נשמיע, לראשונה, זמר יהודי!"

נשמעו חריקה, זמזום ואיושה קלה, אחריהם נפלטו מהחצוצרה צלילים צורחניים.

מרים ישבה בקצה השולחן ליד הלנה ואולגה. על אף החום ששרר בחדר עמדו פניה בחיוורונם. היא הרטיבה את שפתיה, ועל עפעפיה הכהים הב־היקו טפות זעה שצצו.

„מה מנגן הגרמופון, אדון שיינר?" שאלה אולגה את אביה של לורקה. שיינר אדם בגיל עמידה, פניו עטורים זקן מסומר ומסופר, ובראשו, אותה כפת משי כפי שהיו בראשיהם של גולדמן הזקן, של ברוך ושל ראש הקהלה מאירזון. שיינר האזין ורמז בידיו. כי הזמר אינו ידוע לו.

„אולי אתה יודע?" פנה לולדמן, בעל חנות לתכשיטים, שישב לידו. הלה פסק מלנפנף בכובעו, עשוי חצי כדור, מוקף שולים נוקשים, והניחו על ברכיו. אגב כך נגע מרפקו בלי משים בגברת פינד־לינג, ביקש סליחה וחבש את כובעו. גם הוא לא ידע את הזמר.

הלא זה „דוס פינטעלע יוד", הסבירה הלנה. אולם אולגה לא שמעה, היא הסתכלה בהייבר שעמד מאחורי כורסתה של קלרה. הוא החזיק בידו את שלוש השושנים ועקב אחרי מבטה של הגברת רוזנ־ברג, שהסתכלה באדישות בתקליט המסתובב.

„מה דעתך על הקונצרט הזה, ללא דמי כניסה?" שאל אותה בעלה בקול רם.

אשת עורך־הדין נשאה אליו את עיני התכלת שלה, „מיר געפעלט עס גאנץ גוט", השיבה.

משנסתימה הנגינה „דוס פינטעלע יוד" נשמעו קולות חריקה. ברוך קפץ ממקומו והחל בוחר תק־ליטים חדשים. קלרה, שספוריו של קיצ'לס שעשעוה מאוד, לבשה פתאום ארשת של רצינות והפליטה שעול קל. ברוך הבין את הרמז.

„לא, לא זה — הניע ראשו. בחייכו עיות את פניו והעביר את הגרמופון לחדר הילדים. הוא חזר עם המשרתת ועזר לה לערוך את השולחן בהעמידו עליו בקבוקים מלאים מי סודה וסלסלות עמוסות פרי.

„שמא תתחיל?" פנה גולדמן למרטין, שעמד במשך כל הזמן.

„למה אנו מחכים? לשופרו של המשיח? החל! החל!"

„תאמרו מה שתאמרו" — הידהד בחדר קול

עבה — „גרמופון בעיירה הקטנה עדיין המצאה חשובה היא".

פני אולגה הסמיקו.

„אבא! הפסק!" — לחשה בהסתתרה מאחורי גבה של הלנה — „תמיד הוא משמיע דברי איולת".

אולם הקול העבה המשיך בדבורו. דיבר על הגרמופון. „לו הראו לבריות, לפני מספר שנים. תבה מזמרת כזאת, היו רואים בה נס. והיום? מה זה? לא כלום! בעזרת השם ימכור את המסעדה על זכיונה, שסבו קיבל עוד בשנת 1848 מהקיסר. בסכום כסף זה יהפוך את העיר כולה על ראשה".

אולגה פרכה ידיה מתחת לשולחן.

„המציאו כדור שנוסף על כך שהוא מתרומם באויר, הרי הוא גם מעלה אתו אנשים. ברם, חשמל עדיף מגז. מחמת הגז, יכולה העיר כולה לעלות באש. כן, אלה ממציאים המצאות, ואחרים מתעשרים מהן. לאו כל אדם זוכה להיות חכם כאדיסון, אך בכדי להשקיע כספים, עליך רק לדעת להבחין בין האמת ובין התרמית, יש צורך לפעמים להסתכן. באמצע הכיכר הוקם עמוד. זהו אור החשמל הראשון בעיר. מבוריסלב כבר מושכים חוטים. הוא מחכה לזה. ימכור הכל, אף את הכפתור האחרון".

אביה של אולגה נשתתק ובחדר השתררה דומיה. הוא ישב לו ברווחה בכורסה והציץ בבוז בגברת ואדון פינדלינג, זוג צעיר שבא לפני זמן קצר מגרמניה. פינדלינג גילגל בין שיניו סיגר עבה, בעוד אשתו לוגמת טפין טפין ממי הסודה, ומתבוננת בכוס הבדולח המנצנצת באויר. גם היהלום הגדול המשובץ בטבעתה התיז ניצוצות ירקרקים. מבלי להגביה את עיניה הושיטה ידה ולקחה תפוח.

היידלקורן הזקנה היטתה קמעה את ראשה, כמקשיבה והקישה במקלה: „— למה ההוא אינו מדבר? אמור לי, כשהיא מטה את אוזנה השמאלית לעבר גולדמן — מה שמו? זה אינו מוצא חן בעיני. פפרבאום? מאיזה פפרבאומים?"

„מהפשוטים, מהפשוטים ביותר" — ענה גולדמן.

„פפרבאום, שמע" — פרצה בקול היידלקורן הזקנה — „לא בנתי, אבל הגברת פינדלינג מבינה הכל". פפרבאום קרץ עין תוך הסכמה.

הגברת פינדלינג הגביהה את עפעפיה בעצלתים.

„וואס וויל דיזער מענש פון מיר?" שאלה את בעלה.

„הר פפרבאום" — פינדלינג הוציא את הסיגר מפיו — לא הבינותי, ואיני יודע מהו הענין המשותף לנו ולך?" שאל תוך מנוד כתפים, „לא אדע".

„שאלה יפה! הענין המשותף לנו? פוטוגרף! וכי סבור אתה, כי תפסת את הקב"ה ברגליו עם הצלומים שלך? מה לי ולכם. תואר־נא המנורה הראשונה בככר, ודי לי. ראה תראה אז מה נוגע לנו. תראה ברחוב את המודעה הראשונה: „קינומטוגרף הראשון בעיר או קינו־תיאטר „אדיסון", בעל הקינו־תיאטר — אדון פפרבאום. בפעם הראשונה, כניסה חנם, אין כסף, לכל דכפין, ואחר כך:... „היה בריא". הבריות ילחמו זה בזה להשיג מקום ולראות את התמונות המתנועעות. וכי מי יסתכל אז בחלון הראוה שלך, בתמונות מתות, אכר מהכפר, „איין געבירגס־באור".

פניו הצרים של פינדלינג נתעותו, הניד ראשו, ניענע כתפיו וצחק.

„אדוני יכול לצחוק, וכי סבור אדוני, כי אינני יודע מה נעשה בעסק שלו?"

„הגברת דורה היא אשה פקחית ונבונה, לפני שהוקם העמוד בככר צותה על אדוני לקנות כל מיני חוטים. מה לצלם ולחוטים, שואל אנכי? ארגזים מלאים צנצנות? מה זה? שאלתי את גברת דורה. והרי תשובתה: אלו בטריות. ומה לצלם ולבטריות? לשם צלומים? וכיצד צלמתם לפני היות החשמל? אני שואל. משום כך ייראו מעתה הצלומים כחיים, ענתה הגברת דורה. וכי לא נכון הדבר? ואני זה מזמן נתתי את דעתי על הקינומטוגרף. למה יבלע אדם אחד את הכל? יהא חלקו של האחד בתמונות מתות ואילו של השני בתמונות חיות. וכי אינני צודק?"

„מעשיה נפלאה!" אמר קיצ'לס והיכה בכל כוחו על ברכיו, פנה לרוקח שטרנבך, וחזר — „מעשיה נפלאה, ראוי לפירסום ב„פוצ'ינגל"*. אדון פפרבאום, מתי אתה מתחיל במכירת המסעדה? אדון מאירזון, אדוני כראש הקהלה חייב לעזור לו".

„איזו מסעדה?" — פרץ בצעקה פינדלינג — „הרי זה בית מרזח, בית מרזח קטנטן בטרגוביצה".

פפרבאום קפץ ממקומו, הרים קולו וצרח באידיש: „בית מרזח? וכי מה בכך? אין הדבר מוצא חן בעיניכם? גם בבית מרזח מוכרים כמו בחנות תמורת אותו הכסף". דפק באגרופו על השולחן.

* שבועון סטירי עממי שיצא בימים ההם בלבוב.

בקבוקי מי הסודה והכוסות נרעדו ונקשו זו בזו. בהשמיעם צלילים. „וכי בית מרזח הוא בית בושת?"

„הס" — קרא גולדמן הזקן — „אצלי בבית!"

„לשתוק!" הרעים פינדלינג.

היידלקורן השמיעה טפיחה במקלה.

„לשתוק? למה לשתוק? למה חייב היהודי לשתוק. אם יסתמו ליהודי את פיו, במה יצעק חמס? אדרבא, ידברו!"

גולדמן הזקן משך את ברוך בשרוולו ולחש משהו על אזנו. ברוך התקרב לפפרבאום, כאילו מהלך על בהונות רגליו, אולם פפרבאום עצר אותו בתנועת יד.

„ניחא, ניחא, מראש ידעתי זאת. איזה כבוד! הריני יורק על הכבוד הזה! אריסטוקרציה!" הזיז ברגלו את הכסא ועזב את הטרקלין בטרקו בחזקה את הדלת מאחוריו.

הכסא לשמאלה של מרים נתפנה מיושבו, ועתה היא נתגלתה לעיני כל. גחנה מעל לשולחן, כשהכל רואים אותה. שלחה מבט סתר לעברה של אולגה. אולם גם כסאה היה ריק. לא ידעה מתי היא יצאה. אולי לפני אביה?...

האם גם עליה לעזוב את הטרקלין? כיצד תצא ולא ירגישו ביציאתה.

מרטין הייבר עדיין עומד היה מאחורי הכורסה של קלרה. ניגב את מצחו שהאדים. מתחת למשקפיו הציץ בגברת רוזנברג. אשת עורך הדין הביטה נכחה בהחזיקה מטפחת תחרים ליד הפה.

„אל תתרגשי, טוניה" — לטף בעלה את זרועה — „הלא זוהי חתונה יהודית ולא יתכן אחרת בחתונה יהודית".

„לא אוכל להבין כיצד קרה הדבר" — נאנח גולדמן הזקן. — „את הנעשה אין להשיב. כיצד קרה שבינינו נמצא פפרבאום. לא אני הזמנתיו וכן לא הזמינה אותו משפחתי. אורחים בלתי קרואים משביתים תמיד את השמחה. מכיון שהיה אורח בלתי קרוא, הרי יש לראות את התנהגותו כחצופה, כגסה, ומקרה כזה יכול לקרות בכל מקום, לא רק בביתי. זהו אדם גס, בלתי רצוי".

„לא מוזמן?" — צרח פינדלינג — „פה ישב פפרבאום לא מוזמן? הנשמע כדבר הזה! לא ייאמן!"

גולדמן הקיש קלות על השלחן, כנהוג בבית הכנסת בזמן התפלה.

„הבה" — פנה לאורחים בקול רוטט — „נקשיב כלנו כאן לדברי אחיה של אשתי ז"ל, למרטין הייבר".

הייבר התיצב בין כורסותיהם של קלרה וברוך. זרק את השושנים הלבנות על השולחן, העביר את אצבעותיו על גבי רקותיו, ופתח בנאומו.

דבריו נשמעו בשקט ונחת, קולו רעד ומדי פעם בפעם הפסיק בהסתירו את עיניו בכף ידו. כך המשיך שעה קלה.

קולו נתעצם ודבריו, קלחו ביתר עוז. הקירות שהעיקו באדמומיותם הכהה, כאלו התנדפו. פני המקשיבים כאלו נטשטשו מאחורי מסך עשן הסגריות, שעלה והתנשא לאור ההילה הירקרקה של מנורת הגז.

בראשיתם נשמעו דבריו כנגון של זמירות שבת. הנגון העלה את הילדות מהעבר הנשכח, מנגינות זוהר מימים עברו. מרים התאוששה. לא דברים המה, אלא זרם מים זכים.

„אלפי שנים נישאים הכיסופים כמו על גלי מים אדירים, מולדתי! ציון! את היפה ביפות. יללת תנים פולחת את כרמיך העזובים. ריקים מאדם אוהליך. בשמי אבותינו המזהיבים תלהט שמשנו עלוטה תמרות עשן. דקלינו אחוזים להבות אש, גוסס צלו הירוק של הירדן. אבן השתיה פור התפוררה, אבן יהודה משחור השחירה, ירושלים, בסלע חצובה, קודרה".

קולו התרומם וצלל כצפור במעופה. גל געגועים מרענן השיאם לארץ גבעות, זרועת דקלים. שמים רחבים בהירים, שמים שלנו, מלבינים אהלי רועים, עדרי כבשים רוחשים בצמרם הלבן.

מרים סתמה את אזניה ועצמה עיניה, כשפקחה אותן נזדעזעה כולה למראה פניו של מרטין הייבר. ידיו חוורו ועיניו להטו. הייבר שתה בלגימה אחת כוס מים.

„דער ציוניסמוס" — המשיך בנגבו את מצחו במטפחת — „איסט די עדעלסטע פורם איינעס נאציונאלען געדאנקעס". זוהי הצורה האצילה לגילוי גאוותנו. זוהי מחאתנו נגד העוול שעשו לנו ההיסטוריה והעולם. „דאס איסט דער קאמף געגען דאס מיטלאלטער אונד דאס יודישע געטו".

"Ex oriente lux" ציון היא כוכבנו".

שלוש השושנים החלו דועכות.

„פלגי דם ומדורות אש לא הכניעו את העם. עטופי טליות קפצו אל המדורה בקריאת ,שמע ישראל'.

זהו עם גדול. התנ"ך והנביאים הם אוצר של האנושות. היאבד עם כזה? מוקף חומת שנאה כחומת אש בוערת, יכנס טהור והדור לנצח. כיום זהו עם של חנונים. יש לטהר את הנשמות, יש להוציאם מאמתחותיהם של הרוכלים כמו את גביעו של בנ־ימין. יש לצרפם מסיגי הגלות, מהשפלה, מפחדנות, מדכאון, משחיתות הרוח, מדאגות יום יום.

נעלה את העם מעלה מעלה! נביא לעולם את האמת החדשה. על הר סיני, נתן העם לעולם, על ידי משה נביאו, את עשרת הדברות ועל הר ציון יתן העם לעולם את המשיח (נענען וויר דען נויען פרו־פעטען מעסיאס), חוק אחד לאנושות כולה. העם היהודי, שנתן לעולם את האלוהים, את הנשמה, יתן גם את הצדק. הוא יתן לעולם דור נביאים חדש. היהודים זכו בנצח במחיר יסורים וסבל. בהעלות האויב את בית המקדש באש, העלה המלאך למרומים את מפתחות הזהב של שערי הבית ושמר עליהם בשביל העם שעבר ענויי האינקביזיציות, גרושים, שחיטות ופרעות.

מפתחות אלה, הם אשר יפתחו שערי תור הזהב. זוהי האידיאה של היהדות. זהו ניצוץ מן הסנה הבוער השופע חום על תינוקות הצמודים לשדי אמותיהם הצמוקים, הנותן כח לנושאים על שכמיהב את תרמילי־הנדודים. זוהי שלהבת אש המאירה את פני הרבנים ותלמידיהם המסתגפים. אלה הן עליות המקובלים לספירות העליונות וירידותיהם בוני עו־למות משמשות־מסתורין, מירחים וממספרים. זהו רקוד הדבקות של חסידי הבעל־שם־טוב, המתאחדים במרחבי השדות עם אלהיהם, רוח ישראל סבא פזורה ברחבי תבל, בשדות זרים, עקרה כשוכה שבורה, נבובה כפילוסופיה של שפינוזה, שכולה כבת שירתו של היינה: ,אוף דער פרעמדע שטירבט דאס ליד׳ ".

הייבר הריק כוס מים נוספת.

„הפילוסופיה של היהדות היא פילוסופיה של המונותיאיזם. מעולם לא האמנו גם באלהים וגם בשטן. האידיאה שלנו היא השלמות שבאחדות. ומשום כך תורתנו העתיקה היא מקור השראה לחוקי העולם. נביאינו — צבא הצדק, האמינו, כי מכורתם היא עריסת הטוב והנצח, זעם עולמים היה עצור בעצ־מותיהם".

הגידי־נא, האם את יהודיה? הנשימה קשתה על מרים. רצתה להושיט ידה לעבר בקבוק הסודה, אולם פחדה להגיע את ידה, כאילו היתה שקועה בחלום.

בארץ־ישראל ראה אדמת טרשים וישובים חד־שים, עטופי פרדסים. יהודי תימן — שחורים וקטנים, בני הרי קוקז החסונים והחמודים ובני רוסיה המו־צקים, שנולדו מחדש אחרי הפרעות בקישיניב, כולם מצאו שם את מולדתם. היה בעיר החדשה תל־אביב, ראה את הגמנסיה העברית הראשונה ,הרצליה׳, האזין לשפת הנביאים, האזין לשיר התחיה.

אדמת סלעים קמה לתחיה. עצי האקליפטוס יונקים את המלריה מהביצות. עצים ויערות מכים את שרשיהם באדמה, ,לופטמנשען שלאגען וורצלען׳, אלה חלוצים, שכמותם טרם ראה העולם. יד אחת מחזיקה ברובה והשניה עושה במלאכה. בונים אותה, על אפה וחמתה של תורכיה. על אף שממונה המרובה, בונים את מולדתם העתיקה־החדשה, „אלטנוילנד" כדברי הרצל".

הייבר שאף אויר. הנאספים, השקועים בכורסו־תיהם, ניעורו „הציונות היא הרנסנס של היהדות. אדמת ישראל יקרה מכל יקר, נכבשת בפרוטה ובזעת אפים. זוהי ארץ זעירה, הארץ היחידה, בה אין מודדים את האדמה במדת הקטרים, אלא במדת מט־רים, דונמים, משל, זהב הנשקל בגרמים. כל שעל אדמה נקנה בזהב. לנו אין נותנים חנם. מעולם לא נתנו חנם. אנו, הנראים בעיני הגוים כבנקאי העולם, איננו, אלא עם אביונים וכל חיינו רצופים איסוף נדבות. אין פוסקים מלהתדפק על דלתות הרחמים. ,יהודים בני רחמנים׳. מלווים את המתים ומקש־קשים בקופסה צדקה ,צדקה תציל ממות׳, אבל הקופסה הציונית היא סם־החיים. צבעה כחול כתכלת שמיה של ישראל, של דגל ישראל".

השושנים הלבנות קמלו, לובנן כהה, עליהן נבלו ונתכסו כתמים מעין החלודה.

הייבר דבר על יוצר הציונות. תאודור הרצל מת, מנהיג שלא זכה לראות בנצחון. כמשה, שלא נכנס לארץ המובטחת. בעוד שנתים יחול עשור למותו. כאשר ב־1904 הלך לעולמו, הוחלט להקים מצבה חיה לזכרו את „יער הרצל" אך לשם כך דרוש כסף.

הייבר הסיר בתנועה איטית את משקפיו. עיניו עיפו, קולו רפה. העלה חיוך יגע על שפתיו והודיע, כי סיים את דבריו. הוא ישב על כסא מאחורי כורסתה של קלרה. פניו נראו עכורים, הרכין במקצת את ראשו והשעין את סנטרו על ידו.

הנאספים שישבו דוממים עד כה החלו מכעכעים וכאילו מבקשים לשפר את תנוחת ישיבתם, אחדים נראו מציתים סגריות.

ראשון השואלים היה בורק.

„בכמה עולה נטיעת עץ כזה?"

הייבר הרים ראשו, הרהר ונשתהה בהרהוריו. הגב' היידלקורן הקישה במקלה.

בעלי, אלתר היידלקורן, היה אומר: „אם חשקה נפשך באיזה חפץ, אל תשאל למחירו. ככל שתרבה לתת, כן ייקר החפץ בעיניך".

העיר קיצ'לס — „זוהי פנטסמגוריה!"

הגברת שלחה בו מבט נוזף. „פנטסמגוריה?"

הייבר חייך חיוך עצוב, אולם בעיניו נדלקו ניצוצות. „להסרי אמונה זוהי פנטסמגוריה. מה לעשות? כשרון הדבקות באמונה בא לו לאדם מלידה. אין האמונה נקנית בכסף".

„אבל לאדוני יש אמונה בשפע, עד כדי פיזורה מלא חפנים, ביתר דיוק אתה מוכר אותה בכסף. ראה־נא, אדוני, הרי במחיר עץ אחד אפשר לקנות אצלך אמונה. — קיצ'לס כיעכע בגרונו — „ברצינות, אינני מאמין, בשום דבר. זה יאמרו לך כל הנוכחים פה, אפילו רזאש הקהלה, המתחסד. התוכן, התנדף, הדת מילאה את חייהם של אבותינו והם היו ראויים לכבוד".

עורך־הדין רוזנברג מחא כפים. „ברוו!"

„קיצ'לס!" השמיטה היידלקורן את מקלה מידה. „למה מפטפט הדוקטור הזה. ביכולתי לשלם גם בשבילו, ואתה, קובה" — פנתה לחתנה, עורך־הדין רוזנברג — „גם בשבילך אתן. אין זאת הפעם הראשונה שאני משלמת בשבילך".

הזקנה החזיקה את מקלה בין ברכיה, הסירה מאצבעה טבעת והשליכתה על השולחן. „אני יכולה להרשות לעצמי לנדב אותה. מה, חתני האהוב החויר? שאליהו־נא, כמה מכספי הפסיד במשחק קלפים", הכתה באגרופה על השולחן. „אל ישחק!"

הגברת רוזנברג כסתה את פניה במטפחת ולחשה: אמא...

הזקנה השיבה בניע ראש. קרבה את הטבעת אל שלוש השושנים, היהלום הגדול, העטור שושנת ספירים, האיר באש ארגמן.

„בורק, כמה אתה נותן?" — שאלה.

בורק שלח את ידו לפניו:

„סבורני, כי עשרים קרונים הם מחיר לא קטן".

„מעט!"

„עוד חמשה קרונים" — הוסיף בורק תוך צחוק חמוץ.

„מעט!"

„נו, גברת היידלקורן, — הרי אפשוט את הרגל — שלושים".

„צווייהונדרט קרונען אונד קיינען העלער וועניגער!" אתה שומע, הייבר? ממנו אל תקח אף פרוטה פחות. אלזו, בורק תזכה לאריכת ימים, ועכשיו, אתם יכולים לשאול למחיר העץ".

מאירזון הטה ראשו וגולדמן אמר:

„כל אחד יתן כאשר ידבנו לבו, אין אונס. אף־על־פי שאנו, היהודים הזקנים, מאמינים באלהים ולא בהרצל".

היידלקורן מיצמצה:

„הוי זקן שכמותך, היאך אתה מתחמק תמיד בעזרת אלהיך. הרוצה אתה לחכות לביאת המשיח? וכי מי מונע בעדך? אבל מרטין אינו רוצה לחכות. לו היה לי בן, אני הראשונה הייתי אומרת לו: אל תחכה. אנו הזקנים לא זכינו, עברו דורות עד מתי? המשיח, כבודו לא יפגע, אם מישהו יקדימהו".

„כן" — נאנח בורק — „הלא חיי־ההורים קודש לילדים".

קיצ'לס מעך במאפרת־כסף, סיגריה דועכת.

„זוכרני" — פתח — „בהיותי נער קטן, למדתי בחדר, כי היהודים עשו להם עגל זהב. למעלה מבינתי היתה התפרקותן של נשי היהודים מתכשיטיהן. המלמד הסביר לי: טפשון שכמותך, הלא היהודים חיו במדבר וממילא לא יכלו לקנות שום דבר בעל ערך".

רוזנברג צחק.

„אבל במחיר הטבעת הזאת" — קיצ'לס נטלה בידו — „אפשר לקנות משהו בעל ערך, לא כן, אדון ולדמן?" קיצ'לס הושיט את הטבעת לולדמן. „לו ידענו את ערכה של הטבעת היה ודאי מתברר לנו מחירה, שהוא תכנה היסודי של עסקת הייבר — היידלקורן. התסכים, אדון מאירזון? בארץ ישראל יטעו עצי־בושם וכאן מתחת לחטמינו ימשיכו היהודים לחיות בסרחונם. וכי במקום לחטא, נניח, את בית המרחץ, צריך לבנות עגל זהב. האם חושבים אתם, כי בעזרת כסף אפשר להחיות מתים? שחקו לכם, ילדים, באידיאות, שחקו. מה אתה רוצה, אדון הייבר? להאריך את תהליך הרקיבה? אנו רוקבים ורוקבים, ביודעין ובלא יודעין, והקץ אינו נראה. וכי לא די בזה, אדוני? כל מי שכוח חיים בו, נמלט מכאן ובורח למרחקים. ואדוני תופס אותו בכנף בגדו? למה? למי יש צרך בזה? אדוני. ועוד לכמה אנשים כמו אדוני. מאחר והדת לא תעזור, בדו מלבם איזו פלסטינה".

„הייתי רוצה לומר מלה אחת".

האורחים הפנו את ראשיהם לעבר הקצה השני של השולחן. שיינר קם ממקומו ובמשכו את מעילו כלפי מטה, אמר: „למשמע דברי הייבר יבכה כל לב יהודי. לעומת זאת דברי הדוקטור הם כדברי בתי... שיינר עצר את דבורו. תסלחו אם הצדק אתי, נדמה לי שהצדק עם הדוקטור. בראש וראשונה צריך לעזור ליהודים כאן, מה שעינינו רואות. גמרתי".

„שום אדם אינו מוסמך לומר בענין זה כמוני. מהבוקר עד הערב הדלת אינה נסגרת. באים ובאים". מאירזון מנה באצבעותיו: „גג לבית הכנסת, ביוב לתלמוד תורה, ובבוא עונת הגשמים עלינו לתת את דעתנו על מצבה לרב נ"ע. מה להקדים ומה לאחר? וכאשר ממשמשים ובאים החגים הקשים האלה — הה! — הרהר רגע ונראה מהסס, אחר התנער ואמר: בזמן האחרון ירד עלינו אסון כרעם מהשמים, והיה צורך בהוצאות גדולות, בכסף רב. למען השד ימצא תמיד כסף, וטרם אנו יודעים כיצד יפול הדבר".

„דיזעס עלענד אין גאליציען!" שלב פינדלינג את אצבעותיו. „העוני היהודי הוא כחבית ללא תחתית. ממלאים אותה, ממלאים ואין רואים סוף לדבר" — התערב פתאום הרוקח שטרנבך שישב עד כה שותק ומבטו נעוץ בנקודה אחת. לחיין המשור־בבות התנענעו, הוא חזר לשתיקתו, — מרטין הייבר ישב כשראשו מורד. מאחורי הכורסה נראו רק אצ־בעותיו התחובות בשערו, אולם לאחר התערבותו של שטרנבך התפרץ.

„המשל של עגל הזהב... כן". הייבר פנה לדוקטור קיצ׳לס, „האם אתה מבין מה שאמרת? — התבין". הייבר החל לטלטל את ידיו — „קח את דבריך בחזרה".

„בחזרה? למה?" הגיב קיצ׳לס במנוד כתפים.

„כן! בחזרה! בחזרה!"

„היהודים רצו ליצור להם אלהים אספו תכשיטים ויצא...."

„אל תסביר לי! אני מבין!"

קיצ׳לס קם ואמר: „אני מצטער מאד, עלי ללכת", ובאמרו זאת החוה קידה.

הייבר עמד בדרכו. „אדוני לא יצא מכאן, אלא אם יחזור בו מדבריו".

קלרה קמה, נגשה להייבר, רצתה למשוך אותו בזרועו. מרטין דחף אותה.

גם גולדמן הזקן קם ממקומו וחפש את ברוך, אבל ברוך כבר נשען בגבו רחב הכתפים על משקוף הדלת.

„הער דוקטור! הלוא תבוש, רק מלה אחת למה תתעקש?" פנה אליו ברוך באידיש.

הזוג רוזנברג עמד אף הוא לצאת מהחדר. עיני עלזה האדימו מעשן ומעיפות.

„נלך מכאן" — נתכעס עורך־הדין בהושיטו לחו־תנתו את גלימת המשי — „מה קרה פה?" — היידלקורן דחתה את חתנה. „חכה, אינני הולכת, מה נעשה פה? עלזה, קחי את הטבעת מהשען, מהאדון השמן הזה. איפה הייבר?" היידלקורן שלחה את מקלה לפניה וצעדה בכוון לדלת.

„די לנו מכל הטוב הזה" — רטן עורך־הדין — „הילדה רוצה לישון".

הזקנה פילסה לה דרך להייבר.

„מרטין" — קראה כשהיא מגביהה את ראשה הרועד — „נו, אסתכל בך, מה קרה לך? בנית הבט עלי. הנרגז אתה?"

הייבר עמד כשאגרופיו קמוצים.

ברוך הרים יד, התכון לומר משהו, אולם הדלת הנפתחה פגעה בגבו. בפתח החדר עמד צעיר, מחזיק בידו כובע. מגפיו אפורים מרב אבק־דרכים.

בהעיפו מבט על האורחים הודיע:

„נשלחתי לאדון מאירזון. נודע לי כי הוא נמצא כאן".

במלחמת העולם הראשונה

1918 - 1914

בימי הפלישה הרוסית (1914 - 1915)

בראשית אוגוסט 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה, וכעבור חודש ימים כבשו הרוסים את סטרי. אימה ופחד נפלו על יהודי גליציה, ובאלפיהם ברחו מפני הקלגסים והקוזקים הרוסים מערבה לצ׳כיה, לאוסטריה, וביחוד לוינה. חלק ניכר של יהודי סטרי נמלט והצטרף לזרם הפליטים, אולם רובם נשארו בסטרי. בעיר נתקעו פליטים יהודים, שבאו מערים ועיירות ממזרח לסטרי.

הימים הראשונים לכניסת הצבא הרוסי היו ימי שוד וגזל, אונס וחטיפה לעבודת כפיה, אולם כעבור מספר ימים הושב הסדר על כנו. פקעה סמכותם של המוסדות האזרחיים והעיר היתה נתונה לשלטון הצבאי. היה צורך בגוף, שייצג את האוכלוסיה היהודית בפני המפקד הצבאי, שישמש מקשר בינו ובין האזרחים היהו־דיים וימנע פגיעות באוכלוסיה היהודית.

נוסד ועד הצלה שהיה מורכב מ־: אברהם אפפל־גרין, צבי (הירש וולף) ויזלטיר, יחזקאל לרר, שמואל גיזבורג, שלמה הרץ, בנו של הרב פייבל הרץ מגלוגוב, צבי (הרשל) פפרבאום, לייביש פיקהולץ, ישעיהו (שייע) ויינרב, שמואל קליק, יוסף שפירא. תפקידו העיקרי של הועד היה לספק לצבא כוח עבודה. היות והיתה זאת למעשה עבודת כפיה ללא תשלום, שילם הועד לפועלים שכר עבודה מהתרומות שנאספו בין יהודי סטרי.

בתקופת הכיבוש הרוסי ביקר בסטרי הסופר אנסקי, מחבר „הדיבוק״. הוא ביקר אצל הפרופ׳ י. ברנפלד ומסר לו 500 רובל „מעות חטין״ לפסח בשביל יהודי סטרי. לפני הנסיגה ב־1915 דרשו הרו־סים 200 פועלים לחפירת עמדות בהרי הקרפטים, ולא — איימו באונס, כפי שעשו בעיר דרוהוביץ׳. הפועלים הדרושים סופקו על ידי הועד.

בעזבם את העיר בשנת 1915, לקחו בני ערובה, החזיקו אותם במאסר שלושה חדשים ואחר כך הגלום למרחקי רוסיה. ואלה בני הערובה: פרופ׳ ברנפלד, פייבל הרץ, הרב מגלוגוב, ר׳ ישעיה יוללס הדיין, החזן דוד נוסבאום, אברהם אפפלגרין, לייביש פיק־הולץ, ליאון בוך, יצחק אינגבר, ליזר אונגר, ברוך שור — רוקח, דוד עלי נויבאור, אברהם לופט, אלישע אפפלגרין, חיים ויזלטיר, רייף — מפקד המשטרה, אייזיק פיקהולץ.

לא חזרו מגלות רוסיה אלישע אפפלגרין והמפקד רייף. שאר בני הערובה חזרו מרוסיה בחודש מרס 1918.

● ● ●

נפתלי זיגל

שלטון הרוסים בסטרי (1914 - 1915)

א

עם פרוץ המלחמה בשנת 1914 נשארתי תקוע בסטרי. כל אשר נשמה באפו ברח מערבה.

סטרי המתה מפליטים, שבאו ממזרחה של גליציה, מערי הספר הגובלות עם רוסיה. הם השאירו את בתיהם ורכושם הפקר, ורק צרורים על שכמם ומעט הכסף, שיכלו להציל בכיסם. גורלם הפחיד אותנו והחלטנו להשאר.

בלי ועדי־עזרה, בלי כל תעמולה וטיפול, בלי שתדלנותם של עסקנים מושבעים, נפתחו דלתות בתי היהודים ומשפחות שלמות על חבילותיהם, הוכנסו לדירות.

הפליטים לא חדלו מלקונן ומליליל על הרפת־קאותיהם בדרכים המשובשות בגיסות ובכלי־רכב צבאיים, והרבו להעכיר את רוחנו, שבלאו הכי לא היתה עליזה.

לא חסרו גם דברים מבדחים בשל תמימותם של פליטים שונים:

— בסטרי, אמרו לנו, לא יהיו קרבות. הממ־שלות היריבות הסכימו ביניהן לרכז בעיר זו את כל בתי החולים...

בינתים התקדמו הרוסים ושמועות איוב הגיעו מהערים הסמוכות. בעלי מרץ, יזמה ויכולת מבין הפליטים עזבו את העיר והתקדמו מערבה. אחרים, מאפס אפשרות להמשיך, נשארו והשתקעו בעיר. אני וארוסתי ל. ל. ארזנו את חפצינו בשני ארגזים גדולים והחלטנו גם אנו לצאת. ארגזינו היו מונחים במחסן של תחנת הרכבת יומים ואז הודיעונו, שאי אפשר להסיעם ברכבת. נשארנו.

אחרי שנכנסו הקוזקים הראשונים העירה, כש־הם רכובים על סוסיהם ורובים או אקדחים בידיהם מופנים לעבר התושבים, השלמנו בדיעבד עם העוב־דה, שקבלנו בעלים חדשים. פתחנו את ארגזינו וחי־כינו ברעדה לבאות.

תושבי העיר התחילו לאט לאט לצאת ממחבו־איהם והחיים שבו בהדרגה למסלולם.

צעדם הראשון של הרוסים היה: בדיקת הדירות העזובות. תיכף בשבועות הראשונים היה „פעיל" מאד בביתנו חייל בדרגה צבאית נמוכה, כנראה, בתפקיד של „קבטירמייסטר". הוא הוציא קודם כל את הלבנים, הכרים, הכסתות, הבגדים והפרוות, לא הניח ידו גם מכלים והיטים קלי־טילטול, ארז אותם בארגזים ושלחם לביתו לרוסיה. אחרי ש„ניקה" יפה יפה את הדירות, הביא אליהם קצינים ופקידים שונים. בלילות היו הקצינים עורכים משתאות, שתו לשכרה, וכשהיה להם קר ולא מצאו עצים להסקה, שברו את הרהיטים, וביניהם פסנתר, והסיקו בהם את התנור.

החיילים היו מתחלפים מזמן לזמן משום שנשלחו לחזית.

יום אחד ואני עומד במדרכה, שע"י הבית והנה יורדת פתאום מהלומה על ראשי, שהפילתני ארצה. כשבשה אלי רוחי ראיתי, כי היתה זאת גמרא, ש"ס וילנה, בכריכת עור, שנפלה על ראשי. דפים רבים נחתכו בסכין. מהרתי לעלות לדירה ומצאתי חיילים עסוקים בקריעת הדפים ובחיתוכם. נזפתי וגערתי בהם ובקול מצוה דרשתי שיפסיקו, ואף איימתי עליהם, שאפנה למפקדה העירונית, והם יבואו על ענשם, אלה הם ספרים קדושים ואסור לחללם.

הם נכנעו לאיומי והרפו ממלאכתם ואף עזרו לי להוציא את המסכתות שנשארו ולהעבירם לבית המדרש.

ב

יום אחד נסעתי עם חותני אברהם לוין ז"ל בעגלה מלבוב לסטרי. לא רחוק ממיקולאיב הלך ברגל אדם בגיל 30 בערך, עקב אחרינו והסתכל בנו זמן ממושך. לפי בקשתנו עצר העגלון והלה נתקרב.

— לאן הרגלים? שאלנו.

— ולאן אתם נוסעים? השיב בשאלה.

— אנו לסטרי.

— התקחו אותי עמכם?

— בבקשה.

לאט לאט התחיל מגלה לנו, שהוא חייל אוסטרי, ברח מהשבי ורוצה לשוב לצבא. הבטחנו לו את כל העזרה. בסטרי ציידנוהו בבגדים ובאוכל, והצ־בענו על הדרך עליו ללכת, כדי להתקרב לגבול. כשחזרו האוסטרים לסטרי קיבלנו ממנו מכתב תודה עם תמונתו כפלדובל אוסטרי בהקדשה: „מיינע לעבענסרעטער". חתום: אונופרי, מסביבת רוה־רוסקה.

האם זכר אותו אוקראיני את עזרתנו בזמן שאחיו ביצעו שוד ורצח בימי היטלר?

פעם אחרת העברנו מלבוב לסטרי שני קצינים אוסטריים, שניהם יהודים, האחד ד"ר לב, ציוני ידוע מוינה והשני ד"ר שברצשטין, פקיד ב„וינר בנק פריין" בלבוב. הם נשארו בסטרי עד סוף הכיבוש וגרו בחדר מיוחד אצל סלקה שפרלינג ברחוב בטורגו. היו לה שני חדרים והכניסה היתה דרך חדר אחד לשני. הם גרו בחדר השני וע"י הדלת העמידו ארון לאורך הדלת ולרחבה ולא נודע, כי באו אל קרבו. בערבים היו יוצאים לטיל.

ג

במשך הזמן התרגלנו לתנאים. ביום עסקנו במס־חר ובלילות בילינו בחברת המשפחה. בדירתו של חותני היו מתאספים כל בני המשפחה ושכנים ואני הייתי קורא את ספורי שלום עליכם. השומעים הת־פקעו מצחוק ושכחו את צרותיהם.

במרתף היו הארגזים, בהם הסתרנו כל דבר יקר והשמירה היתה מאורגנת לפי תורנות. בכל לילה היה אחד עומד על המשמר בכדי להפחיד את הפורצים.

זמן מה הרשינו לעצמנו לבקר בערבים בבית הקפה של מרק בקה, ואף היו קצינים, שהתקרבו אלינו, אולם נוכחנו, שמוטב לותר על התענוג המ־פוקפק ושמרנו על הכלל: „אשרי יושבי ביתך".

פעם התקרבו הקרבות שוב לסטרי והאוסטרים כבשוה ונכנסו ליום אחד. קהל היהודים עם הרב ר' שלום יוללס זצ"ל בראשם וספר תורה בידם, קיבלו את החיילים. הרב הספיק להציל את חייו בברחו בו ביום ויהודים רבים באו על ענשם, כשחזרו הרוסים למחרת העירה.

כל ימי הרוסים שרר לכלוך לא ישוער בכל חלקי העיר. אגודת „ציון" ברחוב 3 במאי הפכה אורוה לסוסים. החילים והקצינים התענינו אך ורק בשני דברים: יי"ש ושוד.

• • •

שמעון רוזנברג

ההגנה היהודית 1918

בחורף 1917–1918, בשנה הרביעית למלחמת העו־לם הראשונה החלו מתמוטטים הסדר והמשמעת הצי־בוריים במונרכיה האוסטרו־אונגרית על אף מצב החירום של ימי המלחמה. בהרי הקרפטים ובהרי הסודטים שוטטו אלפי חיילים עריקים. פרצה השביתה המפורסמת בבית חרושת לנשק בוינר־ניישטדט. בכל המדינה נערכו הפגנות מחאה נגד חלוקת מנות מזון לאוכלוסיה, מזון שכמותו לא הספיקה ואיכותו היתה גרועה. נראו הבקיעים הראשונים במשמעת הברזל שבצבא. שבויי המלחמה הראשונים, שהחלו חוזרים מרוסיה לאחר המהפכה, גרמו לירידת המשמעת בצבא. הם הביאו אתם את גל המרד בקצינים ואת ההתנגדות לחיי קסרקטין, שאליהם הוכנסו בחזרה על־ידי השלטון הצבאי. השלטון התיחס להתפרצויותיהם של אזרחים בהתאפקות, בכדי לא להגביר את ההתמרמרות וקיוה כי זעמה של האוכלוסיה יפוג בהפגנות.

באביב 1918 התחיל הרעב להציק לאוכלוסיה במידה ניכרת. קשה היה לאכול את הלחם הקלוקל, שניתן במנות. וגם חלוקת כרטיסי־המזון לא היתה כהלכה. אף השוק השחור לא יכול לספק את המזון הדרוש וידם של המוני העם לא השיגה לשלם את המחירים של השוק השחור. ברחבי המדינה פרצו הפגנות רעב ספונטניות. בשלב הראשון הפגינו ההמונים נגד משרדי הממשלה, המטפלים בחלוקת המזון, ואחר כך פנה זעמם של הרעבים נגד המאפיות, וביחוד נגד חנויות המזון, שבהן נמכרו, בגלוי, מותרות ומעדנים במחירים מופ־רזים, בזמן שדלת העם רעבה לפת לחם. הואיל והמפ־גינים לא פגעו בשלטון הצבאי, לא התערב הצבא, אף במקרים, שבהם ניפצו המפגינים שמשות ושדדו הנויות.

גל ההפגנות וההתפרעויות עבר גם על גליציה המערבית והמזרחית. במקרים רבים היו להפגנות אלו אופי אנטישמי. היה ברור, כי ההפגנות האלו נוצלו על־ידי חוגים פולניים אנטישמיים, שלא נמנעו מלהש־תמש אף באנשי העולם התחתון. החוגים האנטישמיים המסיתים השתמשו בעובדה, שבין ספקי המזון ובעלי חנויות המכולת היו יהודים רבים.

ב־16 באפריל 1918 נערכה הפגנת רעב בעיר קרקוב. המפגינים היו לגיונרים פולניים, פועלי רכבת ונערי רחוב. ההתפרצויות הראשונות החלו בקלפש, בככר העיר. המפגינים התנפלו על חנויות של יהודים, היכו את בעליהן ושדדון. המשטרה נעלמה ולא נראתה ברחובות. בהתפרעויות האלה הוכה קשה סוחר יהודי מסטרי, פתחיה מלר, שנזדמן, במקרה, לרגל עסקיו, באותו היום בקרקוב, ועוד באותו היום מת מפצעיו.

מותו של פתחיה מלר עשה רושם קשה בעירנו. נפוצו שמועות, כי גם בסטרי עומדת להיערך הפגנת־רעב. השמועות האלו עוררו אי שקט בקרב האוכ־לוסיה היהודית בסטרי, שכן ליהודים שהכירו את אנשי העולם התחתון הפולנים והאוקראינים, היה יסוד לחשוש שהמפגינים יפגעו בראש וראשונה ביהודים.

הועד של פועלי־ציון התכנס ודן במצב והחליט לא לשבת בחיבוק ידים, אלא להתכונן ולהיות דרוך „על כל צרה שלא תבוא". נבחרו שלושה אנשים, ועליהם הוטל לארגן את ההגנה ולבוא בדברים עם הז׳.פ.ס. (Zydowska Partia Socjalistyczna). קבוצת אנשים נתכנסה לישיבה סודית בדירת האגודה האקדמאית, והטילה על החברים: רוזנברג שלמה, טפר לייב, מונדרר, רוזנברג שמעון, וונדרליך נתן, את ארגון ההגנה. הוחלט לגייס כוח־הגנה של ארבעים איש. עשרים אנשי הגנה מפועל"צ, עשרה מז׳.פ.ס. ועשרה מהאגודה האקדמאית. הוקם „מטה" והקבוצות התכוננו. כמה שבועות לאחר פסח עמדה להיערך הפגנת־רעב גם בסטרי. בין „מארגני" ההפגנה היו גם שומרי בתים ואנשי העולם התחתון. יום אחד לפני הצהרים החלו להתאסף המונים לפני ביתו של איטשה (יצחק) שיינ־פלד, ברחוב פוטוצקי. בביתו היה מחסן אספקה של קמח, שעליו שמרה הז׳נדרמריה (המשטרה הצבאית).

ההמון גדל עד כדי חמש מאות מפגינים. מתוך ההמון נשמעו קריאות וסיסמאות בקשר ללחם. המפגי־נים החלו לנוע ברחוב פוטוצקי, לעבר הכיכר (רינק). בדרך לכיכר הרסו שני קיוסקים, שדדו את העוגות והמשיכו בכיוון לרחוב גולוחובסקי.

אנשי ההגנה קיבלו הוראה להתערב רק אם יתברר, ללא ספק, כי להפגנה יש אופי אנטישמי. למעלה משלושים איש, שתפסו אלות ונשק קר, התפזרו לאורך ההפגנה והלכו בעקבות המפגינים. ברחוב גולוחובסקי פרצו הפורעים שוב חנות יהודית ושדדוה. הואיל וברחוב, שבו עברה ההפגנה, נמצאו רק חנויות יהודיות, ולא נמצאה חנות נוצרית, לא היתה, לעת עתה, להגנה סיבה מספקת לראות בהתנהגותם של המפגינים כונה אנטי־יהודית. מרחוב גולוחובסקי פנתה התהלוכה

לרחוב מיצקיביצ׳ה, והגיעה לקרן הרחוב. פה נתקלה בפעם הראשונה בבית קפה נוצרי, של מרקיפקה. בחלון הראוה נראו עוגות וכל מיני מאפה. הוחלט, כי תגובת ההגנה תהיה תלויה בהתנהגותם של המפגינים ביחס לבית קפה נוצרי זה. ההולכים בראש ההפגנה פנו לעבר המדרגות, שהובילו לפתח בית הקפה. ברגע זה יצא מפתח בית הקפה בעלה הנוצרי, מרקיפקה, לחש משהו על אזניהם של ראשי ההפגנה, כאילו הטיף להם „מוסר״. המפגינים נסוגו ופנו לשדרות המובי־לות לתחנת הרכבת. בצד ימין לכניסה לשדרות עמד הקיוסק של יעקב ריינהרץ, שהיה סגור ומסוגר. והנה כאילו לפי פקודה, הסתער ההמון על הקיוסק והתחיל להרוס את התריסים. ברגע זה נתבררה מזימתם של המפגינים לשדוד אך ורק רכוש יהודי. ההגנה החליטה לפעול. קבוצת אנשי ההגנה מהרו למקום וכמה עשרות אלות ניתכו, במהירות הבזק, על ראשי החוליגנים. תגובתם האמיצה של אנשי ההגנה היהודית הפתיעה את הפורעים וכל ההפגנה נשתבשה. חלק מהפורעים ברח בבהלה. הרחוב המה מאנשים, יהודים ונוצרים, כן נמצאו במקום חיילים רבים, שטיילו ברחוב. כולם עמדו והסתכלו במתרחש. לאחר המהלומה הראשונה התאושש חלק מההמון והחל בהתקפת נגד, בידיית אבנים באנשי ההגנה. עמדנו לפני התנגשות דמים. פתאום קרה מקרה, שמנע התנגשות כזאת. אחת האבנים הנזרקות פגעה בראשו של אחד החיילים ברחוב, החייל נפצע ופניו הוצפו דם. למראה חברם הפצוע, הסתערו החיילים הנרגזים על הפורעים, וכעבור דקות מספר התפזרו הפורעים לכל עבר. אין ספק, כי המקרה הזה מנע קרבנות מקרב אנשי ההגנה.

• • •

המיליציה היהודית ב־1918

אחרי התפוררותה של הממלכה האוסטרית, בתום מלחמת העולם הראשונה, נכללה סטרי בגבולות השלטון האוקראיני. בזמן הראשון נשתרר תוהו ובוהו, והעיר היתה ללא מנגנון אדמיניסטרטיבי. השלטון היה צריך להקים מחדש את המחלקות של העיריה וביניהן גם את המשטרה. בימים הראשונים נשארה האוכלוסיה ללא הגנה כלשהי. יומם ולילה עברו דרך העיר חיילים, שנטשו בהמוניהם את החזית וניסו להגיע לבתיהם. רבים מהם נשאו אתם נשק. ביניהם היו חיילים, שלא נמנעו מלנצל את האנדרלמוסיה לשם גזל ושוד. בלב יהודי סטרי נתעוררה דאגה רבה למראה מצב הבטחון המעורער בעיר. משלחת מטעם המפלגות השיגה מאת השלטון האוקראיני מספר רובים ורשות לגייס מיליציה יהו־דית מבין מתנדבים יהודים.

לפי הסכם בינמפלגתי, היתה צריכה כל מפלגה לשלח למיליציה מספר מתנדבים, שהיו מתחלפים לפי תור, בכל לילה, בהתאם לסדר שנקבע מראש. רק הקצינים הותיקים, בעלי נסיון צבאי, ששוחררו מהצבא האוסטרי, קיבלו שכר בעד שרותם במילי־ציה. מטה המיליציה היה בבנין „תלמוד תורה״, מול בית הכנסת הגדול; שם גם היה מחסן לנשק ותח־מושת. באולם האגודה האקדמאית „עבודה״ בפינת הרחובות בטורגו—פוטוצקי התאספו אנשי המיליציה, שיצאו בלילות למשמרתם. מפקדי המיליציה קיבלו במטה במשך כל הלילה דין וחשבון מהמשמרות המשוטטים בעיר. נוצרה קרן ציבורית, שכיסתה את ההוצאות המעטות של המיליציה.

המשמרות, בני ארבעה עד עשרה אנשים, היו רשאים לעצור כל אדם העובר ברחובות העיר, לערוך חיפוש ולפי שיקול דעתם להוביל אותו למקום המטה. לפעמים נתפסו גנבים, לרוב נלקח מאת העצורים הנשק. נושאי הנשק היו בעיקר חיי־לים לשעבר, לכן לא הוטל עליהם עונש ורק נשקם הוחרם.

הרחובות היו שרויים בחושך בלילות. לפעמים נתקלו משמרות היהודים במשמרות האוקראינים, ששמרו על העיר מפני מעשי חבלה של הפולנים. פגישות כאלה, בין משמרות היהודים והאוקראינים, בחשכת הלילה, סכנה רבה היתה בהן. אנשי המיליציה היהודית כאנשי המיליציה האוקראינית עדיין היו לבושים מדים, של הצבא האוסטרי, וקשה היה להבחין ביניהם. לפעמים קרה שהמשמרות, שהתקרבו זה לזה, תפסו עמדות הגנה מחשש, שמא תיפתח עליהם אש, ובמקרה כזה היו יכולות להיות תוצאות טרגיות. לאשרנו לא קרה מקרה חמור כזה.

יום אחד, כאשר האוקראינים היו בטוחים בשלטון בעיר, הוקף בנין „תלמוד תורה״ ע״י חיילים אוקראיניים, שפרקו את הנשק מהמיליציה היהודית, מבלי להודיע על כך מראש, ליהודים.

• • •

בימי השלטון האוקראינים (1918)

א

עם התפוררותה של אוסטריה־אונגריה היתה פלוגתי בסטרי. הכל הרגישו, שאלה הם הימים האחרונים של האימפריה. ובאחד הימים מודיעני הממונה עלי, אוברלויטננט איבאניצקי (אוקראיני מסטרי): „אתה משוחרר וחפשי לנפשך. האימפ־ריה אוסטריה־אונגריה חדלה להתקיים, את השל־טון בגליציה המזרחית תפסו האוקראינים, ובשמחה הוסיף: יהודי אחד ממכריו אמר לו היום: מעכ־שיו אני יהודי אוקראיני.”

בסטניסלבוב נתארגנה ממשלה מערב־אוקראי־נית, שפירסמה הצהרה בלשונות אוקראינית, פולנית ואידיש, שבה הכירה בלאומיות היהודית. בממשלה ישב גם מיניסטר לעניני היהודים, הציוני הידוע ד״ר ישראל ולדמן מטרנופול. הוא היה הרוח החיה במנגנון הממשלתי, ארגן שרות־עתו־נות בקנה מדה אירופי ובא במגע עם יהדות העולם, שראתה את הנויטרליות היהודית וההבטחה לאו־טונומיה יהודית מצד האוקראינים בעין יפה.

הקצינים והחיילים היהודיים, שחזרו מהמלחמה הביתה, פנו להסתדרות הציונית, ההסתדרות היחי־דה, שהיתה מקובלת על העם, בשאלה: האם עלינו להשאר בצבא ולהלחם למען אוקראינה חפשית או עלינו לשוב הביתה?

ההחלטה היתה: במלחמה שבין הפולנים והאו־קראינים יהיו היהודים נויטרלים. אולם אל לחיילים להתפזר, אלא להתארגן למיליציה יהודית, כדי להיות מוכנים על כל צרה שלא תבוא.

המיליציה והמפלגות יזמו את הרעיון של ארגון מועצת לאומית (נאציונאלראט) בכל עיר. בכל עיר העמידו המיליציות את עצמן לרשות המועצות.

כינוס יהודי כל־ארצי נקרא אז לסטניסלבוב, לשם יסוד מועצה לאומית מרכזית. נבחר ועד בן שנים עשר חברים, ובראשם ד״ר קארל הלפרן וד״ר יונס רובין. ד״ר קארל הלפרן בעל אחוזה עשיר, בלתי מפלגתי ורחוק מן המתבוללים וד״ר יונס רובין מראשי הציונים בסטניסלבוב.

הממשלה האוקראינית הכירה במועצה המר־כזית כנציגות הבלעדית של העם היהודי, היושב באוקראינה המערבית.

המרצים בכינוס היו מטובי הציונים: המהנדס ישראל רייך, ד״ר יונס רובין, ד״ר הלל זוסמן, ד״ר אורדובר, ד״ר ריטרמן, ד״ר אנזלם הלפרן, שוסהים והמהנדס נפתלי לנדאו.

עם דאגתם לארגון החיים היהודיים הלאו־מיים באוקראינה, שאפו בעיקר להגשים את הרעיון הציוני בא״י ועמדו בקשר עם ראשי התנועה הציונית בוינה.

בעולם המדיני הרחב נצלו האוקראינים, בעז־רתו של ד״ר ולדמן, את דבר הבטחתם לתת אוטו־נומיה לאומית ליהודים, כדי להראות מה בינם ובין יריביהם הפולנים: הללו עורכים פוגרומים ואנחנו נותנים להם זכויות לאומיות.

ב

בסטרי היתה הפעולה הראשונה אזכרה להרוגי הפוגרום בלבוב. האזכרה נתקימה בביהכ״נ הגדול בנוכחותו של פקיד ממשלתי גבוה. נאמו הרב ר' שלום יוללס (אידיש), הרב לאדיר (גרמנית) וכותב הטורים האלה (עברית).

המיליציה בסטרי דאגה לארגון המועצה הלאו־מית וראתה כתפקיד הראשון שלה — כבוש הקהלה מידי המתבוללים.

משלחת הפגנה של כחמישים איש דרשה מאת הד״ר ויזנברג, ראש הקהילה, את המפתחות מהקופה ומהמשרד ואת הפנקסים. אחרי שהודיעו לנו, שהוא יכנע רק לכוח, הודענו לו ב„אדיבות”: „אנו מבק־שים מכבודו, כי יתכבד וישוב לביתו וישאיר הכל פתוח”. הוא קם, עזב את המשרד ואנו שרנו את „התקוה”. בין אנשי המשלחת היה ד״ר טולו נוסנ־בלט, ד״ר בורק, ד״ר גרוס עו״ד ואחיו הקצין, אופר לוי (פוע״צ) שלום רייך ורבים רבים, ששמותיהם נשכחו ממני. אחד מז'.פ.ס. קיבל את הנהלת המש־רד ויתר החברים השתלטו על הנהלת הענינים.

המועצה הלאומית נתארגנה עפ״י מפתח מפלג־תי ונבחרו ד״ר ביק יו״ר, ד״ר מ. בינשטוק סגנו, ונפתלי זיגל המזכיר. במועצה לא חדלו ההתנצחויות המפלגתיות בכל בעיה שעמדה על הפרק.

היינו מנותקים מן העולם ושמועות התפשטו מפה לאזן, כגון: בא״י נתמנתה ממשלה יהודית: ויצמן — נשיא, נורדוי — שר החוץ, רוטשילד — שר האוצר וכדו'.

הוצאנו שבועון בשם „יודישעס פאלק־שטימע" בעריכתו של ד"ר נ. בינשטוק. נתפרסמו בו מאמרים על-ידי ד"ר בינשטוק (חתם „כוורת") בבעיות הארגון היהודי הלאומי בגולה וע"י נ. זיגל בבעיות החינוך והתרבות העברית. יצאו כשמונה עשר גליונות. מן העתונים, שיצאו אז בערים אחרות מן הראוי להזכיר: „דער יודישער ארבייטער" (סטניסלבוב), „יודישע שטימע", „דאס פרייע ווארט" (זלוטשוב), „די נייע צייט" (קולומיא).

ג

היו אז ימים של התלהבות והתרוממות הרוח. השאיפה להתגבשות האומה והאמונה בהתגשמותה עודדה את היהודים שלא שמו לב להשפלות, לגזרות ולדחקות ששררו. צירי המועצה הלאומית בילו ימים ולילות בעסקנות ציבורית, התוכחו עד חצות בישיבות המועצה, כי שכינת האומה היתה מרחפת עליהם, ורמזה להם עתיד לאומי מזהיר. היהודים התאחדו בלי הבדל מפלגה, אם גם הדגישו את עקרונות מפלגותיהם, והניחו את היסודות לחישול העתיד.

קמה תנועה גדולה למען העברית. לכך סייעו גם גורמים מדיניים חיצוניים. הנוער היהודי, שחונך על ברכי השפה הפולנית חדל לדבר בה ברחוב מפחד מפני האוקראינים. אלה, שלא ידעו אידיש, התחילו ללמוד עברית וצליל הדיבור העברי נשמע ברחובות העיר.

המועצה הלאומית המרכזית הגישה תזכיר לשר החינוך והתרבות, הד"ר ארטימוביטש, בו היא דרשה ליסד בתי ספר יהודיים אוטונומיים על חשבון המדינה. השר הסכים לרעיון, אלא שפקפק אם תוכל השפה העברית לשמש שפת הוראה החל מהכתות הנמוכות. לתכלית זו נקרא כינוס פדגוגי של המורים היהודיים לשם דיון בבעיה זו. הכינוס נקרא ע"י המועצה המרכזית לסטניסלבוב לימים 19—20 בינואר 1919 עם סדר יום מקיף.

מסביב להרצאתו של פרופ. ד. הורוויץ: „הלאמת בתי־הספר היהודיים" התלקח ויכוח חריף, שהתנהל כמעט במשך כל הזמן של הכינוס. הבעיה היתה: מורי בתיה"ס הממשלתיים אינם מסוגלים להורות בעברית בבתיה"ס מחוסר ידיעת הלשון או מטעמים עקרוניים, בשל התנגדותם לעברית, ומאידך המורים לעברית, היחידים המוכשרים להגשים את התכנית, חסרים קבליפיקציות מלאות מהממשלה.

בויכוח השתתף גם בא כח המועצה המרכזית המהנדס רייך.

ואלה הן ההחלטות שנתקבלו:

א) ביה"ס היהודי הוא ממלכתי.

ב) המורים הם פקידים ממשלתיים ומקבלים את משכורתם מהממשלה.

ג) כמורים משמשים רק מורים מוסמכים.

אחרי ויכוח עז נתקבלה הצעתו הנוספת של נפתלי זיגל, שהופיע בשם המורים לעברית:

בהתחשב בחוקת ביה"ס ישאר הבטוי „מוסמכים", אולם הואיל ומורים רבים מוכשרים ללמד עברית, אף כי אין להם הכשרה פורמאלית, לפי רוח החוקה, מחליט הכינוס, שעל המועצה הלאומית לבוא מיד בקשר עם השלטונות המוסמכים, כדי להשיג בשביל מורם אלו „וניה לגנדי" (היתר הוראה). היתר זה יקבלו רק המורים המוצעים ע"י „אגודת המורים". במשך חמש שנים על המורים לעברית לעמוד בבחינת הבגרות ועל המורים ללימודי חול להבחן בעברית".

הכינוס בחר בועד מרכזי ארצי לעניני בתיה"ס, שהורכב משבעה חברים, וביניהם מסטרי — ד"ר מ. בינשטוק ונ. זיגל.

יומים נמשכו הויכוחים הסוערים בכינוס, ברחוב במלון ובמסעדה, בין האידישיסטים ועוזריהם, בין חניכי ההתבוללות שלא שלטו בשפה העברית ובין המורים לעברית. וכשנצחו העברים מסרו לכתב הטורים האלה את נאום הנעילה. עד היום מצלצל באזני משפט אחד שהכרזתי מעל הבימה: „היום גלונו את חרפת הגלות מעלינו"...

קדושה היתה ההתלהבות. בטוחים היינו, כי אנו עומדים על סף הגאולה.

ד

כשחזרנו לסטרי החלטנו להתחיל בהכנות לקראת שנת הלימודים הבאה.

היה אז בסטרי רק מורה תיכוני אחד, שידע עברית, הד"ר צוקר. יתר המורים, ואף מורי הדת לא שלטו בשפה. מטעם המועצה נתארגן קורס למורים בהדרכתי. השתתפו בו כתלמידים כל המורים היסודיים והתיכוניים. זכורים לי שמות מועטים: ד"ר מ. בינשטוק ואשתו, ד"ר שפט, טויבר, הלה פרייס, דליקטיש. הם למדו בהתמדה והתקדמו יפה, נהנו והתפארו בהתקדמותם ומשכו לקורס גם את יו"ר המועצה החדש ד"ר ש. גולדברג, מנהיג ציוני

ותיק. היתה הרגשה של הכנה למשימה לאומית גדולה.

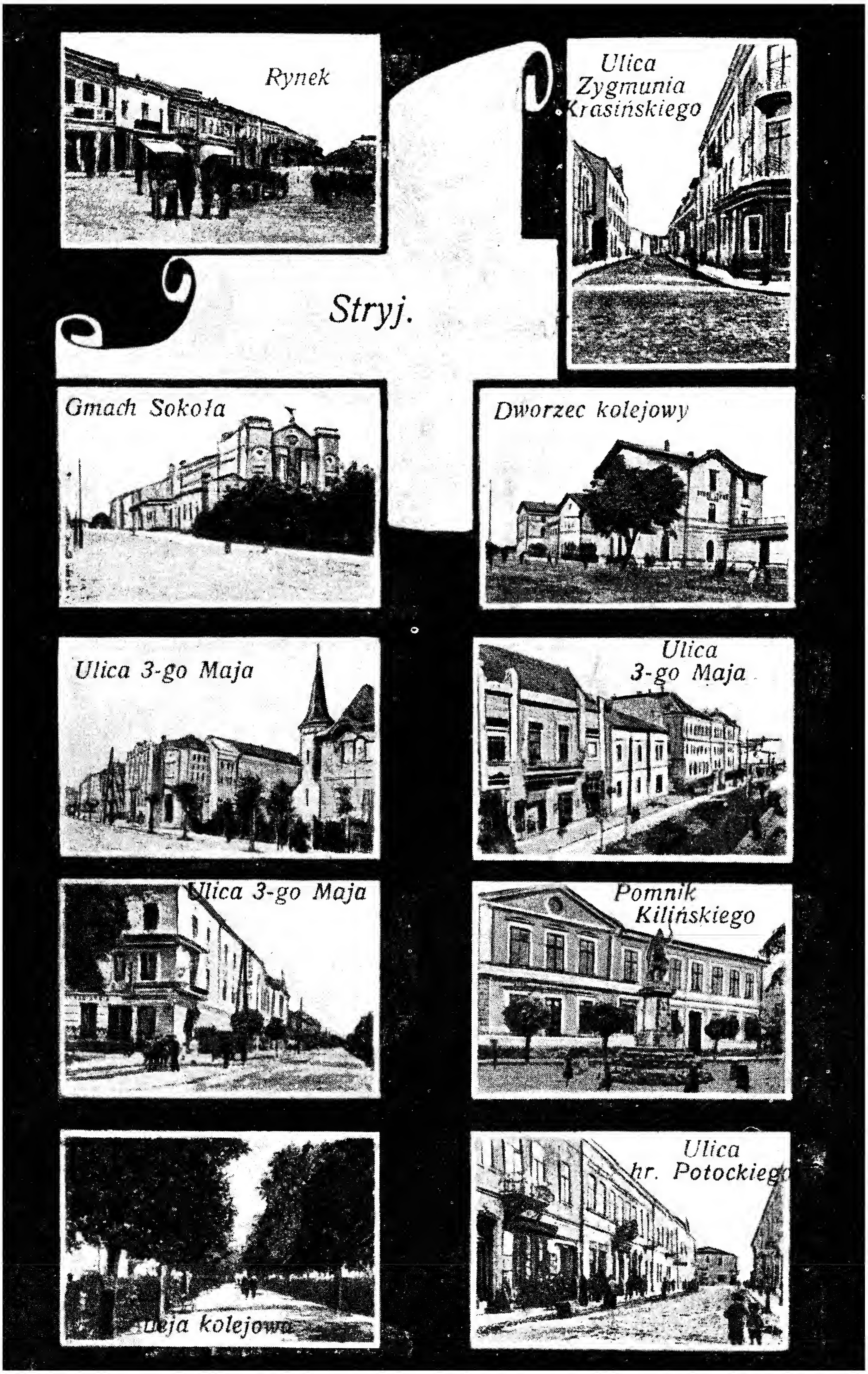
פעם נסעתי עם ד"ר בינשטוק לסטניסלבוב לראיון אצל שר החינוך והתרבות, מורה תיכוני לשעבר. הוא קיבל אותנו בסבר פנים יפות במשרדו הדל באחד הבתים הפרטיים, שהוחרם ע"י הממשלה. הוא הבטיחנו למלא את כל משאלותינו. „איך מעכטע דעם ארמען יודישען פאָלק העלפען" הדגיש פע־מים אחדות. מרוצים יצאנו מן הבית. בהגיענו לרחוב התנפלו עלינו חיילים והתחילו לחלוץ את נעליו של ד"ר בינשטוק. הרוסים בשעתם היו נוהגים לשאול את העוברים והשבים: מה השעה? וכשהוציא הנשאל את שעונו חטפוהו מידו והרשו לו לצעוק „חי וקים"... האוקראינים היו קרועים ובלויים והיו רגילים להתנפל על יהודים ופולנים ברחובות, חלצו את נעליהם והשאירום יחפים.

הרימותי קול צעקה ואז ניגש קצין שעבר במקרה ברחוב, וכיבד את החייל בשתי סטירות חזקות והחזיר לד"ר בינשטוק את נעליו. בעיני ראיתי את פטלורה רוכב על סוס בסטניסלבוב ושוט בידו ומכה על ימין ועל שמאל את החיילים ששדדו בחנויות ובבתים.

כשישבנו במרכבה בדרכנו הביתה וחזרנו בינינו לבין עצמנו על השיחה עם המיניסטר, לא יכולתי להתאפק מצחוק לדבריו: „איך מעכטע דעם ארמען יודישען פאָלק העלפען"... הוא, הקבצן, שרק שולחן ושני כסאות במשרדו, יעזור ליהודים המיליונרים העושים עסקים גדולים ומרויחים הון. אחרי זמן קצר התבישתי על צחוקי זה. המיליונים של היהודים הם עפר ואפר, קש וגבבא. סכנת כליון מרחפת בלי הרף על בעליהם. פוגרום קטן אחד מעמיד אותם ריקים וערומים. אולם הם, האוקראינים, יושבים על אדמתם, ולא יגזלוה מהם לעולם.

„והארץ ניתנה לבני אדם" — כלום גם אנחנו בני אדם?

• • •

מרחובותיה הראשיים של סטרי — צענטראַלע גאַסן און בנינים אין סטרי

הככר העיקרית בעיר רינק (Rynek) המרכז המסחרי של יהודי סטרי — **דער רינג־פּלאַץ**

מטבח לחיילים יהודיים במלחמת העולם הראשונה 1915 — **אַ קיך פאַר ייִדישע זעלנער אין סטרי**

מוסדות ואגודות

קהילת סטרי בין שתי מלחמות העולם

לפני מלחמת העולם הראשונה לא היתה הקהילה בעירנו, כמו קהילות רבות בערים אחרות, מוסד מבוסס על יסודות דמוקרטיים.

בראש הקהילה בסטרי עמדו פרנסים, נכבדי העירה ו„טובי העיר".

במחצית השניה של המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים שימשו כראשי הקהילה: ליפא הלפרן, ד"ר גולדשטרן ענזל, דוד הלפרן, מצא־צאי ר' חיים הלפרן, מגדולי העשירים היהודים במזרח גליציה במאה התשע־עשרה, זליק בורק, יצחק (איטשי) שיינפלד, אברהם לופט, ד"ר פיכנר, ד"ר שינדלר וד"ר ויזנברג.

בשנות מלחמת העולם הראשונה (1914—1918) לא היה, מפאת מצב החירום, רישומה של הקהילה ניכר בסטרי. לאחר התפוררותה של קיסרות אוסט־ריה־אונגריה בנובמבר 1918, תפסו האוקראינים את השלטון בגליציה המזרחית והכריזו על הקמת מדי־נה בשם „אוקראינה המערבית". סטרי נכללה בתחום השלטון האוקראיני. בסטניסלבוב קמה ממשלת „מערב־אוקראינה" והיא פנתה אל האוכלוסיה במינשר בשלוש שפות, אוקראינית, פולנית ואידיש. במינשר הצהירה הממשלה על הכרתה בזכויות הלאומיות של המיעוט היהודי. על יסוד ההכרזה הזאת של הממשלה האוק־ראינית, נתכנסו שליחי היהדות במזרח גליציה, בסטניסלבוב לשם ייסוד מועצה לאומית (יודישער נאציונאלראט). רוב חברי המועצה הלאומית באו מהמחנה הלאומי. המועצה החליטה לארגן את החיים הלאומיים של יהודי גליציה, להגשים את הרעיון הציוני בבנין הארץ ולכבוש את ההמונים היהודיים ואת הקהילות למען ציון ולטובת העם היושב בגולה.

גם יהודי סטרי החליטו להוציא את הקהילה מידי המתבוללים והתקיפים ולעשותה למוסד המייצג ומשרת את האוכלוסיה היהודית בעיר.

בימים הראשונים של חודש נובמבר 1918, הימים האחרונים לקיסרות אוסטריה־אונגריה, התכנסו יהודי סטרי בהמוניהם לאסיפה, שנקראה על ידי כל המפלגות. המשתתפים יצאו אחרי האספה בתהלוכת הפגנה דרך רחובות העיר למשרדי הקהילה. משלחת בת חמישים איש המורכבת מכל המפלגות, מקצינים ומחיילים של המיליציה היהודית, שהיו מאורגנים בהגנה היהודית בזמן חילוף הממשלות, הופיעה במשרדי הקהילה ותבעה מהד"ר ויזנברג את המפ־תחות של הקופה, את הפנקסים ואת פינוי המשרדים.

ראש הקהילה המתבולל סרב למסור את הקהילה מרצונו הטוב לידי הנציגות הלאומית של יהודי סטרי, אולם נאלץ בלחץ המשלחת, לעזוב את משרדי הקהילה. בשירת „התקווה" נכבשה הקהילה מידי המת־בוללים, שעמדו בראשה במשך עשרות שנים. נוסד „ועד לאומי זמני" („יודישער נאציונאלראט"), שבו היו מיוצגים כל המפלגות, החוגים הדתיים, הארגונים הכלכליים והמקצועיים. מטעם הציונים וה„מזרחי" נבחרו לועד: ד"ר שלמה גולדברג, ד"ר זאב פרסר, ד"ר מרדכי קויפמן, ד"ר ס. וונדל, ד"ר רוזמן, פרופ' מקס בייננשטוק, פרופ' שפט, ד"ר נורברט שיף, שלום רייך, נפתלי זיגל, מגר. שטרנברג, המורה טאובר, רחל כץ, אברהם אפפלגרין, מ. א. וולמוט, ברל שטרן, בן ציון רדלר, יעקב בוקסבאום, שמואל שנבך, לייביש פיקהולץ, שמואל גינזבורג. פועלי ציון: לוי אופר, אברהם הויפטמן, ברל פרידמן, שלמה רוסלר, ופר' אקסר. מהארגונים הכלכליים: הרמן קרמפנר, יצחק רייך, ליאו טלר, מרדכי ווגנר. מהארגונים המקצועיים: אברהם לוין, ישראל קליגר, דוידמן. מהחוגים הדתיים: (בתי כנסת) חיים רדלר, שלום שטרן, שמואל קליין, שלמה גורפינקל, אברהם אגיד, מוידל פריטש, צבי פפרבאום. נציגי הבונד: ישראל דורנפלד, ישעיהו רוסלר, משה ווגמן, נתן וולקר, וואווע קניגסברג, בנימין בר, ועוד.

בקיץ 1919 כבשו הפולנים את גליציה המז־רחית מידי האוקראינים. מיד לאחר כניסתם של הפולנים נתקימו בחירות לועד הלאומי, שהיה זמני. כמעט כל חברי הועד הראשון נבחרו שנית והרכבו כמעט לא נשתנה, עובדה שהעידה על היציבות הפו־ליטית והארגונית של יהודי סטרי במאבקם על זכויותיהם הלאומיות בזמן חילוף משטרים ושליטים. אולם השלטון הפולני לא ראה בעין יפה את תנועת התחיה הלאומית של היהודים ואת רצונם להשתמש בזכויותיהם הלאומיות, והחליט לתמוך באותם היהו־דים, שלא הצטרפו למחנה הלאומי. הפולנים מסרו את הקהילה, באופן שרירותי, שוב לידי המתבו־ללים וכתוצאה מכך נתמנה, מטעם השלטון, כראש הקהילה, פ. בגליטר, שליחו ועושה רצונו של השלטון המקומי. הארגונים הציוניים מחו על המינוי השרירותי הזה ושמרו לעצמם את הזכות להגיש את הצעותיהם בענין בחירות חוקיות לקהילה.

למעלה משנתים שלטו המתבוללים בעזרת אדו־ניהם הפולנים ורק בשנת 1922 עברה הקהילה, על

יסוד הסכם, לידי הנציגים הלאומיים של יהודי סטרי. בועד הקהילה, בן ששה־עשר חברים, קיבלו המפלגות הציוניות רוב מכריע. חברי הועד היו: ד״ר שלמה גולדברג, ד״ר זאב פרסר, ד״ר מרדכי קויפמן, פרופ׳ יצחק ברנפלד, מגר. אבא שטרנברג, צבי קרמפנר, אברהם אפפלגרין, לייביש פיקהולץ, שלום שטרן, אברהם לוין, זאב (וולף) שפיגל, יוסף לייבוביץ, שלום שורץ, שלמה גרפונקל, ישראל דורנפלד, נתן וולקר.

בלחץ דעת הקהל של יהודי סטרי הוכרזו, סוף סוף, בשנת 1924, בחירות לקהילה ונתפרסמה רשימת בעלי זכות בחירה, שמספרם היה 1200. בראש הרשימה הועמד מ. בגלייטר בניגוד לרצון רוב הבוחרים. השלטונות פסלו קולות רבים של הציונים וערעוריהם נידחו. החוגים הלאומיים לא הרפו ממאמציהם וכך נוספו עוד 200 בוחרים. נקראה אספת המונים מטעם ההסתדרות הציונית, שבה נאם ד״ר אברהם אינזלר, שהדגיש את אהדת הציונות לערכי הדת והמסורת. באספה משותפת של הציונים והחרדים הוסכם על רשימה משותפת. רק אנשי אגודת ישראל החליטו להחרים את הבחירות שנועדו ל־11.5.1924.

אכן, נתקימו הבחירות לקהילה וניצחה הרשימה הציונית. מ־1300 בעלי זכות בחירה, הצביעו בעד הרשימה הלאומית 978, כ־80%. לראש הקהילה נבחר ד״ר א. אינזלר, אולם לא היה יכול למלא את התפקיד, מפני שהיה עסוק מדי בעבודה מדינית וציבורית.

בינואר 1925 ביטלו השלטונות את הבחירות לקהילה, מה שהפתיע את האוכלוסיה היהודית. במאי אותה שנה הוכרז על בחירות חדשות. על אף הדיכוי של השלטונות ותמיכתם במיעוט המתבדל, שוב ניצחה הרשימה הציונית. מאלף הבוחרים הצביעו כ־800 לטובת הרשימה הציונית. אחרי אחת־עשרה שנות שלטון זמני של פקידים מנויים, שליחי השלטון, קיבלה ההסתדרות הציונית לידיה את הקהילה בהתאם לרצונם של הבוחרים. נבחרו ד״ר שלמה גולדברג, ראש הקהילה, ד״ר מרדכי קויפמן, פרופ׳ יצחק ברנפלד, ד״ר זאב פרסר, מגר. אבא שטרנברג, ד״ר נורברט שיף, צבי קרמפנר, אריה (לייבוש), פיקהולץ, אליעזר אפפלגרין, אברהם לוין, שלמה גרפונקל, מנדל הורוביץ, שמואל קליין, ישראל דורנפלד ושלמה שטרן. אגודת ישראל שוב נחלה מפלה גמורה בבחירות.

ב־22 ליולי 1928 נתקימו בפעם הראשונה בחירות יחסיות לקהילה היהודית. בעיר התחרו ביניהן חמש רשימות. הרשימה הלאומית קיבלה 800 קולות; אגודת ישראל — 386 קולות, „יד חרוצים" בעלי מלאכה — 192 קולות, פועלי ציון — 148 קולות ורשימה פרטית — 276 קולות. המועמדים של הרשימה הפרטית יצגו את האינטרסים הפרטיים שלהם וטובת הכלל לא היתה לנגד עיניהם.

בנובמבר אותה שנה נתקימו בחירות להנהלת הקהילה. משלוש הרשימות א. — הציונית, ב. — הרשימה המאוחדת של הציונים ופועלי־ציון, ג. — הרשימה המעורבת מאגודת־ישראל ומכמה סיעות קטנות, נבחרו עשרה חברי הנהלה. הציונים המאוחדים עם פועלי־ציון קיבלו שישה מקומות וכך הובטח הרוב המוחלט לסיעות הלאומיות.

הבחירות שנתקימו ב־23.7.1929 שוב הנחילו נצחון למפלגות הציוניות והלאומיות. מחמישה עשר מקומות למועצה, השיגה ההסתדרות הציונית תשעה מקומות, בעלי־המלאכה מקום אחד. ושוב, כמו בפעמים הקודמות, ערערה אגודת־ישראל לפני השלטונות על תוצאות הבחירות ועיכבה את פעולת מוסדות הקהילה לטובת יהודי סטרי. אגודת־ישראל דחתה את שיתוף הפעולה, שהוצע לה על ידי הציונים, והעדיפה, בהתנגדה למחנה הלאומי, את מינויו של פקיד על ידי השלטון. המצב הזה נמשך עד שנת 1932. בשנה זו נבחרו לועד הקהילה, על יסוד חוק הבחירות החדש (כללי) החברים דלהלן: מהציונים הכלליים — ד״ר מרדכי קויפמן, משה אהרון וולמוט, צבי קרמפנר, שמשון שטיינר. שלום שטרן, שלמה גרפונקל; מה„מזרחי" זליג צווילינג, זאב שפיגל, יחזקאל לרר; מ„התאחדות" — ד״ר עזריאל אייזנשטין, חיים נוימן, לייב שוומר; מ„אגודת ישראל" — שמאי גרטנר, שמעון ויס, מנדל הורוביץ, ח. מ. נויבאור, משה ז. גולדברג; מ„יד־חרוצים" — אברהם לוין, מיכל המרשלג. בלתי מפלגתיים — לייבוש פפרבאום, מרדכי לורברבאום, פרופ׳ ברנפלד, ואחרי מותו, נתן וולקר.

תפקידו העיקרי של ועד הקהילה החדש היה הבראת משק הקהילה וסיפוק הצרכים הסוציאליים והדתיים של הקהילה. הוחלט גם להקציב סכומים לקרנות הלאומיות למען ארץ־ישראל.

בתקציב הקהילה לשנת 1932 בסכום של 189,179 זהובים, הוקצב לצרכי חינוך ותרבות — 10,060 זה׳, לצרכים סוציאליים — 36,350 זה׳, להשקעות — 15,000 זה׳. התקציב בשנה זו גדל ב־20,000 זה׳. הקהילה קיבלה על עצמה את הנהלת „חברה קדי־

שא", את הנהלת בית החולים היהודי ואת „תלמוד תורה".

בשנת 1936 שוב עמד בראש הקהילה ד"ר פרסר, סגנו ד"ר מישל, יו"ר המועצה — בנימין קליין, סגנו — ישראל זיידמן. ב־1938 נחנכה הספ־ריה הציבורית ע"ש פרופ' ברנפלד ע"י הקהילה והועמדה לרשות הציבור. מנהל הספריה היה ברוך ניימן, חובב הספר העברי.

בגלל חילוקי דעות בענין בחירת רב חדש, אחרי מותו של הרב ר' אליעזר לאדיר ז"ל, הריצה קבוצת אנשים „מסירות" לשלטונות וחתרה תחת הנהלת הקהילה, בכוונה לערער את משק הקהילה, שהוקם על יסודות בריאים בהנהלתו של ראש הקהילה ד"ר ז. פרסר, שהיה מקובל על כל האוכ־לוסיה היהודית בסטרי. השלטון ניצל את הסכסוך ומסר את הקהילה לידי אנשי „האגודה הכלכלית היהודית" הלא־ציונית. אולם נציגי כל הסיעות הפו־ליטיות, הלאומיות, החוגים המקצועיים והכלכליים, החליטו להפר את מזימותיהם של קבוצות אנשים חסרי אחריות ציבורית והגישו לראש הקהילה, ד"ר פרסר, הצהרה, שבה הביעו כל הסיעות את אמונם המלא בו. בהצהרה נאמר, כי הציבור היהודי לא ילך שולל אחרי אנשים החותרים בפעולותיהם ובגישתם האנטי־ציבורית תחת יסודות הקהילה. יש לציין, כי משלחת מורכבת מאנשי „מזרחי", אגודת ישראל וחסידי בלז, ביקרה אצל הרשות המקומית והביעה את תמיכתה בהנהלת הקהילה בראשותו של הד"ר פרסר.

היתה זאת הנהלת הקהילה האחרונה של יהודי סטרי. כניסת הצבא האדום שמה קץ לשלטון האו־טונומי בתחום הקהילות היהודיות.

● ● ●

בית הכנסת הגדול (די גרויסע שוהל)

ברובע היהודי העתיק ביותר בעיר, התנוסס לתפארת הבנין הרם של בית הכנסת הגדול, שהת־רומם מעל לבתים הנמוכים והעלובים שבסביבתו. מדרגות רחבות הובילו לשער רחב וגבוה. מעל לשער התנוססה הכתובת: „זה השער לד' צדיקים יבואו בו".

בית הכנסת נבנה בזמנו של הרב ר' ענזיל צוזמר, במחצית הראשונה של המאה ה־19, בקרבת בית החיים. שרידי בית־חיים זה נראו עוד בסוף המאה ה־19 ונקרא בית העלמין הישן נושן. ר' ענזיל בנה את „עזרת נשים" בבית הכנסת קומה על גבי קומה. צורת הבניה הזאת עוררה את הת־נגדות החסידים, שפנו לרבי הצדיק ר' שלום רוקח מבלז וביקשוהו שישפיע על ר' ענזיל, שלא יבנה את „עזרת נשים" בצורת שתי קומות. תשובתו של הרבי מבלז היתה, כי כוח־צדקתו של הרב הוא כה גדול, שאין להרהר אחרי מעשיו...

ציבור המתפללים בבית הכנסת הגדול היה ברובו „עמך": בעלי מלאכה, בעלי בתים; נוסח התפילה — אשכנז.

עד שנת 1905 היה הגבאי הראשון משה שטרן, ויצחק יהריך ומשה וולדמן — גבאי משנה. מעס־קני בית הכנסת: ישראל נוסנבלט. השמש — הרש (צבי) פרידלנדר, ניסן מאי — החזן. משנת 1914—1918 היה הגבאי הראשון ר' יצחק הויפטמן, שו"ב (איטשע שוחט), ועד השואה שימש כגבאי ראשון שלום שטרן, בנו של משה שטרן. בזמנו היו גבאי משנה זאב (וולף) ולדמן ושמעון הלפרן, צורף ועושה פמוטות. השמש — אברהם טדנייר. החזנים: דוד נוסבוים וסנדר קסלר. במשך תקופה מסוימת התפלל בבית הכנסת הגדול בשבתות ובחגים הרב ר' אליעזר לאדיר.

בבית הכנסת הגדול היה גם חדר קטן (פּוּלוּש), שבו התפללו רבים מבעלי הכרכרות היהודים בעיר.

בית המדרש הגדול

סמוך לבית הכנסת הגדול, לימינו, עמד בית המדרש הגדול. חלונותיו הגבוהים שיוו לו צורה של בית בן שתי קומות. רוב המתפללים היו בעלי מלאכה, „עמך". התפילה המקובלת — נוסח אשכנז. היה זה בית תפילה יחידי שבו הניחו תפילין בחוה"מ.

מהגבאים של בית המדרש: ר' זלמן שוורצברג, סוחר תבואה, הגבאי הראשון, ועוזרו היה גיסו, ר' דוד שור. השמש בימיהם היה לייב קורצר. אחריהם כיהן כגבאי מנדל ליברמן ואחרי מותו — אברהם אגיד. אבא הירשהורן, תלמיד חכם, נהג להתפלל בביה"מ הזה. בבית המדרש הגדול נמצא גם מנין קטן בפּוֹלוּש וגבאי המנין היו צבי (הרשל) אפפלגרין ואיינגמאכטס.

מנחם בן ר' ישעיה לייב פאלק

בית הכנסת ד'ז'ידטשוב

(„די בלעכענע קלויז")

אלה אזכרה ואהמיה, את אנשי ה„בלעכענע קלויז", אחד מבתי-היוצר של נשמת קהלת סטרי, את נכבדיו ובעלי בתיו, מתפלליו ולומדיו, זקניו ובחוריו וכל באי שעריו. דור אחרון לסבל ועינויים, שלא זכו לגאולה ואשר מעטים שבהם זכו להיפטר מן העולם הזה בטרם תבוא השואה ואילו רובם הובלו לטבח ומתו מיתות משונות בידי הצר הצורר. על אלה אני בוכיה, על האנשים התמימים והישרים הללו, שנשמדו ללא רחם ונכחדו מבלי להשאיר זכר, נשמותיהם עלו בקדושה השמימה ומקום קבורתם לא נודע.

יהיו נא דברי ציון לנפשות קדושים וטהורים אלה ואל קנא את דמם ינקום.

ר' יעקלי שור, ראש וראשון לנכבדי הקלויז, נצר למשפחה אצילה, היה יושב בראש כותל המזרח, ליד השולחן שמימין לארון הקודש (כפי שקראו לו „שלחן הזהב", דאס „גאלדענע טישל"), פני אצילים פניו, שהוד קדומים של פאטריארך נסוך עליהם וזקן כסף היורד על פי מדותיו. בערוב ימיו, כשתש כוחו וקשתה עליו ההליכה, היה יורד מביתו הסמוך לקלויז רק בשבתות שמברכין ובימי החג לתפלת שחרית, ובשאר ימות השנה ערכו מנין בביתו. כל עדת מתפללי הקלויז העריכו אותו וחלקו לו את הכבוד הראוי לו.

ליד ימינו של ר' יעקלי ישב חתנו ר' מנדלי הורביץ, אשר התכבד בכבוד חותנו הנערץ וכולו אומר חשיבות. לימים שימש גבאי הקלויז ונהג בו בתקיפות, היה נוהג לרדת לפני התיבה בשבתות ובמועדים, ולאחר פטירתו של ר' איטשי שוחט ה„בעל תפילה" הקבוע של הקלויז בימים הנוראים ור' שלום שוחט, תפס את מקומו ב„מוספים". היה ר' מנדלי ל„בעל השחריתים". היה ידוע בעיר כעסקן ואיש ציבור מבחירי העיריה וה„קהילה", ואף לאחר שירד מנכסיו לא ירד מכבודו, התנהג כגביר וחשיבותו לא ירדה בעיני הבריות.

לצדו השני, משמאלו של ר' יעקלי, היה יושב, ביתר דיוק, עומד, נשען על עמוד התפילה, ר' וועלוול האפטיל, מחסידיו הראשונים של הרבי מדולינה. כשהיה ר' וועלוול בעל יכולת ופרנסתו מצויה בריוח, היה מביא את ה„רבי" לעירנו, ארחו עם פמלית הגבאים והמקורבים בביתו, שמשם וכלכלם בכבוד, ובמשך כל ימי שבתו של הרבי מדולינא בבית של ר' וועלוול היה ביתו פתוח לחסידי הרבי ולשוחרי ברכתו. בבוא הרבי מדולינה לשבות את שבתו בעיר, שרר מצב שמחה בקלויז, בו ערך את „השלחנות", והגבאים שהיו מפורסמים כמיטיבי נגן, הנעימו את המסובים בזמירות ונגונים. זמירותיהם של ה„דולינער גבאים" יצא להם שם בעיר ובסביבה. מנהג היה להם, מדי בואם לעיר, להביא „ברכי נפשי" חדש, אשר הצטיין במבנהו לפי כל כללי חכמת הנגינה, ושבה את לב כל שומעיו. ראשיתו כניסה לטרקלין מתוך כניעה והתרפסות, תוכו דבקות והת־חננות כמי שמפיל תחנתו לפני קונו, וסופו צהלה ועוז כאילו נרצתה תפילתו וכל עצמותיו תשמחנה. על כן היו רבים צובאים על שערי הקלויז כדי לשמוע את גבאי הדולנאי ברינתם. במשך הימים כשהיו הגבאים אורחים בביתו של ר' וועלוול היה משנן לו את הנגונים החדשים כדי לעשותם אחרי כן קנינם של כל יודעי זמר בקלויז.

ר' וועלוול עצמו היה עובר לעתים קרובות לפני התיבה, התפלל בטוב טעם, בנוסח דולינא, ואכן היתה תפילתו חמה. שנים רבות היה לו „חזקה" על „לכה דודי" שהיה שר בלילות שבת.

בימים שפרנסתו של ר' וועלוול היתה בשפע, היה מתנהג ברחבות ומכניס אורחים. בליל שבת היה ר' וועלוול נשאר האחרון אחרי התפילה כדי לאסוף את ה„אורחים", אשר נשארו מכיון שלא נמצא מי שיקחם ל„שבת". אף לאחר שירד מנכסיו, עמדה לו חסידותו ושמחת לבו, לא נפל ברוחו ונשאר מכובד בעיני הבריות.

ליד אותו השלחן ממול, היה יושב ר' קלמן שור בנו של ר' יעקלי. קלסתר פניו דומה לשל אביו, בעל זקן אדמדם כהה ארוך ונאה, עורך את תפילתו בלחש, ממעט בדיבורו ועונה לשואליו בנחת ובקצרה. מטבעו לא היה עסקן, התפרנס בריוח מביתו הגדול ברחוב ראשי שבעיר ומעסק הנפט, כשאשתו ובניו עוזרים על ידו. זכה ונפטר בטרם תעלה יד הכורת על העיר.

שנים מספר לאחר מלחמת העולם הראשונה השת־תקע בסטרי גם בנו השני של ר' יענקלי, ר' שמעלקי שור. נשא בשעתו את בת הגביר ר' סטריזובר מרישא

והיה יושב שם, עד שירד מנכסיו וחזר לעירנו. לא שיחק לו מזלו וחלה במחלת השיתוק ואשתו ושלושת בניו ניהלו את העסק, חנות טאבאק ועתונים. שניים מבניו, מוטל והרצל נעשו לימים לחסידי בלז קנאים ובילו את רוב ימות השנה אצל הרב מבלז והצעיר שבהם, מאיר, התמסר לעסק אביו, אולם לאסון הוריו מת בדמי ימיו.

לידו ישב ר' דב (בעריש) רוטפלד, יהודי בר אוריין ובקי בהוויות העולם, איש תבונות ורבים שעו לעצתו. היה מתפרנס בריוח והיה עומד לימין הזולת בשעת דחקו. היה נוטה לחסידי הרבי מצ'ורטקוב. את בניו גדל ברוח היהדות והחכמה והם אתנו פה בארץ.

אחריו ישב ר' עזריאל קליינמאן, מחסידי הרבי דזידיטשוב, יודע ספר ויודע זמר. בהיעדרו של ר' וועלוול האפטיל היה מזמר „לכה דודי" וכן היתה לו „חזקה" על „בני היכלא" בשעת „שלש סעודות" שב־קלויז. בעתות הפנאי היה יושב ללמוד בקלויז, חינך את בניו על פי דרכו, דרך התורה והיראה.

סמוך לר' עזריאל ישב ר' שמעון איגרא, אף הוא מחסידי זידיטשוב ומקורב למשפחת ר' יעקלי שור, יהודי חרד לדבר ד' ושאף לראות את בניו הולכים בדרך התורה. בנו בכורו היה נמנה בצעירותו עם המעולים שבבחורי הקלויז, אך בנשוב רוח ההשכלה בין כותלי הקלויז בשלהי מלחמת עולם הראשונה, עזב הוא, כרבים אחרים, את ספסל הקלויז והלך להשתלם בלמודי חול, כדי למצוא תכלית בחיים, תמורה זו בחיי הבן, שהיתה למורת רוחו של אביו בשאפו לראות את בנו גדול בתורה, היתה לטובתו, כי לעת זקנתו העלהו ארצה, נהג בו בדרך ארץ, כלכלהו בכבוד. היה יושב בבית מדרשו של ר' מנדלי ראנד בירושלים ועוסק בתורה ובתפלה עד יומו האחרון.

ר' נטע שיינפלד, בנו של ר' איטשי שיינפלד מנכבדי הקלויז שלפני מלחמת העולם הראשונה, היה מתפלל בקלויז לעתים רחוקות. ר' נטע היה כמו אביו, עשיר ונדבן, ביום ה„יארצייט" של אביו ר' איטשי היה יושב בקלויז לאחר תפלת מעריב ומחלק צדקה לעניי העיר והיה גם עורך סעודת מצוה לכל מתפללי הקלויז לעלוי נשמתו של ר' איטשי שיינפלד.

לא אצא ידי חובתי לגבי שולחן זה, אם לא אזכיר עוד אחד מזקני הקלויז, אשר אילולא ענוונותו ורוב צדקתו היה גם הוא תופס מקום נכבד ליד שלחן המזרח, אלא מתוך שפלות וענוה קבע את מקום תפילתו מאחורי התנור. הלא הוא ר' קאפעלע זעהמאן, איש צדיק וטהור, חסיד ועניו, עוסק בתורה ובתפילה וכל מחשבותיו קודש לד'.

את תפילותיו ערך ר' קאפעלע בהתלהבות ובח־רדת קודש, ברתת, בזיע ובקפיצות, ממש התפשטות הגשמיות, אף לאחר שאיתרע מזלו ושבר את רגלו, בהחליקו על השלג באחד מימות החורף, לא עזב את מקומו והמשיך לעמוד בתפילתו מאחורי התנור, כל עוד כוחו אתו.

תנור זה, אשר ר' קאפעלע בחר בו כשער השמים לתפילותיו הרוגשות, מיוחד במינו היה ולא נמצא כדוגמתו בכל שאר הקלויזים שבעיר. מבנהו מורכב משני חלקים, אחד שלם כלפי חוץ ומחולק לשנים בצדו האחורי. בגבור הקור בימות החורף, היו נוהגים להסיקו בשני חלקיו וחומו שפע בכל קצות הקלויז. כח משיכה היה לו לתנור זה, ובמשך כל שעות היום התגודדו סביבו יושבי הקלויז הקבועים ועוברי אורח, אשר הכפור בחוץ דחפם אל הקלויז פנימה, כדי לחמם את עצמותיהם ואבריהם הקפואים בחומו של התנור.

אחורי התנור, כאמור, מחולק היה לשני חלקים וכוך מבדיל ביניהם, כאילו בכוונה תחילה נבנה למען יכניס בו צדיק זה, ר' קאפעלע, את ראשו ומחשבה זרה לא תטרידהו ולא תפריעהו בתפילתו.

סגולה היתה לו לתנור שהשרה על העומד מאחו־ריו הרגשה של קרבה יתרה לבורא עולם, ובהיעדרו של ר' קאפעלע לא אחד ממתפללי הקלויז היה מתיחד שם עם בוראו בתפלת „שמונה עשרה".

תנור זה אשר ספג לתוכו כל כך הרבה תפילות ותחנונים, נגזרה עליו בסופו הריסה, ואת מקומו תפס תנור „מודרני" של רעפים (קאכל־אויוון) אף שהיה נאה למראה והבהיק בזוהר רעפיו, לא היה בכוחו להשפיע מחומו על כל הקלויז רחב הידים, כזקן בשעתו. דעת זקני הקלויז לא היתה נוחה מהריסת התנור, ולחש היה עובר, כי הריסת התנור קרב את קצו של ר' קאפעלע, אשר נפטר זמן קצר אחרי המעשה.

ועוד תנור אחד היה בקלויז שאין דומה לו בכל שאר הקלויזים בעיר. כל ימות השנה עמד תנור זה בשממונו בפרוזדור השני, וכרסו מלאה „שמות" וטליתים פסולים, אך בהתקרב ימי חג הפסח ניקוהו והכשירוהו לאפיית מצות שמורה.

רבה היתה התכונה לקראת אפיית המצות בקלויז. במוצאי שבת הגדול היו מכניסים, ממקומם הקבוע, את ה„קרשים" שעליהם היו מגלגלין את המצות, הקציעום במקצועה כדי להסיר מעליהם את קליפת החמץ שדבקה בהם במשך כל השנה, גרדו את

המערוכים והכשירו את המנקבים אשר בהם ניקבו את המצות שלא יתפחו בתנור.

ביום הראשון שלאחריו, יום אידם של הגויים ויום המנוחה הכפויה על יהודים נקבע לאפיית המצות. התכנסו בעלי בתי הקלויז והביאו כל אחד את מנת הקמח שלו, כדי לאפות את חלקו על טהרת הכשרות וע״י גברים בלבד היודעים לכוון „לשם מצות מצה", ואת אלה המצות אכלו בכל ימות החג, בעוד שאת המצות הקנויות בשוק, שאף הן היו כשרות למהדרין, השאירו לבני המשפחה ולאחר החג. וזה סדר העבודה:

ר׳ קאפעלע זעהמאן היה לש את ה„מייערע" כשר׳ קלמן שור עומד על ידו ושופך „מים שלנו" במשורה כדי הצורך, וכשנגמרה הלישה חילקו את ה„טייגלעך" לעומדים מסביב שלחנות. העבודה נעשתה ע״י בחורי הקלויז בזריזות ובשמחה מצוה, גילגלו את המצות, מי בכשרון רב והמצה היתה יוצאת מתחת ידיו כצלחת עגולה, ומי בבטלנות כשארבע קצוות לה עד כדי חיוב בציצית, נקבו אותן במנקבים והכניסון לתנור, כש־קריאות „א מצה צום רעדלער" „א מצה אין אויוון אריין" מהדהדות וריח של מצה טריה נישא באויר הקלויז.

אותו הסדר חזר בערב פסח וביתר חגיגיות ובאמירת „הלל" בין „תנור" ל„תנור".

מעברו האחד של ארון הקודש, ליד השלחן מש־מאלו, ישב ראשונה ר׳ איטשי שו״ב, נמוך קומה ומראהו הדר, פניו פני להבים בעמדו לפני התיבה ב„ימים הנוראים". ר׳ איטשי היה אחד מבעלי התפילה המעולים והמקובלים ביותר שבעיר. שנים רבות היה מתפלל בחגים וב„ימים הנוראים". קולו נעים ונגי־נותיו ערבות לאוזן, ובעלי טעם שבעיר היו מתקבצים ובאים אל הקלויז כדי לשמוע את תפלתו. זמירותיו ונגינותיו, אשר הוא עצמו חיברם, היו לנחלת כל יודע נגן בקלויז, וגם באותן השנים אשר שכב ר׳ איטשי בחליו, שממנו לא קם עוד, לא נדמו ניגוניו וזמירותיו נשמעו זמן רב לאחר פטירתו. בחורי הקלויז היו מת־יישבים בליל יום הכפורים, לאחר „שיר הייחוד" והיו שרים את כל נגינותיו של ר׳ איטשי שוחט והיו ממשיכים בהן עד לאחר חצות. אחר־כך היו חוזרים מי לביתו ומי אל ספסל הקלויז לחטוף תנומה, כדי לקום עם עלות השחר לאמירת תהלים.

לאותו שלחן הסב ר׳ חזקאלי הורביץ, איש חסיד וצנוע שכל ימיו היה מצטער על שלא זכה לראות את בניו הולכים בדרכי התורה. בסוף ימיו, כשהבנים נטלו עליהם את עול פרנסת בית, היה יושב בקלויז ולומד, עיקר למודו היה „פשוט גמרא" בלי פלפולים. הספיק בשעתו לעבור שבע פעמים על כל הש״ס. היה גם עובר לפני התיבה והיה מתפלל בחום ובהתלהבות, ותפילתו כלימודו היו ללא התהדרות וסלסול, אלא תפילה לשמה, לשם שמים.

ממולו ליד אותו השלחן היה יושב ר׳ אייז׳י הובל, יהודי יודע ספר ואמיד, שהיה מתפרנס בריוח מעסקו, ביח״ר לצנורות בטון. אף הוא שימש בתקופה ידועה גבאי הקלויז, דאג לבחורי הקלויז הלומדים בו. בימי „גבאותו" הרחיב את רשת מנורות הגז, והמשיכן לשל־חנות, למען לא יזדקקו המעיינים בספר, לאור נרות החלב. לא קימץ בעצים להסקת התנור בחורף, למען יחם למתפללים וללומדים בקלויז.

לידו ר׳ סנדר רוטנברג, אף הוא שימש בתקופה ידועה גבאי הקלויז, היה מעורב בעניני בחורי הקלויז ודאג לרווחתם. מאז נהיה בנו הצעיר, ישראל, חסיד נלהב של הרבי מבלז, והיה יושב בקלויז כל הימים, התחיל לתמוך בבחורי „בלז" וטען ל„אזרחותם" הבל־עדית של בחורים אלה בקלויז.

גם את בנו קלמן חינך עפ״י המסורת ובצעירותו היה יושב ולומד.

ועוד הסב לשלחן זה ר׳ משה קודיש, תלמיד חכם. שנים רבות חבר הקהילה וכן עסק בחינוך לתורה. לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם התגברותה של התנועה הלאומית ובנין הארץ, התקרב למחנה הציוני הדתי, ל„מזרחי", ושלח את בנו בכורו לארץ ישראל.

ר׳ לייב קריגר, כל ימיו היה עוסק בעניני חינוך לתורה. עם חידוש הת״ת לאחר מלחמת העולם הרא־שונה היה הוא מהעסקנים הפעילים ואחד ממנהליו הראשיים. כל ישותו היתה נתונה לת״ת ולתלמידיו, השגיח על הלימודים, בחן את התלמידים מדי שבת בשבת כדי לעמוד על השגיהם, שיבח את הטובים ועודד את המפגרים ואף למצבם החמרי דאג ותמך בעניים שבהם בכסף ובלבוש, וכל מעשיו לשם שמים שלא על מנת לקבל פרס.

היה רך ותקיף כיחס אב לבנו, נערי החדר שחזרו על לימודם בקלויז חיבבוהו ופחדו ממנו כאחד, הבין לרוחם והתיר להם בשעות הפנאי קצת שובבות וראה בעין יפה שמחתם בימי חג ומועד, אבל בשאר ימות השנה הקפיד על ההתמדה בתפילה ובלמוד.

לא דרש מתלמידים רכים אלה פלפול וחידוד, אלא הבנה פשוטה עפ״י השכל הישר, הוא עצמו למד כל ימיו גמרא כפשוטה.

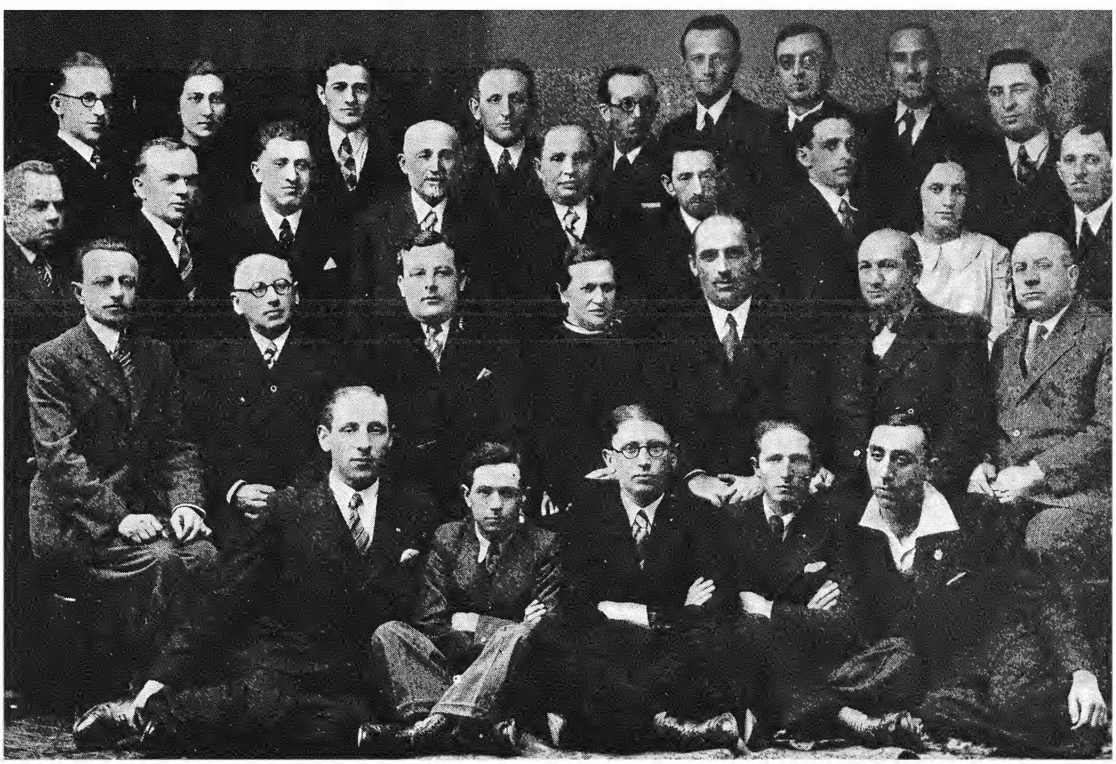
בית הספר העברי „שפה ברורה" 1936 — די העברעישע שול אין סטרי
יושבים בשורה הראשונה מימין לשמאל: הובל, שפירא (מורה) י. גלרנטר (מורה) גלטשטין, ח. ד. קורן.

גן ילדים ע"י בית הספר העברי „שפה ברורה" — קינדער־גאַרטן ביי דער העברעישער שול
עומדים בשורה האחרונה: הגננת פרידה בוק וחבר ועד ביה"ס ח. ד. קורן

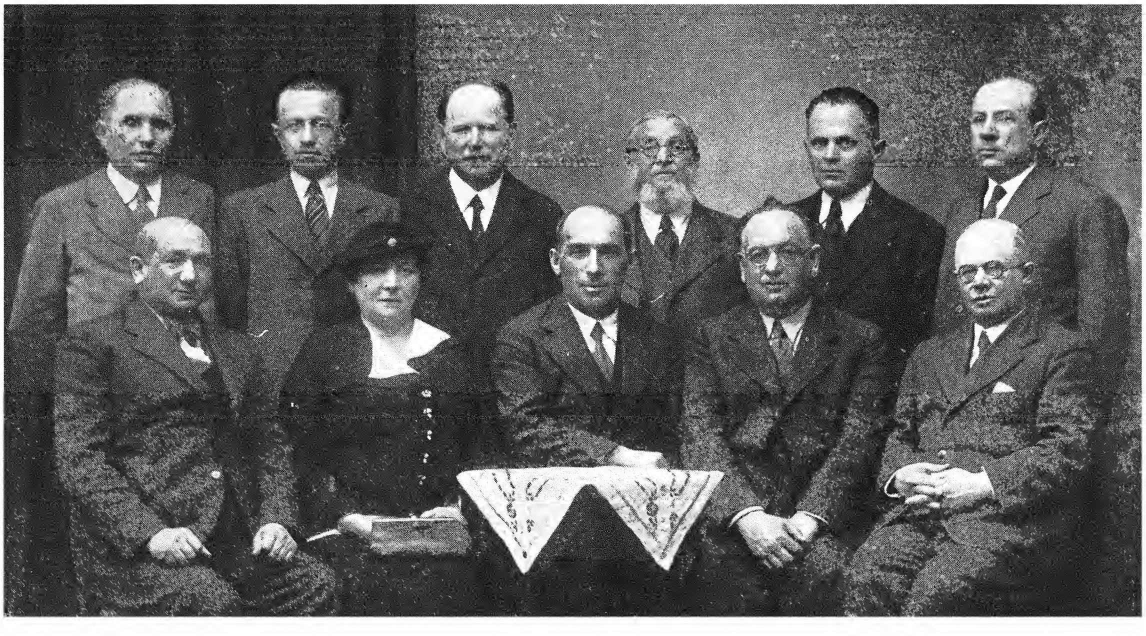

כתה בבית ספר ערב ע״ש בר בורוכוב 1923 — אַ קלאַס פון דער אָוונט־שול א. נ. ב. באָראָכאָוו
לייטונג און לערער. לעצטע ריי: י. האַס, ס. טאָלפּין, ד. זעלצער, א. שייקא, ש. ראָזנבערג, י. בעכער

הועד המקומי של ההסתדרות הציונית (סתם ציונים) — קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע

מועצת קהילת סטרי 1925 — ראַט פון דער קהילה
עומדים מימין לשמאל: א. לוין, ק. מאייר, ל. אפפלגרין, קרמפנר, ש. גרפונקל, ל. פיקהולץ
יושבים: ד״ר ז. פרסר, ד״ר מ. קאופמן, א. אפפלגרין, ד״ר ש. גולדברג, י. ברנפלד, ד. שיף, א. שטרנברג.

הסיעה היהודית במועצת עירית סטרי, 1936 — די יידישע פראַקציע אין שטאָט־ראַט
עומדים מימין לשמאל: ד״ר מישל, ד״ר ע. אייזנשטין, א. אפפלגרין, ל. שוומר, בנימין קליין, מ. חלמוט
יושבים: צ. נ. שיף, ד״ר ס. חנדל, ד״ר מ. קאופמן, רחל כץ, ד״ר ב. מילבאור

פעילי הקרן הקיימת לישראל 1913 — אַקטיוו פון קרן קיימת אין סטרי

פעילי הקרן הקיימת לישראל 1929 — אַקטיוו פון קרן קיימת

ר׳ לייב קריגר היה מנעוריו אוהב ציון לפי המר־שגים דאז. כל ימיו שאף לעלות לארץ ישראל ואף הגשים את חלומו ובא לארץ עם משפחתו להשתקע בה. גם כאן המשיך לעסוק בצרכי ציבור בין אנשי כולל גליציה.

נפטר בשיבה טובה כשרוב ידידיו, אשר הספיק לרכוש לו בימי שבתו בארץ, התאבלו על מותו והס־פידוהו כיאות ליהודי אשר מעשיו היו קודש לד׳ ולכלל.

בקצהו של שלחן זה היה יושב ר׳ חיים בראנד, מתפלל קבוע בקלויז, ובימות החול היה משכים לפני התפילה והיה יושב ולומד שעה ארוכה. לא זכה לבנים עוסקים בתורה ולכן התייחס בחיבה לכל בחור הלומד בקלויז.

עוד ישבו ליד אותו שלחן ר׳ יענקלי רוזמארין, ר׳ רוטבארד, ר׳ אבנר כץ ואחיו ר׳ אהרון כץ.

ר׳ אבנר כץ משכיל ובר אוריין היה מפורסם בעיר גם בזכות אשתו הכבודה הג׳ רחל כץ, אשה משכילה ועסקנית צבורית. פעלה רבות למען מוסדות עזר שונים בעיר ורבים פנו לעזרתה בשעת דחקם.

אחיו ר׳ אהרן זכה לעלות ארצה לפני המלחמה ונפטר בשיבה טובה.

כמעט לכל אורך הכותל הדרומי היה נמשך שלחן, שבגלל ארכו היה קוראים לו ה„שלחן הארוך״, והגיע עד לכתל המערבי של הקלויז.

בראש קצהו של שלחן זה היה מקומו הקבוע של ר׳ שלום שוחט. זכתה עיר סטרי לשוב״ים אנשי שם, תלמידי חכמים ויראי שמים.

הראשון בהם ר׳ סנדר שו״ב ואחריו בנו ר׳ שלום שוחט, ר׳ איטשי שוחט וחתנו ר׳ דוד, ר׳ נתנאלי שוחט וחתנו ר׳ שלמה׳לה שוחט, כולם שליחי צבור רצויים לקהל ומעורבים עם הבריות.

לאחר שר׳ איטשי שוחט נפל למשכב, שממנו לא קם עוד, היה ר׳ שלום שוחט לבעל תפילה ל„מוספים״ בימים הנוראים. ר׳ שלום היה תלמיד חכם ובעל דעה בקלויז. נסע לעתים לרבי מבלז, אולם נחשב גם לחסיד זידיטשוב. בנו בכורו הרצלי, אשר היה אחר כך רב בעיר לוביטש, הסמוכה לבלז, היה נחשב בימי בחרותו לעלוי של הקלויז, בקי בש״ס ובפוסקים, חסיד ועניו, אנין נפש ועדין לב, שמעו הלך בכל הסביבה וכל גאוות משפחת ר׳ שלום שוחט עליו.

ליד שלחן זה לצד כותל הדרום, קבע את מקומו, מאז בא להשתקע בעירנו אחר מלחמת העולם הרא־שונה, ר׳ ישראל זיידמאן, בעל ידיעות בספרי קודש ובמילי דעלמא. איש מתון ושקול בדעתו, נהג כמנהג העיר שממנה יצא, סקאלא, שרוב תושביה היו חסידי צ׳ורטקוב. היה נחשב, לא רק לתלמיד חכם, אלא גם לבקי בהוויות העולם ולרגל מסחרו ידע שפות לעז והיו לו קשרים עם חו״ל ; לא היה נוהג לישב ללמוד בקלויז, אלא קבע שעורים בביתו. היה לו שיח ושיג עם הבכירים של בחורי הקלויז והיה נוהג לשוחח אתם בעניני אמונות ודעות. לא עסק בעסקי צבור ולא הלך לעיריה או ל„קהילה״, אף שהיה ראוי לכך מכל הב־חינות. מבחינה זו היה בנו בכורו דוד׳י זיידמאן היפוכו של אבא, בחור זריז וממולח, בעודנו צעיר בשנים נכנס לעסק אביו והיה לסוחר חרוץ ועם זאת התמסר לעס־קנות כללית ועירונית. היה ציוני נלהב ובתקופת פעילותו האחרונה היה „מנהיג״ הנוער הרביזיוניסטי. בקול חוצב להבות היה מופיע באספות ובכינוסים, נאם בפני הקהל בערבי בחירות למיניהן, יצג את יהודי העיר במוסדות הציוניים, ידו נטויה תמיד לעזרת הנצרך, בין בעצה בין בשתדלנות, תמיד נחפז ובהול, צץ ונעלם בכל מקום ובכל עת. כשהיה מופיע בקלויז לתפילה חטופה היה מרכז מסביבו סקרנים לשמוע מפיו מהנעשה בעיר ובעולם.

ממולו היה יושב ר׳ לייזר ווייס מיוצאי וורצקי, חסיד הרבי מזידיטשוב ומחותנו של ר׳ איטשי שוחט, בניו נמצאים אתנו פה בארץ.

ר׳ אהרון צ׳יזעס, גיסו של ר׳ שלום שוחט, חסיד סטרעטין, היה עצמו שו״ב ולאחר שהשתקע בסטרי עזב את השחיטה ועסק במסחר. חתנו, ר׳ אלי איזאקא־ווער, היה אף הוא מהמתפללים הקבועים של הקלויז והיה מתחבר עם שאר אברכי הקלויז, שמואל ראט־הויז, איטשי האפטל, ועוד.

ר׳ שמואל פרידלר, סוחר ומוקיר תלמידי חכמים, נדיב ובעל צדקה, לאחר שבנו הצעיר פיני נעשה לאחד מחסידי בלז הנלהבים, היה תומך בקביעות בכת בחורי בלז של הקלויז והיה גם הוא נוסע לבלז.

בקצהו השני של שלחן זה, בצד הכתל המערבי, ישבו עוד ר׳ אריה פרוכטר ואחיו. שלא כשאר הקצבים בעיר, היו נוהגים ללבוש בשבת קאפאטע של משי ולחבוש שטריימל כמנהג חסידי העיר, אנשים ישרים תמימים ונאמנים על הכשרות, כדרוש לעסק שבו עסקו.

מן היושבים ליד שלחן הצפון היה ר׳ אלי מאיר, שנים רבות מלמד בת״ת של העיר, העמיד תלמידים

רבים. רובם של בחורי הקלויז הצעירים היו מתלמידיו, הדריך אותם והרגילם ללימוד עצמי בקלויז, ורבים זכרו לו זאת לטובה.

ממולו, ר' אברהמ'לה שוסטר, בר אוריין ו„משכיל" לפי המושגים בימים ההם, מיזוג של תורה ודעת, הבין שפת עבר ודקדוקה, שימש ע"כ גם „בעל קורא" בשבתות. לידו ישב ר' אהרון רייטר, זגג לפי מקצועו, היה יושב בביתו ולומד ועיקר מעיניו היו ספרי הרמב"ם, ובסוף ימיו הוציא גם ספר המכיל ליקוטים מפירושי הרמב"ם לתורה בשם „משה ואהרון". על חיבור זה ישב, כפי שהיה מספר, כעשרים שנה, היה מאחר בלילות ומשכים לבקרים, אסף וליקט מכל ספרי הרמב"ם, כל פירוש וכל דיבור המתייחס לתורה ולא זכה להוציא בחייו, אלא חלק מספרו על ספר „בראשית" ולראשית „שמות".

ליד שלחן קטן וצר סמוך ל„שלחן" היה יושב ר' חיים בריקנשטיק, חסיד זידיטשוב, תלמיד חכם. רוב שעות היום בילה בקלויז ולמד בהתמדה. בחורי הקלויז הצעירים היו נעזרים על ידו והיו שואלים אותו לפשר מקומות סתומים בגמרא והוא היה מבאר להם בפשטות ובשום שכל. חלוש מטבעו היה נוהג ללבוש „טיליפ" בתקופת תמוז ואסר על בחורי הקלויז לפתוח חלון בעצם ימות קיץ מחשש רוחא בישא. בנו בכורו, ישכר, הלך אף הוא בדרכי אביו ונשאר נאמן למסורת.

ליד ה„שלחן" גופו היה עומד בעת כל התפילה ר' יעקלי יעריך, חייט, יהודי פשוט, תמים וירא שמים, מוקיר תלמידי חכמים ואוהב אהבת נפש את בחורי הקלויז, מאהבת התורה היה מצטרף בערבים ובשבתות לכל חבורת לומדים שהיא, אם זה בפרשת השבוע, „אורח חיים" או „עין יעקב" ולעתים גם היה יושב ושומע שעור בגמרא שהיו שנים או שלושה בחורים לומדים בצוותא. הקפיד כל ימיו על תפילה בציבור, טבילה במקוה והאמין בצדיקים. גם את בניו רצה לראות עוסקים בתורה וביראה ואת בנו איזיק לא לקח לעבודה כמנהג בעלי המלאכה, אלא הכניס אותו ל„חדר" ולקלויז למען ילמוד ויעסוק בתורה.

שכנו בקלויז היה ר' שמעון שלאטינר, אף הוא עוסק במלאכה, מלאכת מברשות, ואת כל בניו גדל לתורה ולחסידות. בנו בכורו מנדל היה מבחורי הקלויז הטובים וכן בנו השני, משה, למד ונעשה אח"כ חסיד נלהב של הרבי מבלז.

בין המתפללים הותיקים היו האחים ר' חיים ור' נטע וולף. ר' חיים וולף היה בעל בעמיו מבעלי־בתים המכובדים בעיר. היה נוהג ביד רחבה במתן צדקה ועזר לזקוקים במתן בסתר. היה מחסידי דולינה. האחים היו בניו של ר' סנדר וולף ונכדיו של ר' ישעיהו יעקב איגרא מצד אמם, מרת חיה.

ליד השלחן היה נוהג לעמוד בשעת התפילה ר' יוסל'ה בוימל, יהודי תלמיד חכם וירא חטא. עם פטירת השמש של הקלויז נתבקש ר' יוסל'ה למלא את מקומו והובטח לו במפורש ע"י נכבדי הקלויז דאז, כר' יעקלי שור, שיהיה חפשי לנהל את הקלויז כפי הבנתו ורצונו ולא תהיה עליו מרות הגבאים. ואף נמסרה לו חלוקת העליות, אשר חילק אותן בלי משוא פנים ובלי לבכר את ה„שיינע יידן" על פני פשוטי העם שבקלויז. זכה משום כך להערצה וכבוד מצד עדת נכבדים ושאר מתפללי הקלויז. לא האריך ימים. רק כעשר שנים שימש בקלויז ונפטר במגפת הטיפוס שהשתוללה אז בעירנו אחרי מלחמת העולם הראשונה.

ר' אליעזר מלמד, חסיד וירא שמים, ארבעים שנה עסק במלמדות. רבים היו תלמידיו ולא היה צעיר בעיר אשר לא למד בתקופה מסוימת אצל ר' אליעזר. הוא היה משכים בכל בוקר לקלויז והיה מכין את עצמו לתפילה בחרדת קודש באמירת תהלים ומעמדות. לעת זקנה כשכחותיו עזבוהו ולא היה יכול להמשיך בעבודת הקודש, פנה אל ועד הקהלה בעיר ובקש תמיכה לשארית ימיו. לאחר סירוב מצד הקהילה פנה אל פילסודסקי, ראש ממשלת פולין דאז, ובקש תמיכה בדרישתו, והיה הדבר לפלא בעיני הבריות ועורר רעש בקהילת סטרי. לא אזכור אם אמנם באה התערבות מצד ממשלת פולין ואם זכה ר' אליעזר לעת זקנתו לתמיכה מטעם הקהילה.

כן ישבו ליד השלחן שלצד מערב מתפללים שונים, קבועים ועוברי אורח. בימות הקיץ היה גם הפרוזדור מלא מתפללים, אלה היו בעיקר ה„חתנים הצעירים", שבדרך כלל אחרו ובאו באמצע „קריאת התורה" וכן בחורים שהחלו להתפקר ואת ראשית „זעמם" שפכו על התפילה, בילו רוב זמן התפילה בשיחות ווכוחים והסתפקו בתפילה קצרה בקריאת שמע ובשמונה עשרה.

ומשבת קודש לימות החול. על ה„בעלי בתים" הקבועים בשבתות ומועדים נוספו מתפללים, אשר בגלל קרבת מקום מגורם קבעו את תפילתם בימות החול בקלויז.

ר' מוטל ראטהויז, אחד משני חסידי הוסיאטין שהתגוררו בעירנו. באין קלויז דחסידי הוסיאטין בעיר, היה מתפלל בשבתות בקלויז דצ'ורטקוב, ואילו בכל ימות השבוע היה מתפלל בקלויז הסמוך לביתו. מקומו הקבוע היה ליד השלחן הארוך בכתל הדרומי. לא עשה

את תפילתו קבע, אלא היה מכין את עצמו, כחסידים הראשונים, שעה אחת קודם תפילה, עבר על שעור הקבוע בגמרא, גמר את ה„חוק" של היום והוסיף פרק בתהלים ואח"כ עמד להתפלל עם המנין השלישי. יהודי ירא שמים נזהר בקלות כבחמורות, היה יושב בשעותיו הפנויות מעסקיו (התפרנס מעסק עורות שהיה לו בביתו) ולומד.

מטבעו שקט וממעט בדיבור, אבל בהסבו עם אנשי שלומו, מהחסידים הראשונים, בשבת או בחג, היה פיו מפיק מרגליות והיה שופע דברי תורה וספורי חסידים.

כל בניו הלכו בדרכיו והיו תלמידי חכמים, יראי השם, אנשי תורה ודעת. ר' מוטל נספה עוד לפני שנכנסו הגרמנים לעירנו בהפצצה האכזרית הראשונה על העיר, ומצא את מותו, יחד עם בנו בכורו, שמואל, ונכדו יוסל, בן בתו, ועד אחדים מאנשי העיר, אשר מהרו למצוא מחסה במרתף הבית שהופצץ ונקברו מתחת למפולת, ורק אחרי ימים מספר סילקו את עיי המפולת והוציאום והביאום לקבר ישראל.

בין המתפללים בימות החול שבקלויז היה גם אבי, השני שבחסידי הוסיאטין בעיר. בשבתות היה מתפלל אצל הרב ממושצ'יסק, שהיה קשור אתו קשרי חסידות וידידות עוד מימי מגורינו בעיר מושצ'יסק, וכאשר עבר הרב לשמש בקודש בעירנו המשיך אבי להיות מידידיו ובאי ביתו.

מקום מגורינו היה בסמוך לקלויז (בביתו של שאַיע סאַמעט) ועל כן התפלל אבי בימות החול בקלויז, מנהגו היה להתפלל בשעות המאוחרות עם המנין הרביעי ולעתים ביחידות. ובגמר תפילתו, בשעה מאו־חרת, היה עוד עומד ומשוחח עם האברכים, שגם הם אחרו לתפילתם, ועם בחורי הקלויז, שכבר החלו לחזור ללמודם אחרי ארוחת הבוקר.

בעל דיבור ושיחה נאה היה אבי, וכך היה עומד אחרי התפילה, ידו על הדק הרצועה של תפילה שליד (בתפילין של רבנו תם) ומספר בדברי תורה, סיפורי חסידים וסתם מילי דעלמא, וכל השומעים פתחו פה ונטו אוזן לשמוע את שיחותיו הקולחות בטוב טעם ובהסברה נאה. חסיד היה אבי וירא שמים, עם זאת לא סבל את ההתחסדות המופרזת והאדיקות בתפלה, וכל מנהג ולבוש של חסידי בלז היה שנוא עליו, כגון: חגירת האבנט למטה מן הטבור בכל שעות היום והב־לטת ה„יארמילקע" מאחורי המגבעת וכד' מנהגים שאינם עפ"י השו"ע ואינם מוסיפים ליראת שמים ולא כלום.

משום כך היה אבי מקובל על החסידים ה„מודר־ניים" של העיר (חסידי השושלת דרוז'ין) וחסידי בלז רדפוהו. כשעלתה קרנם של האחרונים ובחוריהם השתלטו על הקלויז עזב אבא את הקלויז והלך להת־פלל בימות החול בבית הכנסת הקטן שנקרא בשם „שאַיע סאמעטס שילעכל".

למתפללי חול אלה שבקלויז נלוו גם ה„חתנים" שלהם.

חתנו של ר' מאטל ראטהויז, ר' הערש איטשי עהרנקראנץ, אברך מופלג בתורה וביראה, ראוי היה לשמש רב באחת מעיירות פולין, אלא לא רצה לעשות את תורתו ויראתו קרדום לחפור בהן והתפרנס בדוחק ממסחר זעיר (חנות מכלת) ובשעותיו הפנויות היה יושב ועוסק בתורה לשמה.

השני היה חתן אבי, הוא גיסי ר' משה'לה קופפער, היה בימי בחרותו תלמיד הרב ממושצ'יסק, נשא לאשה את אחותי, בעודנו צעיר לימים (רק בן 18 שנה) ונכנס לעול פרנסת ביתו, ראשו ורובו בעסק ולא התפנה עוד ללמודים, היה בין אלף היהודים הראשונים שנכלאו עם כניסת הגרמנים לעיר ונרצח בבית הסוהר שבעיר.

כל שעות הבוקר המה הקלויז ממתפללים קבועים ועוברי אורח ובימי השוק התאספו גם היהודים מכפרי הסביבה.

המאסף לכל המנינים היה מנינו של ר' ישראל סטרעליסקער. התיחס לגזע רביים והתנהג כ„רבי", אם כי לקהל חסידים לא זכה וחי מתמיכת בניו וידידיו. בשעה מאוחרת בבוקר אסף את הנמושות, המאחרים לתפילה, ובקושי הרכיב כשלושת רבעי מנין ואת השאר חטף מן הרחוב כדי להשלימו ל„קדיש" ול„ברכו". עם זאת לא חסר במנין זה כמעט בכל יום „אחד משש עשרה" יי"ש וחצי רקיק ביצה לקינוח. את הכסף הדרוש לכך „סחט" מהמתפללים עם „מנינו" לזכרון היארצייט של הצדיק שנפטר באותו היום, ואלה כמובן לא חסרו כל ימות השנה.

*

שלא כדוגמת ערי פולין וליטא היה אופן הלימוד בגאליציה. בערי ליטא היו ישיבות גדולות אשר בראשן עמדו ראשי ישיבות מופלגים בתורה והשמיעו „שעורים" בפני מאות תלמידיהן, שבאו מכל קצות הארץ לשמוע תורה מפיהם. בחורי ישיבות אלו למדו והתחנכו תחת עינם הפקוחה של משגיחים, אשר הדריכום בלמודים והוליכום בדרכי המוסר והיראת.

לא כן בערים ועיירות בגליציה. נער שיצא בגיל „בר מצוה" בערך מן ה„חדר" נכנס לקלויז ללמוד

בכוחות עצמו ללא עזרה והשגחה. בחורי הקלויז הבכי־רים ראו חובה וגם זכות לעצמם, להכניס את הנערים הרכים האלה תחת כנפיהם, להדריכם בעצה ולהרגילם בדרך הלימוד העצמי מבלי שמי שהוא כפה עליהם ועשו זאת שלא על מנת לקבל פרס.

הקלויז שימש לבחורים טירונים אלה מקום תורה במקום הישיבות, ולומדי הקלויז הוותיקים — ראשי ישיבות ומשגיחים, וכך יצאו מתוך הקלויזים עלויים, תלמידי־חכמים, רבנים וגדולי תורה שלא חסרו בכל עיר ועיירה בגליציה, מקום יהודים שומרי תורה ומצוה נחיתים שם. הגדולים לימדו את הצעירים והצעירים את הקטנים ואף לקחו לעצמם את הרשות להשגיח עליהם שילכו בדרך הישר ולא ישעו אל הבלים.

כח משיכה מיוחד היה ל„בלעכענע קלויז" ורוב בחורי העיר היו קובעים את מקום לימודם בקלויז, אם משום האור והחמימות ששררו בקלויז בכל ימות השנה ואם משום היחס הנלבב מצד ה„בעלי בתים" לבחורים לומדים אלה.

לכל ארכו של הכותל המערבי עמד ארון ספרים נרחב וגדוש ספרים, ספרי ש"ס מכל ההוצאות: ווילנה, זשיטומיר, ווינה, ולבוב; ספרי שו"ע ופוסקים וקצת ספרי קבלה וחסידות, אשר שימשו את צרכי הבחורים ללמודם.

בחורי הקלויז היו רובם סמוכים על שלחן הוריהם, שאף העניים שבהם חסכו מפת לחמם למען ישבו בניהם בקלויז ויעסקו בתורה ולאו דוקא לשם רבנות, אלא כדי שלא יהיו „עמי־ארצות", תואר הגנאי החמור ביותר בימים ההם.

בחורי הקלויז שמלפני מלחמת העולם הראשונה, אשר היו בינתיים לאברכים ודאגות הפרנסה מנעו בעדם מלהמשיך בלימוד, סרו מתוך הרגל והרגשת חובה, מדי פעם, בעתות הפנאי, לקלויז ועיינו בספר או שוחחו עם הבחורים בדבר תורה, או סתם שיחה בטלה.

איטשי האפטל למד בבחרותו בקלויז. לאחר שנשא אשה היה לסוחר זריז ולסוכן שהיה נוסע סובב בערי גליציה. מדי שובו לעיר היה מביא חדשות מ„העולם הרחב". הכיר את עניני כל עיר, אשר בה עבר לרגל מסחרו והיה עומד אחר התפילה ומספר „מעשיות" נפלאות מהמתרחש בקהילות היהודים.

שמואל ראטהויז, אברך ישר ועדין נפש, היה מתפנה לעתים לסור לקלויז ולחטוף דף גמרא או סתם לעיין בספר.

שלום לייב ראטהויז היה מהבכירים ומבחירי בחורי הקלויז ומהמעולים שבבחורי העיר. חרוץ בלימוד וחריף בשכלו. קבע שעורים בגמרא, למד ולימד, ורבים מבין בחורי הקלויז הצעירים היו נמנים עם תלמידיו. היה בקי גם במילי דעלמא, עיין בספרים חיצונים ולא נפגע. בדעותיו היה קרוב ל„מזרחי", אולם לא הצטרף אליו בפועל. כאביו היה מעריץ את הרבי מהוסיאטין, ובימי שהות הרבי ר' משה'לע מזידיטשוב היה נכנס ויוצא בביתו והתידד עם סענדער ליפא'לע בנו. היה נושא ונותן עם תלמידי חכמים שנקלעו לעירנו ומתוכח אתם בפלפולי דאורייתא, היה גם נחשב ל„מדינאי" הקלויז והכל באו לשמוע מפיו את הנעשה ב„עולם".

השני לו במעלות ובמדות היה יעקל בוק, ממש־פחת שלום שוחט, תלמיד חכם וירא שמים, היה יושב כל היום בקלויז ולומד, ופרנסתו על אמו, שעסקה במסחר. אף הוא קבע עתים לשעורי גמרא עם בחורי הקלויז הצעירים והדריכם בתורה ויראה. לראשונה היה נוטה לחסידות והיה נוסע לפעמים ל„רבי" מבלז. לאחר זמן נטש את ה„חסידות" מבלי לגרוע במאומה מחרדיותו, והחל לחשוב על עליה לא"י. מאמציו אלה עלו בתוהו. כשעלה הכורת על העיר מצא את מותו האכזרי ברחוב הגיטו. בחצותו את הרחוב ירה עליו מיליציאנט אוקראיני והיה שוכב מפרפר בגסיסתו במשך יום תמים עד שיצאה נשמתו בטהרה (מפי השמועה).

השלישי שבחבורה, משה קליינמאן, לא גרס פלפול וחידוד וכל עיקר לימודו פשוט גמרא. מלכתחילה לא עלה בדעתו לעשות את לימודו קרדום לחפור בו ולא התעתד להיות „כלי קודש", אלא למד תורה לשמה. ישר לב ותוכו כברו, לא עסק בפוליטיקה של קלויז וב„מלחמת הדת" שפרצה לאחר זמן בין בחורי בלז לבין ה„אפיקורסים", עמד מן הצד ולא לקח חלק בה. על כן זכה להערכה מצד בעלי־הבתים שבקלויז.

בן גילו היה משה בוק בן ר' שלום שוחט. בחייו עברה עליו תמורה בלתי רגילה אשר בדרך כלל מתרחשת בין בחורי הקלויז בכיוון הפוך. בחורי הקלויז בהתבגרם, רכשו להם קצת „השכלה", עזבו את הגמרא ואת הקלויז והלכו לחפש להם „תכלית" בחיים. היו גם כאלה אשר הרחיקו לכת, עזבו את המסורת, פנו עורף לעברם, שנאו את הדת ובזו לכל מה שיקר ליהודי חרדי. בודדים חזרו לאחר זמן ל„יהדותם", אם גם לא באותה המידה ובאותה הצורה שבימי נעוריהם, אלא נהפכו ל„אוהדי מסורת", היינו, אכלו „דגים ממולאים" בלילי שבתות, „צמו" ביום הכפורים

כהלכה, הזכירו ברצון את עברם החסידי וסרו מדי פעם בפעם לקלויז לחטוף שיחה בטלה בעצם שעת התפילה.

ההיפך מזה קרה למשה בוק. בהיותו צעיר לימים עזב את הקלויז והתפרק מכל המצוות המעשיות, התהלך בשבתות בגני העיר עם מקלו בידו והתנהג כ„חפשי" לכל דבר.

עם שובו של ה„רבי" מבלז ממקום מושבו הארעי בהונגריה, לביתו בעיר בלז, הצטרף משה בוק למסע החסידים עם ה„רבי" שעבר דרך העיר למקום מושבו הזמני האלישיץ, שהה שם עם כל שאר ה„יושבים" חדשים מספר וחזר לעירנו „איש אחר". לבושו כאחד ה„חסידים" הוותיקים שבבלז, מגבעת של סאמעט לראשו ו„בעקעשע" של משי עם כיסים עקומים, בלי סדק, „היארמולקע" בחלקה הגדול בלטה מאחורי מגבע־תו והתנהגותו כ„יושב" לכל דבר. אדיקותו היתה מופרזת אף ביחס למנהגם של בחורי הקלויז בימים ההם; היה יושב כל יום בקלויז על הגמרא, וכל אנשי הקלויז ראו ותמהו על השינוי המוזר שחל בחיי הבחור הזה.

ברבות הימים נלווה אליו שייקע זיידמאן, שהיה אף הוא בראשונה מן ה„מודרניים" שבקלויז, נעשה לחסיד בלז אדוק ונלהב, עזב את ביתו, אשר ריח השכלה שרר בו והלך ל„שבת" שבועות וחדשים בבלז.

כששנים אלה חזרו מבלז, החלו ל„ארגן" חסידים מבין צעירי הקלויז. לא ברנו ביותר, אלא לקחו מכל הבא ביד, נערים לומדים ובוגרים, מבתי חסידים (לא דוקא של בלז) וחפשים, יראי שמים ו„קלים", אספו כספים והסיעום לבלז כדי לעשותם „יושבים". למען האמת יש להודות, כי הצליחו, הואיל ומעשיהם אלה לשם שמים היו. בזמן קצר התלכדו מסביבם בחורים מכל המינים שבעיר וקמה „תנועה" של נוסעי בלז. היו שנסעו פעם פעמיים ולא הוסיפו, והיו גם שנסעו ונשארו חסידים קנאים ועוד עלו על רבם משה בוק בקנאתם לבלז ובשנאתם ל„אפיקורסים" שלא הצטרפו לתנועה זו.

עם אלה שנשארו חסידי בלז נמנו האחים מאטל והרצל שור, בניו של ר' שמעלקע שור שיצאו כאילו מ„בית מודרני", ועל־כן עלו בקנאתם ובלבושם על הוותיקים שבחסידי בלז; משה שלאטינער, בנו של ר' שמעון שלאטינער, אשר התכבד בבנו זה שעלה עליו בלמדנותו ובחסידותו; ישראל'קע רוטנברג, בנו של ר' סנדר רוטנברג, אשר בתחילה לא היתה דעתו נוחה מהתנהגותו זו של בנו והשלים אתו לאחר זמן ואף תמך ב„תנועה" זו; פיניע פרידלר, בנו של ר' שמואל פרידלר ועוד.

עם בחורי הקלויז הצעירים נמנו: —

ירחמיאל רוטהויז, שעוד בילדותו, בעת לימודו ב„חדר", היה מן הטובים שבתלמידים, והיה מטבעו מתמיד בכל דבר. בהיותו נער רך היה עומד כשפניו אל הכותל וסידורו על ספסל, ותפילתו ממושכת, כאילו מונה וסופר כל מלה. כשנתבגר התמסר ללימודים, והיה עושה לילות כימים. בהיותו ל„בר מצוה" נכנס ללמוד אצל הרב ממושצ'יסק והיה תלמידו המובהק עד עלות הרב לארץ ישראל ששם נפטר. ירחמיאל נחשב לעילוי העיר והיה גם מפורסם בין תלמידי חכמים ורבנים בערי גליציה אחרות. לאחר נישואיו שימש רב בעיירה, לימד תלמידים והיה נחשב לאחד הרבנים הצעירים והמשובחים שבסביבה. הרביץ תורה לתלמידים ודרש ברבים למבוגרים.

מאטיע זיידמאן, אף הוא היה תלמידו של הרב ממושצ'יסק והמשיך אח"כ בקלויז. לימים נכנס לאט לאט בעסק אביו והיה עוזר לו במסחר ועם זאת לא נטש לגמרי את לימודו והיה ממשיך כל עוד עתותיו בידו. בחור אציל ובעל שאר רוח ואף לאחר שלא למד בקביעות נשאר נאמן למסורת.

חאלטשי בוק, בנו הצעיר של ר' שלום שו"ב, היה מהתלמידים החשובים ב„חדר" של ר' אלי מאיר ולמד אח"כ בקלויז תחת השגחת הבחורים. זמן מה התגורר אצל אחיו ר' הרצלי, הרב בלוּוויטש, והיה נוסע לבלז אבל לא הצטרף לכת הבלזאים הקנאים והיה מתהלך עם הבחורים שלא נמנו עם הכת ההיא, וע"כ נחשב בעיני בחורי בלז ל„קל" ולא שיתפוהו בקהלם, על אף נסיעותיו לבלז.

מבחורי הקלויז שהיו נכנסים ויוצאים אצל הרב מגלאגוב בר פלוגתיה של המושצ'יסקר היו:

מנדל שלאטינר בנו של ר' שמעון שלאטינר, למד בקלויז וגם עסק לעתים במסחר.

חיים צירגלאס היה זמן מה תלמידו של הרב מגלוגוב, נכנס בעודנו צעיר לעסק אביו ובהתבגרו עזב את לימודיו והתמסר למסחר.

כאמור, נמשכו רוב בחורי העיר ל„בלעכענע קלויז", נוסף על אלה שנמנו לעיל ושהיו מהלומדים הקבועים בקלויז היו גם אחרים נכנסים ויוצאים שלעתים גם קבעו שעורים בקלויז והם:

אברהמטשי לורברבוים, למדן ובעל מוח חריף. בהיותו צעיר בגיל 14 שנה בלבד קבל היתר הוראה מאת הרב ממושצ'יסק, שהיה אחד מתלמידיו הראשונים.

היה גם בקי בחכמות העמים. בתקופה מסוימת היה תלמיד ישיבת חכמי לובלין, והיה נותן שעורים לבחורי הקלויז ומתפלפל עם למדני העיר בסוגיות התלמוד ומפרשיו. מפוזר בהתנהגותו ומרושל בהילוכו, היה כובש את חבריו בשיחותיו העמוקות ובהברקותיו המז־הירות ורבים מבחורי הקלויז נמשכו אחריו.

לאחר שהתגרש מאשתו הראשונה, בת הרב מיסי מרומניה, מפני שהשידוך לא עלה יפה, „התאהב" בבתו של הרב ר' מאיר'ל גלרנטר, הצעירה ממנו בהרבה, והיה הדבר לפלא ולמלל בפי כל תושבי העיר.

אבנר שפירא, מבאי ביתו של הרב מגלוגוב, השׂ־תקע בקלויז ולאחר נישואיו היה יושב בערבים ולומד. בחור תמים וישר לב, בדומה לאביו, לא היה חסיד ולא נסע לרבי, אולם חרד ונאמן לדבר ד'.

בין הבאים לקלויז, לאו דוקא לשם לימוד, אלא לשם פגישת רעים וידידים היו:

לולי גלרנטר, בנו של ר' מאיר'ל ונכדו של הרב מגלוגוב. לבו לא נמשך אחר הלימוד היבש של הגמרא ותוספות, אלא בילה את זמנו בעיון בספרי קבלה וחסי־דות והיה כותב שירים, שהצטיינו בידיעת השפה העברית ודקדוקה ובסגנון משובח.

למורת רוחו של הוריו, לא הסכים להיות רב בישראל וביטל את זמנו בדברים של מה בכך. בנועם הליכותיו עם הבריות משך אחריו כמעט את כל הצעי־רים שבבחורי הקלויז, שנעמו להם שיחותיו ובדיחותיו החריפות. חלם על גדולות וחשב להיות משורר עברי, אולם היה זה למעלה מכחותיו הנפשיים להגשים את תקוותיו.

נכנסו לקלויז גם וולף ארנשטיין, תלמיד הרב ממושצ'יסק ואחיו יאשע, מהסופרים הצעירים ביידיש. אהר'לי, נכדו של ר' יהושע'לה דיין, עילוי, מתלמידיו המובהקים של הרב ממושצ'יסק ואח"כ תלמיד ישיבת חכמי לובלין. היו לו תביעות לגבי הדיינות בעיר ועמד להתקבל למו"צ. דודי ראבין, תלמיד מצטיין של ר' אלי מאיר, וכן נערים שהפסיקו את לימודיהם בטרם יתחילו, כגון יאָסעלע פּראָסטאַק ועוד.

משאר הקלויזים באו גם לייב פיינהולץ, דודי מילראד ויואל זייף, כולם נמשכו אחרי חברת הבחורים של הקלויז שלנו.

לא תמיד שררה אחדות דעות בקרב בחורי הקלויז, לא חסרו מחלוקות ומריבות בתוך כתלי הקלויז, הן בנוגע ל„פוליטיקה הגבוהה" של העיר, והן בענין הרב־נות, שעמדה בראש העיר, ונחלקו לשנים או לשלושה מחנות, תומכי המושצ'יסקר והגלוגובר, ולאחר זמן גם של ר' אליעזר לאדיער „רבינער מודרני". בעיקר היו הוכוחים בין בחורי הקלויז בעניני חסידות. בחורי הקלויז השתייכו לחסידים שונים, חסידי טשורטקוב, בלז, זידיטשוב ועוד.

עם שובו של ה„רבי" מבלז לפולין החלה בין בחורי הקלויז תנועה רבתי לנסיעה אליו. בראש המארגנים עמד משה בוק ולידו שייקע זיידמאן, מדי שנה בשנה גברה תנועה זו ונוספו אליה בחורים מכל המינים והיו נוסעים ו„יושבים" בבלז חדשים, וכשחזרו נעשו קנאים לבלז.

כת זו של הבלזאים התבצרה בעקבות מייסדיה בקלויז, והחלו להביט בעין רעה על יתר בחורי הקלויז אשר לא הצטרפו ל„תנועתם", מהם בחורים חסידים של רביים אחרים, אבל לא פחות חרדים ונאמנים מאנשי הכת. מהם בחורים משכילים שהחלו ללמוד פרק בתנ"ך או לעיין בספר חיצון. את כל אלה כרכו חסידי בלז בכריכה אחת וכינו אותם בשם „אפיקורסים" הראויים להיגרש מן הקלויז. הקנאים שמו את עינם בראש ה„אפיקורסים" והמדיחים, שלום לייב ראטהויז. עקב היותו נוטה ל„מזרחי" קרא עתון, ידע פרק בתנ"ך והתחיל ללמוד שפת המדינה ומשום כך החלו להחרימו ולהשמיצו בעיני בעלי־הבתים שבקלויז ודרשו את גירושו. לימים צרפו אליו את יעקל בוק, שהפסיק את נסיעותיו לבלז והיה מתחבר עם שלום לייב. אנשי בלז מצאו גם תומכים בין אנשי הקלויז והחלו לראות בו „בעלזער קלויז".

את המ"ט שערי טומאה ראו בלולי געלרנטר, שהיה מלומד ויודע שפת עבר וכותב שירים, התהלך עם צעירי הקלויז ומשוחח אתם בחכמת הדת.

בחורי הקלויז נפרדו אז לשני מחנות. בחורי בלז, המלוכדים סביב רבם משה בוק, כבשו את השלחן הארוך שבקלויז, ישבו על גמרותיהם ועינם פקוחה על הנעשה בקלויז על־ידי ה„אפיקורסים". שאר הבחורים היו יושבים על יד יתר השלחנות. לימים גברו החיכו־כים בין שני מחנות אלה והדברים הגיעו אף לידי תגרת ידיים ממש.

בליל חורף אחד, עפה אלונטית מעבר כת הבלזאים ופגע באחד הבחורים מהמחנה השני. הצד השני לא טמן ידו בצלחת והחזיר טלית ישנה לעבר השלחן הארוך, מקום מושבם של אנשי בלז. זה נתן אות להת־נפלות ופרצה תגרה בין שני הצדדים, כשלולי למטה ועליו מספר לוחמים משני הצדדים. היתה זו „מלחמת אחים" ממש, כשלצד הבלזאים לחם הרצל שור ובצד ה„חפשיים" היה אחיו מאיר שור. התגרה נמשכה עד שאברכי הקלויז הצליחו להפריד בין הניצים.

מאז מקרה זה, עזבו בחורי הקלויז, שלא נמנו עם הכת הבלזאית את המערכה ועברו לקלויז שממול, הוא הקלויז דר׳ וולף בער, שמשום מה קראו לו „די יוואנישע קלויז״.

לבחורים אלה, אשר בהמשך הימים עזבו את לימו־דיהם, החלו לעסוק בלימודי חול, בעיון בעתונים עבריים ולועזים, היה לקליזל זה יתרון מיוחד שכן עמד בסמטה צרה, שהכניסה אליו היתה נסתרת מעין רואים. כל ימות השנה, בחורף ובקיץ, שררה בו אפלו־לית, והבחורים אשר החלו למעט בלימוד גמרא והרבו לעסוק בקריאת עתונים ובשיחות בטלות, ואף במשחק בשאך ובקלפים, מצאו בו מקום אידיאלי לבילוי זמנם, רחוק מעיני אבותיהם ובעלי־הבתים שבקלויז.

ומאז הלך ונתרוקן מבחוריו. אלה עברו ל„יוואנישע קלויז״ ובחורי בלז היו רוב ימות השנה „יושבים״ בבלז, והגיעו ימים שהקלויז נסגר בשעות היום, באין יושב בו.

אלה תולדות אנשי ה„בלעכענע קלויז״ בין שתי מלחמות העולם, דור אחרון, כי חרבה קהילת סטרי, שמם הקלויז ונכחדו אנשיו, אשר חיו ועמלו, חלמו וציפו, מי למשיח שיבוא ויגאלם ומי שעיניו לציון נשואות, ואלה כן אלה לא זכו לראות בנחמת ציון ובקומת ישראל. יזכרם אלוהים לטובה, יחונן עפרם ואת דמם השפוך ינקום.

● ● ●

בית הכנסת ע״ש ר׳ מאיר שלום (מאיר שלום׳ס קלויז)

קהל המתפללים היה ברובו חסידים. בבית כנסת זה נהגו להתארח האדמו״רים מסטרטין, סטרליסק, ססוב. בשנת 1910 התארח בביה״כ הזה הרבי מויז׳ניץ. הגבאים היו: חיים גרפינקל ובנו שלמה גרפינקל, שמעון ווייס ושמואל וגנר. במשך שנים היה הבעל־קורא ישראל גלזר, סבו של ד״ר צבי הלר, עסקן ציוני וציר לסיים הפולני. מבין המתפללים: המוהל משה זכריה גולדברג, משפחת אברהם אפפלגרין ופישל שנבך.

בית הכנסת ע״ש וולף בר

ביה״כ היה בנוי בצורת אות יוונית ומכאן השם „יוונישע קלויז״. המתפללים — בעלי בתים. נוסח התפילה — ספרד. מנכבדי המתפללים, הגבאי ר׳ שלמה פינגר, תלמיד חכם מובהק, עבר לפני התיבה בימים הנוראים והתפלל תפילת מוסף.

בביה״כ הזה נהגו המתפללים מנהג מיוחד והוא — לא להתפלל בליל יום הכפורים בטליתות. המנ־הג הזה היה מבוסס על אגדה, שלפיה התפלל בליל כפורים בביה״כ ר׳ לייב שרה׳ס בדרכו לוינה לקיסר האוסטרי, יוסף. המתפללים התעטפו בטליתותיהם מעל לראשיהם. לפתע הורגשה בביה״כ צפיפות גדולה מפני שגם המתים באו להתפלל. ר׳ לייב שרה׳ס פקד על המתפללים להסיר את טליתותיהם למען ירווח להם. ומני אז לא התעטפו המתפללים בביה״כ הזה בטליתות בליל יום הכפורים.

בית הכנסת של חסידי בויאן, (בויאנובער קלויז).

מהמתפללים הבולטים: ר׳ שמאי גרטנר, דוד אורנשטיין, שו״ב, שלמה זייף, שו״ב, לייזר ושלמה מיהלרד.

נוסף לכך היה עוד מספר רב של בתי תפילה (קלויז) וחדרי־תפילה, מנינים, כגון: קלויז דחסידי טשורטקוב (או — די פאטיקער קלויז); געלע קלויז — הגבאי שמואל קליין; קלויז של משה זכריה, נבנה ונוסד על ידי סבו(?) של חיים שיף ומשה זכריה גולדברג.

המנינים בעירנו

מנינו של הרב אליעזר לאדיר
(רב אליעזר לאדירס מנין);
מנינו של הרב ממושצ׳יסק
(מושצ׳יסקער רבינס מנין);
מנינו של הרב מגלוגוב
(גלאָגאָווער רבינס מנין);
מנינו של הרב מסטרליסק
(סטרעליסקער רבינס מנין);
מנינו של הרב מסטרטין
(סטרעטינער רבינס מנין)
מנינו של ר׳ פנחס
(ר׳ פנחסלס מנין);
מנינו של ר׳ מוטיל דרוקר
(ר׳ מאָטל דרוקערס מנין);
מנינו של הרב הורביץ
(ר׳ הורוויצ׳ס מנין);

מנינו של ר' אליהו לאבין

(ר' אליהו לאבינס מנין);

מנינו של ישראל יקל

(ישראל יעקלס מנין);

מנין האגודה של יד-חרוצים

(יד-חרוצים מנין);

המנין בפרבר לנס

(דאָס מנין אויף די לאנעס);

המנין של משה קורצר בשימלנשצ'יזנה

(דאָס מנין אויף די שימלאנשטשיזנע);

מנינו של יאנקלי גלעזער

(יאַנקעלע גלעזערס מנין);

מנין החייטים

(דאָס שניידער שולעכל);

מנין הקצבים

(דאָס קצבים שולעכל).

תלמוד תורה

היהדות החרדית התחילה כבר לפני מלחמת **העולם** הראשונה להתארגן ולפעול למען חיזוק ערכי **היהדות** המסורתית. החוגים של היהדות החרדית בסטרי הקימו לפני מלחמת העולם הראשונה מוסד לחינוך הנוער ברוח התורה.

ברובע, שהיה כולו יהודי, בקרבת בית הכנסת הגדול ובית המדרש נבנה בנין גדול בן קומותים שנועד להיות בנין „תלמוד תורה".

הבנין שנבנה בצורת ד, נתמזג עם הסביבה של מוסדות תפילה ותורה. מבנהו היה דומה לבנין בית ספר, לאורך המסדרונות היו חדרים גדולים ובהם למדו מלמדים את ילדי יהודי סטרי, החל מאלף בית לדרדקים ועד לגמרא ותוספות לנערים. ילדים רבים הוצאו מהחדרים הקטנים והאפלים שבדירות המלמדים העניים ולמדו תורה בחדרים מרווחים, מלאי אור ואויר. ה„תלמוד תורה" נוסד בערך ב־1905 (1906 ?). יוזמי המפעל היו ר' חיים מאירזון, יעקל'ה אטינגר, אליהו זלדוביץ, משה קודיש, ישראל יהודה נוסנבלט, ואליהם נצטרפו העסקנים ר' שמואל פרידלר וחיים קרמר.

מהמלמדים הידועים: „רוזלר מלמד", אליעזר מלמד, יהושע „בלפר". מלמדי גמרא ותוספות היו אליהו מאיר פסברג („פליק") ויוסל'ה לינדנר („סקיפקה")

בית הספר העברי „שפה ברורה"

התנועות התרבותיות הלאומיות במאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים, תנועת חיבת ציון, תנועת ההשכלה והציונות, שהביאו לידי תחית הלשון העברית ותרבותה, מצאו הד רב בקרב יהודי סטרי. משכילי העיר והציונים נתנו את דעתם על הצורך במתן חינוך עברי ובהקניית השפה העברית החיה לילדיהם.

הופיעו, איפוא, בסטרי, המורים העברים הרא־שונים שלימדו עברית בהברה אשכנזית ואחר כך בהברה ספרדית בשעורים פרטיים או בחוגים מצומ־צמים. היה זה השלב הראשון בהפצת הלשון העב־רית לפני קום בית ספר עברי בסטרי. ראשוני המורים בסטרי בסוף המאה ה־19 ובראשית המאה ה־20 היו: אקסלרד, ב. פוקס, חבר ההגנה היהודית בזמן הפרעות ביהודי הומל שברוסיה, שבא ב־1904, ספירשטיין, הופנברטל, חוטרינסקי (בא מרוסיה ב־1905), מ. וונדרמן, מ. א. טננבלט ונפתלי זיגל

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה אורגנו קורסים ללמוד השפה העברית והיה זה היסוד הרא־שון לבית־הספר העברי. יוזם הקורסים היה משה אהרון וולמוט. לביה"ס נשכרו 2 חדרים באחד הבתים ברחוב סלובצקי. בביה"ס הזה הוצג בפעם הראשונה מחזה על טהרת הלשון העברית בשם „שושנת הפלאים" שמחברו, מלחינו והבמאי שלו היה אברהם האופטמן, בנו של ר' יצחק האופטמן שו"ב. בין התלמידות שהציגו בעברית היו מרים (מניה) הויפטמן, גניה פישל, שבע דיאמנשטין.

אחרי מלחמת העולם הראשונה ונצחונה המכ־ריע של התנועה הציונית והתחלת ההגשמה בבנין ארץ ישראל על ידי עליות הנוער החלוצי, הוקמו ברחבי פולין בתי ספר עבריים. עובדה זו שימשה מנוף לביסוסו והתפתחותו של בית הספר העברי בסטרי שנשא את השם „שפה ברורה". ב־1923 גדל מספר התלמידים לשלוש מאות. הוחלט לפתוח גן־ילדים והוכרז על הרשמה של ילדים בגיל 6—3. הגננת הראשונה והאחרונה היתה פרידה בוק, נכדתו של סנדר השוחט. משכורתם של המורים הושוותה לזו של המורים העובדים בבתי הספר הממשלתיים.

לאחר מספר שנים של התפתחות ושגשוג באה תקופת שפל לבית הספר והוא נאבק קשה על קיומו. מספר התלמידים פחת והקהילה ביטלה את התמי־כה הכספית לביה"ס, אחד המוסדות להפצת השפה העברית ותרבותה בקרב ילדי סטרי התחיל מתנוון גם באשמת הורים שהוציאו את ילדיהם מבית הספר.

אולם הודות למאמצי ההסתדרות הציונית בסטרי עלה שוב מספר התלמידים למאתים. הלימודים התנהלו כסדרם ורמתם עלתה. יושב ראש לשנת

פעילי הקרן הקימת לישראל מבין ארגוני הנוער בסטרי — קרן קיימת אַקטיוו פון די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס

בית היתומים והנהלתו (בורסה) 1934 — דאָס יתומים־הויז אין סטרי

רופאי בית החולים היהודי בסטרי׳ 1934 — דאָקטוירים פון יידישן שפּיטאָל

הנהלת „טוז״ (חברה לשמירה על בריאות של האוכלוסיה היהודית) — געזעלשאַפט „טאָז״ אין סטרי

1928 של האגודה למען בית הספר היה משה שפיגל. מפעילי ביה"ס היה ברוך נוימן חובב נלהב של הספר העברי.

לאחר כמה שנים כתיקונן שוב נתערער מעמדו של בית הספר על אף ההתענינות הרבה בארץ ישראל שהקיפה את ההמונים היהודים. רק בזכותם של המורים העברים מ. הלפגוט, שפירא וחיים דוד קורן לא נסגר בית הספר. מסירותם ואהבתם לילדי בית הספר ולמוסד, סבלנותם וויתוריהם הצילו את העמדה הלאומית החיונית הזאת בסטרי והודות לכך שוב מסתמן קו עליה של ביה"ס. ב־1937 הוחלט על ביצוע תיקונים מינהליים ועל קביעת שיטה פדגוגית, להעלאת הרמה הלמודית והחינוכית בהתאם לדרישות הפדגוגיות החדשות. בשנה זו נבחר ועד חדש עם ד"ר ס. וונדל בראש, ד"ר בראונר סגנו, הגב' רוט מזכירה, אפלגרין — גזבר.

השינויים והתיקונים אושרו על ידי מרכז „תרבות" בלבוב. בית הספר עבר לדירה חדשה וכתוצאה מהשינויים האלה והודות לחבר מורים מסור ומוסמך, עלה שוב מספר התלמידים. בית הספר נכלל ברשת בתי הספר מיסודה של „תרבות".

היתה זו תקופת הזוהר בחיי בית הספר „שפה ברורה" בסטרי מאז הוסדו לפני 40 שנה. בית הספר של תינוקות דבית רבן היה למקור התחיה הלאומית ומקדש מעט זה נחרב יחד עם חרבנה של כל הקהילה.

● ● ●

ד"ר נתן קודיש

אגודת „העבריה"

בכיכר מוקפת ריבוע של בתים (הרינק), בביתו של החנוני בנימין שטרן, הובילו מדרגות־עץ למסדרון קטן. על אחת הדלתות שבמסדרון היה תלוי שלט ועליו הכתובת: אגודת „העבריה".

בחדר שבו שכנה האגודה, עמדו שני שולחנות ארוכים לאורך החדר ושולחן לרחבו בשביל היושב־ראש והמרצים. הכתלים מקושטים היו בתמונות אחד העם, הרצל וקברניטי התחיה הלאומית. כן עמד ארון ועליו התנוססה הכתובת „הספריה". לפי הרושם הראשון נראה החדר כחדר תפילה, כ„מנין", אולם הארון לא היה ארון־קדש, אלא ארון ספרים ב„לשון קודש", הספריה העברית הראשונה בסטרי.

באי האגודה היו ברובם צעירים וצעירות, מי — לשאול ספר עברי, מי — לשיחה עברית. חזון התחיה של השפה העברית הביא את הנוער לחדר הצנוע של אגודת ה„עבריה" והם באו מכל שכבות העם ומחוגים שונים.

הנה הנערה הצעירה מ„השומר הצעיר", או הנערה מהמשפחה החרדה, המבקשת ספר עברי והקוראת אותו בצנעה ובמסתרים, מחשש, שמא ייגלה ה„פשע" לאביה הקנאי, החרד לבתו שלא תצא ל„תרבות רעה". או הבחור, חבר תנועת החלוץ, המבקש הכשרה לשונית באחד החוגים ללימוד השפה העברית. מדי פעם בפעם נכנסים לחדר האגודה, תוך היסוס, כאילו בהרגשת בושה ואשמה, חובשי בית המדרש, או בחורים מנכדי הרבנים דמתא, לבושי מעיל כהה וארוך וחבושי כובע שחור רחב שולים. מי מהם מסתיר את פאותיו מאחורי אזניו ומי שעדיין אינו מעז להסתירן... הם מקבלים ספר בספריה, שומעים הרצאה עברית ומסתלקים בשקט מבלי לעורר תשומת־לב. עדיין גחונים הם בבית המדרש על דפי הגמרא, קוראים בסתר את מפו, סמולנסקין, אחד־העם, ביאליק וכו' וסופגים את רעיונותיה של הספרות העברית החדשה ומתבשמים מיופיה ויש שהציצו לחדר „העבריה", נפגעו ואל בית המדרש לא ישובו.

והנה סטודנטים, תלמידי גמנסיות ותלמידי אוניברסיטאות, השוקדים על למודיהם בבתי הספר של הגויים ושותים בצמא ממעיינות התנ"ך והספרות העברית החדשה, ממזגים יהדות ואנושות ומכניסים מיפיפיותו של יפת לאהלי שם...

בציבור המגוון של באי „העבריה" לא ייפקד מקומם של אברכים העוסקים ביום, ללא רצון וענין, בפרקמטיה, ונפשם נכספת לעולם הרוח והיופי של הספרות החדשה ולצלילי הלשון העברית המתרוננת ברחובותיה של סטרי. משורותיהם של האברכים האלה באו חובשי האגודה הפעילים והמפעילים. גם משכילי העיר הצטרפו לאגודה והוסיפו חן וכבוד לעדת הצעירים הנלהבים.

כל אלה היו נושאי חזונה של תחית השפה

העברית בשנות העשרים, אלו השנים אחרי תום מלחמת העולם הראשונה ולאחר שהונח היסוד לבנין הארץ והחלה העליה השלישית. ההתעוררות הלאו־מית הקיפה את רוב העם בפולין. מיטב הנוער הלאומי עלה לארץ והבטוי הרוחני הלאומי לתנועה הזאת נתגלם בלשון העברית המחודשת.

על אותו החוג של דוברי עברית בעירנו, שהת־רכז מסביב לאגודת „העבריה", נמנו חברי כל המפ־לגות הציוניות ואף חברי מפלגות יריבות. רבים היו הגורמים שהפרידו בין מפלגה ומפלגה, אבל גורם אחד, השפה העברית, הוא אשר איחד את חברי אגודת „העבריה", שבאו ממפלגות ומחנות שונים, לציבור דוברי עברית ומגשימי תחיתה הלכה למעשה.

מיסדיה הראשונים של „העבריה" היו ברובם משכילים עברים יוצאי בית המדרש. הרוחות החד־שות, שהחלו נושבות בעולם היהודי הוציאום מבין כתלי בית המדרש והכניסום לעולם ההשכלה העב־רית. היו ביניהם שהרחיקו והלכו לרעות בשדות זרים, אולם נאמני עמם ומעריצי ערכי היהדות ותרבותה הלאומית, הוסיפו על אגודות ואירגונים שונים גם את האגודה הזאת, הצנועה והשקטה, ללא משקל ארגוני ומפלגתי רב. אבל „העבריה" שסימלה וייצגה את תחית הלשון העברית ברחוב היהודי, היתה לתא חשוב וחיוני במערכת המוסדות הלאו־מיים, היא היתה נשמתה ורוחה של תנועת התחיה.

ראוים הם מיסדיה ופעיליה של אגודת „העב־ריה", אשר בלהט נעורים, במסירותם להחיאת השפה ובפעילותם להגשמת חזונם הקימו בסטרי ציבור דוברי עברית, שנציב להם ציון בספר הזכ־רון ליהודי סטרי.

הולדתה וראשיתה של האגודה נעוצות בתקו־פת ההתעוררות הלאומית והתרוממות הרוח של היהודים בתפוצות מזרח אירופה, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. בסטרי נוסדה אגודת „עבריה" להפצת השפה העברית ותרבותה בשנת 1910. בין ראשי מיסדיה היו צבי דיזנדרוק וחיים דוד קורן. הדיבור העברי היה מנת חלקם של יחידי סגולה ולא היכה עדיין שורשים בשכבות הרחבות של הנוער. מלחמת העולם הראשונה הרסה את הנטע הרך. הצהרת בלפור משנת 1917 עוררה תקוות בלב העם והחוגים הלאומיים נחלצו לפעולה וניצני התחיה וגלוייה הרבים נראו בריכוזים יהודיים. ההתלהבות הזאת לא פסחה, כמובן, על יהודי סטרי.

בערב חרפי קר, במוצאי שבת כ"ב טבת תרע"ח (5.1.1918) התכנסו בחדר הסתדרות „השומרים" כשלושים וחמשה צעירים וצעירות על מנת ליסד אגודה, שמטרתה תהיה הפצת הלשון העברית „פה בסטרי" כלשון הפרטיכל של אותה הישיבה. האספה המיסדת הזאת נקראה ביזמתו של אחד ממשכילי העיר הצעירים, נפתלי זיגל, שנעזר על ידי קבוצת צעירים נלהבים: לוי טייטלר, יצחק שטורמלאוף ואחרים. לאגודה ניתן השם „אגודת העבריה". לועד הראשון של האגודה נבחרו נפתלי זיגל — יושב ראש, לוי טייטלר — סגן, יצחק שטורמלאוף — מזכיר, רחל אלטבאור — גזבר, יוכבד גולדברג — ספרנית, שרה נויבאור, בן דוד שורץ, אריה דרפלר, שלום רייך. האספה המיסדת נסתימה בהתעוררות־רוח ובשירת התקוה. רישומה של אגודת „העבריה" החדשה בעיר היה ניכר בזכות פעילותם של חבריה.

באגודה נשמעו לראשונה הרצאות בלשון העב־רית על נושאים מהתנ"ך ומהספרות העברית החדשה. בין פעיליה היה זמן קצר הסופר ד"ר צבי דיזנדרוק, יליד סטרי. נוסדו חוגים ללימוד השפה העברית שבהם השתתפו חברי האגודה כמו־רים וחברי תנועות הנוער כתלמידים. נפתחה הספ־ריה העברית הראשונה, נערכו מסיבות וכן תמכה „העבריה" בבית הספר העברי שבעיר, „שפה ברו־רה". כך הפכה אגודת „העבריה" למרכז לתרבות העברית בסטרי וכח משיכה לגבי צעירים וצעירות הצמאים לגאולה לאומית־רוחנית.

במשך השנים הצטרפו לאגודה כוחות חדשים ממיטב הנוער, חובשי בית המדרש וסתם משכי־לים שפעלו והפעילו אחרים.

בשנת 1920 אפשר לציין שלב חדש בחיי „העב־ריה" לאחר שנבחר ועד חדש שבראשו עמד צבי גלרטר, מורה. חברי הועד: בן־דוד שורץ, ד"ר יוסף שוסטר (שילה), יהושע אברלנדר, נתן קודיש, יונה פרידלר, חיים דוד קורן, איזיק (יצחק) שור, אברהם שורצברג, מאיר ויזלטיר, בן ציון גרפונקל, אלימלך פריש, אריה סחר, יוסף ריכטר, אהרן ויס (צחור), ואסתר זייף.

הועד החדש הרחיב והגביר את פעולת „העב־ריה". מבין משכילי העיר, שהיו מהפעילים בהפצת הלשון העברית ותרבותה נוסף על חברי הועד, ראוים לציון: יהושע טילמן, סופר ומורה, יעקב שטרק, נפתלי גרטנר, אהרן מלר, משה מלר, משה אייזנשטיין יצחק זילברשלג, סופר ומשורר, יעקב זמן, משה שטיינר, יצחק נוסנבלט ופסח שטרק. בין כתלי העבריה הרצו גם מרצים אורחים: אבא

חושי, מאיר יערי, דב סדן (שטוק), ד״ר יוסף שוסטר (שילה). חברי הועד האחרון של „העבריה״ היו יונה פרידלר יושב־ראש, מייזלס, אביגדור רוטפלד.

לא בקולי קולות ולא בהתנצחות של עסקני מפלגות עשו חברי האגודה את עבודתם, כי אם בקול דממה דקה מילאה האגודה את יעודה במקדש מעט זה של תחית הלשון בעירנו והזרע שנזרע עשה פרי הילולים ברבות הימים. צעירי תנועת הנוער, שלמדו את השפה העברית ב„עבריה״ היו אחר כך מנושאי דבריה של הלשון העברית בארגוניהם ובקניהם. רבים מחברי האגודה מתקופת הזוהר שלה, שהזכרנו לעיל הגשימו בחייהם את חזון הנעורים שלהם שחזוהו וטיפחוהו באגודת „העבריה״ בסטרי. מהם היו לסופרים, משוררים ואנשי מדע ידועי שם, מהם עסקנים בשטח התרבות העברית, מורים ומנהלי בתי ספר בתפוצות ובישראל. דרכם בחיים הוא שילוב החזון והמעשה כשהם נאמנים ליעודם מימי „העבריה״ בסטרי.

לא כולם זכו לראות בהגשמת חלומם, בתחיה מלאה של הלשון העברית ובגאולה שלמה של התרבות העברית במדינת־ישראל. הם נספו בידי הרוצחים הנאצים הטמאים.

יהי זכרם חתום בלב כל יוצאי סטרי באשר הם שם וצרור לנצח בצרור נשמותיהם של כל חולמי התחיה העברית.

● ● ●

דב סדן

עיר וחינה

(רשמי אורח־לשעה)

א

דומה, שאין לך הוכחה לנועם־רישומה של עיר כאותה טעות־זכרון, המשתרבבת לך ככל שאתה מעלה זכר ביקורך בה — אתה יודע, כי מועדו חל בעיצומו של סתו מעומעם, אך אתה מדמה, כי מועדו חל בעיצומו של קיץ מבוהר, וזכרונך אינו נשמע לידיעתך אלא נמשך לדמיונך. אכן, ככל שאני מעלה על זכרי אותם ימים מעטים, שעשיתי בראשונה בסטרי, הרי היא עולה לפני כשקויה חמתו של תמוז וכרבוצה בחומו, מרצפת־שוקה טובלת בכעין אור־תמיד ורחובותיה וסימטותיה מתפנקים בבוהק־זהרוריו, והכל שרוי בשלוה מרגעת. ודאי שהניגוד הזה שבין המזג כפי שהיה בממשות ובין המזג כפי שנשמר בזכרון אומר דרשני, ואין בידי לפרנסו במעמד־נפשו של האורח בלבד, אלא גם בנפש מעמדה של העיר. לא אעלים, כי מעמד־נפשי היה עשוי לסייע לכך — צעיר הייתי בימים ההם ונתבקשתי בראשונה לבוא לעיר אחרת, רחוקה למדי, כדי להשמיע בה דברים בציבור, וקשה לומר, כי שמי הלך לפני, שכל פרסומי ברשות־הרבים קונטרס־שירים וגם הוא פרסום מסופק, שכן הסמכתי גניזתו לדפיסתו, וכן כמה דברי סיפור משל סופרים עברים (ג. שופמן, ד. שמעונוביץ, מ. בן־אליעזר) שנדפסו בתרגומי הפולני על ידי הנריק השלס ב„כוויר״ הלבובאית ושנים שירים ביידיש שנדפסו על ידי יצחק לופבן ב„פאלק און לאנד״ בוורשה. אין זאת, כי אם אחי הצעיר, ניסן, שעבר, לאחר גמר האקדמיה למסחר, לעבוד בפירמה הנחשבה של זליג בוראק בסטרי, הוא שהוציא לי לתומו מוניטון, והוא שהביא לכלל זימון ביני ובין יהושע אוברלנדר, מטובי העברים שבעיר, ונפתיתי לו לבוא ולדבר לפני קהל־העברים שם. איני זוכר היכן היה אותו זימון — כמדומה ברכבת שהוליכתני אל כנסית „השומר הצעיר״ בהרי הקארפאטים או ממנה — על כל פנים, עד מהרה הגיעתני בכפר מגורי הזמנת הועד הציוני המקומי בסטרי הכתוב בד׳ אלול תרפ״ב, בחתימת הנשיא והמזכיר ונאמר בו, כי בהסתמכם על הבטחתי, הריהם מודיעים, כי ההרצאה תתקיים ביום ראשון בשבת, הוא 3 בספטמבר 1922 למנינם. ענינה של ההרצאה היה דבר־הערכה לדוד פרישמן בסמוך לשלושים לפטירתו, אבל משקראתי בדרך גם על פטירתו של ש״י איש־הורוויץ, אמרתי לכלול גם אותו בדברי ההספד וכן עשיתי. אבל עד שהגיעה שעת הרצאתי, היה סיפק בידי לעמוד על טיבם של צעירי־הציונים בעיר. בשבת התכנסה, לפני הצהרים, באולם של פועלי הרכבת, חבורה גדולה לשמוע הרצאה של אורח, איש פועלי־ציון שמאל, ב. וינוגורה (שכינויו היה ידידיה) שהטיח דברים קשים כנגד התנועה הציונית, הסתדרותה, וביחוד

מנהיגיה. דבריו העלו ויכוח ששיתפו עצמם בו ישראל איגרא וכן שניים מן החלוצים יוצאי־רוסיה, שמדורם היה פה, רבינוביץ ויוסף סלבן (היום: שה־לבן), והצטרפתי גם אני אליהם. שוב לא אזכור מדבריו של המרצה אלא תקיפותם ואף מדברי־ויכוחי לא זכור לי אלא פרט מועט: המרצה, שהעמיד את חיים וייצמן ככלי־שרת מכריע בביצוע תכניותיה האימפריאליסטיות של אנגליה במזרח התיכון, ראה לכנותו ולחזור לכנותו אונטעראויוונפאליטיקער, דהיינו: מדינאי שמאחורי התנור, והעמדתי בדברי פנים של תמיהה: הנה בריטניה רבתי, הפיקחת והערומה, יוצאת לעשות בתכניות גדולות ונפתלות כאלו, ושוב לא מצאה אמצעי מתוקן לכך, אלא איש שהגדרתו מדינאי־שמאחורי התנור. בערב באתי אל הסתדרות החלוצים — ספק חדר־מגורים ספק חדר אסיפות — שולחן ארכרך וכולו מכותם בדיו, כאילו ישבה פה עצרת סופרי סת״ם וסימני אוּלרים מרובים בו, משל השחי־זום לתקן קולמוסיהם, והאוירה בדימדומי־ערב פה כחילופה של האוירה באולם שהיינו בו באסיפת הצהריים. כי שם, עם כל ההמולה הגועשת של המרצה, שורה היתה נעימה מתונה, כמעט בעלביתית, ואילו פה, עם כל הרחישה האינטימית, שורה היתה נעימה שוצפת, כמעט יחפנית. הנוסח הזה לא של החלוצים בני־העיר היה, אלא של החלוצים שבאו מעבר לגבול וקבעו פה מדורם־עראי — הם היו חומר־התסס, ובי־חוד זכור לי, מלבד הנזכרים, אחד מהם, סולא שמו או כינויו, שהיה כהתגלמות השובבות.

לא קשה היה להבחין בקו־ההפרד שבין שני סוגי החלוצים האלה וכן גרמה גם העובדה, כי חלוצי העיר היה להם מרכז שלהם, בלבוב, ואף חלוצי רוסיה היה להם מרכז שלהם, כמדומה תחילה ברובנה, ואחר־כך בלבוב. ודומה כי הנפש החיה בו יהודה רזניצנקו (היום: ארז), שהיה מבקרם והיה מרצה גם לפניהם גם לפני אר הציבור, ואף ישב פה כמה זמן. וכן בודאי גרמו חילוקי דעות ומפלגה — חלוצי רוסיה, רובם ציונים סוציאליסטים היו, ואילו חלוצי העיר רובם או מחוצה למפלגה, כאנשי „השומר הצעיר״, או קרובבים לפראקציה ראדיקאלית־דמוקראטית, שסופה „התאחדות״. אך דומה, כי גדול משני קוי הפרד אלה היה שוני ההווי — חלוצי העיר ישבו איש איש בבית הוריו, ואילו חלוצי רוסיה, כמין קומונה היתה להם. אבל דווקא השוני הזה יותר משהרחיק קירב — בשלו נעשו חלוצי־חוץ המעטים כעין מרכז של חיקוי. ההרפתקאות שעדו עליהם בברית־המועצות,

וכן הישיבה־שלא־בהיתר בפולין עטרום כמין עטרת של קדושה (והיו בהם שחזרו לעזור להבריח חבריהם, וזכורני תיאור ששמעתי בענין אחד מהם, קיטאיגו־רודסקי שמו, שכרך עצמו כריכות של ספרות ציונים וחזר ועקבותיו שוב לא נודעו), משנצטרפה לה עטרת של חולין (מנטאליות של בוהימה) נעשו בחזקת מוקד של מופת.

כשנדרשתי להשמיע פה הרצאה, נעניתי, אבל שוב איני זוכר ענינה — מה שזכור לי, כי עצם ההרצאה בפני סוג חלוצים, שיותר משאני עשוי ללמ־דם הם עשויים ללמדני, היה קשה עלי. ואף חלוצי העיר לא היו עשויים להקל עלי — מהם שעמדו על סיפה של עלייתם, וראש להם מי שאמרה דברי פתיחה להרצא־תי, צפורה בוק (אחר כך: כהנא) וכמותה גם אחרים, מהם זכורים לי וואלד הצעיר ורפפורט שנקרא הנגר האדום.

כמדומה אפלולית החדר שהתעבתה והלכה וממילא חסמה פגישת עיני המשמיע ועיני שומעיו ושומעותיו (מהן יפות להפליא, כשל לאה פיקהולץ), היא שהציל־תני ממבוכתי.

ב

אולם מבוכה גוררת מבוכה, והיא באה עלי כתו־מה למחרת בלכתי להרצות את הרצאתי באולם ה„עב־ריה״, בעיצומו של יום, כשמפלט האפלולית ואפ־שרותו רחוקים ביותר. כי בינתים הכרתי מותיקי העברים גם מצעיריהם — בראש הותיקים היו הרב ר׳ אליעזר לאדיר, שהכרתיו לאחר תפילת ליל שבת, ועצם מראהו מילאני פתיעה: רב חרדים בקהילת גליציה נודעת והוא חבוש צילנדר ודיבורו גרמנית שבה הוא מפרסם שיריו כשם שהוא מפרסמם עברית. וכן ר׳ יצחק אהרן ברנפלד שהכרתיו למחרת השבת במסעדה־גן ודרך היכרות מוזרה קצת, כי הנה ישבנו אחי ואני, סעדנו פת שחרית, ולפנינו איש שתהיתי לעומתו מתוך שהזכירני קלסתר ידוע, ועד שנתחוור לי מי הוא, קם האיש ופסע כנגדי ואמר: אתה טועה, כי לפניך אחיו. לשמע דבריו אלה נזכרתי את מי הוא מזכירני, את שמעון ברנפלד שידעתיו מתוך גלויות ואנתולוגיות. מתוך שיחתנו, שסבבה על עניני כתב־העת „המזכיר״ שערך בנעוריו, זכורה לי במיוחד תשובתו לתמיהתי על שלא די היה להם ל„שומר ישראל״ ול„אגודת אחים״ האַסימילאַטוריים בכתבי־עת לועזיים ונבהלו לעשות גם את האות העברית סרסורית לה. היתה זו תשובה קצרה וחדה: אדוני, לו קראת את „המזכיר״

וידעת, כי כל אותה האסימילאטורית היתה בקטנה אחת, שכתבתי שם החודש: פאזדז׳ערניק (אוקטובר) וכדומה. חששה היתה בי, כי גם הרב וגם הסופר עשויים לבוא לאסיפת „העבריה" (למזלי לא ידעתי אז, כי בעיר יושב גם משיירי־המשכילים מנדוחוביץ בעל „אספק־לריה־מאירה", נכדו של רב העיר המפורסם, ר' ענזיל צויזמר.

ולפי שחששה מולידה חששה עלה בי חשד, שמא בא גם לימי החגים בן־העיר צבי דיזנדדרוק והוא שוהה בה ויתאווה לבוא גם הוא — איך אשא פנים ועין. הוסף עליהם צעירי־העברים, ביחוד יעקב זמאן וכן מי שהיו חובשי בית־המדרש כגון יצחק זילבר, שהפליאוני בבקיאותם, ואתה מבין על מה חלשה דעתי, עד כי ביקשתי היתר לדבר יידיש, וחזרתי בי מבק־שתי, שהרי אין „העבריה" יכולה לעשות תפקידה פלסתר, ואמנם אלהי העברים היה בעוזרי — דרשתי דהרה כעל גלגלים זפותים, וממרחק הימים אני מפקפק מאד אם הייתי היום מסוגל לגלגל בפרשתה בביטחה כל כך. כנראה הרבה הגיל עושה וגיל צעיר ודאויותיו מרובות וספקותיו מועטים, וקצרתי קציר הגון של ברכת יישר כח.

והיא היתה נסיבה שחברי „העבריה" ראו במכתבם בחתימת יעקב זמאן ויונה פרידלר הכתוב ביום י' שבט תרפ"ג להזמינני לעצרת ביאליק (כנראה חגיגת יובלו החמישים) ולעוררני כי „תרציא מענינא דיומא שזהו הסעיף הכי חשוב בפרוגרמת הנשף", וודאי הייתי נענה להם, אילולא חולי־השיתוק שריתקני לימים רבים. אבל אם לא היה בידי לבוא הרי ידעתי על הנעשה בחוג החלוצים ובחוג העברים, שקיימתי חליפת מכתבים, לא בלבד עם אחי אלא גם עם אחרים ודורשי רשומותיה של העיר יכולים מתוך עלי־האגרות המוצהבים לצוד פרטים ופרטי פרטים — אם על נשפי פרידה של חלוצים עולים (בכלל המשתתפים נזכרים, חיים יאש, וויינברג, סולא, רבינוביץ, חיקה, דולק, פייגה, מאליה); אם על מיני אירועים בחיי הציבור שבעיר (כגון חגיגת חנוכה של „אמונה" על דרך נשפי מסכות וכן מיטינגים וקומרסים) או ערב מכבים באולם „יד חרוצים" בהשתתפותו של הזמר העממי לרמן; הצגות מועדון החובבים, כמו „גאָט, מענטש און טייוול" (אחי שיחק את לייזר בדחן) וכן „די ירושה" ו„אוריאל אקוסטא". ואף מעשה הציונים הכלליים שייסדו „מרכז רוחני" ונציגים שונים, לרבות הרבנות ושלומי אמוני ישראל, במברכים, ושלושה צירי סיים, אינזלר וזומר־שטיין ואייזנשטיין, בנואמים. אבל עיקר הקנין שנקנה לי היא חווית עיר נאה ואהודה החוזרת וניצבת לפני בחינה ובשחוקה (לשנים כשהזכרתי לאחד מבני העיר, והוא חובש בתל־אביב, את כתובת השלט שעל גבי חנות לאמור: Ten długo żyje, kto u Wolfa wodę sodową pije כלומר: זה מאריך ימים השותה אצל וולף מי־סודה, אמר לי בכובד ראש גמור: גלייבט מיר, אַז איך לעב נאָך פון דעם ביסעלע סאָדע־וואַסער. לאמור: האמינה לי, כי עודני חי ממעט מי סודה אלו).

ומשנה קנין לי החברים שקניתי לי, נערים ונערות טובים, שחן העיר היה עליהם ולא ייפלא, כי ככל שנזדמן לי לשמוע ולקרוא מקורות העיר ואישיה, שיבצתי את דבר השמועה והקריאה בזכר פגישתי החיה וחוויתה, עד ששיעורה לממדיו כאילו הלך והוסיף בקרבי בהמשך השנים.

ג

וראשית תוספת מפי אבי מורי עליו השלום — כשסיפרתי לו עד מה נאהבה עלי העיר הזאת, אמר לי, כי אני כנראה משלם אהבה תחת אהבה והזכיר כי בימי נעוריו היה מהלך עם רעו־כנפשו, אברהם רובינזון, שהיה אחר כך מעסקני התנועה העברית וסופו מזכירו של דוד וולפסון ונלווה להם בן סטרי, שבא ללמוד בגימנסיה בעירנו, הוא אפרים פריש. הגימנסיה בעיר מולדתי, ברודי, היתה בימים ההם אבן שואבת — ראשית היתה סגורה בשבתות; שנית לשון־לימודה היתה גרמנית, ושעל כן נמשכו אליה תלמידים מקרוב ומרחוק, ואמנם בין תלמידיה אתה מוצא את יהודה לייב לאנדא מלבוב, שסופו רב ראשי בדרום־אפריקה, את בנימין וולף זיגל מזבאראז' שסופו עורך „אוסט אונד וועסט", את מיכל ברקוביץ מבור־ריסלב, שסופו מזכיר הרצל ומתרגם כתביו ואחרון אחרון את אפרים פריש מסטרי, שסופו סופר גרמני־יהודי נודע (מידידי מ. י. ברדיצבסקי ויעקב קלצקין) ולקטור הוצאת פישר המפורסמת. חבורה זו אף היא עסקה במין „עבריה" בימיה — הרי הם, בצירופו של זוג עלמות, הציגה פה ב־1890 מחזה עברי „יש תקוה" שמו. עד־מה עיר ברודי נאהבה עליו, על אפרים פריש, אתה למד מתוך רומן הבכורה שלו Das Verlöbnis (ברלין 1902) שענינו ככותרת המשנה שלו, סיפורו של נער וממילא הוא שתול בעיר־מולדתו ונופה, אבל המעיין ימצא קוי־תיאור השאולים מעיר־לימודו באופן שמראה ילדות ומראה נעורים משורגים בתיאוריו — מכאן תיאורים של רחבי משטח היאה למישור נהר הבוג ומכאן תיאורים של מעלה הר ומדרונם היאה

לרוכסי קארפאטים. ויש כמובן תיאורים במזל־תאומים, ששני הגופים כממוזגים בהם, והרי דוגמת־הפתיחה:

אך כמה פסיעות מעם הגשר הזה המוליך מעל הנהר בואכה לאפר נשתתקה חמולת העיירה בבת אחת כבלועה בשלטונו של הנהר, שהתחיל פה; מעט הבקתות הקטנות, שעמדו פה במפוזר, כבר היו בכלל־תחומו — בין מסילת־הרכבת החדשה ודרך המלך פשטה אדמת המרעה הרחוקה, מפוסקת גדמים חומים והולכת ומצירה לצד הנהר. מכודר ענגים עבים, אדמומיים, התגולל האבק החם מעליו, בשטפו בהלמויות מתונות את שיחי הגדה שהיה מצופף למטה במורד שבין הגשרים כברת פרא קטנה. שיחי עצי ערבה סמיכים, דרדרים גבוהים וסבכי־פרע מבולעים למיניהם נעשו כתפ־תולת לא שביל־בה, ובעביה אף עצי ליבנה צעירים נענעו כאובדים את נופם. הנהר העובר על גדותיו נבב קרחות ופנות־מחבואים זעירות וגיבב שורשים ושרידי אילנות על גבי הקרקע המגודש אבני חלמיש וצור.

אפשר מאד שהתיאור הזה הוא ניסוי־בראשית דק ומדויק לנופה של עיירת מזרח־גליציה, מעשה ידי סופר יהודי שהקדים לעשות בשפת לועז מה שעשו לימים סופרי החבל ההוא בשתי לשונותינו. והסופר עצמו ראוי לתשומת דעת מיוחדת וכל שיעסוק ברומ־ניסטיקה או נובליסטיקה, מעשה סופרינו ילידי מזרחה של גליציה, יהא חייב לפתוח את דיונו בו, שכן הוא כקפיצה ראשונה למה שקראנו לימים בסיפוריהם למן ש״י עגנון, א. מ. פוקס, אשר ברש עד רחל קורן ואיציק מצקר. והוא אמנם העלה מיד עם פירסומו גל של פולמוס — ראה למשל, הערכתו של א. שטאנד (ניתנה במבחר כתביו בתרגומי העברי) וניתן למצוא השגה עליו במאמרה של תמר בוכשטאב־אביונה, בת סטרי, מעל עמודי „ווסכוד״. אנשי סטרי ענין מיוחד להם ברומן הזה — רקמת העלילה יניקתה מחייה; עיצוב הנפשות מחצבתו בטיפוסיה ואישיה; רשמי נופה יסודם בה גופה שהספה מקרוב ומרחוק בא אך לחזקו. ואם בספחי ממשות מיוחדים כך, בספחי אגדה כוללים לא כל שכן, והרי פרק שמקומו וזמנו בכל עיירת ישראל:

אביו, איש עני — סיפר ליאו — חלה פתאום, והוא אנוס היה לילך לבית־המרקחת, השעה מאוחרת ביותר בלילה ואימה חשכה. ויהי בבקשו לעבור על פני בית־הכנסת הגדול, דומה עליו, כי מי שהוא רוצה לעכבו. הוא מביט למעלה. כל החלונות שופעים אור, והלא ידע, כי אחרי תפילת מעריב נסגרים פתח ושער. מה זאת? הוא מהרהר בתמיהה — הוא ניצב ליד השער ומקשיב — הוא שומע קינות ותפילות —

„אלה היו המתים״

„שקט״

פתאום קורא קול נורא את שמו. תארו לעצמכם, בקול ברור ורם: יעמוד דוד בן מאיר! — עתה הוא כבר רוצה לרוץ, אך איחר. השער נפתח, הוא נתפס — ידים לבנות נושאות אותו אל לפני השולחן הגדול — פה מונח ספר־תורה מגולל, עליו לברך ברכת התורה ולשמוע את הפרשה. מסביב המייה ורחישה כשל רגלים שועטות. אך אין הוא רואה כל מאומה זולת אור נרות בכל — —

בבוקר השכם נמצא ישן על הסף. נשאל ונחקר, אך לא השיב מאומה, כל מאומה — כמאובן היה. הוליכוהו הביתה — לא יכול היה ללכת. אחר כך שכב חולה והדוקטורים לא ידעו, מה עליו. הלך וכחש והחליש, עד שדעך וכבה כנר, אומרת אמי. — אני עוד ראיתיו. אך לפני מותו סיפר הכל.

ולא הבאתי את הפיסקה הזאת משום ייחודה, שהרי מחברים הרבה שהביאו לפנינו מחויות ילדותם, מספרים לנו כענין זה וקירובו. אלא הבאתיה משום טיפוסיותה דווקא, משום צרכו וכרחו של המספר לשלב זכר־חויה זו. כי עם כל התהיה על קצת זוטות, כגון ששם הדוד הוא Methusalem (ככל המשוער שם קודש שלו אינו מתושלח אלא משולם), הרי המהימנות היא מידת הסיפור, ואין בו מטרחת־הסיגול ,כפי שמצינו במספ־רינו הלועזים דור לפניו. וניתן לומר, כי בסיפור הזה, גם אם לא נפטר מאחרית נשובת משכילית כליל, מספר המספר את עצמו וסביביו גם בלעז כדבר איש אל בני עמו. אכן, רחקנו פה מרחק רב מסיפורי קארל אמיל פראנצוז, שגם בן סטרי בדורנו, הוא שטארק־סטריקובסקי, לא ניצל, אם במודע או בלא־מודע, מצד של שיבה אליו.

ד

אם אבי עוררני על כך ,כי הרומן הקטן שביני, בן־ברודי, ובין סטרי קדם לו רומן גדול ממנו שבין אפרים פריש בן־סטרי ובין ברודי, הרי עצם זכרו של הסופר הזה שהפליג לגרמניה וכלכל כתיבתו בלשונה, הוליכני לר׳ אליעזר לאדיר, שישב בסטרי על כס־רבנותה ומיטב שירתו גם היא בלשון הזאת. הרוצה לעמוד על אופיו, יילך אצל מאמרו המצוין של ר׳ אליעזר מאיר ליפשיץ, אבל בירור אופיו אינו עדיין בירור סודו — כי הנה מונחים לפני שני ספרים קטנים, הספר האחד כך לשון שערו:

„דרשה לשבת תשובה (מאת) הרב הגאון וכו׳ מוהר״ר אליעזר לאדיר זלה״ה האבד״ק סטרי והגליל״

(סטרי תרצ״ג) והיא קונטרס לדוגמה שכך תחילתו: בבעזה״י / הלכה / ריש יומא שבעת ימים קודם יוה״ר מפרישין כה״ג מביתו ללשכת פרהדרין ומתקינין לו כהן אחר תחתיו — — ובגמ׳ שם (י״ג). למי סגי ליה בתקנתא — — וכאן ה״ק בספר ברית אברהם (סי׳ קי״ט) ממשנה (דגיטין פ״א) כתב לגרש את אשתו ונמלך — ונ״ב דהנה הח״ס ז״ל בח״י לגיטין כ׳ הא דב״שא פסלה מכהונה לא מטעם שם גירושין וריח הגט אלא מטעם שם זונה — — אך אכתי יש לעיין בזה — — אך אפילו למסקנת הש״ס שם נכון — —.״ ואילו הספר האחר כך לשון שערו:

El. Ladier / Gedichte / Verlag Dr Heinrich Glanz Wien (1933)

וכך שיר הפתיחה למדור שעניינו חיי המשורר:

Ich singe wie der Vogel singt / Der eingefangen ist / Zu dem kein Waldesrauschen dringt / Und den kein Lichtstrahl küsst / Der sich auf keinen Zweig mehr schwingt / Auf keinem Wipfel thront / Ich singe wie der Vogel singt / Der in dem Kaefig wohnt /

כלומר אני שר כשיר הציפור הכלואה, אשר לא תחדור אליה המולת־יער ולא תשקנה קרן־אור, אשר לא תאביר עוד על ענף, ולא תמלוך על אמיר, אני שר כשיר ציפור אשר בכלוב תשכון.

מבטי מרפרף מספר לספר, והריני מתקשה להבין, האמנם יד אחת כתבה את שניהם — את השקלא־וטריה על מושגיה, שהם עולם לעצמם ואת הליריקה על דימויה, שהם עולם לעצמם מבלי שהעולמות יתנגשו בקרבו. ואולי הוא עצמו השיב תשובת מה בשירו „מזכרונות ילדותי״, שבו יספר על אגדה נפלאה, שסיפרה לו אמו והיא שארגה במוחו חלומות של זהב והשעה שבת בין ערביים, בזמר זקנו בנעימה אתקינו סעודתא וקול אמו השתפך כגולת כסף צלולה:

ותקח האגדה את נפשי הקטנה
תחת כנפה השחורה
ותשא אותה לעולם פלאים
שכולו יופי ואורה.

והיא שטה עמו בספינת קסמים וסביבה נהרסו תחומי הזמנים ותחומי המקומות ושכח כל אשר סביבו בבית, אך בעודו חולם חלומו בהקיץ —

פתאום העירתני גערת זקני
ונפשי ממרום נפלה

„דומה שתקום משינה עמוקה
מהר קח ההבדלה״.

כביכול חשף הרב־המשורר יריעת סודו והראנו נפשו שנקלעה בין אגדת אמו, והיא שהעלתה את שיריו ופזמוניו לבין גערת־זקנו, והיא שהעלתה את השקלא־וטריא, ומזיגה ביניהם — אין.

ה

ועוד נועד לי לראות את סטרי פעם אחרת אלא שהפעם תכלית בואי בלעה מראות סביבי — באתי עם האיש המופלא, אבי החלוצים, ד״ר הנריק סטרנר בשני ענינים נחשבים: הענין האחד — גמר משא־ומתן עם מר קליין בענין בתי מלאכה; הענין האחר — העליה של חלוצות אמיצות — רחל מלר, רצה רוזנברג, רבקה ריינהרץ ורבקה פלדהורן — שנלחמו על רשיונות עליה, שלא בחסד נישואים מדומים אלא בזכות עצמן וסופן ניצחו ועלו ופתחו את הגל הגדול של העליה הרביעית.

מפי מר קליין שמעתי, כי סטרי ותק לה בציונות המעשית ועוד בשנות התשעים היתה בה אגודה „אדמת ישראל״ ששלחה שליח מיוחד, את מר שטרן לארץ־ישראל לבדוק אפשרויות התישבות־למעשה והוא חזר ובשורות טובות בפיו, אך מיתתו החטופה גרמה שתוכניתו לא יצאה לפעולות. לשנים אף ראיתי קונטרס שהוציאה אותה אגודה וכך לשון שערו: „אדמת ישראל! וקול קורא במדבר פנו דרך ד׳ / ישרו בערבה / מסלה לאלהנו! / פרייז 8 קר. Admath Israel Selbstverlag des Vereines Admath Israel / in Stryj / Druck v. A. H. Żupnik in Drohobycz.

והרי קצת קטעים ככתבם וכלשונם:

אָט הערט וויא ביטטער און שווער עס איז אָנגעקומען איידער מיר האָבן דעם פעראיין אדמת ישראל אין סטרי געגרינדעט! מיר מיזן עס ערצעהלען כדי עס זאָל חאָטש אנדערע שטעדט אזוי שווער נישט אָנקומען צו גרינדען אזאָלכע פעראיינע!

פין די יינגסטע גזירות אין רוסלאנד וואָס זייא ברענגין יעדן מענשין צו טרערין האָט מען אויך בייא אונז וויא איבעראל אָנגעהויבען געשמאק צו שמיסין פין ארץ ישראל.

אין דער דעבאטטע האָבין זיך בעטהייליגט דריי־ערלייא ארטן יידין או. צ. (און צוואָר) דיא קאָנסערוואטיווען, דאָס זעננין די פרוממע דאנן דיא מיטטעל פאַרטייא אין שליעסליך א משלחת פון יידישע פריצים געגאנט אסימי־ליטאָרען!

ולאחר שמובאים עיקרי המחלוקת ביניהם מגיעים לענין ארץ ישראל והתחדשותה:

וויר הערין שאהן איצט פין 15 קאלאניען וואס באַשטעהן שאָהן אין פאלעסטינא זייט עטליכע יאָהר, האָבין גאַר קיין חרטה וואס האָבין זיך דאָרט באַזעצט. זייא שרייבין אונדז אז זייא געפינען זיך אין גן עדן געזונדע לופט דיא עדעלסטע פריכטע, בעסטעס קוועללנוואססער, די פיינסטען עהלע אין בעסטען וויינע האָבין זייא פאר ראַזיונע ברויט אין רוססישער וואָדקי! — — אין נאָכדעם עס איז דאָרט דאַ פאר מילליאָנען יידין פּלאַטץ, איז גאַר קיין שאלה נישט פארוואס מיר ציהען „ארץ ישראל" פאר פין אנדערע לענדער!

ו

ובסיום דברי אחזור לביקור הבכורה לשם הבלטת פרט שעלה בזכרוני זה מקרוב בסעודה שנערכה לכבוד משתתפי הכינוס השלישי של מדעי היהדות בירושלים — והוא דבר שיחה עם זקני העברים בסטרי שגילגלה במימרתו הידועה של אחד־העם: מה היה אילו שעת תרגומו של המקרא ליוונית היתה גם שעת תרגומו של אפלטון לעברית. אמר ר׳ יצחק אהרן ברנפלד, כי הוא היה מסתפק בתרגומו של פילון האלכסנדרוני, אמר ר׳ אליעזר לאַדיר, מי יודע אם בחילופים מאוזנים כאלה לא היה חלילה נשמט עם־ישראל. ואני הקטן, רוח בדיחות היתה בי, ואמרתי, כי אילו הייתי בדורות ההם, הייתי מעדיף על תרגומו של אפלטון תרגומו של אריסטופנס. ודאי אילו נלחצתי אל הקיר ספק, אם הייתי יודע מה פני קומדיה בעברית — אמנם אחת ידעתי, שכן בין ספרי אבי היה גם ספר: „חונן ונותן / חזיון שחוק בחמש מערכות" והוא תרגום הקומדיה של לסינג Der Freigeist ומלבד שם המתרגם: דן הכהן, היתה גם החותמת שלו Don Kohn, Stryj כאות שאבי קנה את החיבור מידי המתרגם, הוא הוא שבתו היתה אשת ראובן אשר ברוידס ואמנם בנם נקרא שם כהן. אבל לא יכולתי לשער, כי אמנם גם את אפלטון גם את אריסטופנס יתרגמו ללשוננו שני בני סטרי, את הראשון — צבי דיזנדרוק ואת האחרון — יצחק זילברשלאג. לאמור העיר הזאת העמידה תורגמנים לכפל הפנים של הקלאסיקה, להיות כובד דעתה וקלות דעתה כאחדים בידנו.

ירושלים, חנוכה תשכ״ב.

• • •

נפתלי טלר עו״ד

אגודת הסטודנטים האקדמאים בסטרי

החל מראשית המאה העשרים שלחו יהודי סטרי, כדוגמת יהודי הערים הגדולות בגליציה, את ילדיהם לגמנסיות ולאוניברסיטאות. גדול היה מספרם של נערים וגם נערות בסטרי שלמדו בגמנסיות ממשלתיות והמשיכו במוסדות השכלה גבוהים. לעובדה זו נודעה חשיבות רבה. הנוער האקדמאי היה גורם מתסיס ומעורר בחיים הציבוריים־הלאומיים של יהודי סטרי.

אישים ידועים ומפורסמים בתנועה הציונית: ד״ר ג. ציפר, הסנטור ד״ר מ. רינגל, ד״ר א. אינזלר, ד״ר א. שמורק ואחרים היו תלמידי הגמנסיות בסטרי. בהיותם תלמידים בגמנסיות הפולניות, גדלו והתחנכו כחברים בחוגים ציוניים, שהיו אסורים מטעם השלטונות הפולניים. אחר כך היו התלמידים האלה ממנהיגיה וקברניטיה של תנועת התחיה.

לאחר מלחמת העולם השניה ולאחר הצהרת בלפור גבר הרעיון הלאומי גם בקרב הנוער הלומד בבתי הספר התיכוניים ובאוניברסיטאות בגליציה. רובו של הנוער הלומד התאגד באגודות אקדמאיות ציוניות, ב„השומר הצעיר" — הנוער בגיל ביה״ס התיכוני וב„אמונה" — הנוער האוניברסיטאי.

בשנות 1918—1925, בתקופת העליה השלישית, הפסיקו רבים מחברי האגודות האלה את למודיהם, עלו כחלוצים לארץ ישראל ובחלקם נמנים היום עם חברי הקיבוצים הותיקים של העליה השלישית.

לאחר מלחמת העולם הראשונה נוסדו בסטרי נוסף על האגודה הותיקה „אמונה" האגודות האקדמאיות: „מכביה", „קדימה", „חברוניה", „ז.א.ס.ס.", שריכזו בתוכן כמעט את כל הנוער האקדמאי היהודי בעיר.

קבוצת עולי הצה"ר והביתר (1933) — אַ גרופּע עולים פון „רעוויזיאָניסטן" און „ביתר"
עומדים מימין לשמאל: י. פיקהולץ, גלר, מנפלד, ח. סולדן, מ. קז.
יושבים: פישל, מילרד, י. חלדמן, ד. זיידמן, ש. גרטנברג, י. גרטנברג.

ועד „אגודה העבריה" — קאָמיטעט פון פאַרבאַנד „עבריה"
יושבים בשורה ראשונה מימין לשמאל: הנדל, אהרון ויס (צחור), יונה פרידלר, ד"ר יוסף ש־לה (שוסטר), יונה גלרנטר, יהושע טילמן, יוסף ריכטר; עומדים מימין לשמאל: יעקב שטרק, נפתלי גלרנטר, יצחק שור, בן־דיד שורץ, נתן קודיש, יהושע אוברלנדר, אריה סכר.

הנהגת מפלגת העבודה הציונית „ההתאחדות" 1925 — אַרבייטס־פּאַרטיי „התאחדות"
מימין לשמאל יושבים: א״ייזנשטיין, ד. ווייס, ל. שוומר, דוד זיידמן, א. פריש, י. גרטנר, ל. גרפינקל.
עומדים: א. רוטפלד, פאטרך, רובינזון, ט. טאדאניר, מ. קלאר, י. פרוכטר, ב״צ גרפינקל.

חוג ויצ"ו — דער וויצ"אָ־קרייז אין סטרי

שורה ראשונה יושבות: מישל, אייזנברג, קאופמן, רחל כץ, זיינפלד.
שורה שניה: לרר, ספיר, זולדן, קנולר, קרבס, לאוטמן, חלפינגר.
שורה שלישית: גלרט, אפפלגרין, ארנולד, אוסטריונג, ארליך, אפפלגרין הנדל.
מימין לשמאל:

הודות לקרבתה של העיר האוניברסיטאית לבוב יכלו הסטודנטים היהודים ללמוד בבית הוריהם בסטרי ולנסוע ללבוב לשמוע הרצאות ולבקר בסמי־נריונים. גם מפאת המצב הכלכלי לא יכלו רוב הסטודנטים לגור בקביעות בעיר האוניברסיטאית. זוהי אחת הסיבות למציאותו הרצופה והקבועה של נוער אקדמאי יהודי רב בסטרי ולפעילותו הארגונית באגודות אקדמאיות.

מחוץ לאגודה „אמונה" היו האגודות הנזכרות לעיל מסוג הקורפורציה האקדמאית הציונית בוינה „קדימה", שעם חבריה נמנה גם מיסד הציונות, ד"ר בנימין זאב הרצל.

הקורפורציות היהודיות בסטרי לא הלכו בעקבות הקורפורציות המערב אירופיות שאליהן נתקבלו רק תלמידים („Burschenschaft"), אלא קיבלו גם סטו־דנטיות כחברות באגודה.

ראוי לציין, כי על יד כל אגודת אקדמאים היו קיימים חוגים וקבוצות של „בני האגודה". אלה היו תלמידי גמנסיות מגיל שתים עשרה, שקיבלו חינוך ציוני בהדרכת „האחים האקדמאים" חברי האגודה. הצעירים למדו את השפה העברית, תולדות היהו־דים והציונות, גיאוגרפיה של ארץ ישראל, ונבחנו בפיקוחם של החברים הקשישים. נתקימו מסיבות „עונג שבת" ובהן הרצו והתוכחו על נושאים לאומיים וציוניים.

חלק חשוב מפעולות האגודות האקדמאיות הוק־דש לחינוך האופי, פיתוח המשמעת, תחושת הגאוה והכבוד הלאומי, הרגשת האחוה, עזרה הדדית, כיבוד הקשישים וטיפול באחים ואחיות הצעירים בני האגו־דה. טיולים, אימוני ספורט, סיוף וכו', חישלו את כוחם הפיזי של בני נוער אלה בגולה. כאשר פרצו מהומות אנטישמיות באוניברסיטאות פולין, ידעו הסטודנטים היהודים להשיב מלחמה שערה ולהגן על כבוד חבריהם וחברותיהם היהודים, תלמידי האו־ניברסיטאות.

הודות לחינוכו הלאומי היה הנוער האקדמאי היהודי בסטרי מחוסן נגד האידיאולוגיות הזרות וראיה לכך — לא היה בסטרי מקום לאגודה אקד־מאית יהודית אנטיציונית.

האגודות עמדו בקשר עם אגודות אקדמאיות יהודיות בלבוב, קראקוב, ורשה וגם עם הקורפורציה „אל־על" שעל יד האוניברסיטה בירושלים. האגודות בסטרי היו מיוצגות בכינוס העולמי הראשון של האגודות האקדמאיות היהודיות שהתקיים בריגה.

חברי האגודות היו פעילים בכל המוסדות והאר־גונים הציבוריים והציוניים בעיר, כגון, בקק"ל, בקרן היסוד, בהסתדרות „החלוץ". אחרי שנת 1933 עמדו חברי הקורפורציות על המשמר, נכונים להגן על האוכלוסיה היהודית מפני התגרותו של הנוער האנטישמי הפולני והיו פעילים בארגון החרם על תוצרת גרמניה ההיטלרית.

צביונן של רוב האגודות האקדמאיות היה בלתי מפלגתי ובדרך כלל לא התערבו בסכסוכי מפלגות וסיעות ציוניות, חברי האגודות היו מבחינה מפלגתית חברים במפלגות שונות, אולם חלוקת הסרטיפיקטים לפי מפתח מפלגתי גרמה להתארגנותם של האקדמ־אים לפי גוון מלפגתי וכך קמו: „ז.א.ס.ס.", אגודת אקדמאים ציונים־סוציאליסטים ו„ה.א.ז." הסתדרות האקדמאים הציונים מיסודם של הציונים הכלליים".

● ● ●

מגר. אריה הובל

האגודה האקדמאית „אמונה"

על רקע התעוררותה של ההכרה הלאומית הציונית בקרב יהודי סטרי, בסוף המאה התשע עשרה, קמה ב־1903 האגודה האקדמאית הראשונה „Veritas". כעבור מספר שנים שינתה האגודה את שמה ל„אמונה". מיסדי האגודה הזאת היו ד"ר מיכאל רינגל, ד"ר אברהם אינזלר, ד"ר רחנצויג, הסופר מרק שרלג, ד"ר נורברט שיף.

השם „אמונה" נלקח מהפסוק בתפילה „אני מאמין באמונה שלמה". הרוח שפעמה בלב חברי האגודה, העידה, כי כשמה כן היא. חבריה האמינו בערכיה הנצחיים של היהדות הלאומית, בתקומת העם היהודי ובנצח ישראל.

ה„אמונה" היתה הראשונה שריכזה סביבה את האינטליגנציה, את הנוער האקדמאי ואת הנוער מבתי הספר התיכוניים. חבריה באו מכל המפלגות, מ„השומר הצעיר", „פועלי ציון", „כלל ציונים",

„התאחדות", „רביזיוניסטים" ועוד. רישומה של „אמונה" היה ניכר בעיר. פעולתה התרבותית, הלאו־מית והחינוכית הורגשה בכל שכבות העם ובקרב המשפחות האדוקות והמתבוללות גם יחד. פעילות תוססת נמשכה בחדרי האגודה מהבוקר עד מאוחר בלילות. חברי האגודה לקחו חבל פעיל בכל הפעו־לות הציבוריות והפוליטיות, כגון, בבחירות לעיריה, לקהילה או לסיים הפולני, ונציגיה היו פעילים בכל המוסדות והאירגונים הציוניים. בשנת 27—1926 הפכה האגודה לקורפורציה אקדמאית. לסמל האגודה היתה צורת מגן ועליו מגן דוד מוקף שבעה כוכבים על רקע שלוש רצועות בצבע כחול לבן וצהוב. בהתאם לנוהג בקורפורציות, קראו חברי האגודה, איש את רעהו, אח ואחות. בראש הקורפורציה עמד סניור, שלושה קוסניורים, ספרן, גזבר, ועדות שונות. בוגרי הגמנסיות נתקבלו לאגודה בטכס חגיגי. אספות החברים, קונוונטים, נתקימו במסגרת חוגים ובמקרים חשובים נתכנסו כל חברי הקורפורציה.

נשיאי האגודה היו: ד"ר מיכאל רינגל, סנטור, ד"ר אברהם אינזלר, ציר לסיים הפולני, ד"ר מישל, ד"ר נ. שיף, ד"ר מ. קויפמן, ד"ר י. רייך, מגר. ק. אייכהורן, מגר. זלינגר, מגר. ל. איגנבר, ואחרים. סניורים וקוסניורים במשך שנים רבות, שימשו: מרק הורוביץ, ליאון שטרנברג, יצחק פלר, ישראל וידנ־פלד, יוסף ארמן, שמואל שפיגל, משה נגלר, יהודה ויזנפלד, ליאון הובל, הנריך וולפינגר, לולה גרוס־מן, מינה מרבך, פרידה רייך, לוסיה ברמן, לייב פילץ, אדולף צנגבוט, אשר צנגבוט, אוטו פריד־לנדר, יעקב פרידלנדר, רנה לינדנר, אהרון הופמן, ראובן הופמן, דוד הובל, אברהם ושמואל מרבך, יצחק נוסנבלט, מאיר בורר, ויוסף פרידלנדר. חברי כבוד של ה„אמונה" היו: זאב ז'בוטינסקי, ד"ר ק. זומרשטין, ד"ר ה. רוזמרין, ד"ר ליאון רייך, ד"ר א. אינזלר, סנטור ד"ר מ. רינגל, ד"ר נ. שיף, ד"ר צלרמאיר (מה„אמונה" הלבובאית) ואחרים.

• • •

מרק ויזלטיר

„ק ד י מ ה"

בין שתי מלחמות העולם גדל מספר התלמידים היהודים באוניברסיטאות פולין. קמו אגודות אקד־מאיות יהודיות רבות ברחבי המדינה, שאמנם קיבלו את צורות הארגון של הקורפורציות האירופיות, אבל חבריהן התחנכו על ערכי התרבות והמוסר היהודי ועל רעיונות התחיה הלאומית. במס־גרתה של התנועה הציונית והתחיה הלאומית, של ראשית העליות המוגברות לארץ ישראל ובנין הארץ, היוו האקדמאים היהודים זרם אידיאליסטי בעל משקל רב, ולא נגזים אם נציין את התקופה הזאת כתור הזהב של הנוער האקדמאי היהודי בפולין.

הסטודנט היהודי על אף לימודיו וחינוכו במשך שתים עשרה שנים בבתי ספר הפולניים, לא נבלע בתרבות ובסביבה הפולנית. הוא חלם יחד עם עמו המקופח והמופלה לרעה בזכויותיו הלאומיות והאנו־שיות על ידי ממשלות פולין האנטישמיות, על גאולה וחופש, ואלה היו המניעים להקמת אגודת האקדמאים „קדימה" בעירנו.

„קדימה" נוסדה בשנת 1922 ומספר חבריה גדל משנה לשנה. ה„סניורים", ה„קו־סניורים" וה־„פוקס־מיורים" למדו והדריכו את החברים הצעירים להתכונן לדרכנו בעתיד. הקונוונטים המשותפים של האחים והאחיות, ההרצאות, השירים, אימוני הגוף, מטרתם היתה להעמיק את ההכרה הלאומית, להרחיב את האופק הציוני. חברי האגודה התחיבו לחיות חיי חברה ואחוה.

אגודת „קדימה" השתתפה בכל הפעולות והמשי־מות הציוניות בעירנו, והאמינו, כמו אבותינו, ואבות אבותינו, בעתידנו המזהיר ובתחיתו של עמנו בארץ ישראל.

גדול כאבנו על שכה רבים מאחינו ואחיותנו, שחלמו ופעלו להגשמת חזון העם ותקומת ישראל, לא זכו יחד אתנו לראות את ישראל בתפארתה.

הבה ונציין את חברינו, פעילי אגודת „קדימה" בשמותיהם, את המעונים, שנהרגו על קידוש השם ואת אלה שניצלו, יבדלו לחיים, ככל שנוכל להעלו־תם מזכרוננו: הסניורים של „קדימה" היו: דונק

סנדר, ברנרד באומן, סרולק קדיש, וולף קופל, יוזק בר, פילקו רדלר. קר־סניור: מ. לריק (לריקשטין). פוקס מיורים: יוזק אקרט, מרק ויזלטיר, ד״ר הוגו בונום, הנק המרמן.

בשנת 1937 התאחדה „קדימה״ עם הפלג הכלל־ציוני של „חברוניה״ ונוסדה קורפורציה חדשה בשם „מכבאה״ (מכביה), הסניורים היו: נורברט טאלר, פילקו רדלר, סלק הנדל, מרק וויזלטיר, דונק הזלנוס.

חורבנה של סטרי היהודית שם קץ גם לאגודת ה„מכבאה״.

● ● ●

מגר. מאיר בורר

האגודה האקדמאית „חברוניה״

מספר התלמידים והתלמידות בסטרי, שלמדו בגמנסיות ובאוניברסיטאות, הלך וגדל בעשור השלי־שי של המאה העשרים. הנוער הלומד ביקש מסגרת ארגונית לפעילותו. האגודה הותיקה „אמונה״ שימשה לו דוגמה ומורה דרך. גם הדיפרנציאציה האידיאו־לוגית והארגונית בקרב הנוער האקדמאי, שימשה רקע ליסודן של אגודות אקדמאיות נוספות בסטרי. מבחינת המסגרת הארגונית, הווי, מנהגים וסימני הכר חיצוניים, לא נבדלו האגודות ביניהן, כלן היו קורפורציות. אולם כל אחת מהן היתה קרובה לזרם מדיני ורעיוני־ציוני מסוים. וכך נוסדה אגודה אקד־מאית חדשה בסטרי „חברוניה״. מטרת האגודה היתה היתה ארגון הנוער בתנועה ציונית, וביחוד משיכת חוגי הנוער המתבולל למחנה היהדות הלוחמת על זכויותיה בגולה ועל זכות העם היהודי לארצו, החדרת ההכרה הלאומית, הקניית ידיעה בתולדות היהודים והציונות, חינוך ברוח הגאוה הלאומית, שתעמוד לו נגד העולם העוין בשעות מבחן.

בחייה ובפעולותיה של אגודת „חברוניה״ חלו שלוש תקופות: הראשונה — „חברוניה״ בשנים 1925—1929 כאגודת תלמידי גמנסיה; השניה — 1929—1933 כאגודה אקדמאית; השלישית — בשנים 1933—1939. בתקופה האחרונה התפלגה „חברוניה״ לפלג רביזיוניסטי ולפלג ציוני־כללי.

בתקופה הראשונה הצטרפו לאגודה תלמידי הגמנסיות, על־אף האיסור מטעם שלטונות החינוך, שאיימו בגירוש התלמידים מבית הספר, במקרה של השתייכות לתנועת נוער יהודית. תלמידי האגודה הפיצו את הרעיון הציוני בקרב הנוער הלומד ולקחו חבל פעיל במוסדות ציוניים כגון: קק״ל, ויצ״ו וכו׳. היוזמים והפעילים בתקופה הראשונה היו: פריד־לנדר יוסף, סניור ראשון, ממיסדי האגודה; הזלנוס שיקו (אגוזי יהושע), מזכיר ופוקס מיור; פרום אפרים; זולדן עמנואל; זולדן אלכסנדר; בורר מאיר, קר־סניור, ממיסדי האגודה, (עלה לא״י); לוסטיג קלמנס (עלה לא״י). הנפש החיה של האגו־דה בתקופה זו היה הזלנוס שיקו ז״ל, עסקן צעיר, תוסס, בעל מרץ. חתר ללא לאות להגשמה, הפסיק ב־1933 את למודי הרפואה באוניברסיטת פרג, עלה לא״י ומת ללא עת ב־1958.

מפאת עליה גדולה במספר הבנות באגודה, היה צורך באגודה־בת נוספת שמיסדיה היו: בליברג קלרה, וכסלר מניה, נגלר הניה, רודיק מלכה, (עלתה לא״י), נוימן רוזה (עלתה לא״י). מבין החברות הפעילות יש לציין את: לנץ רוזה וגרסטמן גניה שעלו לא״י.

התקופה השניה היתה תקופת הפריחה והשג־שוג לאגודה. התלמידים עמדו בבחינת הבגרות והיו לסטודנטים־אקדמאים. עמודי התוך בתקופה הזו היו: הזלנוס שיקו, גולדברג שלום, גרפינקל מיכאל, אייכ־הורן קרול, נוסנבלט יצחק (עלה לא״י), ארנולד ליאון ושטיינר משה. בתקופה זו נתהדק הקשר בין „חברוניה״ ובין אגודות אקדמאיות הקרובות לה קרבה רעיונית. עלה מעמדה וגברה השפעתה על הנוער הלומד בעיר. ניכר היה חלקם של חברי האגודה בפעולות המוסדות הלאומיים, בבחירות לקהילה, לעיריה ולסיים הפולני. ביחוד היו חברי „חברוניה״ פעילים בהטלת החרם על תוצרת גרמניה, בשנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה.

בין אורחיה החשובים של האגודה היו מנהיגי התנועה הציונית, כמו: גרינבוים יצחק, ז׳בוטינסקי זאב, גרוסמן מאיר, זומרשטין אמיל.

התקופה השלישית עמדה בסימן של התפלגות האגודה. המאבק בקרב ההסתדרות הציונית ופרי־שתו של זאב ז׳בוטינסקי פילגו את „חברוניה״ לשתי אגודות: „חברוניה״ רביזיוניסטית, ו„חברוניה״ ציו־נית כללית. בראש שתי האגודות עמדו שני האחים טלר. באגודה הכלל ציונית בלט הזלנוס דודק, אחיו של הזלנוס שיקו. כעבור זמן קצר התאחד הפלג הכלל ציוני עם האגודה האקדמאית „קדימה״ וכך נוסדה אגודה חדשה בשם „מכבאה״ (מכביה).

● ● ●

אגודת אקדמאים ציונים סוציאליסטים

ז.א.ס.ס.

בשנות השלושים גברה מאוד השפעתה של תנועת העבודה ושל הסתדרות העובדים הכללית בארץ ישראל על הנוער היהודי הלומד בתפוצות הגולה. רבים מהאקדמאים היהודים, בעלי השקפות חברתיות ליברליות וסוציאליסטיות, לא מצאו את מקומם באגודות האקדמאיות הכלל־ציוניות וכל שכן רביזיוניסטיות. הם ראו את עצמם קרובים למחנה העבודה בארץ ולרעיונותיה של מפלגת פועלי ארץ ישראל.

זוהי הסיבה להקמת אגודות אקדמאים ציונים סוציאליסטים במסגרת מפלגת ה„התאחדות". בסטרי הוקמה אגודת „ז.א.ס.ס." בשנת 1931 ביוזמתם של ד"ר עזריאל איזנשטיין, ד"ר עדה בר־לב (קליין) וד"ר משה בר־לב—רינהרץ. חברי האגודה התחנכו על ערכים לאומיים ועל ערכי תנועת העבודה בא"י ורובם התכוננו לעלות לארץ ישראל.

פעילי האגודה היו: ד"ר ע. איזנשטיין, ד"ר עדה בר־לב (בישראל), ד"ר משה בר־לב (בישראל), קלרה זיידמן, הנק מגר, צבי וולמוט (בישראל), לונציה וולף—רוטפלד (בישראל), משה האופטמן וליאורה מלצר־האופטמן (בישראל), אנדה בוכמן, יעקב רוסלר, מונדק פריצהנד, מילק ווייסברט (בישראל), סלקה ווהלמן, רוזקה ביימן (בישראל), בלקה פוגל, רגינה גולדמן, רוזנצוויג, מניה פולק־טדניר (בישראל).

אגודת שוחרי האוניברסיטה העברית בירושלים

בין מוסדותיה של תנועת התחיה הרוחנית התרבותית, לא נעדרה בסטרי גם אגודת שוחרי האוניברסיטה העברית בירושלים. לרגל פתיחת האגודה נתקימה אקדמיה חגיגית בהשתתפותו של נציג האוניברסיטה, ד"ר לכמן.

בראש הפעולה למען האוניברסיטה עמדו ד"ר ז. פרסר, ד"ר שיצר וצבי וולמוט. יש לציין, כי סטרי היתה העיר הראשונה מבין ערי השדה בגליציה, שבה נוסדה האגודה של שוחרי האוניברסיטה העברית והפעולה למענה הוכתרה בהצלחה גדולה.

„טוינבעהאלע"

בסטרי לא נפקד גם מקומה של סניף התנועה התרבותית שהפיצה השכלה ודעת באולמי הרצאות שנקראו „טוינבעהאלע".

בעירנו נמצא ה„טוינבעהאלע" באולם הקסינו הציוני, שבו הושמעו הרצאות על נושאים יהודיים, חכמת ישראל, תולדות ישראל וידיעת ארץ־ישראל. כן התקיימו ב„טוינבעהאלע" חוגים להשתלמות.

המיסד של „טוינבעהאלע" היה ד"ר ביק, הנשיא הראשון של המועצה הלאומית בשנת 1918.

תיאטרון החובבים

התחיה התרבותית, הן בתחום השפה העברית והן בתחומה של לשון אידיש הגיעה בראשית המאה העשרים למלוא תנופתה. בשטח של אמנות התיאטרון הגדילו לעשות המחזאים האידישאים. יצירותיהם הניחו את היסוד לתיאטרון העממי. לא היתה עיר או עיירה קטנה ברחבי פולין ורוסיה, שבה לא היה קיים חוג דרמתי של צעירים וצעירות, חובבי התיאטרון.

על רקע זה של הופעת התיאטרון ברחוב היהודי, נוסד גם בסטרי בשנת 1907 חוג דרמתי. יוזם החוג, מארגנו והרוח החיה שבו, היה אהרן האופטמן, בנו של ר' יצחק (שו"ב) האופטמן. הוא היה גם הבמאי של המחזות, שהוצגו על ידי החוג הראשון בסטרי. חברי החוג היו: מרדכי וגנר, אדלר, אליהו האופטמן, שמעון אקשטין (כעת בבלגיה), חנה ליבוביץ, עטקה וגנר, סלקה שפרליגג, צ'יפה וונדרמן, סלק ולדמן־שוואלב, חיה בר (טננבלט). צייר התפאורות — ברל (דוב) שטרן, הלחשן — משה כץ.

התכנית של החוג הזה היתה מורכבת כמעט כולה מיצירותיו של יעקב גורדין: „גאט, מענטש און טייפעל", „חאשע די יתומה" ועוד.

במלחמת העולם הראשונה נפסקה פעילותו של החוג הדרמתי הראשון והיא נתחדשה בשנת 1917. כן נוספו אז חובבים חדשים: מרים (מניה) האופטמן—ברטשנידר (כעת בישראל), סלקה ליברביץ', רחל אלטשולר, טינקה רוזנקרנץ (מונדרר), מניה איגרא (כעת בישראל), מונדרר, זיידנפרוי, בושקו אפפלגרין, ד"ר מלר (כעת בישראל), ד"ר ליבסמן, ד"ר זינגר. הבמאים של החוג השני היו פרופ' מקס בינגשטוק ורעיתו.

בית־עם

ב־1930 נוסד בעיר „בית־עם". באספה המיסדת מסר ד"ר פרסר דין וחשבון של הועד המכין וקרא את התקנון של האגודה למען בית־העם.

לועד הראשון נבחרו צלר, אפפלגרין, דיאמנט, הרוקח קינדלר, ד"ר קוהן, קרייסברג, קליגר, חיים מאירזון, ד"ר פרסר, מ. שפיגל, ש. שטרן, וינרב, והלמוט.

אגודת „בית־העם" קיבלה מאת הנדבן אדולף אורבך מגרש בפינת הרחובות סלובצקי—טשרניצקי להקמת הבית. האגודה החליטה לשכן בבנין את משרדי הקהילה, את אגודת הסוחרים, את הספריה ואת אולם הקריאה.

בית היתומים (הבורסה)

אחד ממוסדות העזרה והצדקה לילדי ישראל, שהקימו יהודי סטרי, היה בית־היתומים הנאה.

ראשיתו של המפעל הזה היה בבית מחסה (בורסה) לתלמידים יהודים עניים, שבאו ברובם מערי השדה ללמוד בגמנסיות בסטרי. בשנת 1908 הוקם, לשם בנין בית מחסה זה, ועד ציבורי בראשותו של ד"ר פ. פרוכטמן, מחשובי האישים בתקופה ההיא ומי שהיה ציר בפרלמנט האוסטרי. הבית הוקם מתרומות משנת 1910 עד פרוץ המלחמה העו־למית הראשונה; אוכסנו בבורסה כ־30 תלמידים. הבית הושלם בשנת 1913.

בשנת 1917 עמדו בראש הבית, שהפך להיות בית יתומים, ד"ר רפפורט, פרופ' שפט וזלמן שטינר. בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה נתמך המוסד על ידי הג'וינט, אולם בשנת 1923 הופסקה התמיכה והציבור היהודי בסטרי נאלץ לקבל על עצמו את הדאגה ליתומים המתחנכים בבית זה.

ב־1929 מת העורך־דין ד"ר פיכנר, מיסדו של בית היתומים. כעסקן בשטחים פילנטרופיים התמסר ביחוד לבית היתומים, שהיה ילד טיפוחיו, והיה חבר כבוד הראשון שלו. אחרי מותו נבחר ועד חדש עם פרופ' רספורט כיו"ר.

בית היתומים הועבר לבנין חדש, יפה ומרווח, שהיה לכבוד ולתפארת ליהודי סטרי שדאגו ליתומי העיר. אחרי כהונתו של הפרופ' רספורט עמדו בראש הועד, המורה טאובר, סגנו מונדשיין והמזכיר א. לאוטמן.

מצבם הכלכלי של יהודי סטרי, ההולך ורע, השפיע על בית היתומים. התרומות לטובת המוסד פחתו, גם הקצבת העיריה הופחתה ב־50%, אולם, לעומת זאת, שלמה הקהילה את ההקצבה המובטחת מתקציב 1931. הודות למסירותם של אנשי הועד, שעבדו בתנאים קשים, לא היה גרעון. ד"ר רפפורט ומר וייסגלס עמדו בראש המוסד בשנים האחרונות לקיו־מו. 80% מההכנסות הוצאו ללבוש, לכלכלה ולתש־לום שכר הלימוד, ביחוד בשביל הנוער הלומד בבתי ספר תיכונים, והיתרה לסילוק המשכנתאות על הבנין החדש.

בית־החולים היהודי

בקצה הדרומי של הככר המרובעת, מול בית הכנסת הגדול, עמד בית החולים היהודי, בנין מלבני, בעל קומה אחת, מוקף גן. בתוך הבנין, סמוך לכני־סה, נמצאו שני חדרים, חדר הרופא וחדר הנהלה, משני עברי המסדרון היו חדרי חולים.

המוסד הציבורי הזה גילם את רגש האחוה, הרחמנות ואת העזרה ההדדית של יהודי סטרי.

ראשיתו של בית החולים ב„הקדש", אותו בית מחסה עממי, מקום לינה לעניים, עוברי אורח, ומקום אישפוז לחולים מדלת העם. בסוף המאה התשע־עשרה עבר משבר על ה„הקדש" והוא עמד להתחסל.

מכיוון שהחולים היהודים כמעט ולא פנו לבית החולים העירוני, השתדלו נציגי היהודים בעיריה, בעזרתו של סגן יושב ראש העיריה, משה שטרן, ובעזרתם של מיכאל אורבאך, יוסף הורוביץ, יצחק שנפלד הצעיר וד"ר פלק, מי שהיה אחר כך ראש העיר, להשיג מתקציב העיריה סכום, שהיה דרוש להחזקת חולה יהודי בבית החולים העירוני, לו נתקבל. מאמציהם הוכתרו בהצלחה, הפעולה הזאת ביססה את בית החולים היהודי. בעד חולים יהודים, שנתקבלו מחוץ לקהילת סטרי, שילמה הקהילה. הועד שהוקם דאג לביסוסו ולחידושו של בית החולים; חברי הועד היו ר' חיים מאירזון, ר' יצחק (שו"ב) הויפטמן, יצחק שנפלד הבכור, משה זכריה גולדברג. הרופאים הראשונים, שעבדו שלא על מנת לקבל פרס, היו, עד 1911, הד"ר קיצ'לס והד"ר ליפל.

בשנות המלחמה העולמית הראשונה ובמשך מספר שנים לאחר המלחמה, שנים של זעזועים פוליטיים וחברתיים, מהפכות והילוף משטרים וממ־שלות, היה בית החולים סגור.

ב־1921 נפתח בית החולים מחדש. אף־על־פי שבסטרי, היה כאמור, בית חולים ממשלתי, קיימו

יהודי סטרי בכספי תרומות ונדבות את בית החולים שלהם, שכן מפאת האוירה האנטישמית בבית החולים הממשלתי, העדיפו היהודים את בית החולים שלהם, אף על פי שלא היה מצויד כמו בית החולים העירוני. לא תמיד היה יכול בית החולים לתת אישפוז מלא לחולים, אבל תמיד היתה פתוחה מרפאה ע״י בית החולים. במרפאה עבדו הרופאים היהודים בהתנדבות וטיפלו בחולים עניים ומעוטי יכולת. ראוי להזכירם בשמותיהם: ד״ר בראונר, ד״ר ביננשטוק לוסיה, ד״ר קניג, ד״ר שלייפר, ד״ר שניצר, ד״ר לייבוביץ מלכה וד״ר קליין עדה תבל״א. משנת 1929 עד חיסולו בשואה שימש ולדמן אליהו כמזכיר בית החולים.

ב־1938 תרמה אגודת בעלי המלאכה „יד חרוצים״ מכונית לעזרה ראשונה. שנחנכה ברוב עם. בשנים האחרונות לקיומו היו בבית החולים ששים מטות והוא היווה גורם חשוב בשמירת בריאותם של יהודי סטרי. ב־1939 נוסף שלב חשוב בהתפתחותו של המוסד, בזכותו של הד״ר בראונר, שתרם חדר יולדות מצויד במכשירים חדשים. החדר נקרא על שמו של אביו, ר׳ דוד בראונר ז״ל.

חודש לפני פרוץ המלחמה נערך בבית החולים טכס לסיום לימודי מחזור של 25 אחיות ו־3 אחים בנוכחותם של נציגי הממשלה, ראש העיר, נציג הקהילה ונשיאות בית החולים, ד״ר שיף וב. דיאמנט.

שנאת ישראל, שגברה בשנים האחרונות לפני השואה, גרמה לכך, שהיהודים תרמו לפיתוחם של מוסדותיהם בתחום השלטון העצמי המוגבל, שניתן להם. וכך נהגו גם יהודי סטרי למען לא יזדקקו למוסדות הממשלה האנטישמית.

הכורת עלה גם על בית החולים היהודי, שהיה בשיא התפתחותו ושרת בנאמנות ובמסירות את יהודי סטרי. חלק מסגל הרופאים התאבדו ברעל ציאנקלי באקציה האחרונה והוציאו את נשמתם בטהרה.

„טוז״

כפעולה מקבילה לשמירת הבריאות של האוכלוסיה היהודית בסטרי על ידי בית החולים היהודי, יש לציין את פעולתו של סניף „טוז״ שטיפל ביחוד בילדים ודאג להבראתם, להספקת תזונה טובה ולהחזקת קייטנות. ב־1937 היו בקיטנה 94 ילדים. הקיטנה סודרה מחוץ לעיר. הד״ר מלכה ליבוביץ והד״ר בגליטר ביקרו, לפי תור, בקיטנה, שלא על מנת לקבל פרס.

בית הספר המקצועי היהודי

בשנת 1919 נוסד בסטרי מטעם ה„ג׳וינט״ היהודי, בית מלאכה לנוער היהודי, שעתיד היה להיות בית ספר מקצועי לאותו הנוער, שירצה להכשיר את עצמו לחיי עבודה. המטרה העיקרית של המוסד היתה, להקנות לנוער היהודי מלאכה המפרנסת את בעליה בכבוד ולהכשיר חלוצים — עולים לארץ־ישראל.

נפתחו ארבע מחלקות: נגרות, נפחות, חרטות ומסגרות. חברת „איקא״ התקינה מכונות חדשות. כעבור שלוש שנים נפתחה גם פנימיה בשביל תלמידים מערי השדה. מנהלו הראשון של בית הספר היה ד״ר מ. קאופמן.

בשנת 1922 נדב מר לייב הורוביץ שני בתים לטובת בית הספר המקצועי, כקרן ע״ש משפחת הורוביץ. בשנת 1926 הוענקו לבית הספר זכויות של בית ספר מקצועי מטעם משרד החינוך והתרבות של ממשלת פולין.

לאחר שבית המלאכה הפך לבית ספר מקצועי רשמי, נבחר ועד עם ד״ר שינדלר וד״ר שיף, ששימשו במשך שנים רבות ראשי הועד של בית הספר.

בשנת 1927 הופעלו רק שתי מחלקות: המסגרות והנפחות. מספר החניכים היה 32. כמקורות ההכנסה של בית הספר שימשו סיוע ממוסדות יהודיים וההכנסות ממכירת תוצרת בית הספר. „איקא״ הקציבה 5760 זהובים, העיריה 1000 זה׳, הקהילה 800 זה׳ וד״ר שינדלר תרם מכספו 1500 זה׳. רכוש המוסד נאמד ב־120,000 זהובים.

תכנית הלמודים היתה עיונית ומעשית. בפנימיה התגוררו כ־20 תלמידים. שכר הלימוד היה בין 30—60 זה׳ לחודש. ה„ג׳וינט״ סיפק שתי מכונות חדישות, ששווין היה 1500 דולר. לועד החדש נבחרו ד״ר שינדלר יו״ר, ד״ר קאופמן, זומרפלד, א. לוין, שמשון שטיינר, ד״ר האוזמן, ב. דיאמנט.

בני המחזור הראשון, שסיימו את לימודיהם בבית הספר המקצועי עמדו בבחינה ממשלתית בלבוב וכולם הסתדרו בעבודה. המעסיקים שיבחו אותם על מומחיותם המקצועית. בדין וחשבון של חברת „איקא״ נאמר, כי בית הספר בסטרי מתנהל למופת.

ב־1931 באספה כללית של האגודה למען בית הספר המקצועי מסרו היו״ר ד. שינדלר ומנהל המוסד שוורגולד דין־וחשבון על מצב בית־הספר. החזקתו של תלמיד אחד, לפי הדו״ח עלה 650 זה׳ לשנה. כל התלמידים עמדו בהצלחה בבחינות הממשלתיות וההקצבות הממשלתיות והעירוניות מתקבלות כסדרן.

הדו"ח מפעולתו של בית הספר המקצועי בשנת 1939 מראה על התפתחות בלתי רגילה של המוסד. מספר התלמידים עלה משלושים וכמה לשמונים וחמשה. נוספו מכונות ומכשירים חדשים. בבית־הספר הועסקו שלושה־עשר מורים וארבעה מנהלי־עבודה בהנהלתו של המהנדס נוישטין. יו"ר האגודה למען בית־הספר מוסיף להיות מיום היוסדו, ד"ר שינדלר.

בית הספר הכשיר בזמן קיומו מאות תלמידים לחיי עבודה ויצירה. חלק מהם עלה לארץ ישראל והצטרף למחנה העובדים והפועלים במולדת.

עם חורבנה של סטרי היהודית בא הקץ על המוסד, שסימל את שאיפתם של יהודי סטרי לחנך את ילדיהם לחיי עבודה ויצירה.

המטבח העממי (תמחוי)

בסוף המאה ה־19 נפתח מוסד עממי, כגילוי של רחמנות יהודית ועזרה לדל, והוא בית־התה לרוכלים יהודים וגם ללא יהודים, העומדים על־יד דוכניהם בשוק בימות החורף. תמורת תשלום זעיר, צל אחד (קרייצר), קיבלו הרוכלים כוס תה חם עם סוכר ולחמניה גדולה. בית התה היה זמן רב בביתו של ר' רפאל וין ונתמך ע"י הקהילה והעיריה. המוסד היה פתוח מראשית הסתו ועד לחג הפסח. הארוחה הדלה הזאת, שממנה נהנו משפחות לא מעטות, היה בה משום עזרה רבה לכלכלת הנפש ולהצלה מפני רעב קשה. יוזמי המפעל היו האשה הצדקנית, מחלה כץ ור' הרץ אטינגר, בן הרב יצחק אטינגר מלבוב.

אחרי הפסקה של שנים רבות במפעל התה, חודשה העזרה הזאת בצורת מטבח עממי כמצוה שהזמן גרמה. בשנת 1932 נתן המשבר הכלכלי את אותותיו ביהודי סטרי. מספר האנשים הזקוקים לתמיכה ציבורית הלך וגדל, הנציגים היהודים במועצת העיריה תבעו מהעיריה לפתוח מטבח כשר כדי לספק ארוחות לעניי העיר היהודים ולמחוסרי עבודה. בתקופה הראשונה לפעולת המטבח חולקו 200 ארוחות מדי יום ביומו.

מחמת גידול מספר מחוסרי עבודה ופרנסה, הגדילו את מספר הארוחות ל־250. העיריה הגדילה את תרומתה וכן הקציבה הקהילה היהודית סכום לטובת המטבח. הפרופ' זיינפלד, ראש ועד המטבח, פעל במסירות למען המפעל החיוני הזה.

עזרת נשים

אגודת „עזרת נשים" נוסדה בשנות ה־80 של המאה התשע עשרה. צדקנותן ורחמנותן של הנשים היהודיות נתגלתה בפעילותה של אגודה זו. האגודה עזרה לתשלום שכר דירה לחצי שנה מראש לזקוקים לכך, בכדי שבעלי הבתים יוכלו לשלם לבנק האפותיקאי בלבוב או לקופת החיסכון Kasa Oszczędności את המשכנתא. בסטרי יותר מאשר בערים אחרות, היה צורך בעזרה כזאת, מפני שבתים רבים ניבנו לאחר השרפה הגדולה בשנת 1886.

אחת הפעולות היתה עזרה לחולים, וקרה שהאגודה שלחה חולים למקומות מרפא לריפוי ולהבראה. במקרים רבים ניתנה התמיכה שלא על מנת להחזירה וגם כמתן בסתר, כדי שלא לפגוע בכוח האשראי של הנתמך. חברות האגודה נהגו ללון אצל החולים בבתיהם ולטפל בהם לפי התור, כן שלחו רופאים לחולים על חשבון האגודה.

הכנסותיה של האגודה באו בעיקר מתרומות החברות ומהקצבות של הקהילה ושל העיריה.

יו"ר אגודת „עזרת נשים" היתה במשך שנים רבות הרבנית, אשת הרב ר' לוי איש הורוביץ, ואחריה מלכה'לה גולדברג, אשתו של משה גולדברג. קבוצה של נשי הדיינים ושל סתם תלמידי חכמים היו חברות פעילות באגודה כגון: חייצ'י, בת ר' ישעיה יעקב הדיין, מירל'ה, אשתו של ר' אברהם הדיין, סובל'ה שנבך, אשתו של ר' משה קרנלה הדיין, שרה'לה המר, בתו של הרב ר' וואווי מבולשובצה, שרה'לה שיף, מחלה כץ, מחלה הורוביץ. היו באגודה זו נשים מנשי המשפחות המיוחסות בעיר עד רוזה השמשית של בית הכנסת הגדול.

עיקר תפקידן של נשים צדקניות אלו היה שמירה בלילה על יד מיטת החולה (לינות) והטיפול בו. כל אשה, החברה באגודה, היתה במסירותה לזולת הנצרך, כעין מוסד לעזרה בפני עצמו.

מידת התחלואה במחוז סטרי—סמבור היתה גדולה מאד מפאת מי־התהום העכורים, תנאי הדיור של משפחות מרובות נפשות, אף של אמידים, לא היו טובים מבחינת סניטציה. מחלות מדבקות פגעו באוכלוסיה לעתים קרובות, אחיות לא היו בנמצא בימים ההם, בית־החולים היהודי שהוקם במקום ההקדש, אישפז את החולים העניים ביותר, ולכן היה בעזרת נשי האגודה משום הצלת נפשות רבות מישראל. החברות רכשו להן נסיון רב בטיפול במחלות

שונות והרופאים היהודים בזמן ההוא, הרופא טפלה, ד״ר מיזלס, ד״ר פצ׳ניק, ד״ר שכטר, ד״ר ליפ, סמכו עליהן והתיחסו אליהן באמון רב. בהקשר עם פעולתן של נשי סטרי, תיזכר גם האשה הצדקנית מחלה הורוביץ שהתמסרה לעזרת העניים והנצרכים ותרמה בית ברחוב פוטוצקי למטרה ציבורית.

„קרייצר פעריין"

מלבד אגודת „עזרת נשים" הוקמה גם אגודה בשם „קרייצר פעריין" מפני שתרומת חבריה נקבעה בסך 2 צ״ל (קרייצר) לשבוע. מטרתה העיקרית של האגודה היתה עזרה ליולדות. לכל יולדת היו שולחים חבילה ובה חיתולים, חצי תריסר סדינים וכדומה בצירוף של 3 גולדן (זהובים). למשלוח החבילות נבחרו חברות האגודה בהתאם לדרגה החברתית של היולדת.

ברור, כי המשפחות האמידות לא היו מקבלות את התמיכה, אלא היו תורמות, בהזדמנות זו, סכום גדול לטובת האגודה.

בין הפעילות באגודה היו, נוסף לאלו שהיו פעי־לות גם ב„עזרת נשים", נשים משכילות מחוגי הציונים, כגון: הלנה רוזנמן, רחל כץ, אשת עו״ד ד״ר ביק ואשת עו״ד ד״ר נורברט שיף.

קופת „גמילות־חסד"

בשנת 1927 נוסדה בסטרי גם קופת גמילות־חסד, מוסד המושרש במסורת הצדקה והעזרה ההדדית היהודית, שהגשים אחד הצווים המוסריים בעמנו מאז ומקדם (אם כסף תלוה... לא תהיה לו כנושה", „לא תשימון עליו נשך", „על שלושה דברים העולם עומד: על התורה על העבודה ועל גמילות חסדים"; בין הדברים „שאין להם שיעור" נמנית גם גמילות חס־דים; בין שמונה צורות הצדקה — גמילות חסדים היא הצדקה הנעלה — אומר הרמב״ם). הקופה היתה אחד מאמצעי העזר העממיים להקלת מצוקתם הכספית של הנצרכים בכל קהילה וקהילה.

קרן הקופה בעירנו הגיעה ל־18,000 זהובים וחלק מהקרן נתרם ע״י הג׳וינט. כבר בשנה הראשונה לפעולתה ניתנו 600 הלוואות ללא רבית, בסכומים מ־50—150 זה׳. הקופה בהנהלתו של מ. א. וולמוט היתה יעילה ושימשה גורם חשוב במאבקו הכלכלי של בעל המלאכה והסוחר הזעיר.

הקופה התפתחה באופן משביע רצון. המחזור ב־1928 עלה לסך 33,000 זה׳ ו־80% מההלוואות נפרעו כסדרן.

לשנת 1929 נבחר ועד חדש ובראשו ד״ר ב. מילבויר. מהדין וחשבון לשנים 1930—32 נתברר מה גדול ערכו הכלכלי ומה גדולה חשיבותו הצבו־רית של מוסד־צדקה, גמ״ח, בעיר. חלק מההלוואות נחשב כאבוד, כי מספר לווים, ידם לא השיגה לפרוע את חובם, אף בתשלומים קטנים. הקופה התאמצה לגבות את החובות מבלי לגרום קשיים ללווים.

מחמת המשבר הכלכלי ב־1933, שפקד את השכ־בות העניות של יהודי סטרי היה הכרח לערוך שבוע מגבית לטובת הקופה בכדי להקל על אלה הזקוקים לגמ״ח. אישים ומוסדות השתתפו מתוך רוחב לב במגבית כגון: הקהילה, הרבנות, המפלגות הציוניות, אגודת ישראל, אגודת בעלי מלאכה, יד־חרוצים, אגודת הסוחרים, המועדון האזרחי, האגודה הכלכלית־היהודית.

לציון עשר שנים לקיומה של הקופה הוצא עלון באידיש, בעברית ובפולנית. עסקני הקופה מציינים כי הקופה היתה בעשר השנים לפעולתה צורך חיוני לכל אלה, אשר כוחות אנטישמיים אדירים דוחקים את רגליהם ורוצים לנשל אותם מעמדותיהם הכלכליות. השנים האחרונות הן שנות משבר כלכלי והציבור נקרא לתמוך בקגמ״ח שלו. בשנת היובל עמד בראש הקופה ר׳ משה קודיש והוא היה מנהלה עד השואה.

„יד־חרוצים" ואיחוד בעלי המלאכה בסטרי

ראשיתה של אגודת בעלי מלאכה „יד־חרוצים" נעוצה במנין מתפללים של בעלי מלאכה בשם „יד־חרוצים", שנוסד בערך בשנת 1908. עסקן המנין הראשון היה דודמן, בונה תנורים בדירות, מקצוע מיוחד בתנאי האקלים של פולין. אחרי דודמן היה י. קליגר, צבע, עסקן המנין. במרוצת הזמן הפך המנין לאגודה מקצועית של בעלי מלאכה, שנשאה את שם המנין „יד־חרוצים".

בשנת 1920 נבחר באספה כללית כיושב ראש אברהם לוין, עסקן רב פעלים, ששרת את האגודה באמנות שנים הרבה, כסגנו נבחר ישראל קליגר. האגודה היתה אחד הסניפים החשובים של ארגון בעלי המלאכה היהודים, הידוע בשם „יד־חרוצים" בערים רבות בגליציה.

ראשי קבוצות של „השומר הצעיר" — גרופן־פירער פון „השומר הצעיר" אין סטרי

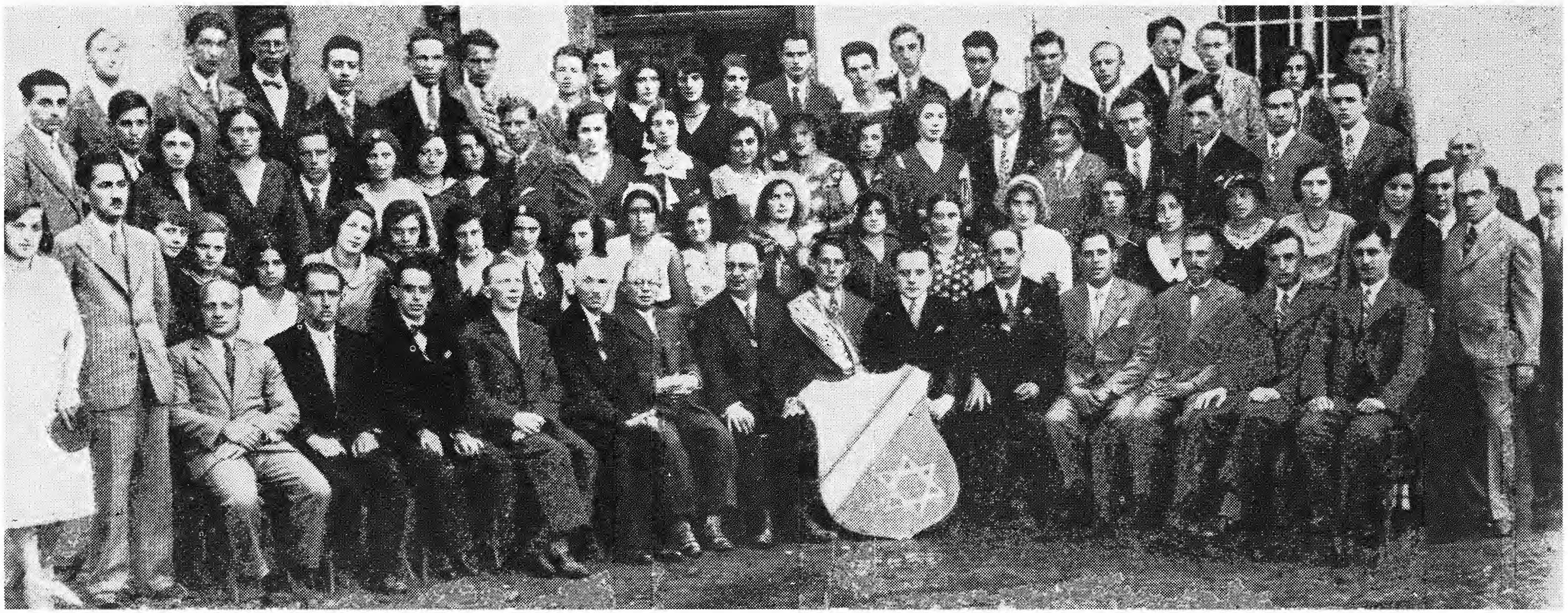

פעילי פועלי ציון 1919 — אַקטיוו פון פועלי־ציון (לינקע)

עומדים מימין לשמאל: גרטלר, מ. פישביין, הורשובסקה, מ. אופר, מרזנד, צילה האס, יוסף האס, א. לוסטיק, חנה פרוכטר, ש. רוזנברג, ח. רפפורט.

יושבים מימין לשמאל: וקסלר, ד. קמרמן, זלטה בורר, א. האופטמן, הלה בורר, ש. רוסלר, רות רוזנברג.

יושבים בשורה ראשונה: רוזנברג, ל. ליפמן, מ. פולק, י. אופר.

אגודת הסטודנטים האקאדמאים „אמונה" — אַקאַדעמישער פאַריין „אמונה" אין סטרי

חברי האגודה היו ברובם קרובים, מבחינה אידי־אולוגית, למחנה הלאומי, מבחינה סוציאלית נמצאו בשכבה עממית והיו כעין „איגוד מקצועי" הדואג למעמדם הכלכלי של חבריו.

בהנהלתו של היו"ר א. לוין התפתחה האגודה וארגנה כ־200 חברים. האגודה היתה קרובה למחנה הציוני ורבים מחבריה היו חברים במפלגות ציוניות ופעילים באגודה כשליחים מטעם הארגונים הציוניים העממיים.

ב־1931 חל פילוג באגודה בגלל חלוקי־דעות על רקע הבחירות לסיים הפולני. חלק מחבריה יצאו מן האגודה ויסדו ארגון חדש בשם „איחוד בעלי מלאכה בסטרי". בטכס חגיגי נחנך אולם חדש של „האיחוד" והיושב ראש א. לוין הצהיר, כי האיחוד ישתף פעולה עם החוגים הלאומיים. כמזכיר „האחוד" החדש שימש משה ויס עד עלותו לארץ ישראל בשנת 1934. לסגן היו"ר נבחר שלום שורץ.

כדאי לציין מנהג נאה שנהגו חברי האגודה לעז־רת החבר החולה. לפי התור היו החברים מקיימים מצות ביקור חולים ולינה אצל כל חבר חולה.

ר' מאיר גלרנטר חותנו של הרב מגלוגוב, היה מלמד את באי־המנין, פרשת השבוע, עין יעקב, משניות ועובר לפני התיבה בימים הנוראים. ילדי חברי האגודה היו מתכנסים, בערבים, בחדרי האגודה, לשם לימוד תורה.

אגודת הסוחרים „עושה טוב"

בין הארגונים הכלכליים בסטרי תפשה מקום חשוב אגודת הסוחרים היהודיים „עושה־טוב". חברי האגודה הזאת באו ממעמד סוחרים גדולים ובינו־נים, יבואנים, יצואנים, סיטונאים ובעלי מחסנים וחנויות. תפקידה של אגודת סוחרים זו היה עזרה הדדית, שמירה על האינטרסים של מעמד הסוחרים בעיר, הגנה מפני הפליה במסים ומפני נישולו על ידי השלטון הפולני.

האגודה קמה אחרי מלחמת העולם הראשונה, וכמה שנים לאחר קומה של מדינת פולין החלו השל־טונות להכביד את עול המסים על הסוחר היהודי בכוונה לערער את מעמדו הכלכלי. הנהלות האגודה שיתפו פעולה עם גורמים לאומיים בעיר לשם הגנה על חבריהן. בין ראשי האגודה ופעיליה היו: קינדר, אלי האופטמן, מ. שפיגל, ד"ר שיף, ד. רייך, בנימין קליין. בשנת 1939 נתקימה האספה הכללית הששים ושתים והיתה זאת האספה האחרונה של חברי „עושה־טוב". על יד האגודה היה קיים „מנין" לתפילה בשם המנין של סוחרים „עושה טוב". יצוין גם קיומה של קופה להלואות, Kasa Zaliczkowa, שהיסוד שלה שימשה קרן „איקא". הנהלת הקופה היתה בידי ד"ר ויזנברג וחוג המתבוללים. בשנת 1922 צפויה היתה הקופה לפשיטת רגל. ד"ר ויזנ־ברג היה נאלץ להזמין אליו את העסקנים המקובלים שהופיעו אז על הבמה הציבורית. הוזמנו 48 אנשים וביניהם 12 ציונים וכן אנשים הקרובים לכלכלה ולמסחר. ב־1928 לאחר הבראת משק הכספים נוהלה הקופה על ידי ד"ר פרסר וחבריו עד 1930.

• • •

ועד להצלת יהודי גרמניה

בשנת 1939 הוקם בסטרי ועד להצלת יהודי גרמניה, נתיני פולין, שגורשו באכזריות מגרמניה ע"י הנאצים. הפליטים הוכרחו לעבור את גבולה של פולין והגיעו לסטרי בחוסר כל. כמו בערים אחרות, תרמו גם יהודי סטרי למען האומללים. הועד היה פעיל על יד הקהילה היהודית, שטיפל בכמה עשרות יהודים שהגיעו לסטרי.

ויצ"ו

בשנת 1929 נפתח בסטרי סניף של „הארגון העולמי של הנשים הציוניות". ליושב ראש הסניף נבחרה העסקנית המוכשרת ורבת הפעלים הגב' רחל כץ. הסניף פתח בפעולה לרכישת חברות. נשים רבות מהשכבה האזרחית־העממית ומחוגי האינטליגנציה הצטרפו לסניף ולקחו חבל פעיל בפעולות ציוניות למען הקרנות, בחינוך בנות ובהקניית ידיעות על ארץ ישראל, תולדות ישראל וספרות ישראל.

מפאת התפטרותה של רחל כץ מנשיאות „ויצו" נחלש הסניף, והתאושש רק, לאחר שבשנת 1932 עמדה שוב בראש הסניף רחל כץ ועוזרותיה הנאמנות הגב' רוזמרין והגב' קאופמן.

בשנת 1938 נחנך אולם חדש של „ויצו" סטרי בביתו של א. אפפלגרין, רינק 6; בבית זה נמצאה בזמן ההוא ההסתדרות הציונית ועוד אגודות ציוניות.

מגר. יעקב ולדמן

האגודה הכלכלית היהודית

בשנת 1935 נוסדה, נוסף על הארגונים הכל־ליים הציונים, אגודה כלכלית, שחבריה היו לא־ציוניים, כלומר, לא אנטיציונים. האגודה הזאת הוקמה בתמיכתם של הצירים היהודיים לסיים הפר־לני, וישליצקי ויגר, ובעזרתם הפעילה של גורמים ממשלתיים ועירוניים. האגודה שוכנה בחדר בסימטה צרה ברחוב זאמקובי.

האגודה שמה לה למטרה לשתף פעולה עם הגוש הבלתי מפלגתי ועם הממשלה הפולנית B. B. W. R. והיתה מורכבת ממספר לא גדול של פקידי הממשלה ופקידי השלטון המקומי, מסוחרים, מבעלי מלאכה, מ„הבונד" והאינטליגנציה. האגודה, שהיתה יצור מלאכותי בידי גורמים לא יהודיים, לא יכלה להצביע על שום תכנית אידיאולוגית ורק שמה של האגודה העיד על קיומה. יושב־ראש האגודה היה ד"ר רפפורט, מי שהיה פעם חבר ה„בונד".

אף על פי שהאגודה לא ייצגה את הציבוריות היהודית בסטרי מסר השלטון הפולני הנפתי והמחוזי Starostwo לפני פרוץ המלחמה לידי האגודה הזאת את הקהילה היהודית בסטרי.

בזמן ההוא נאבקו הסיעות והמפלגות בסטרי על בחירת רב חדש, אחרי מותו של הרב אליעזר לאדיר ז"ל. ההנהלה, המורכבת מאנשי האגודה הכלכלית, מינתה את הרב יוללס, ז"ל, כרב העיר, על אף התנגדותו של רוב הציבור היהודי למינוי זה.

התקציב הדל של הקהילה הספיק בקושי לכיסוי ההוצאות הכרוכות בקיום המוסדות הדתיים, מוסדות הבריאות והעזרה הסוציאלית. ויש לציין, כי למרות מצבה הכספי הקשה של הקהילה, לא העזה הנהלה לא־ציונית זו לא לתמוך בחלוצים שעלו לארץ־ישראל.

תקופת שלטונה של האגודה הכלכלית היהודית בקהילה היתה קצרה מאד. לאחר בחירות עברה הקהילה שוב לידי המפלגות הציוניות ובראשה שוב עמד ד"ר פרסר. לאנשי האגודה הכלכלית ולחברי „אגודת ישראל" לא היתה ברירה אלא לעבור לאופוזיציה. הבעיה של בחירת רב העיר לא נפתרה. התכניות של ההנהלה החדשה וההכנות לבדק בית־הקהילה המעורער — הופסקו עם כניסתו של הצבא האדום בסתו 1939. השלטון החדש שם קץ למוסד הזה, רב הזכויות והתהילה, בחיי יהודי סטרי.

הקסינו האזרחי היהודי

הקסינו היה מקום מפגש חברתי של האינטלי־גנציה בעירנו. היה זה מועדון ללא צביון פוליטי, שאולמיו רוהטו והותקנו בטוב טעם. חברי המועדון נמנו עם כל המפלגות, החל מציונים קיצוניים וכלה בחברי ה„בונד" וביהודים חברי P. P. S. (המפלגה הפולנית הסוציאליסטית). בקסינו נתקימו, ביחוד בעונת החורף, שיחות, ויכוחים והרצאות בעניני דיומא. במועדון זה סיפר ד"ר מילבאור על רשמיו מביקורו בארץ־ישראל ועל ה„מכביה" שנתקימה בארץ ב־1935. הנשים בילו את הערבים במשחק קלפים והגברים שוחחו על יד המזנון. האולם היפה של הקסינו והחברה הטובה משכו גם פולנים בעלי נטיה ליברלית. נשיאי המועדון היו ד"ר הופנר, ד"ר בראונר, ד"ר ויס וד"ר שינדלר. הנהלת הקסינו תמכה במוסדות סוציאליים ביחוד בבית היתומים היהודי ובבית החולים היהודי.

מגר. יעקב ולדמן

הספורט היהודי בסטרי

הניצנים הראשונים של חיי ספורט יהודי נראו בסטרי בראשית המאה העשרים. סיסמותיהם של הרצל ונורדוי על „יהדות השרירים" Muskeljudentum עוררו את הנוער היהודי בעירנו לתחיה גופנית באוי־רה של התחיה הלאומית הכללית.

בגליציה קמו אגודות הספורט הפולניות והאוק־ראיניות הראשונות בחסותם של אירגונים לאו־מיים להתעמלות, כגון חברת „סוקול" הפולנית.

הופיעו הקבוצות הראשונות לכדורגל ובמגרשי הספורט הראשונים נערכו תחרויות בכדורגל ובאט־לטיקה קלה.

הצעירים היהודים בסטרי קינאו בשכניהם הגויים ועקבו בענין רב אחרי משחקיה של קבוצת כדורגל הפולנית „פוגון" והאוקראינית „סקלה".

בין העסקנים ואנשי הציבור היהודים בסטרי, לא נמצאו אז כאלה המוכנים לעזור לנוער, הזקוק להת־פתחות גופנית וליזום תנועה ספורטיבית יהודית בעירנו.

הגן הציבורי „יורדן", שבו נמצא מגרש מתאים למשחקי ספורט, הוקם והוכשר, אמנם, בכספי מש־פחות יהודיות אמידות: בורק, שנפלד, הלפרן, ובעז־רתו של ראש העיר היהודי, ד"ר פאליק, אולם ליהו־דים לא ניתנה בו דריסת רגל.

קבוצות צעירים חדרה, למרות האיסור, לגן, ו„שיחקה בכדור־רגל" מבלי לדעת את חוקי המשחק, ללא מדריך וללא בגדי ספורט.

היסוד לתנועת ספורט יהודי מאורגנת הונח על ידי תלמידי הגמנסיות היהודיים. נרכש, בהנחה, כדורגל ראשון אצל שנפלד והוחל באימונים בשדה על יד הקסרקטין של הגדוד האוסטרי 33. מהמנסרה של בורק, בקרבת המקום, הובאו לוחות עץ להקמת השערים שנגנבו או נהרסו בידי ה„שקצים" מפרוורי העיר. עדיין לא חלמו על רשת לשערים. החידוש הזה בחיי הנוער היהודי עורר גל של התלהבות וצעירים רבים מצאו דרך להפיג את מרצם, לחזק את שריריהם ולהגביר את כוחם. הקבוצה הראשונה החלה במשחקים ללא נעלי ספורט וללא בגדי ספורט. הקבוצה קראה לעצמה בשם הסמונאה (חשמונאים) כדוגמת מועדון הספורט היהודי הראשון בלבוב. אולם כעבור זמן לא רב של אימונים בכדורגל, יכלו חברי „הסמונאה" להופיע במשחקים פומביים עם הקבוצות „פוגון" ו„סקלה".

אחרי מאמצים והשתדלויות רבים השיגה הקבוצה מגרש בגן „יורדן" שלא התאים לתחרויות כדורגל. אולם בהמשך הזמן התפתחו יחסי ספורט הוגנים בין הקבוצה היהודית ובין הספורטאים הפולנים והקבוצות שיחקו ביניהם מישחקים ידידותיים (ונגרקי). רק אז זכתה כף רגלו של הספורטאי היהודי בסטרי לדרוך על מגרש משחקים כהלכה.

מסירותם והתלהבותם של הספורטאים הצעירים היהודים פתחו סוף סוף את לבותיהם ואת כיסיהם של אזרחי העיר היהודים, ובעזרתם הכספית נרכש הציוד הדרוש. המדים הראשונים היו: חולצה לבנה בפסי תכלת ומכנסים קצרים שחורים.

המודעות המודפסות הראשונות בעיר, שהודיעו על המשחק הראשון בין „הסמונאה" ובין „פוגון" עוררו בחוגים יהודים בעיר התענינות בלתי רגילה, ואף על פי שהיהודים הפסידו בתחרות ראשונה זו, היתה הופעתם של צעירי ישראל לחויה ליהודי סטרי וגורם להתפתחות מהירה לספורט היהודי בעיר. ההתחרויות הבאות משכו קהל רב של צעירים וגם מבוגרים, שעקבו בנשימה עצורה אחרי מאמציהם של השחקנים בתכלת־לבן.

יהודי סטרי הבינו, כי חובתם לתמוך באגודות הספורט למען יוכלו להתפתח, להתקדם ולהתחרות ביריביהם ומשום כך היו בסטרי כבר לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה 1914 שתי קבוצות מצוידות ומאומנות, ברמת המשחקים של ליגה ב'.

בעקבות הנוער הלומד, שממנו באו חברי „הס־מונאה", הלך גם הנוער העממי ועל המגרשים הפנויים בעיר התגודדו ילדים ונערי ישראל, בעטו בכדורים, והשערים היו מסומנים בחולצותיהם או באבנים המונחות ברווח מסוים. בין נערי ישראל המתענגים על משחק בכדורגל נראו גם ילדי החדר במקומות פנויים ב„טרגוביצה" או ב„בנטש־רובקה" הבועטים בכדורים למורת רוחם של מלמ־דיהם והוריהם החרדים. יש לזכור, כי מבין הילדים והנערים האלה יצאו ספורטאים מעולים שאף קבוצות פולניות נזדקקו להם.

השחקנים הראשונים היו ברובם התלמידים של הכיתות הגבוהות בגמנסיות, עורכי־דין ורופאים לעתיד בסטרי: ד"ר אלרהנד, ד"ר אנדה, ד"ר פינק, ד"ר פרנקל, בורק שלמה, איינגמכטס, ד"ר הויסמן וילהלם, ד"ר הויסמן ליאון, פוגל מרצלי, ואף שני נוצרים־אבנגליים, האחים מנז'יה.

האגודה הראשונה, „הסמונאה", לא פעלה לפי תקנון, אלא היתה מורכבת ממספר קבוצות שבראשן עמד ראש קבוצה (קפטן). מלחמת העולם הראשונה שמה קץ לשלב הראשון של תנועת הספורט היהודי בסטרי.

„הכח"

אגודת הספורט היהודית הראשונה „הכח" נוסדה מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה ומקומה היה בבית, מול בית הקפה „רין". נשיאה הראשון היה ד"ר פלסר, שתרם מכספו נעלי ספורט לכל קבוצת הכדורגלנים, מעשה שהיה בו משום תרומה חשובה בימים ההם. חברי הועד: ב. אפפלגרין, בורק שלמה, מגר. יעקב (טפקו) ולדמן, ד"ר ברלס, האחים וולובסקי — הנריק ואיזידור, ד"ר שיצר, זוסמן ועוד.

חברי קבוצת כדורגל הראשונה היו: זיגו ויס, שלמה בורק, ד"ר הויסמן, פ. פוירשטין, בניו הבר, גוטמן, גרויברט, מונדק גריץ, נולק אפפלגרין, מ. רדלר.

בשנת 1920 נתארגנה קבוצה שניה, „הכח" II, ששחקניה היו: מניו הלפרן, יעקב וין, פילקו מלר, יוסף בר, ישראל (סרולק) קודיש, בניו לרך, הוכמן, פרוכטר, מנס פפרבוים, אלכסנדר ויס, מקס הורוביץ, לנדס, יוסף רפ. מלבד שתי קבוצות כדורגל עסקו חברי האגודה באתלטיקה קלה כגון: פינג־פונג, טניס,

התעמלות, ריצה, סיוף ועוד. יש לציין כי האגודה רכשה מגרש טניס מן הטובים בעיר, שבו השתמשו גם טניסאים פולניים וקציני חיל המצב בסטרי. בענף הטניס השיגה האגודה השגים נאים. הצטינו במשחק זה: מצ'יק שטרן, ד"ר הויסמן וילהלם, בנצ'ר ראב ואחרים. משורת ספורטאי „הכח" יצאו שלושה שופ־טים מוסמכים: מגר. יעקב ולדמן, יצחק כץ ומנס הלפרן, ששפטו בתחרויות כדור־רגל חשובות בפולין. שחקנים מצטינים מ„הכח" צורפו לעתים קרובות לנבחרות פולניות ול„חסמונאה" (חשמונאים) בלבוב.

בחורף התאמנו בגלישה בהרי סקולה וסלבסק. חדרי האגודה שימשו מקום לחיים חברתיים. נערכו מסיבות ונשפים וההכנסה מהם הוקדשה לצרכי טיפוח הספורט היהודי. מכל ענפי הספורט היה הענף המר־כזי — הכדורגל. בשנים 1924 עזבו את „הכח" השחקנים המעולים שבקבוצה: הורוביץ, רדלר ופפר־בוים, הקבוצה נחלשה ונתחסלה.

„ ד ר ו ר "

זמן קצר לאחר חיסולה של קבוצת „הכח" קמה קבוצת כדורגל חדשה בשם „דרור". חבריה, היו ברובם מהנוער העממי: קניטל, ל. רוטשטיין, שטרסמן, הבר, פילקו משה, משה וילף, הייבר, רוטש־טין, ראב, רדלר, מוטק מלר. מקום האגודה היה בביתו של ויינטרויב ברחוב בטורגו. נשיאה הראשון של „דרור" היה נתן וולקר ובהנהלה: גלייכר, הירשלג, לאה ברנד, בינדר סבינה, טאוב, ברגר, וילר, גרפונקל, מונדרר.

בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה נוסדה קבוצת „הפועל", זמן קיומה היה קצר מאד. הקבוצה הספיקה להופיע במשחק עם קבוצה מארץ ישראל.

ההחלטה לכנס „מכביה" בארץ ישראל בשנת 1934 עוררה התלהבות בחוגי הספורט היהודי בעולם וביחוד בפולין. בלבוב הוקם כעין מטה מחוזי ל„מכ־ביה" ובסטרי הוקם מטה משנה למחוז סטרי לארגון עליתם של ספורטאים יהודים לא"י בכדי להשתתף ב„מכביה".

רבים מהספורטאים ראו ב„מכביה" פתח־תקוה לעליתם ולהשתרשותם בארץ.

בראש מטה המחוז ל„מכביה" בסטרי עמד ד"ר ד. לינדנבאום.

• • •

אישים ודמויות

הרב אריה לייב הכהן הלר
בעל „קצות החושן"

תק"ה—תקע"ג (1745—1813)

הרב ר' אריה לייב הכהן הלר נולד בקאלוש. היה בנו השלישי של ר' יוסף הכהן מקאלוש והיה תלמידו של ר' משולם איגרא מטיסמניץ. לפי עדות בני זמנו היה גאון, „פאר דורו". שימש כאב"ד ברוז'ניאטוב ואחר כך היה שנים מספר מורה ידוע בלבוב. החוקר והמשכיל הידוע, ר' שלמה יהודה רפפורט (שי"ר) היה חתנו.

בהיותו רב אבד"ק רוז'ניאטוב חי בעוני ובד־חקות. פעם נסע הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות מברוד, דרך העיירה רוז'ניאטוב ונתעכב בכדי לחלוק כבוד לבעל „קצות החושן". תוך שיחה עם ר' ז. מרגליות נאנח הגאון ר' אריה לייב הלר. ר' ז. מרגליות חשב, כי הגאון נאנח על שפל מצבו החומרי ושאל אותו על מה הוא מתאונן? ענה לו ר' אריה לייב הכהן: „הנה אשער בנפשי, כי לו היה כבודו גביר גדול ולא היה תלמיד חכם, בודאי לא היה לפי כבודו של גביר אדיר כמוהו לבוא לבית שפל, כמו ביתי, לבקרני, האין זאת שפלות התורה?

כאשר נתפרסם ר' אריה לייב על ידי ספרו „קצות החושן", נתנו יהודי סטרי את עיניהם בו וקיבלו אותו לרב עליהם. הוא ישב על כסא הרבנות בסטרי משנת 1788 עד 1813 והרביץ תורה מתוך הרחבת דעת והעמיד תלמידים הרבה. מן הידועים הם: הגאון מו"ה אריה לייב ליפשיץ, אבד"ק ווישניצא, והגאון מו"ה אשר ענזיל צוזמר.

בהיותו רב בסטרי רדף את החסידים, כי התנגד לחסידים ולרבותיהם, אבל היה נערץ על ידי רוב בני הקהילה. על חריפותו ובקיאותו העמוקה בהלכה מעידים ספריו: 1. „קצות החושן" (לבוב, חלק א' — תקמ"ח, חלק ב' — תקפ"ו) — חידושים על שולחן ערוך „חושן המשפט". 2. „אבני מלואים" (לבוב, חלק א' — תקע"ו, חלק ב' — תקפ"ו) — חידושים לשולחן ערוך „אבן העזר". לספר הזה צרף קונטרס „משובב נתיבות" תשובה להרב מליסא (לורברבוים) על ביקורת „קצות החושן". 3. „שב שמעתתא" חידושים בשבע שיטות שבתלמוד. בהסברותיו העמו־קות ובהגיונו החריף השפיע, ביחוד ע"י ספרו „קצות החושן", השפעה מכרעת על דרך הלימוד של ישיבות ליטא בשני הדורות האחרונים. נפטר בסטרי בשנת 1813.

הרב אשר ענזיל צוזמר

אחרי אריה לייב הכהן הלר ישב על כסא הרבנות בסטרי למעלה מ־40 שנה, בהפסקה של שנתיים, תלמידו, אשר ענזיל צוזמר. מוצאו היה מרוזדול. עוד בהיותו תלמיד רבו חיבר הגהות על ספרו „אבני מלואים" ואחרי מות רבו הוציא בשנת 1826 בז'ולקיב את רשימותיו שנשארו בכתובים.

ר' ענזיל צוזמר היה בן עשירים וחתנו של הרב ר' יוסף אשר אב"ד דק"ק פשמישל. הוא היה סוחר נודע והמשיך בעסקיו גם לאחר שנבחר לרבה של סטרי, ולכן היה רב שלא על מנת לקבל שכר. בזכות למדנותו ועושרו תפש מקום מיוחד בין רבני העיר. כן החשיבוהו השלטונות, העניקו לו תואר רב־המחוז Kreisrabiner והזמינוהו לועידות הרבנים. בזמן כהונתו כרב ובתמיכתו החומרית הוקם בסטרי בית הכנסת הגדול. נפטר כ"א ניסן תרי"ח (1858).

מ. פאלק

בעל ה„חות דעת", הרב מליסא

בין כשלושים מקומות קדושים, בתי כנסת ובתי מדרש, שהיו בעירנו, היה באחת הסמטאות, בין הרחוב לבובסקה ובין הרחוב בטורגו, בית כנסת נידח בשם „דאס קצבים שולכל", או „דעם ליסער רב'ס שולכל". בית הכנסת הזה היה מיוחד במינו ונמצא באחד הבתים הרעועים שבסמטא. רוח של זמנים עברו רחפה בין כתליו ואוירה של עתיקות התנשאה מרהיטיו המיושנים. נקלעתי לשם בפעם הראשונה בשנת תרפ"א או תרפ"ב, בזמן שבחורי הקלויז התעוררו ליסד אגודה בשם „תפארת בחו־רים". מטרת האגודה הזאת, היתה לימוד שיעורי גמרא, ולשם כך נבחר המקום הנידח הזה, בית הכנסת של הרב מליסא.

הרב מליסא, המכונה ה„חות דעת", היה אחרי הרב ר' אריה לייב הכהן הלר, בעל „קצות החושן", אחד מגדולי התורה ששימשו כרבנים בעירנו וגאות העיר היתה עליהם, וכל מי שלמד „יורה דעה" ו„חושן

משפט" ידע את ה„חות דעת" ו„קצות החושן", אבל לא רבים ידעו ששניהם שימשו כאב"ד בעיר סטרי. בעל „קצות החושן" נפטר בשנת תקע"ג (1813) וכעבור שבע עשרה שנה, תק"צ (1830), נתקבל ה„חות דעת" לרב בסטרי. אולם רק כשנתיים ישב על כסא הרבנות בעירנו ונפטר בכ"ח אייר שנת תקצ"ב (1832) בהשאירו משפחה ענפה. מצאצאיו בסטרי היו האחים ר' יוקל ור' מרדכי לורברבוים הי"ד שניספו בזמן השואה.

מתולדותיו

ה„חות דעת" מתיחס אל משפחת גדולי תורה בישראל. מצד אביו היה נין של הגאון המפורסם החכם צבי אשכנזי, אב"ד אמשטרדם ולבוב. הרב ר' יעקב בר' יעקב משה לורברבוים היה נכדו של ר' נתן אשכנזי מחכמי הקלויז בברוד, בעל מחבר ספר „אמרי־נועם". אביו, ר' יעקב משה, היה אבד"ק זבורוב ונפטר בדמי ימיו בשנת תק"ל — 1770, ובנו נשאר יתום צעיר. שנת הולדתו לא ידועה. יש שתי גרסאות על הקראו יעקב כשם אביו. האחת מספרת: כשאביו חלה פעם במחלה אנושה, ראה ברה"ק כי בזכות בנו, שעתיד להיות גאון, יחלים ממחלתו. לכן הוסיף את שמו של בנו יעקב על שמו משה ונקרא מאז ר' יעקב משה. הגירסא השניה אומרת, שהוא נולד אחרי פטירת אביו ונקרא על שמו ר' יעקב. אמו היתה בת הגביר המפורסם בצדקתו ר' אליקום געץ מלוברטוב.

בעודנו צעיר לימים נלקח אל בית הרב, ר' יוסף תאומים, אבד"ק בורשטין, חתן דודו, הרב צבי אשכנזי. כשהגיע לפרקו השיאו לו את בת הגביר ר' הרצל מסטניסלב לאשה, ועבר לגור שם. אחרי חתונתו התחיל לעסוק במסחר היין, ומדי פעם היה עוזב את עסקו בידי אשתו והיה נוסע לעיר טיסמניץ הסמוכה ליצוק מים על ידי הרב הגאון ר' משולם איגרא, שהיה רבה של טיסמניץ.

בזמן ישיבתו בסטניסלב התחיל לכתוב את חי־בורו „חות דעת" על ה„יורה דעה", וכשהפסיד את ממונו בעסק ביש, קיבל עליו בעל כרחו משרת רב בעיירה מונסטשיץ. את היתר ההוראה קיבל מרבו הרב ר' משולם איגרא וכעבור זמן עבר ע"פ המלצתו של רבו, לקלוש על־יד סטרי לשמש שם אב"ד.

בשנות שבתו בקלוש כתב את רוב ספריו והוציא לראשונה, בעילום שם, את ספרו „חות דעת" בלבוב, בשנת תקנ"ט — 1799. אולם הספר נפוץ מהר ובשנת תקס"ה — 1805, נדפסה המהדורה השניה בפולנאה, וכעבור שנה נדפסה באוסטריה המהדורה השלישית.

בשנת תקס"א—1801 הדפיס את חיבורו „מעשה נסים" על ההגדה של פסח וחזר והדפיסו בשנת תקס"ז — 1807. בתקס"ד — 1804 הדפיס בלבוב את ספרו „אמרי יושר" על חמש המגילות ובתקס"ט—1809 „מקור חיים" על הלכות פסח.

באותו הזמן ישב על כסא הרבנות בסטרי הרב ר' אריה לייב הכהן הלר (נפטר בשנת תקע"ג — 1813). כשפרסם האחרון ספרו „קצות החושן" על „חושן המשפט", חלק עליו בעל „חות דעת" בכמה וכמה הלכות, וכתב את ספרו „נתיבות המשפט", שבו השיג על בעל „קצות החושן". על זה השיבו בעל „קצות החושן" בקונטרסו „משובב נתיבות".

על אף המחלוקות שביניהם בעניני הלכה, היו ידידים והיו מבקרים לעתים קרובות זה אצל זה. מספרים: כשנתאלמן בעל „קצות החושן" מאשתו, פנה לשדכן והציע לו שיבקש מה„חות דעת" שיתן לו את בתו לאשה. תמה השדכן ושאל: „הלא הוא שונא לכם"! השיב ה„קצות החושן": התורה מספרת לנו, כאשר פרעה, מלך מצרים, ביקש לשדך את יוסף, מצא עבורו את אסנת בת פוטיפרע, והלא תמיהה היא? פוטיפרע זה, שהיה שונא ליוסף ובגללו חושם יוסף במאסר, כיצד עלה על דעתו לשדך את יוסף דוקא עם שונאיו? אולם התירוץ הוא, משום שפוטיפרע היה שונאו היחיד של יוסף, שיכול היה לספר בגנו־תו של המשנה למלך, כי היה עבד בביתו, ע"כ השתדל פרעה, שיוסף יהיה לחתנו וע"י זה יחדל פוטיפרע לשנוא אותו ולבזותו ברבים. כן הדבר אתי, סיים ה„קצות החושן", אם יתן לי ה„חות־דעת" את בתו לאשה, יחדל מלשנוא אותי והשלום ישרור בינינו.

ומסופר עוד, שפעם ביקר ה„קצות החושן" אצל ה„חות דעת" ולא מצאו בביתו. הרבנית, שרצתה לכבד את האורח החשוב בכוס משקה, הביאה בקבוק „מעד" ישן מן המרתף, הבקבוק היה מכוסה אבק. כאשר הגישה את הבקבוק אל השלחן, אמר ה„קצות החושן" בדרך חידוד: האבק הזה הוא בודאי אבק רבית, ברצותו לרמוז שהרבנית עוסקת בהלוואות כסף ברבית, אולם הרבנית, שהיתה אשה פקחית השיבה: „לא, זה אבק לשון הרע".

בהקדמה לספרו כותב ה„חות דעת", כי רק לחוות דעה התכוון ולא להורות הלכה. ואעפ"י שהספר יצא בעילום שם, נתפרסם שמו ברבים כגאון והוזמן לשבת על כסא הרבנות בעיר ליסא,

שעמד פנוי 19 שנה מאז פטירתו של הרב הגאון ר' דוד טעבעלע בשנת תקנ"ב — 1792.

כשנפטר ר' דוד טעבעלע, היה מצבה של קהילת ליסא בכל רע, בגלל השריפה שפקדה את הרובע היהודי בעיר. רבים מתושביה עזבו את העיר ולא היה ביכולתה של הקהילה לשלם משכורת לרב והסתפקה רק בדיין, והוא בנו של ר' דוד טעבעלע, ר' זכריה מענדעל. אולם לאט לאט התאוששה הקהילה וראשי הקהילה התחילו לחשוב על קבלת רב, שיהא ראוי לשבת על כסא הרבנות בעירם, שמאז ומתמיד ישבו עליו רבנים מפורסמים וגדולי תורה. אז הגיע אליהם שמעו של ה„חות דעת", אולם לא ידעו את שמו ואת מקום מגוריו. הם ייפו את כוחם של שני סוחרים, שנסעו לרגל מסחרם לברוד, לשאול ולדרוש לשמו ולמקומו של ה„חות דעת". כשנודע להם, שהוא יושב בעיר קלוש, נסעו אליו והציעו לו את כסא הרבנות בליסא. ה„חות דעת" הסכים וכך נתקבל כרב ראשי בעיר ליסא.

בבואו לשם התחילו תלמידים רבים לזרום לבית מדרשו. על תלמידיו נמנו, הצדיק ר' אליהו גוטמכר, רבה של גריידיץ, ור' צבי הירש קלישר, המפורסמים בחיבת ציון שלהם.

אעפ"י שה„חות דעת" לא נמנה עם החסידים, הרי כשהתחילה הרפורמה להתפשט בגרמניה וגם לעיר ליסא הגיעה, נלחם בה יחד עם כל גדולי הדור וביניהם ר' עקיבא אייגר, רבה של פוזנא, וה„חתם סופר", רבה של פרשבורג ועוד. אולם נמצאו אנשים בקהילת ליסא, אשר העזו להתנגד לו והתחילו להכניס סידורים חדשים בחיי הקהילה, שהיו למורת רוחו ועל כן החליט לעקור מליסא ולחזור לקלוש. הדבר היה בשנת תקפ"ב — 1822; אנשי קלוש קבלוהו בזרועות פתוחות והוא הביא מליסא את כל בני ביתו, הקים בית כנסת גדול ורחב ידים והתמסר שוב ללימוד תורה ולהדפסת ספריו. בשנת תקפ"ג — (1823) הוציא את ספרו „בית יעקב" על ש"ע אה"ע. בשנת תקפ"ח (1828) הוציא לאור „סדור תפילה", שנדפס בזולקיב בשם „דרך החיים"; הסידור נפוץ מהר ועוד בחייו זכה לראות ארבע מהדורות של סידור זה.

שמונה שנים ישב ה„חות דעת" בשלוה בקלוש עד שקפץ עליו רוגזו של איש תקיף ואלים, שבגלל פסק דין שלא מצא חן בעיניו, הלשין עליו בפני השלטונות והוא נאלץ לעזוב את קלוש.

באותו הזמן קיבל הזמנה מעיר בודפשט בהונגריה לבוא לשבת שם על כסא הרבנות, שנתפנה אחרי פטירתו של האב"ד הרב צבי הלר. כשבא לססרי, שהיתה עיר מחוז, בכדי להוציא תעודת מסע, נשאר בה ללינת לילה ואחד מנכבדי העיר הבטיח לו להשיג את תעודת המסע הדרושה, אולם במקום לטפל בתעודה קרא למנהיגי הקהילה ובראשם ענזל צוזמיר, שנמנו וגמרו שלא לתת ל„חות דעת" לצאת מהעיר, אלא לקבלו לרב בקהילתם וכן היה. למחרת הביאו לו במקום תעודת מסע, כתב רבנות ואחרי שהפצירו בו לקבל את הזמנתם, הסכים להשאר בסטרי ולשמש כרב בקהילתה.

שמו של ה„חות דעת" היה מפורסם בכל מדינת פולין, אולם הוא היה מתנהג בענוה וברח מכל כבוד. מספרים, שפעם היה צריך לעבור את העיר סוכטשוב ולא רצה שאנשי העיר יחלקו לו כבוד ויערכו לו קבלת פנים. כשהגיעה העגלה בה נסע, לתחום העיר, ירד ממנה והלך ברגל. בדרך פגשו בו אנשים, שיצאו לקבל פניו וחשבוהו לעובר אורח סתם, כי לא הכירו אותו. הם שאלוהו, אם הוא ראה עגלה ובה ה„חות דעת", הוא השיב להם, שאמנם ראה עגלה, והאנשים המשיכו ללכת לקראת העגלה והוא נכנס העירה. כשרצה לקנות טבק לעישון באחת החנויות, סרבה האשה החנונית למכור לו בטענה, שהיא ממהרת ללכת לקבל את פני ה„חות דעת" וסגרה את החנות.

הוא המשיך ללכת ועבר את כל העיר, כשהגיע לקצה השני של העיר ראה חנות ונכנס אליה בכדי לקנות טבק. בעל החנות, שהיה פעם מתלמידיו בעיר ליסא, הכירו ומיהר להודיע על בואו. בינתים חמק הרב ויצא מן העיר, כשכל אנשי העיר רצים אחריו כדי להשיגו.

פקחותו, חריפותו וחידודי לשונו היו לשם דבר ונמסרו מפה לפה.

מספרים, שפעם היה בדרך באחת מנסיעותיו הרבות בקשר עם הדפסת ספריו. היה זה ביום חורף קר והוא עמד לנוח באחד הפונדקאות. הגיע לשם השוחט מהעיירה הסמוכה לשחוט בהמה אצל בעל הפונדק, ובכדי שיתחמם הגיש בעל הפונדק לשוחט כוס חלב חם, אבל הלה ביקש כוס יי"ש, ולאחר שהריק לתוכו את הכוס הראשונה ביקש עוד כוס ועוד כוס ולבסוף קם ולקח את ה„חלף" ויצא לשחוט את הבהמה. אז ניגש אליו ה„חות דעת" ואמר לו: כתוב ב„חד גדיא" ואתא מלאך המות ושחט לשוחט דשחט לתורא. לכאורה מה חטא השוחט דשחט

לתורא, הלא סוף בהמה לשחיטה, אלא חטאו הוא ששחט לאחר ארבע כוסות.

כששמע השוחט את הדברים האלה, הבין לכוו־נתו של ה„חות דעת", הוא נכלם מאד וביקש ממנו מחילה וקיבל עליו להיות להבא זהיר במעשיו.

ועוד מסופר: כשנכדו, בן בתו, הגאון ר' אברהם תאומים בעל שו"ת „חסד לאברהם", עמד לקבל את הרבנות בעיר זבורוב, והוא אז אברך צעיר, נסע עמו זקנו ללוותו בדרכו. בשיחה שהיתה ביניהם בזמן הנסיעה אמר לו בתוך שאר דברי עצה: דע לך בני, שבכדי להיות רב אתה צריך לדעת שני דברים, הדבר האחד הוא, לוח השנה, שאם ישאל אותך בעל הבית את זמן המולד ולא תדע לענות לו אזי נפסלת מלהיות רב, ודבר השני, אם רצונך להיות רב אתה צריך לדעת לבלוע מחטים שחודיהן למטה מבלי להאנח ומבלי להגיד עפעף.

בהיותו רב בסטרי היה ה„חות דעת" כבר זקן ותשוש, ובכל זאת לא פסק מעבודתו הספרותית־התורנית והמשיך להשיב תשובות על שאלות שנש־אל ע"י גדולי התורה.

באמתחתו נשארו הרבה חיבורים, שלא הספיק להדפיסם בחייו.

בשנת תקצ"א (1831), כשנה לפני פטירתו, עוד הספיק להדפיס בלבוב את ספרו האחרון שיצא לאור בחייו, ספר „קהילות יעקב" חידושים על אע"ה ואו"ח.

ואלה הספרים אשר זכה להדפיס בחייו:

1) „חות דעת" על „יורה דעה", תשע מהדורות.
2) „מעשה נסים" על הגדה של פסח, שבע מהדורות.
3) „אמרי יושר", שם כולל לפירושים על חמש המגילות.
4) „מקור חיים" חידושי הלכות על ש"ע א"ח, הלכות פסח.
5) „נתיבות המשפט" על „חושן משפט" ב' חלקים.
6) „תורת גיטין" חידושי הלכות למסכת גטין.
7) „בית יעקב" באורים על ש"ע אה"ע עם חידו־שים על מסכת כתובות.
8) סדור תפילה עם „דרך החיים".
9) „קהלת יעקב" חידושי הלכות ופלפולים על ש"ע אה"ע.

נשארו בכתב יד ונדפסו אחרי מותו:

1) „נחלת יעקב" באורים על התורה, חידושי אגדות בש"ס.
2) „אמת ליעקב" באורים על אגדות הש"ס.
3) „מילי דאגדתא", דרשות וחידושי אגדה ושו"ת.

על מצבת קבורת הרב בבית הקברות הישן חרות:

כתר תורה

יום וואו עש"ק כ"ה אייר תקצ"ב לפ"ק
יעלה לזכרון יללת זעקת שבר עד דור אחרון כי יבוא
קינה ונהי נשא אל לבבנו במר תילל נפשנו מאין הפוגות
כי נלקח מאתנו מורנו ורבינו יעקב בעהמח"ס
„חות דעת" „מקור חיים" „נתיבות המשפט"
„תורת גיטין" „בית יעקב" „נחלת יעקב
אמת ליעקב" סדור „דרך החיים" „קהילת
יעקב" ושאר חבורים אשר הם עוד בכתו־
בים, בן הגאון מוהה"ר יעקב משה זלה"ה

מעבר השני חרות:

הקבר הלז יהיה פנוי מכל צד אמה בת ששה טפחים, כי כן צוה בעהמה"ס „חות דעת" הנטמן פה.

הוא השאיר אחריו צוואה בת כ"ט סעיפים, שממנה אפשר לעמוד על דמותו הרוחנית והמוס־רית. הצוואה נדפסה בפעם הראשונה בוורשה בשנת תרל"ב, יחד עם צוואתו של ר' עקיבא איגר.

הרב אליהו מאיר בן יעקב הכהן רוזנבלום

היה תלמידו וחתנו של הרב ר' ענזיל צוזמר. ירש את כסא הרבנות של חותנו בתמיכתם של האדוקים, שהתנגדו לרב משכיל, כפי שרצו המשכילים הראשונים בעיר. התרחק מהסכסוכים בין החרדים, המשכילים והמתבוללים והתמסר לתורה ולמעשי צדקה. כיהן כרב תשע עשרה שנה ונפטר בכ"ח ניסן תרל"ז (1877).

הרב ר' אריה לייביש הורוביץ (המהר"ל)

ר' אריה לייביש הורוביץ נולד בט"ו באב שנת תר"ז (1847). בנעוריו למד תורה הרבה מפי אביו, ר' יצחק ומפי סבו הגאון ר' משולם יששכר.

בן שמונה עשרה שנה נשא לאשה את בתו של הגביר ר' משה ואכס מסרט. בשנת תרל"א, בהיותו בן עשרים וארבע, נתקבל לרב ולאב"ד בזאלוז'יץ, היא עיר מולדתו של אביו. בשנת תרל"ט (1879) נתמנה לרבה של סטרי ובה התפרסם כאחד הרבנים הגדולים.

בראשית שבתו בסטרי שבע רוגז ומרורים מבני משפחת הרב הקודם, אולם בזכות מידותיו וגדולתו

בתורה נתחבב על כלם. היה רודף שלום ואוהב את הבריות וכבש את לבה של משפחת הרב הקודם.

מקרוב ומרחוק פנו אליו הרבנים בשאלות, כי נתפרסם בלמדנותו, בחריפותו ובבקיאותו הרבה. תשובותיו נתקבלו כהלכות פסוקות, שאין עליהן ערעור. סגנונו השופע והמזהיר הקסים את השואלים, שהשתוקקו לקבל את תשובותיו כדי ליהנות מצורתן הספרותית. פיו היה מפיק מרגליות, הרצאתו היתה נעימה ושוטפת, בין אם היה זה מאמר של דברי תורה או דרשה רבנית או נאום בלשון הגרמנית. מכיוון שהיה נואם מזהיר בלשון המדינה, הופיע כנציג קהילתו לפני שליטי המדינה. גדול היה כבודו בעיני המושלים האוסטריים ונתכבד על ידי הקיסר באות הצטיינות גדול שלא זכה בו שום רב במדינה.

בהיותו בן שלושים ושש הוציא את ספרו הידוע „הרי בשמים". ספר שאלות ותשובות בשני חלקים. החלק הראשון נדפס בלבוב בשנת תרמ"ב (1882) והחלק השני — בשנת תרנ"ז (1897). כן הוציא קונטרס בשם „הגה אריה" ובו הדרשה הראשונה, שנשא לפני הקהל בסטניסלבוב, אחרי שנתמנה לרב ולאב"ד. ספרו „ארי נועם" על סדר הפרשיות, שהשמיע מדי שבת בשבתו, בסעודה שלישית, נשרף בשרפה הגדולה בסטרי ב־1886.

שני החלקים הראשונים של „הרי בשמים" זכו למקום נכבד בין חיבורי המופת של ספרות הפוסקים האחרונים.

המהר"ל היה מפורסם לא רק כגאון, אלא גם כצדיק. היה נוטה לחסידות ובימי שבתו בסטרי נסע כמה פעמים לצדיק ר' דוד משה מצ'ורטקוב. התפלל בלהט ובהתלהבות. היה נמנע מלהתערב בריב המפלגות ואף מאספות הרבנים הוקיר רגליו. היה ראשון המנדבים בעין יפה לכל דבר שבצדקה, וכן סובב בעיר כדי לקבל נדבה בשביל דבר מצוה מבעלי בתים. בימי השוק אפשר היה למצוא את רב העיר, המהולל בעולם היהדות, מסתובב בין העגלות של תגרי היריד, שמא יזדמן לו יהודי אמיד ויקבל ממנו תרומה הגונה לצדקה.

בסטרי נתן את ידו ליסוד „חדר כללי", מעשה שהיה למורת רוחם של הקנאים. ואף־על־פי שהיה כבר גאון מפורסם, מכובד ונערץ על ידי יהודי סטרי, התקוממו נגדו הקנאים ורדפוהו, וראש הקהילה אף העז להפסיק את תשלום משכורתו במשך זמן מה.

ר' אריה לייביש נהג כלפי הציונות באהדה, אף כי לא היה ציוני גלוי. אחרי מות הד"ר ז. הרצל הספיד אותו, כראוי לחוזה מדינת ישראל.

אחרי מות אביו, ר' יצחק הורוביץ, רבה של סטניסלבוב, בשנת תרס"ד (1904) נתבקש ר' אריה לייביש לשבת על כסא הרבנות בסטניסלבוב, כנצר לשושלת הרבנים, שישבו שנים רבות על כסא הרבנות בעיר זו. אף־על־פי שהעיר סטרי היתה חביבה עליו, קיבל את ההצעה ועבר בשנת 1904, לסטניסלבוב.

הוא עזב את סטרי לדאבון לבם של יהודי העיר, לאחר שישב על כסא הרבנות עשרים ושש שנים. רבים מבני סטרי נסעו אתו כדי ללוותו עד סטניסלבוב, בה כיהן כרב העיר עוד חמש שנים. נפטר בכ"א סיון תרס"ט (1909).

הרב ר' שלום הכהן יוללס ז"ל
(דער מושצ'יצקער)

הרב ר' שלום יוללס נולד בשנת תרכ"ו (1876) לאביו האדמ"ור מסמבור, נכד הגאון ר' יצחק חריף, אב"ד בסמבור, בעל מחבר הספר „פני יצחק" ונצר מגזע רבנים. הרב ר' שלום יצק מים על ידי הגאון ר' יוסף שמואל נתנזון, אב"ד דק"ק לבוב בעל מחבר הספר „שואל ומשיב". היה תלמידו המובהק של הגאון והוסמך על ידו להוראה. בשנת תרמ"ד נתקבל לרב בניישטאט והעמיד שם תלמידים הרבה. בשנת תרנ"א נתקבל לאב"ד במושצ'יסק וגם שם הרביץ תורה ברבים. בשנת תרס"ד 1904 נתמנה כממלא מקום אב"ד דק"ק סטרי.

הרב יוללס תפס מקום נכבד בין גדולי הרבנים שבמדינה. בשנת תרס"ג נבחר כאחד מעשרת גדולי הרבנים, שהשתתפו באספת הרבנים בסונדובה־וישניה לשם קביעת סדרים בקופת כולל אוסטריה באה"ק. בשנת תרס"ח (1908) היה בין ששת גדולי הרבנים, שנבחרו להתיצב לפני נציב המדינה בתור באיכח של כל רבני גליציה, כדי להשיג את ביטול הסמינריון בלבוב. בידי הרב היה בכתובים חבור שו"ת. בהשתדלותו נוסדה ישיבה שבה למדו גפ"ת מפי הרה"ג ר' רפאל קיטאיגורודסקי.

בניו של הרב יוללס היו: הרב אפרים אליעזר, הרב ישעיה אשר. חתניו היו: גדליהו הלוי גוטליב, בה"ר מוהר"נ מלודמיר מרוסיה, נכד הרה"ק ר' שלמה מקרלין. הרה"ג ר' חיים אברהם קלינגהויפט, בה"ר

מוהר"א מסטרליסק. הרה"ג ר' ישראל מושקוביטש, בה"ר אבד"ק טורקה, עלה לארץ ישראל, התישב בירושלים ונפטר שם בט' באב תרפ"ה. בנו, ר' ישעיה אשר נבחר לדיין בסטרי.

הרב ר' שרגא פייבל הרץ ז"ל
(דער גלוגובר)

הרב ר' שרגא פייבל הרץ היה אבד"ק בגלוגוב. נתמנה אבד"ק סטרי לאחר שהרב איש הורוביץ עזב את כסא הרבנות בסטרי בשנת 1904 וחזר לסטניסלבוב לשבת על כסא הרבנות של אבותיו.

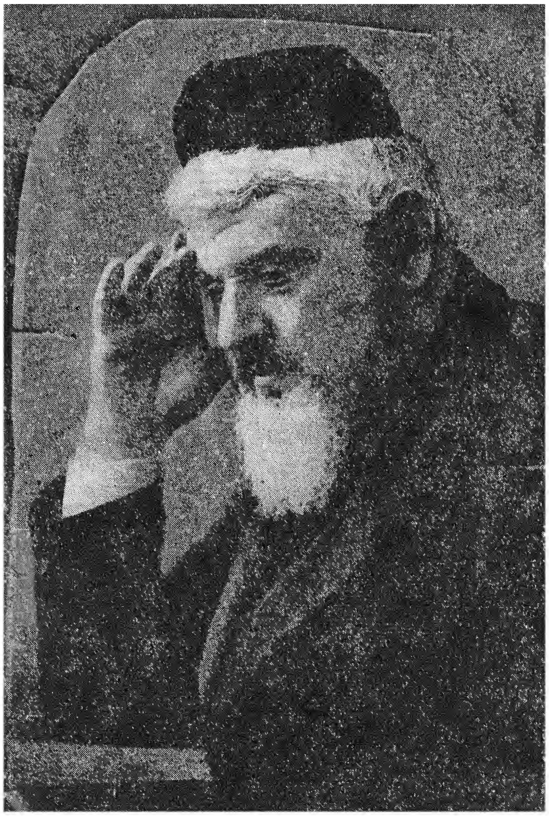
לציבור היהודי בסטרי היה ברור, כי לא בנקל ימצא מועמד הראוי לשבת על כסא הרבנות של הרב איש הורוביץ. הקהילה לא מהרה למנות רב במקומו, וכמוצא מההתלבטות, בחרה הקהילה בשני דיינים, האחד, הרב ממושצ'יסק, ר' שלום הכהן יוללס, והשני, הרב מגלוגוב, ר' פייבל הרץ. הרב הרץ הצטין בחכמה ובפקחות, היה ער לכל המת־רחש בעולם היהודי, עקב אחרי התמורות בציבוריות היהודית והבין את אותות הזמן. מצא לו תומכים רבים, בראש וראשונה בחוגי תלמידי חכמים. דרך לימודו היתה קרובה לדרך הלימוד של ישיבות ליטא והיא — הבהרת הסוגיא עם פרוש רש"י ולאחר תפיסת הסוגיה והבנתה, נתן לתלמידיו לטעום גם מטעם הפלפולא החריפתא של הראשונים והאח־רונים.

כן מצא בכל בעיה תלמודית מרוח הזמן, מה־אקטואליות שבה, וקרב את ההלכה למושגי הזמן. משום כך נתקבצו סביבו, בזמן קצר, כל אותם הבחורים, שאחר כך הצטרפו לתנועת התחיה העברית ולתרבותה. בנו, שלמה, היה עילוי, למד אצל סטודנטים יהודיים לימודי חול ולימד אותם לימודי יהדות. בגיל צעיר נתקבל כרב בבורשטשוב, ונספה בשואה.

ממרחק היסטורי של עשרות שנים נראית המח־לוקת בין הרב ממושצ'יסק והרב מגלוגוב מיותרת. שנים אלה היו כשתי רשויות המשלימות זו את זו בקהילת סטרי, אלה ואלה דברי אלוהים חיים היו לחוגים ולזרמים שונים בציבור יהודי סטרי.

מפי אליהו כץ

הרב אליעזר בן שלמה לאדיר ז"ל

הרב אליעזר לאדיר נולד בג' אדר תרל"ד (20.2.1874) בסרט אשר בבוקובינה, נפטר בז' תשרי תרצ"ג (7.10.1932).

דמות האומרת כולה כבוד, בעל הדרת פנים, אחרון הרבנים, מגדולי התורה שישבו על כסא הרב־נות בסטרי. המחקר התלמודי והפלפול ההלכתי הת־מזגו בנפשו הפיוטית והתאחדו עם בת שירתו לחטי־בה אחת. כתר תורה וכתר השירה עטרו את אישיותו המופלאה.

חריף בשקלא־וטריא, בסוגיה חמורה, ומעמיק בניתוח הגיוני בבעיות ההלכה, ידע להטות אוזן ליפי הטבע ונפשו השתפכה עליו בשיר בלשון העברית ובשפה הגרמנית. שיריו נדפסו בכתבי־עת שונים ולא נקבצו לקובץ אחד.

במחקריו היה נוטה לאמת מדעית ובשיריו נתן בטוי לציון, לתחיה הלאומית, לתפארת האנושית ולרוממות היופי.

ח צ ו ת

ברחבי העולם השתיקה מטילה
עטופת סוד ורזי לילה.
מעיני כוכבים, עיני פלאות
נושרות טפות זוהר כדמעות.
על הכל פרושה אדרת דממה
גם אברת הרוח תחתה נרדמה.
כל הגה ואושה מתו בנשיקה
כי נשקה אותם חרש השתיקה.
גם בעלי כנף שירם שכחו
ופרחי השדה לארץ שחו.
בזרועות הנצח הבריאה חולמת
מעמקי הלילה קינה זורמת.
קינה נשמעת לאוזן הנשמה
כובשת לה דרך בים הדממה.
ועד גבהי רום מתנשאה הקינה
על חרבן האור וגלות השכינה.

משנת תרע״ז עד פטירתו ישב על כסא הרבנות בסטרי על מקום דודו ורבו בעל „הרי בשמים״, שרת באמונה ובמסירות את עדתו ועשה לגדולתה ולתפארתה של קהילתו.

הדיינים

אחד מגדולי הדיינים ומורי צדק בסטרי היה ר׳ **ישעיה יעקב** איגרא. **הוא** שימש דומ״צ **בזמן** כהו־נתם של רבני סטרי, הר׳ אנזיל צוזמר והרב אליהו מאיר **באמצע המאה ה־19.**

ר׳ ישעיהו יעקב היה מצאצאיו של ר׳ משולם **איגרא, הידוע בשם ר׳** משולם מטיסמניץ, **אחד הפוסקים הגדולים בזמנו, בעל „איגרא רמא״, שו״ת בסוגיות הש״ס, ובעל חיבור גדול על הרמב״ם, מי שהיה מורם של הרב** מליסא **בעל** „חות דעת״ ושל **ר׳ אריה** לייביש הורוביץ (הראשון).

בתו של ר׳ **ישעיה יעקב, חייצ׳י, היתה אמם של ר׳ חיים** ור׳ נטע וולף הי״ד, שניהם שומרי מסורת **ומהמתפללים** הותיקים **בקלויז** דחסידי ז׳ידטשוב.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם שימשו כדיינים בסטרי ר׳ ישעיה אשר יוללס ז״ל בנו של **הרב** ר׳ שלום הכהן יוללס ור׳ שאול בן יעקב יוסף **לוסטהאוס ז״ל.** שניהם נספו עם בני קהילתם בסטרי.

הרב אשר ישעיה פרענקיל ז״ל, מסטרי
נודע בשם אדמו״ר מסטרעליסק

בן הרה״צ ישראל ליב מפרעמישלאן, **נכד ר׳ מאירל מפרעמישלאן, ר׳ נפתלי מראפשיץ והבעש״ט. אשתו הרבנית בת־שבע היתה בת ר׳ לוי יצחק מסטרעליסק, בן ר׳ שלמה בן יחידו של ר׳** אורי־השרף **מסטרעליסק. בשנת 1914, בפרוץ המלחמה הראשונה, הרב פרענקיל, בגיל שלושים וחמש ואב לארבע בנות ושני בנים, העתיק מושבו מעיר סטרעליסק לסטרי, מקום אשר נהרו אליו אנשים משדרות שונות לשמוע תורתו וביחוד ליהנות מתפילותיו הנלהבות. בנו לוי יצחק היה סופר בעיתונות החרדית בפולין. אחד מחתניו היה הרב לוי יצחק קליגהויפט, אב״ד דקהילת אטיניע, פלך סטאניס־לאוו. כל המשפחה נשמדה בידי הנאצים ימ״ש חוץ מבנו הרב ד״ר ישראל פרענקיל, מחבר הספר „פשט בספרות התלמודית והמדרשית״, כעת הספרן של הספריה העממית היהודית בטאראנטא, קאנאדע.**

ר׳ מרדכי (מוטל) דרוקר

ר׳ מרדכי דרוקר היה תלמידו של דודו, משכיל **נודע, תלמיד** חכם וסופר, ר׳ משה ענסר. כרבו כן **היה הוא תלמיד חכם מובהק, בעל־קורא מצוין, בקי גדול באגדה ובמדרשים, הצטין בידיעת הדקדוק העברי, שמעטים בזמנו היו בקיאים בו.**

התחיל את עבודתו הספרותית והמדעית בכתי־בת מאמרי מחקר ל„עברי אנכי״ בברודי, ל„יהודי״ **בפרסבורג ול„תור״ בסיגט. אח״כ הוציא ספר „שפה** לנאמנים״, **קונטרס הפעלים בצורת משקלים והצורות המסתעפות מהם, מאת בעל „אפיקי יהודה״** עם הערות בשם „טעם זקנים״ (דרוהוביץ׳ תרמ״ג), „תכלת מרדכי״ פרושים והערות לתורה (לבוב **תרנ״ד), „טובים מאורות״ סדר קידוש החמה והלבנה. (הוצאה ראשונה לבוב תרנ״ז, הוצאה שניה: שם, תרפ״ח), כן השתתף בחיבור הספר „אהל מועד״ לר״א ביק, ונוסף לכך כתב „עטרת מרדכי״, פירוש למדרש רבה מתוך גישה של הבלשנות העברית וכן „דברי חכמים וחידותיהם״, על פרשיות התורה.**

משנת תרנ״א היה מגיד מישרים ודרשן של ק״ק סטרי, **שלא** על מנת לקבל פרס. **היה** מכובד ונערץ

על כל החוגים של יהודי סטרי. בכדי לתת לו את האפשרות ללמוד ולהרביץ תורה ברבים, הציעו לו את בית הכנסת שנקרא „יד־חרוצים" מנין, כמקום פעולה קבועה וכרועם הרוחני של מתפללי בית הכנסת, שרובם היו בעלי מלאכה ופשוטי עם. משום כך נקרא גם בית הכנסת על שמו „מוטל דרוקר'ס שולכל".

הנוער הציוני שהתענין בלשון העברית והתחיל לומדה, מצא בו מורה ומדריך נאמן ולמד מפיו תנ"ך ודקדוק.

אשתו, אמו, וגם הסבתא שלו היו כולן מפורסמות כמילדות. אמו, אסתר, יכלה אחרי השרפה, שבה נשרפו ספרי הלידה לשחזר מזכרונה רשימות של דור שלם.

ר' יצחק האופטמן (ר' איטשה שוב)

ר' יצחק בן אליהו נתן האופטמן היה אישיות מענינת וברוך כשרון בשטחים רבים. היה פעיל בחיי הציבור הדתי בעירנו, יושב ראש חברא־קדישא, גבאי בית הכנסת הגדול ובית הכנסת דזידטשוב, (בלעכענע קלויז) וחסיד אדוק של זידטשוב. זכה להיות אצל האדמו"ר ר' יצחק אייזיק, מיסד שושלת אייכנשטין מזידטשוב.

היה שו"ב ומוהל ונחשב כמומחה גדול במק־צועות היהודיים האלה. אחרי פטירת אביו השו"ב, נתמנה, בגיל צעיר, לשו"ב, בסטרי, אף־על־פי שהיו בעיר שוב"ים ותיקים ממנו. הודות למומחיותו הגדו־לה בשחיטה בחרו הקצבים בר' איטשי השוחט. הדבר עורר קנאה ותרעומת בקרב השו"בים הותיקים. כדי לבלום את הקנאה הזאת, החליטה הנהלת הקהילה לקבוע „תורנות יומית לשחיטה". ההחלטה הזאת גרמה לפעמים לימים, שבהם היה מחסור בבשר, מכיון שהקצבים חיכו לתורו של ר' איטשי.

ר' איטשי היה בעל־תפילה, ש"צ עובר לפני התיבה ומנעים זמירות בחסד עליון, בעל תחושה מוזיקלית מובהקת ובעל כשרון למלחינות. בקי היה בתווי נגינה, לא כרוב בעלי תפילה, שליחי־ציבור רגילים. עמד בקשרים עם חזנים מלחינים גדולים וקיבל מהם תווים לנגינות ובמומחיותו הרבה ידע להתאים את הניגונים לפרקי תפילה שונים. כן השתמש במנגינות עממיות, מנגינות־חול, עיבדן והתאימן לפרקי תפילה. התפלל בבתי־כנסת רבים תפילת שחרית ומוסף, שלא על מנת לקבל פרס.

אף־על־פי שר' איטשי לא למד בבית ספר כללי ולא בבי"ס טכני, היה הוא למעשה מהנדס לכל דבר, ידע לעשות תכנית לבנין בתים ולמיתקני בניה שונים מבחינה הנדסית ואדריכלית, כמהנדס מדופלם ממש.

על כשרונו המופלא הזה תעיד העובדה, כי המהנדס העירוני בעירית סטרי, פוסטמפסקי, נתן הוראה למח־לקה הטכנית לקבל כל תכנית המוגשת על ידי ר' איטשי ולמסור לו תיכף לחתימה. יש לציין, כי תכ־ניותיהם של מהנדסים מדופלמים הוחזרו לשם הכ־נסת שינויים ותיקונים.

כשם שהיתה בו כעין מזיגה של הכשרות קודש וחול, כן היתה בו מזיגה של יהודי חרד שומר מצוות ושל יהודי לאומי הרואה בציונות פתח לגאולה. זמן קצר לפני מותו הועלתה מועמדותו ליושב ראש אגודת „מזרחי" בסטרי. ויצוין מעשה שהיה: לאחר אישורו של המנדט הבריטי על ארץ ישראל ולאחר אישורה של הצהרת בלפור במושב חבר הלאומים בסן־רמו, הוצע בשבת, בקריאת התורה, לנדב לטובת „הקרן הקימת לישראל". הקנאים התנגדו לתרומה למען הקרן הלאומית. אז הכריז ר' איטשי האופטמן, שהוא יקרא את המתפללים לעליה לתורה והתרים אותם למען הקק"ל. בניו: אהרון, אליהו, יעקב, אברהם ומנחם ובנותיו: חיה ברנצ'י, פרומה, אסתר ושרה היו כולם ציונים ופועלי ציון מסורים ופעילים בכל שטחי החיים הציבוריים והלאומיים.

יצחק (איזידור) אהרן ברנפלד

מבין הסופרים העברים בסטרי ראוי להזכיר את **יצחק אהרן ברנפלד** (1854—1930), שהיה במשך עשרות שנים מורה לדת היהודית בסטרי. אמנם היה יליד סיסמניץ, אולם את מרבית חייו בילה בסטרי.

44 **שנה** היה מורה לדת בבתי הספר בסטרי. **הוא** ואחיו ד״ר שמעון ברנפלד קיבלו בבית אביהם, משה, שהיה **מראשוני המשכילים** בטיסמניץ ובסטניסלבוב, חינוך מסורתי אולם מבוסס גם על לימודי־חול. אביו החדיר בבניו **אהבה** עזה ללשון **העברית.** בדעותיו הפוליטיות נטה יצחק ברנפלד להתבוללות **בעם** הפולני אולם **לא** בצורה הקיצונית.

לדעתו על היהודים לסגל לעצמם את **השפה הפולנית.** למרות **עמדה** זו ראה בשפה העברית את **הנכס היחידי** שביכולתו לקיים את העם היהודי ואת **תרבותו.**

בשנים 1881—1885 **ערך את החלק העברי,** „המזכיר״, של כתב־העת "Ojczyzna" שאגודת המת־**בוללים** בלבוב, בראשותם של הד״ר ברנהרד גולדמן **והד״ר אלפרד** נוסיג, הוציאה לאור.

כמורה לדת לא השתלט על תלמידיו אף על פי שהיה תלמיד חכם והיה לו מה להשמיע באוזני הגימנזיסטים הפרועים האלה, לו חפצו לשמוע.

בהיותו עורך „המזכיר״ כתב גם מאמרים ב„המגיד״, „הקול״, „המליץ״, „הצפירה״ על מצבם של יהודי גליציה ובעיותיהם, ביחוד בתחום החינוך ובתי הספר. כתב באידיש חוברת „די קליינשטעטל־דיגע אספה״ בה דרש ליסד בתי ספר יהודיים על יסודות מודרניים מותאמים לרוח הזמן.

תרגם לעברית את מהקרו של אברהם ברלינר „חיי היהודים באשכנז בימי הבינים״ (הוצאת אחיאסף, ורשה תר״ס). עיקר התענינותו המדעית היתה חקר הלשון העברית. בשנת 1926 הוציא לאור מילון עברי־פולני, כתב בפולנית דקדוק הלשון העברית ותרגם את המשנה לפולנית, אבל לא זכה להוציאה לאור.

ד״ר צבי דיזנדרוק (1890—1941)

אחד המאורות המזהירים של יהודי סטרי **בעולם המדע** והספרות העברית, בן למשפחה יהודית אמידה. **אביו יהודה לייב,** חסיד צ׳ורטקובאי, חינך אותו **ברוח** המסורת והחסידות בקלויז של הלמדן הידוע בסטרי, ר׳ הירש־וולף. **אולם צבי הצעיר, שהיה עילוי,** התפקר, ובלילות היה מחזיק תחת הגמרא, ספרי חול וקורא בהם. צעירים ציוניים מתלמידי גמנסיה **עזרו לו** להתכונן לבחינות בגמנסיה.

בהיותו עוד בסטרי היה פעיל בתנועה העברית **בגליציה** והקים, יחד עם ידידו יונה גלרנטר, **את האגודה** „העבריה״. בשנת 1909 עזב את סטרי ועבר לוינה. בוינה עמד בבחינת הבגרות ולמד באוניבר־סיטה פילוסופיה ולשונות קלסיות. היה תלמידם של חוקרי הפילוסופיה הידועים פרופ׳ שטהר ויודל. **בשנת** 1912 **עלה** לארץ ישראל והיה שנה אחת מורה. בשנות 1913—1916 היה מורה בברלין. במלחמת העולם הראשונה שרת בצבא האוסטרי ואחר המלחמה הש־**תקע** בוינה והיה מורה לפילוסופיה ולספרות עברית בפדגוגיון העברי, בהנהלתו של פרופ׳ ד״ר צבי פרץ חיות. בשנת 1922 הוסמך לדוקטור לפילוסופיה. **בשנות** 1925—1927 היה מורה בסמינריון של הד״ר סטיפן וויז בניו־יורק. בשנת 1927 הוזמן ע״י האו־ניברסיטה העברית בירושלים כמרצה בפילוסופיה, אולם כעבור שנתים **עזב** את ארץ ישראל, **חזר**

לארצות הברית, כי נתמנה לפרופיסור בבית מדרש לרבנים בסינסינטי כממלא מקומו של פרופ. ד"ר דוד ניימרק. היה גם סגן־נשיא של American Academy of Hebrew Union College ועורך השנתון Annual Jewish Research.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה התחיל בפער־לתו הספרותית. מאמרו הראשון פרסם בעתונו של גרשם באדר „העת" (לבוב תרס"ו), השתתף ב„השלוח", בו פירסם את מחקרו הפילוסופי הראשון. כן השתתף ב„רביבים" בעריכת י. ח. ברנר וג. שופמן (בלבוב), ב„העולם", ב„התקופה". בשנים 1918—1919 הוציא לאור בוינה יחד עם ג. שופמן את הירחון „גבולות".

דיזנדרוק תרגם מיונית לעברית את „פידרוס", „גורגיאס", „קריטון" ו„המדינה" של אפלטון. (בהוצאת שטיבל).

בגרמנית פרסם את הספר Struktur und Charakter des platonischen Phaidros (Wien 1927).

בספר הזכרון לישראל אברהמס פירסם Die Theologie bei Maimonides, Maimonideslehre von der Prophetie (New-York 1927).

בספר השנה של הקולג' בסינסינטי 1928 — Samuel and Moses Tibbon on Maimonides' theory of providence, the philosophy of Maimonides' theory of the negation of privation (Proceeding t. VI 1934/1935).

דיזנדרוק הצטיין בתפיסתו המעמיקה של הבעיות הפילוסופיות וידע להרצותן בסגנון עברי בהיר ומדויק. היה אחד החוקרים הבולטים בספרותנו החדשה.

ד"ר נפתלי (טולו) נוסנבלט

עם החוג הציוני של תלמידי הגמנסיה „בני ציון", מיסודו של ד"ר אברהם אינזלר, נמנה גם הד"ר נפתלי (טולו) נוסנבלט. הצטרף בנעוריו ל„השומר", שממנו צמחה אחרי מלחמת העולם הראשונה תנועת „השומר הצעיר". בימי מלחמת העולם הראשונה היה קצין בצבא האוסטרי, נפצע בחזית וקיבל אות הצטינות. אחרי המלחמה השתקע בוינה, למד משפטים והוסמך לדוקטור. לא עסק במקצועו, אלא התמסר כולו לעבודה ספרותית ופובליציסטית. עסק במיוחד בחקירת תולדותיו של הד"ר הרצל ותקופתו. אסף חומר רב ופרסמו במאמרים ובמחקרים בעתונות הציונית וגם בקבצים אחרים.

בשנת 1929 הוציא לאור את ספרו הראשון: Zeitgenossen über Herzl (Brün), אוסף זכרונות של בני הדור על הרצל. בספרו: Ein Volk unterwegs zum Frieden (1933) פירסם חומר ארכיוני רב־ערך לתולדות פעולתו הפוליטית של ד"ר הרצל, ביחוד בזמן כינוס השלום בהאג בשנת 1899.

בשנת 1937 התחיל להוציא לאור בוינה שנתון המוקדש לחקר תולדותיו של הרצל ושל התנועה הציונית Theodor Herzl Jahrbuch אולם הספיק להוציא ממנו רק את הכרך הראשון ובו חומר ארכיוני בלתי ידוע, מאמרים היסטוריים על ד"ר הרצל ועל ראשית התנועה הציונית.

אחרי כניסת הנאצים לוינה נמלט לפולין והש־תקע בדומברובה־גורניצה (ע"י בנדין), שם התגורר חותנו. בימי המלחמה עבר לורשה ולקח חבל פעיל בחיי הציבור בגיטו ובפעולות המחתרת. בספטמבר 1942 נתפס על ידי הגרמנים, שהעבירו אותו לאחד ממחנות ההשמדה במיידנק ושם נרצח.

ד"ר נ. נוסנבלט היה אספן מעולה וריכז בידיו אוסף גדול של מכתבים וכתבי־יד של ד"ר הרצל. כל האוצר היקר הזה אבד בגיטו ורשה.

ד"ר נתן עק (עקרון) מספר בספרו „התועים בדרכי העת" (הוצ' „יד ושם", ירושלים, תש"ך) פרט מענין מחייו של הד"ר טולו נוסנבלט. „פעם אחת (היה זה ב־1931) בשבתנו בוינה בבית־הקפה הנקרא פריקל, סח לי נוסנבלט על השיחות שהוא שוחח עם תושבי וינה, כדי לגבות מהם עדויות וזכרונות על הרצל. בין אלה היה יהודי זקן אחד, מבני דורו של הרצל ומכרו, שנוסנבלט שוחח אתו לפני זמן מה באותו בית־הקפה שבו ישבנו, והלה סיפר לו בין השאר את המעשה הזה: ערב אחד התהלך עם הרצל בחוצות וינה עד שהגיעו לסביבות בית־הקפה הזה — פריקל. כרבים מבני דורו התייחס גם יהודי זה בקרירות ואף בתימהון לחלומותיו של הרצל. לא פעם היה מזהירו שלא יבזבז את כשרונותיו לדברי־הזיה אלה; מוטב שירכז את מרצו בדברים של ממש ואז יעלה מעלה מעלה כערכו.

הזקן זכר שהרצל עמד פתאום מלכת ואמר לו בזו הלשון: אחר מותי יקומו אנשים צעירים, פאט־ריוטים נלהבים ואנשי־מדע גם יחד אשר יעקבו אחרי כל צעדי על אדמות, יבדקו את מעשי, יחקרו כל שורה שכתבתי וידרשו כל דיבור שהוצאתי מפי.

וכל זה — בגלל אותם דברי הזיה... הוסיף היהודי הזקן ואמר לנוסנבלט: „כה אמר לי הרצל במקום הזה (תוך כדי כך הצביע בתנועת־יד לעבר החלון). והנה אתה, אדוני הדוקטור, הנך אותו הצעיר הנלהב, אותו „הרצל פורשר" (חוקר הרצל) שהמנוח הגדול חזה את בואו בערב ההוא.

כששמעתי את הסיפור הזה — סיים נוסנבלט — קפצתי ממקומי כארכימדס בשעתו וקראתי: מצא־תי! הביטוי הרצל־פורשר, שלדברי היהודי ההוא יצא מפי הרצל! עד עתה כששאלוני מה מלאכתי — לא ידעתי מענה הולם, מגמגם הייתי: „היסטוריון", „עתונאי" או סתם „סופר". מעתה נודע לי מה אני, כן, הרצל פורשר אנוכי. זהו ענף מדע, זהו מקצועי, מאז אני רושם „חוקר הרצל".

יונה גלרנטר

היה יליד סטרי, נולד בשנת 1890. עבד יחד עם ד"ר דיזנדרוק בסטרי ובתנועה העברית בוינה. פרסם סיפורים ומסות בעתונות העברית („המצפה", „היום"). בוינה התמסר להוראת עברית. היה בשנים 1923—1938 מורה לשפה ולספרות העברית בגמנסיה היהודית על שם פרופ' ד"ר צבי פרץ חיות.

בוינה הוציא לאור ירחון עברי „דברנו" ועמד בראש ההסתדרות העברית. אחרי פלישת הנאצים לוינה נמלט לפריס ושם נרצח בשנת 1944 ע"י הנאצים.

ד"ר משה מיקם

יד ליהושע

(קוים לדמותו של יהושע טילמן ז"ל)

הוא היה מאופק בהליכותיו. יותר משהשמיע שמע, ויותר משגילה הצניע. מין עצבות כיסתה את פניו, אבל עצבות זו שיקפה גם עולם גדול ונעלם שהיה מסוגר בתוכו. עיניו — דוק של חלום היה פרוש עליהן, ופעם נבוכות היו, פעם חייכניות ופעם חודרות וחותכות כאבן השמיר. חולם זה עתים יש ונעשה עוקצן ולגלגן — אך העקיצה שלו היתה יותר התגוננות מאשר רצון מרושע לפגוע. לא פעם, כשנפגע הנעקץ, ביקש סליחה ממנו.

הוא היה מאמין, אך נמנע מלדבר על ענייני אלהים ואמונה. הוא שמר מצוות, אך לא הקפיד ולא קינא. מן ההפרזה התרחק, ואת הפירסומת שנא תכלית שנאה. זוועות המלחמה — היא מלחמת העולם הראשונה שהשתתף בה כחייל בחזית — פצעו את נפשו עמוקות: הנה חזון האדם שטופח בלבבו הפך לנגד עיניו למחזה עועים של בשר טבוח ודם ניגר! אך המלחמה על נסיונותיה הקשים חישלה בו גם את האמונה, וזיקתו אל אלהים נזדככה ונתעמקה.

המאמין שבו לא נדחק מפני המשכיל שבו, ומפני שהיה איש הערכים שהחיים עצמם הם מבחן אמת להם, היתה הסתכלותו בתופעות החיים אמיתית ושרשית. מסגולות אלה של ההסתכלות בחיים נבעה גם תפיסתו הדקה של התרבות והספרות. הוא היה בן בית בספרות האירופית על כל לשונותיה, אך בקיאות זו בתחום הספרות היתה רחוקה מכל יד־ענות יבשה ומכל דקדוקי סופרים עקרים. ידיעתו היתה צלולה וטלולה, רעננה ועמוקה. תרבות ישראל ותרבות העולם נתחברו בו לאחדים. שקספיר לא קיפח את ר' עקיבא, ואפלטון לא דחק את רגלי הרמב"ם בנשמתו.

יושב אהל מטבעו, נכון היה בשעת הצורך לארח עם בני אדם לחברה, להקשיב, להיענות ולסייע ברצון לכל מי שדרש לעצתו. רבים — ודוקא השלמים — נמשכו אחריו, כי מאור רוחו משך וקסם. וכל המתקרב אליו ומשוחח אתו —

לא התחרט. תמימות של ילד, פקחות של תלמיד חכם, שנאת ההתגדלות עד כדי לגלוג על עצמו, תרבות עמוקה וטעם עדין — כל אלה עשאוהו אישיות בלתי רגילה. גבוה משכמו ומעלה מכל אנשי חבורתו, לא הזדקר ולא התבלט: מן הפירסום ברח, ובחר לשבת חבוי בצל.

סופר בעל קולמוס ברוך לא הפיץ את מעיין רוחו חוצה אלא כשהוכרח לכך. רק כשנדרש נענה, ורק כשנתבע נתן. מתוך היענות כזו לתביעה והפ־צרה של אחרים נולד — למשל — תרגומו הפולני המצויין של „והיה העקוב למישור" לעגנון, וכך נוצרו גם מסותיו המזהירות על הספרות העברית החדשה.

הוא היה פדגוג ומורה יחיד במינו. דרכו בהוראה לא היתה מצות מורים מלומדה. הוא לימד וחינך בכל ישותו ובכל אישיותו הקורנת. הוא ידע להשפיע בכל מה שחרג מהמסגרת המקובלת של ההוראה: בשפע רוחו, בהערות ובהארות שפיזר, בעמקנות המדעית ובעמידה על אותן קטנות, שהן קטנות למר־אית עין אך גדולות ונכבדות לפי מהותן. במידה לא פחותה חינך את תלמידיו והשפיע עליהם בנפשו הנדיבה ובלבו הטוב והחונן. התלמידים הרגישו מיד, כי לפניהם עומד לא דקדקן יבש אלא אישיות שופעת, לא ארון ספרים אלא בעל שאר רוח, שתורה ודרך ארץ, מדע ומידות מוח ולב חברו בו יחדיו. על כן אהבוהו והעריצוהו.

אמרו עליו יודעי דבר, כי לא היה מקצוע לימודי בביה"ס התיכון שלא היה מצוי אצלו ובקי בו. מורה למתימטיקה בכיתות הגבוהות — למשל — כי חלה, את מי שלחו אותה שעה למלא את מקומו? אותו, את האחד והיחיד, את מורה המורים, הבקי בכל חדרי המדעים, שיכול להורות בהצלחה גם פיסיקה, גם גיאוגרפיה והיסטוריה ולהניח את דעת התלמי־דים התבעניים ביותר.

ואחרון אחרון: אמו ויחסו אליה. כשנתארחתי פעם בבית אמו, וראיתי במו עיני את הדממה הקו־רנת ואת השלוה המרוכזת שבהליכותיה, אמרתי: כאן מקום חיותו של הבן! והבית כולו כאילו נשם אהבת הבן אל האם הזקנה: הוא התהלך כמלאך הטוב על ידה, לא הרים קול וצמצם עצמו, כאילו חשש לגרוע ח"ו כמלוא זרת ממדרך כף רגלה. כאן ראיתי את הבן השופע אהבה צנועה אל האשה היקרה לו בעולם. אז הבינותי כי אהבת אֵם כזו יכולה לפרנס בו גם את אהבת התורה והאדם וגם את אמונתו העמוקה באלהים.

חביבים זכרונות, אך הם מדאיבים את הלב. הנה מאירה לו מבעד לערפילי העבר דמותו של ידיד נעלה ונערץ, אך מה גדול הכאב עם תחיית זכרון זה של העבר הרחוק הקרוב. ולא אכחד כי מדי אזכור כי ר' יהושע החסיד ואיש התפארת לא מת כדרך כל אדם אלא נרצח בידי פושעים מנאצי השם, יבכה לבי במסתרים וילחש: איך נפלת שדוד, ר' יהושע, לפני בני עולה? איך פוזרו עצמותיך לכל רוח? ואני לא אוכל אפילו לומר לך: „תנוח על משכבך בשלום", אלא אתפלל עליך בלב מורתח: תהי נפשך הזכה והטהורה צרורה בצרור חיי הנצח עם שאר חסידי ישראל, אמן!

ד"ר מקס בינשטוק (1881—1923)

אחת הדמויות הבולטות בשדה הפעולה הציונית בסטרי, משנת 1912 עד סוף 1919, היה המורה והסופר ד"ר מקס בינשטוק.

בינשטוק היה יליד טרנוב, סיים את למודיו בקרקוב. בנעוריו הצטרף לציונות ומשנת 1902 היה פעיל בתנועה על אף היותו פקיד ממשלתי, ואכן משום כך, העבירוהו לעתים קרובות ממקום למקום. בשנת 1912 נתמנה למורה ללשון ולספרות הגר־מנית בגמנסיה בסטרי. בשנים לפני המלחמה הת־מסר בעיקר לעבודה ספרותית.

עם התפוררותה של הממלכה האוסטרית־הונגרית והקמת הרפובליקה האוקראינית־המערבית בגליציה המזרחית, כשנדמה היה כי הפציע השחר של האו־טונומיה הלאומית היהודית בגליציה והגיע הזמן

להגשמה, יצא כאילו מהמחתרת והצטרף בכל לבו לפעילי התנועה הלאומית בסטרי. הוא היה בין מארגני המועצה הלאומית היהודית, שקמה בסטרי, בזמן שלטון האוקראינים ואחד מנציגיה הבולטים. כמורה וכמחנך היה אחד ממניחי היסוד של החינוך הלאומי וממקימי רשת בתי ספר לאומיים בגליציה המזרחית. בשנת 1919 היה צירה של סטרי, ביחד עם נפתלי זיגל, בכנס של נציגי הקהילות היהודיות בגליציה המזרחית, שנערך בסטניסלבוב, לשם יסוד רשת בתי ספר לילדי ישראל ולנוער היהודי. היה גם עורכו של העתון „פאלקסשטימע", שיצא לאור בסטרי, ופרסם בו מאמרים בבעיות החינוך היהודי־הלאומי ובשאלת השלטון העצמי של המוסדות היהודיים בגולה; על המאמרים חתם בשם „כוורת". כאדם בעל השקפת־עולם מתקדמת הזדהה עם התנועה הציונית־הסוציאליסטית והיה אחד מאבות התנועה פועלי־ציון ואח"כ „התאחדות".

כשכבשו הפולנים את סטרי, פוטר ממשרתו אולם אחר־כך בא על סיפוקו ונתמנה ב־1920 למנהל הגמנסיה היהודית בלבוב ועמד, זמן קצר, בראש מוסד לאומי זה.

בשנת 1922 נבחר מטעם הרשימה היהודית־הלאומית לסנט הפולני. אולם לא ארכו ימיו ובשנת 1923 הלך לעולמו.

רבה מאד היתה פעילותו הספרותית והעתונאית. פרסם מאמרים ורשימות בעתונות הציונית־הסוציאליסטית. בגיל מבוגר למד לכתוב יידיש וכתב את מאמריו בשפה זו ב„טאגבלאט", בקבצים ספרותיים, „רינגן" ו„מילגרוים", בבעיות הספרות האידית והתיאטרון האידי. כן פרסם מחקרים בלשון הפולנית והגרמנית בתחום הספרות, כגון „השפעה הספרות הגרמנית על יצירותיו הפיוטיות של סלובצקי" (וורשה 1909), על הבל ולסינג (1913). ביחוד ידוע ספרו Das Judentum in Heines Dichtungen. תרגם לגרמנית את Nieboska komedia של המשורר הפולני קרשינסקי ואת הספר „יזכור" לחללי השומרים בארץ־ישראל. פרסם מחקר על השקפותיו האמנותיות של איבסן (לייפציג 1913).

ד"ר אברהם אינזלר

הד"ר אברהם בן בנימין אינזלר נולד בסטרי ב־11.2.1893. בבית אביו קיבל חינוך חילוני. בגימנסיה הצטרף לחוג הסטודנטים הציוניים ולמד עברית, אידיש ותולדות ישראל. בלט בכשרונו וייצג את הנוער הציוני הגימנסיסטי בועידות הארציות של „צעירי ציון". הצטיין בנאומיו ובהרצאותיו בכינוסים אלה, שנערכו בסודיות מדי שנה בשנה בלבוב.

אחרי בחינת הבגרות למד משפטים באוניברסיטאות בלבוב ובוינה והיה פעיל בתנועה הציונית בוינה. היה יושב ראש האגודה האקדמאית „אמונה" בסטרי ומיוזמיה (הסתדרות האקדמאיים הציוניים ה.א.צ.). פירסם מאמרים רבים בשפה הפולנית בבעיות אקטואליות בירחונים ציוניים: „מוריה", „השחר".

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה עבר לוינה והיה אחד מעוזריו של ד"ר נתן בירנבוים בכתב־העת Jüdisches Kriegarchiv. בשנת 1918 חזר לסטרי והצטרף לפועלי־ציון, אך חברותו בה נמשכה כשלושה חדשים בלבד. אחר כך עמד בראש פעילי התנועה הלאומית והציבורית והיה ממארגני הועד הלאומי בסוף מלחמת העולם הראשונה.

כשנוסד בלבוב בשנת 1921 העתון הציוני היומי Chwila צורף ד"ר אינזלר למערכת ונבחר כחבר ההנהלה הציונית בגליציה המזרחית. בשנת 1922 נבחר במחוז הבחירות סטניסלבוב־קולומיא כציר לסיים הפולני. בהיותו ציר, הצטיין בנאומיו המזהירים מעל במת הסיים, התענין בבעיות שלטון ערים והיה חבר הועדה לעניני פנים ומשפט ואחד משבעת החברים במשלחת הסיים לקונגרס של „הליגה לזכויות האדם". במועדון צירי הסיים היהודיים הצטרף לסיעתו של יצחק גרינבוים, ומשום כך פרץ סכסוך בינו ובין ההנהלה הציונית בלבוב.

בשנת 1925 נבחר כראש הקהילה בסטרי, אולם

התפטר מפני שעבר לגור בלבוב. בשנת 1928 יסד, ביחד עם ד"ר מיכאל רינגל וד"ר פישל רוטנשטרייך את העתון „דער מארגען" והיה עורכו הראשי. נבחר שנית לסיים הפולני והיה ציר עד פיזור הסיים ב־1930.

בשנים 1931—1932 ערך את העתון היומי הציוני בורשה Nowe słowo בגלל חילוקי דעות בקרב הנהלת העתון עזב את ורשה והוציא בלבוב את השבועון Opinia שהצטיין ברמתו הפובליציסטית והספרותית. בשנת 1937 פירסם קונטרס „מסמכי־כזב" Dokumenty fałszu ו„עובדות ואגדות" Legendy i fakty שבהם הפריך את העלילות של שונאי ישראל וגילה את חלקו השפל של הצבא הפולני בפרעות ביהודי לבוב בשנת 1918. פירסם גם מונו־גרפיה על ד"ר גרשון ציפר.

בשנים האחרונות לחייו נתרופפה בריאותו ונפטר ללא עת בשנת ארבעים וחמש לחייו.

זכרו יהיה שמור כאחד מנושאיה המזהירים של תנועת התחיה הלאומית של יהודי סטרי ופולין כולה.•

ד"ר זאב פרסר

ד"ר ז. פרסר, יליד סטרי, בן למשפחה מתקדמת. למד בגמנסיה בסטרי ומשפטים בוינה. נשא לאשה את אחותו של המנהיג הציוני הידוע הד"ר א. אינזלר. נוסף להשכלתו המקצועית, היה בעל השכלה כללית רחבה. היה בקי בספרות העולם, פירסם כמה עבודות בבעיות הספרות והיה מרצה על נושאים ספרותיים.

הרשימות על האישים: יצחק ברנפלד, ד"ר מקס בינשטוק, ד"ר אברהם אינזלר, ד"ר צבי דיזנדרוק, ד"ר נפתלי (סולו) נוסנבלט ויונה גלרנטר, הועברו, ברשותו האדיבה של הד"ר מ. נ. גלבר, ממאמרו „תולדות היהודים בסטרי". למדור זה „אישים ודמויות".

ציוני מנעוריו היה, אחד מהאישים הבולטים בתנועה הציונית, מראשי העסקנים הלאומיים המעולים בעירנו ומחשובי עורכי־הדין בסטרי. נעים הליכות ובעל תרבות, מקובל על כל השכבות של יהודי סטרי ואף על האוכלוסיה הלא־יהודית. עדות ליחס של כבוד שנהגו בו כל תושבי העיר, היא בחי־רתו לסגן ראש העיר, ליושב ראש של המוסדות הציוניים בעיר ולראש הקהילה. שרת במסירות את הקהילה עד לחורבנה.

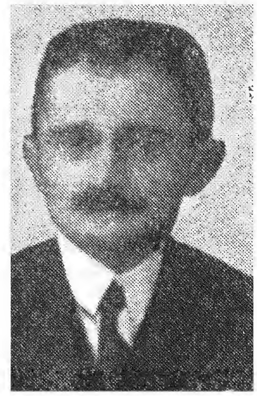
ד"ר מרדכי קאופמן

ד"ר מ. קאופמן, יליד סטרי, חונך בבית יהודי שומר מסורת. היה מדוברי עברית הראשונים בעיר, למד בגמנסיה בסטרי ומשפטים בלבוב. בימי מל־חמת העולם הראשונה שרת בדרגת קצין בצבא האוסטרי. היה ממפקדי ההגנה העצמית של יהודי סטרי בזמן שלטונם של האוקראינים. בעבודתו המקצועית כעורך־דין הוסיף כבוד למעמד עורכי־הדין בעירנו. מנעוריו חבר נאמן בתנועה הציונית, אחד הפעילים בזרם הציונות הכללית, תפס עמדה ציבורית חשובה בעיר בתור סגן ראש העיר, ראש הקהילה במשך שנים רבות ויושב ראש המפלגה הציונית הכללית.

מתון בהשקפותיו, היה גורם מפשר ומרגיע בחיים הפוליטיים והציבוריים, ישר ומכובד על הבריות וגם על מתנגדיו. קוי דמותו הרוחנית, גישתו לבעיות והשפעתו היו דומות לאלה של ד"ר פרסר. עלה לארץ ישראל וכעבור זמן קצר לישיבתו בארץ יצא בשליחות הקק"ל לפולין ונספה יחד עם אשתו.

ד"ר שלמה גולדברג

בהיותו תלמיד הגמנסיה הושפע שלמה גולדברג מתנועת חיבת ציון שעוררה את הנוער הלומד לפעילות ציונית. רוח הלאומיות והקידמה ששררה בביתו השלימה את האוירה הציונית שבה היה שרוי שלמה הצעיר.

כשיצא בראשית המאה העשרים לוינה בכדי ללמוד משפטים היה כבר ציוני. בוינה הצטרף לחוגים של הסטודנטים הציוניים. את ימי החופש שלו בעיר הקדיש לרכישת נפשות מבין האינטליגנציה הצעירה לרעיון הציוני.

בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה, בהיותו עורך־דין צעיר, בלט בפעילותו הציונית והיה מבין המנהיגים הראשיים בתנועה הציונית בסטרי. לאחר שיהודי סטרי שחררו את קהילתם משלטון המתבוללים העלתה ההסתדרות הציונית את ד"ר שלמה גולדברג למעלת ראש הקהילה.

לאחר זמן קצר כיהן, מטעם התנועה הציונית, כסגן ראש העיר. הוא היה הראשון שהשיג מהשלטון העירוני את ההקצבות למטרות יהודיות־לאומיות.

כאדם בעל אופי חזק ובעל עקרונות לא היה מסוגל לגמישות ולתימרון מפלגתי ומשום כך חלו לעתים קרובות חילוקי דעות בינו ובין חבריו. הוא לא ויתר על דעותיו והשקפותיו אפילו אם זה עלה לו במחיר עמדות כבוד בציבוריות היהודית בעיר.

על אף הקו ה„נוקשה" ו„היבש" שלו היה ד"ר ש. גולדברג בכל פעילותו הציבורית ציוני מאמין, יהודי לאומי טוב ונכון לעזור ליהודי עירו במצוקתם.

ד"ר בנימין מילבאור

ד"ר בנימין מילבאור, יליד בולחוב, בן מורה לדת ישראל. למד רפואה בפרג ובוינה. התמסר לעסקנות ציונית — הופעה נדירה בציבור הרופאים. הצטין בפעילות ציונית רבה ומילא תפקידים חשובים במוסדות הציוניים והציבוריים בעיר כיושב ראש או כחבר ועד פעיל. ביקר בארץ ישראל ולאחר שובו הרבה לספר ליהודי סטרי בשבחה של הארץ.

צבי וולמוט

משה אהרן וולמוט

משה אהרון וולמוט היה איש העם, בעל לב יהודי חם ורחב. לא היה כמעט שטח ציבורי בעיר שבו רישומו לא היה ניכר. במשך שנים רבות היה חבר העיריה ומהחברים הפעילים בועד הקהילה. לא היה מוסד צדקה בעיר שלרשותו לא העמיד את זמנו ולא פתח לפניו את לבו. אך בראש וראשונה היה ציוני. הוא מצא בציונות את המרגעה ואת

הטעם העיקרי לחייו. ציונותו לא היתה קשורה בארץ ישראל בלבד, כי אם הקיפה את המסורת היהודית על כל ערכיה האנושיים־הכלליים.

הוא היה משכיל בכל רמ"ח אבריו. דבר לא היה יקר לו כלימוד תורה לשמה ומכאן דאגתו לחינוך העברי. הוא היה בין העומדים בראש הקרנות הציו־ניות ופעל למען גיוס כספים, ובעת ובעונה אחת העסיקוהו הבעיות של בית־הספר „שפה ברורה" ושל הספריה ב„אגודת העבריה".

ימיו המאושרים ביותר עברו עליו בביקורו בארץ ישראל בפברואר 1933. הוא עבר אותה לאורכה ולרוחבה, בעריה ובכפריה, במושבים ובקי־בוצים. ממכתביו נבעה אהבתו, ללא גבול, לארץ. בשובו מהארץ, סיפר ליהודי סטרי, שקיבלוהו בשמ־חה, על שדות העמק, על הצברים שדיבר אתם בשפ־תם היחידה שידעו.

מאז ביקורו בארץ לא פסק לחשוב על עקירה מהגולה, הוא חש שהקרקע בוערת תחתיו ותיכנן בקדחתנות את העברת משפחתו והונו לארץ, אך במירוץ האכזרי עם הזמן הקדימתהו השואה.

ד"ר עדה ברלב קליין

בנימין קליין

יליד סטרי, בן למשפחה אדוקה ומכובדת. ביל־דותו ובנעוריו קיבל חינוך דתי והיה מחובשי בית המדרש. בנימין הצעיר, כמו שאר חבריו, שביניהם היה צבי דיונדרוק, מי שעתיד היה להתפרסם כסופר וכמלומד, קרא בספרי חול שהסתירם מתחת לגמרא. הוא הושפע מרוח התחיה הציונית שנשבה בראשית המאה העשרים, עזב את ה„געלע קלויז" שבה למד, ובבוקר לא עבות הופיע בביתו, מגולח ולבוש מעיל קצר, לתמהונם ולתדהמתם של כל בני המשפחה.

כדרך הצעירים מבני גילו ובני מעמדו שלא יכלו ללמוד בבתי ספר, רכש לו השכלה כאוטודידקט. הוא גילה כשרון למוזיקה, לציור ולגילוף, אולם מפאת חוסר הבנה של הוריו החרדים, לא יכול לפתח את כשרונותיו.

במלחמת העולם הראשונה גויס לתזמורת צבאית. אחרי שובו הביתה עבד כמנהל חשבונות בבנק של הד"ר ז. פרסר ובבנק של אביו, ר' שמואל קליין, ואחר כך עסק במסחר.

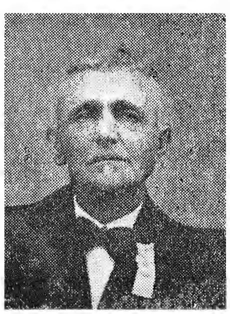
אולם בראש וראשונה היה בנימין קליין עסקן ציבורי נאמן. היה מסור בכל לבו לעניני היהודים שבעיר, למוסדותיהם הציבוריים ולתנועה הציונית. היה אחד העסקנים והמנהיגים הפעילים והמפעילים, חבר ויושב ראש בהנהלות של המוסדות הציבוריים, הציוניים והסוציאליים שבעיר. בחיי ציבור ובפעילות מפלגתית היה גלוי לב, ישר ומתון.

ביתו היהודי התרבותי שימש אכסניה למנהיגים, נואמים ועסקנים שביקרו בסטרי.

אהדת הציבור היהודי בסטרי לבנימין קליין, לעסקן המקובל על הבריות, נתגלתה בהגשת עזרה ספונטנית חומרית ומוסרית, כאשר השלטון הפולני האנטישמי התנכל לו כשאסרו אותו בשנת 1938 על עלילת שוא. הוא הרגיש בשואה המתקרבת והר־לכת ותכנן את עלייתו ארצה, אולם כרבים, אחר, ונספה עם בני קהילתו שלהם הקדיש את מיטב שנותיו.

דב (ברל) שטרן

(נפטר ד' תשרי תש"ו)

דב (ברל) שטרן היה יליד סטרי. מהציונים הראשונים בעיר מתקופת הרצל, דמות לאומית־עממית, בלט בנכונותו לקבל על עצמו כל תפקיד בעבודה הציונית היום־יומית, ואף הצנוע ביותר. עלה לארץ ישראל בשנת 1925 והתפרנס מיגיע כפיו.

ביתו שימש אכסניה ראשונה לכל עולי סטרי, שמצאו בו אח ורע נאמן ומוכן לעזור לעולה החדש בראשית צעדיו בארץ. עולי סטרי כיבדוהו והעריצוהו. נפטר בארץ בשיבה טובה.

מאיר פרנקל

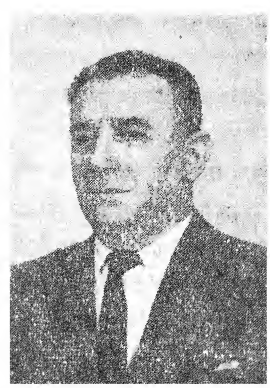
(נפטר כ״ב טבת תשי״ד)

מאיר פרנקל, יליד מושצ׳יסק, עלה לארץ ישראל לפני מלחמת העולם הראשונה, בתקופת העליה השניה, אולם מחמת מחלה נאלץ לשוב לגולה. השתקע בסטרי והיה פעיל בהסתדרות הציונית הכללית בטוינבהלה, באגודת „ציון״ ובקרן היסוד. הצטרף לסיעת „על המשמר״ ובשנת 1932 עלה שוב לארץ ישראל, עבד כפקיד בקהילה בתל־אביב ואחר כך בעירית תל־אביב.

כאיש ציבור היה מוכן תמיד לעזור גם לפרט הנצרך. היה פעיל בארגון יוצאי סטרי בישראל. זכה לראות בתקומתה של מדינת ישראל.

ד״ר משה ברלב (ריינהרץ)

בני משפחת ריינהרץ הצטרפו כולם לתנועות נוער חלוציות והכשירו את עצמם לעליה לארץ ישראל, כבר בתקופת העליה השלישית ולאחריה. באווירה חלוצית־ציונית, שהיתה שורה בביתו וברחוב היהודי בסטרי בימים ההם, התחנך משה הצעיר, ואכן הצטרף, בהיותו תלמיד הגימנסיה, לתנועה הציונית.

אחרי גמר לימודיו בגימנסיה יצא לבלגיה ולמד באוניברסיטה בליאֶז׳ כלכלה ומדעי המזרח. אחרי סיום לימודיו באוניברסיטה ניהל בית ספר למסחר.

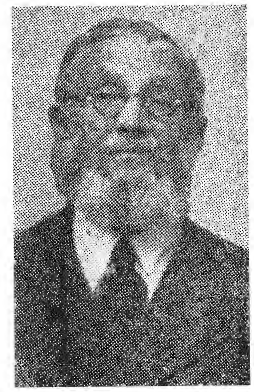
מאחר והיה חדור הכרה לאומית־עממית, מצא את מקומו בשורות מפלגת העבודה הציונית בגליציה המזרחית „התאחדות״ ותפש בה עמדה חשובה. יש לציין את חלקו הרב ביסוד אגודת האקדמאים ציונים־סוציאליסטים (ז.א.ס.). ד״ר ברלב תרם, בפעילותו הרבה, להתרחבותה ולביסוסה של האגודה האקדמאית היהודית הזאת, שהיתה טיפוס חדש של אגודה אקדמאית, בעלת צביון דמוקרטי, שבה התגבש המושג של האינטליגנציה העובדת בארץ ישראל.

בשנת 1934 עלה ארצה עם רעיתו ד״ר עדה ברלב־קליין, בתו של ר׳ שמואל קליין. בארץ היה פעיל ב„הגנה״ ותפש בה עמדה פיקודית. במלחמת העולם השניה שירת בצבא הבריטי. אחרי המלחמה שימש, במשך שנים, מנהל חשבונות ראשי בבית החרושת „חמת״ והיה חבר הנהלת המפעל. ב־1959 עבר למחלקה לעובד האקדמאי בהסתדרות העובדים הכללית. היה ממיסדי איגוד המוסמכים והאקדמאים למדעי החברה, כן שימש שופט בית־דין עליון של ההסתדרות.

על אף עבודתו המקצועית ופעלותו הציבורית והמפלגתית בארץ, לא פרש מהציבור המאורגן של בני עירו בישראל. היה בין מיסדי ארגון יוצאי סטרי בישראל, שהוקם לפני מלחמת העולם השניה. היה חבר הנהלת הארגון ולקח חלק בכל הפעולות והמשימות של הארגון. נמנה עם היוזמים להוצאת ספר „יזכור״ לקהילת יהודי סטרי והקדיש הרבה מזמנו להגשמת משאת נפשם של יוצאי סטרי בישראל ובתפוצות — להנציח את זכרם של קדושי סטרי.

כרע פתאום בזמן הדיון בועידת ארגון המוסמכים האקדמאים למדע החברה, שהיה מזכירה הראשון. נפל על משמרתו במילוי תפקידו הציבורי.

אברהם (בוצ'י) אפפלגרין

מהמנהיגים הבולטים והותיקים של הסתדרות „מזרחי" בסטרי. עסקן רב פעלים, היה יושב ראש „מזרחי" שנים רבות ויושב ראש קק"ל במשך שנתים. יצג את מפלגתו במוסדות ציוניים, ציבוריים וכלכליים רבים בעיר. תלמיד חכם בעל הדרת פנים ונעים הליכות. היה גבאי בבית הכנסת ע"ש מאיר שלום. מקובל על הבריות בגלל אופיו הנוח ומזגו הטוב.

פ. אבינרי־כץ

רחל כץ

רחל כץ נולדה בסטרי בשנת 1877. נצר ממשפחה רבת יחוס, ששרשיה נעוצים בימי הבינים. אישים ידועי־שם ומעש נמנו עמה: מקובלים, כהרב הגאון נפתלי כץ זצ"ל, רבה של פוזן; ה„של"ה"; „פני יהושע" — אלה הם השמות, שמסורת המשפחה מתפארת בהם.

דורות של אנשי תורה ואמונה הורישו לה אצי־לות־רוח, יראת־שמים, אהבת הבריות וחריפות השכל — סגולות שהיו לה למצפן בעבודתה הציבורית ותוכן מצפונה בכל אשר תפנה.

אביה, ר' יוסף כ"ץ, שהיה סגן ראש העיר וראש הקהילה באיצקני, בבוקובינה, הוריש לה כושר הבעה וכשרון הדיבור, מעוף והומור. מאמה, שהיתה צדקנית, מהסוג הנעלה של צדקניות ישראל, ירשה את תחושת הצדק והיושר.

בזכות תכונות תרומיות אלה והשכלתה הרחבה, תפשה מקום נכבד בין המנהיגים של יהודי סטרי, ויצאו לה מוניטין גם מחוץ לסטרי. בחייה זכתה להערצה ולהערכה, כמעטים מבין עסקני הציבור.

היא היתה מהבוגרות הראשונות של הליציאום הפולני בסטרי. עם המחזורים של בית הספר הזה נמנו: ד"ר הלנה רוזנמן, הלנה פרייס, ד"ר ביק ועוד נשי סטרי משכילות. כל חייה הוסיפה דעת והטביעה את חותמה האינטלקטואלי על נשי סטרי הצעירות.

רחל כ"ץ היתה בין מבשרות האמנציפציה של האשה היהודית ולוחמת אמיצה לשיווי זכויותיה. היא החלה בפעולות צנועות, בארגון נשים במוסדות צדקה למיניהם (עזרת נשים, Kreuzer-Verein) שבישר את כניסתה של האשה היהודית לחיים ציבוריים בסטרי.

בשנת 1897 נתעכב בסטרי, בדרכו חזרה לבוקו־בינה מהקונגרס הציוני הראשון, קרובה של רחל כץ, הד"ר ק. ליפה, והביא עמו ליהודי העיר את בשורת התחיה הלאומית מבזל. בימי שהותו בעיר נתארגנה קבוצת צעירים בראשותם של האקדמאים: ד"ר ש. גולדברג, ד"ר מקסימיליאן שינפלד, ד"ר שיף ורחל כץ, — האשה היחידה בקבוצה הזאת — שהחלה בהפצת הרעיון הציוני והתרבות הלאומית המתקדמת בין שדרות הנוער בעיר.

אולם בתקופה זו התמסרה בעיקר להחזרת כבודה של האשה היהודית ולעזרת הנערה והיתומה היהודית. יסוד „מועדון נשים" Ognisko kobiet ובית מחסה לנע־רה היהודיה Ochronka dla dziewcząt żydowskich שימשו פתיחה לשורה ארוכה של מפעלים ומוסדות שיזמה או השתתפה בהם בפועל. ה־Ochronka היה ילד טיפוחים שלה. היה זה כעין בית תלמיד מורחב, שבו קיבלו בנות מדלת העם עזרה בלימודים, ארוחה חמה, בגד ללבוש ולעתים גם עזרה למען ההו־רים. אחרי מותה נקרא המוסד על שמה.

על הבמה הפוליטית הופיעה רחל כץ בזמן מלחמת הבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנות 1907—1911. היא נתפרסמה כנואמת בעלת כושר אורטורי מובהק. בהופעותיה הפומביות תרמה הרבה לעליית כבודם של המועמדים הציונים, ד"ר אברהם זלץ ב־1907 ואחר כך של ד"ר ליאון רייך.

גדול היה חלקה של רחל כץ ביסוד בית הספר הראשון בעירנו „שפה ברורה", שהיה גורם היוני בהפצת השפה העברית בין ילדי העיר. בהשפעתה נוסדו בתי ספר כאלה גם בערים אחרות. כהערכה לפעילותה הציונית רשמוה בשנת 1911 ב„ספר הזהב" הראשון ולה טרם מלאו אז 34 שנים, וכך נמצא שמה בין שמותיהם של גדולי התנועה הציונית.

זכורתני מקרה מענין. הזדמנתי בשנת 1938 בירושלים, בבית הקרנות, ביום בו היה הבית סגור למבקרים, כאשר הסתמכתי על „יחוס־האם" פתחו לפני את גנזי הבית.

הצהרת בלפור בשנת 1917 הפיחה רוח חיים חדשה בעם היהודי ועוררה כוחות לאומיים אדירים לפעולה. באספת המונים, תחת כיפת השמים, נשאה רחל כץ אחד הנאומים המזהירים שלה לרגל המאורע הלאומי הזה.

בתקופת שלטונם הקצר של האוקראינים בגלי־ציה המזרחית בשנת 1918—1919 ניתנה ליהודים אוטונומיה בזעיר אנפין. רחל כץ היתה בין היוזמים והפעילים בועד הלאומי (נאַציונאלראט), שהוקם לייצג את יהודי גליציה. פעולתה הקיפה שטחים רבים. השפעתה היתה ניכרת במוסדות ההסתדרות הציונית, במוסדות הפילנטרופיים, כן הקדישה מז־מנה וממרצה לפתרון בעיות מוניציפליות הנוגעות לאוכלוסיה היהודית. בבחירות לעיריה ולמוסדות העיריה נקבע מקומה אחרי ד"ר פרסר, אולם היא השיגה את המספר המקסימלי של קולות הבו־חרים, עדות לאֵמון ולהערצה של יהודי סטרי לעס־קנית האהובה עליהם. בעיריה היטו חברי המועצה, הפולנים והאוקראינים, אוזן קשבת לדבריה והתיחסו אליה בכבוד. בדברי הספד, לאחר מותה, אמר ראש העיר הפולני, קאיין: „מה שידעה לפעול ולבצע הגברת רחל כץ, לא ידע לעולם אף אחד מאתנו".

בשנים הראשונות לפולין המחודשת גדול היה העוני בין יהודי פולין. בעזרת כספי „דז'וינט" פתחה מטבח ציבורי (תמחוי) לנצרכים, שבו עבדו, בתר־רנות, נשים בהתנדבות. מטעם ה„דז'וינט" נבחרה כשליחה לארה"ב, אבל סרבה לנסוע על חשבון כספי הציבור...

כשהתארגנו הנשים הציוניות בעולם במסגרת „ויצו" ו„ויצו הצעירה" נרתמה גם רחל כץ לפעולה זו במרץ וסייעה ליסוד סניפים בערי גליציה המז־רחית. במסע הרצאותיה הגיעה לקראקוב ומשכה קהל רב בסגנונה הבהיר וכוח השכנוע שלה. היא נתנה ידה גם לארגון חוגים למקצועות מעשיים לנערה היהודית לשם הכשרה חלוצית ולעליה לא"י. כלוחמת אמיצה לזכויות האשה דרשה להתיחס לעבודתה של האשה במשק בית כאל עבודה המכבדת את בעליה. בחזונה הקדימה את המציאות...

אשר היה עם לבה ידעה להעלות בכתב. מדי פעם בפעם נדפסו מאמריה בעיתונים הציוניים „כווילה" ו„אופיניה"; את שכר הסופרים שלה נהגה לתרום למטרות ציבוריות.

מן הראוי להזכיר עוד סוג פעולות אחד והוא פעולתה מאחורי דלתיים סגורות, בשיחות אישיות. אנשים רבים שפכו לפניה את מרי שיחם וגילו לפניה את לבם, ביקשו עצה ועזרה ורחל כץ היתה תמיד נכונה לעזור גם בהצנע ובהסתר.

קצר המצע מלפרט ומלהקיף פרשת חיים עשירה זו, חיי חזון ומעש. חייה היו קיום בלתי פוסק של מצוות „ואהבת לרעך כמוך". אהבת ישראל ומסי־רות לזולת, תבונה והשכלה, תום לב וטוהר כפים התמזגו בדמותה האצילה של אשה זו שיהודי סטרי נתברכו בה.

ד"ר מלכה ליבוביטש

בין נשי סטרי הבולטות היתה ד"ר מלכה ליבו־ביטש, אחת הדמויות הפעילות בתקופה שבין שתי מלחמות העולם אשר סגולותיה הנפשיות והרוחניות העלוה לעמדת מנהיגה בשחר נעוריה.

ד"ר ל. הצטינה בשכל חריף ובמחשבה צלולה, בעלת מרץ וכושר ארגוני רב ונואמת מוכשרת מנעוריה. התמסרה באהבה רבה לתפקידיה הציבוריים בשטחים רבים עד לקיצה המר בימי השואה.

עוד בהיותה תלמידה בבית הספר התיכוני, עמדה בראש „השומר הצעיר" בסטרי והמשיכה לפעול בתנועה גם כשהיתה סטודנטית לרפואה. היתה חברת המרכז של „השומר הצעיר" בורשה. אלה הזוכרים אותה מהתקופה ההיא, לא ישכחו את הדמות המלבבת, העממית, כשהיא מתהלכת מוקפת נערים ונערות, חברי „השומר הצעיר", שהעריצו ואהבו את מדריכתם המסורה להם בלב ונפש.

אישיותה הצעירה הטביעה את חותמה על תנו־עת „השומר הצעיר" בתקופתה הראשונה. חייה היו גדושי מעש וחלומות. מסיבות שונות, שהחשובה שבהן היתה, כנראה, מצב משפחתה, לא עלתה מלכה ליבוביטש לארץ ישראל בעקבות חניכיה ותלמידיה.

לאחר שסיימה את חוק למודיה והיתה לרופאה,

המשיכה בפעילות הציבורית. היא לא הסתגרה בד' אמות של חיי־מקצוע, אלא היתה אחת היוזמות והפעילות בהקמת מוסדות בריאות ציבוריים לעזרת האוכלוסיה היהודית. כשם שהיתה פעם המנהיגה הנערצת בתנועת הנוער שלה, כן היתה אחת הדמו־יות החביבות והמכובדות על ציבור היהודים בסטרי. במו ידיה שמה קץ לחייה, בכדי לא ליפול בידי הרוצחים הנאצים.

לייב שומר

נולד בבולחוב, קיבל חינוך מסורתי. רכש לו השכלה כללית והתמחה בתורת המסחר והכלכלה. עד 1921 ניהל את סניף „פניקס" בקרקוב, ומאז ועד השואה ניהל בסטרי בנק להלוואות.

בגיל צעיר גילה עירות ציבורית ומדינית. עד 1914 היה חבר במפלגת הטריטוריאליסטים. מאז יציאתו את המפלגה הזאת, הצטרף ל„פועלי ציון" וכשנוסדה בסטרי ה„התאחדות", עבר אליה והיה חבר פעיל ומסור ל„התאחדות" כל ימי חייו עד השואה.

שנים רבות היה יושב־ראש המפלגה בסטרי, סגן יו"ר של ה„ארבייטס געמיינשאפט", נבחר כציר לקונ־גרס הציוני והיה חבר במועצת עירית סטרי. במשך שנים רבות פעל במוסדות הציוניים הציבוריים והכלכליים בקק"ל בקה"י, ב„אגודת הסוחרים" ועוד. בועידות המפלגה, שנתקימו בלבוב, היה חבר הנשי־אות וחבר קבוע במועצת המפלגה הארצית.

אדם בעל מזג טוב היה והחיוך שתמיד היה נסוך על פניו השרה אוירה חברית טובה. דעתו השקולה והנבונה נשמעה על ידי רבים שבאו לשאול בעצתו. נכון היה תמיד לעזור לזולתו. בלייב שומר נתגלמה אחת הדמויות של עסקן עממי המקובל על הבריות.

ד"ר עזריאל אייזנשטיין

נולד בכפר בסביבת סקולה, למד בסטרי בבית הספר התיכון והוסמך לעורך־דין באוניברסיטה בלבוב. הצטרף למפלגת ה„התאחדות" והיה אחד מעסקניה הבולטים. בזמן היותו בלבוב היה חבר הועד הפועל הארצי של המפלגה. כשעבר לסטרי היה חבר פעיל במפלגה וייצג אותה במוסדות רבים: במועצת העיריה, בקהילה, ב„ארבייטס־געמיינשאפט" ובהסתדרות עורכי־דין.

דוד זיידמן

דוד („דודי") זיידמן בא עם משפחתו בראשית מלחמת העולם הראשונה לסטרי, מסקאלה, עיר מולדתו. בן למשפחת חרדים. אביו, ר' ישראל זיידמן, היה סוחר ובשעות הפנאי התמסר ללמוד תורה.

הצעיר דוד נתגלה כבעל חוש ציבורי מפותח וער. התמצא בבעיות העיר, ביחסי תנועות ומפלגות ובהוויות העולם. עזר לאביו במסחר, אולם בכל נפשו ומאודו היה נתון לצרכי ציבור. פקחותו, כושר המשא־ומתן וכוח השכנוע שלו העלוהו לשורת הדמויות המרכזיות של העסקנות הציבורית והלאו־מית בעירנו. עסקנותו נבעה מהצורך הנפשי ומרצונו

העז לטפל בבעיותיהם של יהודי עירו. ולכן לא היתה בו מן היציבות המוגדרת של עסקן מפלגתי השואף להגשים תכנית מדינית מוגדרת. פעילותו נתבצעה יותר מאחורי הפרגוד מאשר במישור הציבורי. מעולם לא שאף לתפוס עמדה ציבורית מוכרת הנותנת לבעליה סמכות, שררה והשפעה, ואף־על־פי־כן היה אחד מבעלי ההשפעה הגדולים ביותר בין עסקני העיר. שטח פעילותו הציבורית היה נרחב ביותר והתענ־ינותו בבעיות יהודי סטרי על כל סוגיהן היתה מגוונת ורבת ממדים.

לראשונה הצטרף ל„התאחדות". היה פעיל בכל הפעולות הציוניות כגון: קרן היסוד, קק"ל, ו„החלוץ". כחבר ה„ארבייטס־געמיינשאפט" היה פעיל בעניני הקהילה, בעניני העיריה ובבחירות לסיים הפולני. לא העקרון המופשט היה הקו המנחה בפעילותו הצי־בורית, אלא המעשיות, התכליתיות, לכן התמסר ביחוד לעזרתם של החלוצים, אלה שאמרו לתרגם הלכה ציונית למעשה.

בהשפעתו של ז'בוטינסקי עבר למחנה הרביזיו־ניסטי. הסיסמה של מדינת ישראל לאלתר הקסימה את דוד זיידמן, בעל החוש הפוליטי המפותח. לבסוף הצטרף למחנה של מאיר גרוסמן.

בהיותו בן מפלגה מסוימת, לא היה יריב נוקשה, תמיד שאף להבנה ולפשרה. אהבת כלל ישראל והתמסרותו לעניני כלל ישראל עשאוהו מקובל גם על יריביו הפוליטיים.

אליהו ולדמן

נמנה עם המשמרת הצעירה של עסקני ציבור. פעל במסירות בתחום העליה. פעילותו להשגת סרטי־פיקטים בשביל חלוצים ועולים סיכנה לפעמים את חרותו האישית ומעמדו הציבורי. הוא לא שעה לסכנה ובהתלהבותו הציבורית עשה הכל על מנת להשיג עוד סרטיפיקט ולסייע לחלוץ או לסתם יהודי עולה לעלות לארץ ישראל.

בפעילותו זו נעזר על־ידי חברו וידידו, דוד זיידמן.

רבים מיוצאי סטרי החיים כעת בישראל עלו לארץ בעזרתו הפעילה של אליהו ולדמן.

היה נכדו של ר' יצחק (איטשה) האופטמן שו"ב. במשך שנים היה מזכירו של בית החולים היהודי. בקר בארץ ישראל.

אהרן מלר

יליד סטרי, בן למשפחה אדוקה, היה חובש בית המדרש. בנעוריו הצטרף לתנועה הציונית ונמנה עם פעיליה הראשונים של „אגודת העבריה" ועם דוברי עברית הראשונים בעירנו. וזבר ה„התאח־דות" מיום היוסדה ופעיל במוסדות רבים כנציג המפלגה. בהיותו משכיל עברי הרצה במפלגה ובהס־תדרויות נוער שלה, ניהל חוגים לתנ"ך ולספרות העברית. היה חבר במועצה הארצית ובנשיאות המפ־לגה בסטרי ושימש כחבר המשרד הארץ־ישראלי בלבוב. ביקר בארץ ישראל.

יהושע אוברלנדר

בן למשפחה אדוקה, מחובשי בית המדרש בעיר. עזב את בית המדרש והצטרף לחוג דוברי עברית שהתרכז ב„אגודת העבריה" והיה מהקנאים לשפה העברית ומפעילי האגודה במשך שנים רבות.

היה חבר מפלגת ה„התאחדות", בשנת 1925 — יושב ראש המפלגה בסטרי. חבר פעיל בועדות רבות במוסדות ציוניים ומעורב בחיים הציבוריים בעיר.

בן־ציון גרפינקל

יליד סטרי, חניך „השומר הצעיר" וחבר פעיל ב„אגודת העבריה". שנים רבות היה ספרן בספריה של האגודה. פקיד לפי מקצועו. נמנה עם ראשוני ה„התאחדות" מהפעילים ומהנאמנים שבה. שימש כמזכיר המפלגה במשך שנים רבות, נבחר כנציג המפלגה לועידת דנציג. מילא תפקידים מר־כזיים בתנועת הנוער של המפלגה והיה יושב ראש אגודת הנוער העממית, „קדימה". התמסר לחינוך החברים הצעירים, הרצה על נושאים בבעיות התנו־עה והמפלגה ועסק בבמוי הצגות ומחזות בתנועת הנוער.

היה מזכיר ה„טוינבהלה" וה„ארבייטס־געמיינ־שאפט" וכתב של סטרי בעתון המפלגה „דאס נייע ווארט". נאסר ב־22.6.1941 על־ידי המשטרה הסוב־יטית נ.ק.וו.ד., הובל, עם עסקנים ציוניים אחרים, לבית הכלא ברחוב טריבונלסקה ונורה בחצר הכלא.

נפתלי זיגל

אברהם לוין

נולד בפינסק. בן עשרים בא לגליציה ובשנת 1900 התישב בסטרי. בשנת 1905 המציא מחרשה, שקיבל עליה פטנט בוינה. את המצאתו זו לא רצה למכור לפונים אליו אלא פתח בית־חרושת ביחד עם אברהם אורבך בסטרי, ובמשך שנים שלחו סוכנים, שהפיצו את תוצרתם בכפרי גליציה. אחר כך עסק באינסטלציה בקבלנות. כאדם ישר וגומל חסדים לכל הפונים אליו היה אהוב על הבריות, יהודים ולא יהודים, וכך נמשך לעסקנות ציבורית. הוא היה יו"ר אגודת „יד־חרוצים", חבר הועדה של בנק הסו־חרים, חבר הועד של הקהילה, חבר ועד הפנימיה לתלמידים ועוד.

בימי מלחמת העולם הראשונה הציל שבויים אוסטריים רבים, כלכל אותם ואף עזר להם להתקשר עם בני משפחותיהם בחוץ־לארץ. הוא היה ציוני מסור והתענין בכל הנעשה בארץ. בשנת 1914 עשה הכנות לעליה לארץ ישראל וביחד עם המהנדס שוורץ מטרנופול (מת בתל־אביב) תכנן הקמת בית־חרושת בארץ. מלחמת העולם הראשונה, שפרצה אז, שיבשה את תכניותיו.

*

חינך את ילדיו ברוח לאומית. בתו הבכירה, לובקה, נישאה לנפתלי זיגל. בנו אריה (לולק) נמצא בישראל משנת 1935. בתו חיה שלטה בלשון העב־רית ואף הרצתה הרצאות ב„השומר", החליטה לעלות לארץ־ישראל אחרי בחינת הבגרות, אולם מתה בימי המלחמה, בהיותה תלמידה בכיתה שישית תי־כונית. מותה דיכא אותו מאוד ורבים מיהודי סטרי השתתפו בצערה של משפחת לוין. בתו חנה (הניה), תלמידת האוניברסיטה בלבוב, נספתה בשואה יחד עם בעלה יעקב גגלר ובתם תמרה.

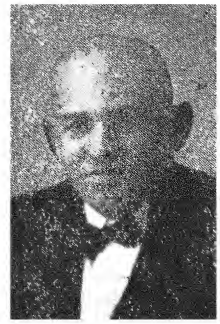
*

בין שתי מלחמות העולם יסד בסטרי ביחד עם עסקנים אחרים בית ספר מקצועי לבנים שהתכוננו לעלות לארץ. הוא היה הרוח החיה בביה"ס הזה והקדיש לו את זמנו ואת מרצו.

כל מחשבותיו ומעשיו היו קודש לטובת הכלל ולמען העליה לארץ. הוא מת בימי מלחמת העולם השניה לפני כניסת הנאצים לסטרי.

א. רייס

לוי אופר

שנות פעולתו של לוי אופר הן פרקים מפוארים במאבקם של הפועלים היהודים בתנועה הציונית־סוציאליסטית בגליציה.

היה זה מאבק עם ז. פ. ס. Żydowska Partia Robotnicza הבונד הגליצאי, עם הפ.פ.ס. הפולני ועם המתבוללים הלבנים והאדומים על הזכויות הלאומיות והסוציאליות של הפועל היהודי.

לוי אופר היה אחד מאלה, שהתמסרו בכל הלהט הציבורי שלהם לתפקידים ציבוריים ולאומיים.

ידוע חלקה של תנועת פועלי ציון בפעולה לרישום אידיש כלשון־אם במפקד האוכלוסין ב־1910 ובבחירות לפרלמנט האוסטרי, שהיו מלוות שפיכת דמים בדרוהוביץ׳ משום ההתנגדות למועמדותו של ד״ר לוינשטין כציר לפרלמנט האוסטרי. לוי אופר היה כבר פעיל בשנים שלפני מלחמת העולם הרא־שונה, אולם ביחוד התבלט כעסקן בחיי המפלגה בפולין העצמאית. הוא היה עסקן מושרש בחיי העם, התחיל את פעולתו בארגון הנוער של פועלי ציון „יוגנט" והגיע למעמד של חבר המרכז ומנהיג נבון, מוכשר, שעבר בתנועה את בית הספר של המאבק היום־יומי.

נאמן ומסור לעניני העם היהודי, לפועל היהודי, לציונות ולתנועת פועלי־ציון. היה נואם טוב, בעל כוח הסברה והגיון חריף, ומשום הסגולות האלה היתה השפעתו רבה במפלגה ובציבור. כחבר מרכז המפלגה היה פעיל ברחבי גליציה, לא רדף אחר הכבוד ומילא כל תפקיד שהוטל עליו במסירות. חלק רב היה לו בהקמת צרכניות וקואופרטיבים יצרניים בערים בגליציה, פעולה שהיתה חיונית מחמת נישולם של היהודים מעמדות הכלכלה על ידי ממשלת פולין.

בכינוסים ובועידות המפלגה התבלט לוי אופר כאחד המסבירים החשובים של המפלגה וכאחד המר־צים המוכשרים באספות פומביות. ביקש תמיד את האיחוד בתנועה והיה שונא את הפילוגים. מתון בגי־שתו בפתרון בעיות וסכסוכים שאף לפשרה ולהבנה הדדית. היה לוחם נאמן לתנועת הפועלים היהודית ולציונות הסוציאליסטית.

בזמן הכיבוש הסוביטי אסר אותו השלטון הסוב־יטי ב„עוון" היותו חבר מועצת העיריה. הובל לבית הכלא ברחוב טריבונלסקה ולא חזר...

מיכאל (מעכל) אופר

בנו הצעיר של אויזפ (יוסף) אופר — משפחת עסקנים בסטרי. הבן הבכור — לוי אופר, הבת הבכורה — חברה פעילה ב„זש. פ. ס. — בונד". הבת הצעירה — פעילה ב„השומר הצעיר", הבן השני — יצחק — פעיל בתנועת פועלי ציון, בעיקר כמד־ריך הנוער, ולבסוף — מיכאל אופר.

בנעוריו דבק בתנועת פועלי ציון. בשנת 1918, כחייל אוסטרי, חידש את פעילותו בחוגי הנוער ואחר בהנהגת הארגון.

בשנות העשרים הוא מתמסר בכל מרצו לחיזוקו ולהרחבתו של ארגון „פועלי ציון" בסטרי, בהקמת מוסדות חינוך, איגודים מקצועיים ובהגברת עבודה יהודית־פוליטית.

בשנת 1928 נבחר מטעם „פועלי ציון" לקהי־לה היהודית ואחר כחבר הנהלת הקהילה. בזכות קולו נשארה הנהלת הקהילה בידי הציונים.

הודות לכשרונותיו הארגוניים העבירה אותו המפלגה ללודז׳ ושם היה פעיל במשך שנים בארגון החייטים.

בימים הראשונים לפרוץ מלחמת העולם השניה הוא חזר לסטרי. כשהתקיפו הגרמנים את הסוביטים, הוא גויס להגנה האנטי אווירית ולמכבי־אש. לא הספיק להמלט וגורלו היה כגורל כל יהודי סטרי שהושמדו ע״י הנאצים.

איטה בכר (ייטע בעכער)

מבין נשי סטרי העסקניות בלטה איטה בכר כאחת העסקניות המסורות בתחום פעילותה.

בגיל צעיר מאד הצטרפה לפוע"צ והיתה חברה נאמנה לתנועה עד הסוף. היתה פקידה אצל מונדשיין. אחרי יום עבודה קשה במשרד הקדישה את זמנה הפנוי לעבודה ציבורית. במשך שנים נשאה על כתפיה הצנומות את עול החזקתו של גן־הילדים

ע"ש בורוכוב. היא עזרה לכל נצרך בביתו ובסד־נתו, לא פעם הקדישה לעזרה חברית את משכור־תה החדשית אשר משפחתה היא היתה זקוקה לה.

בשנת 1926 נבחרה ל„קופת חולים" בסטרי. לאחר שבמשך למעלה משלושים שנים שלטה בה הפ.פ.ס., נבחרה סיעה של שני חברי פוע"צ ומטעם הסיעה נבחרה איטה בכר להנהלת קופת־חולים.

במשך שנים היתה איטה בכר פעילה בחוגי נשים עובדות, היתה מזכירה של מועצת האיגודים המק־צועיים שאליהם הצטרפו ארגוני העובדים הפולנים, היהודים והאוקראינים.

האחים רוסלר — יהושע (שיע)

יהושע (שיע) ושלמה רוסלר גדלו בבית עני, בסביבה פרולטרית. בכוחות עצמם ובחריצותם עלו, בתנאים חומריים קשים, לשכבת האינטליגנציה העממית בעירנו.

הם בילו את שנות הנעורים ברובע של דלות ועוני יהודי „די בעשיקע" (באשובקא). בסביבה ההיא ספגו לתוכם האחים את רגש המרירות והמ־חאה נגד אי־השוויון והעוול הסוציאלי.

האחים התנגדו להוריהם שרצו להוציאם ממעמד העובדים ולראותם עוסקים במסחר, והם נשארו נאמנים למוצאם הסוציאלי והיו פעילים בתנועת הפועלים.

יהושע (שיע) רוסלר התחיל את פעולתו החב־רתית בסקציה היהודית של פ. פ. ס. ד. (פוילישע סוציאל — דעמאקראטישע פארטיי), אחר כך היה בין המיסדים של „המפלגה היהודית־הסוציאליסטית הבלתי תלויה" (זש.פ.ס.) במפלגה זו התבלט כאחד הפעילים והמוכשרים, ביחוד בשטח ההשתלמות התרבותית.

אחרי מלחמת העולם הראשונה עמד בראש הארגון „זש. פ. ס." (אחר כך „בונד"). עניני פרנסה הרחיקוהו מפעילות־ציבורית־מפלגתית, אולם היה נאמן מבחינה רעיונית לתנועת ה„בונד" בפולין.

שלמה רוסלר

גורלו של העם היהודי במלחמת העולם הרא־שונה והצהרת בלפור השפיעו על שלמה רוסלר. הוא יצא ממפלגת אחיו והצטרף בשנת 1917 לפוע"צ.

עד סוף מלחמת העולם הראשונה עמד בראש הפעילות המחודשת בסניף פוע"צ בסטרי, השתתף בדצמבר 1917 בכינוס פועלי־ציון מאוסטריה שהת־קים בקראקוב. והיה מיסדו של חוג חובבי התיאט־רון. אחרי מלחמת העולם הראשונה יסד ש. רוסלר את הצרכניה „שילא" (כוח), היה בין מיסדי מטבח הפועלים ברחוב בטורגו וארגן את גן־הילדים ע"ש מאקס רוזנפלד.

לאחר הפילוג בפוע"צ עבר לאגף הימני והיה פעיל מאד בשנות השלושים ב„אחוד" („התאחדות"—פוע"צ).

ש. רוסלר נספה יחד עם אשתו רבקה (חברה ותיקה בפוע"צ) ובנו.

שלמה רוזנברג

התחיל את פעולתו הציבורית בשנות מלחמת העולם הראשונה. משנת 1917 היה במשך שנים חבר הועד של „פועלי ציון". היה ממיסדי „אגודת הסו־חרים הזעירים" והתמסר בכל מרצו לשיפור מצבה הכלכלי של שכבה סוציאלית זו, שכרעה תחת עול המסים שהשלטון הפולני הטיל עליה.

במשך כל השנים לקח חבל פעיל בעבודה ציונית כללית וכן היה פעיל ב„אחוד" („התאחדות—פועלי ציון") עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

נספה עם משפחתו בימי הנאצים.

לייב טפר

שני אחים, בני משפחת טפר, נמנו עם ותיקי העסקנים בתנועת העבודה היהודית — אברהם, מרא־שוני פועלי־ציון הפעילים עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, ולייב — ב־ז'.פ.ס., ואחר כך ב„בונד".

לייב היה אחד העסקנים הצעירים האינטליגנטים

בסטרי בשנים 1910—1917. בהיותו עובד שכיר במסחר הסיטוני, בענף הגלנטריה, היה אחד המארגנים של העובדים הצעירים בענף המסחר, מן המסורים באי־גודים המקצועיים היהודיים, ובמשך שנים רבות חבר הועד של ז׳.פ.ס.

בשנת 1917, בזמן המלחמה, השתתף בחידוש פעי־לותה של מפלגתו. בשנות ה־20 אחרי המלחמה, היה ממנהיגי ה„בונד" ובשנים אחר כך היה קשור במפלגתו גם כשהיה עצמאי ובעל עמדה סוציאלית מכובדת בחוגי המסחר בעיר.

לייב טפר נרצח בידי הגרמנים באחת ה„אַקציות" האכזריות שלהם. הוא היה מבין למעלה מאלף יהודי סטרי, שהוכנסו לבית הכנסת הגדול, נסגרו למשך ימים ללא מזון ושתיה, עד שעייפה נפשם למות, ואחר כך הוצאו להורג. על אחד הקירות נמצאה כתובת הקוראת לנקמה ותחתיה השם — לייב טפר.

דוד זלצר

בשנת 1917 הצטרף ד. זלצר לועד המארגן של פועלי־ציון, ואחר כך היה בין הפעילים הבולטים של הסתדרות פוע"צ.

בשנת 1918 היה בין המיסדים והמנהלים של החוגים ללימוד השפה העברית, שבהם השתתפה קבו־צת חברים, מועמדים לעליה.

ב־1919 ארגן זלצר קבוצת חלוצים, שהכשירה את עצמה שלוש שנים במשק חקלאי סמוך לעיר. החלו־צים האלה עלו, בקבוצות קטנות, בשנים 1920—1921, לארץ ישראל.

בשנות ה־20 לאחר המלחמה הראשונה, היה זלצר פעיל במוסדות החינוך של פוע"צ (גני־ילדים, בתי־ספר של ערב ויום) ובעצמו היה מרצה בבית הספר של ערב.

בשנות ה־30 עסק בלבוב בעבודה ציבורית, בייחוד בתחום התרבות.

פלה כץ־אבינרי

אליהו כץ

קוים לדמותו

ר׳ א. כץ נולד בסטרי בשנת 1889. נין ונכד למשפחת רבנים, גדולי תורה, ומצאצאיו של בעל „פני יהושע". בנעוריו — מחובשי בית המדרש שבעיר ובן תורה; מראשוני הצעירים, שנענו בהתלהבות לקריאתו של בנימין זאב הרצל ומבחירי הציונים, שהביאו ליהודי סטרי את בשורת התחיה הציונית; מטובי המשכילים, שידעו להכניס מיפיפיותו של יפת לאוהלי שם.

בזכות נאומיו הפוליטיים נמנה עם דברי הציונות בגליציה המזרחית והיה מפעילי הציונות האוסטרית.

אישיותו היתה בבואה נאמנה לכל המתרחש באותן התקופות הסוערות בחיי עמנו, שהוא היה בן זמנן.

עשה את דרכו עם משפחתו לארץ ישראל, כעולה־מעפיל, באניות „פציפיק" ו„פטריה", היה בין ניצולי „פטריה" ועצורי מחנה עתלית.

בהגיעו ארצה, השתלב והתערה בחיי הישוב, והיה פעיל בחוג עולי מרכז אירופה של מפלגת הציונים הכלליים, ונחשב כאחד מאנשי הרוח של הלשכה בני־ברית „יעקב ארליך".

כל מי שבא במחיצתו, התבשם מפקחותו, מקסמו האישי, מחינניותו ומנועם הליכותיו. זכרונו היה בבחינת בור סוד שאינו מאבד טיפה, אוצר בלום של חכמת חיים ודעת. עד יומו האחרון לא נס לחו הרוחני והנפשי.

רק מעולמם הרוחני של חובשי בתי המדרש ומהאוירה הלאומית של הנוער הציוני בסטרי יכלה לצמוח דמות נאלצת של ר׳ אליהו כץ.

נפטר בתל־אביב, כ"א שבט תשכ"ב.

ד"ר נתן קודיש

ד"ר יוסף שילה–שוסטר (1958—1896)

ד"ר שילה נולד בכפר, במחוז סקולה בגליציה המזרחית. הוריו, אברהם ופרומצ'ה שוסטר, היו חוכרי אדמה אמידים. ההורים נתנו לבנים חינוך מסורתי וכללי. מפי מלמד פרטי למד למודי קודש ומפי מורה פרטי — למודי חול. עד גיל חמש־עשרה, עד כיתה ה', עמד בבחינות כתלמיד פרטי, בגמנסיה בסמבור. מכיתה ששית עד שמינית היה תלמיד מן המנין וסיים את לימודיו התיכוניים בהצטינות בשנת 1914.

במלחמת העולם הראשונה נהרסה האחוזה ונש־דדה. המשפחה נאלצה לעזוב את הכפר ועברה לגור בסטרי. הוא המשיך בלמודיו בוינה בשני מוסדות השכלה גבוהים: באוניברסיטה, בה למד מדעי רוח והוסמך ב־1919 לדוקטור לפילוסופיה, ובעת ובעונה אחת למד בבית הספר הגבוה לרבנים וסיים את למודיו בו ב־1918 בהצטינות. מוריו בביה"ס לרבנים היו: הרקטור שוורץ, ד"ר שמואל קראוס, וד"ר א. אפטוביצר.

מיד אחרי לימודיו התחיל בעבודת ההוראה. בשנים 1919—1923 היה מורה בבולחוב בביה"ס העברי „שפה ברורה", בגמנסיות העבריות, בלודז ובביאליס־טוק, ומנהל ביה"ס „תרבות" בלידה, ומאז עד שנת 1935 — מנהל גמנסיה עברית בוילנה.

ראויה לציון תקופת עבודתו בפולין כמורה, כמנהל וכמפקח, שכן היתה זאת תקופת הפריחה של בית הספר העברי והלאומי בפולין. ד"ר שילה היה אחד האישים הבולטים, שתרם תרומה נכבדה לחינוך הדור הצעיר היהודי בזמן ההוא. בהשכלתו הרחבה ובהכשרתו הפדגוגית העמיד תלמידים רבים וזכה לכבוד והע־רצה. היה מקובל גם על שלטונות החינוך הפולניים, שציינו לשבח את פעולתו ברשת בתי הספר היהודיים בפולין.

את ימי החופש היה מבלה בסטרי אצל משפחתו. בהיותו בראש וראשונה משכיל עברי, מצא את מקומו בין דוברי עברית בעיר. היה מעמודי התוך של „אגודת העבריה" שחבריה הפיצו את הלשון והספרות העברית בקרב הנוער בסטרי.

בשנת 1935 עלה לארץ ישראל. היה מורה בכפר הנוער בן־שמן, מנהל הגמנסיות „נורדיה", „שלוה" בתל־אביב ובית חנוך תיכון בכפר־סבא, ובשנים 1944—1958 — מורה בתיכון עירוני א' בת"א. נמנה עם המורים והמחנכים הדגולים בארץ. היה טיפוס של מלומד אציל־רוח המעורר יראת כבוד ומשרה רוח טובה על כל הבאים במחיצתו, על ידידיו, על חבריו בעבודתו ועל תלמידיו. נעים הליכות, נוח לבריות, בעל אורח חיים עממי, הצטין בחוש הומור המעורב במידת ספקנות בריאה.

ד"ר שילה לא הסתגר בד' אמות של הוראה, אלא עסק גם בצרכי ציבור־המורים. מילא תפקי־דים שונים בהסתדרות המורים, ביחוד בתחום הענ־ינים של המורה התיכון.

לבסוף תצוין התמסרותו לארגון יוצאי סטרי בישראל. כחובב תולדות ישראל וכנאמן בית יהודי סטרי, הקדיש מזמנו, במשך שנים, לאיסוף חומר לספר „יזכור" ליהודי סטרי. הוא הספיק לאסוף חומר ששימש יסוד להוצאת ספר סטרי לא זכה לראות את המצבה לקהילת סטרי שהיה אחד מיוזמיה ובוניה.

• • •

בחורי הקלויז דז׳דיצ׳וב — בחורים פון דער זשידאטשאַחער קלויז אין סטרי

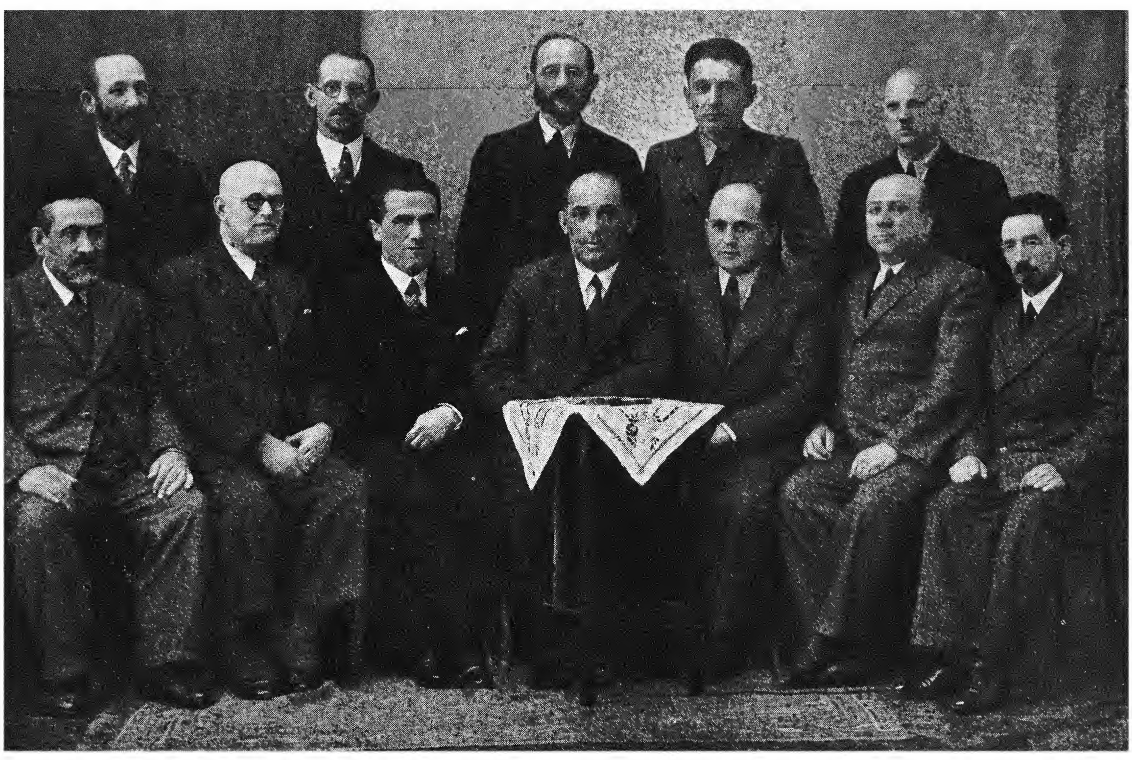

חובבי התיאטרון ע״ש ש. אש — יידישער אַמאַטאָרן קלוב א. נ. ש. אַש אין סטרי

הקאסינו האזרחי היהודי — יידיש־בירגערלעכער קאַסינאָ אין סטרי

אגודת הספורט „דרור" 1930 — ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע „דרור" אין סטרי

הבנק הקואופרטיבי היהודי — די קאָאָפּעראַטיווע באַנק אין סטרי
עומדים מימין לשמאל: א. ארנפלד, י. פרידלר, צווילינג, ל. ריש, א. פרידלנדר.
יושבים מימין לשמאל: ע. האופטמן, ד"ר י. מישל, א. אדלשטיין, ד"ר מ. קאופמן, ד"ר ז. פרסר, י. שפלר, ה. הנדל.

הסתדרויות ומפלגות

הציונות הכללית בסטרי

הציונות בסטרי הקדימה את התנועה הציונית המאורגנת ואת ההסתדרות הציונית, שהוקמה על ידי ד"ר הרצל. ההתעוררות הלאומית החלה בעירנו בקרב חוגים שונים כעשרים שנה לפני הופעתה של הציונות הרשמית.

שונים היו גילוייה של ההתעוררות זו, הן בשאיפה להשכלה ולמזיגה של התרבות היהודית עם התרבות הכללית, הן בשאיפה לשחרור חיי הדת מכבלי השמרנות החרדית והן בכמיהה לחיים סוציא־ליים תקינים ובריאים. אולם כעבור זמן קצר הופיעה כמגדלור בין הגלים הסוערים של השאיפות והאידי־אלים להתחדשות החיים כיהודי וכאדם, המטרה, והיא ציון. הדי התנועה של חיבת ציון, עליית הבי־לויים, הקמת המושבות הראשונות והתעוררותו של הישוב הישן בארץ ישראל, הטביעו את חותמם על הציונות הגליצאית הקדם־הרצלאית והשפיעו גם על ראשוני הציונים בסטרי.

הציונות הזאת היתה, כמובן, כללית, בין אם היה לה בחוגים מסוימים צביון דתי, או השכלתי־תרבותי, לאומי או סוציאלי.

אפשר לציין את שנת 1887 כתאריך הופעתו של הגוף הציוני המאורגן הראשון בסטרי. בשנה זו נוסדה בעירנו אגודה לאומית בשם „שוחרי תושיה". חברי האגודה באו מבין משכילי העיר עם א. שיינפלד ואברהם גולדברג בראש. קבוצה מבין חברי האגודה יסדה אגודה חדשה, „יהדות". השמות האלה מעידים על מטרת המיסדים ועל יעודן של האגודות הלאומיות. חבריהן שקדו על לימודי השפה והספרות העברית והיה בזה משום חידוש ציוני.

העבודה המעשית של חובבי־ציון בארץ ישראל ובתפוצות עוררה בשנת 1890 גם את יהודי סטרי להקמת אגודה נוספת בשם „אדמת־ישראל" שאליה הצטרפו כמאתים חברים לשם עזרה לעובדי האדמה בארץ ישראל.

כל שלוש האגודות הציוניות האלה היו מיוצגות ב־1893 בועידה ארצית ראשונה של האגודות הציו־ניות בגליציה וכן שלחו האגודות האלו נציגים לכינוס של החברות הציוניות שהתאחדו לחברה אחת, „ציון", בוינה לעזרת הישוב בארץ ישראל. ב־1894 היתה האגודה „שוחרי תושיה" מיוצגת על ידי ציר בועידה ארצית בקרקוב, שכינסה את האגודות הצי־וניות בגליציה.

מפנה מכריע בחייהם הלאומיים של יהודי סטרי היתה הופעתו של הרצל והקמתה של ההסתדרות הציונית. הנוער הלומד הצטרף לאגודות ציוניות חשאיות, למרות האיסור שהוטל על הנוער היהודי, והנהלות בתי הספר, להתארגן בתנועות נוער יהודיות.

ברשימה של לשכת הקונגרס השני בשנת 1898 נרשמו 109 אגודות ציוניות בגליציה וביניהן האגודה „אחדות" בסטרי. בעיר פעלו אישים בולטים בתנועה הציונית הכללית, כמו ד"ר גרשון ציפר, ד"ר יוליוס וורצל וד"ר מיכאל רינגל, שנבחר בסטרי לציר לקונגרס השני.

בסטרי, כמו בערים אחרות, הוקם המוסד „טוינב־הלה" להפצת הרעיון הלאומי. ב„טוינבהלה" נת־קימו חוגים ללימוד תרבות ישראל ותולדות ישראל, הושמעו הרצאות על נושאים ובעיות יהודיים ונוסדה הספריה הציבורית הציונית הראשונה. ב־1903 נוסדה אגודה האקדמאים היהודים הראשונה „Veritas" („אמינה") ועקרון האגודה היה — שמירה על הכבוד הלאומי ועזרה לציון. בועידת האגודות האקדמאיות הציוניות בדרוהוביץ' ב־1912 ייצג את האגודה אברהם אינזלר. בשנת 1913 ייצגו את האגודה מרקוס קאופמן ואברהם אינזלר. כוחה של הציונות הכללית בא לידי גילוי בבחירות הכלליות הראשונות לרייכסראט האוסטרי בשנת 1907, אף על פי שלא השיגה בהן נצחון, שכן השלטון הפולני בגליציה חילק את אזורי הבחירות כך שליהודים לא היה רוב. המועמד מטעם הציונים היה ד"ר אברהם זלץ, ומטעם השלטון הפולני — היהודי המתבולל, ד"ר גולדהמר. מועמד מפלגת הפועלים הפולנית היה המהנדס מורטשבסקי. כדי לזכות בקולות הפולנים והאוקראינים הופצה בבחירות הסיסמא: צלב או מגן־דוד.

ליהודי סטרי ניתנה האפשרות לקחת חלק בפעולה פוליטית והם הביעו את נאמנותם לרעיון הציוני והמועמד הציוני, ד"ר זלץ, קיבל 90% מקולות היהודים. הבחירות הראשונות נסתיימו ללא הכרעה. בבחירות בפעם השניה ניצח מורטשבסקי הסוציאליסט כ„נציג" הצלב, אף־על־פי שקיבל 2300 קולות וד"ר זלץ 2500 קולות. (ד"ר גולדהמר — 900 קולות). נצחונו של מורטשבסקי היה תוצאה של מעשה מירמה של דיאמנט, גם הוא ציר סוצ־

יאליסטי, שנבחר ע״י יהודים בלבוב. באי־כוח המת בוללים בבחירות האלה היו קלארספלד, שהמיר את דתו ושינה את שמו לשצ׳רסקי, ויצחק הויזמן.

כתעמלנים ציונים פעלו בבחירות בשנת 1907, ד״ר אדולף שטנד, ד״ר גרשון ציפר, ד״ר ליאון רייך, ד״ר שמואל רפפורט, ד״ר פישל קורנגרין, ד״ר אפרים ושיץ, ד״ר שפינדל־מנור (מקלוש), ליבל טויבס, ד״ר מלץ, ר׳ גדליהו שמלקס.

גל של התלהבות הציף את יהודי סטרי בבחירות לרייכסראט בוינה ב־1911. לאחר הבחירות הראשונות בשנת 1907 נכנסו ארבעת הצירים הראשונים, שהיוו את הסיעה היהודית הלאומית הראשונה בעולם בבית מחוקקים, והם: ד״ר שטראוכר, אדולף שטנד, פרופ׳ מאהלר וד״ר גבל.

בין השנים 1907 ו־1911 גדלה האוכלוסיה היהודית באיזור הבחירות (סטרי — קלוש) עד כדי 45% וגדל מספר היהודים הבוחרים בעלי הכרה לאומית. גם רבים מאלה, שבבחירות בשנת 1907 התנגדו למועמד הציוני, וביניהם בעלי השפעה בזכות מעמדם הצבורי והכלכלי, לא התערבו הפעם במלחמת הבחירות לרעת המועמד הציוני, הד״ר ליאון רייך. יושב ראש הקהילה היה אז ד״ר ענזל גולדשטין, ממשפחת הלפרן, בכל זאת לא העז ועד הקהילה, שהיה מורכב ממתבוללים, לצאת נגד המועמד הציוני. ההתעוררות היתה רבה ולהתלהבות לא היה גבול. באסיפות שהתקיימו השתתפו למעלה מאלף יהודים.

כמה מהצעירים הציונים בסטרי היו פעילים בסטרי ובערי השדה באיזור. בתעמולה בבחירות האלה הצטינה כנואמת מוכשרת ומלהיבה הגברת ליכצ׳יה הייזלקורן לבית שיף. קרנם של המתבוללים ירדה בבחירות אלו ורעיונם נחלש. גם החוגים הפולנים הודו בפשיטת הרגל של התבוללות היהודים בתרבות הפולנית.

בבחירות בשנת 1911 הופיע שוב מורטשבסקי מטעם המפלגה הסוציאליסטית הפולנית ומועמדם של הפולנים הלאומיים היה ההיסטוריון פרופ׳ ד״ר אשכנזי. למרות שפרופ׳ אשכנזי היה איש מדע מפורסם ונתמך ע״י השלטון הפולני קיבל רק 22% מכלל קולות הבוחרים. שוב נסתימו הבחירות ללא הכרעה בין הד״ר ל. רייך ובין מורטשבסקי, שניהם קיבלו מספר קולות כמעט שוה. בבחירות משנה נבחר שוב מורטשבסקי בעזרת קולותיהם של האוק־ראינים. גם הסוציאליסטים הפולנים והאוקראינים לא היססו להשתמש בנעימה אנטישמית בהשמיצם כיהודי אפילו את מועמדם של הפולנים הד״ר אשכנזי.

למרות כשלונם של שני המועמדים הציונים הד״ר זלץ ב־1907 והד״ר רייך ב־1911, ואף־על־פי שהקהילה היתה בידי המתבוללים, גברה הציונות בסטרי הלוך וגבור והקיפה חוגים רחבים בקרב האוכלוסיה. הרעיון הציוני נתגלם בפעולות מעשיות כגון: לימוד השפה העברית, יסוד בית הספר העברי „שפה ברורה״, איסוף תרומות למען הקרן הקימת, ופעילות תרבותית לאומית באגודה „ציון״. בינתים נתבגר וגדל דור של צעירים משכילים שהתחנך כבר על ציונותו של הרצל, הופיע נוער לומד, שהיה מאור־גן בחוגים של „צעירי ציון״ והאקדמאים הציונים חברי „אמונה״ וביניהם א. אינזלר מ. קאופמן ז. פרסר ואחרים שעתידים היו להיות מנהיגי הציונות הכללית בסטרי. הציונות הכללית, שלפני המלחמה הראשונה היתה המגשימה העיקרית של החלטות הקונגרסים הציוניים, כגון, ההחלטה הקוראת לכיבוש הקהילות. בחירתו של הד״ר ביק לסגן נשיא הקהילה נחשב להישג ציוני חשוב בסטרי. אף־על־פי שבעשור הראשון של המאה העשרים מופיעים שני זרמים חדשים בתנועה הציונית, „המזרחי״, ו„פועלי ציון״ עדיין היתה הציונות הכללית הרוח הלאומי הציבורי העיקרי.

המלחמה העולמית הראשונה (1914־1918) שית־קה את פעולתה של ההסתדרות הציונית. רובם של העסקנים נתגיסו לצבא האוסטרי. מצב חרום של שנות המלחמה הטביע את חותמו על חיי הציבור היהודי בעיר.

הצהרת בלפור בשנת 1917 והופעתו של ד״ר חיים ויצמן כנשיא ההסתדרות הציונית העולמית עוררו גל של התלהבות ציונית וחידשה את פעילותם של ציוני סטרי.

כיבוש הקהילה מידי המתבוללים בשנת 1918 בסערה ובתנופה אדירה, היה נצחונם הציוני הגדול של יהודי סטרי מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה. ההחלטה בסן־רימו מיום 30 באפריל 1920 נחוגה כמאורע הסטורי חשוב בישיבה חגיגית של הועד הציוני, באסיפות עם גדולות, בתפילות בבתי הכנסת, שבהן השתתפו אלפי יהודי סטרי.

בשנות העשרים התחזקו עוד שתי מפלגות ציו־ניות ה„התאחדות״ ו„המזרחי״ שהתחרו בהסתדרות

הציונים הכלליים. אבל לשבחם של ציוני סטרי, מכל הזרמים, יצויין, כי כל שלוש המפלגות מצאו מכנה משותף בארגון־גג, בועד לשיתוף פעולה (ארבייטס־געמיינשפט), שבו נדונו ונתקבלו החלטות בענינים בעלי אופי יהודי לאומי כללי.

במחנה הציוני הכללי נמצאו בזמן ההוא עסקנים בעלי ותק ונסיון ציבורי, ציונים בעלי השכלה ומעמד ציבורי, כד״ר שלמה גולדברג, ד״ר זאב פרסר, ד״ר מרדכי קאופמן ד״ר אברהם אינזל־שהיו ראשי הקהילה, נציגי האוכלוסיה היהודית במועצת העיריה ויושבי־ראש של קק״ל וקרן היסוד.

פעולתם של הציונים הכלליים בסטרי הודרכה על־ידי הועד הפועל של ההסתדרות הציונית למזרח גליציה, בלבוב.

מפעילי הציונות הכללית בעירנו יזכרו: ד״ר בנימין מילבאור, בנימין קליין, ד״ר נורברט שיף, מאיר פרנקל, דב (ברל) שטרן, משה אהרון וולמוט משה לייב וולמוט, עלי האופטמן, יעקב האופטמן, מרדכי וגנר, ד״ר איזנשר, רחל כץ, משה מלר, ה. וויזלטיר, ליאו טלר, ליאון רייך, משה שפיגל, מיהלרד, שלום רייך.

• • •

„ארבייטסגעמיינשאפט"

(„הועד לשיתוף פעולה")

בשנת 1923 נוסד בסטרי אירגון־גג של כל המפלגות הציוניות בעיר: ציונים כלליים, מזרחי ו„התאחדות" בשם: „ארבייטסגעמיינשפט פון אלע ציוניסטישע פארטייען אין סטרי" „ועד לשיתוף פעולה של כל המפלגות הציוניות" ובקיצור „ועד לשיתוף פעולה".

מטרתו של האירגון היתה בראש וראשונה התאמה פוליטית לקביעת גישה מאוחדת מבחינה יהודית כללית ביחס לכל הבעיות והמאורעות הפוליטיים, הכלכליים והסוציאליים בעיר, כמו כן אירגון ופיקוח משותף על כל המוסדות הציוניים בעיר. כגון: קק״ל, קרן היסוד, עזרה לעליה לא״י, בית הספר העברי „שפה ברורה", „החלוץ", טויינבהלה ועוד. ציוני סטרי מכל הזרמים היו, כנראה, היחידים שהוציאו לפועל את החלטת הקונגרס להקמת אירגונים לשיתוף פעולה מקומי, חאת למרות התנגדותם של מרכזי המפלגות.

מקום מפגש משותף לכל המפלגות היה „הקסינו הציוני" בדירה המרווחת של ה„טויבנהלה" ברחוב שלושה במאי. הפעולות התנהלו על יסוד התקנון המאושר של אגודת ה„טוינבהלה". בקסינו היה אולם גדול וכמה חדרים קטנים והוא סודר בטוב טעם ע״י ועד שנבחר לשם זה. לכל ציוני ובלתי מפלגתי היתה רשות כניסה לקסינו. היה שם חדר קריאה ובו כל העתונות שהופיעה בפולין, חדר הישיבות ומזכירות לכל הקרנות הציוניות.

במשך שנים היה הקסינו מרכז ציוני, שבו התאספו, בלי יוצא מהכלל, כל הציונים, ובמיוחד הפעילים במפלגות הציוניות, שחיו במרכז ה„ארבייטס־געמיינשאפט" את חייהם החברתיים והמפלגתיים.

לפי תקנון ה„ארבייטסגעמיינשפט" נתקבלו כל ההחלטות בעניני העיר ובענינים ציוניים, כגון קרנות, מוסדות כלל ציוניים, ברוב קולות במלאה. בענינים פוליטיים עקרוניים באו המפלגות המשתתפות ב„ארבייטסגעמיינשאפט" בדרך כלל לידי הסכם.

מוסדות האירגון היו המלאה שבה השתתפו שמונה עד עשרה חברים מכל מפלגה, נציג אחד של כל קרן לאומית ונציג של כל מוסד ציוני, כמו בית הספר „שפה ברורה", „החלוץ" וכו'. המלאה בחרה בועד פועל של שנים עשר חברים ומביניהם יושב ראש, שני סגנים ומזכיר.

הנשיאות היתה מורכבת מנציג אחד של כל מפלגה: כלל ציונים, מזרחי ו„התאחדות". המזכיר נבחר תמיד ממפלגת ה„התאחדות".

הודות לרצונן המשותף של כל המפלגות לקבל החלטות פה אחד והודות לאישים שעמדו במשך שנים בראש האירגון, היתה למוסד הזה השפעה מכרעת על מהלך הענינים הלאומיים בעיר ובעיריה. יושבי־ראש האירגון היו ד״ר זאב פרסר, ד״ר מרדכי קאופמן, ד״ר בנימין מילבאור, לייב שומר, דוד זיידמן, אברהם אפפלגרין, ד״ר סבסטיאן וונדל, ד״ר עזריאל אייזנשטין.

מהכלל ציונים השתתפו משה לייב וולמוט ומשה אהרן וולמוט, מ„המזרחי" — לייביש פיקהולץ, מה„התאחדות" — אהרן מלר, חיים ניימן, בן־ציון גרפינקל, לייביש גרפינקל, אביגדור רוטפלד ויונה פרידלר.

• • •

הסתדרות „המזרחי"

מספר שנים לאחר הופעתה של הציונות מיסודו של הרצל נסתמנה השאיפה בקרב היהדות החרדית להתארגן. בשנת 1902 נוסדה הסתדרות ה„מזרחי". ראשיתה של הסתדרות זו בסטרי חלה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, אולם כחלק מאורגן של התנועה הציונית בסטרי מופיעה הסתדרות ה„מזרחי" רק לאחר מלחמת העולם הראשונה.

סניף ה„מזרחי" בסטרי לא מנה חברים רבים, אבל היו בו מספר חברים פעילים שבעבודתם המסורה הישוו לזרם הציוני הדתי בעירנו, משקל אירגוני ומדיני ניכר. נציגיהם השתתפו במוסדות הקהילה והעיריה, הציגו את רשימותיהם בבחירות, שיתפו פעולה עם כל ההסתדרויות הציוניות ב„ארבייטס געמיינשאַפט וחבריהם היו פעילים בקרנות הלאומיות ובמוסדות הלאומיים והצבוריים.

מבין עסקני ה„מזרחי" הבולטים היו: אברהם אפפל־גרין, ששימש יושב ראש ה„מזרחי" בסטרי משנת 1919 עד 1925, בשנת 1925 נבחר ליו"ר הסניף אברהם אורבך. נציגי סטרי בועד הפועל של ה„מזרחי" בלבוב היו: א. אפפלגרין, לייביש פיקהולץ ויחזקאל לרר. על חשובי אנשי ה„מזרחי" נמנו גם שמואל שנבך, שמואל גינזבורג, זעליג צוילינג, זאב שפיגל, הובל, משה קודיש, ליפא הוניג, שמואל פריז, שמואל ויזנגרין זיידה רוטבוים, חיים דוד קורן ועוד.

• • •

אגודת־ישראל

לאחר הקמת הסתדרות אגודת־ישראל ב1913 נתארגן גם בסטרי חוג מבין היהדות החרדית הקיצונית. חברי אגודת ישראל, בהתאם להשקפת מפלגתם, נקטו עמדה אנטיציונית ואנטילאומית כלפי יהודי סטרי הלאומיים. עסקני האגודה היו שמאי גרטנר, ישראל ושמעון ויס, מנדל הורוביץ. ח.מ. נויבאור, משה זכריה גולדברג, איזיק הובל, וישראל זיידמן. במשך זמן קצר היתה קיימת גם הסתדרות של „צעירי אגודת ישראל" שמנתה עשרות בחורי ישיבה.

אגודת ישראל שהיתה מבצרה של היהדות השמרנית והחרדית בעיר מלאה גם תפקיד רוחני דתי בהאדרת תורת ישראל ובחיזוקה של הדת המעשית בקרב אנשי ה„אגודה". אולם מספר ניכר של צעירי אגודת ישראל עברו להסתדרויות ציוניות כגון „מזרחי", ציונים כלליים ואף „השומר הצעיר".

• • •

שמעון רוזנברג

פועלי־ציון בסטרי

(מתנועת הפועלים היהודית)

לאחר חורבנה של יהדות פולין ע"י קלגסי היטלר והשמדת שלושה וחצי מליון יהודים, נעלמה גם קהילת סטרי ממפת הקהילות יהודיות בפולין. מאר־בעה עשר אלף יהודי סטרי, שהיוו כארבעים אחוז של האוכלוסיה הכללית, שרדו כמה מאות יהודים ומהם מתי מספר שהיו עדים לכיבוש הגרמני. הני־צולים הבודדים במחבואים ובבונקרים לא הצליחו להציל חומר שבעזרתו אפשר היה לתאר ולשחזר את חיי האוכלוסיה היהודית בסטרי בשלל צבעיהם.

משום כך אין לנו, אלא ללכת בעקבות השנים והאירועים בעזרת הזכרונות, אשר הזמן טישטש בהם פרטים ועובדות ואשר בלעדיהם קשה לתאר תאור נאמן של החיים, שהיו ואינם עוד.

העיר סטרי, הן בתקופת אוסטריה־הונגריה והן בתקופת פולין לא היתה, ביסודה, שונה משאר הערים, וכן אין למצוא בקהילה של יהודי סטרי תכונות מיוחדות. אלפי יהודים חיו בסטרי במשך דורות, טוו את מסכת חייהם המגוונים והוסיפו חוליה בשרשרת הישובים התוססים היהודיים במזרח־אירופה. כמו מליוני אחיהם, כן נפלגו יהודי סטרי במאה 18, 19 ו־20 לזרמים ותנועות שונות: למת־נגדים ולחסידים, משכילים ומתבוללים, חרדים ואפי־קורסים; אחר כך נשתלבו בתנועות חברתיות־פוליטיות ובזרם התחיה הלאומית־מדינית. במאבק התנועות והתהפוכות עיצבו את האידיאלים שלהם, חלמו את חלומותיהם וטיפחו את תקוותיהם.

בתחום חיי היהודים התוססים, המגוונים והעשי־רים, מצא כל יחיד, כל גוף וכל מעמד את מקומו ופינתו שאותם טיפח, העשיר, ועליהם הגן. במסגרת החיים האלה, תפסה מקום נכבד תנועת הפועלים היהודית.

תולדותיה של קהילת סטרי ותולדותיו של סק־טור הפועלים שבה, לא ייכתבו לעולם. פנקסי הקהילה נשרפו, עדיה הורעלו בתאי הגאזים, נורו והושמדו. כותב הטורים האלה רושם קטעים בלבד מששים שנה של תנועת הפועלים בסטרי. החומר המקיף את השנים 1914—1928, מבוסס על השתתפותו הפעי־לה ועל נסיונותיו והשאר — על מקורות שונים. מספר עובדות זוהו ואושרו על־ידי פעילי התנועה שנשארו לפליטה.

ישמשו הרשימות הבאות זכר וציון לאלה שעונו ומתו בגיהנום של היטלר.

ניצני תנועת פועלי־ציון נראו עוד בשנים 1900־1903 בשנים של הקונגרסים הציונים הרא־שונים. הציונים־הסוציאליסטים הראשונים שהיו אחר כך במשך שנים רבות פעילים בהסתדרות פועלי־ציון, היו: ברל פרידמן, אשתו ברטה, שמואל הורשובסקי ולוי אופר. מהזכרונות שנמסרו מהימים הראשונים של קבוצת פועלי־ציון הראשונה, אנו למדים כי הראשונים היו מושפעים מהזרמים הציו־ניים־סוציאליסטיים „ס. ס." „סיימיסטים" ופועלי־ציון, שהופיעו בימים ההם ברוסיה. לאחר תקופת ההשפעה הראשונה נתגבש החוג של אגודת „פועלי־ציון" בסטרי

בספקמבר 1903 נרשמה אגודת פועלי־ציון ותקנונה אושר על ידי נציבות המחוז האוסטרית (בעצירקס־הויפטמאנשאפט) ואחר כך על ידי הסט־רוסטויא הפולנית. לפי התקנון ניתנה לאגודה הרשות לפתח פעולה תרבותית וציונית. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם שימש התקנון בסיס לכל פעולה חוקית של „פועלי־ציון".

החוגים אשר נקבצו סביב „פועלי־ציון" היו שונים מאלה שהשתייכו לז׳.פ.ס. (Żydowska Partia Socjalistyczna) שהפכה אחר כך ל„בונד". על חברי פועלי־ציון נמנו: עובדים עסוקים במקצועות כגון: במסחר, שענות וכו׳. וכן חוגים מהאינטליגנציה העמ־מית. בהסתדרות ז׳.פ.ס. היו יהודים מהאינטליגנציה המתבוללת ופועלים העוסקים בעבודה גופנית, כגון: נגרים, חייטים, סנדלרים ועוד.

פעולותיה של אגודת „פועלי־ציון" בשנים הראשונות לקיומה נעשו בהתאמה מלאה עם פעולו־תיהם של אירגונים ציונים אחרים. לאחר זמן זה היו „פועלי־ציון" לאירגון נפרד ועצמאי. תשומת לב מיוחדת ניתנה לפעילות תרבותית בשפת אידיש נוסדה הספריה האידית הראשונה, אורגנו חוגים והרצאות להפצת הספרות האידית וכן נעשתה פעולת הסברה פוליטית נרחבה. כמרצים שמשו, הן פעילי האירגון בסטרי והן מרצים שהוזמנו ממרכז המפ־לגה, ביניהם בקרו והרצו בסטרי המנהיגים הבול־טים בתנועת „פועלי ציון": זרובבל, חזנוביץ׳, קפ־לנסקי, לוקר ואחרים. ביזמתם של פוע"צ ביקרו בסטרי הסופרים הדגולים: אברהם רייזן, מוריס רו־זנפלד, ד"ר נתן בירנבוים ואחרים.

נוסף על החברים, שנזכרו לעיל, נימנו עם פעילי פוע"צ בשנים ראשונות הנא לייבוביץ, שמואל שנבך, אחד מהאחים כץ, מ. פולק, מ. פטרך, מרשל (מוצאו מקלוש) יצחק אופר בירנבוים ואחרים.

בשנת 1904 נתקיים בקרקוב כינוס היסוד הראשון של פוע"צ באוסטריה. בכנוס השתתפה מש־לחת מטעם אגודת פוע"צ בסטרי שהצטרפה למפ־לגה החדשה שנוסדה בכינוס הזה.

בשנת 1905 כינסו פוע"צ בעיר אספות עם שבהן הושמעה התביעה לזכות הצבעה כללית לפרלמנט האוסטרי. בשנים 1906/7 יזמו פוע"צ פעולת הסברה בין עובדי המסחר למען תביעה לסגירת החנויות ב 8 בערב. וזאת לדעת, כי בימים ההם היו העובדים בחנויות עסוקים עד 11־12 בלילה. פעולת הסברה זאת, שהתנהלה בארץ כולה, הביאה בסטרי להפגנות סוערות ברחובות העיר. המפגינים אילצו את המעבידים לשחרר את עובדיהם לאחר 8 בערב ולא נרתעו משימוש בכוח על אף המאסרים ע"י המשטרה, אבל המטרה הושגה וכעבור זמן קצר נסגרו החנ־ויות, על פי החוק, ב 8 בערב.

בשנת 1907 השתתפו פוע"צ בבחירות לפרלמנט האוסטרי לטובת המועמד הציוני ד"ר אברהם זלץ. הציונים יצאו אז בפעם הראשונה בבחירות נגד המועמד של הפ.ס.ס. אנדז׳י מורצ׳בסקי ונגד המועמד המתבולל ד"ר אשכנזי. בשנת 1908 נעשתה פעולת הסברה בקשר להכנות לכינוס בטשרנוביץ למען השפה האידית. בשנת 1910 במיפקד התושבים דרש השלטון האוסטרי מהיהודים לרשום בשאלון, כי שפת אמם היא השפה הגרמנית. פוע"צ עמדו בראש המתנגדים לתביעה זו והשתדלו להשפיע על האוכ־לוסיה כי תרשום את השפה האידית כשפת־אם ולא את הגרמנית. תנועת ההתנגדות הזאת הקיפה את כל המפלגות והוכתרה בהצלחה. בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם הראשונה ניהלו פוע"צ פעולת הסברה נרחבת בין דלת־העם והעמלים למען הרעיון הציוני. פעולה תרבותית חינוכית חשובה נעשתה ביחוד בלילות שבת ובימי חג, שבהם הושמעו הרצאות, בתחום הספרות, האמנות, בעיות פוליטיות־סוציאליות וציוניות.

הנוער של פועלי־ציון

בהשפעת פוע"צ הוקמה בעיר הסתדרות נוער, שהיתה מסונפת למרכז של „אגוד פועלים צעירים ועובדי המסחר — פועלי־ציון" שמושבו היה בקרקוב. תפקידו של הכרכז היה לארגן ולחנך נוער

עובד ולרכוש אותו למען הרעיון של פוע"צ. על יד הסתדרות פוע"צ היו קיימות בסטרי עוד שתי אגודות שפעלו לפי התכנית המיוחדת שלהן והן: אגודת האקדמאים בשם „חרות" המסונפת למרכז האגודות האקדמאיות בוינה ואגודת נשים בשם „יהודית", הקשורה למזכירות שעל יד הועד המרכזי של המפלגה. מלחמת העולם הראשונה הפסיקה את פעילויותיהן של כל המפלגות וכן של פוע"צ. רובם של הפעילים גויסו לצבא, אחר כך באה הפלישה הרוסית. וגם כאשר הצבא האוסטרי כבש בחזרה את סטרי מידי הרוסים לא חודשה הפעולה עד הקיץ 1917.

ההתעוררות מאחורי החזית

מהקיץ 1917 נתחדשה הפעולה הציבורית. הקבוצות הראשונות של „השומר הצעיר" החלו בפעולתן. כמה חברים ראו צורך בחידוש פעולתו של סניף פוע"צ. ובימים ההם עדיין השתוללה המלחמה ברחבי העולם, וחזית המלחמה, הקרובה לסטרי, נמשכה לאורך גבול רוסיה—גליציה.

יוזמי הפעולה המחודשת של אגודת פוע"צ היו: פרידמן ברטה, זלצר דוד, רוזנברג שלמה, מילר פייבל, הויפטמן שרה, רוסלר שלמה וכותב הטורים האלה. האסיפה לראשונה נתכנסה בחדר האגודה ברחוב בטורגו. לארון ספרים הוכנסה הספריה של פוע"צ, על הקירות ניתלו תמונותיהם של הסופרים היהודים ושל הוגי הדעות הסוציאליסטיים והפעולה החלה.

הפעולה הציבורית של פוע"צ עוררה ענין רב בעיר לאחר, שבגלל המלחמה, נשתתקו החיים הצבוריים, התרבותיים והאמנותיים למשך שלוש שנים.

הועד החדש היה מורכב מהחברים שנזכרו לעיל ואליהם הצטרפו הויפטמן אברהם, רפפורט חנה, בורר הלה, מלר אהרון וואנגר. מחמת המלחמה הוגבלה פעולת האגודה לשטח תרבותי־אמנותי בלבד. היות ואגודת פוע"צ היתה, באותו זמן הפינה היחידה בעיר, שבה אורגנו החיים הציבוריים והחברתיים, ביקרו בהרצאות ובהצגות שנערכו מטעם פוע"צ רבים מהאוכלוסיה היהודית, ידידים ויריבים גם יחד. הרצאות והקראות נתקימו בכל שבוע והמרצים היו חברי האגודה, מרצים שהוזמנו, אורחים שנזדמנו וגם מבין אנשי צבא. מאחר והמרצים היו ברובם אנשים בלתי ידועים לצבור הרחב, קרו לפעמים מקרים מוזרים ומבדחים. כך קרה פעם שהקהל הוזמן להרצאה על הנושא: אלהים — הסוציאליסט, משה רבנו — הסוציאליסט והיהודים — הסוציאליסטים. המרצה היה איש צבא מבודפסט. לאחר שקיבל את רשות הדיבור והשמיע מספר מליצות, השתתק ולא המשיך, כנראה שלמד כעין דרשה בע"פ ושכח אותה. במשך שבועות רבים התלוצצו אנשי סטרי על המקרה הזה. יצוין, כי לרוב הושמעו הרצאות מענינות ונעשתה פעולה תרבותית חשובה. במשך הזמן נוסדה מקהלה בנצוחו של יוסף (יוסל) אלטבויר, נוסדו חוגים ללימוד השפה העברית בהנהלתו של הסטודנט צלאל לסט וחוג לספרות היהודית בהדרכתו של שלמה רוסלר. הוקם חוג דרמטי, שבו השתתפו גם חברי האגודה האקדמאית „אמונה". השחקנים החובבים, חברי החוג הדרמטי, הציגו באולם „דום נרודני" מחזות רבים, ביניהם: „די שחיטה" — י. גורדין, „דער דארפס־יונג" — קוברין, „גנבים" — בימקא, „קעניג ליר" — גורדין, „דער שטומער" — ווייטער, „דער מטורף" „חאסיע די יתומה" — גורדין, „די נבלה" — הירשביין, „דער ווילנער בעל־הבית'ל" — משה מיימון. כיון שיהודי סטרי ביקרו בהצגות בהמונים נאלץ החוג להציג את המחזות מספר פעמים. כמה מהמחזות הוצגו ע"י החוג גם בערי השדה. השחקנים החובבים הפעילים והותיקים היו הויפטמן מניה, לייבוביטש שיינדל, איגרא מניה, מונדרר אברהם, זיידנפרוי בומיק, אפפלגרין דולק, הורוביץ מקס (מצ׳יק). אחד הבמאים הפעילים ביותר היה רוסלר שלמה, ששימש גם לחשן (סופלר).

סיום מלחמת העולם שימש אתחלה לחיים החדשים בהסתדרות פוע"צ. חזרו המנהיגים הותיקים: פרידמן ברל ואופר לוי ואתם גברה הפעילות. נוספו גם חברים חדשים, ביניהם לאה ברט, ד"ר אקסר ואחרים.

בראשית 1919 עלה מספר חברי פוע"צ ל 300.

*

במזרח גליציה הוקמה הרפובליקה של אוקראינה המערבית. רוחות חדשים החלו נושבות. הוכרז על מתן זכויות לאומיות ליהודים וזכות להגדרה עצמית, אבל מפאת המלחמה לא קוימה ההבטחה הזאת. בימים ההם גברה פעילותם המסועפת של פוע"צ. חבריהם השתתפו בכיבוש הקהילה מאחר וראש הקהילה

קבוצת הכשרה חלוצית בסלובודקה 1930 — אַ גרופּע חלוצים אויף הכשרה אין סלאָבודקא (ביי סטרי)

קבוצת הכשרה בלאני (סטרי) עם הנשיאות של „התאחדות"
א הכשרה־גרופּע אויף די לאַנעס (סטרי) מיטן פּרעזידיום פון „התאחדות"

קבוצת חברי „בוסליה" — אַ גרופּע מיטגלידער פון „בוסליה"

קבוצת „החלוץ הצעיר" — אַ גרופּע פון „החלוץ הצעיר"
יושבים מימין לשמאל: — ? —, ג, פומרץ, א. רוטפלד
עומדים מימין לשמאל: ולדמן, רוזמרין, פרוכטר, מלץ, ש. ווייס

המתבולל, הד״ר ויזנברג, לא הסכים למסור את הקהילה מרצונו הטוב.

חברי פוע״צ היו בין היוזמים להקמת מועצת הפועלים, שלא האריכה ימים, מפני שלמועצה הצטרפו ז׳.פ.ס. (מפלגת הפועלים היהודית, אחר כך „בונד״), הפ.פ.ס.ד. סרבה לשתף פעולה, מכיון שלא יכלה להשלים עם השלטון האוקראיני. או.ס.ד. (הסוציאל דמוקרטיה האוקראינית) לא הצטרפה מפני שהיתה עסוקה בעניני המדינה.

בחדשים הראשונים לשלטון האוקראיני עשתה הסתדרות פוע״צ פעולה נועזת. זמן קצר לאחר שהוקמה הממשלה האוקראינית, הסתבכה במלחמה עם הרפובליקה הפולנית החדשה, שראתה בגליציה המזרחית חלק ממדינת פולין החדשה. מסיבה זו גדל עוד יותר התוהו ובוהו המדיני והכלכלי שנוצר לאחר מלחמת־העולם. בין יתר השרותים הממלכתיים, התמוטטה לחלוטין מערכת החינוך. פרט לכמה בתי ספר אוקראינים, שנשארו מתקופת המו־נרכיה האוסטרית, היו שאר בתי הספר סגורים, והמו־רים, בעיקר הפולנים והיהודים, היו מחוסרי עבודה. פוע״צ החליטו לנצל את ההזדמנות הזאת וניגשו להקמת רשת בתי ספר יסודיים לילדי ישראל שבהם היתה האידיש שפת ההוראה. לשם כך הפכו חדרי המפלגה ודירות, ששימשו למטרות צבוריות לחדרי כיתות. הצעד הזה נתקבל ברצון ע״י חוגי הורים נרחבים, ורבים רשמו את ילדיהם לבית הספר. במשך ימים ספורים נתמלאו שמונה כתות תלמידים ותלמידות. מפאת חוסר מקום נשארו ילדים רבים מחוץ לכתלי בית הספר. בראשית דרכו עמד ביה״ס בפני קשיים רבים: מחסור במורים, בספרי לימוד ובתקציב. בעיית המורים מצאה את פתרונה למחצה. יש לציין את המסירות והמרץ של שרה ואברהם האופטמן, שעב־דו ללא לאות כמורים וגייסו מספר מורים מקצועיים מבתי ספר ממלכתיים וכן כמה סטודנטים. אולם פי כמה קשה היתה בעיית ספרי למוד. המורים נאלצו להכין יום יום את שעוריהם ולתרגם את חומר הלימוד מספרי לימוד גרמנים ופולנים. חומר לשירה שאבו מספרי עם יהודים. חמורה ביותר היתה שאלת התקציב. התקוה לסיוע ממקורות מוניציפליים וממ־לכתיים נתבדתה, הקהילה היהודית טרם אורגנה. על שכר לימוד לא דובר לעת עתה כלל וכלל, משתי סבות: הראשונה, האוכלוסיה לא היתה רגילה לשלם שכר לימוד בבתי ספר, השניה — המשבר הכלכלי החמור. מאין ברירה נאלצו לבקש תרומות שכיסו חלק מינימלי של ההוצאות. אולם ימיו של בית הספר היהו־די לא ארכו. בחודש השלישי לקיומו נסגר. השלטון האוקראיני מתוך חשש להצלחתו של בית הספר היהודי, מיהר לפתוח את בית הספר היסודי הממלכתי וסגר את בית הספר היהודי.

בתקופת השלטון האוקראיני, תקופה קצרה ובו־ערת, הראו יהודי סטרי בגרות פוליטית והקימו את המועצה הלאומית (נאציונאל־ראט) שירש את מקומה של הקהילה הישנה. זכות הבחירה ניתנה לגברים ולנשים מגיל 21. הבחירות נתקימו לפי שיטת הבחירות היחסיות, בסוף 1919. פוע״צ קיבלו חמש מאות קולות וחמישה נציגים מבין חמישים. הנציגים היו: לוי אופר, ברל פרידמן, אברהם הויפטמן, שלמה רוסלר ופרופ׳ לסקר. הסיעה של פועלי־ציון לקחה חבל פעיל בעבוד תקנון־העבודה של המועצה הלאומית, שנשארה למעשה על גבי הנייר בגלל הת־פוררותה של הרפובליקה האוקראינית. בתקופה האוקראינית היה פעיל, על־יד ההסתדרות פוע״צ, איר־גון נוער חזק, שעליו נימנו גם כמה עשרות סטודנ־טים. ההסתדרות הקימה צרכניה ונעשה נסיון, בלתי מוצלח, ליסד קואופרטיב יצרני.

התקופה הפולנית

אחרי כיבושה של סטרי על ידי הצבא הפולני, הצטיין המשטר החדש בשבועות הראשונים בהתנפלו־יות על היהודים על ידי כנופיות הגנרל הלר ובדיכוי מפלגות הפועלים היהודיות, בגזרות אדמיניסטרטי־ביות שרירותיות, בחיפושים ובמאסרים. הפעילות הציבורית ברחוב היהודי שהיתה במלוא התפתחותה בתקופה האוקראינית, צומצמה. פוע״צ פתחו מטבח פועלים ברחוב בטורגו בכוונה להקל על סבלם של הפועלים ולהסוות, בעזרת מוסד עזרה חוקי זה, את פעילות המפלגה.

הפילוג

הפילוג שחל בתנועת פוע״צ בשנת 1920 לא פגע בשנה הראשונה במפלגת פוע״צ בסטרי, אבל הויכוחים וחילוקי הדעות האידיאולוגיים שיתקו, למ־עשה, כל פעילות. לאחר הפילוג בכינוס העולמי החמישי בוינה, באוגוסט 1920, נערכו בכל הארצות כינוסים ארציים, שבהם הוחלט על דרכם של הסניפים המקומיים. מאחר והסיכסוך בענין גליציה המזרחי בין הפולנים והאוקראינים, שהובא לפני חבר

העמים, טרם יושב, נקטו פוע״צ במזרח גליציה בדרך עצמאית ולא הצטרפו למפלגה הפולנית. הכינוס של מפלגת פוע״צ במזרח גליציה נתקיים בלבוב במרץ 1921. סטרי היתה מיוצגת בכינוס זה על ידי משלחת בת שלושה אנשים, שיצגו שלוש גישות: אברהם האופטמן — את הימין, לוי אופר — את המרכז ושמעון רוזנברג — את השמאל. בכינוס, אמנם, הוכרע, ברוב קטן, על נויטרליות, אבל לאחר שלושה חדשים נתפלג גם הסניף בסטרי. מטעמים לגליים נשאר בידי הפלג הימני תקנון המפלגה וכל הרכוש: הצרכניה, הספריה, הדירה ומטבח הפועלים. בידי העסקנים הותיקים היו הרשיונות והאישורים של השלטון, ועם השמאל יצאו את הסניף רוב הפעילים והנוער. לעובדה זו היתה השפעה מכרעת על גורל המפלגה בסטרי. בפלג הימני נראו סימני ירידה, שגרמו לחיסולה של הצרכניה ושל מטבח הפועלים (בסוף שנת 1921) ולהפסקת כל פעולה ציבורית. לעומת זאת היה בכוחה של הסיעה השמאלית לרפא, לאחר זמן קצר, את פצעי הפילוג ולהתארגן כאירגון פועלים חזק בעיר.

הסתדרות פוע״צ־שמאל, שהוכרזה בימים ההם כבלתי חוקית, נאלצה להתארגן כ„בית הילדים ע״ש בר־בורוכוב״. בעזרת ה„שלט״ הזה נפתח בסטרי גן־הילדים הראשון בבית ברינק מס׳ 31. בזמן הראשון התנהלה הפעילות המפלגתית והמקצועית בדירה של גן־הילדים, שהסווה אותה מפני עיני השלטון. רק בשנת 1923 אושרה, בהשפעת פוע״צ, הקמתו של האיגוד המקצועי הראשון. המפלגה הע־תיקה את דירתה לבית ברחוב לבובסקה 18. באותה השנה נפתח בית ספר ערב לעובדים וכיתה ראשונה של בית הספר ברשת בתי ספר „ציש״א״. התנאים המיוחדים בגליציה והמסורת של בתי ספר ממשל־תיים מתקופת אוסטריה, גרמו לסגירתו של בית הספר „צישא״. לאחר קיום של שנה וחצי (1923־1924). לעומת זאת היה קיים בית ספר ערב עד 1929 וגן הילדים עד 1930. בשנים הראשונות לקיומו סיפק גן־הילדים אוכל לילדים, בתמיכתה של אימק״א מארה״ב. בתקופה זו עבדו כמורים בבית הספר היהודי וגן הילדים, חוה גרטנברג (מסטרי), אסתר שייקע מורשה, מתה בקנדה); סוניה טלפין (מאוסטרה, נספתה בידי הגרמנים); יהודית ספצ׳ה (מקולו, נהרגה בזמן המלחמה); גרטנברג לאה וגרטנברג רוטשה, (כעת בברזיל), והניה פרוכטר. בתקופה זו הצטיינו כעסקנים בפוע״צ חברים חדשים, ביניהם: הס יוסף (כעת בישראל); מיכל אופר (נספה בידי הגרמנים); איטא בכר (מתה ב־1935); ב. שטרייפר (עבר למחנה הקומוניסטי ונתגלה כפרובוקטור); יוסף מאורר (כעת עסקן פוע״צ בריו־דה־ז׳ניירו); חיים שמיר (בישראל); לייב נוסנבלט (מת בוינה); שמואל שוורצברג (כעת בפריז); דוד זלצר (נהרג בגטו לבוב), ואחרים.

השלטונות הפולניים התנכלו לקיומה ולפעילותה של הסתדרות פוע״צ. בכדי לסתום את מקורות ההכנסה, לא ניתן רשיון להצגות ולפעולות אחרות המביאות הכנסה. הסניף הוטרד לעתים קרובות ע״י ביקורי משטרה, נערכו חיפושים ומאסרים, ביחוד לפני כל אחד במאי. הרדיפות האלו לא השיגו את מטרתן ופעולת ההסתדרות לא נחלשה. ביחוד הר־חיבו פוע״צ את השפעתם בשטח האירגונים המק־צועיים והצליחו להוציא בשנים 1923־1924 את כל הארגונים המקצועיים מהשפעת ה„בונד״.

בחירות

בבחירות לסיים הפולני בשנת 1922 הופיעו פוע״צ, בפעם הראשונה ברשימה שלהם, עם המועמד נתן בוקסבוים (לבוב) בראשה, והשיגו 699 קולות. ב־1927 נתקיימו בחירות לקופת־חולים. בפעם הראשונה הופיעה בבחירות אלה רשימת הפועלים היהודים העצמאית. מלבד רשימת פ.פ.ס. הופיעה רשימת פוע״צ. נבחרו שני נציגים: הח״ח איטה בכר וב. שטרייפר. בשנה זו נתקימו בחירות גם לעיריה. לפי שיטת הקוריות האוסטרית. פוע״צ השתתפו ברשימה בקוריה הרביעית ומועמדם, שמעון רוזנברג, קבל 900 קולות. ב1928 השתתפו פוע״צ, ברשימה מיוחדת, לבחירות לקהילה היהודית. מטעם הגוש הציוני להנהלת הקהילה נבחר מיכל אופר. גם בבחי־רות לסיים בשנת 1928 קיבלה רשימת פועלי־ציון מאות קולות.

*

בשנות השלושים גבר הלחץ של המשטרה על פוע״צ, ושיתק כל פעולה ציבורית. המצב הזה נמשך עד 1932. בשנה זו, סגרה המשטרה את חדרי האגודה של פוע״צ ואסרה על כל פעולה, בהאשימה בזדון את פוע״צ בפעולה קומוניסטית. התקופה

הבלתי לגלית הזאת נמשכה עד פרוץ המלחמה העולמית השניה. קיומה של הספריה היהודית הפולנית הגדולה ע"ש בר בורוכוב, שהקמתה והר־חבתה נמשכו כ־30 שנה. הובטח לעת עתה. על ידי תחבולה משפטית נמנעה החרמתה ע"י השלטונות על יסוד שטרות חוב, שהופקדו בידי מצ'יק הורוביץ עברה הספריה לרשותו. היא נשארה בביתו עד סוף 1939. בבוא הסוביטים הועברו הספרים לספריה הציבורית העירונית וסופה שנחרבה בימי השלטון הגרמני.

● ● ●

ש. סטריער

התנועה המקצועית היהודית

האגודות המקצועיות היהודיות הופיעו כמעט בעת ובעונה אחת עם קום מפלגות הפועלים היהודים הרא־שונים להתארגן היו האגודות המקצועיות של ה־ז'.פ.ס. (ז'ידובסקה פרטיה רובוטניצ'ה). אע"פ שמטרת האגודות היתה הבטחת תנאים סוציאליים, הרי נוסדו האגודות לפי קו מפלגתי, כדוגמת האגודות המקצועיות של ה„בונד" ברוסיה.

הנגרים היו הראשונים שהתארגנו עוד בשנים 1903 — 1904 כשפרצו השביתות הראשונות בהנהגת הז'.פ.ס. והשובתים השיגו שיפורים בתנאי השכר. אחר־כך התארגנו החייטים וכעבור זמן קצר הוקמו אגודות של צבעים, סנדלרים וספרים. בכל האגודות האלה בלטו הפועלים היהודים, והפועלים הנוצרים היוו בהן מעוט קטן.

הסכסוכים בין נותני העבודה ובין הפועלים פרצו בדרך כלל ערב עונות עבודה, שבהן היו הפועלים מבוקשים. הפועלים ששבתו השיגו שכר עבודה טוב יותר לעונה הבוערת בלבד ולאחר העונה ביטלו המע־סיקים את תוספת השכר שניתנו לפועלים. כך, למשל, היו מתעוררים צבעי הדירות למשך העונה ואחריה נתפוררה האגודה ובטל הארגון.

אף על פי כן הושגו במרוצת השנים, תנאי עבודה טובים יותר, שכר עבודה גדול יותר, הפחתה בשעות העבודה, ביטוח במקרה מחלה וכדומה.

העסקנים בתנועה המקצועית באו משורות העסקנים במפלגה. בכל האגודות המקצועיות האלה גדולה השפע־תה של ז'פ.ס.. לעומת זאת נתונים היו עובדי המסחר להשפעתם של „פועלי־ציון". גם אגודתם הוקמה לפי עקרון מפלגתי. גורלם של עובדי המסחר שהיו חברי הז'פ.ס. היה דומה לגורלם של חברי „פועלי ציון" באגודות אחרות, הם נאלצו לקבל עליהם את צו הרוב של מפלגת פוע"צ.

פוע"צ ניסו לעת עתה לשוא לחדור לאגודות פועלים אחרות. כזה היה המצב עד לאחר מלחמת העולם הרא־שונה. מאות פועלים חונכו ברוח האנטיציונית של הז'.פ.ס.

בשנות העשרים נשתנתה המצב לגמרי. למפנה גרמה השפעתם הגוברת של פוע"צ על הפועלים הצעירים. פוע"צ שמו לאחר המלחמה את הדגש בנוער העובד ואמרו להרחיב בעזרת הנוער השפעתם על האגודות המקצועיות.

ההנחה הזאת נתבררה כנכונה בשנים 1922 — 1923, כאשר צעירי „פועלי ציון" בגיל שמונה עשרה נכנסו בהמוניהם למקצועות עבודה שונים. בשלבה הראשון לא יחסה הז'.פ.ס. חשיבות רבה לפעולה זו של פוע"צ. בפעם הראשונה הרגישה הז'.פ.ס. בשינוי שחל, בקיץ 1923, באספה באגודה מקצועית של הנגרים, שהיתה החזקה באגודות. המועמדים מטעם פוע"צ באסיפה זו נבחרו לועד ברוב גדול. באספה פרצו תגרות ידים בין הבונדיסטים ובין פוע"צ, מפני שהוחלט להעביר את פעולת האגודה מדירת הבונד לבית של פוע"צ. השלט של אגודת הנגרים בגזוזטרה של פוע"צ סימל את הנצ־חון הראשון בתחום התנועה המקצועית.

לאחר זמן קצר השיגו פוע"צ את הרוב גם באגודות מקצועיות אחרות, כגון, של החייטים, ספרים, עובדי מתכת ודפוס, פועלים במפעלים כימיים.

עברו שנים מעטות והבונד הפסיד לחלוטין את השפעתו על התנועה המקצועית.

כעבור כמה שנים קיבלו האגודות המקצועיות אופי בלתי מפלגתי ועמן נמנו גם חברי הבונד והקומו־ניסטים. רוב חברי האגודות היו נתונים להשפעת פוע"צ. הרוח האנטיציונית נעלמה לגמרי מהאגודות המקצועיות ובכמה מהן התארגנו קבוצות חלוצים שנהנו מתמיכתה האוהדת של הנהלת האגודות.

בהמשך הזמן לבשה הפעולה המקצועית אופי סוציאלי.

בתקופה זו פרצו שתי שביתות שנסתיימו לאחר שלושה שבועות, בנצחון העובדים, לעומת זאת נסתיימה שביתת החייטים בכשלון.

בשנות השלושים נהרסו האגודות המקצועיות מחמת פעולתם הפלגנית של הקומוניסטים ובגלל רדיפות המשטרה.

● ● ●

א. רוטפלד — ד״ר נ. קודיש

ה״התאחדות״

העליה השניה העלתה את העובד העברי בארץ־ישראל לגורם לאומי חברתי חשוב. לאידיאל של עבודת כפים וכיבוש העבודה העברית היתה השפעה מחנכת על הנוער היהודי מעבר לתחום הארץ. בארץ נוצר הגרעין של מעמד הפועל העברי המאורגן, ובתורת העבודה של א.ד. גורדון בארץ ישראל ובתורתו של מרטין בובר נתגלמו האידיאלים החברתיים הלאומיים של צבור העובדים החדש בישוב.

ההשפעה של תנועת העבודה מיסודו של „הפועל הצעיר״ פעלה על החוגים הדמוקרטיים־העממיים במזרח אירופה ובמרכזה. בועידת פראג בשנת 1920 התאחדו „הפועל הצעיר״ עם „צעירי ציון״ במזרח אירופה. האיחוד הזה הניח את היסוד למפלגת העבודה הציונית החזקה, „התאחדות״, שמרכזה העיקרי היה בגליציה.

בעקבות התנועה החדשה הזאת פרשה בשנת 1921 קבוצת צעירים בסטרי מההסתדרות הציונית ויסדה סניף של ה„התאחדות״ בסטרי, שהיה במרוצת הזמן, אחד הסניפים הגדולים והפעילים של מפלגת העבודה הציונית בגליציה. רובם של המייסדים היו חברי „אגודת העבריה״, דוברי עברית הראשונים בעיר ומפיצי התרבות העברית. הם היוו את גרעין ה„התאחדות״ בסטרי. חברי הקבוצה היו: יהושע איברלנדר, יונה פרידלר, אהרן מלר, דוד זידמן, נתן קודיש, אלימלך פריש, ואליהם הצטרפו דוד פרוכטר, יצחק גרטנר, אביגדור רוטפלד, ובן־ציון ואריה (לייביש) גרפונקל. אחרי הועידה העולמית השלישית, שנתקימה בברלין בשנת 1922, הצטרפו למפלגה אריה (לייב) שוומר, חיים ניימן, דוד ויס, מרדכי קליין, מאיר בוק, ד״ר עזריאל איינשטין, שלמה רוזנברג ואברהם הויפטמן.

המפלגה פתחה בפעולות הסברה רחבות בין כל שכבות הציבור בעיר, ובמיוחד בין הנוער הלומד והעובד, ורכשה חברים חדשים מהמפלגה הסתם ציונית וכן מבין הבלתי מאורגנים.

„ההתאחדות״ גדלה מהר והיתה לאחד האירגונים הציונים החזקים בעיר ולגוף פוליטי אוטונומי בהסתדרות הציונית. המפלגה היתה שלוחה נאמנה של „הפועל הצעיר״, של הסתדרות העובדים הכללית ותנועה מחנכת ברוח ארץ ישראל העובדת.

חברי ה„התאחדות״ היו פעילים בכל המוסדות הציוניים, בארגונים הכלכליים והמקצועיים, במוסדות תרבות, בהכשרה ובה„חלוץ״, בקהילה ובעיריה, ותפסו, ברבים מהם, עמדות מפתח.

המפלגה הרחיבה את בסיסה החברתי, בהקיפה המוני נוער עובד ולומד, פועלים, בעלי מלאכה, פקידים, ועשתה למען הפרודוקטיביזציה של הסוחר הזעיר, החנוני, מחוסר המקצוע וכו׳.

ה„התאחדות״ הקימה, במסגרת המפלגה, אגודות, מוסדות ואירגוני הגשמה לבצוע מטרות ציוניות לאומיות. כן הטביעה ה„התאחדות״ את חותמה על חיי הציבור היהודי בסטרי, בהטילה את משקלה בפתרון בעיות מקומיות וארציות.

עריסתה של ה„התאחדות״ היתה בחדר „אגודת העבריה״, שחבריה היוו את הגרעין של התנועה החדשה, משם עברה ל„טוינבהלה״ ואחר כך לחדר „קדימה״ ברחוב צ׳רניצקי. לרגל גידולה והתפתחותה נרכשה דירה שלמה ברחוב קושצ׳ושקו 10, בביתו של סובל, לבסוף שוכנה ה„התאחדות״ בחדרי אירגון „העובד״.

סניף ה„התאחדות״ בסטרי הקיף את דרוהוביץ׳, בוריסלב, סחודניצה, דולינה, בוליחוב, סקולה, ז׳ידצ׳וב, רוזדול וז׳ורבנו. מזכיר המחוז היה אביגדור רוטפלד ופעילי מפלגת ה„התאחדות״ לפני האיחוד עם „פועלי־ציון״ היו: בנשיאות ובהנהגת המפלגה: לייב שוומר, דוד זיידמן, ד״ר ע. איינשטיין, אהרן מלר, בן־ציון רדלר, אביגדור רוטפלד, אלימלך פריש, יהושע אוברלנדר, בן־ציון גרפונקל, מ. פריצהנד משה פריילך, ל. גרפונקל, דוד וויס, דוד טדניר, פטרך, רובינזון, מרדכי קלאר, דוד פרוכטר, יצחק

גרטנר. על פעיליה נמנו ד״ר עדה קליין־בר־לב, ד״ר משה ריינהרץ־בר־לב, יהושע שטינר, משה רוטפלד יהודה לוסטיג, נתן ויס, שלום בלאו, שורץ, פרידה בוק, בלקה פוגל, ליפא קרונברג ועוד. אחרי האיחוד עם „פועלי־ציון״ נוספו לנשיאות לוי אופר ושלמה רוסלר. על היקף פעולתה המגוונת והמסועפת של ה„התאחדות״ בעירנו מעידה שורת מוסדות, אירגונים ותנועות נוער, שהוקמו על ידה. כל אחד מהם מילא תפקיד חשוב בעיצוב דמותו של הנוער והכשרתו לעליה, לחיי הגשמה ולאיחודו עם תנועת העבודה בארץ. התפתחותה הדינמית של ה„התאחדות״ משנת 1921 ואילך השפיעה על מהלך החיים הציוניים והציבוריים בעיר.

המפלגה שיתפה פעולה עם ה„סתם ציונים״ ו„המזרחי״ ב„ועד לשיתוף פעולה״ (ארבייטסגעמיינשאפט). לייב שומר שימש אחד מיושבי ראש של האירגון הזה. בקהילה היתה ה„התאחדות״ מיוצגת ע״י ד״ר ע. איינשטין, חיים נוימן, לייב שומר וש. רוזנברג. ל. שומר וד״ר ע. איינשטין היו ב־1933 חברים במועצת העיריה.

תפארתה וגאותה של מפלגת העבודה הציונית „התאחדות״ היא על תנועות הנוער החלוציות הציוניות ששרשיהן ויניקתן הרעיונית מתנועת העבודה בארץ ישראל ושלוחתה בגולה, מפלגת ה„התאחדות״.

בשנת תרפ״ג (1923) נוסדה „הסתדרות נוער ציוני על שם אהרן דוד גורדון״, בקיצור, „גורדוניה״. בשלבה הראשון נמצאה התנועה במסגרת מפלגת ה„התאחדות״ והיתה שלוחת נוער שלה. כעבור מספר שנים ניתקה „גורדוניה״ את הקשר האירגוני שלה עם ה„התאחדות״ והיתה לתנועת נוער חלוצית חינוכית במסגרת אירגונית עצמאית.

בסטרי הוקם קן של תנועת „גורדוניה״ בשנת תרפ״ז (1927). הגרעין הראשון בתנועה היתה קבוצת תלמידים בבית־הספר המקצועי במקום. קומץ צעירים וביניהם גולדברג אליהו, שכטר מרדכי, הליצ׳ר משה, בהדרכת אביגדור רוטפלד היוו את ההנהגה המקומית הראשונה של התנועה.

במשך הזמן הצטרפו לתנועה עשרות בני נוער לומד ועובד. הנוער הלומד בא מהכיתות הגבוהות של בית הספר העממי ומבתי ספר תיכוניים. הנוער העובד בא מבתי ספר מקצועיים, מבתי מלאכה, מבתי מסחר ועוד. חברי התנועה היו מאורגנים בשלוש שכבות: „מתבגרים״, „מתעוררים״ ו„צופים״. השכבות היו מורכבות מקבוצות בנות 10—15 בנים ובנות.

הקבוצה היתה התא החינוכי הראשון, בו ההנהלה פעולה תרבותית חינוכית בהתאם לכל שכבות ושכבה: צופיות, תולדות הציונות, תולדות תנועת העבודה, ההתישבות בארץ, יסודות הקבוצה ולימוד השפה העברית.

הנוער ב„גורדוניה״ השתתף בכל הפעולות הציוניות בעיר: קק״ל, קרן היסוד, ליגה למען ארץ ישראל העובדת וכו׳. תשומת לב רבה הוקדשה לפעולה אמנותית חינוכית בקן ולביצוע הופעות אמנותיות לפני הקהל הרחב בעיר לרגל ימי זכרון וחגים לאומיים, כגון: בימי זכרון של ד״ר הרצל, א. ד. גורדון, חנוכה, ט״ו בשבט וכו׳. הדמות החיה באירגון הפעולות האמנותיות היו בן־ציון גרפונקל ופרופ׳ מצ׳יק הורביץ. ההופעות התקימו, על פי רוב, באולם ה„בורסה״ ופ.פ.ס.

משנת תרפ״ט (1929) החלו חניכי התנועה מהשכבה המתבגרת לצאת להכשרות על מנת להכשיר את עצמם לעליה לארץ ישראל. ואכן, רבים מהם נמצאים היום בישראל בקבוצות, במושבות ובערים.

בתקופת החופש אורגנו, מחוץ לעיר, בחיק הטבע, מחנות קיץ על־ידי ההנהגה המחוזית בשביל חברים מן השורה ובשביל מדריכים.

מחנות הקיץ היו בדורה־ירמצה, ויגודה, קורגטוב, טטרוב, וורוחטה, רוזבדוב וזקופנה.

בתנועה היו מאורגנים כ־80 חניכים. נוסף על חברי ההנהגה שנזכרו לעיל היו פעילים מונדק פריצהנד, פרידקה פוגל, רוטפלד אהרן ופרנקל יהודה.

מועדון התנועה היה בזמן הראשון באולם „עבריה״ אחר כך ברחוב לבובסקה ולאחרונה בביתו של רדלר ברחוב זמקובה.

תנועת העבודה „התאחדות״ ואחר כך „התאחדות־פועלי־ציון״ עזרו וסייעו ל„גורדוניה״ בפעילותה.

לאחר ועידת דנציג בשנת 1931 שבה הוחלט על איחוד של ה„התאחדות״ עם „פועלי־ציון״ בתוך מפלגת ה„התאחדות״ קמה התנגדות של מיעוט שלא הסכים למצע דנציג. חברי סניף ה„התאחדות״ בסטרי שהצטרפו למתנגדים יסדו סיעת „התאחדות ימין״ ואירגנו תנועה חלוצית משלהם בשם „ויתקיניה״, על שם המורה ויתקין. התנועה החלוצית של „ויתקיניה״ היתה קשורה לחבר הקבוצות בארץ ישראל, היום איחוד הקיבוצים והקבוצות. פעילי „ויתקיניה״ בסטרי היו בן־ציון רדלר, ח. פרייס וגולדפישר.

מאחר וה„איחוד״ נתקבל על דעת הרוב שהסכים

למצע דנציג, נשאר הגוש העיקרי במסגרת מפלגת ה„התאחדות". חברי הגוש ראו את עצמם כציונים־סוציאליסטים והקימו תנועה חלוצית של חברי המפלגה מגיל שמונה־עשרה בשם „בוסליה", ע"ש יוסף בוסל מדגניה שטבע בכנרת. לתנועת „בוסליה" היו כמה מקומות הכשרה חלוצית: בבילסקו (הריכוז) בבוליחוב, בדולינה, בז'ידצ'וב, בז'ורבנו, בטרנופול ובסטרי.

פעילי „בוסליה" בסטרי היו חברי ההנהגה יהודה לוסטיג, מרדכי שכטר, מילק מרבך, משה רוט־פלד (כולם בישראל). על חברי „בוסליה" סניף סטרי שעלו ארצה ונמצאים בישראל, נימנו עוד אליהו קוק, שולמית ניימן, שלמה פליק (בקבוצת קרית ענבים), יפה קלר־הליטשר, שפרינצה שפרונג־לוסטיג.

תנועת „בוסליה" הקימה נקודת ישוב ברמת השרון (קבוצה); הקבוצה נתפלגה וחלק מחבריה הצטרפו לקרית ענבים.

מן הראוי להזכיר את אגודת הנוער העממית „קדימה", שמנתה עשרות צעירים וצעירות. האגודה על רוב חבריה הצטרפה ל„התאחדות" והח' ב"צ גרפונקל הקדיש ל„קדימה" חלק רב מפעילותו בתנועה.

ביזמת פעילי המפלגה וביניהם דוד זיידמן, הורחב בית המלאכה לנערים יהודים ונוספו ענפי מלאכה חדשים: מסגרות, נפחות, חרטות, וכך נהפך בית המלאכה לבית ספר מקצועי לכל דבר. בזמן קצר התפתח לבית ספר מקצועי תיכוני, אחד משלשת בתי הספר מטיפוס זה בגליציה. בית הספר הקנה לבוגריו תעודה של שש מחלקות גימנסיה. חניכי־המוסד רכשו להם השכלה מקצועית מעשית ועיונית בהדרכת מורים מוסמכים, והלימודים נמשכו שלוש שנים. בראשו עמד בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, המהנדס וולובסקי.

יש לציין, כי בראש ועד האגודה למען בית־הספר עמד כל השנים עורך־הדין הבלתי מפלגתי ד"ר שינדלר.

מכל מזרח גליציה נהר נוער עממי שרצה להכ־שיר את עצמו לעליה ולחיים קונסטרוקטיביים. בכדי לאפשר את לימוד המקצוע לתלמידים רבים שהוריהם לא יוכלו לכלכלם. הוקמה פנימיה לעשרות בני נוער, שגרו בה במשך זמן לימודיהם. בין אלה שסייעו לפנימיה, היה גם המוסד „עזרה" להכשרת עולים וחלוצים.

רובו של הנוער הלומד בבית הספר המקצועי אורגן ע"י המפלגה בתנועות הנוער „גורדוניה" ו„בוסליה". משורות הנוער יצאו מדריכים שתרמו את חלקם בהתפתחותה ובהתרחבותה של התנועות האלו בעירנו. עשרות חניכי בית הספר וחברי תנועות הנוער של המפלגה עלו לארץ־ישראל וממשיכים בישראל לעבוד במקצוע שרכשו להם בבית הספר בסטרי.

פעילים בהנהלת המוסד היו הח' ח. נוימן וא. לוין.

● ● ●

איחוד „התאחדות" ו„פועלי־ציון"

בשנת 1921 חל פילוג בהסתדרות „פועלי־ציון" בסטרי. ההסתדרות נתפלגה ל„פועלי ציון" ימין ול־„פועלי ציון" שמאל. כעבור תשע שנים, בשנת 1930, הוחלט בועידת דנציג על איחוד מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" עם „פועלי ציון" ימין. המפלגה החדשה המאוחדת נשאה את השם „איחוד". העסקנים הוותיקים ב„פועלי־ציון" ימין, לוי אופר, שלמה רוזנ־ברג ושלמה רוסלר נכנסו ל„איחוד" ומילאו בו תפ־קידים חשובים. ה„איחוד" נתקבל ברצון על ידי חוגים רחבים בסטרי ורבים הצטרפו למפלגה המאוחדת: נוער עובד ולומד, בעלי מלאכה ופקידים. בהנהגת ה„איחוד" היו ד"ר עזריאל איינשטיין, לייב שומר, אביגדור רוטפלד, אהרן מלר, חיים נוימן, ב"צ גר־פונקל, לוי אופר, שלמה רוזנברג, רוסלר, משה פריליך, מייזלס, נטע לינדנר, מרדכי ריינהרץ (בר־לב), לייב גרפונקל, ליפא קרונברג, רובינזון, בלאו, רובינשטין ויהושע שטיינר.

ברשימת המועמדים בבחירות לקונגרס ה־17 בשנת 1931 היו מטעם הליגה למען א"י העובדת ד"ר ע. איינשטיין, א. רוטפלד, ל. שומר, ב"צ גרפונקל וא. מלר. בבחירות אלה קיבל האיחוד בסטרי 425 קולות. בבחירות לועידה העולמית של ה„איחוד" קיבל סניף סטרי ארבעה מנדטים. ראוי לציין כי ביזמת ה„התאחדות" הוקם קואופרטיב נגרים לשם עליה לא"י, כגוף מאורגן של בעלי מלאכה על ציודם, לדוגמה ולמופת לעליית בעלי־מקצוע מחוץ למסגרת העליה החלוצית.

שנת 1933 הצטיינה בכמה אירועים חשובים בחיי ה„התאחדות" בעירנו. במרס של אותה שנה נתקיימה באולם ה„בורסה" חגיגה לרגל אחוד „התאחדות —

פועלי־ציון". באוקטובר נערך כינוס מחוזי של „התאח־דות—פועלי־ציון", שבו השתתפו אחת עשרה ערים. בכנוס נבחר ועד מחוזי וא. רוטפלד למזכירו. לחברי הועד נבחרו מסטרי א. מלר, ש. רוסלר, מייזלס. כן נערכה מסיבת פרידה לחלוצים ובעלי מלאכה, חברי ה„הת־אחדות" שעלו ארצה.

גולת הכותרת לפעילות המפלגה בשנה זו היה בקורו של ד. בן־גוריון בסטרי שהיה לחויה ליהודי העיר. לכבודו נערכה אקדמיה חגיגית בקולנוע „אדיסון" שעשתה רושם רב על כל משתתפיה. בעקבות בקורו נקראה ועידה מחוזית, שבה השתתפו 18 ערים ועיירות. הכינוס התקיים באולם הגדול „דום נרודני". פתח ל. שוומר. בנשיאות הציג את סטרי לוי אופר ובועדה המתמדת — א. רוטפלד. המאורע המרכזי בועידה היה הרצאתו של ד. בן־גוריון. בבחירות לקונגרס הציוני ה־19 בשנת 1933 השיג ה„איחוד" 1260 קולות, רוב מוחלט.

האיחוד הרחיב את פעולתו בשורת העובד השכיר במסגרת איגודים מקצועיים והקים הסתדרות פקידים. עד הקמת ההסתדרות הזאת היו פקידים רבים שעבדו בחנויות, במוסדות כלכליים, כספיים ובתעשיה, בלתי מאורגנים. ליושב־ראש נבחר לייב שוומר ומרדכי קלר למזכיר. אחרי לייב שוומר שימש אברהם האופטמן יושב־ראש ורובינשטין — מזכיר. חברי הועד הראשון היו: אברהם האופטמן, משה פריליך ואביגדור רוטפלד. יושב־ראש האחרון היה לייב גרפונקל.

על ידי המפלגה נוסדו חוגים ללימוד תפירה וגזירה. נערות מהחוגים העממיים, שסיימו בית ספר יסודי של שמונה כיתות וגם בוגרות בית ספר תיכון, שהתכוננו לעלות ארצה ורכשו להן מקצוע תמורת תשלום סמלי בלבד. החוגים האלה התנהלו בהדרכת מורות מוסמכות, בוגרות בית ספר לתפירה ולגזירה בלבוב (קלפטן). עשרות רבות של נערות תלמידות החוגים, הצטרפו למפלגה ולתנועות הנוער שלה. כן התנהל חוג לרקימה בהדרכת המורה וורט.

גדול היה כוחו הפוליטי ורב היה משקלו החינוכי הציוני של ה„איחוד" בחיי הציבור היהודי. ה„איחוד" התבסס על השכבות העממיות ועל חלק ניכר של מעמד האינטלגנציה, והיה אחד הגורמים החשובים לעלית מספר ניכר של חברי התנועה לארץ ישראל.

● ● ●

העובד

בשנת 1933 נוסד בסטרי סניף של „העובד" מיסודו של ה„איחוד". מטרת „העובד" היתה אירגון בעלי מלאכה ועובדים, מתן חינוך מקצועי להם והכש־רתם לעליה לארץ ישראל.

ב־26 לאוגוסט 1933 נתקיים בסטרי כינוס של סניפי „העובד", שבו השתתפו הערים: דרוהוביץ', בור־ריסלב, טורקה, סחודניצה, סקולה, חודורוב, בוליחוב ודולינה. הח' בן־ציון שרר, יו"ר סניף „העובד" בסטרי, ייצג את סניפו. בנובמבר אותה שנה התקיים כינוס כללי שבו השתתפו ד"ר זילברשטין והח' הרינג מהמרכז.

חברי הועד: בן־ציון שרר, יו"ר, מלכה טאנה (פרוכטר), משה ציפר, נתן ולטר ושלום בלוי. פעלו במסירות ובהצלחה לביסוסו וחיזוקו של הארגון שמספר חבריו עלה עד 300. הסניף רכש לו דירה מרווחת, והודות לכך יכול היה לפתח פעילות מגוונת בשטחים ארגוניים־מקצועיים ותרבותיים. הסניף נעזר בפעולתו ע"י המפלגה מתוך שתוף פעולה הדוק אתה. חברי „העובד" היו פעילים במוסדות הציוניים והצבו־ריים, כגון: קרנות, גמילות־חסדים, „יד־חרוצים" ובית החולים היהודי. ביזמת העובד נוסדה ב־1932 אגודת הספורט „הפועל" שחבריו גילו פעילות בכמה ענפי ספורט וסייעו להכשרה גופנית־ספורטיבית של הנוער העממי. מספר ניכר של חברי „העובד" עלו לארץ וזכו לראות בתקומת המדינה.

ז.א.ס.ס. — Z. A. S. S.

(אגודת אקאדמאים ציונים־סוציאליסטים)

השפעתה של מפלגת ה„התאחדות" על חוגים יהודיים רחבים במזרח אירופה גדלה והלכה בשנות השלושים. המפלגה היתה השלוחה המחנכת והמארגנת של מפלגת פועלי ארץ־ישראל, שעמדתה המשקית, הארגונית והרעיונית היתה לגורם מכריע בבנין הארץ. תנועת העבודה והסתדרות העובדים הכללית, רישומן היה ניכר בכל קיבוצי היהודים בתפוצות. החזון הלאו־מי־סוציאלי של העובדים המאורגנים בארץ שבה גם את לבו של הנוער האקדמאי שמפאת השקפותיו הלאו־מיות והסוציאליות לא יכול להתארגן במסגרת הקורפורציות הקיימות, הן הסתם ציוניות והן הרביזיוניסטיות. הנוער האקדמאי, שחיפש צורת הוי והתארגנות מתאימה לתפיסתו הדמוקראטית, מצא את

מקומו במסגרת תנועת ה„התאחדות" כתנועה הקרובה ללבו.

בערים רבות בגליציה נוסדו אגודות אקדמאיות שחבריהן ראו את עצמם קשורים מבחינה פוליטית ואידיאולוגית להסתדרות העובדים הכללית ולמפלגת פועלי ארץ־ישראל.

גם בסטרי הוכשרה הקרקע ליסוד אגודת ז.א.ס.ס. ב־15 בינואר 1931 פנו ד"ר עזריאל איזנשטין ממנהיגי ה„התאחדות" בעיר, ד"ר עדה בר־לב — קליין, רופאה, וד"ר מרדכי בר־לב — ריינהרץ בכרוז לנוער האקדמאי בסטרי להקים אגודה של אקדמאים ציונים־סוציאליסטים. בכרוז נאמר, כי במסגרת תנועת העבודה של הפועל בארץ ישראל ובמפלגתו יוכל האקדמאי היהודי להתאים את שאיפתו הלאומית להשקפתו הסוציאליסטית. הכרוז מציין, כי זה מזמן מורגש בעירנו חוסר של מרכז, בו יוכל האקדמאי הציוני הסוציאליסטי לחיות חיי חברה שלו, להתחנך על הערכים הלאומיים והסוציאלים לפי רוחו ולהתכונן לחיי הגשמה בארץ ישראל.

תוצאות פניה זו היו מפתיעות. עשרות רבות של צעירים וצעירות, תלמידי אוניברסיטאות, נענו לקריאה ובאו לאספה שהתקימה ב15 בינואר 1931 בדירת ה„התאחדות", ברחוב קושצ'יושקו 10, והחליטו להקים אגודת אקדמאים יהודים ז.א.ס.ס. נשכרה דירה בת כמה חדרים ונוסדה ספריה. חברים רבים הכשירו את עצמם לחיים בארץ ישראל. רבים מפעילי התנועה ושליחיה מארץ ישראל היו אורחי האגודה והשמיעו את הרצאותיהם, ביניהם: פישל ורבר המזכיר הכללי של ה„התאחדות" בגליציה, ד"ר קופל שוורץ נשיא ה„התאחדות" בגליציה וחיים שורר מארץ־ישראל.

פעילי האגודה היו ד"ר ע. איינשטין, ד"ר עדה בר־לב, ד"ר משה בר־לב, קלרה זיידמן, הנק מגר. צבי וולמוט, לונציה וולף־רוטפלד, משה האופטמן, ליאורה מלצר־האופטמן, אנדה בוכמן, רוסלר, מונדק פריצהנד, מילק ויסברט, סלקה וההלמן, רוזקה ניימן, בלקה פוגל, גולדמן ורוזנצווייג. על חברי ז.א.ס.ס. נמנו גם: חיים זייף (בישראל), דוד שכטר, סלק פלדמן, חנה אופר, מצ'קה וינבך, חוה טייכר, רבקה רוטברד, ליאון רפ, איזיו קורן, שלמה רוזנמן וליטאור.

„ה ח ל ו ץ"

בשנת 1918 חולל יוסף טרומפלדור תנועה חלוצית ברוסיה, שהתפשטה לפולין, לליטא ולארצות אירופה המרכזית. בשנת 1921 הוקמה הסתדרות „החלוץ" העולמית. רבבות בני הנוער היהודי גמרו אומר לעזוב את הגולה, לעלות ארצה חלוצים לסלול את הדרך לפני המוני עולים.

החלוצים הראשונים, בני סטרי, באו ברובם משורות „השומר הצעיר". עוד לפני יסודה של הסתדרות החלוצית העולמית, עלתה בשנת 1920 הקבוצה הראשונה של ששה חלוצים. הראשון אליעזר פייס ומיד אחריו — יששכר כץ, שמאי רוזנברג, משה אופר, אליעזר אלטשולר ומנדל צימרמן. באותה שנה עלו עוד שתי קבוצות חלוצות חברות „השומר הצעיר" בסטרי.

חברי הקבוצות היו בין סוללי הכבישים הראשונים בארץ ובין מניחי היסוד לחיי שיתוף במסגרת של קבוצה או קיבוץ.

לפני עליתן נערך מיסדר חגיגי בגן הציבורי „יורדן" בהשתתפות ראשי התנועה הציונית בעיר: הד"ר מ. קאופמן, העסקנית רחל כץ ואחרים. הח' מלכה לייבוביץ, ראש הקן, קבלה את המיסדר, היא מסרה בדברים קצרים ונרגשים לידי ראשוני העולים החלוצים, יוסף רוט ורבקה זלינגר, את דגל התנועה לשם העברתו למולדת.

לאחר עליתם של החלוצים הראשונים ב־1920, הוקם גם בסטרי בשנת 1922, סניף של הסתדרות „החלוץ" העולמית שנקראה הסתדרות „החלוץ" סתם. תנועה זו דרשה מחבריה, שיגשימו את שאיפותיהם הציוניות הגשמה אישית בעליה לארץ ובחיי עבודה בה.

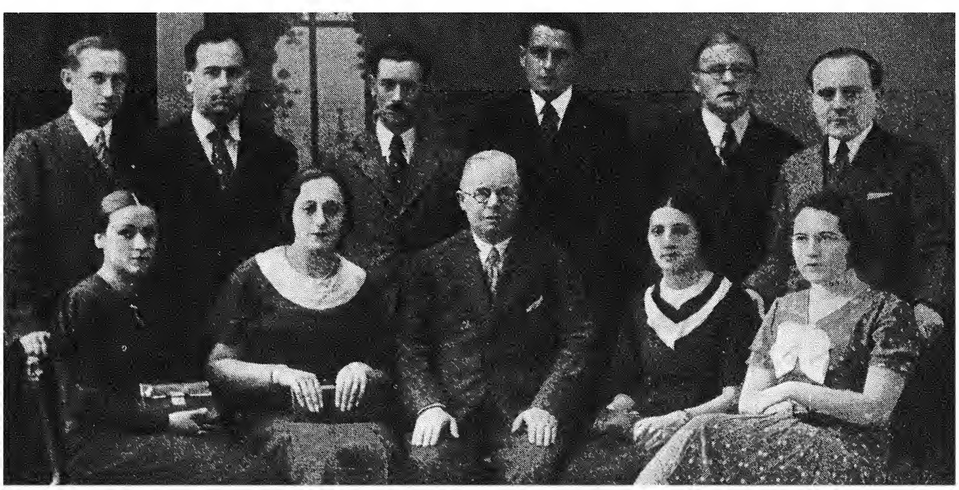
נוער משכבות שונות בסטרי הצטרף לתנועת „החלוץ"; נוער לומד ועובד, מחוגים אמידים ומשכבות עמלות. חברי „החלוץ" למדו את השפה העברית, תולדות ישראל, ידיעת הארץ ותולדות תנועת הפועלים בארץ.

הפעולה הארגונית והחינוכית התנהלה לפי ההוראות ממרכז „החלוץ" בלבוב.

לשם הכשרתם של חלוצי סטרי הוקמו נקודות הכשרה באוהרסקו ודולהו־לוקי הסמוכות לסטרי. מרכז „החלוץ" התקשר עם בעלי אחוזות, שהעסיקו במשקיהם על יד סטרי חלוצים בעבודה חקלאית. רבים מהחלוצים קיבלו הכשרה מקצועית בבית הספר המקצועי בעיר. נוסף לכך השתתפו החלוצים מסניף סטרי

אגודת האקדמאים „קדימה" 1933 — סטודענטן־פאַרבאַנד „קדימה" אין סטרי
עומדים מימין לשמאל בשורה ראשונה: שינדלר, ברגמן.
בשורה שניה: פומרנץ, גרטנברג, שנפלד, רוט.
בשורה שלישית: קרנר, קופמן, דיאמנט, מ. ויזלטיר, ברלין, קוגל.
יושבים: שפינרד, רוטנברג.

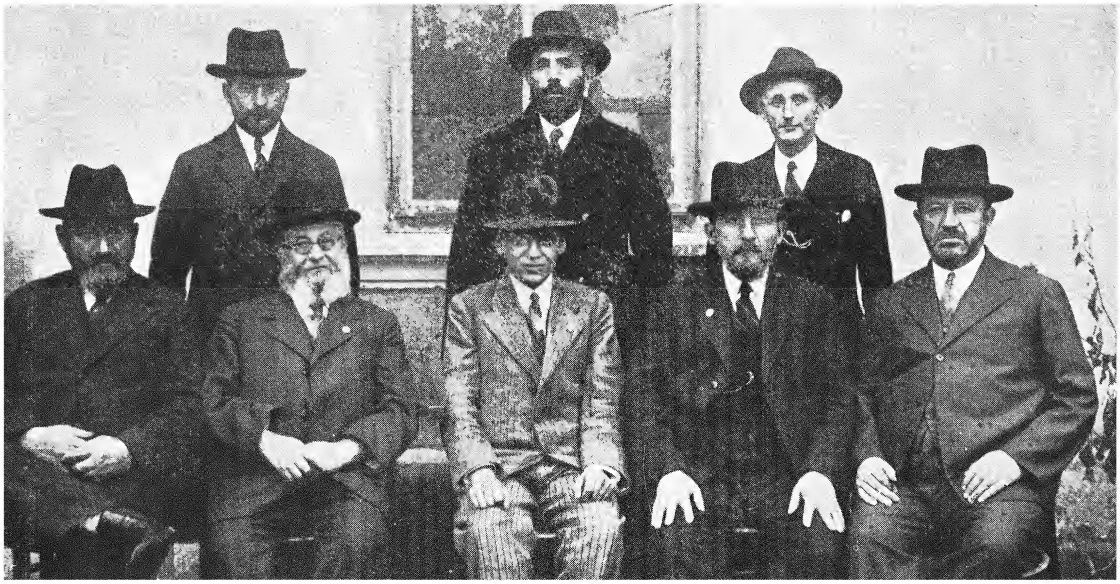
ועד האקדמאיים של המפלגה הגרוסמניסטית — קאָמיטעט פון אַקאַדעמיקער „גראָסמאַניסטן" אין סטרי
עומדים מימין לשמאל: מגר. ל. שטרנברג, פרידלר, מגר. י. ווידנפלד, י. פלר, ד"ר רוזנמן, י. איגרא.
יושבים מימין לשמאל: טילדה הנד, מינה ארבך, ד"ר נורברט שיף, לובה שולב, גניה הייבר.

אגודת הסטודנטים האקדמאיים „חברוניה" — סטודענטן־פאַרבאַנד „חברוניה" אין סטרי

פעילי פועלי ציון 1926 — אַקטיוו פון „פועלי־ציון" (לינקע)

הנהגת ההסתדרות ה„מזרחי" בסטרי 1933 — אָנפירונג פון „מזרחי" אין סטרי

ועד מפלגת „זש. פ. ס." 1918 — קאָמיטעט פון זש. פ. ס. (בונד)

צעירי אגודת ישראל — יוגנט־אָרגאַניזאַציע פון „אגודת ישראל" אין סטרי

הסתדרות „החלוץ" בסטרי בשנת 1923 — אָרגאַניזאַציע פון „החלוץ"

בריכוזי הכשרה בסינובוצקו (ליד לבוב), סלובודקה־לשנה, נדבורנה, ברושניוב, זבלוטוב ועוד.

פרשה מפוארת היא תקופת „החלוץ הצעיר". החלוצים שהכשירו את עצמם בנקודות הכשרה בעבודה גופנית ומקצועית, היו בדרך כלל מבני 18 ומעלה, והם היו המועמדים לעליה ולהגשמה.

לחלוץ בססרי הצטרף גם נוער עממי בגיל צעיר משכבות העוני, שאחרי יום עמל נתכנס, ערב ערב, בסניף „החלוץ" ולמד את השפה העברית והיס־טוריה יהודית. כן הוקמו חוגים לטבע. בדרך זו רכש לו הנוער הזה ידיעות יסודיות בתחום החינוך הלאומי והתרבותי. במסגרת הפעילות החינוכית והחברתית נערכו בערבי שבתות וחגים ולרגל החגים הלאומיים, מסיבות, ערבי שירה וריקודים וטיולים בסביבה הקרובה. היה זה נוער ער, תוסס, ששאף להיגאל מעניותו המנוולת ונכסף לגאולה ולחיי עבודה בארץ. חברי ההנהגה והפעילים של סניף „החלוץ" בססרי היו יצחק גרסנר (מזכיר), יעקב ולד, מ. ריינהרץ, אביגדור רוטפלד (מזכיר), דוד ויס, דוד לוסטיג, אסתר אלטבאור (מזכירה) מוניש הובל, אייכן חנה (מזכירה), שרה טנה, רחל מלר, משה וגנר, חיים שפר, חנה אנגלמן־צימרמן.

משנת 1922 ואילך עלו חברי „החלוץ" רבים מססרי, ביניהם יצחק גלזר, שפירא, צפורה בוק, לאה ברנד, חיה פיקהולץ, יטה רוזנברג, דוד פרנקל, קרנר, יעקב ולד, יעקב רפפורט, מנדל גנזל, שמחה דודמן, אריה פרוכטר, מאיר קז, דוד טדניר, רבקה סוקל־לוסטיג, נטע לינדנר, יהושע שטיינר, אליעזר קוף, פיגה פלדהורן ואחרים.

בשנות השלושים עלו נוסף על עולים וחלוצים בודדים ומאורגנים גם משפחות שלמות, ביניהן: משפחות שמשון שטיינר, חיים ניימן, משה וייס, אביגדור רוטפלד ועוד.

● ● ●

יוסף גילת (גוטליב)
קיבוץ גת

השומר הצעיר

כאור יהל עולים בזכרוני הימים ממחוז הילדות והנעורים, בעודנו צעירים הקונים דעת, מי ב„חדר" מי ב„תלמוד תורה" ומי בבתי הספר הפולניים.

השנים שנות עצמאות הראשונות של פולין, שנות רגישות לאומית ותסיסה חברתית. הנוער הפולני מתאגד בארגונים לאומיים שונים, כמו: „סוקול", אירגון ספורט, „הרצר", תנועת צופים פולנית, ו„סטשלץ", אירגון להכשרה קדם־צבאית. גם הנוער האוקראיני מאורגן ב„סקאוט" הדומה בצורתו החיצו־נית ל„סקאוטים" של בדן־פואל. במרוצת השנים הפך ה„סקאוט" האוקראיני ל(או. או. ב.) לאירגון לוחם.

על רקע התסיסה הלאומית בקרב הפולנים והאוקראינים ובהשפעת תנועות נוער אחרות בעולם, כגון: „ונדרפוגל" ותנועת נוער מיסודו של וינקין בגרמניה, ותנועת הצופים הבינלאומית מיסודו של בדן־פואל, ברצוני לתאר את צמיחתו של „השומר הצעיר" בססרי.

לרקע הכללי הזה מן ההכרח להוסיף את הקרקע הלאומית לצמיחת תנועות נוער ברחוב היהודי והיא התחיה הלאומית הציונית, התסיסה בקרב הנוער היהודי לאחר הצהרת בלפור וראשית העליה ובנין הארץ וכן התנועות הסוציאליות, שגם הן הטביעו את חותמן על הנוער באירופה אחרי מלחמת העולם הראשונה וגם על הנוער היהודי.

רוח הקידמה וההשכלה, התחיה הלאומית והתסיסה הסוציאלית משפיעות על השכבות הרחבות של האינטליגנציה, על החוגים הדתיים ועל „עמך" בעיירנו.

כמשב רוח רענן פעלה בקרב הנוער היהודי הופעתו של העלם היהודי, הלבוש חולצת־שומרים אפורה, מכנסיים כחולים קצרים, כובע צופים רחב שוליים, עטור עניבת־צופים צבעונית, סרטים, סמלים, סימני היכר צופיים ומקל ארוך בידו. היתה זאת דמותו של „השומר". לעתים קרובות חזינו בהתגו־דדותם של ה„שומרים" אי־שם בשדה לא הרחק מנהר סטרי, סביב עץ לבנה עבות עתיק יומין, אשר ברבות הימים כינוהו „אילך־השומרים".

הנה באים האחים רכטר, האחים קודיש, בני משפחת הוך מרחוב לבובסקה; הנה האחים פינדלינג או הפניגים, הקליגרים מהרינק, השלקסים מזמקובה

או הבונומים מפרבר־העיר; והנה הריינהרצים מדרוהוביצ׳קה ורבים אחרים, ממיטב הנוער הלומד והעובד של יהודי סטרי, על כל שכבותיהם הסוצ־יאליות והחברתיות, באו ונתקבצו בערבי־חול ובימי שבת.

שומרים שאותם הזכרתי היו בני „הדור השלישי", שלא ידעו את יוסף, כלומר, לא הכירו את המיסדים, את השומרים הראשונים.

מי היו אבותיו של „השומר הצעיר" בסטרי? מי היו הראשונים? יש אומרים שראשיתו של „השומר" נעוצה בשנת 1916 ביסודו של אירגון צנוע בשם „סקאוט" שפעל ברחוב גרברסקה. יש אומרים שעל מבשריו נמנה האח אריה קרמפנר וחבריו הלומדים בווינה, אשר בילו את חופשתם בסטרי, ויש סבורים, כי קבוצת הסטודנטים מהעיירה בוליחוב הסמוכה, שלמדו בבתי הספר התיכוניים עם הח׳ מיכאל הנדל בראש (כיום מפקח על בתי ספר תיכוניים בישראל) וכן הח׳ יעקב זהמן (כיום משורר וסופר עברי בצרפת) ואיזיו זילברשלג (כיום משורר וסופר עברי בארה"ב). הותיקים שבינינו נוקטים בשמות שונים של צעירים וצעירות מלאי מרץ נעורים והם: יוזק רוט, הדסה דיקמן, פולדק (נאפוליון) לויטמן, פנינה פרייליך, רבקה זלינגר, טונקה רכטר, מלכה לייבוביץ, חוה שלקס, דזיונקה פריד, מילק רכטר, פנינה ריינ־הרץ, דוד קורן (כיום בארה"ב). כנראה שאחד הגורמים להקמת „השומר הצעיר" בעירנו הוא תנועת הנוער הלומד המאורגן בחוגים ציוניים חשאיים „צעירי ציון" מלפני מלחמת העולם הראשונה. במרוצת הזמן נתגלגלו „צעירי ציון" לתנועת „השומר" ואחר כך ל„השומר הצעיר", שבשלב הראשון טיפח ערכי־ סקאוטיים (צופיות). המורים והמרצים בימים ההם היו: ד"ר צבי דיזנדרוק, נפתלי זיגל, ד"ר טולו נוסנבלט, יהושע טילמן, ד"ר סלק (בצלאל) לסט, ד"ר אריה דרפלר וד"ר יעקב לאופר.

מיטב הנוער היהודי בעירנו, כנוער היהודי ברחבי גליציה, הרגיש בשנות 1918־1920 בתהום הפעורה לרגליו ובחוסר כל סיכוי לחיי חופש לאומיים וסוציאליים בגולה. הנוער חתר לפתרונות והתשובה לשאלתו „לאן" היתה הגשמה בארץ ישראל.

בשנות 1919־20 עם ראשית העליה השלישית. עלו מהקן השומרי שתי הקבוצות הראשונות של חלו־צות מגשימות שנתפרסמו בארץ בשם „בת־שבע", קבוצה על טהרת שבע בנות ו„והחזיקו" אף זו בת שבע בנות ואתן בחור אחד — מאיר וויזלטיר. שתי הקבוצות האלה תבעו עבודה בסלילת כבישים ובניפוץ חצץ. כיום אפשר לפגוש את הדמויות המופ־לאות האלה במשקי העמק, בקיבוצי „השומר הצעיר" בית אלפא, משמר העמק, מרחביה, מזרע ואחרים.

בארגוני הנוער „יוגנד" וב„השומר העובד" נת־גבש אחד הגרעינים הרציניים. בשנת 1922־3 הצטרפו שני הארגונים להסתדרות „השומר הצעיר".

הקן השומרי בסטרי גדל והתפתח ופעולתו הס־תעפה מאד. חבריו השתתפו בכל הכינוסים ועידות התנועה. כבר בכינוס השומרים הגדול, שנערך בטרנווה־ויז׳נה ע"י טורקה ע"נ סטרי, ביולי 1918, השתתפו כארבעים שומרים ושומרות מסטרי. אנשי סטרי לקחו חלק בכינוסים בשצ׳ילקי־אילניק ע"י טורקה וכו׳. באחד הדו"חות של ההנהגה הראשית שפורסם ב„שומר" מסופר על גידולו של הקן בסטרי, על פעולתו הנמרצת ועל 70% מחברי הקן השומעים עברית.

האישיות המרכזית בקרב הנוער הלומד והעובד של „השומר הצעיר" היתה מלכה ליבוביץ. באירגון „שומר־הפועלים" היתה מלכה הרוח החיה. היא האמינה, כי השומרים העממיים יקרבו את המוני העם ואת הנוער לתנועה. הקן בסטרי נמנה עם הקנים הראשונים בכל רחבי גליציה, שבה היו קיימות קבוצות שומרים מקרב פועלים ועובדי חנויות (קראקוב, טרנוב, ירוסלב, סטרי). מלכה, אחר כך רופאת ילדים, לא הגשימה, אמנם, בחייה את צו ההגשמה של „השומר הצעיר", אך בכל נימי לבה עמדה לימין השומרים הצעירים, בימי גאות ובימי שפל. היא היתה הפעילה ב„פטרונט" או ב„אופייקה" ז.א. בועד ה„מאמץ", שהיה לעזר רב בדרכה של הסתדרות „השומר הצעיר" בתנאים קשים של המציאות במדינת פולין.

עוד בשנות מלחמת העולם הראשונה הופיעו חיילים יהודים, בני סטרי, במדים, ובישרו תקופה חדשה המשמשת ובאה. הם אירגנו חוגים, השמיעו הרצאות ב„פועלי־ציון" וב„עבריה", והותיקים בי־נינו זוכרים עדיין את הבולטים במפיצי השפה העברית, וביניהם הח׳ נפתלי זיגל.

שנים היו האירגונים שהשפעתם היתה ניכרת בקרב חניכי „השומר הצעיר", והם ה„עבריה" ו„פועלי ציון". לאגודת ה„עבריה" שהפיצה את ידיעת הלשון והספרות העברית בקרב הנוער בסטרי היתה השפעה רבה על התפתחות הקן השומרי בעיר.

הצמאון לעברית בקן ריכז את מרבית ראשי הקבוצות יודעי השפה העברית, באספות ה„עבריה". כאן פעלו קנאי השפה העברית וספרותה: נפתלי זיגל, יוסף (שוסטר) שילה, יונה פרידלר, יהושע אוברלנדר, נפתלי גרטנר, אהרון ווייס (צחור) (כיום חבר משמר העמק), דוד ווייס (צחור) (כיום חבר עין־שמר), האחים גרפינקל ואחרים. רבים מ„העבריה" הושפעו מרענ־ נותם ומהאידיאליזם של השומרים־החלוצים, ומאידך, הושפעו השומרים מלמדנותם של אנשי ה„עבריה", וכתוצאה מהשפעת גומלין זו, זכתה התנועה החלוצית למגשימים רבים, שעלו ארצה והתישבו בה.

גם ל„פועלי־ציון" ולספריה ע"ש בורוכוב חלק בעיצוב דמותו של השומר בסטרי. היתה זאת תקופה של גיבוש רעיוני, ורבים מצאו בספריה העשירה של „פועלי ציון" שמאל, מזון להרחבת אופקים. בתנועת „פועלי־ציון" היו פעילים עסקנים בעלי שיעור קומה, כמו שמעון רוזנברג, אידא בכר, יוסף הס, מיכאל אופר ואחרים.

אחת התופעות הבולטות בקן השומרי בסטרי — היא פעילותה של הבת. החל מפעולתה רבת הענפים של מלכה וכלה בעליתן של בנות רבות לארץ, הבנות הן הפעילות והבנות הן המגשימות. בהסברת התו־ פעה המענינת הזאת נחלקו דעותיהם של החברים הו־ תיקים. יש אומרים: הצורך בהמצאת ניירות, הב־ רחת גבולות וקשיים רבים, שנערמו בדרכי העליה של הבחורים, הרתיעו רבים מהם ולכן לא עלו, ויש אומרים: הבנות התמידו בתנועה, ואילו הטובים שבבחורינו עזבו את שורותינו לאחר תעודת הבגרות, ואלה שנשארו נאמנים לאידיאלים משנות הנעורים — נער יספרם.

עובדה היא, שתביעתה של תנועת „השומר הצעיר" להגשמה חלוצית במלואה, הרתיעה לא מע־ טים מקרב הנוער השומרי. יש שהסתלקו בהיחבא או ערקו וניסו להתקשט בנוצות שאולות מהעולם הרחב. לחולשת הדעת ולצעד הכושל ביקשו תירו־ צים ונימוקים המתקבלים, כביכול, על הדעת. היו גם שלא נרתעו מידיית אבנים לבאר שממנה שתו. הסטיות האלה שימשו עילה להתקפה מרוכזת על הנוער הציוני־השמאלי ועל תנועת „השומר הצעיר". חברי „הפטרונטים" ממפלגות הימין בערי גליציה נטשו את הועדים, ושוב מתיצבת מלכה ליבוביץ, בכל שיעור קומתה לצד „בניה השומרים". היא הת־ מסרה לארגונו מחדש של „הועד המאמץ" ולימינה עמדו ד"ר עדה קליין והעסקנים מגוש ארץ ישראל העובדת, לייב שומר, חיים נוימן, וכך ניצל הקן מידי יריבים פוליטיים.

בשנות 1927־1930 נמצאו בסטרי, המתה כ־14000 יהודים, מספר אירגונים של נוער ציוני־חלוצי, מפלגה ומפלגה ואירגון חלוצי שלה. בכל העליות במסגרת העליה השלישית, עלו שומרים מסטרי לישראל. רבים מהם יושבים בקיבוצים שומ־ ריים — תמצא אותם בבית־אלפא, מרחביה, מזרע, שריד, משמר־העמק, עין שמר, עין־המפרץ ובקיבוץ גת. רבים לא הצטרפו לקיבוצים, אבל נשארו ערים לדבר התנועה ומפלגתה.

בעלותי בשנות השלושים לארץ, נותר עוד בסטרי קן שומרי שהיה בו גרעין של אנשים מסורים לדרכו של „השומר הצעיר". בראשו עמדו הח' צבי (הנק) שטיף, נפתלי לורברבאום, ליבקה שפירא וחבריהם, אולם איש מהם לא זכה להגשמת חזונם וניספו בחורבנה של קהילת סטרי.

● ● ●

בנות סטרי

עם בוא הקיץ תר"פ גבר זרם העליה משבוע לשבוע. החומר האנושי היה מסלתו ומשמנו של הנוער בעם ורובו נהר אל הכבישים ואל המחצבות.

באחת האניות עלו יום אחד שבע נערות בנות 17־18, כולן מהעיר סטרי שבגליציה, חברות תנועת „השומר הצעיר", בוגרות גמנסיות ומדברות עברית עסיסית. הן נרשמו במרכז העליה של „הפועל־הצעיר", וביקשו להישלח לעבודה במוקדם ככל האפשר, ודווקא בצוותא. רצונן לחיות יחד.

עבודה לבחורות לא היתה בימים ההם במו־ שבות. מרכזי העבודה אשר קלטו את רוב העולים היו כבישים, אך העבודה בכבישים קשתה אף על הבחורים, והיתה נושאת גרעונות ותחלואה גבוהה. לא היה זה מן המקובל שצעירות תלכנה לעבוד באבן ובחצץ. הבחורות הבודדות שהלכו לעבוד בכבי־ שים היו חברות בקבוצות מאורגנות ועבדו רובן ככולן במטבח, בכביסה ובנקיון. הנהלת העבודה אסרה על מרכז העליה לשלוח בחורות לכבישים.

והנה עמדו לפני שבע בחורות צעירות ורכות, בנות „בעלי־בתים" שלא הורגלו בעבודה גופנית כלשהי ודרשו עבודה במפגיע.

בוקר בוקר היו שבעתן מופיעות במרכז העליה ומתיצבות ליד שולחני. האחת, מרים — „הנציגה"

היתה פוסעת קדימה וטוענת: מתי כבר תשלחו אותנו? הנה אתמול שלחת עשרים בחורים לכביש, היום אתה שולח שוב בחורים. איננו רוצות לחכות עוד.

הייתי אובד עצות. כיצד אשלחן אל הכביש. לעבודת החצץ ולשאר העבודות המפרכות. הרי אעורר את חמתו של מנהל העבודה הקפדן, הטוען שעבודה בכביש זקוקה לבחורים חסונים, למודי עמל.

ניסיתי לפזרן בין הקבוצות היוצאות לכביש, אך נתקלתי בסירוב הן מצד הקבוצות והן מצדן, שכן רצו לחיות בצוותא ולא להיפרד.

ביקור זה של הבחורות חזר מדי יום ביומו. ואני הייתי דוחן בקש. הבטחתי שהנה הנה אסדרן בעבודה ועליהן להמתין בסבלנות. סבלנות... אין לנו רצון לאכול לחם חסד! באנו ארצה לעבוד. להתקיים על יגיע כפינו...

בוקר אחד באו אלי למשרד, ושוב פתחנו בחילופי דברים שיגרתיים: אני בהבטחות טובות, והן בדרישה עקשנית, עד שנכנעתי ואמרתי: טוב, מחר אתן יוצאות אל הכביש.

שמחה קפצה עליהן ובהתלהבות רבה ארזו את חפציהן. בהפרדן מעלי אמרתי להן:

יהי רצון ואשמע מכן בשורות טובות. אני מציע לכן לקרא לקבוצתכן „בת־שבע"...

הן נסעו ולבי לא היה שקט. מה אעשה אם הנהלת העבודה בכביש תשלחן אלי בחזרה? ומה יהיה אם בריאותן תנופץ, חס וחלילה, אל הסלע והחצץ? החברים, שעבדתי עמם במשרד, לא חסכו ממני דברי־כיבושים על מעשי הנועז. בלבי הייתי תמים־דעים אתם...

עבר שבוע, עברו שבועות — ולא שמעתי על אודותן מאומה. והנה יום אחד הופיע אחד מראשי הקבוצות בכביש. בלב חרד שאלתיו: שמא שמעת על אודות שבע הנערות מסטרי בעבודת הכביש?

לקבוצת „בת־שבע" אתה מתכוון? כיצד לא אכירן והן חוללו מהפכה בכביש! כולן עובדות בניפוץ חצץ ומצטיינות מאד, הגיעו לשיא. מכסת החצץ היומית שלהן מגיעה למכסת הבחורים המנוסים והחרוצים ביותר, ולעתים אף למעלה מזה. כל המחנה מתגאה בהן ומעלה על נס את הצטיינותן בעבודה קשה זו.

גל חום עברני, משל שמעתי בשורה טובה על אחד מבני משפחתי. עבר זמן רב והנה נשנתה פרשת סטרי ובנותיה: באחת האניות הופיעו שוב שבע בחורות, וגם הפעם מק"ק סטרי, כולן חברות „השומר־הצעיר". אמנם הפעם היה עמהן גם בחור אחד — שבע בחורות ואחד בחור. ברשמי אותן בספר העבודה לא התאפקתי מצחוק ואמרתי:

ארשום אתכן בשם קבוצת „והחזיקו".

תשובתן היתה — התפרצות של צחוק. שם זה ליוה אותן בכל העבודות שעבדו בארץ.

לאור הנסיון ונצחונה של קבוצת „בת־שבע" בעבודות החצץ, שוב לא היססתי ושלחתין מיד אל הכביש, וגם קבוצה זו, כקודמת, הצטיינה בעבודתה.

עד היום תפגשו בקיבוץ זה או אחר של „השומר־הצעיר" אחת מחברות הקבוצות הללו, ובכל מקום הן ניכרות בפעילותן ורב חלקן בעבודה ובחיים הציבוריים.

במסכת כיבוש העבודה הגופנית תירשמנה כנר־שאות זר־נצחון שתי הקבוצות מהעיר סטרי — „בת־שבע" ו„והחזיקו".

מ„פרקי העליה השלישית"
מאת צבי ליבנה (ליברמן)
הוצ' „ספרי גדיש", ת"א,
תשי"ח.

• • •

צבי שטיינר

התנועה הרביזיוניסטית בסטרי

בשלהי שנת 1925 ארגנה קבוצת סטודנטים צעירים: שלום גולדברג, קרול איינהורן ומשה שטיינר את גרעין התנועה. תחילה הצטרפו אליהם כמה פורשים מהמפלגות הקיימות, אולם לאחר זמן מה, חדר רעיון התנועה החדשה לא רק לחוגים, שהיו רחוקים מהתנועה הציונית, אלא גם לחוגים שהתנכרו ליהדות. עם הצטרפותו של העסקן הציוני, רב המרץ ורב הפעלים, דוד זיידמן, נכנסה התנועה לשלב התפתחות חדש. בבחירות לקונגרס ה־14 זכתה המפלגה הרביזיוניסטית ב־116 קולות, יותר מכל מפלגה אחרת. לרגל הנצחון הזה נתקבל מז'בוטינסקי מברק שהתחיל במלים „זכרתי לך חסד נעוריך".

הופעת המפלגה החדשה, הדוגלת בסיסמאות

ממלכתיות, כגון, מדינה עברית, גדודים עבריים, משטר קולוניזטורי, עליה חפשית וכו׳, שימשה גורם מתסיס בציבור הציוני בעיר ועוררה את המפלגות הציוניות, שפעלו למען הקרנות הלאומיות והיו פעילות בבחירות לקהילה היהודית, לעיריה, לסיים וכו׳ לפעילות ציונית מוגברת. מחד גיסא נתקלה התנועה החדשה בהסתייגות ואף התנגדות, ומאידך עוררה התלהבות בקרב חלק ניכר של הנוער הצמא לגאולה. אף־על־פי־כן היו היחסים, בין המפלגה הרביזיוניסטית ובן שאר המפלגות הציוניות, תקינים, הודות למזגו הציבורי של הח׳ זיידמן, שהטביע את חותמו האישי על התנועה והשתדל להקהות את חודה המהפכני ואופיה הקיצוני. משום כך הצטינה התנועה בסטרי בצביון מיוחד. הח׳ זיידמן השתדל למנוע החלטות מדיניות, העלולות לגרום להרעת היחסים בין המפלגות וידע לעמוד נגד הסתערות הצעירים שביקרו את דרכו במפלגה.

התנועה הסתעפה. הוקמה תנועת הנוער „ביתר״, נוסדה הסתדרות החלוץ הרביזיוניסטי בראשותו של אליהו ולדמן ואחר־כך הצטרפה לתנועה הקורפורציה האקדמאית „חברוניה״.

המפלגה הגבירה את הפעילות הציונית הפוליטית, השתתפה במגביות לקרנות הלאומיות, סייעה להסתדרות הציונית בבחירות לעיריה ולקהילה. אולם מפאת אופיה הפלסטינוצנטרי של התנועה, לא השתתפו החברים במוסדות אלה. בין פעילי התנועה וחברי הועד היו שלום גולדברג, אינהורן, מגר. שטרנברג, מגר. רכטר, קלרה בלייברג, ד״ר ס. ונדל, מגר. גרפונקל, מגר. ארנולד, נפתלי רוטבאום ואחרים.

בעקבות ועידת קטוביץ בשנת 1933 חל פילוג בתנועה. עזיבת ההסתדרות הציונית וכפירה בעקרונות, שהיו מקודשים בעינינו, הכתה רבים בתדהמה. נדמה, שהמקום היחידי, שהחלטה זו לא בוצעה לאלתר, היתה סטרי. בהשפעתו של הח׳ זיידמן נידחה הפילוג מיום ליום, למען שלום הבית, אולם ביום בהיר אחד נשאר קומץ אנשים מחוץ למפלגה, והמפלגה הגרוסמניסטית היתה לאחת החזקות בפולין.

קומץ אנשים זה לא התיאש ;בעבודת נמלים במשך שנה אחת הוקם ארגון ה.צ.ח. (הסתדרות ציונית חדשה). הרוח החיה בארגון החדש היו שלום גולדברג וד״ר שמשון שרטוק. נוסף ל„ביתר״ ו„חברוניה״ נוסדו הארגונים: 1. „ברית החייל״ בראשותם של ד״ר גרוס ולאוטמן. היה זה אירגון של פשוטי־עם ובהתלהבות הצטרפו אליו סבלים, עגלונים ופועלים פשוטים, שהאמינו בכל נפשם ומאודם ברעיון המדינה העברית. 2. „ברית עבודה״ (מנורה) אירגון נוער עובד ולומד. הפעיל באירגון זה היה המהנדס גריב. 3. „ברית ישורון״ — כלל נוער דתי הלומד בישיבות, בראשותם של נפתלי גלרנטר ויוסף פרידלר. כן נוסדה קרן תל־חי, שלא הגיעה לממדים הרצויים. מסע התעמולה של זאב ז׳בוטינסקי בשנת 1933 בפולין וכן ביקורו בסטרי והתעמולה לרעיון ה„אבקואציה״, הפיחו רוח אמונה חדשה בתנועה. רעיון המדינה חדר עמוק לשדרות הרחבות של העם.

מדינת היהודים קמה לתחיה, אולם רוב רובו של העם, שהאמין בתקומתה, בצבא עברי, במשטרה עברית ובשלטון עברי, לא זכה למעמד היסטורי זה. הם ניספו בשואה, לא זכו לבוא לקבר ישראל ואפרם נפזר בכל רחבי הגולה.

יהי זכרם של אחינו ואחיותינו הקדושים ברוך.

● ● ●

ברקו איגרא

תנועת „ביתר״

בסוף שנת 1926 אירגן סטודנט צעיר, אורי שנברג, תנועת צופים שהפכה לאחר זמן מה לברית יוסף טרומפלדור, „ביתר״. אחרי פרישתו עבר הפיקוד ליוסף ארמן, אולם תקופת הפריחה של הקן החלה עם פעילותם של המפקד המוכשר יוסף האופסמן וחברי המפקדה: ראובן הופמן, מרים הפטל, צבי שטיינר וברקו איגרא. לאחר שיוסף האופסטמן עזב את סטרי, עמד בראש הקן, משנת 1928 עד ראשית שנת 1935, צבי שטיינר. מר יוסף איגרא העמיד לרשות הקן שני חדרים בביתו, ברחוב ברקו יוסיליביץ, ללא שכר דירה. הקן קיבל הוראות ממפקדי האזורים בלבוב ובסטניסלאב. לאחר פעולת הסברה מנה הקן למעלה ממאה חברים. מטרת „ביתר״ היתה: זקיפת הגב של הנוער העברי, הקנית ערכים ממלכתיים והכשרתו לשרות צבאי במדינת היהודים העתידה לקום בימינו. תנועת צופים זו, בעלת אופי

ומשמעת צבאית, בחרה בסמל המנורה של הגדודים העבריים, ובהשתמשה בסיסמאות וסמלים ממלכתיים קסמה לנוער היהודי. לתנועה הצטרפו צעירים וצעירות מכל השכבות: זבנים, שוליות וסטודנטים, על אף האיסור החמור של הנהלות בתי הספר על השתייכות לתנועות נוער יהודיות.

הקן היה מורכב משלוש שכבות לפי גיל החברים, והעליה משכבה לשכבה היתה מותנית במבחן ובהתנהגות אישית.

ביחידות קטנות יותר התנהלו הפעולות החינוכיות והתרבותיות כגון: לימוד השפה העברית, תורת הציונות, תולדות היהודים וידיעת הארץ. בגדודים המורכבים מ־3־4 קבוצות התאמנו הביתרים באימונים גופניים, בתרגילי סדר, בסיורים ובטיולים, בהדרכת ראש הקן, צבי שטיינר, וחברי המפקדה, ראובן הופמן וברקו איגרא.

התנועה השתדלה בכל הדרכים להכניס את חבריה להסתדרויות קדם־צבאיות פולניות (פ.א.וו ר„שטשלץ") למען ירכשו אימון בשימוש בנשק. זו הפעם הראשונה בתולדות פולין צעדו בחורים יהודים בשורות מלוכדות וידיהם לפתו נשק.

עם התפתחות הקן צורפו למפקדה כחות צעירים שהצטינו בתפקידיהם: זאב שטיין, יצחק וויינטראוב ואבא אוסטר, בין הפעילים יש להזכיר את ראובן נויבאור, דב ויזלטיר, חנה אופר ויוכבד שכטר.

בשנת 1930 הוקמה בסטרי מפקדה מחוזית, שכללה את הקנים: בוריסלב, בוקצ׳ובצה, דולינה, דרוהוביץ׳, ויגודה, ז׳ורבנו, ז׳ידצוב, זבוי, מדניצה, סוגובודצקו, סוקולוב, רוז׳ניאטוב וקלוש. המפקדה המחוזית אירגנה כינוסים ופגישות, מקומות הכשרה מקצועית ובעיקר מחנות קיץ. בחיק הטבע הומחש לביתרים כעין מציאות המולדת הישראלית.

בשנת 1933 התקימה חנוכת הדגל ע״י ראש „ביתר", זאב ז׳בוטינסקי, במסדר חגיגי בסטרי. מסדר זה היה לחויה עמוקה לחברי התנועה בעירנו.

מי פילל כי נוער מסור זה, שנשבע למות או לכבוש את ה„הר", לא יזכה לחזות בתקומת המדינה עליה חלם ונלחם. יהא זכרו ברוך.

• • •

מאיר קז

„מסדה" והחלוץ הרביזיוניסטי

זמן קצר לאחר הופעתה של התנועה הרביזיוניסטית הכללית נסתמן בה אותו התהליך של התגוונות והסתעפות לתנועות משנה וזרמים, כמו בתנועות אחרות. לכך גרמו גישות שונות של המצטרפים לתנועה אל הרעיון והאידיאל המרכזי של התנועה. שנתים לאחר הקמתה של תנועת „ביתר" בסטרי הוקמה בשנת 1928 אגודת צעירים רביזיוניסטים נוספת בשם „מסדה" שלאחר זמן קצר הצטרפו אליה כמאה חברים. הסיבה לפילוג הראשון בתנועת נוער הרביזיוניסטית היתה השקפתם המתונה של חברי מסדה שהסתייגו מהסיסמאות הקיצוניות של תנועת „ביתר"; לחברי „מסדה" לא נראה ההוי שטופח בשורות „ביתר", כגון מדים צבאיים, משמעת ואירגון צבאי. נוסף לכך עיכב, כנראה, גילם המבוגר יותר של חברי „מסדה" את הצטרפותם ל„ביתר".

האגודה שכנה בבית קרנר ב„רינק". בראש „מסדה" עמדו יוסף ארמן, לאוטמן והוניג שעזבו את תנועת „ביתר". לאחר שנתים, ב־1930, הפכה אגודת „מסדה" לאירגון רביזיוניסטי חלוצי ראשון בסטרי, מכיון שחבריה לא הסתפקו בהסברה ובחינוך פוליטי בלבד, אלא קיבלו על עצמם אחד מגופי התורה הציונית והיא, הגשמה ועליה. הוקמה נקודת הכשרה בדוליבי, ע״י סטרי, שבה קיבלו החברים, שהתכוננו לעלות הכשרה באריגת שטיחים ב־1931 ביקר המנהיג הציוני, רוברט שטריקר, במקום ההכשרה. עד הפילוג בתנועה הרביזיוניסטית היה האירגון החלוצי מסונף ל„ביתר". לאחר הפילוג בין ז׳בוטינסקי וגרוסמן הצטרפו החברים למחנה גרוסמן. המניעים לכך היו האפשרות והסיכויים לעלות לארץ ישראל.

בכינוס הראשון של „הרביזיוניסטים הגרוסמניסטים" בורשה השתתפו החברים אלי ולדמן ומאיר קז. העסקנים הפעילים והרוח החיה בהעלאת חלוצים רביזיוניסטים לארץ ישראל, היו הח׳ דוד דיידמן ואלי ולדמן. זכרם של שני החברים האלה לא ימוש מלבם של כל אלה, שבעזרתם זכו לעלות לארץ ישראל. ב„חלוץ" נעשתה עבודה חשובה בסידור מסמכים, ניירות, תעודות ובגיוס כספים לעזרת החלוצים העולים. החברים נעזרו גם בקרן ה„עזרה" שתמכה בעלית החלוצים. לפעלה זו התמסרו מגר. שטרנברג, אלי ולדמן ומאיר קז. בין חברי החלוץ נעשתה פעולה תרבותית וחינוכית חשובה. „החלוץ" היה פעיל בסטרי עד השואה. לארץ ישראל עלו עשרות חברים. ב־1934 נתקים בארץ כינוס בהשתתפותו של מנהיג תנועת הרביזיוניסטים „המדינאים", מ. גרוסמן.

במלחמת העולם השניה
1945 - 1939

הסתדרות „החלוץ״ 1925 — אָרגאַניזאַציע פון „החלוץ״

הסתדרות „חלוץ״ 1925 — אָרגאַניזאַציע פון „החלוץ״

הסתדרות „גורדוניה" 1930 — אָרגאַניזאַציע „גורדוניה"

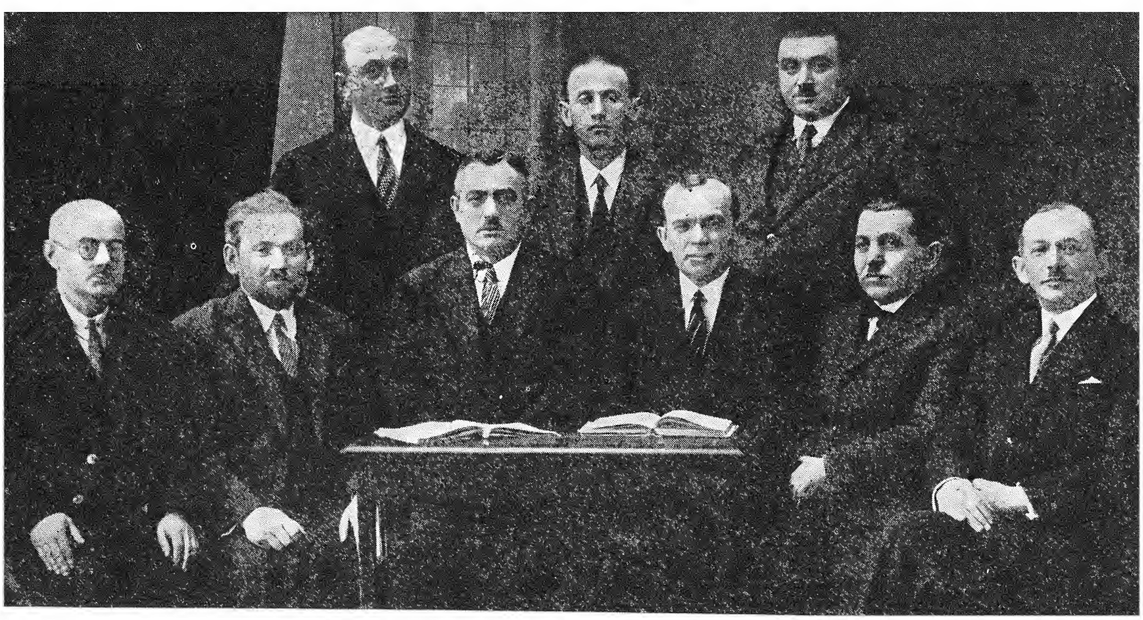

חברי ההסתדרות הרביזיוניסטית בסטרי — מיטגלידער פון די „רעוויזיאָניסטן" אין סטרי

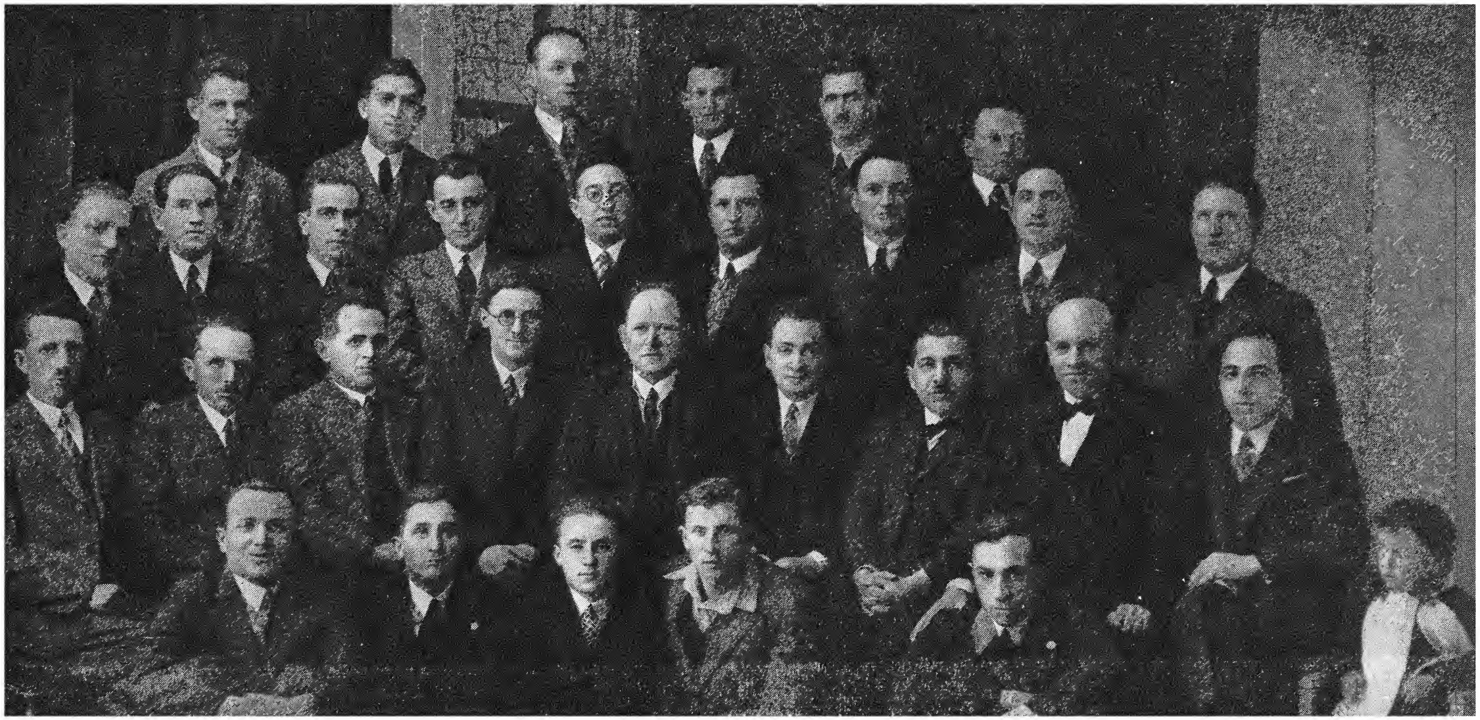

ועד פועלי ציון 1917—1918 — קאָמיטעט פון „פועלי־ציון"

מימין לשמאל :
שורה א׳ : ל. מנטל, ש. רוזנברג.
שורה ב׳ : ד. זעלצער, הילה בורר, שרה האופטמן, ש. רוסלר, ברטה פרידמן, שלמה רוזנברג.
שורה ג׳ : א. וגנר, ח. רפפורט, א. מונדרר, מרים איגרא, רבקה פרידמן, מניה האופטמן, פ. מילר.

ועד „טוינבהלה" — פאַרוואַלטונג פון דער „טוינבעהאַלע"

מימין לשמאל : עומדים א־יזנשר, ד. זיידמן.
יושבים : ה. ויזלטיר, ח. ניימן, מ. וואגנר, מ. פרנקל, ו. האופטמן, פאטרך

הנהגת המפלגה המאוחדת „התאחדות—פועלי־ציון" סטרי בשנת 1931 — אָנפירונג פון דער פאַרייניקטער פאַרטיי „התאחדות—פועלי־ציון"

מימין לשמאל, יושבים בשורה ראשונה: י. לוסטיג, מ. מרבך, מ. רוטפלד, נ. פומרנץ, מלר

יושבים בשורה שניה: ב"צ גרפונקל, ל. אופר, ח. ניימן, א. מלר, ל. שחמר, א. רוטפלד, ד"ר ע. אייזנשטיין, ש. רוסלר, ש. רוזנברג

עומדים בשורה שלישית: — ? —, רובינזון, ל. קרונברג, — ? —, ל. גרפונקל, מ. ריינהרץ, נ. לינדנר, י. מייזלס, מ. פריילך

עומדים בשורה רביעית: בלץ, י. שטיינר, מ. הובל, — ? —, צוקרקנדל

הכיבוש הסוביטי (1939-1941)

בשבוע השלישי, לאחר התנפלותם על פולין, כבשו הגרמנים את סטרי.

ביום השבעה עשר לפרוץ המלחמה עבר הצבא האדום את גבולה המזרחי של מדינת פולין וכבש את השטחים המזרחיים של פולין. בסוף חודש ספטמבר 1939, נפגש הצבא האדום עם הצבא הגרמני לאורך הנהר סטרי. לאחר משא ומתן הוסכם על קו הגבול בין שני שטחי הכיבוש. הגרמנים פינו את סטרי ונסוגו לקו הנהר סאן. מלחמת העצבים שנמכשה ימים מספר נסתיימה והצבא האדום כבש את סטרי.

בסערת התקדמותם בפולין הטילו הגרמנים פצצה על סטרי שהרסה את ביתו של אלנר ברינק. תחת הריסות הבית נקברו יהודים שבקשו מקלט במרתף הבית. זו היתה, לעת עתה, הפגיעה היחידה שפגעו הגרמנים ביהודי סטרי.

הצבא הסוביטי נתקבל על ידי תושבי סטרי ברגשות מעורבים. הפולנים התיחסו לכובש בשנאה. עמדת האוקראינים היתה זו של הסתייגות והיהודים ראו בפולש החדש את הרע במיעוטו.

בזמן הראשון פורסמו על ידי השלטון החדש הוראות חדשות, שלפיהן נדרשה האוכלוסיה למסור כל כלי נשק לשלטון, לפתוח את החנויות, והוטל איסור על התקהלויות ועריכת אספות. סדר חדש הונהג בעיר.

המשטר

ההוראות והפקודות החדשות לא מנעו מהאוכ־לוסיה את הסבל הכרוך בימי המלחמה: מצרכי מזון נעלמו מהשוק, המחירים האמירו, נראו תורים לפני מאפיות, החלה הסתערות על חנויות בדים ואריגים, נעלים וחנויות מכולת. תוך ימים ספורים נתרוקנו החנויות מסחורותיהן. אצל הסוחרים נצטברו ערמות של שטרות כסף, נמכרו גם סחורות שבימים כתיקנם אין קופצים עליהן. פקידי השלטון דאגו לכך שהסו־חרים לא יפקיעו את המחירים ולא יטמינו את סחורותיהם.

אבל לא אזרחי העיר עוררו את בהלת הקניות, אלא אנשי הצבא מחיל המצב. הקצינים והחיילים הסתערו על החנויות וקנו מכל הבא ביד, ללא בחירה וללא הגבלה, אחר כך נתגלה פשר הרעב לסחורות אצל אנשי הצבא האדום. נתברר, כי הכובש בא מארץ הרעבה זה עשרות בשנים לסחורות ולמצרכים. אנשי צבא שלחו את הסחורות למשפחותיהם ברוסיה. באו חדשים של מחסור ורעב, ולעתים עמדו אנשים בתור במשך לילה שלם בקור צורב בכדי להשיג ככר לחם. קרו מקרי התנפלות של אנשים רעבים על משלוחי לחם שנועדו לצבא.

במרוצת הזמן נתארגן השלטון בעיר. הגיעו קומיסרים עם משפחותיהם מאוקראינה הסוביטית ותפסו את המשרות במשרדי העיר. הם הקימו, לפי הבנתם ותפיסתם, את המנגנון האדמיניסטרטיבי בעיר, את משרד המסים, המסחר, התעשיה, קואופרציה, משטרה וכו׳. למען האמת, יצוין, כי השליטים החדשים העסיקו במשרדם את אזרחי העיר מבלי להפלות בין לאום מעמד ומפלגה, וללא התחשבות בעברו של האדם, פרט למקרים יוצאים מן הכלל כתוצאה ממל־שינותם של הקומוניסטים או סתם נוכלים. אנשי סטרי למדו מהר כיצד להסתגל לשליטים ולנותני־העבודה. היחסים החדשים היו מבוססים על הנוהג „שמור לי ואשמור לך" בעזרת שוחד, קורופציה ושיתוף פעולה במעילות...

לאחר שהמשטר החדש הגיע לשלב של יציבות מסוימת, החלו האזרחים לחוש בשוני שלו. הסחורות שהגיעו מרוסיה לא סופקו לאוכלוסיה בדרך של מסחר פרטי. הוקמו מוסדות ממלכתיים שניהלו את המסחר וסיפקו תעסוקה. בשלב הראשון הולאמו הט־חנות, המאפיות, בתי חרושת ומפעלים גדולים. בשלב הבא הלאים השלטון החדש את כל הבתים ששוויים הוערך ביותר מעשרים אלף רובלים. היה בחוק הזה משום כר נרחב למתן שוחד ומספר לא מועט של בתים, שערכם עלה עשרים אלף רובלים, נשאר בידי בעליו כרכוש פרטי. גם במסירת הדירות הכריעו הפרוטקציה והשוחד. בעלי מלאכה לא נאלצו, אמנם, להתארגן בקואופרטיבים אבל זה עשה לחץ המסים. בעלי מלאכה חיסלו את בתי־המלאכה והקימו קואו־פרטיבים. חלק מהסוחרים הסתגל לתנאים החדשים ועבדו כפועלים במפעלים ממלכתיים ושאר הסוחרים התפרנסו לעת עתה ממכירת המלאי בחנויותיהם. בדרך כלל לא התנכלו השלטונות ליהודים בגלל עברם, ואף־על־פי־כן בוצעו כמה מאסרים. מאסרו

של ד״ר ונדל, עורך־דין ידוע בעיר, עורר סנסציה גדולה, כי ד״ר ונדל היה במשך שנים רבות סני־גורם של קומוניסטים במשפטים פוליטיים. על סי־בת מאסרו נפוצו סברות רבות, אולם הסיבה הנכונה לא נודעה והוא מת בבית־כלא. נאסרו גם שני פעילי ה„בונד״, בנימין בר ופרידל בוקסר, גם אלה מתו בבית־הכלא. כעבור זמן מה נאסר ד״ר הויזמן ב„עוון״ ספרו של טרוצקי, שנמצא בספרייתו. הספר, אגב, הותר לקריאה מטעם ממשלת פולין. הסיבה האמיתית למאסרו של ד״ר הויזמן היתה דירתו הנאה. אחד מפקידי השלטון הסובייטי בסטרי חשק בדירה, ובכדי להיפטר מבעל הדירה השתמש באמ־תלה שפלה זו. גם הויזמן שוב לא חזר מבית הכלא.

מלבדם נאסרו כמה סוחרים באשמת הפקעת המ־חירים, כביכול, ביניהם: קרישר.

באביב 1940 הונחתה על ידי השלטון הסוביטי מהלומה קשה על כל האוכלוסיה, בלי הבדל מעמד ולאום. בבוקר לא עבות הפתיע השלטון את האוכ־לוסיה בהודעה על ביטול ערכו של הכסף הפולני, רק הרובל הסוביטי הוכר כמטבע חוקי. במחי יד אחד נשללו מהאוכלוסין תשעים אחוז מכספם, שהיה במחזור, ואלפים נשארו ללא פרוטה בכיס. ראויה לציון העובדה, כי כמה ימים לפני ההודעה על ביטול המטבע הפולני שילמו כל המשרדים והמוסדות הממ־שלתיים את המשכורת לעובדים במטבע פולני ומשום כך נשארו אלפי פועלים ללא אמצעי־מחיה.

הפליטים

המלחמה הפולנית־גרמנית וכיבוש פולין על ידי הגרמנים גרמו לזרם פליטים עצום שנעו ממערב למזרח, הם נמלטו משטח הכיבוש הגרמני והגיעו לשטח הכיבוש הסוביטי. אלפי פליטים הגיעו לסטרי, רק חלק קטן מהם מצא עבודה בעיר, רובם המשיכו בנדודיהם מזרחה.

בקיץ 1940 פתר השלטון הסוביטי, על ידי פעולה אכזרית את הבעיה של כל הפליטים שנמצאו בתחום פולין המזרחית. בסטרי בוצעה הפעולה הזאת בדרך זו: בלילה אחד התנפלו שליחי השלטון על כל הדירות, שבהן התגוררו פליטים ממערב פולין. לאומללים ניתנה שהות של 15—20 דקה (!) לאריזת החפצים החיוניים ביותר ואחר כך הובאו לרכבת. הגזרה הזאת חלה על הכל, צעירים, זקנים, גברים, נשים וטף, על עובדים ועל לא עובדים. אחר הגרוש נודע, כי התכנית הוכנה בסודיות גמורה. במשך מספר שבועות הכינו בתחנת־הרכבת קרונות־משא גדולים לנסיעות ארוכות, בהם הותקנו מקומות שינה ותנורים להסקה, לפי השיטה הרוסית המפורסמת „טי־פליושקס״. לשם חטיפתם של כל ה„ביז׳נצ׳ס״ גויסו בריגדות לחטיפה מאנשים מאומנים, אשר ביחד עם המיליציה הסוביטית, ביצעו את המלאכה הזאת בלי רחמים. הפרידו בין נשים ובעליהן ובין בעלים ונשיהם אשר במקרה לא נמצא בזמן החטיפה בעיר, וכן ניתקו את ההורים מילדיהם או ילדים מהוריהם, אם אלה או אלה לא נמצאו ברגעים הספורים של הגרוש הפתאומי בדירה. הרכבות עם הפליטים נעו במשך חדשים רבים בערבה ובטייגה הרוסית בכיוון לצפון. תנאי המסע הבלתי אנושיים, גרמו למותם של רבים מהם בדרך, ובהגיעם לאזור הפולארי הקר גדל מספר החללים.

חלק גדול מהמגורשים לא הספיק להצטייד, בבגדי חורף והם קפאו למוות בארץ הגזרה הקרה. חוסר מזון מספיק גרם למחלות האזור הפולארי, ביחוד לסקורבוט, תנאי העבודה והמגורים היו קשים ללא נשוא. מהמכתבים שהגיעו מהמגורשים לקרוביהם בקעה צעקת יאוש והורגש הפחד מפני האבדון.

היחסים בין הלאומים

הסוביטים הכריזו על גליציה המזרחית כעל חלק של הרפובליקה האוקראינית והשפה האוקראינית הוכרה כשפה הרשמית. הדבר גרם במידה ניכרת נחת־רוח לאוכלוסיה האוקראינית ופגע קשה בהר־גשתם הלאומית של הפולנים. שלטונות הכיבוש מסרו לאוקראינים את עמדות המפתח במנגנון הממ־שלתי שהיו בידי פקידים פולנים או יהודים. מפאת חוסר במומחים בין האוקראינים, לא יכלו הסוביטים לפטר את כל הפקידים הפולנים והיהודים. לשם האוקראיניזציה השתמשו הרוסים באינטליגנציה האוקראינית שמאז ומתמיד היתה חדורה רוח לאומית קיצונית והתיחסה בשנאה לברית המועצות. העובדה הזאת לא גרמה לאנטגוניזם בין שני העמים ולעומת זאת החליש היחס השלילי של שלושת העמים לכובש את המתיחות הלאומית ביניהם לבין עצמם. היחס של האוקראינים והפולנים אל היהודים נשתנה במקצת לטובה בהשואה למצב שהיה קיים לפני המלחמה.

החיים החברתיים ברחוב היהודי

הכיבוש הסובייטי גרם לחיסולם הגמור של כל המפלגות ולשיתוק הפעילות הציבורית. כל מוסדות העזרה, הצדקה והתרבות היהודיים חדלו מלפעול. כמה מוסדות, כמו בית ילדים, בית יתומים וכדומה, צורפו למוסדות פולניים ואוקראיניים ועברו לרשות העיריה ורוקנו מכל תוכן יהודי. השפה הרשמית בכל המוסדות היתה האוקראינית.

אפורים ודלים היו החיים החברתיים, ללא כל פעילות חברתית. הממשלה פתחה חוגים, שבהם הלעיטו את ההמונים בתולדות המפלגה הבולשביסטית ונאומים של המנהיגים הסובייטיים. רוב רובם של המבקרים בחוגים אלה היו אנשים שעבדו במשרדים ובמפעלים ממשלתיים. הפחד היה המניע העיקרי להשתתפותם בחוגים אלה.

בשלב הראשון לא התערב השלטון בחייהם הדתיים של היהודים ,רק המוסדות לסיפוק הצרכים הדתיים, שהיו תלויים בתמיכת הקהילה היהודית, נתקלו בקשיים, והיו נאלצים להתקיים בכוחות עצמם.

הקומוניסטים היהודים, ששימשו את שלטונות הכיבוש כמשגיחים על מוסדות בעלי אופי יהודי, לא עשו מאמץ כלשהו להשתמש באידיש, אלא, להפך, מתוך חנופה לכובש, הסתגלו לתהליך האוקראיניזציה.

אף־על־פי שגליציה המזרחית נכללה, באופן אינטגרלי, באוקראינה הסוביטית, היה הגבול בין שני החבלים סגור בתקופת הכיבוש. על אזרחי מזרח־גליציה, שגויסו לצבא האדום, הוטלו תפקידים נחותים והם אורגנו בפלוגות להקמת ביצורים.

שבוע לאחר התנפלות הגרמנים על ברית המועצות (22 ביוני 1942) עזבו הסובייטים את העיר. השלטונות פינו את המוסדות הממשלתיים ואתם אלפי אזרחים. כמה מאות מיהודי סטרי ניצלו את ההזדמנות הזאת, הצטרפו לטרנספורטים וברחו מזרחה.

מיד אחר פרוץ המלחמה עם גרמניה, גייסו הסוביטים מספר ניכר מבין יהודי סטרי לצבא האדום. שנים מיהודי סטרי, פאפער ישראל ושלמה סגל, הומתו ביריות באשמת עריקה מהצבא.

לפני עזבו את העיר ביצע השלטון הסוביטי מעשה נבלה. ללא כל סיבה מוצדקת נאסרו העסקנים הציוניים, בנימין קליין, בני גרפונקל ומייזלס והומתו ביריות בחצר בית־הכלא, בלא דין ובלא דיק, על לא עוול בכפם.

• • •

פליט יהודי על יהודי סטרי

המכתב הזה המתפרסם בספר „יזכור" נתקבל במערכת ממר צבי רפס מדיבוצקו (פולין), כעת תושב צפת מר רפס הגיע בזמן מלחמת העולם השניה עם זרם פליטים יהודים לסטרי. במכתבו מתאר מר רפס את העזרה שהגישו יהודי סטרי לפליטים שהוכנסו לקרונות הרכבת וגורשו באכזריות על ידי השלטונות הסוביטים לסיביר.

„הרוסים אסרו אותנו בליל שבת, למחרת, בשבת, הוכנסנו לקרונות וביום הראשון הגיעה השיירה לסטרי. לא ידענו לאן מובילים אותנו, אבל יהודי סטרי ידעו, שמגלים אותנו לסיביר. הרוסים לא התירו להגיש לנו עזרה ויהודי סטרי שיחדו את הנ.ק.וו.ד. שהסכימה להגיש לנו עזרה. במשך יום אחד בלבד קנו יהודי סטרי כמויות עצומות של לחם, חלות, גבינה, ריבה, חמאה, מליחים, ממתקים ועוד, אף חיתולים לתינוקות הביאו, הם גם חילקו בינינו, הפליטים, למעלה משלושים אלף רובל, סכום לא מבוטל בימים ההם. בעיר אורגן ממש מבצע של אספקת מזון לשיירת הפליטים. הוכרז כעין מצב חירום ועל האוכלוסיה היהודית הוטל לותר על כל מותרות ולהקדישם לפליטים. לרכבת הובאו תרופות שחולקו בכל הקרנות. התרופות היו לנו לתועלת רבה. פרט אחד נחרת בזכרוני ולא אשכחהו; כשהשיירה זזה, נתנה לי אשה חמישה קילוגרם ריבה משובחת ושקיק סוכר. במסרה לי את הדברים דרך החלון, צעקה: זה בשביל כולכם!

בצאת הרכבת היו נוכחים בתחנה כמה מאות מיהודי סטרי, רבים מהם בכו וקול בכיים נשמע באזנינו. בכל מזרח גליציה לא נתקלנו ביחס כה חם ואנושי אצל האוכלוסיה היהודית, כמו אצל יהודי סטרי. במשך שנים בקשתי למצא יהודי מסטרי בכדי ללחוץ אותו ללבי ולנשקו, לבסוף פגשתי באחד ואמרתי לו כי מן ההכרח לציין באיזו צורה שהיא

את טוב לבם ורחמנותם של יהודי סטרי על אחים פליטים.

הנני בטוח, כי אותם מאות היהודים שהיו אתי בסיביר ואשר יקראו בספר, „יזכור" ליהודי סטרי יוכלו להוסיף על דברי כהנה וכהנה, כי יכולתי להביע רק מעט מזעיר, בדברי אלה, מרחשי לבי אל יהודי סטרי. יהי זכרם ברוך.

(החתום) צבי רפס, צפת

• • •

פליט סטרי ברוסיה

התנפלות הבזק של הגרמנים ב־22 ליוני 1941 על ברית המועצות היתה פתאומית עד כדי כך, שתושבי סטרי, בשמעם השכם בבוקר התפוצצויות ואת רעם התותחים לא שערו בלבם, כי יש לקולות נפץ אלה איזשהו קשר למלחמה ממש. שידורי הרדיו ממוסקבה לפני הצהרים גרמו להתפכחות כללית. היה ברור, כי עננים כבדים מבשרים סערה.

סטרי נמצאה באזור הסכנה כבר ביום הראשון למלחמה.

הגבול הגרמני־סוביטי נמשך לאורך הנהר סאן מפשמישל עד לאוואטשנה בקרפטים. צבא האויב הממוכן יכול להגיע מפשמישל לסטרי במשך שעות ספורות, ואוירוני האויב הגיעו לשמי סטרי תוך דקות מספר וזרעו חורבן והרס בבסיסים הסוביטיים.

תמוהה היתה העובדה, כי יהודי סטרי לא עמדו על הסכנה במלוא היקפה ולא נתנו את דעתם על בריחה מהירה. פני האנשים הביעו מבוכה ויאוש, אבל לא הורגשה בהלה.

אנשי סטרי ידעו, כי בעשרים חדשי השלטון הסוביטי ביצר הצבא האדום את הגבול, לכן היה יסוד להניח כי הקרבות לאורך הגבול ימשכו זמן ממושך, אבל כאשר, נודע כעבור שנים שלושה ימים כי הגרמנים פרצו את החזית הרוסית בצפון מזרח היה ברור, כי גורלה של החזית המרכזית נחרץ וסטרי תפול כעבור כמה ימים בידי הגרמנים.

אף־על־פי־כן לא הורגשה בקרב האוכלוסיה היהודית הנטיה לעזוב את העיר. כיצד אפשר להסביר את התופעה המוזרה של שקט ואדישות יחסית נוכח הסכנה האיומה שבאוקופציה הגרמנית?

שלוש סיבות גרמו לכך:

א. יהודי סטרי ראו את סבלם של אלפי פליטים ממערב פולין שנתקעו בסטרי, חיו חיי עוני ומחסור, סבלו חרפת רעב במשך 20 החדשים של שלטון סוביטי ופחדו מפני הגורל המר שהוא מנת חלקם של פליטי מלחמה.

ב. היהודים לא עמדו על הסכנה הצפויה מתכניתם הברוטלית של הגרמנים למלחמת השמד הטוטלית.

ג. בימי המשטר הסוביטי נצטברה מרירות בשכבות האזרחים והאינטליגנציה. המסחר הפרטי חוסל והקנין הפרטי בוטל, השלטון הסוביטי התיחס בזלזול לאינטליגנציה. גם מעמד הפועלים התאכזב מהמשטר הסוביטי, מהרקבון, מהשחיתות, מהשוחד ומהפרוטקציה והעוני שהורידו את רמת החיים.

מפאת הסבות האלה פשטה רוח תבוסנות בקרב האוכלוסיה היהודית, שלא נחפזה לאחוז במקל נדודים. כתוצאה מכך עזבו את סטרי רק קבוצות מסויימות של יהודים: אנשי שרות סאניטארי בבתי חולים, נוער קומוניסטי, גברים שגויסו על ידי הרוסים בימים הראשונים של המלחמה לצבא ולהגנה אוירית. היוצאים מהעיר עם הצבא האדום הנסוג היו רק גברים, הנשים והילדים נשארו בעיר.

כל מי שרצה, יכול היה לעזוב את העיר ברכבות האחרונות שעברו דרך סטרי מדרוהוביץ — בוריסלאוו, או שיצאו מסטרי בימים האחרונים לפני כניסת הגרמנים. בדרך זו עברו לברית המועצות כשלוש מאות יהודים מסטרי.

בחדשים הראשונים התרכזו קבוצות של יהודי סטרי במקומות שבהם הורדו מהרכבות, לרוב באוקראינה. אולם בגלל התקדמותם של הגרמנים ברוסיה התפזרו הפליטים היהודים מסטרי לארכה ולרחבה של רוסיה האירופית והאסיתית.

גורלם של כמה מאות פליטי־סטרי ברוסיה לא היה שונה מגורלם של פליטים־אחים משאר חלקי פולין. הם עבדו בקולחוזים, במפעלי חרושת ובבתי מלאכה, נעו ונדו במרחבי רוסיה מחוסר־גג, רעבים ללחם, לבושים בלורי סחבות. עסקו במסחר בלתי

חוקי, ישבו בבתי סוהר ובמחנות־ריכוז שקועים בזוהמה ומתו ממחלות מתדבקות. לבסוף, בשנת 1945/46 הוחזרה שארית הפליטה לפולין. אין בידיני מספרים מדויקים של היהודים שברחו מסטרי בשיי־רות האחרונות לפני הפלישה הגרמנית ושל היהודים, שלא זכו לשוב ל„ביתם". כן אין בידינו גם מספר היהודים שחזרו מרוסיה לפולין, אולם מספרם, כנראה, היה בערך מאתיים.

● ● ●

חורבנה של קהילת סטרי

חברי הסתדרות „טרומפלדור" — מיטגלידער פון „טרומפעלדאָר"־פאַרבאַנד אין סטרי

ארגון „העובד" 1934 — דער פאַרבאַנד „העובד" אין סטרי

קבוצת השומר הצעיר 1918 — אַ גרופּע פון „השומר הצעיר" אין סטרי

קבוצת „השומר הצעיר" 1918 — גרופּע פון „השומר הצעיר" אין סטרי

מימין לשמאל:

עומדות: מלכה לייבוביץ, ש. הרשדרפר, ר. ריינהרץ, חיינרב, קאופמן, שמורק.
יושבות בשורה אמצעית: פ. קסטנבאום, מרבך, ר. לינדנר, ש. קרונברג, ולדמן.
יושבות בשורה ראשונה: ש. לינדר, לינדגר, ל. רייך.

יונה פרידלר

פרקי שואה

לזכר הורי, אחי ומשפחותיהם שניספו בחורבנה של יהדות פולין.

פרק א׳

עיר על תלה בנויה

סטרי, עיר המישור והשפלה בקרן מזרחית־דרומית של פולין הקטנה, שימשה פרוזדור להרי הקרפטים שראשיהם הזדקרו בהדר גאונם בערפלי האופק הרחוק בואך סקולה, העיירה הסמוכה לצד דרום בכוון הגבול ההונגרי, כעטרת לראש העיר המשתרעת כיריעה רבת צבעים, יריעה המרפדת ברקמת שדות ויערות את הדום רגלי הקרפטים, מתפתל ברשרש עליז הנהר סטרי ומימיו השקופים כבדולח היו מקור ברכה לאוכלוסי העיר, בהניעם את גלגלי שבע טחנות הקמח של העיר ובהיותם מקום רחצה בימי חרבוני קיץ. מבחינת מצבה הגיאוגרפי שוכנת העיר בצומת דרכים, ובימי פרנץ יוסף היא קשרה את גליציה המזרחית עם הונגריה על ידי קו מסה״ב לבוב־לבוצנה־בודפסט מצד דרום, את סטניסלב מצד דרומית־מזרחית ופשמישל לצד צפונית־מערבית.

ישובים יהודים סובבו את העיר מכל צד. העיירות רוזדול, מיקולאיוב, זשורבנה, סוקולוב, ז׳ידיצ׳וב ובולכוב נמנות על בנותיה. קרובה היא סטרי לדרוהוביץ, בוריסלב וסכודניצה, העשירות במכרות נפט, שמהן ינקו רוב האוכלוסין את מחיתם. את האוכלוסיה בת ארבעים אלף נפש, יש לחלק ליהודים, פולנים ואוקראינים במספר שוה בערך. היהודים היו הרוח החיה והמושלים בכיפה בשטח הכלכלי לכל ענפיו. בידם היו התוצרת, המסחר ואספקת המזון, ההלבשה, ההנעלה, הריהוט, צרכי־בנין, חמרי דלק, גלנטריה וכדומה. כמו כן בשטח המלאכה: רצענות, נגרות, חיטות, פחחות, זגגות, צבעות, בנאות, ריפוד, עיבוד פרוות, שענות, צורפות זהב, כסף וכל מיני מתכות ומוצרי מלאכת מחשבת. בכל ענפי המלאכה היתה יד ישראל על העליונה. החנויות בעיר היו רובן ככולן בידי יהודים. הרבה יהודים מכפרי הסביבה התפרנסו מחקלאות במישרין או בעקיפין. יש שחיו מעבודה ומפרי אדמתם ויש שחכרו שטחי אדמה עצומים מידי ברונים ופריצים פולנים בעלי אחוזות ועבדו אותם על חשבונם, או חכרו מהם בתי מרזח, חכירה שיסודה במסורת אבות שעברה בירושה מאבות לבנים.

יחסנית היא קהלת סטרי. על כסא הרבנות שלה ישבו גאונים ואנשי שם, ארזי הלבנון אדירי תורה, כמו הרב הגאון אריה לייב ב״ר יוסף הכהן הלר בעל „קצות החושן" ו„אבני מילואים"; הרב הגאון ר׳ יעקב מליסא, בנו של הרב הגאון ר׳ יעקב משה לורברבאום, מגאוני ההלכה וההוראה. חיבר עשרה ספרים בהלכה, וביאורים לתורה. נפטר ב־כ״ה באייר תקצ״ב — 1832; הרב הגאון ר׳ משולם איגרא בעל ה„תשובות"; הרב ר׳ העניל ממשפחת הלפרן היחסנית והעשירה; הרב אריה ליבוש איש הורביץ מסטניסלב, אישיות מפורסמת, מגדולי ההלכה בדורו ובעל מחבר „הרי בשמים". על ידו נוסדה הישיבה „אור תורה" שראשיה היו הרבנים רפאל ואברהם קיטאיגרודסקי מליטא. לפני מלחמת העולם הראשונה היה הרב הגאון ר׳ שלום הכהן יאללעס המושצ׳יסקאי זצ״ל, בנו של הה״צ רבי אורי זצ״ל מסמבור אב״ד ביחד עם הרב שרגא פייביל הירץ ז״ל מגלוגוב. אחר זה עלה על כסא הרבנות הרב הגאון ר׳ אליעזר לדיר ז״ל בנו החורג של הרב הורביץ מסטניסלב, והאחרון, הרב הקדוש ישעיהו אשר יאללעס הי״ד בנו של הה״צ רבי שלום הכהן זצ״ל ואחיו של הרב הגאון המפורסם שיבדל לחיים ארוכים הרב אפרים אליעזר הכהן יאללעס אבדק״ק פילדלפיה. מבית מדרשם של הרבנים אלה שיסדו אכסניות של תורה והעמידו דור של תלמידי חכמים שהפיצו ברבים השכלה ודעת, יצאו אישים וסופרים שיש להם יד ושם בעולמנו הספרותי. מסטרי יצאו אישים כגון א. מ. ליפשיץ, מחבר המונוגרפיה על רש״י ומנהל בית המדרש למורים בירושלים; ד״ר צבי דיזנדרוק ע״ה, סופר, פילוסוף, מורה במכללת ירושלים ואח״כ ביוניון קולידז׳, סינסינטי; יונה גלרנטר סופר ומורה בגימנסיה העברית בווינה; ויבדל לחיים ארוכים ד״ר יצחק זילברשלג, סופר, משורר, יפה־רוח, מבחירי המורים העברים בארה״ב, ראש בית המדרש למורים בבוסטון; ד״ר נתן קודיש מורה ומנהל בי״ס בת״א, מחנך ידוע ממסותיו בחינוך והוראה; ד״ר משה שטיינר, מורה, סופר ומבקר, שיצירותיו פורסמו בעברית ואנגלית, ועוד חכמים ואנשי מדע ששמם נודע לתפארת

ברחבי העולם היהודי. הרבה סיפורי מעשיות מרבני סטרי נטוו בספרות ובפולקלור הלאומי. אזכיר רק את המעשיה ברבי הענזל האורח לשבת אשר ש. י. עגנון שילב בסיפורו „והיה העקוב למישור".

ראשי הקהילה בסטרי נתחלפו לפי רוח הזמן. בימי קיר"ה, עד מלחמת העולם הראשונה עמד בראש הקהילה הנוטריון ד"ר אברהם ויזנברג, מתבולל שלא ידע את עמו ואת צרכיו, אלא שהיה אהוב על שר המחוז וזה הכריע בבחירות בימי אוסטריה. אחרי מלחמת העולם הראשונה עם בוא „אביב העמים", ירש את מקומו ד"ר שלמה גולדברג, יהודי שחונך וגדל בסביבה דתית, ציוני מובהק, ציר לקונג־רס הציוני הראשון בבזל. אחריו בא ד"ר זאב פרסר הי"ד איש הרוח והמעשה כאחד, ואחריו היה ד"ר מרדכי קאופמן הי"ד, ציוני מסור ואהוב על הבריות. ראש הקהילה האחרון היה ד"ר נורברט שיף הי"ד. שני האחרונים שימשו גם סגנים של ראש העיריה.

קטנה היא עיר מולדתנו, אולם חיים עתירי גוון שקקו בה. יהודיה התפרנסו ברובם ממסחר ומלאכה. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה התחילו האמידים לשלוח את בניהם למכללות חוץ לארץ בעטיו של ה„נומרוס קלאוזוס", ומאז התחילה האינטליגנציה היהודית המקצועית לפרוץ בעיר. היהדות החרדית היתה מחולקת לכיתות של חסידים, כגון חסידי ז'ידיצ'וב, צ'ורטקוב, בויאן, בלז, בולכוב, סטרטין ועוד. בראשית ימי הציונות קשה היתה המלחמה בין הציונים הצעירים והחסידים. אולם בתקופה שבין שתי המלחמות בשלה ההכרה הלאומית וקהילת סטרי היתה לכח לאומי שופע, חלק חי ופעיל בחזית התנועה הלאומית במזרח גליציה שתרם תרומה יפה לבנין הארץ. בו בזמן התגודד מיטב הנוער ב„השומר הצעיר" ו„החלוץ". חדורי הרעיונות החלוציים מבית־מדרשם של ברנר וגורדון, הגשימו עבודה עצמית בחיים ועלו לא"י לכונן את בית חיינו בעליה השלישית, בשנים 1919—1923.

הנוער הזה שכיום כבר נזדקן, מהוה חלק חשוב ופעיל בקבוצים ובקבוצות, בעיר ובכפר. גם לעליה הרביעית 1924—1931 תרמה סטרי את תרומתה ביד נדיבה. כמעט בכל עיר וכפר בארץ אפשר למצוא את יוצאי סטרי בשורת הבונים הראשונים, נוטים שכם בבנין הארץ. כביש סרפנד, שנסלל בימי הנציב הרברט סמואל, טבול זיעה של חלוצי סטרי.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה נוסד בסטרי בית ספר עברי „שפה ברורה" על ידי ידידי משה וולמוט הי"ד, אחד מנאמני ומטובי הציונים בעיר. אחרי המלחמה נתרחבו יריעותיו והנוער הציוני החלוצי קבל את הכשרתו העברית במוסד זה. יזכרו לטובה המורים צבי גלרטר, משה הלפגוט, יוסף שפירא, חיים דוד קורן הי"ד ויעקב זמן (פריס). מורים־חלוצים אלה נשאו בלבם את חזון תחית הלשון העברית ומסרוהו במסירות נפש לדור הבא אחרינו בסביבה עוינת, עת היהדות החרדית ואנשי השמאל למיניהם נלחמו נגדנו בחרוף נפש.

בין שתי המלחמות נוסד בסטרי בי"ס טכני בהנהלת ד"ר שינדלר, שבו חונכו צעירי ישראל חינוך פרודוקטיבי ולמדו מיכניקה ומסגרות. חניכי בי"ס זה עלו ברובם חלוצים לא"י והיוו יסוד יצרני ופורה בארץ.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, בעקבות ההתעוררות הלאומית במזרח אירופה, נוסדה בסטרי אגודה „עבריה" להפצת השפה העברית ותרבותה. האגודה נתפרדה בימי המלחמה וחודשה עם גמר המלחמה וההתעוררות הרבה שקמה עם הצהרת בל־פור, על ידי נפתלי זיגל, לוי טייטלר, יצחק שטורם־לאוף (מצ'כוסלובקיה) ואריה דרפלר (מלונדון). הר־צאות על נושאים ספרותיים שונים ניתנו על ידי מרצים שונים מבני העיר ומחוצה לה. בין המרצים היו אבא חושי, מאיר יערי, דב שטוק (סדן), ד"ר יוסף שוסטר־שילה ז"ל, יונה גלרנטר, יהושע טילמן ועוד. ה„עבריה" היתה בזמנה בית היוצר לרוח התחיה בשביל הנוער הלאומי. באותה ההתלהבות שנוהלו וכוחים של סוגיות התלמוד, היו דנים על בעיות לאומיות וספרותיות, על סופרים וספרים. והימים ימי פריחה וגאות של הוצאת שטיבל, של ה„תקופה" ו„מקלט". הספריה העברית באגודה „עבריה" היתה גורם חשוב להחיאת השפה והספרות. על עסקניה המסורים של ה„עבריה" נמנו יהושע אוברלנדר, ד"ר משה איינשטין, נפתלי גרטנר, חיים דוד קורן הי"ד, ויבדלו לחיים, יעקב זמן, בן דוד שברץ, ד"ר נתן קודיש, ד"ר משה שטינר, פרופ' יצחק נוסנבלט וגם כותב הטורים האלה.

ברחוב היהודי התרוצצו כל הזרמים הלאומיים־פולטיים למיניהם. התנועות הלאומיות לזרמיהן היו מאוגדות בגוש אחד, „ארבייטסגעמיינשאפט", מורכב מנציגי כל ההסתדרויות.

לשבח מיוחד יזכר הנוער האקדמי בסטרי. רבה

היתה ההתעוררות הלאומית בתוך אגודותיו „אמונה" „חברוניה" „קדימה".

אגודת הסוחרים „עושה טוב" היתה פעילה בשטח הכלכלי־מקצועי ועמדה על רקע לאומי. מנהליה היו ד"ר נורברט שיף, משה שפיגל ודוד זיידמן הי"ד, עסקן־מארגן ציוני חרוץ ודינמי. לבעלי מלאכה היתה אגודה משלהם, „יד חרוצים", ובראשה עמדו, עד פרוץ מלחמת העולם השניה, אברהם לוין, חותנו של המורה והסופר העברי, נפתלי זיגל, ושלום שברץ.

השכונה היהודית הטפוסית כמעט לכל ערי פו־לין התרכזה סביב בית הכנסת הגדול, בנין מפואר מצוייר במוטיבים תנכיים, מרהיבי עין שצוירו על ידי אמנים מפורסמים לתהלה. בשני צדדיו של בית הכנסת הגדול היו שני בתי מדרש וממולו בית תלמוד תורה בן שתי קומות. בהחזקתו עסקו, לשם שמים, ר' ישראל יהודה נוסבלט, ר' אליהו זלדוביץ', אבי, ר' שמואל פרידלר, ור' שלמה דרימר הי"ד. סמוך לבית הכנסת היה בית המרחץ שעמד תחת השגחתה של הקהלה ובו השתמשו כל תושבי העיר וגם בית חולים יהודי שעמד תחת פיקוח הרופאים היהודיים שלא על מנת לקבל פרס.

זאת היא תמונה בזעיר אנפין של העיר סטרי שעל אדמתה חיו במשך דורות אבותינו ואבות־אבותינו החסידים והתמימים, מאמינים בני מאמינים, בה הם עבדו, למדו ויצרו חיים עצמיים צנועים, ועצמיות יהודית מיוחדת באמונתם, מנהגיהם, לבושם ושפ־תם. כלי־קדש, בעלי־בתים, משכילים, סוחרים, רו־כלים, חנונים, פועלים, בעלי מלאכות, סרסורים ויושבי קרנות. יהודים פשוטים שהתפרנסו בצמצום מפת לחם חרבה ושלוה בה. נאמני מסורת עם ישראל וקדושיו שחיו על פי השלחן־ערוך ולא נטו ממנו כחוט השערה. חוץ מדאגת פרנסה עמדו במרכז חייהם הקלויז והרבי, צדיק יסוד עולם. בעולמם הרוחני מצאו תגמול למציאות האפורה. מכאן שאבו התלהבות חסידית ואהבת ישראל, התלהבות שאנו כה מתגע־געים אליה. אחריהם באנו אנחנו, הדור האחרון לשע־בוד והראשון לגאולה. אך ייתי ולא אחמיניה...

ביום הראשון לספטמבר 1939 עם פרוץ המלחמה בין גרמניה ופולין, הורד מסך שחור ונחתם גזר־דין על יהודי אירופה ובתוכם על כל היקר לנו, על יהודי סטרי.

פרק ב'

בימי הרעש

למחרת היום כבר זמזמו אוירוני ה„מסרשמי־טים" בשמי העיר. מלאכי חבלה אלה ירדו כנשרי טרף על טרפם בהטילם את הפצצות. עתים גם ירו מנשק אבטומטי ומנוס מהם לא היה. איפה הם תותחי ההגנה הפולנים? היתה השאלה בפי כל. פצצה נפלה בככר העיר בבית נתן אלנר. הבית נופץ לרסיסים. 26 אנשים, נשים וטף שהתחבאו במרתף נהרגו כולם. בין הקרבנות היו הרב ר' מוטיל ראטהאוז הי"ד האי חסיד האי עניו, תלמיד חכם מובהק ויקר מידות. כשם שנזדעזענו עם נפילת הפצצות הראשונות, כן הורגלנו להן והיו לנו כלחם חוקנו. לא היה לנו מנוח לא ביום ולא בלילה. בחוץ תשכל חרב ובחדרים אימה.

רק הנחנו את ראשנו לנוח מבהלות היום והנה החריד הזמזום בשמים את מנוחתנו.

בבהלה ובחפזון ירדנו למרתפים שחשבנום לתו־מנו להצלה פורתא. שיירות של עגלות טעונות מש־פחות פולניות עם מטלטליהן, שנדדו ממערב גליציה לכוון מזרחה עברו דרך העיר והפילו עלינו מרה שחורה. הצרה גברה בראותנו את צבאות רידז־שמיגלי נסים בבהלה אל הגבול ההונגרי. הצבא הסובייטי עבר את הגבול הפולני לאורך הנהר זברוץ' והתקרב אלינו. בינתים נכנס הצבא הגרמני העירה. איכרים אוקראינים מכפרי הסביבה באו בהמונים לבושים בגדי חג לקבל את פניו. הרוכבים לבשו בגדים צבעונים. ברחוב דרוהוביצקה הועמד שער כבוד ועליו התנופף הכרוז „בגולגלות היהודים נס־לול את דרך הנצחון לצבא הגרמני".

העיר היתה הומיה ועליזה. רק היהודים הנבוכים התחבאו בעליות ובמרתפים. לבנו ניבא לנו רעות. בינתים נפוצו שמועות שגליציה נחלקת בין הסוב־יטים והגרמנים. מרחפים היינו בין תקוה ופחד. ביום השלישי לכניסת הגרמנים, נפגשו מפקדי צבא משני הצדדים על הגשר הבולחובי שעל נהר סטרי, נמנו וגמרו שהגרמנים יסוגו לאחור לעבר הנהר סאן, וממילא סטרי תיכלל בתחום הכיבוש הסובייטי.

אין לתאר את שמחת היהודים בראותם שהגר־מנים עוזבים את העיר. בערב יום כיפור 1939 נכנס הצבא הסובייטי העירה ולפי שעה נכתבנו לחיים.

פרק ג׳

תחת שלטון הסוביטים

עם כניסת הפלוגות האדומות הראשונות היתה ליהודים אורה ושמחה. עלז לבי בקרבי בדברי יידיש צחה עם קצינים אנשי שלומנו. אחד מהם נכנס אתי בדברים ואחרי שהתידדנו גילה את אזני בסודי סודות: הבאנו לכם שמחה ואושר, תשמחו על ככר לחם ומאושרים תהיו אם תשיגו חתיכת סוכר או חמאה. דבריו נתקיימו. שמחתנו היתה אך שמחה מדומה. תחת הסוביטים סבלנו אמנם מהמחסור בהשואה לחיים מלאים כל טוב בפולין מלפני המלחמה אך לא בתור יהודים. סבלנו במדה שוה עם שאר האומות ברוסיה הסוביטית בשעת חרום, אבל לא יותר מהם. הסוביטים רק קדשונו במצוותיהם, פיטמו אותנו בתורת מרכס ולנין וצוונו לציית לחוקה הסטלינית לאמר, מי שאינו עובד אינו אוכל. הם לא הרימו שפלים עדי מרום, אך השפילו גאים עדי ארץ ולא נכר שוע לפני דל. אבדנו אמנם את הוננו והועמדנו דלים וריקים, אך בנפשותינו לא שלחו את ידם. שמחנו בחלקנו ומאושרים היינו שנחלצנו ממל־תעות כפירים. סערת המלחמה עברה מערבה ולגבינו כאילו נגמרה. חשוב חשבנו; שיחק לנו מזלנו ופרש עלינו סוכת שלום תחת כנפי הסוביטים, ובצל הדגל האדום נחסה עד יעבור זעם. היו גם רגלים להשערה זו. מבחינה פוליטית הלא ביום 22 לאוגוסט 1939 נחתם חוזה של אי־התקפה בין סטלין והיטלר והמט־רה העיקרית הלא היתה למנוע סכנת שתי חזיתות, חוזה שהבטיח להיטלר חופש פעולה במערב ובשאר חלקי אירופה ובאפריקה בלי חשש להיות מותקף בגבו מצד מזרח. מצד שני הרי ראינו במו עינינו בתחנת הרכבת קרונות ענקיים של 50 טון טעו־נים חיטה משובחת עוברים דרך סטרי מאוקראינה לגרמניה, מה שהוכיח למדי על יחסי ידידות בין גרמניה והסוביטים. אבל לא כאשר דמינו כן היה. מה נוראה היתה אכזבתנו כאשר בבקר לא עבות אחד, ביום 22 ליוני 1941, הופיעו לפתע פתאום אוירונים בגובה שלא יכולנו להכיר הלנו הם או לצרינו. כרעם ביום בהיר נפלו פצצות. שאלנו את הקצינים הסוביטים לפשר הדברים, אולם בפיהם לא היה מענה. יש שהשקיטו אותנו „אך תמרונים הם ואין מה לירוא״. מהראוי להזכיר שבארץ הסוביטים אין מגלים לקהל מהמתהוה בדיפלומטיה ובפוליטיקה והעובדות באות ומטפחות על פניו. העתונות הסוביטית כדרכה היתה מלאה נצחונות על מלוי התכנית של ה„פיאטילטקה״ הודות לשיטת סטחנוב, בעוד שב־עניני פוליטיקה לא גלתה אף טפח. הד התותחים הגיע לאזנינו מצד דרוהוביץ׳־פשמישל. אוירונים גרמנים הופיעו בלי הרף והשליכו פצצות. לא היה כבר כל ספק שהכא במלחמה עסקינן. משרדי הממ־שלה והמפלגה עשו הכנות לעזוב את העיר. לרשות משפחות אנשי צבא והמפלגה הועמדו קרונות להסיען למקומות בטוחים אל מעבר לגבול הפולני־סוביטי רבבות קרונות רכבת שמיהרו בדרכם מזרחה, נופצו ברובם לרסיסים ע״י אוירונים גרמנים.

לפני עזבם את העיר, שלחו הסוביטים את עקצם בכמה מתושבי העיר. עסקנים חשודים בציונות ובתוכם גם סתם תושבים חפים מפשע, הוצאו ממיטותיהם בחצות הלילה והוגלו לסיביר. אמנה רק את אלה שנשתמרו בזכרוני: שמואל קליין, בנו, בנימין, וחותנו, בנציון רדלר, אליהו זלדוביץ, אריה שוומר, ח. ד. קורן, בנציון גרפונקל, לוי אופר ועוד. אחד מאנשי סודי מתוך הנ.ק.ו.ו.ד. הודיע ל־אשתי שגם שמי רשום ברשימת המועמדים לסיביר. לולא נחבאתי אצל משפחה פולנית, כי אז גם כן הייתי בין הנסחבים. פליטים יהודים למאות שהצ־ליחו לברוח מחמת המציק הגרמני ממערב גליציה ולעבור תוך סכנת נפשות דרך הנהר סאן לגן־עדן הסוביטי, נסחבו כולם לסיביר.

ההפצצה גברה מיום ליום. בתים נהפכו תוך כדי רגע לעיי עץ ואבן. לבוב היתה כבר נתונה בצבת לחץ הגרמנים שעלו עליה מצד צפון ומערב. החיה הגרמנית הנוראה הלכה וקרבה אלינו. נשארנו עזו־בים לנפשנו עם כאבנו המר, עזובים ורועדים לקראת קבלת פני מלאך המות. לא נשאר לנו רק להתפלל בלבנו: רבש״ע אנא תן לצבא הסוביטי כח לעמוד בפני החיה הרעה הגרמנית, כי בנפשנו הוא. אנא אל תעשה בנו כלה. אך שערי הרחמים ננעלו. נצחו המצוקים. הסובייטים עזבו את העיר בכיוון סטניסלב. הפולנים היו אדישים. האוקראינים השתגעו משמחה וגיל ואנחנו — עלינו חשך העולם. עמדנו על עברי פי שואה.

פרק ד׳

שקיעה, השמדה, כליון

עתה עלי להתחיל בתאור הזועה של חיסול יהודי סטרי.

כמה כאב יש במלים אלה! בהן כלולות נשמות יקרות, קדושות וטהורות של אלפי משפחות קוראי השורות האלה, נשמות שדעכו בלא עת בסבל ויסורים שאין משלם מיום היות האדם עלי אדמות. אגדות החורבן ומגילת איכה ביחד עם סופרים דגולים גאוני הביטוי, ושום בן תמותה לא מסרו ולא ימסרו אף שמץ ממה שעלה בגורלי המר לעבור ולראות במו עיני. כוח הביטוי האנושי חסר אונים הוא לתנות את האכזריות של החיה הצהובה הטורפת שיצאה ממ־אורתה לעשות „סדר ומשטר אירופה״. איה סופר איה שוקל... ואני לא סופר ולא בן סופר. ידי נרפו ובדיותה נתעגן העט. אנא ה׳ חזקני ואמצני נא למען אוכל לספר לאחי בציון והפזורים בכל קצוי תבל מה שעוללו הגרמנים והאוקראינים לאחינו ואחיותינו, לעוללינו וטפינו, למען ליצוק לתוך דמם חובת הנקם לדורי דורות. ותהי זאת נחמתי.

כסופה עלו העירה הפלוגות המשוריינות של הטבטונים. פור התפוררה הארץ תחת גלגלי הטנקים ענקי פלדה וברזל. אחריהם באו ה ס. ס. בשלדים שחורים על כובעיהם, אלה שהביאו את המות בכנ־פיהם. כל אחד בפני עצמו רוצח מקצועי עשוי לבלי חת, תלין צמא דמים. עם כניסת הנאצים נפתחו הבורות בחצר בית הסוהר העירוני. הבורות היו מלאים גופות הרוגים מכוסים בקמח ואורז. לפני עזבם את העיר, לא הספיקו הסוביטים לקחת אתם את האסירים הפוליטיים „שונאי העם״. בתוכם היו גם כמה יהודים ורובם אוקראינים ממחנה בנדרה ששאף להקמת אוקראינה מערבית עצמאית. כולם נורו והושלכו אל הבורות. הרוצח הגרמני השתומם שיש למי שהוא, חוץ ממנו, המונופולין ל רצוח ולהרוג. מי הרגם? הסוביטי־היהודי! השעיר לעזאזל הנצחי, סמל השד האדום בעיני הגרמנים וסמל הבור־גנות והוול סטריט בעיני הסוביטים. נקראו נציגים צבאיים ואזרחיים. כמרים, עתונאים וצלמים להוקיע לעיני השמש את האכזריות הסוביטית־יהודית. אלפי תושבים נהרו אל מחזה הבורות. הצעד הראשון להרעלת האוירה נגד היהודים ולהבערת חמת התו־שבים נגדם, הצליח.

פורסמו מודעות לאמור: מלחמה לנו עם האויב בלבד. אוכלוסי העיר השקטים, בלי הבדל דת וגזע, ידידינו הם. להם אנחנו מבטיחים שלום וסדר. עליהם רק לציית לפקודות המפקדה הצבאית. חתום: גנרל פון בראוכיץ׳. נוסף לזה פורסמו מודעות שעל היהודים להביא את הטלפונים ומקלטי־הרדיו אל מועצת העיר תמורת קבלות. המסרבים יענשו לפי חוקי שעת רחםו. חתום: האופטמן ווידה, מפקד־צבא של העיר.

שר המחוז הגרמני קרא את אוסקר הוטרר, חת־נו של הרב אליעזר לדיר ז״ל וציוה לו לבחור בא־נשים למועצת היהודים. תפקיד כפול למועצה זו׃ לעמוד בקשרים עם המפקדה הגרמנית, להוציא לפועל את פקודותיה ולסדר את כל הענינים הפנימיים בין היהודים לבין עצמם שמהיום יהוו חטיבה מיוחדת שתופרד לגמרי מן האוכלוסיה הארית. המועצה היהודית היתה בעיקר מין גוף מתווך שעליו שומה לשמש גשר להעברת הגזרות ממפקדת הנאצים אל היהודים. אוסקר הוטרר היה ראש המועצה. למועצה ניתנה רשות לגבות מסים מן היהודים ולהקים משטרה יהודית (ארדנונגסדינסט) שתעמוד לפקודתה. המשטרה הורכבה מן הנוער היהודי מכל שדרות העם. ביניהם בחורים טובים מהנוער הלאומי והאקדמי וגם נחותי דרגה מדלת העם. לידי המועצה ניתנה אספקת מזון בשביל היהודים. לבחורי המשטרה הובטחו מנות נוספות ועל כן נענה הנוער ברצון להרשם במשטרה. נוסף לזה הלא גם פיתה הברק של כפתורי המדים והכובע העגול ענוד בד כתום מסביב. השוטרים שלנו היו מזוינים במקלות גומי. למועצת היהודים נמסר ביתו של ר׳ יעקב עטינגר בקרן הרחובות שלישי למאי ופוטוצקיגו. נוסדו מחלקות למסים, שכון, רהיטים, עבודה, הזנה, עם מזכירים, טלפונים, מכונות־כתיבה, מחסנים וחנויות. מנגנון ממלכתי, כביכול, עם כל המפרשים.

הקצינים הגרמנים מכל מיני מפקדות עירוניות הביאו אתם את משפחותיהם והמועצה היהודית קבלה פקודה לרהט את דירותיהם. המשטרה היהודית התחילה בעבודתה במסירות למופת. תחילה מבתי יהודים אמידים ואח״כ מן הבינונים הוצאו רהיטים, כלי־בית, כרים וכסאות ולבנים. אלה נתנו ברצון ואלה באונס כי הסיסמה היתה: „מוטב לתת את הרכוש מאשר לתת את הנפש״. היתה זאת סיסמת שוא שכן תחילה נתנו את הרכוש ואח״כ גם את הנפש. והנה המכה הראשונה: האוקראינים הלשינו

על עשרה יהודים; מי שדיבר סרה על גרמניה בימי השלטון הסובייטי, ומי שלחץ פועלים אוקר־אינים בבתי חרושת שהיהודים נתמנו בהם מפקחים. בין העשרה היו אפרים בוכנבאום, פיליפ דונקל, המהנדס שצקר ובנו של העו״ד קרנר. הם הוצאו להרוג בכפר דוליב הסמוך. בתחילה נהגו עוד הרוצחים כבוד ולמשפחת ההרוגים ניתנה רשות לטפל בגופות ולהביאן לקבר ישראל.

החזית זזה מזרחה. אי־פה אי־שם נפתחה חנות למכירת גזת או מספרה. סחורות אפסו, שכן בשלטון הסובייטי נאסר המסחר הפרטי. חנות יהודית היתה צריכה להיות מצוינת במגן דוד ושלט „יידישעס געשעפט". איכרי הסביבה התחילו להוציא יבולם אל השוק. ליהודים ניתנו שתי שעות לקניית צרכי אוכל משעה 10 עד 12 ואוי לו למי שנתפס אחרי הזמן הזה. הלה הוכה מכות רצח והושלך לבית הסוהר. בשתי השעות האלה נתקלו הקונים היהודים בשוק בנזיפות, חרופים וגדופים הן מצד האכרים המוכרים והן מצד ההמון שחרק שיניו וקלל קללות נמרצות את היהודי הגורם ליוקר מאמיר, הגורם למלחמה ולכל הצרות המתרגשות לבוא.

הפקוח על הסדר בעיר היה בידי „שופו" (שוצ־פוליציי) ו„קריפו" (קריגספוליציי) וגסטפו, והאחרון הכביד — זו המשטרה האוקראינית שהיתה המושלת בכיפה. מן ההכרח להקדיש כמה שורות לשכנינו האוקראינים, האומה הטמאה הזאת שידיה דמים מלאו, נכדיו של בוגדן חמילניצקי, האומה שמעשי תע־תועיה נכתבו לדראון עולם בדברי ימי היהודים בפולין. הגויים הנתעבים האלה היו הגרזן בידי הגיסטפו. שנאתם ליהודים הביאתם לרציחה פראית ולגזלה ושוד של הון יהודי. הם שרצחו וגם חמסו. בעוד שהגרמנים ירו בנו מרובים אבטומטיים, האוק־ראינים רצחו גם בידים. את יהודי הכפרים שחטו האכרים האוקראינים כצאן טבחה במגל וחר־מש, בסכינים ממש קצצו אברים. מאות בשנים חיינו בתוך האומה הזאת, ממקח וממכר הדדי נהנו שני הצדדים, מעולם לא נגענו בהם לרעה. אדרבה, הסוחר, הרוכל או המוזג היהודי הלביש, הנעיל, האכיל והשקה את הגוי בתשלומים נוחים שעל פי רוב לא נפרעו. האוקראינים הם ששברו את מטה לחמנו בגליציה המזרחית עוד לפני מלחמת העולם השניה. הם ארגנו את איכרי הכפרים ב„סויוזים קואופרטיביים" שספקו לאכרי הכפר את כל צרכיהם ונשלו את היהודים מעמדתם הכלכלית. הכמרים הטיפו מעל במות הכנסיות לטובת הקואופרטיבים ואסרו כל משא ומתן עם היהודים. הממשלה הפולנית לא רק שלא אסרה, אלא גם הביטה בעין יפה על מפעל ארס זה שהקטין את השפעת היהודים בעולם המסחר. אנחנו המעט תמיד היינו השעיר לעזאזל בחכוכים הפוליטיים והכלכליים בין הפולנים והאוק־ראינים. שניהם שנאו אותנו תכלית שנאה. עתה עם בוא הגרמנים, ראו בהם האוקראינים, שכורי שמחה את המלאך הגואל מן הלחץ הפולני־יהודי, גואל שיג־שים את חלומם הלאומי: הקמת אוקראינה חפשית ועצמאית על חרבות היהודים.

המשטרה האוקראינית הורכבה מגנבים, רוצחים, שכורים, נבלים. אספסוף מהעולם התחתון של האומה הטמאה הזאת. בני בליעל אלה שתמיד היו לבושים בלויי סחבות ובשנים כתיקונן שומר נפשו לא עמד בד' אמותיהם, קבלו מדי־צבא חדשים מקושטים בכפתורים נוצצים ורובה או אקדח; ניתנה הרשות למשחית. הנהלת העיר היתה ביד האוקראינים. ראש העיר היה המהנדס בנדרה המנהל של ה„סויוז קואופרטיב".

ביום השני לפלישה הגרמנית בעיר נכנס לדירתי חייל גרמני בלוית פרחח אוקראיני ששימש כמראה מקומות מגורים של יהודים. בפרחח הכרתי את השמש של בית המרחץ ששם היה ישן תמיד. נקראתי לעבודה וצוויתי לקחת אתי דלי, מטאטא וסמרטוטים. ברחוב נצטרפתי לקבוצת יהודים שהוצאו מכל הבתים. הובלנו אל כיכר העיר לנקות את הטנקים ולאסוף את הלבנים מהבתים שהופצצו ולסדרן לערמות שוות. העבודה לא היתה משעממת כלל, כי כפעם בפעם הרביץ המשגיח הגרמני בשוטו מכות רצח על הראש והגב לשמחת פוחזים וריקים אוקראינים ששחקו על משבתנו. העזתי לש־אול את המשגיח למה אני מוכה, הלא עובד אני על פי ההוראות שקבלתי. טרם גמרתי את שאלתי והגרמני הצליף על פני בלוית קללות שאינן ניתנות להתרגם לעברית. קלוחי דם כסו את פני. למחרת הבהילו אותי השוטרים היהודים לעבודה לתחנת הרכבת. על כתפינו העברנו כל מיני ברגים, אופנים וכלי־מתכת כבדים ממקום למקום. בשעת עבודתי פגש אותי אוקראיני צעיר, פקיד גבוה ברכבת שה־כיר אותי מהימים הטובים. „מאות בשנים", הוא אמר לי, „מצצתם את דמנו, את העופות והאווזים השמנים

האכר האוקראיני מכר לכם, בעוד שהוא עצמו הס־תפק בלחם קיבר שהיהודי מכר לו. היהודי תמיד היה חי במותרות. כל בתי העיר שלכם הם. מיאסטו נאשע, דומי וואשע. ידים אוקראיניות בנו אותם. אנחנו תמיד היינו עבדיכם, שועריכם, מצחצחי נע־ליכם, מנקי בורותיכם. אתם לבשתם הבגדים הכי יפים ויקרים, גרתם בדירות הכי יפות, את לחמנו אכלתם ואת מימנו שתיתם, עתה הגיע השעה לפרוע את חובכם, בחייכם תשלמוהו, עתה בא סופכם, היום שקוינו לו מזמן".

המכה הזאת כאבה שבעתים מצליפות הדם של אתמול. כאשר פשטתי את כתנתי בבית, נקלף העור מהכתפים והגב כוסה אבעבועות. שתי אפיזודות אלה אינן אלא טפה מן הים למה שהתרחש לבוא בעתיד.

העבודה היתה חובה על כל יהודי מבן 16 עד 60. בעיר נוסדו המון מוסדות, מחסנים צבאיים, מעבדות צבאיות ופירמות פרטיות גרמניות. אמנה כמה מהם: הערעספערפפלעגונגסדעפו, באודינסט, ה.ק.פ., ווסערווירטשאפט, קארפאטענעהל, אלטשטאף, אף, הערעסבאראקענווערקע (המנסרה של זליג בו־ראק), א.ס.א. גלאספאבריקען (בטחנת קמח של נייבאור). האוקראינים והפולנים עסקו במסחר וצב־רו הון. עלינו נאסרה היציאה מתחום העיר. לאלפים יצאנו כל בוקר לעבודה למקומות הנ"ל. חלף העבודה קבלנו מנות לחם ומרק. את המצב הזה סבלנו בהכ־נעה ולכשתרצו גם ברצון שכן עדיין ישבנו בדירותי־נו. הדממה הזאת גרמה לתמימים שבינינו להשלות את נפשם במשאות שוא ומדוחים שהעבודה תצילנו. בימי מלחמה העבודה הלא גורם חשוב הוא והגרמנים אינם יכולים להרשות לעצמם להרוג אותנו הפרו־דוקטיביים. כי מי יעבוד במקומנו? ולאידך, טענו הם, מהנמנע שעם הפייטנים והפילוסופים יהרגו הרג המוני רב מיליונים יהודים, כי מה יאמר העולם: באה המציאות המרה וטפחה על פניהם. המות הוא אמנם נורא, אולם נוראה שבעתים היא הדרך המובילה אליו.

כעבור חדשים פורסמה גזרת הרובע היהודי (יידישעס וואהנפיערטעל), גזרה ששימשה פרוזדור לגיטו. משמעה הפרדת היהודים מן האוכלוסיה הארית. הרובע היהודי תחילתו מרחוב קילינסקיגו (בית מסחר ספרים של לחוביץ') עד סופו (קרן איבא־שקיביצ'ה ודרוהוביצקה), נמשך מצד שני לאורך שדרות סטוילובסקיגו, זמקובה, רינק, ברקה יוסלו־ביצ'ה, קושנירסקה, לבובסקה; בטוריגו עד זיע־לונה. היהודים מהרובע הארי הועברו אל הרובע היהודי ונדחקו אל תוך דירות היהודים שגרו בהן מכבר. הכניסה והיציאה אל הרובע היהודי היתה מותרת. יהודים בעלי תעודות־עבודה רשאים היו לעבור לרובע הארי וכן מותר היה לאריים לעבור לרובע היהודי. לאיסטניסים שלא הרגישו נוח ברובע היהודי מחמת דוחק, באה הר־וחה לאלתר... אז נמצאו ברובע היהודי 12000 נפ־שות בערך. פקודה נתנה למועצת היהודים „לסדר" אצלנו 11000 נפשות נוספות שגורשו מעיירות הסביבה שנעשו „יודנריין". נעשו מיטות קרשים בנות שתים ושלש קומות. כתוצאת הדוחק רבתה הזוהמה ורבו המחלות. לא עברו ימים ובאה שוב „הקלה" גרועה מהראשונה. מעתה מתחילות ה„א ק צ י ו ת". זה שם־לואי של ההשמדה השיטתית שבוצעה על פי תכנית מסוימת וסדר גרמני מדויק. ניתנה, למשל, פקודה להרוג הפעם בין השעות ארבע עד שתים עשרה אלף יהודים. והיה אם אחרי שעה 12 נזדמן עוד יהודי נוסף על המתכונת, שלחוהו הרוצחים לנפשו עד האקציה הבאה.

היה זה בנובמבר 1941 בשעה חמש לפני עלות השחר. מבול גשם שוטף מאין כמוהו ירד אז. השמים בכו לשברנו. פלוגות שוטרים גרמנים ואוק־ראינים עלו על הרובע היהודי. 1200 גברים הוצאו ממטותיהם והובאו לבית הסוהר. כעבור שלשה ימים של מכות וענויים קשים, הובלו הקרבנות האומללים ליער הולובוטוב על יד סטרי, בו חפרו להם במו ידיהם קבר אחים ונרצחו כולם. מעתה התחילה תנו־עה קדחתנית של בנין בונקרים בבתים ובחצרות. הפיקחות היהודית בצירוף החוש הטבעי של קיום עצ־מי הם שעמדו לנו בהמצאת מחבואים העומדים למעלה מכל דמיון והשערה אנושית. קירות־לבנים סתומים נבנו במרתפים, בעליות, ברפתות, על תקרות בתי־שימוש, בתבות־אשפה, בבורות של שופכין, במקומות שלא יעלה על דעת הכלב הגרמני לחטט בהם. עיקר הקושי היה לכסות על מקום הכניסה שיהיה סמוי מן העין. על פי רוב הוצאו לבנים אח־דות, שלמות בפינת הקיר הסתום. דרך חור קטן זחל־נו פנימה על ארבע ואח"כ נקבעו הלבנים במקומי בזהירות רבה לא להשאיר ח"ו שיירי מלט ולבנה. יש וכניסות נעשו דרך הרצפה של חדר, חנות, מחסן

או רפת, לאחר שמן הרצפה הוצא אריח או קרש והוכנס למקומו מבפנים לאחר שהנחבאים נכנסו למחבואם. המצאה יוצאת מן הכלל שדרשה מומחיות מיוחדת, היתה הכניסה מתחת לחלון. אדן החלון הוסר. הלבנים האמצעיות הוצאו מן הקיר בהיקף חלל של מדת אדם צנום. הכניסה אל הבונקר היתה דרך חלל הכתל שמתחת לקרש. האחרון שנכנס קבע את הקרש מבפנים מצדו השני בדיוק במקומו הקבוע בעזרת ידיות שנעשו לשם זה על הצד ההפוך של הקרש. זה נעשה באופן זהיר ביותר שלא יוכר שהקרש הוזז ממקומו. סכנת המות היא שהיתה האם להמצאות משונות שאין לחלום עליהן בשנים כתיקנן. ברם, לא תמיד שיחק המזל להמצאתו החריפה של בשר ודם. היו מקרים שמי שעמל וחפר את מחבואו עשר אמות באדמה, נגלה, בעוד זה שנחבא בחבית ריקה הפוכה, או מאחורי הדלת, נמלט, נמ־לט עד שנפל לידים הטמאות באקציה הבאה.

חורף, דצמבר 1941. יוזף גבלס שחיק טמיא פנה בכרוז לעם הגרמני לנדב ביד רחבה בגדי חורף בשביל הצבא הגרמני הלוחם בחזית המזרחית על שחרור העולם התרבותי מסכנת הקומוניזם. לאוכ־לוסיה הארית ההיענות לכרוז היתה רשות, ליהודים — חובה. נתפרסמו מודעות שעל היהודים להביא את פר־וותיהם אל מפקדת העיר. השוטרים הגרמנים והאו־קראינים לא חיכו עד שהיהודים יביאו בעצמם את פרוותיהם, רק הלכו מבית לבית לאספן. הם היו זריזים ונשכרים, אספו פרוות שערכן עלה לאלפים דולרים, מקצתן נמסרו למפקדה ורובן נמכרו בשוק השחור של לבוב וקרקוב. אין לתאר את השכרות שפשתה אז בין האריים וביחוד בין השוטרים, בשכרות הובעה השמחה על הנצחונות בחזית וחורבן היהודים. מעשה באוקראיני שראה דרך חלונו את משה גולדפישר הי״ד מטמין את פרוותו בגבב כפול של ארונו שנעשה מעשי ידי אמן שלא יהיה ניכר. האוקראיני הלשין על שכנו היהודי שנתלה ע״י הגסטפו.

החורף בא במלוא עוזו בנוסח פולין. המועצה היהודית קבלה פקודה להעביר משפחות בלתי פרו־דוקטיביות, הולכי בטל וביחוד אלמנות ועגונות שבעליהן נלקחו לצבא הסוביטי בעזובו את העיר, לכפרים נדחים בלב הרי הקרפטים, בכוון הכפר סמור־ז׳ה. הכונה היתה ברורה. בארץ גזרה זו אפילו בשנים כתיקנן האכר חי על פת שעורים חרבה. עתה בימי מלחמה לא היה כל ספק שאחרי כמה ימים יספו כולם מרעב וחוסר כול. בליל חורף קר הוטענו כחמש מאות נפש על עגלות ובלוית שוטרים־רוכבים אוקראינים הובלו לכפרים־קברים. רק אחדים מהם שבו אחרי כמה שבועות נפוחי רעב ועטופי בלויי סחבות.

הנאצים הכינו בינתים את דעת הקהל שחיי יהודי הפקר הם. מכוניות צבא קושטו בכרוזים „מות ליהודים״. במקומות פומביים נתפרסמו מודעות עם קריקטורות של יהודים שמנים בעלי גוף וכרס עבה מאירופה ואמריקה, המוצצים את לשדם ודמם של פועליהם ושכניהם האריים דרך שפופרת המזרימה ערמות דולרים לכיסי הסרטן היהודי. משימה קדושה עתה על הנאצים לטהר את אירופה מהמפלצת היהודית ולעקור מן השורש את החידק הבינלאומי המסוכן הזה. התוצאות של תעמולת שטנה זו לא אחרו לבוא. הקרקע הוכשר לרציחות ואקציות. בבוקר כאשר הלכנו בשורות לעבודה, התנפלו עלינו אוקראינים והכונו בלי רחם. נעשתה זאת הופעה רגילה שבסמטות העיר ובמבואותיה הפשיטו שוט־רים אוקראינים מיהודים את בגדיהם ואת מגפיהם ושלמו להם במכות רצח.

כאמור, עבדו אלפי פועלים יהודים עבודת פרך קבועה בכל מיני בתי חרושת, קסרקטינים, טחנות, מחסנים ומוסדות צבאיים. נוסף לזה שלחה המועצה היהודית יום יום מהנשארים ברובע היהודי מאות פועלים לעבודות ציבוריות. הנאצים לא הסתפ־קו בזה. מדי פעם באו שוטרים גרמנים ואוקראינים לרובע היהודי לחטוף יהודים לנקוי בורות ובתי שמוש, ואין חטיפה בלי מהלומות. כתוצאה מהמכות האלה רבו מקרי המות. בין הקרבנות היה חותני, הלל לנדא הי״ד, יהודי ירא שמים, יקר רוח בעל מדות תרומיות שנודע בשערים בין תומכי אוריתא ובין בעלי צדקה המפורסמים של העיר. השוטרים הנאצים חטפוהו ברחוב, הכוהו ורמסוהו ברגליהם הטמאות. אחרי ימים מועטים הלך למנוחת עולמים ביום כ״ו טבת ה׳תש״ב.

כרגיל בעת צרה נשואות העינים לנסים. אולי סוף סוף הסוביטים יתגברו ויעברו להתקפה. מכירת עתונים וקניתם נאסרה על יהודים. עתים הצלחנו לקבל בסתר „למברגר צייטונג״ מאת פועל פולני בשעת העבודה. הידיעות עכרו עוד יותר את רוחנו. היאוש הלך וגדל. בסוף 1941 הטביעו צוללות גר־מניות אניות מלחמה ונושאות מטוסים אנגליות, אנ־

יות טורפדו איטלקיות התקיפו את חוף אלכסנדריה של מצרים ועשו בו שמות. אנחנו חשבנו את עצ־מנו למתים כבר. אבל מה היה עם א״י? הלא תק־ותנו האחרונה היתה שנוציא את נשמתנו מתוך הספוק האחרון שהיד הנאצית הארורה לא תגע ח״ו בא״י. עתה גם הספוק הזה הולך ומתמוטט. אווי־רונים גרמניים הורידו למצולה אניות־מלחמה אנ־גליות „רפולס" ו„נסיך וולס". ביום 12 לפברואר 1942 הצליחו אניות המלחמה הגרמניות „שרנהורסט" „גנזנאו" ו„נסיך אוגן", על אף המצור הבריטי, לעבור את התעלה האנגלית ולהעמיד בסכנה את חופי אנגליה המזרחיים. האופק הפוליטי שחור משחור. היתה לנו ההרגשה שעוד מעט ואירופה כולה תהיה טרף לצפרני החיה הנאצית. מאין יבוא עזרנו? הסכנה שלנו גדלה פי מאה. הגרמנים הכינו לנו טבח.

היה זה בחדש מאי 1942, לפני חג השבועות. הרובע היהודי הוקף מכל עבריו. מי שנסה לברוח נורה על המקום. הפעם מצאו הרוצחים דירות עזובות. כולם התבצרו בתוך הבונקרים. בפטישים, קרדומות ופצצות־יד נופצו הקירות. כאשר הרוצחים נכנסו לדירת משפחת שור, משפחה חסי־דית־יחסנית, נתינים תורכיים משנים קדמוניות, הם הראו להם את הדרכונים התורכיים. רוצחי הגסטפו קרעו אותם לעיניהם. „בשל כמה יהודים נבזים תורכיה לא תצא למלחמה נגדנו"! הכריזו הכלבים וצרפו את כל המשפחה לטרנספורט. בבית חולים יהודי שהיה מלא חולים אז, נורו כולם במטותיהם.. אחרי האקציה היה פני הרובע היהודי כשדה־קטל. בשעת סכנה כאשר רצו בבהלה להתחבא בבונקרים, נפרדו הרבה משפחות ביניהן כבשעת שרפה איומה. כל אחד בפני עצמו זחל לבונקר הכי קרוב, כי לא היה זמן לבחירה. אחרי האקציה, אלה שנשארו בחיים יצאו מחוריהם וידיהם על ראשם. ילדים נת־יתמו מהוריהם והורים שוכלו מילדיהם. נשים נשארו בלי בעליהן וגברים בלי נשיהם. אותה שעה, התחילה אדישות מאובנת מתוך יאוש שאין אחריו כלום, להשתלט על הנשארים בחיים. אנשים התהלכו קוד־רים ושחורים בלי לברך איש את רעהו לשלום. נתרופפו קשרי המידות של התכונות האנושיות שבין אדם לחברו.

אחרי כל אקציה באו הרוצחים להחרים את רכוש הקרבנות מטעם המוסד הנאצי „פערבריייטונג דעם דייטשטומס אים גענעראלגאווערנמענט". ברחוב בטורגו, בבתים יהודים עזובים, נפתחו מחסנים לביזת היהודים. מחסנים שנתמלאו עד התקרה רהיטים, כרים, כסתות ולבנים של קרבנות ה„איבער־זידלונג". זה השם הרשמי שנתן למפעל ההשמדה הציניות העמלקית אינה צריכה באור. הרהיטים של הקרבנות היו לבז. הם ניתנו במתנה לאוקראינים שבאו בעגלות לאלפיהם מן הכפרים לקבל את חלקם מירושת היהודים.

היות ונתמעטו האוכלוסים היהודים בשל האק־ציות, נגשו הנאצים לצמצם את שטח הרובע היהודי. תחילתו נקבעה מבית אדילה כץ ברחוב בטורגו וסופו ברחוב ברקה יוסלוביצ׳ה על יד בית אברהם אפפלגרין הי״ד.

החיה הגרמנית לא נתנה לדמעה שתיבש. היא עדיין לא שבעה דם ישראל שנשפך כמים. כמהלומה פתאומית על הראש בא הטבח ביום שלישי לספ־טמבר 1942. שלשה ימים ארכה האקציה הזאת בה ניספו 8000 נפש. הפעם התנפלו עלינו גסטפו, שופו, קריפו בעזרת המשטרה האוקראינית מזוינים בכלי נשק. על סמך נסיונותיהם הקודמים, באו עכשו מצוידים בכל מיני מכשירי חבלה לפצוץ הבונקרים. קרונות משא הועמדו בתחנת הרכבת והקרבנות הובלו לתוכם קבוצות קבוצות. הימים ימי שלהי קיץ בוערים כתנור. הקרבנות הושלכו לתוך הקרנות על ראשי הנטענים הקודמים, עד שנתמלאו מפה לפה. חוץ מהחום הבוער היה מורגש בקרון חום מחניק שנגרם על ידי אבקה חימית מעלה אדי עשן מחניקים שהגסטפו הפיחה לתוך הקרונות להגברת החום והחניקה. למתעלפים לא הושם לב, כי כל אחד בפני עצמו היה קרוב להתעלף. אנ־שים שצעקו למים דרך הארובות על יד הגג, נפגשו בצחוק הנאצים שפתחו את שער הקרון והכום עד־זוב דם. יש שקרעו את בגדיהם מעליהם ויש שעשו את צרכיהם מתוך פחד מות. באחד הקרונות היה הרב הצדיק רבי מיכלי הי״ד, נכד הה״צ מסטריטין. הוא קרע לקרעים את הטלית הקטנה ושאג כארי פצוע: רבש״ע כל שנותי עבדתיך במסירות נפש. הזוהי תורה וזו שכרה? אח״כ התעלף ומת מיתת חניקה. הארץ לא פצתה את פיה והעולם לא נחרב. למה לא התרעם הגלגל ולא התרעש הכסא?

בקרון שבו היה גיסי שבתאי לנדא, אשתו וילדיו הי״ד נמצאו כמה בחורי־חיל חזקים ואמיצי לב שלקחו אתם מברגים ומכשירי התגוננות שונים. דרך אשנב הקרון אפשר היה לראות שהרכבת רצה לכיוון

לבוב. אי לכן היה ברור שלפני מיקולאיוב על הרכבת לעבור את הגשר על נהר דניסטר. לפני עלות הרכבת על הגשר היא מאיטה את מרוצתה כרגיל. הרכבת אך התחילה לנוע והבחורים התחילו להש־תמש במברגים. קשה היה להזיז את הברגים ממקומם כי העלו חלודה מרוב שנים. אולם כחות האדם הולכים וגדלים לאין שעור בשעת סכנת מות. בהאט הרכבת את מרוצתה במעלה הגשר, הוצאו הברגים בכח. קרשי השער מוקפי מוטות ברזל נשברו והנועזים התחילו לקפוץ מן הקרון. אנשי הגסטפו שעמדו על הזיזים בין הקרונות התחילו מיד לירות. גיסי, שבתאי לנדא, שקפץ וילדו על שכמו, נורה בין שאר הקופצים. אשתו שקפצה אחריו, נצלה עם עוד יחידים ספורים. אלה שנצלו ושבו העירה, עורם שנק־לף מגופם בשעת קפיצה העיד על מה שעבר עליהם. אך מה בצע בהצלה זו? הם הלא נצלו רק לפי שעה עד האקציה הבאה. הרכבת הלכה לדרכה, לדרך שכל באיה לא ישובון. בבלזץ סרקו את בשר הקדושים במסרקות ברזל ומחלבם עשו סבון, סבון לטהר את הטמאים, לכבסם בנתר. אולם עונם נכתם לעד.

טרם התעודדנו מהמכה הזאת והנאצים זממו את מכתם האחרוני על אחרוני שארית ישראל בקהלה הקדושה סטרי. הבריות התלחשו על הקמת הגיטו. רעד עובר בעצמותי לזכר המלה הזאת.

הידיעה נתקבלה ברגשות משונים. הללו אמרו זה סימן שלא יעשו את סטרי „יודענריין" לעת עתה כמו שכבר עשו בכמה וכמה ערים. טוב שלא ישלחו אותנו לנדוד לגיטו אחר כמו שעשו בהרבה מקומות. העובדה של הקמת הגיטו מוכיחה למדי שאינם חושבים להרוג אותנו לעת עתה, שכן מקימים אזור מצומצם כדי להפריד בינינו ובין האריים ותו לא, ואולי בינתים תבוא הישועה. אלה שלא נתפסו לאשליות ראו בהקמת הגיטו את הצעד האחרון לכליה גמורה וסופית, לפי התכנית שנקבעה מראש לכל שטח הכיבוש הגרמני, תכנית שעובדה על ידי היטלר, הימלר וקלטנברונר. אלה ואלה נוכחו לדעת שהאקציה האחרונה גרועה היתה מהקודמות שכן בעוד שבקודמות שוחררו בעלי תעודות עבודה, הרי באחרונה לא הבחינו כלל בין עובד להולך בטל. הנסיון גם הוכיח שהבונקר אך משענת קנה רצוץ הוא. אם על פי נס לא נתגלה היום, חזקה שיתגלה באקציה הבאה. בעלי כסף, וכסף משמעו בימים ההם דולרי זהב, יגעו ומצאו להם מקומות מחבוא אצל משפחות אריות הלהוטות אחרי זהב יהודי. „מי שהח־שיך לו בדרך" נתן את כספו לגוי והגוי לקח תחילה את הכסף ואח"כ את הנפש. יש שהוכרחו לעזוב את מחבואיהם אחרי כמה ימים כי פחד עונש המות נפל על מחביאי היהודים. המצילים הטובים שבגויים שדדו את הכסף ואת היהודים שלחו לנפשם. על פי רוב נרצחו היהודים והושלכו החוצה. גופות יהודים שהתגוללו כדומן על גדות הנהר סטרי, היו לתופעות רגילות. מועצת היהודים קבלה פקודה לפנותן. היהודי נשא עליו את החבילה המעיקה הקשה מנשוא — החיים, חיים שנמאסו בעיני בעליהם, נשא אותם עד שסוף סוף נפטר מהם.

מודעות גדולות רבות־סעיפים חתומות בידי פ ר נ ק שר הג.ג. (גנרלגאוורנעמענט) הכריזו על הקמת הגיטו בסטרי ביום ראשון לדצמבר 1942. הכניסה והיציאה הותרה רק ליהודים בעלי תעודות עבודה בחתימת הגיסטפו. לעבריינים צפוי עונש מות. האריים הוזהרו לבל להתקרב אל תחומי הגיטו. מכירת או נתינת מזון והגשת עזרה כל שהיא ליהודי תענש בתליה. לשטח הגיטו הוקצו הרחובות: ברקה יוסלוביצ'ה, קושנירסקה, קרוויצקה, לבובסקה. לגיטו היו שתי כניסות ראשיות, ברחוב ברקה יוסלוביצ'ה ולבובסקה. בשני צדי המדרכה הועמדו שני עמודים עבים ועליהם הושם מוט ארוך למחסום שהורם בשעת הצורך. שוטרים שמרו על השערים יום ולילה. הרחובות הפתוחים לרובע הארי נסגרו בגדרי קרשים גבוהים. עתה הודק יותר קשר החבל סביב צוארנו עד לחניקת אחרון היהודים. הגיטו הוקם במחשבה תחילה להחרב. סופו היה נעוץ בתחילתו. עתה כלו־אים היינו ממש כצפרים בפח.

עם הוסד הגיטו נחלקו היהודים לשנים. לאלה שעובדים ועוזרים לנצחון הנאצים, והולכי בטל, חלשים, זקנים, נשים וילדים. הראשונים קושטו בטלאים מרובעים שעליהם נארגה האות W שמשמעה „וויכטיג" לאמר, על אלה יש לשמור כעל בבת עין לבל תגע בהם יד הגיסטפו לרעה, בעוד שהשאר ישב בגיטו וחיכו עד בוא יומם. מן הגיטו יצאו יום יום אלפי יהודים לרובע הארי לכל מיני עבודות ציבו־ריות בלוית שוטרים יהודים. יש והוקמו גיטאות זוטות על יד מקומות העבודה בשביל הפועלים המסומנים W, שם עבדו אלפי פועלים מנוער הזהב המשובח שלנו. אלה ניתנו לרשות הגיסטפו כדי „לפרוש עליהם את חסותה" על כל צרה שלא תבוא על הגיטו הראשי, בכדי שה־

פועלים הפרודוקטיביים יוכלו לעבוד בנפש שקטה. עליהם אמרו הגרמנים בלעג: „די ווערדען דען קריג איבערלעבען". לפועלים היהודים שעבדו במנסרות בוראק שנקראה „העערע־סבאראקענווערקע" נמסרו חרבות הקסרקטין ממול לרחוב בולכובסקה. ביח"ר לזכוכית א.ס.א., וואסער־ווירטשאפט, קארפאטענעהל, אלטשטאף ועוד כמה פירמות גרמניות הכניסו את פועליהן היהודים לבתים הקטנים ברחוב פרנקו הסמוך לבולכובסקה. בתים שנתרוקנו מדיירים יהודים שנספו כבר באק־ציות. כל בוקר הועמדנו כחיילים בשורות והלכנו לעבודה תחת השגחת שוטר. השמירה הזאת היתה רק רמאות מגוחכת וטרגית כאחת. להלכה על השוטר היה לשמור עלינו שלא יכו אותנו האוקראינים בדרך לעבודה ושלא תחטוף אותנו הגיסטפו בשעת האקציה. אולם למעשה אלה הכו ואלה חטפו.

האפיה והבישול היו אסורים בגיטו. מאפית שלמה זאורברון ברחוב לבובסקה היתה היחידה שאפתה מטעם מועצת היהודים לחם קיבר מקמח סובין שנתקבל מהנאצים בשביל אסירי הגיטו. כל פעם באו שוטרים אל הגיטו להביט אם הארובות מעלות עשן, שוטר גרמני טייל להנאתו עם כלבו מומחה להריח ריח בשר. הבורות לא נוקו בגיטו. את התוצאות קשה לתאר. הספקת חשמל וגז נפסקו. בארות המים נסתמו. משאבה אחת הש־אירו בחצרו של יצחק רייך ברחוב ברקה יוסלוביצ'ה ושניה ברחוב קושנירסקה. צריך היה להשכים בשעה חמש ולעמוד בתור עם הדלי. במקרה של אקציה הלא אין להכנס לבונקר בלי מים. אכולי רזון ומזי רעב התהלכו ושכבו אנשים בראש חוצות. אף הבריאים פניהם נשתנו ככרום. הבונקרים הטביעו עליהם את חותמם. המות פרש עליהם את צלו. מכל העושר של יהודי סטרי, רק עגלה וסוסה צנומה אחת נשארה בגיטו שבה הובלו המתים לבית העלמין. בזה טיפלו חתנו של הרב שאול לוסטהאוז הדיין, ומרדכי יונגמן המנקר הי"ד. אעפ"י שהחיים נמאסו עלינו נסבה השיחה בגיטו בעיקר על גילוי הקץ. כמה ימים עוד יתנו לנו לחיות? כמה אקציות תהיינה עוד ומתי? והיה כאשר אך שני שוטרים גרמנים קרבו מרחוק, כבר בהלה קמה. „הולכים!" לשמע המלה הנוראה הזאת שהדהד עבר כברק בגיטו, כל נפש היה נעלמה מהרחובות והבתים, כולם זחלו לתוך הבונקרים. הפחד לא תמיד היה מדומה, לעתים בוצעו אקציות קטנות על ידי המשטרה היהודית על פי פקודת הנאצים. למה להם לנאצים לעמול בציד יהודים נבזים, בעוד שהמלאכה הזאת יכולה היתה להעשות על ידי היהודים עצמם. הלא נוח להם לסכסך יהודים ביהודים, מה גדולה היא הטרגדיה ואיך נפלנו! החוטפים עלו על הגיטו לגלות את הבונקרים של אחיהם היהודים ולמסור אותם להורג. פקודת הגיסטפו הכילה מספר ידוע של יהודים ועל החוטפים למלאות את המתכונת. עתים בשעת גלוי הבונקר, בא לידי מכות ורציחות. הנתפשים הובלו תחילה לבית הכנסת הגדול. שם היו תחת שמירת השוטרים עד שנמסרו לגיסטפו. הא־מידים שהיה בידם לשלם כופר נפש למועצת היהודים שוחררו ואחרים נתפסו במקומם. המסחר בסחורה חיה פרח. לא ארכו הימים והכורת עלה על הפודים והנפדים גם יחד.

המועצה הטילה קונטריבוציה על אוכלוסי הגיטו. מי ברצון ומי באונס שילם את הסכום שהוטל עליו מחשש להתפש בחטיפה הבאה. הצעירים התמרמרו על אנשי היודנרט, בטענם, כי מוטב היה להשתמש בכסף הקונטריבוציה לקנית נשק להתגוננות בשעת האקציה. ידוע ידענו, כי את הנאצים לא ננצח, אבל, אמרנו, לפני שנהרג, נהרוג בהם עד כמה שנוכל. אולם המועצה קבלה את גזרת הנאצים כעבד נרצע. יו"ר המועצה היה סבור, שכל הגיטאות יחוסלו, חוץ מגיטו סטרי.

לגיטו התחילו להגיע פנים חדשות, אודים מוצלים מערים קרובות ורחוקות. ערירים בלי מש־פחות התהלכו האומללים כמוכי שגעון אחרי שהגיטו שלהם כבר חוסל. בשכנותי, למשל, גר גרנגרוס, בעל החנות „כל בו" הכי גדולה בווינה עם אשתו הארית שלא חפצה לעזוב את בעלה בעת צרה. בעת האקציה התחננו המסכנים לפני הגיסטפו „הן אנחנו ווינאים". אולם דמם התערב בדם אחינו. בחור צעיר אחד נצל בעת חסול המחנה ברחוב ינובסקה בלבוב. הוא מסר לי שבמשך שבוע אחד נהרגו על ה„פיאסקי" 70,000 יהודים. אחי הצעיר, יוסף, הי"ד הצליח לברוח מסטניסלב לסטרי. הוא עמד שם בתור ארוך של אלפי יהודים בבית הקברות מוקף חיל ס.ס. וגיסטפו. הבור היה עמוק ורחב מאד. אלה שהתקרבו לבור היו צריכים להתפשט מהר, לסדר את בגדיהם לחוד ונעליהם לחוד. הקרבנות צעדו על הקרש וס.ס. צעירים כבני י"ח ירו בהם מרובה אבטומטי. הקר־בנות נפלו ישר אל הבור. מי שלא מת מיד מהכדורים, נחנק תחת משא הגופות. הדוחק היה נורא, כל אחד

מיהר להיפטר מחייו. השורה הארוכה זזה והתקרבה אל הקרש. האנשים מסביב לאחי וגם הוא עצמו הת־חילו להתיר את כפתורי בגדיהם ואת שרוכי נעליהם, להיות מוכנים לתורם. פתאום, לתמהון כו־לם, פסקו היריות. האקציה היתה מיועדת להיגמר בשעה חמש, ובדיוק בשעה חמש נגמרה. „לכו לכם יהודים נבזים!" הכריזו הרוצחים, להתראות באקציה הבאה. אם מישהו מטיל ספק באהבת הדיקנות והסדר של הגרמנים, הרי מכאן ראיה.

פרק ה'

ההעפלה דרך הרי הקרפטים

זה בצד זה עשה אלקים. בה בשעה שימי הגיטו היו ספורים וכולנו היינו חיים־מתים הרי כעש־רים מילים מסטרי, מעבר להרי הקרפטים והגבול ההונגרי, חיו היהודים חיים נורמליים ולא ידעו רעה. פתאום הופיע בגיטו אכר אוקראיני עם סרט לבן על זרועו והביא מכתב למי שהוא מאת מש־פחתו מכפר הסמוך לוורצקי, עיירה קטנה, הראשונה מעבר לגבול ההונגרי. זה שקיבל את המכתב הוזהר להתגבר על פחדו, לסכן את חייו ולעבור תיכף את הגבול בדרכים עקלקלות דרך ההרים שאין יד שוטרי הגבול מגעת שם. בעקב המכתב הזה, העבירו אנשים שהיו להם קרובים מעבר לגבול ההונגרי, מכתבים אליהם על ידי כפריים אוקראינים הלהוטים אחרי כסף שקיבלו את שכרם לאחר שהביאו תשובה מהקרובים בהונגריה. אותה שעה נפוצה ידיעה שחתנו של חיים וולף בעל ביח"ר לגזוז הצליח לעבור את הגבול והגיע לבו־דפשט שלם בגופו. הבריות התחילו להתלחש בחשאי על בריחה דרך הגבול, כדי שהדברים לא יגיעו לאזני השוטרים היהודים. מי חכם וישקול על מאזני שכל הישר את ה„בעד" וה„כנגד". המוציא רגל מן הגיטו דום בראשו, סכנת מות ארבה על כל צעד ושעל עד שיוצאים מן העיר. אחרי שמצליחים לצאת, מתחילות שוב הסכנות, הן מצד שוטרים כפריים והן מצד שוטרים גרמנים שומרי הגשרים בדרכים. נוסף לזה ידעו האוקראינים היטב שהיהודי הבורח לוקח את כל הונו אתו. הם ארבו בדרכים לשפוך דם ולבצוע בצע. מי שהצליח למרות כל המכשולים, ההרפתקאות והסכנות האלה לעבור את הגבול, היה עליו למצוא בצד ההונגרי מקום כניסה להחבא, כי מצודת השוטרים ההונגרים היתה פרושה על כל שטח הגבול. הם צדו יהודים בורחים מפולין והחזירו אותם לגיסטפו בלבוצ'נה. רק מי שהצליח למצוא מקום להחבא, חיכה כמה ימים להז־דמנות נוחה לעבור למונקץ' ומשם לבודפשט.

אך על אף כל הסכנות והחתחתים שבדרך שאף לאחד מאלף קשה היה להתגבר עליהן, כדאי היה בכל זאת לסכן את החיים שממילא לא היו חיים ולא היה מה לאבד. מאידך, החלשים ומוגי לב שבגיטו חשבו אחרת. כל עוד שאין אקציות, טענו הם, הרי הגיטו הוא המקלט האחד והיחידי שאפשר עוד לפי־שעה לחיות. יציאה מן הגיטו משמעה אבוד עצמו לדעת. למה לו, ליהודי, ללכת לקראת מלאך המות, מוטב לו לחכות עד שמלאך המות יבוא אליו.

הרופאים ד"ר שיצר וסובל הצליחו לעבור את הגבול ולהגיע לבית היהודי הראשון על אדמת הונ־גריה. כאשר אך דפקו על החלון לבקש רשות כניסה, מיד נפגשו הדופקים באיבה, בזלזול ובבעיטה. המסכ־נים האומללים הסבירו ליהודים השאננים האלה שהם רק עתה ברחו מארץ הדמים, והתחננו אך למקום ללון. הפצרות ודמעות לא הועילו. בושה וכאב לגלות את חרפת אחב"י ההונגרים. אחד אף הניף גרזן והזהיר שיסתלקו מיד, אחרת ימסרו לבולשת הגבול. הם גורשו בכוח ושבו לסטרי אל תופת הגיטו. יהודי הונגרי שנתפס בעוון החבאת בורח מפולין היה צפוי לשלשת ימי מאסר. בשעה שיהדות פולין הת־בוססה בדמיה, פחדו יהודי הונגריה ממאסר.

אנשים התחילו להעפיל למרות הכל. הירש בנצ'ר, משה שכטר, מני קרון, מיכאל ואנג, קז ועוד הצליחו להגיע לבודפשט. העברת מכתבים ליהודים הופסקה מזמן. המאושרים שהגיעו לבודפשט, כתבו מכתבים לפי כתובות של פולנים בסטרי. המכתבים הובאו לגי־טו ועוררו את הבריות לסכן את חייהם לעבור את הג־בול ההונגרי ויהי מה. שלשת אחי היקרים לי מכל, יצחק, יוסף פנחס הי"ד, אפרים קרמר ובנו שאול המהנדס, חיים פוגל, לייב ריש ודוד סובל ומשפחו־תיהם, שלמה לדיר, מנדל מלר, האחים רוזנמן ועוד כאלה שנשכחו מזכרוני, אמיצי־לב אלה שלא חפצו לחכות לרוצחים הנאצים ולעמוד בשורה על יד הבור. כולם נורו על הגבול. רוכסי הרי הקרפטים, הן מצד לבוצ'נה והן מצד דולינה־ווישקוב, פרהינסקו־אוס־מולודה, ספגו נהרות נחלי דם המעפילים הקדושים הי"ד.

עשרות אנשים שנסו לברוח להונגריה נורו בדרך

במורשין או בסינובודסקו. אחדים נפצעו ושבו אל הגיטו בכדורים בגביהם וברגליהם, מאושרים שהיה עוד מקלט לאן לשוב. המשפחות וולמוט, רייגר, גרים ועוד כמה אנשים חפרו להם בונקרים ביערות הקרפטים במחוז סקולה. לא ארכו הימים והבונקרים נתגלו ע״י רועים אוקראינים שהובילו את הגיסטפו למקום. רק וולמוט ברח והצליח לשוב לרוזדול ודולינה. שקצים אוקראינים תרו ביערות בחיפוש יהודים כדי לקבל פרס משומרי הכפר. אלה שהלכו היערה ועדיין לא נתגלו, שבו אחד אחד אל הגיטו או אל המחנות, כי לא יכלו לעמוד בפני הסכנות הכרוכות בחיי היער. רק מעטים נצלו במחבואי היערות.

פרק ו׳

תעודות אריות

היתה הרגשה שהגיטו מתקרב לקצו והטובע הלא אוחז בקש. שני בחורים צעירים לבושים הדר, שמראיהם לא העיד על יהדותם, נכנסו מן הרובע הארי אל הגיטו. הם באו מורשה והביאו אתם את מגפת התעודות הארויות, שכן מכרו תעודות לידה, וכן תעודות ה„מעלדוגסאמט" וה„ארבייטסאמט" מורשה. על הלקוח היה רק למסור להם איזה שם פולני שיבחר, שני צילומים ודמי קדימה. כעבור חמשה ימים הביאו מורשה תעודות אריות מזויפות. כמה אנשים, ביחוד אלה שהכרת פניהם לא ענתה בהם שהם מזרע היהודים ושלטו היטב בלשון הפולנית, קנו להם את המציאה הזאת ולמדו בשקידה את „אבינו שבשמים" הנוצרי על פה, שכן אם תפסו חשוד, שאלוהו: ראשית פסוק לי פסוקיך מברכת השחר. בעזרת תעודות מזויפות אלה חשבו לצאת לעיר אחרת לפני חיסול הגיטו. השטן המשחית הגרמני גילה גם את התחבולה הזאת. בתחנות הרכבת הועמדו שמירה מעולה. תחילה בדקו את התעודות והסתכלו ישר בעיני הנוסעים. אח״כ בדקו בחשודים גם בדיקה אנטומית. יהודים ויהודיות למאות נתלו בתחנות הרכבת. רק בודדים שברחו מסטרי לורשה הצליחו להינצל על סמך תעודות מזויפות, ביניהם הרופאים שלייפר, האוזמן וקינדלר, האחים אפפלגרין ועוד כמה יחידים. הסיכוי להינצל בעזרת תעודות מזויפות היה יותר גדול לבחורה מאשר לבחור. האפשר לתאר את צער הורים המחכים למות בגיטו והנפרדים מבתם היוצאת לעולם מלא סכנות על צעד ושעל, נפרדים הם במלים: שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך...

פרק ז׳

הגיהנום שבגיטו

המציאות הקטלנית פיתחה בנו אינסטינקט בהמי להרגיש את הסערה לפני בואה. היו סימנים מובהקים לאקציה המתקרבת. החטיפה בחוצות נפסקה. בעבודה לא לחצו ולא הכו, השומרים על השערים לא בדקו ולא שמו לב. עתים גם הסתלקו להם למרזח הקרוב. משמע שאין אנו ראויים כבר לשמירה. וכי מי שומר מתים? פסקו אף בדיקות הגיסטפו במחנה אם החדרים הם במצב תקין ונקי, בדיקות שבשעתן פרחה נשמתנו מפניהן. המחנה הפקר. והיה כאשר לא הרגשנו את השוט ואת הלחץ ידענו שהיתה זאת הדממה לפני הסער, הסער האחרון שלפני הדממה האחרונה הנצחית, דממת המות. מי שלא השלים עם המחשבה האיומה שעליו לחכות ברעדה למות מיד נאצית ארורה, מי שרצונו לחיות עוד לא נשבר כליל וחשב עוד על הצלה, עליו היה להכריע בין ארבע אלה: להתחבא אצל גוי, לברוח להונגריה, ללכת ליער ולחפור שם בונקר או לנסוע לעיר אחרת בתעודות מזויפות. הצד השוה שבהן שכולן ב־99.99% הובילו למות. מי שסיכן את עצמו באחת מדרכי הצלה אלה, עוד אפשרות אחת נשארה לו לפי שעה, במקרה שהגוי יגרש אותו בעודו בחיים, או כאשר התנאים ביער יכריחוהו לשוב העירה, עדיין אפשר היה לחסות בגיטו כל עוד יהיה קיים. אולם אחרי חיסול הגיטו, אף אם מי שהוא במקרה ישאר בחיים, לא יהיה לו ליהודי לאן להיכנס ויהיה בבחינת „והיה כל מוצאו יהרגהו". במחשבות אלה התלבטנו בבוא האביב 1943.

את חג הפסח 1943 בגיטו לא אשכח עד מותי. אני עבדתי אז בביח״ר לזכוכית א.ס.א. וערום הוצאתי מן התנור כלי זכוכית רותחים. פעם ביום קבלנו מנת מרק שלא היה ראוי לאכילת כלבים, ופרוסת לחם שחור. אחרי העבודה עברנו למחנה ברחוב בולכובסקה בבית האחיות נבלניצקה. ריהוט הבית היה מורכב מקרשים בשתי קומות שלקו בשפע במכה השלישית. במיטת קרשים זו שכבו שלשה. המחנה הוקף במוטות עץ גבוהים ושוטר שמר על שער הכניסה. המאורעות משאר הערים הוכיחו לנו למדי שקודם חוסלו הגיטאות ואחריהם המחנות, כי במחנות נכלאו הפועלים הפרודוקטיביים. הגיטו נחשב לפי כל הדעות לגברא קטילא וסכנה היתה להיכנס אליו, כי אין לנחש את היום ואת השעה של האקציה הקרובה שהורגשה באויר.

בליל פסח התגנבתי אל הגיטו. שלשת אחי הי״ד כבר נעדרו אז. הם הלכו לדרכם האחרונה בהרי הקרפטים. אני האחרון רציתי בליל זה להתיחד עם הורי ויהי מה. לבי ניבא לי שלא אשוב לראותם עוד. יהודים פליטים מערים שונות שהתאכסנו אצל הורי שמאז ומתמיד היו מכניסי אורחים, ישבו סביב לשולחן עליו דלק נר כהה עשוי מחלב שאמי הטמינה במיוחד לחג. לסעודת החג הוכנו כמה מצות שחורות מקמח סובין. קדשנו על המצות. כאשר אבא בקשני לשאול את הקושיות, עלו בו ברגע בזכרוני לילי פסחים מהשנים הטובות, עת ישבנו כשתילי זיתים סביב לשולחן מלכים עליו נוצצו כלי כסף וכלי זהב ובדולח ומתוך מצב רוח מרומם וצוהל שרנו את ההגדה בנגון המסורתי.

נחנקתי מזרם דמעות ולא יכולתי להוציא הגה מפי. עיני כל המסובים לא נשארו יבשות. פתאום פרץ בבהלה לתוך החדר הבחור שעמד לשמירה על הגזוזטרה. „הולכים״ חתכה הצעקה כאיזמל בבשר החי. הוא ראה מרחוק שני צללים מתקרבים לגיטו, סימן שאקציה מתקרבת. תוך רגע היינו כולנו בבונקרים. הפעם היה זה פחד שוא. מאזעקות ותמרונים כאלה יש שקבלנו התקפת לב והיו גם מקרים שאנשים יצאו מדעתם.

למחרת פגשתי בגיטו את ר׳ שלמה דרימר הי״ד, יהודי תלמיד חכם, מזכיר הת״ת. בידו נשא ספר משניות. על שאלתי ענה הוא שהולך הוא אל הקלויז ד׳צ׳ורטקוב במקום שמנין יהודים מתאסף יום יום וכל אחד לומד משניות לעלית נשמתו הוא ואומר קדיש אחרי עצמו. כי מי יגיד קדיש אחרינו אם גזרת כליה נגזרה על עמנו ולא ישאר זכר אחרינו. כל בתי הכנסיות ובתי המדרשות כבר היו חרבים. בשעת האקציות הרסו האוקראינים, החריבו ושרפו את ספרי התורה, הספרים והרהיטים, או השתמשו בהם להסקה ולאריזת סחורות בחנויות. אפילו החלונות הוסרו. עמדתי לפני ה„געלע קלויז״ ברחוב קושנירסקה, מקדש אל נעורי, בית מדרש הישן, ורעדה אחזתני. כאדם חי שעיניו נוקרו הביטו החורים וחלל החלונות ישר לעיני ותבעו את עלבונם. האבך לחורבנך, אם אבך לחורבני, ואם לשניהם יחדו אבך ואספדה ?

בלכתי בשורה מן העבודה סכנתי את נפשי ונכנסתי לחנות אוקראיני לקנות טבק לעשון. החנוני צרר את העלים בדף של גמרא. על הרצפה היו פרושים גוילים של ספר תורה. נזדעזעתי והרגשתי פיק ברכים וכאב הלב. דמעות רותחות בקעו פתאום מעיני על קדשי עמי שנרסמו ברגלים טמאות.

מתיחות עלתה בבית החרושת. אלו לאלו ממלמלים בחשאי „חופרים!״ המלה שלמשמע אזן נהפכו המעים בקרבנו. כלומר, חופרים בורות בבית הקברות היהודי שיהיו מוכנים ליום האקציה. את בשורת זועה זאת הביאו פועלים אריים מה„באודינסט״. באותו יום לא האיצו בנו הנוגשים בעבודה. באו ימי הפקר מבשרי שואה. בעבודה לא נענו הידים כלל וכאילו שותקו והעינים הביטו סביב כחיה מטורפת שנתפסה במלכודת. אף עין אחת לא עצמנו בלילות.

ואשר יגרנו בא לנו. בחדש מאי 1943 בין פסח לשבועות הוקף הגיטו מכל צדדיו. עתה הוקלה עבודת הרוצחים בהרבה שכן שטח הגיטו צומצם ואין מנוס ואין מפלט ממנו. לבצוע הרציחות באו פלוגות גיסטפו מדרוהוביץ׳ לעזרת פלוגות סטרי. המפקדים על השחיטה היו: אוברלייטננט קלארמאן, עבענרכט והיט מסטרי והילדנברנדט, מינקוס, יוסף גבריעל וגרבר מדרוהוביץ׳. התלינים ועוזריהם היו כולם שכורים. הד היריות והפצוץ שהגיע למחננו ריסק חדרי בטן. מה שהתרחש אז בלבנו אין בכחי לתאר. זה עולה על כושר תפיסתו של בשר ודם. באותה שעה עצמה שאנחנו, הפועלים, עבדנו בשביל נצחון גרמניה, במרחק של כמה מאות צעדים מהגיטו פתחה התופת את פיה לבלוע את משפחותינו. כאשר נכנסו הרוצחים למרתפים או לפינה חשודה אחרת, הטו את אזניהם לכתלים לתנועות או לקולות אנשים. ברגעים מתוחים אלה עצרו כל הנחבאים את נשימותיהם. אם מי שהוא השתעל או ילד התחיל לבכות, כיסו אותו בבגדיהם וחנקוהו. הילדים העוללים והיונקים שנמצאו בבתיהם בקומות העליונות לא הורדו למטה דרך המדרגות. הם נסחבו בכח אכזרי מזרועות האמהות, הושלכו דרך החלונות כשגופם וראשיהם הקטנים רוטשו לאבני המדרכה ונרמסו ברגליהם הטמאות של הנאצים והאוקראינים. קירות הבונקרים נותצו ונופצו, מי שלא שמע את קול נהמת החיות הטורפות: „רוס! לאַס!״ מי שלא שמע את קולות העוללים והיונקים המעונים והנהרגים בחוצות, לא ראה פני גיהנום. מאות נורו ברחוב. אלפים הועברו לבית הכנסת הגדול ומשם לבית הסוהר ולבית הקברות לטבח סיטוני. לרוצחים הנאצים היה מובן מאליו שעל מועצת היהודים ושוטריה לקחת חלק פעיל ולעזור בבצוע האקציה. השוטרים היהודים שנרתמו ל„עבודה״ קבלו חלוקים לבנים מיוחדים. עליהם הוטל

להוציא את הגופות מן הבתים, להטעין את ההרוגים ערמות ערמות על העגלות ולהובילן לבית הקברות. לאורך כל הדרך טפטף דם הקרבנות מן העגלות ומאופניהן על אדמת סטרי. היהודים שנשארו עוד לפליטה מן האקציה הזאת, אלה שיד הרוצחים לא השיגה אותם עדיין, שטפו כעבור האקציה את דם אחיהם בחוצות. הפעם לא הובלו הקרבנות למרחקים. אלה שהכינו להם סם ציאנקאלי, כמו ד״ר מלכה ליבוביץ׳ ובנה ד״ר שניר, ד״ר קיצ׳לס ועוד, איבדו את עצמם בבית הסוהר. כאשר הוצאו הקרבנות מבית הסוהר וערומים למחצה עלו על המכוניות שהובילו אותם לבית הקברות, התאסף המון אוקראיני על יד השער לרוות את צמאונם, צמאון דם יהודי. ויכתב זאת לדור אחרון: במוטות עץ מסומרים במסמרים הכו הכלבים האוקראינים את אחינו ואחיותינו על גוויותיהם הערומות בשעה שהובלו להורג. בבית הקברות נשפך באותו יום דמם של 8000 יהודים. פו־לנים הגרים בפרבר העיר פומיארקי הגובל עם חצר בית הקברות סיפרו לי אחרי השחרור, שהם עלו על הגגות להסתכל ברציחות. אחרי שהנאצים עזבו את שדה ההרגה זעה אדמת הקברים בשל ים דמים שרתח בה. במשך כמה ימים לקקו כלבים את הדם מן האדמה.

אחרי האקציה קבלה מועצת היהודים חשבון מהגיסטפו ובו היה מפורט מספר הכדורים שהוצאו בביצוע האקציה. המועצה נתבקשה לשלם בעד הכדורים...

לאחר שחתכו ממנו איברים, הוכשר הגיטו לחסול. נשארו בו רק אלה שהבונקרים שלהם נבנו על ידי אמנים מקצועיים במקומות חבויים שלא עלה אף על דעת הרוצחים לחפש שם ואלה שנצלו רק על פי מקרה. אחרי האקציה האחרונה שלהיקפה לא היה תקדים בדברי ימי ההשמדה, נחלש רצון הנשארים לעמוד על נפשם ואזלת היד לבנות בונקרים לשם הצלה. מה בצע להצליח שוב ולהמלט ממות, אם ממילא יחסלו את הגיטו. הכחות הפיזיים אפסו. יש שמתו מרעב ויגון או ממחלות מידבקות ויש שאיבדו את עצמם. היאוש עבר מן הגיטו אל המחנות. היה ברור שאחרי חסול הגיטו יגיע התור של המחנות. בכדי לקדם את פני הרעה התחלנו במסתרים לבנות בונקרים במחנה עצמו.

בחול המועד פסח 1943 הגיעו לגיטו ארבעה בחורים. הם באו מורשה לסטרי בתעודות אריות מזויפות, אחרי שברחו מן הדליקה וזחלו דרך צנורות הביוב לעבר הארי. הם סיפרו על מעשי גבורה של המורדים שהניפו דגל כחול־לבן בגיטו הבוער והמת־גונן במאבק האחרון. פני אוכלסי הגיטו בסטרי שנ־דמו לשלדי מתים הוארו לשמע מעשי הגבורה. אולם השמחה לא ארכה זמן רב. בעשרה ליולי 1943 התחיל חסול הגיטו. במשך שבועיים הועמדו משמרות של שוטרים אוקראינים מזויינים על כל שערי הגיטו ומבואיו. אלה שעדיין לא כבה בהם הניצוץ האחרון של חפץ לחיים, עזבו את הבונקרים, עלו על העליות, חצבו חורים בקירות מעליה לעליה, סללו להם דרך לרובע הארי והגיעו דרך העליות עד לביתו של פליישר שברחוב רינק פינת צרקיבנה. משם התגנבו בלילה למחנה שלנו לבית הנבלניצקה ברחוב בולכו־בסקה.

בגיטו בעד אש גיהנום פשוטו כמשמעו. הרוצחים הלכו מבית לבית לחפש אחרי קרבנות והח־ריבו את הבתים עד היסוד. במקומות חשודים על בונקרים השליכו פצצות אש או הזרימו מים רבים לתוך המרתפים. מי שלא טבע נקבר חי תחת ער־מות לבנים, אבנים ואבק או נשרף ונחנק בעשן, מי במים ומי באש, מי בחניקה ומי בסקילה. מאחרוני הבונקרים, שנחשבו למצודות נשגבות בבית משה רחנבאום ויחזקאל רדר ברחוב לבובסקה ובבית משה קרון ברחוב ברקה יוסלוביצ׳ה אחד מהם לא נותר. רעם הפיצוצים וטרטור האבטומטים הרעידו את העיר על יסודותיה, כמו קרב. אנחנו במחנה הקשבנו בנשימה עצורה להד כל פצצה שהממה את ראשנו ולכל יריה שמחצה את לבנו.

אחד הבורחים מן הגיטו, יהודי ממחוז סקולה, נחבא בעליית ביתו של יצחק רייך בפינת הגג ודרך סדק בקיר ראה מה שמתרחש בחצר הורי. היהודי הזה הצליח להתחמק דרך חורי העליות אל המחנה וזה אשר מסר לי: הוא ראה את הורי יוצאים מן הבונקר מתוך אפיסת כחות וכמעט נכנסו לדירתם, הופיעו הרוצחים הגרמנים בלוית שוטרים אוקראינים. ההורים הובלו דרך המעקה למטה אל החצר. הגרמני השליך ברובה את הכיפה מראשו של אבא וירה בו. אחר־כך ירה באמא. ינקום ה׳ את דמם. הרוצחים הריקו את כיסי אבא, הוציאו מהם כמה מרקים ואת השעון עם השרשרת. אחריהם באו השוטרים היהודים והטעינו את הגופות על העגלות.

עם חסול הגיטו נשרפה לשכת המועצה היהודית. וחבריה ושוטריה נורו. נשארה רק עגלת המתים עם

הסוסה הצנומה. היא הועברה אל מחננו. שאליו הגיע עתה התור. השרידים האחרונים מן הגיטו שמצאו מקלט אצלנו במחנה, התגוללו מזי־רעב בעליות ובמרתפים. מי שעלה בידו להצטיד בסם ציאנקאלי איבד את עצמו תוך סיפוק שיד הנאצים לא נגעה בו. בנשארים דעך כל זיק של חיים ומתים־חיים התהלכו כצללים. מפקד המחנה שלנו א.ס.א. בעל ביח״ר לזכוכית, אוגוסט שמידט משטוטגרט, הודיע לגיסטפו שאי־לגליים מהגיטו התגנבו למחנה. בבקר לא עבות אחד בהתחלת יולי 1943 לפני עלות השמש. הוחרדנו מיריות פתאומיות במחנה, יריות שהפילו אותנו מעל ערשי הכינים. עד שהספקנו להיודע מה מתרחש ראינו דרך החלונות שאנו מוקפים נאצים ואוקראינים. רעש צעקות וקולות יריה טרפו את הדעת. השוטרים היהודים הבהילו אותנו, במקלות גומי, להתלבש מהר ולרדת אל החצר. מתוך היריות נשמעו קולות מפקדים: „פועלי א.ס.א. בעלי ציון W לעמוד בשורה מיוחדת והשאר בשורה שניה!״

אני עמדתי בשורת פועלי א.ס.א. והדקתי בסיכה את הציון W על חזי, שהעדרו פירושו מות. עיני חיפשו את אשתי וחמותי שהתחבאו בבונקר תחת הגג. מהעליה ומהגג נשמעו יריות. אנשי שופו וגיסטפו טיפסו על הגג וירו אחרי הבורחים שגופותיהם המרוסקות נפלו על ידנו אל החצר. מתחבאים הוצאו מן הארובות ונורו במקום. בעליה התגוננו שני יהודים בסכיניהם. כתוצאה מכך ראיתי בחצר שני נאצים בתחבושת. אלה שניסו לברוח התבוססו בדמם על יד שער המחנה. הממונה על האקציה הזאת היה אוברלייטננט קלארמאן. כתנה פרופה, פניו אדומים כפני חיה פראית צמאת־דם, ראשו גלוי ואקדח אבטומטי בידו. הוא עמד בחצר על מדרגות ונתן פקודות. על ידו עמד אייזיק שטארק, מפקד השוטרים היהודים במחנה. רעם קול הפקודה רצץ את גלגלתי: „למנות 165 בשביל ה„א.ס.א.״ והשאר לשורה שניה!״ לתעודתי היה מספר 164 משמע שאני נמניתי עם החיים. כאשר תעלת הדם הגיעה לשורתי, מששתי את דופקי, את שרירי ואת עיני שמא חולם אני או נמצא בהקיץ על אדמת גיא ההרגה. הרגשתי שהחושים עוזבים אותי. קלארמאן נאם: „אנחנו הוצאנו ממחנכם את חלאת הגיטו שלכלכה את המחנה המיועד אך ורק בשביל העובדים הטובים. עליכם לעבוד ולעבוד ומהיום והלאה מחנכם יהיה טהור!״

שורת האי־לגליים הוטענה על מכונות משא מתוך צעקות ויללות שהדן רועץ את מוחי עת כתבי את השורות האלה. הם הובלו לבית עלמין להורג. אנחנו ה־165 הובלנו לביח״ר לעבודה.

חוסלו המחנות „אלטשטאף״ „ואסערווירטשאפט״ ויתר המחנות הקטנים. עוד שלשה מחנות עבודה נשארו בסטרי: א.ס.א., הערעסבאראקענווערקע ו־ה.ק.פ.

לא היה כבר כל ספק ששלשתם יחוסלו. השאלה היתה רק מי יקדם את מי, ואולי יחוסלו שלשתם בבת אחת? מי ינחש את מזימות הרוצחים? הימים היו ימי פרוזדור למות. בית החרושת שבו עבדתי היה מוקף מדשאות ועצים. מדי עברי נשמתי במלוא הנשימה כדי לספוג לתוכי את ריחם עת ליוני ההרהור מי יודע אם מחר עוד תדרכנה רגלי על האדמה הזאת או תרקבנה בקבר אחים. אני הולך להרקב ואתם העשב והעצים תחיו עוד שנים רבות ואולי עוד תזכו לראות במפלת הרשעים. אחרי העבודה חבקנו דוממים ומיואשים את מוטות העץ שהגדירו בעדנו, אפסה כל תקוה ואפשרות להצלה. לא נשאר רק להאנק דום ולחכות למות. מחוץ לגדר היה הרובע הארי, חיים וחופש. והיה אם חתול או עכבר קפץ ממחננו החוצה, התקנאתי בהם בלבי בשל חופש התנועה. כמה מאושרים הם אלה שלא נדונו למות כמוני ומותר להם לצאת ולבוא ככל אשר ירצו. מעבר לגדר המחנה עברו אנשים זה לעסקו וזה לעבודתו. אלה בחיוך קל ואלה בפנים רציניים הביטו עלינו כמו על איזו הצגה לראוה. קורנסים הכו במוח והלמות פטיש, מדוע לא נדונו הם למות כמוני? מדוע לי אין חופש תנועה כמוהם? למי אני חטאתי?

טפוסים מעולם התחתון, מחלאת מין אדם הגיחו ממאורתם. גנבי יום ושודדי לילה, שוערות חשודות, זונות וכל מיני מנוולים הסתובבו על יד גדר המחנה וממולו. על אף האזהרה לא פחדו לגשת עד לשבכי המוטות של הגדר ולבוא אתנו בדברים. כעורבים היורדים על הפגרים, כן עמדו מסביב למחנה, כולם לדמים יארובו. למי שהיה עוד בגד, שעון, טבעת או חפצי ערך איזה שהם, החליף אצלם בעד צרכי אוכל. לנו ההולכים למות לא היה כל צורך בחפצים. למתים חפשי. היו ביניהם גם „מצילים״ שבאו להציע הטמנה ולעמוד על המקח. יש שהלכו אתם בלילה ושבו אחרי יום או יומים אחרי ששודדו מכל מה שהיה להם, ויש

שלא שבו כלל. הרחמנים האלה הכניסו את הקרבן למרתפם והזמינו לביתם „חבר" שהתחפש לשוטר־חרש גיסטפו בכדי לסחוט פדיון נפש. לכל פינה שאתה פונה מות, מות, מות. הראש נסתחרר והר־גשתי שאני יוצא מדעתי.

הגיע הלילה הכי דרמטי בחיי, ליל 19 ליולי 1943. הרגשתי בפירוש את פעמי מלאך המות המתקרב למחנה. לבי ניבא לי שהשעות הן ספורות. במחנה שלטה אוירה של ערב אקציה מעורבת בדי־מורליזציה והפקרות. הותרה הרצועה. יש ששתו והשתכרו. יש שצחקו צחוק היסטרי או בכו להקלת המתיחות הנוראה המפרכת את הראש והמהפכת את המעים. המחנה על שתי קומותיו וחצרו נהפך לבית משוגעים ממש. מתוך עיני שכני המבוהלות והנ־בוכות ראיתי בבואה של עיני אני. המתיחות העצבנית הגיעה לשיאה. עוד מעט ויפקע הכלי מה פלא שיפקע? מאות אנשים צעירים, בדמי ימיהם. חפים מפשע נסגרו בכלוב מזוהם שהעלה ריח סר־חון ללא נשוא. טפת דמם האחרונה נסחטה בעבודת פרך על לחם צר ומים לחץ. אחרי שמצצו וסחטו את הדם מן הגוף, עומדים עתה לקחת את הנפש. אנחנו הן רק מחכים פה לבואם. כל אחד ממנו רואה אותם בדמיונו... הנה הם באים, הגרמנים! באים כסופה במדיהם הירוקים המגוהצים, פניהם כפני חזירי יער. הנה הקיפו כדרכם את המחנה. מעמידים אותנו בשורה ישרה, כי סדר ומשטר הם אוהבים. הטמאים הנתעבים, סדר אפילו בפני המות האיום. דרך רחובות סטרי יובילו אותנו, דרך הרחובות שלנו ישר אל בית החיים. האדם בדמי ימיו, בעצם רצונו החזק לחיות מובל חי לקברות כצאן לטבח. הוא הולך לבית עולמו במו רגליו ישר לאתר דמתבעין. ברגליו הוא נושא את גופו ואת נפשו ישר הבורה! שם נתפשט, נתפשט בפעם האחרונה. נצעד על הקרש העשוי כמקפצה מעל הבור. את צעדנו האחרון נצעד. אני רק אחת אשאל, מאת ה' אותו אבקש. זאת תהיה בקשתי האחרונה, שהכדור יקלע לתוך המוח או הגב ופטור. באם אפול הבורה פצוע, ספק חי ספק מת, הג־סיסה תמשך לאין סוף עד שיערם עלי משא כבד של הגופות ורק אז אחנק...

פתאום התעוררתי כמו מתוך קדחת, מחשבותי נפ־סקו על ידי מנגינת טנגו שהגיעה מעבר לגדר. במרחק של רק עשר פסיעות היו החדרים מוארים חגיגית, קולות צוהלים וצחוק מעורב בנגינה הגיעו לאזני. דרך החלון ראיתי את הזוגות הרוקדים. ממזרי אוקראינה הארורים צוהלים ויוצאים במחול עת המות עלה בחלוננו. הר־עמים בשמים לא הכו בהם והארץ לא פתחה את פיה לבלעם. בבית העלמין בורות מחכים לקלוט את גופו־תינו. הרגשתי שהגיעה שעת משבר שיש בה משום הכרעה. חיים או מות! השתדלתי עד כמה שיכולתי לרכז את מחשבותי מסביב לנקודה אחת. יהיה מה שיהיה, לנו אין מה להפסיד. לברוח צריך הלילה, מחר יכול להיות מאוחר. אשתי היקרה שתמיד עמדה לימיני בשעות מאבק ומבחן קשות, עמדה על ידי רועדת, מיואשת ושותקת. היא ניחשה את מחשבותי ואת הסער המתחולל בקרבי ברגעי הכרעה אלה. לשאלתי ענתה שגם היא חושבת שבא הקץ. החלטנו לצאת הלילה מן המחנה. היציאה בעיר היתה מותרת בשעת חרום זו רק עד שעה תשע, וליהודי הלא צפוי כדור אף ביום על יציאה מחוץ למחנה. אולם מי שחושב על בריחה עליו למחוק מזכרונו את המלה סכנה. שקלתי בדעתי את שתי הסכנות, להשאר או לברוח. הרא־שונה הכריעה. בחצות הלילה עזבנו את המחנה. רק מהד צעדינו אנו פרחה הנשמה ונעצרה הנשימה. כאשר הגענו אל מחוץ לעיר ונכנסנו לרפת עזובה, היינו שטופים זעה קרה שפרצה מבעד לבגדינו. אני משער שזעה כזאת אדם מעלה רק פעם אחת, בעת הגסיסה, עת נשמתו נפרדת מן הגוף. הסכנות וההרפתקאות שעדו עלינו מאותו הלילה, עד יום השחרור בשמונה לאוגוסט, 1944, לא כאן המקום לתאר. זה אף לא ניתן לתאר.

בעשרים ליולי 1943, בבקר, חמש שעות אחרי ש־עזבנו את המחנה, חסלו הרוצחים את כל פועלי א.ס.א. המסומנים באות W רובם נורו בחצר המחנה והשאר בבית העלמין. אחרי האקציה באו מכבי־אש העירוניים לשטוף מדם יהודי את חצר המחנה ואת הרחובות הסמו־כים לה. כעבור כמה ימים חסלו את המחנה „הערר־עסבאראקענווערקע" הגדול בעיר. הרבה בחורים טר־בים נספו במחנה זה. המסכנים נדברו ביניהם שאחד יתן סימן בדרך שיובילו אותם ואז כולם יתפזרו ויב־רחו. כאשר אך נגשו לשער בית הסוהר, נתן הירש פינ־קלשטיין מסלובודקה סימן בצעקה. רובם התפזרו וברחו בן רגע, רבים נורו במקום והשאר — בבית עלמין. רק יחידים נצלו. בו ביום חוסל גם מחנה ה.ק.פ. הרוצחים התנפלו עליו בבוקר ואלה שלא הספיקו להתלבש מהר נורו במטותיהם. ביניהם היה גיסי היקר הצעיר יוסף לאנדא הי"ד.

העיר סטרי היתה יודנריין.

בשמיני לאוגוסט 1944, ביום כיבוש סטרי על

ידי הצבא האדום, הייתי בין היהודים הראשונים בעיר. אוקראינים שראו אותי, עיניהם יצאו מחו־ריהן והם הצטלבו. קראתי בעיניהם את התמהון על הנס של תחית המתים. ביום הגדול של השחרור עת רעם התותחים זעזע את העיר, הלכו כמה יהו־דים לבית הקברות לבקר ביקור אחרון את אחינו הקדושים. מה נורא היה המחזה! האדמה הקדושה היתה למרמס בהמות, עליה עלו קוץ ושמיר, הגדר היתה הרוסה, במצבות השתמשו הברברים הגרמנים לסלילת דרכים, בשבילים התגלגלו שברי גולגלות ועצמות שלדים. חפרנו להם קבר והבאנו אותם לקבר ישראל.

רגלי הובילוני לחורבות הגיטו. בכי הנשמות הערטילאיות שרחפו סביבי חודר לאזני עת כתיבת השורות האלה. גדול מאד הכאב...

סיום

אלה תולדות חורבן סטרי. שם חבלתני אמי, ברחובותיך התהלכתי בימי ילדותי, בלילות חורף, במנורת שמן בידי, כאשר שבנו מן החדר. בין כותלי בתי־המדרש שלך גדלתי, שם אבא הסתיר את ראשי תחת טליתו בשעת ברכת כהנים, שם הוכנסתי לעול מצוות, דרך מבואותיך רצתי לסליחות בבקרי אלול הצוננים לדפוק על שערי דמעות, שם קישטתי את הסוכה בנוי, מעשה ידי להתפאר, אמרתי הלל בשעת אפית מצה שמורה בערבי פסחים. על אד־מתך רקמתי את חלומות נעורי, את חלום שיבת ציון, על אדמתך גדלתי והייתי לאיש. סטרי! אני הגבר שעלה בגורלי לראותך גם בשלוותך וגם בחורבנך, גם ביפיך וגם בנוולותך, כאשר צר ואויב פרש את ידו הטמאה על מחמדיך, אכל את יעקב והחריב את נוהו. נדמו קולות התפילות מבקיעי שח־קים מבתי כנסיותיך. נדם הניגון הנוגה והמתוק, ניגונה של תורה מבתי המדרש שלך, נדמו קולות התינוקות של בית רבן, פסקה המחלוקת בין החסידים ופסק ריב המפלגות. אף נכרת היהודי משוקיך, ברגבי עפרך נקלטו קליטת עולמים. בניך יצאוך ונסתם הגולל לעד על יהודי קהילתך. אוכל הסנה. על קבריך וחורבותיך, חורבות עץ ואבן, שיירי גוילים נשרפים ואותיות פורחות, ספגתי לתוכי את הרוח הקדושה של הנשמות המ־פרפרות בחלל הגיטו הנרחב. ספגתי לתוכי את אנקת אחינו ואחיותינו, את אנקת עוללים ויונקים המעונים והנהרגים התובעים לנקום את נקמת דמם, את נקמת הקהילה הקדושה סטרי, שמסרה את נפשה על קידוש השם.

והיה כאשר עזבתי את חורבות הגיטו, הסבתי את פני בתפילה: גרמניה, אשרי, שישלם לך את גמולך שגמלת לנו. אשרי, שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע. מי יתן, ואזכה אני להיות בין המנפצים. מי יתן ורגלי תעמודנה בתוך דמם וארחץ בדם הרשעים כאשר הם רחצו בדמנו.

מעולם יקר היה לנו זכרו של נפטר. אחריו למדנו משניות, למדנו את הפרק „יש מעלין" במסכת מקואות, שיש בו משום סגולה לעלית נשמה, אמרנו קדיש, ערכנו הילולות לשם שתיה לחיים לעלית הנשמה, הדלקנו נרות, השתטחנו על קבר הנפטר להתפלל תפילה מ„מעבר יבוק". חילקנו צדקה ואפינו חלות לחלקן לעניים לעלית נשמה של הנפטר. כל זה היינו עושים לזכרו של יחיד. מה דמות נערוך לזכרם של הרוגי מלכות, ובתוכם הקהילה הקדושה סטרי בת 12000 נפש, אנשים, נשים וטף, שנהרגו, נשרפו, נטבעו ונחנקו באדי־רעל ובמשרפות כבשנים.

יהיו הדפים האלה נר לזכרם הקדוש, שיהיה צרור לעולם בצרור חיינו, וימסרו מדור לדור את צואתם האחרונה הקוראת לנקום את נקמת דמם. מצבה לזכר הקדושים, שעלו במעלת קדושים וטהורים.

סטרי של מטה נחרבה בידי נאצים טמאים בשנת ה־תש״ג. סטרי של מעלה חיה תחיה בזכ־רוננו עד אחרון יומנו.

מי יתן אפו ויכתבון מלי,
מי יתן בספר ויחקו:
בעט ברזל ועופרת
לעד בצור יחצבון:
ואני ידעתי גואלי חי
ואחרון על עפר יקום:

(איוב י״ט)

ברוקלין, מנחם־אב ה־תשי״ד
למלאות י״א שנים לחורבן ק״ק סטרי.

יצחק נוסנבלט

חורבנה של קהילת סטרי

לזכר משפחתי היקרה שניספתה
בחורבנה של קהילת סטרי

1

ב־22 ביוני 1941 התקיפה גרמניה הנאצית בהתקפת־פתע את רוסיה. הצבא האדום הופתע על־ידי ההתקפות וההפצצות ונסוג בבהלה לאורך כל הגבול הרוסי־גרמני. כבר בימיו הראשונים כבש הפולש הנאצי שטחים נרחבים והחל חודר לפנים רוסיה.

סטרי נכבשה ב־2 ביולי 1941. עם כיבוש העיר בידי הנאצים החלה תקופת אימים וחרדה, ימי רדיפות ונגישות ליהודי העיר. עוד לפני פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה פשטו בקרב יהודי סטרי שמועות מעורפלות על מעשי זועה של הגרמנים והרג רב שעשו ביהודי מערב־פולין, שנכבשה על־ידי הנאצים בשנת 1939.

מיד לאחר היכנסם לעיר הפעילו הנאצים את המנגנון לבצוע שלטון אימים ביחס לאוכלוסיה היהודית. בזמן הראשון היתה הנהלת העיר נתונה ביד הצבא. כבר בפקודות הראשונות, שהוציא מפקד המחוז נתגלתה הכונה הזדונית להפלות את היהודים לרעה. היהודים נדרשו לבחור במועצה יהודית (Judenrat) מנציגי הציבור היהודי. על המועצה הוטל התפקיד לערוך רישום האוכלוסיה היהודית, לפתוח משרדי עבודה ולס־פק יום יום יוהדים לעבודות קשות ומפרכות. המועצה נתחייבה לעמוד לרשות השלטון הנאצי בעיר ולשרת את צרכי המנגנון שלו. חברי ה„יודנרט" היו: אוסקר הוטרר, יושב־ראש והעורך־דין מישל, סגנו.

ליד מועצת היהודים הוקמה משטרה יהודית „אורדנונגסדינסט", שהיתה בידי הנאצים אחד המכשי־רים להשמדת היהודים. המשטרה היהודית היתה נאלצת לשתף פעולה עם השלטון הנאצי, ביחוד בזמן ה„אקציות" הידועות לשמצה ולזועה, לעסוק בהחרמת רכוש יהודי וחפצי ערך בשביל הגרמנים. בין השוטרים היהודים היו גם כאלה, שידם קשתה על האוכלוסיה היהודית והם היו שנואים על יהודי העיר. משום כך מן הראוי להזכיר לשבח קבוצת השוטרים במשטרה, שניצלו את מעמדם להגנה ולהצלת יהודים מפני הנוגש הנאצי. ביניהם היו הייבר, בעלה של מניה שטרן, גולדברג, מורה לשעבר, ואחרים. גם עורך־הדין שלום גולדברג מסטרי, שבזמן הכיבוש הנאצי היה בלבוב נמנה עם אותם יחידים במשטרה היהודית בלבוב שעשו למען הצלת יהודים. בהמשך הזמן לא יכול להשלים עם תפקי־דו במשטרה, ברח והסתתר בגיטו לבוב. בשלב הסופי של חיסול גיטו לבוב נגשו הנאצים לפוצץ את הבונקרים ומאחד מהם, שבו הסתתר גם שלום גולדברג, פתחו היהודים באש רובים ואקדחים והפילו מספר גרמנים. בקרב זה נפלו כל יושבי הבונקר עם נשק בידם וביניהם גם שלום גולדברג.

אולם גם סופם של השוטרים היהודים היה מר: הפרס בעד נאמנותם לנאצים היה, שהוצאו להורג בין האחרונים ביום חיסול גיטו סטרי ב־3 ליולי 1943.

2

ימי השלטון הצבאי בסטרי לא ארכו זמן רב. לאחר התקדמות הצבא הגרמני ברוסיה בא במקומו „שלטון" אזרחי וגזרות חדשות ניתכו על היהודים. בתוקף הגזרות הוגבל חופש התנועה של היהודים וכל הגברים מגיל 12 עד 60 נצטוו להרשם במשרדי עבודה לעבודת כפיה. כמו כן חויבו כל היהודים, גברים ונשים, מגיל 10 ומעלה, לענוד על הזרוע הימנית סרט ועליו מגן־דוד. המשתמטים מענידת הסרט היו צפויים לעונשים כבדים ואף לעונש מות.

המוני יהודים החלו צובאים על משרדי העבודה בכדי להרשם ולהשיג פנקס־עבודה, שהפך אותם לעבדים ועלול היה, כביכול, להצילם ממות בעת צרה. בשעות הבוקר המוקדמות נראו ברחובות העיר גדודים של עובדי כפיה יהודים, לבושי בלויי־סחבות, כשעצב קודר נשקף מעיניהם. הם הובאו למחנות עבודה, תחת משמר המשטרה היהודית.

היו כאלה, שלא השלימו עם הגזרה של עבודת הכפיה המפרכת את הגוף והמשפילה את כבוד האדם. הם ויתרו על פנקס עבודה והסתתרו במרתפים ובבונ־

קרים, והיו, שברחו אל היערות והצטרפו לגדודי הפר־טיזנים, שהתחילו להתארגן ולהלחם בגרמנים. יאוש, דיכאון ופחד השתררו בקרב האוכלוסיה היהודית. הרחובות נתרוקנו מעוברים ושבים יהודים. נראו רק ילדים בודדים, נשים הנחפזות לקניות וזקנים, תשושי כוח ההולכים לקופת חולים של המועצה היהודית.

המועצה היהודית פתחה מספר חנויות, שבהם סיפקו לאוכלוסיה היהודית מנות מזון דלות, מאה גרם לחם לנפש ליום. לא היה בהן, במנות רעב אלו, כדי לקיים נפש חיה. בית החולים היהודי נתמלא חולים ולא יכול להכיל את כל החולים, שמספרם הלך וגדל מפאת הרעב, תנאי הדיור האיומים וחוסר תרופות. הרופאים היהודים עשו מאמצים בכדי להציל את האומ־ללים, אולם קצרה ידם מלהושיע. לאחר הקמת הגטו, כשנדחקו שתים שלוש משפחות בחדר אחד, רבו מקרי מחלה מסוכנים. המתים הובאו לקבורה בלילות, קרו־ביהם וידידיהם לא הורשו ללוותם ולחלוק להם את הכבוד האחרון.

מהיהודים נשללו לא רק כל הזכויות האזרחיות, אלא הם הוצאו מחוץ לחוק, הופקרו למעשה לנאצים ולעוזריהם האוקראינים והפולנים. כל המתעלל בהם, שודד ואף רוצה אותם, לא נתבע לדין. ניתנה רשות למשחיתים ולסדיסטים למיניהם והם הרבו להשתמש בה. הושפל כבודם האישי והלאומי של יהודי סטרי, עסקיהם נלקחו מהם, החנויות נסגרו והסחורות נשדדו, בתי הספר נסגרו והתלמידים פוזרו, בתי חרושת החרמו וכל הפקידים פוטרו. פעולות המוסדות הצבוריים הופסקו.

האוכלוסיה האוקראינית קיבלה את הפולש הנאצי בשמחה ובהתלהבות, בראותם בצבא הנאצי גואלם מידי הכובש הסוביטי, ואשר הבטיח להעניק להם עצמאות מדינית במזרח גליציה („זפדניה אוקראינה"). הלאומנים האוקראינים, שנרדפו על ידי השלטון הסוביטי בזמן כיבושה של מזרח גליציה על־ידי הצבא האדום, שפכו, לאחר נסיגת הצבא האדום, את זעמם על היהודים, מפני שראו בהם אוהדי השלטון הסוביטי.

האוקראינים החלו בטבח המוני של יהודים יושבי כפרים ובעלי חוות יהודים בסביבות סטרי ושדדו את רכושם. כל הרציחות בוצעו בהסכמתם ובעידודם של הגרמנים. יהודי כפר בודדים, שהצליחו להמלט מה־שחיטה הגיעו העירה והודיעו ליהודי סטרי על הרצח ההמוני של יהודי הכפרים הסמוכים לעיר, בידי האי־כרים האוקראינים.

מאחר והתקפת הגרמנים של רוסיה באה במפתיע ונסיגת הצבא האדום בוצעה בחיפזון ובבהלה, לא יכלו רבים מיהודי סטרי, שלא נמצאו בימי פרוץ המל־חמה בין גרמניה ורוסיה בסטרי, לשוב לבתיהם. באין ברירה נאלצו יהודים רבים לשים נפשם בכפם ולשוב, רובם מלבוב, ברגל הביתה. רבים מהם נרצחו בדרך בידי חוליגנים אוקראינים, שהתעללו בקרבנותיהם בצורה אכזרית, שקשה להעלותה על הניר.

3

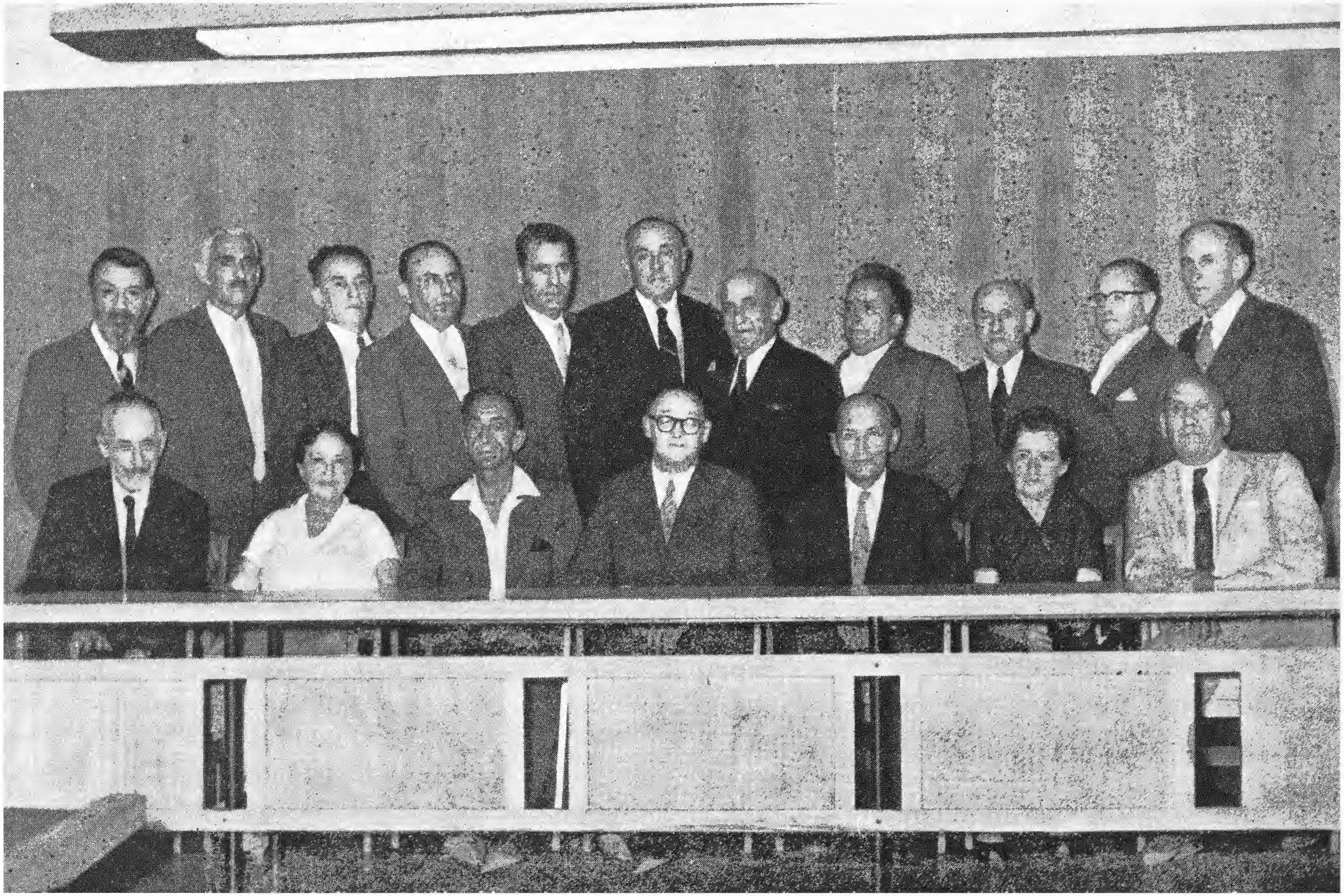
לאחר התעללות דמים של הרוצחים האוקראינים ביהודים, החליטו הנאצים לרסנם. האוקראינים נצטוו לפעול רק בפקודת השלטונות הנאציים.

אחרי חיסולם הפיזי של יהודי הכפרים ויהודים עוברי אורח בדרכים, החל לפעול בעיר שלטון הדמים של הנאצים. הנאצים לא התקשו במציאת עילה לפתיחת ההשמדה ההמונית. לאחר נסיגת הצבא האדום מסטרי, נמצאו בתעלת הביוב, שבחצר בית הכלא, גוויות אסירים שהוחזקו בכלא. פשטה שמועה, שהאסירים נורו ונהרגו על־ידי אנשי נ.ק.וו.ד. (המשטרה החשאית הרוסית) וגוויותיהם נזרקו לתעלה, כדי לטשטש את עקבות הרצח. בין האסירים היו אוקראינים, פולנים וגם עסקנים יהודים. כתגובה לגילוי הגוויות האלה, נתארגנה הפגנה רבתי, בעיקר של האוכלוסיה האוקראינית, נגד מעשה הזוועה של השלטון הסוביטי בסטרי. בהפגנה השתפו אלפי תושבי העיר ואיכרים אוקראינים שזרמו באלפיהם מהכפרים הסמוכים לעיר.

להרוגים נערכה לויה המונית ויום לויה זו היה ליהודי סטרי ליום פורענות.

מהבוקר השכם החלו קבוצות קבוצות של בריונים אוקראינים להתפרע ולהשתולל בחוצות העיר. פרצו לבתי יהודים, הוציאו את הדיירים, הכום באכזריות והובילו אותם לבית הקברות הנוצרי, בכדי שיחפרו קברים לנרצחים שיובאו בלויה ההמונית. היהודים, שהובאו לבית הקברות, הוכו עד זוב דם. נדמה היה, כי יחד עם גוויות האסירים ייקברו גם הם, ואולי ייקברו חיים, והיה יסוד לחרדה כזאת, כי בימים ההם קרו גם מקרים כאלה.

גם אני נמצאתי בקבוצת היהודים שהובלה לבית הקברות. בית הקברות הנוצרי נמצא במרחק של כשלו־שה ק"מ מהעיר. כשהגענו לבית הקברות הועמדנו

הועד המרכזי של ארגון עולי סטרי בישראל 1960—1961 — צענטראַלער קאָמיטעט פון דער סטריער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל
יושבים מימין לשמאל: מ. קז, ש. ווייס, ד״ר נ. קודיש, א. רוטפלד, ש. רוזנברג, ד״ר עדה בר־לב, ל. פיקהולץ.
עומדים מימין לשמאל: י. לוסטיג, מגר. י. נוסנבלט, מ. חייס, מ. ווגנר, ש. פרייס, מגר. י. חלדמן, י. גרטנברג, י. פיקהולץ, ד״ר מ. בר־לב, קוגל, י. בוימל.

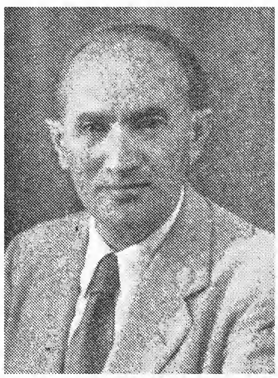
הועד להוצאת „ספר סטרי"

שמעון רוזנברג

אביגדור רוטפלד

ד"ר נתן קודיש

ד"ר עדה בר־לב (קליין)

מאיר קז

כולנו לאורך הגדר. הרוב בינינו היה בטוח, כי בעוד רגעים מספר יוציאו את כולנו להורג. ברגלים כושלות כשהשיניים נוקשות זו לזו, אחוזי פחד מות, חיכינו לרגע הגורלי האיום. אולם כאשר רגעי הסיוט נתמשכו לאין סוף, נתברר לי, כי הובאנו לבית הקברות לשם כריית קברים. היהודים נרגעו במקצת, ואכן ניתנה פקודה לקחת כלי חפירה ולכרות קבר, שארכו היה 5 מ׳, רוחבו 3 ועומקו 1 מ׳.

היה זה ביום יולי לוהט, קילוחי זעה ניגרו מעל פנינו, הוכרחנו לחפור שעות, ללא הפסק וללא מנוחה של דקות ספורות, המפסיק או המאיט את עבודתו הוכה בקתות רובים ובמגלבים מסומרים. לפנות ערב שוחררנו. שבורים ורצוצים בגוף ובנפש, חזרנו הביתה אפופי הרגשה שניצלנו ממות. אמנם נצטוינו לחזור למחרת לעבודה, אבל אף אחד מהקבוצה לא נשמע לפקודה.

גדולה היתה שמחתנו כשחזרנו הביתה שלמים ומצאנו גם את בני משפחתנו שלמים וחיים. אכן, שמחה זו חלפה מהר ומקומה ירשו דכאון ופחד. במוחנו ניקרה המחשבה: מה ילד יום המחרת?

4

אחרי מקרים בודדים של התעללות ורצח, לא אחרו לבוא מקרים טראגיים יותר. בחודש יולי 1941 נפוצה בעיר שמועה, כי הגסטפו עורכת רשימה של חברי המפלגה הקומוניסטית, כביכול, על מנת להוציאם להורג. לפי רשימה זו נתפסו שנים־עשר יהודים והוצאו להורג בכפר גרבובצה, הסמוך לעיר. הרצח הזה של שנים עשר היהודים, קומוניסטים כביכול, היה צריך לשמש אות אזהרה ליהודים על תמיכתם במשטר הקומוניסטי. שוטרי הגסטפו תפסו גם קבוצת יהודים והובילו אותם לגרבובצה למען יחפרו קבר משותף לשנים־עשר היהודים שעמדו לרצחם.

בין הקוברים היה גם אחי דוד ז״ל. בשובו סיפר לנו פרטים מסמרי שער על מעשה זועה זה. היהודים חפרו קברים כשהם סופגים מכות וצליפות אכזריות מקתות רובים ובמגלבים. לאחר כריית הקבר נצטוו החופרים להתרחק מהקבר, להשתטח על האדמה ולא להביט אחורנית. כעבור כמה דקות נשמעו יריות ממקלע ונשתררה דממה. הקוברים נצטוו לקום ולקבור את שנים עשר ההרוגים. מראה המומתים היה מזעזע. היהודים הקוברים השתדלו לקבור את אחיהם כדין. בין הנרצחים היו: פריימן הבן מרחוב לבובסקה; דונקל, סוחר נודע בעירנו; שצקר (בעלה של קרונשטין); המהנדס שטייר־מרק, רינגל — פקיד בכיר בעירית סטרי, שצ׳רסקי (מומר) גם הוא פקיד בעיריה. רק פריימן היה חשוד בהשתייכות למפלגה הקומוניסטית. שאר ההרוגים לא היו מעולם קומוניסטים ולא היה להם קשר כלשהו עם המפלגה הקומוניסטית.

טבח המוני של אלף יהודי סטרי

לאחר מעשי אלימות ברבריים ורצח יחידים וקבוצות, בא שלב נוסף בהשמדת יהודי סטרי, והוא, הרג רב של אלף יהודים. היה זה בליל זוועות של אחד בספטמבר 1941. שום בן־אדם לא היה יכול להעלות על הדעת, שיכול לקרות מה שקרה וכי הגרמנים ועוזריהם יבצעו רצח שפל וברברי באנשים נשים וטף, חפים מפשע.

באותו ליל אימים, בשעה שהאוכלוסיה היתה שקועה בתרדמה, יצאו מאות שוטרים גרמנים, אוקראינים ואנשי גסטפו, מזויינים מכף רגל עד ראש, לבצע את הרצח בדם קר שתוכנן לכל פרטיו. באכזריות רבה, תוך התעללות וללא זיק של רחמים, הוצאו הגברים הנשים והילדים ממיטותיהם. היהודים טרם הבינו, שיש צורך להכין בונקרים ומחבואים. לפני כליאתם בבית הכלא ברחוב טריבונלסקה הוחזקו מאות האסירים במשך יממה בחצר המשטרה האוקראינית ברחוב בטורגו ורבים מהם עונו שם עינויי־מות. בבית הכלא שמרו על היהודים בעיקר שוטרים אוקראינים. אחדים מהיהודים האסורים הצליחו להשתחרר תמורת שוחד ואלה סיפרו על עינויים קשים, שבהם עונו היהודים בתאי בית הכלא. בשעות הלילה היו השוטרים האוקראינים פורצים במפתיע לתאי האסירים, מכים אותם באכזריות וגם הורגים בהם. למוכים ולפצועים לא הוגשה שום עזרה רפואית ורבים מתו מפצעיהם. הנרצחים נקברו בשטח בית הכלא. אחרי שבעת ימי התעללות ועינויים הובלו כל היהודים האסורים בכיוון בלתי ידוע. השוטרים האוקראינים, שחזרו באותו היום בערב, גילו את מקום הטבח של האומללים, והוא היער ליד הכפר רילוב (הולובוטוב), הרחוק 5 ק״מ מהעיר. הם סיפרו גם על מחזות מחרידים ומזעזעים, שהתחוללו בעת הוצאת האנשים להורג. בין הקרבנות שנספו בהשמדת אלף היהודים, אשר שמותיהם נשתמרו בזכרוני היו: עורך־הדין רוזנברג, עורך־הדין מילק שפיגל, איזיק הובל, האחים צייזלר (יוסף והשיו), דונק זנדברג, אירקה אלנר, שמואל בראונר, סוניה רייכמן, דוד נוסנ־

בלט, משה קרון, יעקב בר, מניה וולקר, הרמן זולדן, אוסקר ריינר.

עבדתי כפועל במפעל „שטרסנבאואמט" בסלילת כבישים ונקלעתי במקרה לכפר רילוב. גביתי עדות מפי האיכרים שאישרו את תיאור הרצח האכזרי ע"י השוטרים האוקראינים. רציתי לגשת למקום, בו נרצחו אחי האומללים, אולם הזהירוני, כי כל הניגש לקבר צפוי לעונש מות.

תיחום הרובע היהודי בסטרי

לאחר המאורע האיום של 1 בספטמבר 1941 ועד 1 לספטמבר 1942 באו על יהודי סטרי ימים קשים מאד. לכאורה השתרר בעיר שקט יחסי. עדיין מותר היה ליהודים לגור בכל רחובות העיר, לצאת ולנוע תוך חופש מוגבל. באוקטובר־נובמבר 1941 נצטוו היהודים לעזוב את הרחובות הראשיים ולהצטופף בדירות הבתים של הרובע היהודי. שתים שלוש משפחות נאלצו לגור בחדר אחד בתנאים בלתי אנושיים. בתיחום הרובע ראו היהודים סימן המבשר אסון. כל החנויות, העסקים והמפעלים של היהודים נסגרו והוחרמו. היהודים נדרשו, בפקודת השלטון, למסור לצבא הגרמני את פרוותיהם והמשתמט ממלוי פקודה זו — יומת. חלק ניכר של יהודים לא רצה לסכן את חייו ומסר את הפרוות בהתאם לפקודה. היו גם יהודים, אשר סרבו למלא את „פקודת ברלין" והחביאו את פרוותיהם. נחרת בזכרוני מקרה אחד של הוצאה להורג של אשה אחת בשם קרנר, מהרינק, „בעוון" אי־מסירת הפרווה. גם לי היה צפוי עונש מות בגלל „פשע" כזה, אולם ברגע האחרון ניצלתי.

אחרי גזרת הפרוות, נגזרה על יהודי סטרי גזרת רהיטי בית. כל יהודי, שהיו לו רהיטים הראוים לשימוש, נתחייב למסור אותם לשלטונות הנאציים, ששלחו את הרהיטים הנאים למשפחותיהם בגרמניה. המסרבים למסור את הרהיטים הוכו מכות רצח.

האקציות

כל השוד והגזל, כל הרדיפות והנגישות של המשטר הנאצי לא הביאו את היהודים עד סף היאוש ולא גזלו מהם את התקוה להצלה. הם מסרו את כל רכושם וכספם ובלבד שיוכלו להציל את נפשם. אולם תקוותיהם לא נתקיימו, והמאורעות שהתרחשו, הביאו עליהם כליה ורובם ככולם מתו מות קדושים.

החל מחודש ספטמבר 1942 פתחו הנאצים בהשמדה שיטתית ומתוכננת של יהודי סטרי. ההשמדה בוצעה בקפדנות, בדייקנות ובאכזריות והביאה לחיסולה של יהדות סטרי. בתקופה הראשונה ידעו היהודים על כל אקציה העומדת לבוא. לפני כל אקציה היו מופיעים נציגי הגסטפו המחוזי ונתנו הוראות למועצה היהודית ולכל אלה שהיו צריכים להשתתף בפועל באקציה. השמועה על כך פשטה במהירות הבזק והאוכלוסיה היהודית התחבאה בבונקרים וירדה למרתפים. היו מקרים, אמנם נדירים, שהמועצה היהודית הצליחה תמורת שוחד רב, לדחות לזמן מה את בצועה של אקציה מסוימת.

האקציה הראשונה

בערב, ב־31 לאוגוסט 1942, נפוצה שמועה, כי למחרת עומדים הגרמנים ועוזריהם לבצע אקציה בעירנו. מיד התרוקן הרובע היהודי מתושביו, חלק מהם ברח למכריהם הנוצרים, שהחביאום לזמן ה„מבצע", רובם ירדו למרתפים ולבונקרים או הסתתרו בעליות כדי להציל את נפשם. פחד מות השתרר ברובע היהודי. בשעה שתים עשרה בלילה הוקף הרובע היהודי (הגטו הוקם בתקופה מאוחרת יותר) על ידי כל מיני פלוגות רוצחים רשמיים, כגון: הגסטפו, השופו, (שוצפוליציי), המשטרה האוקראינית, איגודי הנוער האוקראיני. על המשטרה היהודית הוטל תפקיד של שמירה בזמן האקציה. מזוינים ברובים מכודנים ורמונים, חמושי קובעי פלדה, בליווי כלבי גישוש, עמדו כולם להתנפל על היהודים, חסרי הגנה וישע, שהסתתרו במחבואיהם. השכם בבוקר נורו מספר יריות, ששימשו אות להתחלת האקציה. כפראים, צמאי דם הגיחו הרוצחים הנאצים ועוזריהם מעמדותיהם, פרצו את שערי הרובע בכוח והתחילו בהרס הדירות והרהיטים. החולים והזקנים, שנמצאו במיטותיהם נורו במקום. הרוצחים חיפשו מסתתרים מתחת לרצפות, אחר כך ירדו למרתפים ולבונקרים ולקול קריאות גסות „יודן ראוס" הוציאו מהם את המתחבאים, כשאימת המות שפוכה על פני האומללים שנתגלו. היהודים, שהוצאו מהרובע, רוכזו ברחוב השוק. חלק מהם נהרג באחד היערות הסמוך לעיר, חלק — בבית הקברות היהודי, ויתרם הובל לתאי־הגאזים שבמחנה השמדה בבלזץ.

האקציה הזאת, שנקראה בפי יהודי סטרי — הראשונה, נמשכה שלושה ימים ושלושה לילות, מאחד לספטמבר 1942 עד לשלושה בו, ובה הושמדו חמשת אלפים מיהודי סטרי. כפי שספרו עדי ראיה, מתו רבים מאלה שהובלו בקרונות לתאי הגאזים, בדרך, משרב ומצמא. האוכלוסיה האוקראינית וגם הפולנית הסתכלה

מחלונות דירותיהם בשמחה גלויה לאידם של היהודים, שהובלו דרך הרחובות לקרונות המות. אף כי בין המגורשים היו שכניהם הותיקים, הם גם לא התביישו לנצל את האסון שפגע ביהודים, לטובתם, ושדדו את הבגדים, הלבנים והכלים, שנשארו בדירות היהודים. ראיתי את המחזה המחפיר הזה במו עיני.

ואלה שמות הקרבנות שניספו באקציה הראשונה כפי שנחרתו בזכרוני ובזכרונם של מספר אנשים, שמפיהם רשמתים: שוסטר זיידע, ד"ר נתן שכטר עם בני משפחתו, משפחת אוסטריינג, אברהם (בוצ'יע) אפפלגרין עם בני משפחתו, עו"ד מרק הורביץ, עו"ד זלינגר, פרופ' זיינפלד, בנימין נוסנבלט, פסיה יוזפסברג עם בתה ייטה, רייכמן גניה עם בתה חיה ושני ילדיה, אפפלגרין (סוחר נעלים) עם בני משפחתו, ישראל נוסנבלט עם בנו מרדכי, האלמנה אפפלגרין עם בתה טילדה, אשת עו"ד פיכמן ובנם הבכור לולק, משה בר עם בני משפחתו (ארבע נפשות), עו"ד שינפלד עם אשתו, האחים רובינזון, קרמר עם בנו המהנדס, קלינגר חייקה עם אמה, ד"ר הרשטין דורה עם הוריה, עו"ד וויס, רוזנברג פייבל עם בני משפחתו (חמש נפשות), פרוכטר הנדל עם בנה אהרן, בוכוולטר עם בני משפחתו, (שלוש נפשות) פרוכטר אייזיק עם בני משפחתו, עו"ד לייב פילץ עם אשתו והוריו, (ארבע נפשות) מקס הורוביץ (מורה), לרנר (מורה) עם בני משפחתו (שלוש נפשות), גיסו, רוזנצווייג (מורה), ד"ר הרמן אונגר עם אשתו (מורים), הירשנהורן קובה (מורה), בבקו אונגר (מורה), חוה ווילטיר (מורה).

האקציה השניה

לא ארכו הימים ובאה האקציה השניה ב־17—18 באוקטובר 1942, ששה שבועות אחרי האקציה הראשונה. בין שתי האקציות העסיקה את היהודים שנשארו בחיים, שאלה אחת: מי יוסע ראשון לבלזץ ומי אחרון? כל האקציות בוצעו לפי תכנית אחת. ב 16 באוקטובר 1942 בערב נודע, כי אנשי הגסטפו האזורי מלבוב הופיעו בסטרי וביקרו במועצה היהודית. ברובע היהודי החלו מתלחשים, כי משהו עומד להתרחש. רחובות העיר שוב התרוקנו ובהלה גדולה אחזה את תושבי הרובע היהודי.

בשעה ארבע לפנות בוקר נשמעו פתאום יריות וכנופיות „ציידי" יהודים פרצו בהסתערות לבתים. היינו חבויים בעלית הגג. השתתקנו ודומית־מות השתררה בעלייתנו. אף הילדים והתינוקות הרגישו, כי אסור לבכות וצריך להתנהג בשקט. אחרי עלות השמש יכולתי לראות דרך הסדקים קבוצות קבוצות של שוטרים גרמנים, אוקראינים ומספר שוטרים יהודים וכן נוער אוקראיני, שסייעו בידי הנאצים במצוד היהודים. ברחובות נראו קבוצות יהודים, שנתפסו והובלו למקום הריכוז בככר המרכזית בעיר. מזמן לזמן התקרבה לבונקר שלנו קבוצת שוטרים, שחיפשה וחיטטה בכל הפינות. השוטרים טיפסו על הגג, חבטו בכלי הריסה שונים, וכשלא מצאו מאומה הסתלקו. החיפושים האלו, שמרטו את עצבינו, נמשכו יומים. היינו סבורים, כי ניצלנו. אמי, שהתפללה כל הזמן וקראה בספר תהלים, הפיחה בנו רוח תקוה ועודדתנו לבל נתיאש.

במשך שתי יממות החזקנו מעמד בתנאים איומים והיינו בטוחים, כי ניצלנו מהמות. להותנו היה בטחוננו בטחון שוא. כמעט בתום האקציה בשעה 5 אחר הצהריים נכנסה לחצר ביתנו קבוצת שוטרים גרמנים ואוקראינים, שהחלו שוב בחיפושיהם. שמענו חבטות ונקישות חזקות ותכופות. חשנו, כי הגיע הרגע האחרון כי אבודים אנחנו. פתאום נפתח בסיפון העליה פתח רחב והקרשים שהסתירו אותנו מעיני הרוצחים נפלו עלינו. נתגלינו! „יודן ראוס"! פרצה מפי התלינים הצעקה הפראית, השוטרים עלו אל העליה והחלו סוחבים אותנו בגסות וזרזונו בבעיטות חזקות להליכה מהירה. אמי ז"ל, שהיתה חולה ורגליה צבו, לא יכלה לרדת מהעליה בכוחות עצמה. אחי, אברהם ז"ל, ואני לקחנוה בכדי להורידה בזהירות, אולם אחד השוטרים דחף אותי בחזקה ואמי, בת שבעים וחמש, נפלה. על אף הכאבים האיומים לא השמיעה הגה, הקימונו אותה והורדנוה לחצר. לפני שהובילונו למקום הריכוז, לשוק, הצליח בן אחי אברהם, פנחס, להתחמק מעיני השוטרים ולהסתתר. השוטרים הבחינו בהעלמו, אולם לא מצאוהו. בן אחי זה נצל ממות והיום הוא משרת בצבא ההגנה לישראל.

רצוצים, שבורים ומיואשים, כשרגלינו כושלות, הגענו למקום הריכוז של הקרבנות האומללים. אנשי הגסטפו שיבחו את השוטרים האוקראינים על „הצלחתם" בציד היהודים. לככר הובאו כאלפים יהודים. לאחר שעתים ציוו עלינו להסתדר חמישה חמישה בשורות, ולצעוד לתחנת הרכבת. בעברנו ברחוב ראינו את האוקראינים והפולנים המסתכלים בנו מהחלונות והכרת פניהם ענתה בם, כי שמחים הם לאידנו. נשאתי את אמי בידי, כי פחדתי שהשוטרים יהרגוה לנגד עיני. השוטרים השומרים על המגורשים, נהגו לירות בחולים ותשוש־

כוח, שלא יכלו להתקדם במהירות. בקושי הבאתי את אמי לתחנת הרכבת והשכבתיה על האדמה. לאחר ישיבה של שעתים, כשבינתים מובאות קבוצות נוספות של יהודים, הוכנסנו לקרונות. ראיתי כיצד אמי הוכנסה בידי ארבעה יהודים לאחד הקרונות ושוב לא ראיתיה...

הקרונות היו מיועדים להובלת בהמות, הדלתות והחלונות הוגפו בקרשים ועליהם נמתחו חוטי־תיל. לקרון הוכנסו בגסות ממאה עד מאה ועשרים איש. מפאת הצפיפות האיומה לא יכול איש לשבת ואף לא לעמוד. נוצר גוש אחד של אנשים לחוצים ודחוקים זה לזה. הצעירים שבינינו קיוו שילקחו לעבודה וכך יינצלו, לעת עתה, מהמות. אוכל לא ניתן לנו ואף טיפת מים לא הוגשה לצמאים. לפני חצות זזה הרכבת ומיד החלו האנשים, שהביאו אתם כלים ומכשירים שונים, לפרוץ את החלון ואת הדלתות בכדי לקפוץ מהקרון ולהמלט מטרנספורט המות. כולנו ידענו, כי הרכבת מובילה אותנו לתאי הגאזים בבלזץ. לא היה מה להפסיד, החלטתי גם אני לקפוץ. זרקתי תחילה מהחלון את חפצי ואחר כך קפצתי מהקרון. נפלתי אל התעלה שלאורך מסילת הברזל, ולמזלי נסרטתי רק סריטות קלות. רבים מהקופצים נהרגו בקפצם מהקרון, ביריות אנשי הגסטפו שליוו את הטרנספורט ואחרים נפצעו קשה. גשם שוטף וקר החל לרדת, היה זה לילה אפל ולא ידעתי היכן אני נמצא. החלטתי לחזור בכיוון הפוך. את חפצי לא חיפשתי, הלכתי לאורך פסי־הרכבת המובילים לסטרי. לפני ואחרי רצו כמטורפים, יהודים, שהצליחו כמוני לקפוץ מהקרון, איש לא שם לב לרעהו. אחרי הליכה של עשר דקות הגיע לאוזני קול אנחות וגניחות. בחשכה הבחנתי באדם השרוע על האדמה הרטובה. כשהתקרבתי אל המקום ראיתי דמות אשה. פניה היו מכוסים דם, בקושי הוציאה הגה מפיה. כשהבחינה בדמות האדם, העומד על ידה, התאוששה ושאלתני: מי אתה? איפה אנו נמצאים? ספרתי לה, כי קפצנו מקרונות המות וכי אני איש סטרי. האשה היתה אשת חברי רוזנברג, מי שהיה מורה בלבוב. ניקיתי את פניה והעמדתיה על רגליה פתאום שמענו קולות ושריקות מהיער הקרוב. לא ידעתי מה פשר הקולות, אם הם אותות אזהרה של יהודים או קולות המשטרה האוקראינית. נמלטנו ליער ובו נתקלנו בקבוצת „קופצים". בקבוצה היה וולובסקי עו"ד מסטרי, פצוע קשה ברגלו. לא עזבנו אותו. שלבתי זרועי בזרועו והגעתי אתו למקום מבטחים בלב היער. חשכה אפפה אותנו, ישבנו על ערמת שחת והחלטנו להמתין עד הבוקר, אלינו הצטרפו עוד מספר נמלטים. גשם סתו קר שטף אותנו, רעבים וצמאים, רועדים מקור הצטופפנו יחד בכדי להתחמם איש ברעהו. היה זה ליל אימים. איש לא ידע מה ילד יום.

עם עלות השחר החלטנו, לאחר התיעצות קצרה, לחזור לסטרי. הדרך חזרה לא היתה קלה. נכנסנו לכפר הקרוב לבקש בו מקלט לשעות ספורות, אולי יימצא מישהו שירחם עלינו ליתן לנו לאכול ולשתות. כשהת־קרבנו לבית הראשון בכפר, ראינו איכר עומד על סף הבית. ניגשתי אליו ובקשתיו שיכניסנו לביתו לשעה קלה. אמרנו לו, כי נסענו בעגלה, שציר גלגליה נשבר ואיננו יכולים להמשיך בדרכינו. האיכר הסתכל בנו בחשדנות, לפניו עמדו אנשים פצועים, שרוטים, מלוכ־לכים, לבושי בגדים קרועים. אין ספק, כי ידע שיהודים אנחנו. אולם לתמהוננו נענה מיד לבקשתנו ואמר „זייז'יט" כלומר, היכנסו! בשמענו את תשובת האיכר לא היה גבול לשמחתנו. מתן מחסה ליהודי, ואף הסתרתו לשעה קלה היתה כרוכה בעונש מות. נכנסנו, חום נעים ליטף אותנו. בני ביתו של האיכר, אשתו ובתו, היו עדיין שקועים בשינה. ביקשנו ממנו מעט חלב חם, הוא העיר את אשתו שהבעירה אש בתנור ושפתה סיר גדול מלא חלב. בינתים פשטנו את בגדינו הרטובים, חלצנו את נעלינו וגרבינו כדי ליבשם, נשמנו לרווחה. לאחר שיבשו בגדינו, לבשנום וביקשנו מהאיכר שיסיענו לסטרי, אולם הלה התחמק באמרו, כי הסוסים ביער ואין באפשרותו למלא את בקשתנו. הודינו לו ויצאנו לכפר בכדי למצוא מקלט אצל איכר אחר, כי ההליכה ביום, בזמן האקציות, היתה בחזקת סכנה. נכנסנו לכמה בתי איכרים וביקשנו שירשו לנו להשאר בביתם עד שקיעת החמה. האיכרים סרבו לקבלנו ודרשו מאתנו לעזוב את הכפר, כי בקרבת המקום נמצאת תחנת המשטרה. באין ברירה עזבנו את הכפר, חזרנו אל היער ובחיפוי עצי היער התקדמנו לעבר העיר. לאחר שעה הליכה ביער יצאנו לכביש, שבו נעו מכוניות, עמוסות צבא ושוטרים גרמנים. למזלנו לא שמו לב אלינו. למען לא לעורר חשד בעיני עוברי דרך, נפרדנו לקבוצות קטנות. במרחק מה לפני הקבוצות הלכה אשת רוזנברג (שמצאתיה ע"י פסי הרכבת) ועליה הוטל להזהירנו במקרה של סכנה. הייתי בקבוצה האחרונה ותמכתי בוולובסקי, שלא יכול ללכת בכוחות עצמו. פתאום אותתה לנו רוזנברג, כי נסתתר, היות ויחידת שוטרים אוקראינים בודקת

לוח זכרון לקהילת סטרי במרתף השואה בירושלים
אַנדענק-טאָוול פאַר דער סטריער קהילה אינעם קעלער פון חורבן אין ירושלים

התעללות הנאצים בר' מאיר'ל, חתנו של הרבי מגלוגוב בסטרי
בעסטיאַלישער אַקט פון נאַצים איבער ר' מאירל — דער איידעם פון גלאגאווער רב אין סטרי

נשיאות כינוס האזכרה בחיפה לזכר קהילת סטרי 1956
חיפה : אזכרה־כינוס צום אָנדענק פאַר די סטריער קדושים

את התעודות של עוברים ושבים. התחלנו לרוץ חזרה ליער. לפתע שמענו מאחורינו צעקה: עמוד, כי אירה! הבטתי אחורנית וראיתי שני שוטרים אוקראינים שדלקו אחרינו, כשרוביהם המכודנים מכוונים אלינו. ברגע זה נתקלתי ולא יכולתי להמשיך בריצה. נתפסתי. השוטרים הנחיתו על ראשינו מהלומות כבדות בקתות רוביהם, שדדו מאתנו את חפצינו האישיים והביאונו לתחנת המשטרה הקרובה. בתחנה פגשנו חלק גדול מה„קופצים" מהטרנספורט שלנו, רובם פצועים. מיעוטם שלמים. סופר לנו, כי קבוצת נמלטים מהטרנספורט נתפסה ביער ונהרגה. לא היה ספק, כי הפעם נחרץ גורלנו, כי אבודים אנו. הרהרתי בלבי: עלינו להשלים עם הגורל המר, וכי טובים אנחנו מאלה שהובלו לתאי הגאזים לבלזץ?

נכלאנו בממגורה, במשך כל היום קבלנו מנת מרק דליל וחמוץ. לפנות ערב ערכה המשטרה חיפושים אישיים והחרימה את הנירות ואת המכתבים. ביקשתי מהמפקד להחזיר לי את הדיפלום האוניברסיטאי ואת המכתבים האישיים, הלה השיב: הם חסרי ערך בשבילך, ממילא לא תשתמש בהם...

הלילה עבר עלינו בתחנת המשטרה ללא שינה על אף עיפותנו, הקור הסתוי חדר לעצמותינו. הייתי סבור, כי מתקרב הרגע, בו אחפור לי קבר במו ידי ואמות תוך ענויים ויסורים. פתאום חשתי בדחיפה, התעוררתי. אחד הכלואים, ששכב על ידי, העירני, כי הגיע הזמן לקום. מבין הכלואים נבחרה קבוצה, שנשלחה לאסוף את גוויות ה„קופצים", שנהרגו או נורו בקפצם מהקרונות. הייתי בין אנשי הקבוצה. יצאנו לדרך ואספנו כמה עשרות חללים, שהיו מוטלים על יד פסי הרכבת ביניהם היו גם פצועים, שותתי דם, לא יכולנו להגיש להם עזרה רפואית. העמסנו את כלם על עגלות ונצטוינו להניח גם את המתים וגם את הפצועים במחסן שנסגר. למחרת מצאנו את כלם מתים.... כולם נקברו בקבר המוני. על קברם לחשנו „יתגדל ויתקדש"....

באותו יום העבירו אותנו לבית הכלא בסטרי, ברחוב טריבונלסקה. לא ידענו איזה גורל צפוי לנו. כמה אנשים מקבוצתנו שוחררו ע"י שוחד, שניתן לגסטפו ואולי גם הודות להתערבותו של ראש המועצה היהודית, הוטרר. אחרי כמה ימים של מתיחות וחוסר בטחון, ציוו עלינו אנשי משמר הכלא, להסתדר בשורה במסדרון הכלא. היינו בטוחים, כי עומדים להוציאנו להורג. לתמהוננו הופיעו במסדרון גם אנשי המשטרה היהודית, ביניהם כמה ממכרי. הודיעו לנו שיצרפו אותנו לטרנספורט השני, העומד לצאת לבלז'יץ. שמתי לב, כי אחדים מהאסירים נשלחים לעבר השני של המדרון ומשתחררים, הבינותי, כי בשבילם שולם שוחד לגסטפו והם עומדים לצאת לחופשי. לא קינאתי בהם, הייתי אדיש לכל מה שצפוי לי. מה ערך לחיי, חשבתי, אם הורי, אחי וכל משפחתי ניספו? פתאום נשמע קולו של שוטר יהודי אחד בפנותו אל שוטר הקריפו: (קרימינאל פוליציי) „נא לשחרר את גוסנבלט, הוא מורה גימנסיה" צורפתי לקבוצה שעמדה להשתחרר. קבוצת המשוחררים הובלה למשרד המועצה היהודית. שוטר הקריפו שליווה אותנו דרש מכל משוחרר שוחד בעד שיחרורו. כשהגיע תורי, ביקשתי מבחור צעיר מפשמישל ששוחרר אתי, שילווה לי סכום כסף, כי לא היתה בכיסי פרוטה, הלה נתן לי חמש מאות זלוטי. השוטר לא הסכים לקבל סכום פעוט, לדעתו, ורק לאחר שהבטחתי לו, כי אשתדל להוסיף לו עוד חמש מאות זלוטי, שיחרר אותי.

חזרתי הביתה ושם נתגלתה לעיני תמונה מחרידה. דלתות הבית וחלונותיו פרוצים, הרהיטים שבורים, הכרים והכסתות קרועים. ריקנות ושממון נשבו מכל הפינות, לא מצאתי אף נפש אחת מבני ביתי.

הקמת הגיטו בסטרי

אחרי האקציה השניה צימצם השלטון הנאצי את שטח הרובע היהודי, שנסגר מכל עבריו. תחומו של הגטו כלל את הרחובות בטורגו, ז'ילונה, טרגוביצה, קז'ימיז'ה, צרקיבנה, החלק המזרחי של הרינק ופוטוצקיגו. שוב נאלצו היהודים לעזוב מספר רחובות ולהצטופף ברחובות ספורים. השערים, שהובילו לרובע הארי נסגרו, והיציאה מהגטו נאסרה לחלוטין.

כל היהודים, מנער ועד זקן וגם חלק גדול מהנשים היו לעובדי כפיה של המנגנון המלחמתי הנאצי. רק יחידי סגולה נתקבלו למשרדים, כי עבודתם היתה חיונית לנאצים ולא נמצאו אחרים שיוכלו למלא את מקומם. חלק זעום של בעלי המלאכה הועסק במפעלים גרמניים, כגון: „שטרסנבאואמט", „הרנס־באראקנבאר", „גלאספאפיר", „טרויהנדס־פרוולטונג". השכר, שקיבלו היהודים, לא היה בו אפילו כדי להציל את משפחותיהם מחרפת רעב.

ואכן החל הרעב לתת את אותותיו ביהודים. רק אחדים עסקו בהברחת מצרכים מהרובע הארי לגטו

היהודי. רובם התקיימו ממכירת בגדיהם, כלי־ערך, רהיטים וכדומה. האיכרים מכרו ליהודים מזון במחירים מופרזים. היה קיים „מטבח־עניים" מטעם המועצה היהודית, שבו היו מקבלים הרעבים מנות רעב. המחלות והרעב עשו שמות ביושבי הגטו ובכל יום מתו עשרות אנשים. הרופאים היו עושים מאמצים אל־אנושיים, כדי להציל את החולים ממות. ייזכרו לטובה רופאי עירנו, אשר מילאו את תפקידם כלפי אחיהם האומללים במסירות ובנאמנות עד הרגע האחרון ומתו גם הם מות קדושים. ואלה שמותיהם: ד"ר אינגבר, ד"ר קניג, ד"ר גבירץ, ד"ר בראונר ואשתו, ד"ר ב. מילבאור, ד"ר שניר, ד"ר נובס, ד"ר רוט (הבן), ד"ר קיצ'לס (התאבד ב־17 לנובמבר 1942), ד"ר מ. ליבוביץ (התאבדה), ואחרים.

הנאצים היו נוהגים לבצע גם אקציות „מיוחדות", כגון: אקציה נגד חולים, (נורו במטותיהם) נגד אסירים, זקנים, ילדים, זרים (יהודים שבאו לסטרי מעיירות סמוכות). בית היתומים ומושב הזקנים חוסלו במרוצת הזמן ע"י הנאצים. ברור, כי בתנאים כאלה לא היה סימן וזכר לחיי תרבות. בתי־הספר נסגרו והילדים היו בטלים מלימודים, להורים לא היתה יכולת וגם סבלנות לטפל בהם. הילדים שהגיעו לגיל שתים עשרה עבדו קשה עם המבוגרים וחלק מהם עסק במסחר־סתרים במכירת סגריות, ממתקים וכדומה.

המועצה היהודית הטילה על האוכלוסיה היהודית היטלים כספיים כבדים מסוגים שונים, בכדי לעמוד בהתחייבויותיה כלפי השלטונות הנאציים, שסחטו מהמועצה סכומים המגיעים למליוני זלוטי בהטילם קונטריבוציות על היהודים. היהודים ראו בקונטרי־בוציות כופר נפש העלול להציל את חייהם.

האקציה השלישית

הגטו בסטרי הוקם בנובמבר—דצמבר 1942. קשה לקבוע בדיוק את מספר היהודים שנכלאו בגיטו. מספר היהודים בסטרי לפני פרוץ המלחמה היה כ־14,000. במעשה הרצח ובאקציות המאורגנות הראשונות הושמדו ביערות הסמוכים לסטרי ונחנקו במחנה ההשמדה בבלזץ כ־8,000, ומחמשת עד שש אלפים עוד נשארו בחיים. אם נוסיף עליהם את יהודי העיירות הסמוכות שהיו בסטרי, יתכן ומספרם הגיע לפני האקציה השלישית ל־7,000—8,000 נפש.

אלפי יהודים אלה נדחקו לשטח צר של הגטו. הצפיפות היתה ללא נשוא. אי אפשר היה לקיים את המידה המינימלית של תנאים סניטריים, הלכלוך והזוהמה החלו לתת את אותותיהם בגטו.

עוד לפני הקמת הגטו התקינו יהודים רבים בונקרים בבתיהם שהצילום בזמן האקציות הראשונות. עם העברתם וריכוזם נשארו בונקרים רבים מחוץ לתחום הגטו ובניית בונקרים חדשים בבתים זרים לא היה דבר קל. הרגשת אין אונים ויאוש תקפו את יושבי הגטו. קשה היה לדעת מהו הסיכוי הטוב, שיש בו זיק של תקוה להנצל. היו שמהרו לעזוב את הגטו והתקינו להם בונקרים ביער או הצטרפו לפרטיזנים, שהחלו להופיע בסביבות העיר. לרוע מזלנו לא היה כל קשר בין הפרטיזנים ובין היהודים בגטו. לו היה קיים קשר כזה, היו היהודים מצטרפים לפרטיזנים במאותיהם. קבוצות יהודים ניסו לעבור את הגבול הפולני־הונגרי ולמצוא מקלט בהונגריה. חלקם נתפס על הגבול על ידי שוטרים גרמניים או אוקראינים והוצאו להורג במקום. בין ההרוגים בגבול היה ש. לאדיר, בן הרב אליעזר לאדיר ז"ל עם ארוסתו, וד"ר גבירץ. מספר יהודים מצאו מקום מחבוא אצל פולנים או אוקראינים מעבר לגטו תמורת כסף רב. חלק מהם ניצל בדרך זו ממות. אחרים רומו, נשדדו ונרצחו על־ידי הפולנים והאוקראינים שאצלם הסתתרו, אבל הרוב המכריע של היהודים נשאר, באין ברירה, בגיטו. למעשה חיכו היהודים, חסרי תקוה ואכולי יאוש, למות, שלא אחר לבוא.

בחדשים פברואר־מרץ 1943 פקדה את גטו סטרי אקציה חדשה שבה חוסלו אלפיים יהודים. לפני האקציות הקודמות ידעו היהודים בערך את התאריך המשוער של ביצוע האקציה וכך הספיקו רבים להסתתר בבונקרים או להתחבא אצל שכניהם הארים.

אולם, לאחר שנסגרו בגטו, כמו בבית כלא, שוב לא חדרו אליהם שמועות או ידיעות על פעולת השמדה העומדת להתרחש. הגטו הקל על הרוצחים הגרמנים את חיסול היהודים. האקציות באו כחתף והקרבנות היו רבים.

האקציה החלה ב־28 בפברואר 1943 בשלוש לפנות בוקר ונמשכה עד ל־1 במרס. המשמרות, אשר הופקדו בגטו, הבחינו בתנועה חשודה סביב הגטו. טרם שהספיקו המשמרות להודיע לתושבי הגטו על הסכנה הקרובה, נפרצו שערי הגטו, והרוצחים, מזוינים מכף רגל עד ראש, החלו בציד היהודים. האקציה הזאת

הפתיעה את היהודים, ובקושי הספיק חלק מהם להתלבש ולרדת לבונקרים, והלילות היו לילות חורף קרים. לפי השיטה המקובלת הוציאו הנאצים כאלפיים גברים נשים וילדים והכניסום לקרונות המות בתחנת הרכבת. בזכרוני נשתמרו שמותיהם של מספר יהודים שניספו באקציה זו: הניה שטולץ (לבית הלר) עם בתה הדסה, שלמה רוסלר עם אשתו ובתו, לייב שאץ, סשה הלר, שוטר, (נהרג ע״י שוטר אוקראיני) הלה פרייס, מורה, אהרן מלר (מפעילי ההתאחדות).

היו בסטרי גם מקרים בודדים של התנגדות לנאצים עם נשק ביד או מקרי התנפלות על שוטרים בזמן האקציות וגם מעשי חבלה במחנות העבודה. אולם כל הנסיונות של התנגדות פעילה דוכאו ביד אכזרית.

האקציה הרביעית

באקציה הרביעית, ב־22 למאי 1943, נתפסו למעלה מאלף איש. הקרבנות האלה נכלאו, לפני הוצאתם להורג, בבית הכנסת הגדול והוחזקו בו במשך כמה ימים, ללא אוכל וללא טיפת מים. למעלה מאלף איש נדחקו בין ארבעת כתלי בית־הכנסת. נודע לנו, כי בבית־הכנסת התחוללו מחזות אימים שקשה להעלותם על הניר. הכלואים חרתו בידיהם על קירות בית הכנסת כתובות שבהן תבעו לנקום את נקמתם ברוצחיהם.

בלילה לפני התחלת האקציה הבחין גיסי ז״ל בתנועה חשודה ברחובות הגטו, מיד הזהיר את דיירי ביתנו ודיירי הבתים הסמוכים. הבונקר שבביתנו יכול היה לקלוט לא יותר מחמישה עשר איש. אולם מחמת הבהלה הפתאומית, שפרצה בין דיירי הבית, נמלטו לבונקר כחמישים איש. האנשים ממש רבצו איש על רעהו, ללא אויר לנשימה ומבלי אפשרות להניע אבר. לבונקר ירדה גם אשה עם תינוקת. נשמעו יריות וקולות פראים — סימן להתחלת המצוד. דרך הסדקים יכולנו להבחין בדמויות המרצחים, שהתרוצצו כחיות טרף. פתאום החלה הילדה לבכות; האם שכחה לקחת אתה את בקבוק החלב ולא יכלה להשתיק את ילדתה. חשבנו, כי אבודים אנחנו. יושבי הבונקר התחננו לפני האשה שתעזוב את הבונקר, אחרת יאבדו כל חמישים האיש הנמצאים בבונקר, ובתוכם היא עם תינוקה. כל הנימוקים, הבקשות והתחנונים לא הועילו. האשה לא יצאה מהבונקר. יאוש קודר השתקף מעיני האנשים. ראיתי כי הם מסוגלים, למען הצלת חייהם וחיי בני משפחתם לחנוק את האם ותינוקה. אולם קרה ממש נס, הילדה השתתקה בדיוק, כאשר לבונקר התקרבו השוטרים הגרמנים והאוקראינים, כשהם צורחים: „יודען ראוס״! דומיית מות השתררה בבונקר. השוטרים ניסו לטפס על הקרשים והקירות, שמהם היה בנוי הבונקר ואשר שימשו גם להסוואה. מכיוון שבקושי אפשר היה לטפס על ערמת הקרשים והקירות, ויתרו על החיפוש ואחד השוטרים אמר בכעס „עס גיבט קיינע יודען היר, קאמט״ (אין כאן יהודים, בואו!). הם התרחקו מהבונקר שלנו וחיפשו בונקרים אחרים. מול הבונקר שלנו היה בונקר מוסווה במידה בלתי מספקת ובו כחמישה עשר איש. פתאום שמענו שוב את הצעקה הגסה „יודען ראוס״ ידענו, כי אנשי הבונקר נתגלו ואף שמענו קולו של שוטר שספר את הקרבנות „איינס, צוויי, דריי... פינפצען״. הרוצחים עם קרבנותיהם עזבו את המרתף. „שוב ניצלנו״, הרהר כל אחד בלבו. אולם היציאה מהבונקר היתה עדיין בחזקת סכנה ונזהרנו מלצאת מתחום הבית. הגיעה אלינו שמועה על כליאת הנתפסים בבית הכנסת הגדול וכל עוד נמצאו הכלואים בתחום העיר, אפשר היה להוסיף עליהם קרבנות נוספים. ידענו, כי אף על פי, שגם הפעם ניצלנו מידי הנאצים קרוב קיצם של כל הניצולים. עוד מספר ימים יכולנו, תוך זהירות, להתהלך ברחובות הגטו. היהודים, שעבדו במחנות העבודה, ספרו, כי מהרמזים של הנאצים הממונים עליהם, הבינו, כי ימי חייהם של היהודים, שנותרו ספורים.

האקציה החמישית, המחסלת

האקציה המחסלת, שהתחילה ב־3 ביוני שנת 1943, עלתה באכזריותה על כל האקציות שקדמו לה. הנאצים לא הסתפקו הפעם בהוצאה להורג ביריות, אלא הטילו לבונקרים רמונים ופצצות תבערה. לאומללים לא ניתנו האפשרות לצאת מהבונקר והם נשרפו ונקברו חיים תחת חרבות הבתים. הנאצים הסדיסטים השתמשו גם בכלבי גישוש לגילוי המחבואים ושיסו אותם ביהודים שנתגלו. האקציה הזאת, לא כקודמות, נמשכה חודש ימים. הגרמנים החליטו הפעם לעקור מן השורש את השרידים האחרונים של יהודי סטרי ולחסלם אחת ולתמיד.

באינסטינקט של חיה נרדפת הרגישו היהודים בסכנה המתקרבת, ובערב ה־2 ליוני 1943 ברחו קבוצות יהודים מהגטו לרובע הארי, מי למכרים נוצרים, שהכינו להם מקום מחבוא, מי ליערות הסמוכים ומי למחנות העבודה, והתחבאו שם בעליות ובמרתפים עד שגם הם נתגלו ע״י הנאצים.

הנאצים פתחו את האקציה המחסלת, בחיסול „האורדנונגסדינסט" היהודי (המשטרה היהודית). באקציות הקודמות הסתייעו הנאצים במשטרה היהודית ועתה הגיע גם תורם. באותו יום הפורענות ב־3 ביוני באו, כרגיל, אנשי המשטרה היהודית ל„עבודה" וחשבו, כי גם הפעם, ישתמשו בהם הנאצים כמכשיר עזר לחיסול יהודי סטרי. אולם, בבואם, נתפסו גם הם, פרט לאחדים, והובלו למקום איסוף קרבנות האקציה. הוסרו מעליהם כובעיהם וחגורותיהם ובו ביום הוצאו להורג. יושב ראש המועצה היהודית הוטרר, נורה ונהרג ביום הראשון של האקציה בחצר המועצה.

קרבנות האקציה המחסלת נורו ונקברו בבית הקברות היהודי בקברים המוניים וביער ברילוב — הולובוטוב.

ראוי להזכיר במקום הזה גילוי של אומץ לבה של המורה לספרות הגרמנית, ליזה שאודר. כשנתפסה ונמצאה בין היהודים האסורים, הרימה את קולה והש־מיעה באוזני הנאצים דברים בזו הלשון בערך: מרצחי עמי האומלל! שודדים! מי נתן לכם את הזכות לשדוד ולרצוח את העם היהודי?! מי נתן לכם את הזכות לרצוח מליונים יהודים, החפים מפשע, אלא אך ורק בגלל היותם יהודים?! אתם לועגים וצוחקים לנו כעת, כי הכוח בידכם! אולם הצוחק האחרון, הוא הצוחק! בוז לכם! בוז לכם! תוכלו מיד להרגני, לא איכפת לי כלל וכלל! אבל לפני מותי אטיח בפניכם את כל האמת! בוז לכם ולמנהיגכם המטורף, היטלר! נקמה! נקמה! הדם השפוך של מליוני יהודים, ינקם לא רק בכם, אלא גם בדורותיכם הבאים אחריכם! דמם הנקי של התינוקות שלנו יידבק בכם ובכל הדורות הבאים ויגזול מכם את מנוחתכם! בוז לנצח למרצחים הנאצים!

לשמע הדברים נועזים האלה, נשמעו מבין האסורים קולות: בוז! בוז לכם! גם קציני גסטפו והשוטרים הנאצים עמדו נדהמים והקשיבו לנאום של היהודיה האמיצה. ברגעים הראשונים לאחר הנאום נתבלבלו ולא ידעו כיצד להגיב. אולם מיד התאוששו והפעילו את שוטיהם וקתות רוביהם, את המורה ליזה שאודר הוציאו בגסות מתוך קהל האסירים הסוער, בגדיה נקרעו ושערה נפרע. גורלה היה כגורל כל האסירים.

*

יחד עם שרידי הגטו בסטרי הושמדו באקציה המחסלת כל הרופאים היהודים ששמותיהם הוזכרו לעיל. הרופאים התגוררו בבית מיוחד מחוץ לתחום הגטו, בביתו של הרב לאדיר ז"ל, ברחוב פוטוצקי. הם הורשו להתהלך בתחום הבית וחצר הבית.

ב־3 ביוני 1943, באחד מימי האקציה המחסלת, התכוננו בבקר לצאת, כרגיל, לעבודתם, מבלי לחוש בסכנה. באותו היום, המר והנמהר נראו אנשי גסטפו מתקרבים לבית. הרופאים ד"ר שניר וד"ר ניבס, שעמדו על מרפסת הבית, הבחינו בהם, אולם היו סבורים, כי לא יאונה להם כל רע, כשם שלא נגעו בהם לרעה בעת האקציות הקודמות, אולם מרה היתה אכזבתם. כל דיירי הבית היהודים, הרופאים והרוקחים, הועברו לכלא ברחוב טריבונלסקה, ומשם ליער הולו־בוטוב בו הומתו ונקברו. בדרך מכלא טריבונלסקה להולובוטוב, הרעילו הרופאים ד"ר ליבוביץ מלכה, ד"ר שניר וד"ר ניבס את בני משפחותיהם ואחר כך את עצמם. רק מעטים ממשפחות הרופאים והרוקחים ניצלו, מכיוון שהצליחו להתחבא במרתף הבית בזמן הוצאת הרופאים ממנו.

והנה מספר אנשים, מתוך הקרבנות, שניספו באק־ציה המחסלת (נוסף על הרופאים.) הדיין ישעיה אשר יוללס זצ"ל, זיידמן דוד, ע. אייזנשטין, עו"ד שלמה טאובר עם אשתו וילדתם, אשת הוטרר, פלה מבית לאדיר עם אמה הרבנית, קובה נגלר, משפחת יוסף בר, קרון עם אשתו ושלוש בנותיו עם נכדות, רוז'יה קרון עם בעלה, ייטה קרון עם שני בניה, שמעון שטולץ, מניה הייבר, מבית שטרן, מורה, עם אמה, רחל בראונר עם שלושה ילדים, מלצ'יה שטייף, שמואל פרוכטר עם אשתו ובתם, הוריו ואחיותיו, מוניה פומ־רנץ, הניה שטולץ, רגינה שמורק, אנדן עם אשתו, (מנהל קופת חולים), זאורברון, צובל האם ואשת בנה נתן, ד"ר יוסף רוט, הרופא ד"ר אינגבר עם אשתו, ד"ר מנטל עם אשתו וגיסתו, לונק שטרנברג הרוקח עם אמו, דיקר הרוקח.

כידוע ניסו היהודים להציל את חייהם בכל הדרכים בכל האמצעים. בין אלה היה מספר יהודי סטרי, שעזבו את העיר בעזרת ניירות אריים ועברו למקום רחוק מעיר מגוריהם, רובם עברו לורשה ששם עבדו כפולנים או כפולקס־דויטשה ואפילו כגרמנים.

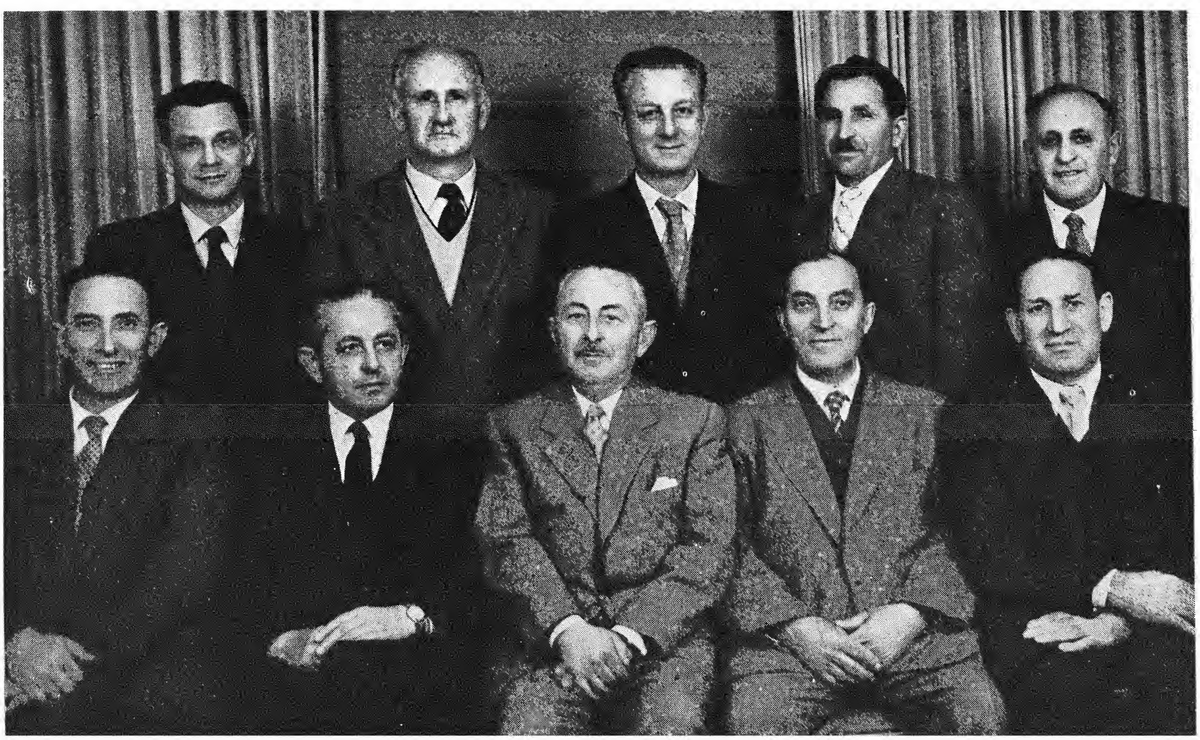
בדרך זו בחרו, בין השאר, ד"ר קינדלר עם אשתו; הגב' ויזלטיר (אשת מאיר ויזלטיר); שטיירמרק (ניספה בורשה); לאה האוזר, אשת הד"ר גבירץ; הניה נגלר (לבית לוין) עם בתה (נתפסו ע"י השופו ונורו בכלא פשמישל); פינקלר (אשת פקיד הדאר) עם בתה; הניה אפפלגרין לבית קודיש (נספתה בלבוב); קרונ־

כינוס עולי סטרי בתל־אביב פורים תרצ"ה (1935) — צוזאַמענפלי פון סטריער אין תל־אביב

כינוס יוצאי סטרי, חברי האיחוד „התאחדות־פועלי־ציון" 1935
סטריער חברים פון „התאחדות—פועלי־ציון" אויף אַ צוזאַמענפלי אין ישראל

ועד ארגון יוצאי סטרי בחיפה — קאָמיטעט פון סטריער אין חיפה
עומדים מימין לשמאל: מ. אקרט, מ. קליגר, מ. הוניג, י. גליכר, הובל.
יושבים מימין לשמאל: מ. ולטר, גולדרינג, ד"ר ד. לינדנבאום, י. אנגלמן, י. פרוכטר.

שטין עם אשתו בלה; אלקס פינדלינג עם אשתו; תאו פינדלינג עם אשתו. לא תמיד עמדו ליהודים הניירות האריים בשעת צרה ואף חיצוניותם הארית, שרבים מהם הישוו לעצמם, לא הצילה אותם, וחלק מהם נספה.

ניצלו גם ילדים בודדים, שנמסרו על ידי הוריהם לנוצרים, אוקראינים ופולנים. בתום המלחמה נוצרה בעיה של החזרת הילדים לידי הוריהם או קרוביהם שניצלו.

משפחות נוצריות רבות סרבו להחזיר את הילד שנתחנך אצלן במשך שנים כילד נוצרי. היו מקרים, שההורים נאלצו ממש לגנוב את ילדיהם מידי הנוצרים או להעזר בבית דין בכדי לקבל את ילדם.

קבוצת יהודי סטרי ניצלה מהשואה בגטו וברובע הארי, בבונקרים או בהיותם נסתרים אצל נוצרים, והנה רשימת הניצולים (לא מלאה): משפחת וולפינגר (הרמן, קלרה, הנריך, יוסף, שולמית, רגינה); יצחק נוסנבלט עם אשתו הלה; בלקה שטולץ עם בתה הדה; גב׳ פריד מינה, מבית וולף, עם בתה ובעלה; מ. זלינגר עם אשתו ובנו ואחותו; שלום שטרן עם אשתו; יונה פרידלר עם אשתו שרה; עו״ד איזנשר; רוט עם בתו בלקה; רוז׳יה לנץ, שוסטר, גלנץ, רוז׳יה סק; גב׳ מלר עם שתי בנותיה; רובינזון עם אשתו ועם בת אחיו; פריליך עם אשתו; עו״ד נתן טלר עם אשתו; יקל עם אשתו; ד״ר בגלייטר עם אשתו ובנם; ינקה ונדל, משה קז, דורה מנטל עם בעלה ועם גיסתה גולדריך; גב׳ ווייס עם בנה; גב׳ וולקר עם נכדתה; עו״ד ווידנפלד עם אשתו; הלפגוט (בת המורה); אדה אדלהייט, בלה צייזלר.

מקהילת יהודי סטרי, שמנתה כ־14,000 נפשות, שרדו בודדים. מהם עלו לישראל ומהם מפוזרים בעולם.

יהיו דברים אלה ציון עדי־עד לזכר קהילתנו הקדושה שנחרבה בידי הנאצים הטמאים בין שאר הקהילות הקדושות של ששה מליון יהודים.

● ● ●

שמותיהם של קדושי סטרי

(כפי שנמסרו על ידי קרוביהם וידידיהם)

א

אגיד אליעזר
אגיד יטי
אגיד אברהם
אגיד הרש צבי
אגיד סומק
אגיד שמואל
אדלשטיין אהרון
אדלשטיין הלה
אדלשטיין יהודה
אדלשטיין פישל
אדלשטיין שלום
אדלשטיין שלמה
אדלשטיין שיקו
אדלשטיין שיינדל
אהרונצוויג בילה
אוברלנדר יהושע
אוגוסט אביגרדור
אונגר חיים ד״ר
אונגר חיה
אונגר יואל
אונגר איז׳א
אוניקל וולדמן סלקה
אוסטריוג מג״ר
אוסטריוג נ.
אופר גצל
אופר גולדה (לינדנר)
בת יוסף
אורבך מאיר
אורנשטיין ברנדל
בת יצחק
אורנשטיין דוד בן זאב
אורשטיין זאב בן דוד
אורנשטיין יוסף
אורנשטיין יושה
אורנשטיין מוטל
אורנשטיין נחמה
איבנר אינז׳.
איגרא איזידור בן יוסף
איגרא יוסף בן עוזר
איגרא בילה בת יוסף

איגרה יוסף
איגרא פינקל
בן ישראל דב
איגרה איזיו
איגרה בלה
איגרה פ.
איזנברוך אתר
איזנברוך יטה
איזנברוך מולו
איזמן דוד
אייזנשטיין, ד״ר איז.
אייזנשטיין חנה גיטל
בת יצחק דב
אייזנשטיין דוד בן מכל
בן מכל
אייזנשטיין לאופולד
בן איזידור
אייזנשטיין פלורה
בת איזידור
אייזנשטיין צציליה
בת יוסף
אייזנשר יצחק, ד״ר
אייזנשר בנימין
אייזנשר לייזר
אייזנשר סופיה
אייזנשר הינדה
בת יצחק בוכולטר
אייזנשר ברל בן הינדה
אייכן אביגדור משה
בן שמואל
אייכן אביגדור
אייכן טאובה
אייכן יונה (פלדהורן)
אייכן לאה (ליכטר)
בת שמואל
אייכן שפרינצה
(אלטשילר) בת שמואל
אייכנבוים בן ציון
בן חיים מרדכי
אייכנבוים זלמן
בן ציון

אייכנבוים יוסף
בן ציון
אייכנבוים רבקה
בת זלמן
אייכהורן אדולף
אייכהורן רוזה
אייכנהיים
אייכנשטיין פנחס
אינר יוליה
אלטבאך יוסף
אלטבאך סנדר
אלטבויר מרדכי
אלטבויר אטל
אלטשילר יעקב
אלטשילר הדסה
בת יעקב
אלרהנד, ד״ר איגנץ
בן ישראל
אלרהנד אירנה
בת איגנץ
אלרהנד דורה
בת לייזר
אנגלמן הניה איטה
אנגלמן יצחק מנחו מגס
אנגלמן שרה
אנגלמן לייזר בן שמחה
אנגלמן שמחה בן לייזר
אַפּטוביצר — שלקס קלרה
אפטוביצר עירית
אס שרה
אפל אסתר
אפל יוסף
אהל מוניו
אפלגרין זיגמונד
אפלשמיד בלה
אופר יצחק
אופר סוניה
אופר פלה בת יצחק
אופר פנינה (פפקה)
בת צבי ערסטר
אקסלברג (לבית שר)

אקסלברג בלומה
אקסלברג דב
אקסלברג הלל
אקסלברג יוסף בן משה
אקסלברג חיים
בן אברהם
אקסברג פרידה
אקסלברג צבי בן משה
אקסלברג רוזה
אקרט גולדה בת יוסף
אקרט יוסף

ב

באומגרטן אברהם
באומגרטן ליאון
באומגרטן מטילדה
באומגרטן שימק
באומן יצחק
באומן יטקה
בגלייטר אידה
בגלייטר הרמן
בגלייטר זלדה
בגלייטר יעקב
בגלייטר לאה
בגלייטר מרים
בגלייטר שמעון
בוך יעקב
בוכולטר העשיו
בן אברהם
בוכהוץ חנה בת לייב
בוכולטר אברהם
בן יצחק
בוכולטר זלטה
בת ליפא
בוכולטר חוה בת יצחק
בוכולטר חנה בת ליפא
בוכולטר ישראל
בן ליפא
בוכולטר ליפא בן יצחק
בוכולטר שמואל
בן ליפא
בוכולטר שרה
בת ישראל
בוכנבאום משה

בוימיל אברהם
בן יוסף משה
בוימל אריה
בוימל ירחמיאל
בן יליעזר
בוימיל סומה בת בריש
בוימיל רבקה
בונום אברהם
בן עזריאל
בונום בילה
בונום מירקה
בונום פרימעט
בוקובסקי סנדר
בוקובסקי רבקה
בורגמן יצחק
בורגמן ברנרד בן יצחק
בורגמן פפי
בורגר נוסיה
בורנשטין יזי־שופט
בן זאב
בורק זליג
בורק אדולף
בורק ולנטינה בת זליג
בורק יונס ד״ר
בורק יעקב
בורק פני
בורק שלמה
בורר דוד בן נח
בורר דורותה בת מיר
בורר דורותה בת מאיר
בורר צילה
בת פרידלאנדר הרמן
בורר רחל בת דוד
בטליון אבוש
בטליון דבורה
בטליון הרמן
בטליון מאיר
בטליון מניה בת אבוש
בטליון פינקה (הובל)
בטליון רגינה
בטליון רוזיה בת אבוש
בטליון שמואל מרדכי
בטליון שמעון בן אברש
בינשטוק ־ רוזנברג לולה

בינשטוק מלכה
בירגר נ. מג״ר.
בירגר פוליה מג״ר.
בירנבאום אדולף
בירנבאום גולדה
בת יעקב
בירנבום חיים
בירנבום יעקב בן חיים
בירנבאום ־ פרנקל מ.
בירנבום סוניה בת חיים
בירנבום רגינה (מינר)
בת ישראל
בך איזיק
בך סוניה
בכלר לאורה (שטינבך)
בלומנשטין רנה
בלוך ־ ווייס פפה
בלומנשטיין גדליהו
בלושטין דנוטה
בלושטין הנריק
בלושטין זישה
בלושטין חיה (הובל)
בת אהרון
בלושטין מרים בת משה
בלושטין מלבינה
בלאושטין מרקוס
בלאושטין משה
בלאושטין צציליה
בלאושטין רנטה
בלייברג משה
בליטנר גניה בת פיבל
בליטנר מינה בת פיבל
בליטנר פיבל בן צבי
בליטנר פיבל בן צבי
בליטנר פרידהה
בת פיבל
בליטנר רבקה בת יצחק
בלם מוסיה (הובל)
בלנקיס שלום
בם רגינה
בנצ׳ר הרמן בן מרדכי
בנצ׳ר חיה שרה
בת מרדכי
בנצ׳ר חנה בת מרדכי

בנצ׳ר יוליאן
בנצ׳ר יוסף בן מרדכי
בנצ׳ר מלכה בת אליהו
בנצר מרדכי
בן אלכסנדר
בנצ׳ר סנדר בן צבי
בנצ׳ר פניה
בנצ׳ר צבי בן מרדכי
בנצ׳ר רבקה בת צבי
בנקנדורף בנימין
בן יצחק
בנקנדורף ברונקה
בת יצחק
בנקנדורף חיים
בן יצחק
בנקנדורף טונקה
בת יצחק
בנקנדורף יצחק
בן בנימין
בנקנדורף פניה
בת יצחק
בנקנדורף ריזל
בת יצחק
בנקנדורף רחל
בת יצחק
בנקנדורף שרה
בת גודל
בעכער נ. ד״ר
בקנרוט מאיר
בר אידה
בר אברהם
בר ארטור
בר בנימין
בר בנימין
בן יצחק וולף
בר דורה
בר הרמן
בר טובה
בת יצחק וולף
בר יעקוב
בר יעקב בן יצחק וולף
בר יצחק בר בן איזיק
בר יצעק וולף
בר לוסיה

בר מוניק
בר מלכה
בת יצחק וולף
בר מכלה
בר מרילה
בר מרק
בר משה
בר משה
בן יצחק וולף
בראונר אדולף
בראונר־פוקס אידה
בראונר ברטה
בראונר הלנה ד״ר
בראונר יואל
בראונר פליקס
בראונר פייבל ד״ר
ברגר בן ציון
בן שמואל
ברגר מלכה בת בן־ציון
ברגר ישעיהו
בן ציון
ברגר לאה בת ראובן
ברגר גיטל מרים
ברגר הלה בת בן־ציון
ברגר יוסף בן בן־ציון
ברגר יעקב
ברגר יששכר
ברגר לושיה
ברגר רחל (סובול)
ברגר שמואל
ברדך ברטה בת שמואל
ברדך הלנה בת מנדל
ברדך יעקב בן מנדל
ברדך מנדל בן קלמן
ברדך קרול בן מנדל
ברדך רחל (קורן)
בת אברהם
ברונשטין יואל בן צבי
ברונשטין נתן בן צבי
ברונשטין פנחס
ברונשטין צבי בן פנחס
ברונשטין רחל בן נתן
ברטלר נחמן בן אריה
בריקנשטין בלומקה

בריקנשטין חיים
בריקנשטין ישעיהו
בריקנשטין לייבוש
בריקנשטין נח
בריקנשטין עזריאל
בריקנשטין פרל
בריקנשטין רבקה
ברלס בטקה
ברלס מיכאל
ברמן לוסיה (הובל)
ברונקה טובה גיטל
ברנר גניה
ברנר הלנה
ברנר מלכה
ברנר קלמן
ברנר שמואל

ג

גבה ישראל
גבינסקי היפוליט ד״ר
גודינגר משה
גוטהרץ הרמן
גוטהרץ לייביש
בן טוביה
גוטהרץ טוביה
בן ויקטור
גוטהרץ נינקה
גוטהרץ סופיה
גוטהרץ פלה
גוטהרץ פסל
גוטהרץ פפי
גוטסמן יוסף בן ליאון
גוטסמן אניוטה
בת ליאון
גוטסמן ברטה
גוטסמן גולדה
גוטסמן זלטה בת יוסף
גוטסמן חיה בת ישראל
גוטסמן טובה
בת ישראל
גוטסמן ישראל
גוטסמן שלמה
בן ישראל
גוטסמן, ד״ר לאון
בן משולם

גוטסמן משה יוסף
גוטסמן פסיה
בת ישראל
גוטסמן פפה
גוטסמן רוזה
גוטפריד ברוניה
גוטפריד רוזה ד״ר
גולדברג איזיק בן יעקב
גולדברג הרש בן איזיק
גולדברג פישל
בן אייזיק
גולדנברג ד״ר
גולדנר איזיק בן דוד
גולדנר גולדה
גולדפישר בלה
גולדפישר דבורה
גולדפישר יטי
בת אלכסנדר בנצר
גולדפישר צדוק
גולדפישר שרה בת יטי
גורגל יוסף בן משה
גורגל ירוחם
גורגל מינה
גורגל פפי בת מנדל
גייזלר אייגה
בת אליעזר
גייזלר חיים בן יוסף
גטריי מרדכי
גטריי רחל (זייף)
בת משה
גינסברג חיה
בת שמואל
גינסברג שמואל בן צבי
גינסברג שלמה בן צבי
גינסברג חנה בת שמואל
גינסברג חנה בת שלמה
גינסברג מרים
בת שלמה
גינסברג משה
בן שלמה
גינסברג יטה בת יצחק
גינסברג רבקה
בת דוד

גינסברג שרה
בת שמואל
גינסברג שרגא
בן שלמה
גייסט מרצלי ד״ר
גייער קופל
גלברד פפי (קורן)
גלזברג אטקה
בת הרצל
גלזברג זלדה
גלזברג טוסיה
בת שמעון
גלזברג מאיר
גלזברג ליאון בן מאיר
גלזברג שמעון
בן מאיר
גלזברג קלרה בתמשה
גלזר גניה
גלזר יצחק
בן יחזקאל
גלזר מרקוס
בן יחזקאל
גלזר נוסיק
גלטשטין אדלה
גלנץ רנטה
גלרט חיה (אק)
גלס חנה
גלס טולצה
גלס לייב
גלס מלה
גלר אתל
גלר אדלה
גלר גדליהו בן אברהם
גלר פניה בת גדליהו
גלר ברונקה
בת גדליהו
גלר מינה (הינדלר)
גלר לוסיה (הינדלר)
גלר ליאון בן שלמה
גלרט שושנה (רוזה)
בת מיכאל
גלרט ינטה בת מיכאל
גלרט לאה
גלרט מיכאל

גלרנטר חיה רחל
בת ניסן
גלרנטר אנה (חנה)
בת יוסף
גלרנטר חשיה בת יואל
גלרנטר יוסף בן מנחם
גלרנטר ישראל (לולי)
בן מאיר
גרברט זיגמונט
גרוב רגינה
בת לייב זלינגר
גרובר ליאון מג״ר
גרויברג זיגמונט
גרויברג אסתר
גרול ישראל
גרול מרים
גרונדורפר יוסף
גרונדורפר מליה
גרונצלט איציק
גרונצלט בן ציון
גרונצלט דב
גרונצלט ויטקה
גרונצלט יהושע
גרונצלט יוסף
גרונצלט יעקב
גרונצלט לייב
גרונצלט משה
גרונצלט סלה
גרונצלט שרה
גרוס אליעזר
גרוס הלנה
גרוס הנריטה
גרוס וולף ד״ר
בת אהרון
גרוס חיה
גרוס ישראל
בן אליעזר
גרוס מונדק
גרוס נלה בת וולף
גרוס צילה
גרוס קלרה
גרוס רוזיה
גרוס שמואל
גרוס שרה בת משה

גרוסמן אברהם
גרוסמן יעקב
גרוסמן פפי
גרוסמן לולה מג״ר
גרימינגר אסתר
גרימינגר מטילדה
גרמינגר מקס
גרימינגר פרל
גריס מינדר בן אהרון
גריס רות בת מינדר
גריס רוזה בת יצחק
גרטנברג אברהם
בן פישל
גרטנברג חיים
בן אברהם
גרטנברג טוניה
בת יצחק
גרטנברג סימה
בת יצחק
גרטנברג בילה
בת יצחק
גרטנברג ברטה
לבית דרפר
גרטנברג חנה בת יעקב
גרטנברג יוסף
בן שמשון
גרטנברג שרה בת יוסף
גרטנברג מנדל בן יוסף
גרטנברג רושה
בת יוסף
גרטנברג מרדכי
בן יוסף
גרטנברג יצחק
גרטנבר לילי בת יצחק
גרטנברג מרק
גרטנברג ריבה
לבית שטרן
גרטנברג רצה
גרטנר נפתלי בן שמאי
גרטנר שמאי בן נפתלי
גרטנר יצחק
גרטנר חיה
גרטנר חנה בת מלך
גרטנר טונקה

גרטנר ירוחם
גרטנר צבי
גרטנר ציזה
גרטנר דוד
גרטנר ברל
גרפינקל לייביש
גרפינקל מיכל מג״ר
גרפינקל טונקה (טייכר)
בת אברהם
גרפינקל בן ציון

ד

דודמן ליפא
דודמן רחל (נונה)
בת ליפא
דודמן אלכסנדר (זיגו)
בן ליפא
דודמן גוסטה
דורנפלד אלטר ישראל
דורנפלד פרידה
בת הירש
דטנר בשה
דיאמנט ברנרד
דיאמנט הלה ד״ר
דיאמנט מישה בן ברוך
דיאמנד משה
דיאמנט נעמי ד״ר
דיאמנט פנקה
דיאמנט שייקו
דים פרידה בת מרים
דימונד אטל
דימונד ברנצ׳יה
דימונד ציפורה
דימונד שמחה
דימנטשטין חנן בן יעקב
דימנטשטין מרים
בת אלכסנדר בנצר
דיקמן אלקה
דיקמן אלתר
דיקמן יעקב
דיקר אברהם בן יוסף
דיקר רויזה בת יעקב
דיקר סאלו מג״ר
דיקר שלמה בן אברהם

דנציגר זאב
דנציגר שמואל בן זאב
דנציגר יוסף בן זאב
דנציגר יעקב
דנציגר מניה
דקס חנה בת נחום
דקס יצחק בן שלום
דקס לאה
דקס עדה בת נחום
דקס ראובן בן נחום
דרפלר לאה בת שלמה
דרור אברהם
דרור סוניה
דרור חיה
דרור לייביש

ה

האוזמן איזידור ד״ר
האוזמן ווילהלם
האוזר אוסקר
האוזר הלנה
האופט לונק
האופט מונדק בן מאיר
האופטמן יעקב
בן יצחק
האופטמן אברהם
בן יצחק
האופטמן אדלה
בת דוד
האופטמן אהרון
בן אליהו
האופטמן אליהו (לינק)
בן אהרון
האופטמן אליהו בן יצחק
האופטמן נחמה
האופטמן אליעזר
בת אליהו
בן שלמה הרש
האופטמן בלצ׳י
בת פישל
האופטמן בילה גיטל
בת סנדר
האופטמן דוד
בן אברהם

האופטמן חנה
בת אליעזר
האופטמן יוסף
האופטמן פרל
בת פישל
האופטמן ראובן
האופטמן שפרינצה
בת אליעזר
הובל אהרון בן דוד הרש
הובל מאיר בן אהרון
הובל יצחק בן אהרון
הובל בלקה בת אהרון
הובל צפורה בת אהרון
הובל אהרון בן משה
הובל מרדכי בן איזיק
הובל אידה בת אייזיק
הובל גולדה
בת איזיק
הובל ברוניה מג״ר
בת איזיק
הובל אסתר אטל
בת מאיר
הובל גולדה בת ישראל
הובל גיטל
בת ישראל ליב
הובל טובה (דנציגר)
בת זאב
הובל טוניה
הובל יצחק איזיק
בן דוד הרש
הובל ישראל בן צבי
הובל ישראל ליב
בן משה
הובל הינדה
בת ישראל ליב
הובל רבקה
בת ישראל ליב
הובל משה בן דוד
הובל משה בן פינקה
הובל צ׳רנה בת מאיר
הובל רוזה
הובל ריזי בת מיכאל
הוכגבורן רבקה
בת משה

הוכגבורן יהודית
בת משה
הוכגבורן ליב בן משה
הוכגבורן משה
בן שמואל
הוכגבורן פרידה
בת איציק
הוכגבורן פרידה
בן איזיק
הולץ סולומון
הולץ טונקה
הולץ מקס
הולץ פרידה
הולצר זיגמונט
הולצר מינה
הולצר סלומון
הולצר צילה
הולצר רגינה
הוניג פנינה
בת מאיר ליפא
הוניג צילה
הוניג מרדכי
הוניג שרה
בת אברהם דוד
הופנר ברטה
הופנר לודה בת מרק
הופנר מרק ד״ר
הופנר מיכאל בן מרק
הופנר קלרה ד״ר
בת שמשון
הופפן נ. ד״ר
הורוביץ מאיה
הורוביץ אלקה
הורוביץ אסתר
הורוביץ גניה
הורוביץ הרש
הורוביץ זלמן
הורוויץ טשארנע
הורוויץ יעקב
הורובץ יחזקאל בן יעקב
הורוביץ יחזקאל
הורוביץ יהודית
בת יחזקאל
הורוביץ׳ מנדל

הורוביץ מאיר בן מנדל
הורוביץ׳ מרדכי מג״ר
בן מנדל
הורוביץ יצחק בן מנדל
הורוביץ ברוניה
בת מנדל
הורוביץ ישראל
בן מנדל
הורוביץ מרדכי בן יחזקאל
הורוביץ פיגה
בת יחזקאל
הורוביץ מרים
בת יחזקאל
הורוויץ נתן
הורביץ׳ פועה
הורוביץ רחל
הורוביץ׳ ריזל
הורוביץ׳ שלמה
הורוביץ׳ שמואל
הורודנקר רחל
בת אברהם שוורצברד
הורושובסקי משה
הורושובסקי פייגה
הורושובסקי פייבל
הייבר אלישע בן יוסף
הייבר פייבל
הייבר גניה בת פייבל
הייבר ינקה בת לזר
הייבר יעטי
הייבר לוסיה
הייבר מרים
בת שלום שטרן
הייבר סלה
הייבר רגינה
הייזלר שלמה
בן זיידה
הילזנרט הניק
הילזנרט יומק
הילזנרט שלום
הילזנרט סלקה
הילזנרט אברהם
הילזנרט בלימה
הילזנרט וואלף
הילזנרט יעקב

הילזנרט לייב
הירשהאוט אליהו
הירשהאוט פלה
בת אליהו
הירשתאוט יעקב
בן אליהו
הירשהאוט אסתר
הירשהורן אהרן איסר
הירשהורן אסתר
הירשהורן בן ציון
הירשהורן הסיו
בן קובה
הירשהורן לינציה
הירשהורן קובא
הירשהורן צבי (השו)
בן קובה
הירשהורן רבקה
הירשהורן רכיל
הירשהורן שושנה
הירשהורן שפרינצה
בת יעקב רוטברד
הלפגוט פרומה
בת יצחק
הלפגוט משה בן יצחק
הלפגוט אפרים
בן יצחק
הלפגוט שמעון
בן אפרים
הלפגוט גיזלה
בת אפרים
הלפגוט טובה בת אריה
הלפגוט מרים (פפר)
בת משה
הלפגוט פישל בן משה
הלפגוט מרים (פפר)
בת משה
הלפגוט פישל בן משה
הלפרן אלימלך
בן בנדיט
הלפרן אברהם
הלפרן גולדה
הלפרן אוזיאש
הלפרן מרקוס
הלפרן רוזי

הלפרן בטקה
הלפרן בלקה בת גצל
הלפרן בנדיט
בן אלימלך
הלפרן ברנרד
בן סמואל
הלפרן גרשון בן חיה
הלפרן הלנה
הלפרן חיה (קליינר)
הלפרן יצחק בן חיה
הלפרן משה בן צבי
הלפרן דוד בן משה
הלפרן סמואל
הלפרן נתן בן סמואל
הלפרן צשיה (קלאהר)
בת יוקל
המר שמואל בן אשר
המר בלימה בת שמואל
המר הניה בת דוד
המר רחל
המרמן הנק
המרמן יוסף בן פייבל
הנדל אברהם
הנדל אמליה
הנדל הניה בת יוסף
הנדל וולף
הנדל יוסף
הנדל לאה
הנדל סימה
הנדל קלרה
הנדלר גיטל
הנדלר חיה בת משה
הנדלר ליזה בת הלר
הנדלר מרקוס בן איסר
הנדלר ציפציה
בת מרקוס
הנדלר פרימה
בת מרקוס
הנדלר שמרל
בן אלכסנדר
הנדלר שמואל ד״ר
בן שמרל
הנל לייב בן טובה
הנל דוד בן לייב

הנל מינה בת לייב
הנל לאה בת לייב
הנל יהודית בת לייב
הפטל וולף
הפטל שמואל
הפטלר בילה יטה
בת ישעיהו
הפטלר אביגדור
בן משה
הפטלר משה
בן אביגדור
הפטלר שינדל
בת אביגדור
הפנר־לב מינה
הפנר מרים
בת בנימין שטרן
הרמן לייב
הרמן לאה (יקל)
הרמן סלו
הרמן נוטע
הרץ גיטל
הרץ גניה בת ישראל
הרץ חנה
הרץ ישראל
הרץ קרולה
הרשדרפר נ.
הרשדרפר איזק
הרשדרפר זיגמונט
הרשדרפר הניו
הרשדרפר־וולדמן טונקה
הרשדרפר־וולמן טונקה
הרשדרפר יוסף
הרשדרפר מוניו
הרשדרפר מרקוס
הרשדרפר סבינה
הרשדרפר רוזיה

ו

וגנר אסתר (זויברג)
בת נפתלי
וגנר שבע (סלה)
בת שמואל
וגנר ליאון בן שמואל
וגנר לאה בת שמואל

וגנר ברנרד בן שמואל
וגנר טונקה
בת יקותיאל
וגנר יעקב בן מרדכי
וגנר מרדכי בן צבי
וגנר רבקה בת מרדכי
וגנר משה בן בן־ציון
וגנר רחל בת משה
וגנר רבקה בת יוסף
וגנר שמואל בן נחום
וולובסקי איזיו
וולובסקי הניו
וולמן טוביה בן יוסף
וולמן פנינה בת טוביה
וולמן עמליה בת פנחס
וולף נטע־נתן
וולף בילה
וולף אלכסנדר
וולף אטקה
וולף אסתר
וולף בשה
וולף גדליה
וולף גולדה
וולף הלל בן יחיאל
וולף חיים זאב
וולף חייקה
וולף יהודה
וולף יצחק בן יחיאל
וולף ישעיה
וולף מלכה
וולף מענדל יעקב
בן סנדר
וולף פייגה
וולף פרידה
וולף קורן בן אברהם
וולף שרה חנה
וולפינגר קלרה
בת מנדל
ווידהוף יוסף
בן בת־שבע
ווידהוף־כץ אמה
בת מיכאל

ווידהוף שושנה
בת יוסף
ויזלטיר סלמון
ויזלטיר אוטיליה
ויזלטיר פרידה
ויזלטיר אוזיאש
ויזלטיר מאיר
ויזלטיר חוה
ויזלטיר ינוש בן מאיר
ויזלטיר סוניה
בת מאיר
ויזלטיר רוזיה
ויזלטיר משה
ויזלטיר סימה
ויזלטיר עוזר
ויזלטיר רחמיאל
ויזלטיר יהושע
ויזלטיר טובה
ויזלטיר חנה
ויזלטיר זליג
ויזלטיר הרש וולף
ויזלטיר בשה
ויזלטיר ברל
ויזנפלד יהודה מג״ר
וייזר שלמה
ויילר חנה
בת חיים יצחק
ויילר יעקב בן מנדל
ויילר מאיר בן נחום
ויילר רחל בת נחום
ויילר מנדל בן יעקב
ויילר מלכה בת ברל
ויילר שושנה בת מאיר
וילף אירה
וילף חנה
וילף מרים
וילף איטה
וין אנדז׳ה בת יצחק
וין יצחק
וין קלרה
ויינבך אהרון בן מאיר
ויינבך זיסל בת אהרון
ויינבך זוסיה בן מאיר

ויינבך בסיה
ויינבך יונה
ויינבך יחיאל בן יונה
ויינבך יונס
ויינבך סופיה
וינבך מאיר
וינבך עלי בן מאיר
וינבך שלמה בן מאיר
וינבך שרה בת מאיר
וייבך סלו יונה
וינברג אח
ווינטראוב דינה
ווייס אליעזר בן ליב
ווייס אליעק מג״ר
ווייס אשר
ווייס ברונו
ווייס ברצי בן אליעזר
ווייס רגינה
ווייס הינדה (הלנה)
בת ברל
ווייס הניו
ווייס יצחק בן יחזקאל
ווייס גיטל לאה
בת יצחק
ווייס דב בן יצחק
ווייס שיע בן יצחק
ווייס ברנרד בן יצחק
ווייס מציו ד״ר
ווייס פוליה
ווייס פלה
ווייס רבקה בת שיע
ווייס רחלה
וויס רחל (טבק))
בת ישעיהו
ווייס משה
ווייס אהרון בן רחל
ווייס שרה בת משה
ווייס נוסיה בת משה
ווייס יצחק בן משה
ווייסבלום ד״ר
ווייסברג, ד״ר פרד
ווייסברד ברטה
ווייסברד זליג

ווייסברד מרדכי
ויסברד נתן
ויסברד סוניה
וייסברד עציה
וייסמן אברהם
בן מנדל
וייסמן משה בן מנדל
וייסמן הינדה בת מנדל
וייסמן מנדל בן משה
וייסמן טשארנא
בת אברהם
וייץ אבי בן שלמה
וייץ רחל בת אבה
וייץ הניה בת קלמן
ויינצנר גוסטב
וייצנר הנקה
וייצנר יעקב
וייצנר עטיל
וייצנר שמואל
ולדינגר משה
וולדמן אברהם
בן אהרון
ולדמן אולגה מג"ר
ולדמן אליהו
ולדמן ארטור ד"ר
ולדמן דוד בן משה
ולדמן יוסף דוד
בן לייב יונס
ולדמן וולף
ולדמן מוניו
ולדמן משה
ולדמן סריל
ולדמן סלקה
ולדמן פנקה
ולדמן קופל
ולדמן קלרה
וליק אסתר בת משה
וליק דוד בן סנדר
וליק טוני בת סנדר
וליק מלכה בת סנדר
וליק שמואל בן סנדר
וליק סנדר בן איזיק
וליך חנה (טנה)
בת בנדיט

וליך שמואל
בן יצי מאיר
ולקר שלמה בן משה
ולקר יונה בן משה
ולקר אהרון בן משה
ולקר דורה
ולקר הלה
ולקר מלה בת אבוש
ולקר משה בן אבוש
ולקר נתן בן אבוש
ונדל סבסטיאן ד"ר
ונדר יטקה בת מאיר
ונדר יעקב בן מאיר
ונדר מאיר בן יצחק
ונדר שרה (איזנר)
בת שלמה
ורדינגר חיה (וגנר)
בת שמואל
ורדינגר סטלה בת משה
ורזגר יצחק דוב
בן נפתלי
ורזגר פיגה רחל
בת יצחק דב
ורזגר פפי (וגנר)
בת נחום
ורזגר שינדל
בת יצחק דב
ורנר אטל
ורנר דבורה בת משה
ורנר דוד
ורנר זלטה
ורנר חוה
ורנר ישראל
ורנר מנדל בן זלמן
ורנר מרים
ורנר שינדל

זוירברון שלמה
זוירברג שלום
בן נפתלי
זוירברג אסתר
בת נפתלי
זוירברג מלכה
בת נפתלי

זוירברג נפתלי
בן דוד
זוירברג רערי (רובינזון)
בת קלמן
זומרפלד ג.
זיגמן טובה בת יעקב
זיגמן יעקב בן טובה
זיגמן ציביה בת טובה
זיגמן קילה בת טובה
זיגמן שמואל בן טובה
זיגמן שלמה בן מתתיהו
זיגר יוסל
זיגר ריזל
זיידמן ישראל
זיידמן דוד
זיידמן מרדכי
בן ישראל
זיידמן קלרה
זיידמן שרה
זייף משה בן שמואל
זייף טוניה בת משה
זייף מנדל בן משה
זייף מרדכי בן משה
זייף פייגה בת משה
זייף ירמיהו
זייף חנה בת שבתאי
זילבר שיע
זילבר רותי בת שיע
זילברשטין אידה
בת נורברט
זילברשטין נורברט
זיסר הניה
זלינגר אמליה
זלינגר לייב
זלינגר גניה בת לייב
זלינגר יצחק בן לייב
זלינגר רוזה בת לייב
זלינגר שמעון בן לייב
זלינגר הרמן
זלינגר מונדק
זלינגר ווילהלם
בן דוד
זלינגר יוקה
זלינגר ישראל

זלינגר לאה
בת גצל שוסטר
זלינגר לולק
זלינגר סטלה בת אליהו
זלינגר פיבל
זלינגר פרידה
זלינגר קריינדל
זלינגר רגינה
בת שמעון
זלינגר שפרינצה
זלינגר שרה
זלינגר שרלוטה
זלצר דוד
זמל אמליה בת מנשה
זמל שמואל
זמן טובה (טלנפלד)
בת חיה
זנדמן וולף
זנדמן חנה בת דוד
זנדנר חנה בת דוד
זנפט פייגה (וייס)
בת יצחק
זנפט שלמה
זק־גלנץ בראניסלוה
זק דורה
זק מאוריצי
זק רגינה

ח

חיות נ.

ט

טאוב ווכה
טאובר אירנה
טביסל בנימין
טביסל לינה
טביסל מאיר
טביסל מלציה
טבל צ׳רנה בת אהרון
טבק ישעיהו בן שלמה
טבק שלמה
טבק עטל בת שלמה
טויב פנחס
טויב שלמה

טורקלטויב בילה
טורקלטויב חנה
טורקלטויב יוסף
טורקלטויב נתן
טורקלטויב פנציה
טורקלטויב רחל
טיגרמן ברנרד
טיגרמן רגינה
טיגרמן משה
טילמן אהרון ד״ר
טילמן אזיאש (יהושע)
טילמן סבסטין ד״ר
טישנקל גודל
בן אייזיק
טישנקל הניה בת דוד
טירש מיה
טירש סוסיה
טייכר אברהם
בן אייזיק
טייכר דבורה
בת אברהם
טישלר ברל
טישלר הניה
בת יצחק בוכולטר
טישלר וילו בן ברל
טישלר חנה בת ברל
טלבר אברהם ד״ר
טלר גיטל
טלר ליאון בן נפתלי
טלר אדלה בת נפתלי
טלר פרידה בת נפתלי
טלר חיה בת נפתלי
טלר מינה
בן משה ליב
טנה חיה (רוטנפלד)
טנה לאה בת חיים
טנה משה בן בנדיט
טנה צילה בת משה
טננבאום גניה
טננבאום חנה
טננבום יוסף
טננבאום יחזקאל
טננבאום לורקה
טננבאום פרידה

טנה בנדיט בן משה
טנה בנדיט בן שמשון
טפפר חיים
טפפר אברהם
טפפר ברל
טפפר הניה
טפפר טובה
טפפר לייב
טפפר מלבינה
טפפר צילה
טפפר שרה
טצניאר אברהם
טצניאר פרידה

י

יוזפסברג חיה
יוספזברג יוסף
יוזפסברג יצחק
יוזפסברג ליפא
יונגרמן בתיה
יונגרמן ברינדל
יונגרמן בריש
יונגרמן זיגמונד
יונגרמן שלמה
יונגרמן חנה
יעקב ברוניה
יעקב גרשון
בן אברהם דוד
יעקב דוד בן גרשון
יעקב הלל בן גרשון
יקובוביץ׳ מיכל
יקובוביץ׳ דושקה
יעקל אברהם
בן חיים אשר
יעקל העשי בן אברהם
יעקל לייב בן אברהם
יעקל רבקה (הלפרן)
בת אלימלך
יקל אייזיק
יקל שמואל בן אייזיק
יקל שמואל
יקל נחום בן שמואל
יקל ברנרד בן שמואל
יקל ריקל

יקל עטל
יקל מנדל
יקל מרצ׳י
יקל מלכה
יקל ישראל לייב
יקל אליהו יונה
יקל אלכסנדר בן זאב
יקל בריינצ׳י
יקל בתיה בת הני
יקל וובה
יקל זאב
יקל שלמה
יקל נתן

כ

כהן יעקב (נדלר)
בן שמואל
כהן ישראל בן שמואל
כץ אבנר בן מיכאל
כץ אדלה
כץ חיה
כץ מיכאל בן משה
כץ משה בן מיכאל
כץ פנחס בן משה
כץ פרידה בת משה
כץ מינה בת אריה
כץ־גלזר גניה
כץ הרמן
כץ־וולדמן מלציה
כץ מקס בן הרמן

ל

לאוטמן
לאוטמן אדלה
לאופר פפה בת דוד
לאופר צילה בת דוד
לאופר שושנה בת דוד
לאופר רבקה בת דוד
לאופר רויזה בת דוד
לאופר רחל בת רחל
לאופר שינדל בת יוסף
לנדאו הלל
לאנדאו גיטל
לנדאו חיה (הלן)

לנדאו יהודה
לנדאו יוסף
לנדאו ינצ׳יו
לנדאו יעקב
לנדאו משה
לנדאו שבתאי
לב אדלה
לב אלברט ד״ר
לב שרה (שפינרד)
בת משה
לבנטל פלה
לבנטל זיגמונד
לבנטל ישראל
לויטר אדוארד
לויטר אריקה
בת אדוארד
לויטר טונציה בת פסח
לוין בריש (לוסטיק)
לוין חיה (לוסטיק)
לופט טולי
לופט אסתר
לופט טוניה בת זליג
לופט נפתלי
לופט פאנני
לופט שלום
לופשטיין זיידה
לופשטיין חנה
לופשטיין טרטל
לופשטיין יעקב
לופשטיין רבקה
לטמן נ.
לוסטיק יעקב בן אלקנה
לוסטיק חנציה
בת אלקנה
לוסטיק אסתר
בת אלקנה
לוסטיק אלכסנדר
בן אלקנה
לוסטיק אלתר
לוסטיק בילה
לוסטיק חנה פייגה
בת שלמה רוזנבוים
לוסטיק לאה

לוסטיק לוציה
בת יעקב משה
לוסטיק לייב
בן יעקב משה
לוסטיק רוזה בת שאול
לוסטיק יעקב צבי
בן שאול
ליבמן חנה
ליבמן פייבל
ליבמן רגינה
ליבס קארול
ליבס יעקוב בן קרול
ליבשיץ ליבשה ד״ר
ליברמן מאיר
בן שמואל
ליברמן מנחם בן מאיר
ליברמן סופיה בת מוטי
ליברמן סלקה
ליברמאן שמואל
ליטאור מטילדה
בת לייב
ליטאור ארנה בת לייב
ליטאור חיה (שפינרד)
ליטאור לייב
ליטוביץ׳
ליטר אברהם
ליטר איזק בן אברהם
ליטר הרש בן אברהם
ליטר חוה בת אברהם
ליטר שרה ר.
בת אברהם
לייבוביץ פסל
לייבוביץ יוסף
ליכטר סנדר
ליכטר סוניה בת סנדר
לימהרד קלרה
בת ישראל
לינדנבום אבה
לינדנבום הנריקה
לינדנבום יורק
לינדר אסתר
לינדר גוסטה
לינדר ראובן

לינדנר מרדכי
לינדר חיים הרש
לינדר רצה
לינדנר אברהם
לינדנר רוחיה
בת אברהם
לינדנר רבקה
בת אברהם
לינדנר חנה בת אברהם
לינדנר חיים (קרול)
בן אברהם
לינדנר ברונקה
בת אברהם
לינדנר גולדה מרים
לינדנר גיטל
לינדנר דוד בן לייב
לינדנר חיה
לינדנר יעקב בן יוסף
לינדנר יוסף
לינדנר יעקב בן מרדכי
לינדנר ליאו בן מרדכי
לרנר שרה
לינדנר מרים
לינדר מנדל
לינהרד חנה
לינהרד יוסל
לינהרד יענקל
לינהרד מקס
לינהרד רצה
ליפה סבינה
ליפל בולסלב בן יוזף
ליפל יעקב ד״ר
ליפל מטילדה בת יעקב
ליפל אמליה (ליבס)
בת יעקב
ליפל סלומעא
ליפל סטפניה (בנצ׳ר)
ליפשיץ חיים מרדכי
בן נחום
ליפשיץ סימה (ורזגר)
בת יקתיאל
ליפשיץ מנדל
למל חנצ׳י (הלפרן)
בת אלימלך

למל פולה
למל צבי בן ישראל
למפל אסתר
למפל חנה (ליברמן)
בת מאיר
למפל הרש
למפל ליאון
למפל שרה
לן נ.
לנגרמן בינה בת חנה
לנגרמן חנה בת אסתר
לנגרמן מינה בת חנה
לנגרמן שמואל
לנדה הרמן בן אהרון
לנדה זופיה בת צבי
לנדה צילה בת הרמן
לנדסמן הניה בת משה
לנדסמן זליג
בן שמעון לייב
לנדסמן יעקב
בן שמעון
לנדסמן משה
בן שמעון
לנדסמן זלמן בן זליג
לנדסמן חיה בת זליג
לנדסמן טובה בת זליג
לנדסמן פיגת בת זליג
לנדסמן רייזל בת זליג
לנדסמן שמעון
בן זליג
לנדסמן יוסף
בן טוביה
לנדסמן משה בן טוביה
לנדסמן שרה בת זלמן
לנץ אלתר בן שרגא
לנץ רחל בת מיכאל
לסט בתם בת מכל
לסט טשארנה בת מכל
לסט ליבה בת חיים
לסט מעכל בן אברהם
לסט רייזל בת יאשע
לפמן דוד
לפמן חיה
לפמן לאה

לפמן שמואל
לריקשטין לוסיה
לריקשטין עדג׳יה
לריקשטין פולדק
לרנר נ.
לרנר אברהם צבי
לרנר בילה
לרנר הנצ׳יה
לרנר משה
לרנר רבקה
לרנר שושה

מ

מאיר גולדה בת קלמן
מאיר ליבה
מאיר מנקה בת זאב
מאיר פנינה
מאיר קלמן
מאיר שרה בת קלמן
מגר אברהם
מגר־זיידמן קלרה
מגר הנך
מולדאוער חנן
מונד יעקב
מונדרר אבוש
מונדרר סבינה בת משה
מונדשיין גניה
מונדשיין דוד ד״ר
מונדשין הרמן
מונדשין עריקה
מונדשיין רבקה
מוסקוביץ׳ גיטל חנה
מוסקוביץ׳ סאמואל
מילבוער בנימין ד״ר
מולדאוער איזידור ד״ר
מודאוער נתן ד״ר
מילר יהושע
בן משה צבי
מילר שרגא בן יהושע
מילר מחלה בת יהושע
מילר רחל בת חיים
מילר פפי בת חיים
מילר זיגמונד בן חיים
מילר ישראל יוסף
בן יצחק

מילר לאה בת שרגא
מילרד יעקב
בן אליעזר
מילרד פישל
בן אליעזר
מינדל שרה מבית קרון
מינדל יצחק
מינר אידה (בירנבום)
בת שלמה
מלץ פרל (קליינר)
מלץ ינטה בת שרל
מלץ יעקב בן שרל
מלץ טובה
מלצר פייוול בן נתן
מלצר שמואל בן פייוול
מלצר לייבל בן פייוול
מלצר אברהם
בן פייוול
מלצר געניא
בת פייוול
מלצר דורה
בת יונה חיים
מלצר אנדז׳יה
בת יונה חיים
מלצר ברנה בת אברהם
מלצר הרמן בן משה
מלצר חנה בת משה
מלצר מנדל בן משה
מלצר נתן
בן יונה חיים
מלצר יונה חיים
מלצר משה בן הרש
מלצר רוזה
מלצר סלובה
מלר אהרון
מלר בלה בת ישראל
מלר הינדה רחל
בת דוד יצחק
מלר חנה בת יעקב
מלר יעקב שיע
בן שמואל
מלר מרדכי
בן יעקב שיע

מלר קיילה
בת יעקב שיע
מלר שמואל הרש
בן יעקב שיע
מלר רוכצ׳י
מלר שמואל
מלר שלמה
מלר פרימט
מנסברג ברנרד
מנסברג זיסל
מסינגר טובה
מסינגר יוסף
מרבך אהרון
מרבך דורה
מרבך ישראל
מרבך מינה מג״ר
מרבך ריזל
מרזנט לייב
מרקזמר ברכה בת דוד
מרק רחל
מרק זמר דב בן צ׳רני
משר חנה בת אליעזר
משר שלמה

נ

נגלר אדלה בת אברהם
נגלר גולדה (רובינזון)
בת שמעון
נגלר רישו בן שמעון
נגלר דוד בן שמעון
נגלר שרה בת הרש
נגלר שמעון בן הרש
נגלר טובה בת הרש
נגלר מאיר שלום
בן הרש
נגלר נחמן בן הרש
נגלר יהושע בן נחמן
נגלר טונקה
בת יהושע צבי
נגלר מאיר
בן יהושע צבי
נגלר נתן
בן יהושע צבי
נגלר סלקה
בת יהושע צבי

נגלר שמעון בן יהושע צ.
נגלר יהושע צבי בן נחמן
נגר פיקה
נייבואר אהרון לייב
בן ראובן
נייבואר יואל ראובן
בן אהרון לייב
נייבואר חיה טילה (רינ.)
בת אהרון לייב
נייבואר דוד אלי
בן חיים מרדכי
נייבואר הרש ליב
בן חיים מרדכי
נייבואר חיים
נויבאור דוד בן חיים
נייבואר יצחק
נייבואר חיה
נויבאור מונדק
בן דוד
נייבויער מרדכי הרש
נייבואר נפתלי
נויבאור עטל
נייבואר פרימט
נויבאור ראובן בן דוד
נויבאור רגינה
בת דוד
נייבואר רבקה
נייבואר בלומה
בת בצלל נטע
נייבואר חיים מרדכי
נייבויר גיטל
נוימן ברוך בן שמואל
נוימן חנה בת ברוך
נוימן שרה בת ברוך
נוימן אמה בת שרגא
נוסבוים אברהם
נוסבוים ומה
נוסבוים שרה
נוסנבלט נפתלי ד״ר
נוסנבלט אהרון יצחק ד״ר
נוסנבלט אירנה
בת אהרון יצחק
נוסנבלט אלזה
בת אהרון יצחק

נוסנבלט שמאי
נוסנבלט דוד בן שמאי
נוסנבלט רבקה
נוסנבלט אברהם
בן שמאי
נוסנבלט ישראל
בן שמאי
נוסנבלט מאיר בן שמאי
נוסנבלט מרדכי
בן ישראל
נוסנבלט רות בת ישראל
נוסנבלט סונקה
בת ישראל
נוסנבלט יעקב
בן אברהם
נוסנבלט מונדק
בן אברהם
נוסנבלט מונדק
בן פייבל
נוסנבלט דורה
בת פנחס
נוסנבלט הנציה
נוסנבלט חנה (פדר)
נוסנבלט חיה
בת הרש בר
נוסנבלט סנק
נוסנבלט פייבל בן אריה
נוסנבלט פייגה
נוסנבלאט פסיה
נוסנבלט פרידל
בת לאון
נוסנבלט אסתר
נוסנבלאט בנימין
נוסנבלט בתיה בת הרמן
נוסנבלט גולדה
בת שלמה
נוסבלט אדלה בת דוד
נוסנבלט ברוך
נטנזון שאול
בת אבה
ניבס הלנה (שטרנברג)
בת הנריק
ניבס אלוניה
נטנזון שרה

ניבס הנריק ד״ר
ניישטין מאוריצי ד״ר
בן מיכאל
נימירוב כתריאל
נימירוב דוד בן כתריאל
נימירוב זיסל
בת כתריאל
נמירוב חנה
נימירוב יטקה
בת כתריאל
נימירוב נחום
בן כתריאל
נימירוב רוזה
נימירוב מרק
נירטל אריה בן יוסף

ס

סגל אליעזר
סגל זיידה
סגל סוניה בת זיידה
סגל יהודית
סגל מינה
בת גצל שוסטר
סגל מארק
סגל פולה בת ברוך
סובול לייב בן יעקב
סובול זיגמונד בן יעקב
סובול שנקה בת יעקב
סובול דוד בן יעקב
סובול ברנרד בן יעקב
סובול בלקה בת יעקב
סובול אטקה (לסט)
סובול גניה
סובול דייזיה
סובול זוזיה
סובול יוסף
סובול יצחק
סובול לוטקה (הורניק)
סובול ד״ר בן לייב
סובול וולף בן לייב
סובול צלל בן לייב
סובול לייב בן דוד
סובול ליופולד
סובול (לייזר)
סובול חנה בת פנחס

סובול ריזל
סובול צילה
סונפלד חיה
סונפלד שיע
סוקל חיה בת דוד
סוקל ישעיהו
בן עובדיה
סוקל נחום
בן עובדיה
סוקל עובדיה
בן ישעיהו
סכר בניו
סכר רוזיה
ספרינג ברטה
ספרינג דניאל
ספרינג הרמן
ספרינג מינקה

ע

עדלטין יהודה
עדלשטין ליבה
עדלשטין סימקה
עדלשטין פישל
עדלשטין שיע
ענדה מקס
עק חיה (גלרט)
בת מיכאל
ערנברג בלימה
ערנברג יוסף אשר
ערנברג יעקל
ערנברג מנדל
ערנברג נתן
ערסטר (הרש)

פ

פוגל אברהם
פוגל חיה
פולק יצחק דוד
פולק פרידה בת פנחס
פומרנץ הרש
פומרנץ רחל לאה
פומרנץ פפה
פומרנץ גניה
פומרנץ משה אלי

פומרנץ רבקה
בת אברהם
פומרנץ רחל
בת אברהם
פומרנץ לאה
בת אברהם
פומרנץ רחל בת שלום
פומרנץ וולף בן שלום
פומרנץ לאה (שטולבך)
בת וולף
פומרנץ מוניה
בת שמואל
פומרנץ שמעון
פוסטט רגינה
פופר (משפחה)
פוקס ברנרד בן מרדכי
פוקס חנה בת ברל
פוקס מרדכי
פוקס פלה
פוקס פרניה
פידלר גיטל
בת לייב שטיין
פייטלזק אלקנה
פייטלזק אהרן
בן אלקנה
פייטלזק הלנה
בת אבנר
פייטלזק לונק (לייזר)
בן אלקנה
פייטלזק נחום
בן אלקנה
פילטאו׳ לייב מג״ר
פילץ לייב
פילצי לאה בת מנדל
פינעלעס מיכאל
פינק חיה בת אברהם
פינק חנה בת שלמה
פינק מלכה בת שלמה
פינק משולם בן שלום
פינק שלמה יעקב
בן שלום
פינק יוסף
פינקלשטיין נ.

פינקלשטיין לילי
פיקהולץ שרה בת ברוך
פיקהולץ שמשון
בן ברוך
פיקהולץ פישל
בן ברוך
פיקהולץ חיים
בן ברוך
פיקהולץ ליבקה
בת מתתיהו
פיקהולץ יצחק
בן מתתיהו
פיקהולץ גיטה
בת מתתיהו
פיקהולץ הירשל בן דוד
שמואל
פיקהולץ שרה
פיקהולץ שרה בת דוד ש.
פיקהולץ שיינדל בת ד. ש.
פיקהולץ יטה
בת דוד שמואל
פיקהולץ משה בן יצחק
פיקהולץ ברוך בן יצחק
פיקהולץ קיילה
בת יצחק איזיק
פיקהולץ מאיר שמעון
בן יצחק אייזיק
פיקהולץ פנחס בן יצחק א.
פיקהולץ יהודה
בן יצחק איזיק
פיקהולץ פינחס בן דוד
פיקהולץ וולף בן דוד
פיקהולץ מחלה בת דוד
פיקהולץ מלכה בת דוד
פיקהולץ משה בן דוד
פיקהולץ לייביש
פיקהולץ חיה
פיקהולץ שרה
פיקהולץ ציפורה
בת ליבוש
פיקהולץ פייגה
בת ליבוש
פיקהולץ הינדה
בת ליבוש

פיקהולץ מרים
בת ליבוש
פיקהולץ הרש
פיקהולץ גיטל
פיקהולץ בנימין
פיקהולץ זוסיה
פיקהולץ צילה
פיקהולץ יהושע
פיקהולץ לאהצ׳
פיקהולץ לוסיה
פיקהולץ צירל
פיקהולץ שרה (שניברג)
פיקהולץ מרקוס
פיקהולץ יוכבד
בת בנדיט
פיקהולץ גולדה
בת חיים מרדכי
פיקהולץ דבורה
בת אברהם לייב
פך חוה
פך ישראל
פך פרימקה בת ישראל
פלבר אברהם ד״ר
פלדהורן וולף
פלדמן אליעזר
פלדמן אסתר
בת סמואל
פלדמן בינה
פלדמן חיה
פלדמן יוסף הרש
בן סמואל
פלדמן יעקב
פלדמן יעקב מנדל
פלדמן לאה
פלדמן לייב
פלדמן ליצה
פלדמן מינה
פלדמן מסיה
פלדמן מרים
פלדמן פרידקה
בת סמואל
פלדמן צילה
פלדמן קלרה
פלדמן־שפר סמואל

פלדמן־שפר מרים
פלדשטין יולק
פלדשטין הלה
פליק אהרון
פליק דוד יונה
פליק חנה
פליק יהודית
פליק יעקב
פליק לאה
פאליק לושיה (אונ.) מג״ר
פליק ליפא
פליק צפורה
פליישר ינטה בת פייבל
פליישר יצחק בן צבי
פליישר פפי בת יצחק
פלסר נ. ד״ר
פלך משה
פלק חיה מבית פלדמן
פלר אסתר
פלר הרש
פלר יצחק מג״ר
פלר צשה
פפר סוכר בן מרקוס
פפר וולף בן מרקוס
פפר יצחק בן וולף
פפר פפקה
פפר רנה בת סוכר
פפרבוים ברטה
בת לייבוש
פפרבום לינה
בת לייבוש
בן ישיהו
פפרבום מרים בת הרש
פעצ׳ניק נעלאַ מג״ר
פרוכטר דוד
בן מנחם דב
פרוכטר אהרן בן דב
פרוכטר אהרון בן פיבל
פרוכטר איזיק בן יוסף
פרוכטר אפרים
פרוכטר אריה בן איזיק
פרוכטר בינה בת משה
פרוכטר בלימה
בת דוד משולם

פרוכטר ברנרד
פרוכטר גולדה
פרוכטר גולדה בת הרש
פרוכטר גניה
פרוכטר דוניה בת פיבל
פרוכטר הרמן בן אהרון
פרוכטר לאה
בת סאמואל
פרוכטר ינטה
בת אהרון
פרוכטר יעקב
בן אהרון
פרוכטר הלנה
בת אהרון
פרוכטר הלנה
בת שמואל
פרוכטר הרש (צבי)
פרוכטר הנדל
פרוכטר חיה בת חונה
פרוכטר חנה
פרוכטר טויבה
פרוכטר יוסף בן וולף
פרוכטר יוסף יעקב
בן איזיק
פרוכטר יצחק איזיק
פרוכטר סימה בת איזיק
פרוכטר שרה בת יוסף
פרוכטר שלמה בן יוסף
בן יוסף
פרוכטר לאה
בת יוסף שטולץ
פרוכטר חונה
בן יוסף
פרוכטר נחמיה
בן יוסף
פרוכטר משה
בן יוסף
פרוכטר לייב
בן יוסף
פרוכטר מלכה
פרוכטר מקס בן פיבל
פרוכטר מרקוס
בן פיבל
פרוכטר עזרה

פרוכטר פנחס בן אריה
פרוכטר פרידה
פרוכטר רבקה
פרוכטר רוזה
פרוכטר שמואל
פרוכטר שלמה בן פיבל
פרוכטר שרה
פרוכטר הניה בת ברוך
פרוסטק יוסף
פרוסטק קלמן
פרוסטק שרה בת אלר
פריד גניה
פריד דבורה
בת יצחק טבל
פריד יעקב בן ליפא
פריד יצחק בן יעקב
פריד ישראל
פרידלנדר אדולף
בן זיגמונד
פרידלנדר אוטק
פרידלנדר אמליה
פרידלנדר ברונו
פרידלנדר ברוניה
פרידלנדר גוסטה
פרידלנדר הרש
בן יחזקאל
פרידלנדר יוסף בן הרמן
פרידלנדר עלי בן הרמן
פרידלנדר יעקב
בן הרמן
פרידלנדר חנה
פרידלנדר חנה בת אהרון
פרידלנדר ידה
פרידלנדר יוסף
פרידלנדר מרים
פרידלנדר יחזקאל
פרידלנדר יוסף בן יחזקאל
פרידלנדר יעקב
בן יחזקאל
פרידלנדר פייגה
בת יחזקאל
פרידלנדר משה בן א.
פרידלנדר ישראל
בן צבי

פרידלנדר פניה
בת צבי
פרידלנדר פרידה
בת צבי
פרידלנדר רבקה
בת צבי
פרידלנדר משה
פרידלנדר צילה
בת משה
פרידלנדר פליציה
בת אדולף
פרידלנדר מלכה
פרידלר שמואל
פרידלר חיה
פרידלר יצחק
פרידלר יוסף
פרידלר הרש
פרידלר פנחס
פרידמן אסתר
פרידמן בבוניה (ולדמן)
בת יוסף דוד
פרידמן ברנרד
פרידמן פיליפ
פרידנהיים יעקב
פרידנהיים מקס
פרידנהיים פליקס
פרידנהיים מוטי
פריזנט רגינה
בת אברהם בונום
פריליך אייזיק
פריליך מוטל
פריליך חנה בת דוד
פריליך משה
פריליך פיליפ בן דוד
פרייס דוד בן חנה
פרייס הלה
פרייס חיים בן חנה
פרייס חנה
פרייס יצחק בן חנה
פרים מקס בן ראובן
פרים רובין בן מקס
פרים ליזה בת מקס
פרים קובה
פרים קלדה בת צ׳רנה

פרימן בטי
פרימן לילי
פרימן רוזה
פרימן שמואל בן דוד
פרינץ חנה בת לייזער
פרינץ טובה
בת לייזער
פרינץ רחל בת לייזער
פרלמוטר אלטר
פרלמוטר מינדל
פרלמוטר רבקה
פרלמוטר רוזה
פרנקל איזיק
בן אברהם
פרנקל יעקב
בן אברהם
פרנקל ברוך
בן יוסף מכל
פרנקל דוד
בן יוסף מכל
פרנקל יצחק משה
בן יוסף מכל
פרנקל יטי
בת יצחק משה
פרנקל סבינה
בת יצחק משה
פרנקל שושנה
בת יצחק משה
פרנקל צבי אריה
בן סנדר
פרנקל דבורה
פרנקל בלה בת זלמן

צ

צאום נח
צאום סבינה
צאום סלמון
צאום צ׳רנה
צאום ראובן
צהנגבוט אדולף
צהנגבוט אשר
צובל דורה מג״ר
צווילינג אמליה
לבית וולף

צווילינג אנדזיה
בת יונס
צווילינג גדעון
בן יונס
צווילינג זליג
בן מאיר
צווילינג שפרינצה
בת מאיר
צווילינג יונס
צווילינג מלכה
בת מנדל
צווילינגר אליהו
צווילינגר בן ציון
צווילינגר שושנה
צווילינגר שרה
צווילינגר בלקה
בת מוטל
צוקרברג דוד
צוקרברג הרש
בן מוטל
צוקרברג חייקה
בת מוטל
צוקרברג מוטל
צוקרברג מונדיק
בן מוטל
צוקרברג רכיל
צייזלר יוסף
צימרמן נ. מג״ר
צימרמן אטל
צימרמן רגינה (פרוכטר)
בת מרדכי
צימרמן ברוך
צירגלס משולם (וורמוט)
צירגלס פרומה (לוסטיק)
בת יעקב משה

ק

קאופמן זלדה (שפינרד)
בת משה
קוגל אליעזר
קודיש משה
בן אלכסנדר
קודיש צירל

קודיש מרים (יקל)
בת משה
קודיש חנה (אפלגרין)
בת משה
קודיש קריינדל
קודיש רבקה
קודיש שיקו
קון לייב
קוהן יולקה בת יצחק
קוהן פנציה בת זליג
קוהן רותה בת יצחק
קוך זינדל
קוך חיה בילה בת צבי
קוך מיכל בן זינדל
קוך מכלה
קולם נ. ד״ר
קופלר יוסף ד״ר
קופלר יטי
קופלר לאה
קופלר ליזר
קופלר מלי
קופלר מרקוס
קופלר קלרה
קופלר שבע
קופלר שרה
קורן אלקה
קורן אלתה בת שלמה
קורן הסיק
קורן הרש בן שלמה
קורן חיים דוד
בן אברהם
קורן דורה בת אברהם
קורן מינה (הובל)
בת אברהם
קורן עליה
בת שלמה
קורן רבקה
קורן שלמה
בת משה
קורנבליט גרשון
קורנבליט אסתר (שפי.)
קורנבליט דבורה
קורנבליט משה
קורנבליט פרידה

קורנבליט צפורה
קורנבליט ראובן
קורנר אוגניה
קורנר יעקב
קורנר לאון
קורנר מרקוס
קורנר מרק
קורנר רגינה
קורצר־איגנמכט מינה
בת רוזה
קורצר זילברשלג אדלה
בת לאון
קורצר זילברשלג לאה
בת דוד
קורצר זילברשלג שרה
בת דוד
קז סמואל בן יוסף
קז צילה בת יוסף
קז יונה בן יוסף
קז שמחה בן יצחק
קז יהודה בן יצחק
קז הינדה בת יצחק
קז ישראל בן יהודה
קז יצחק בן ישראל
קז יוסף בן ישראל
קז אטה בת שמחה
קז אטקה (טיכר)
בת הרש
קז אלקה מבית קרנר
קז טונקה
קייזר אהרן
קייזר רגינה
קייזר קלרה
קייזר לאורה
קינדלר יעקב מג״ר
קירשנבלט אסתר
בת יהודית
קלאהר יוקל
קלאהר אסתר
קלאו אסתר
קלאו הרש
קלאו זיסל
קלאו שייע ליב
קלאו שלר

קליגר אידה בת שמואל
קליגר פרידה
בת שמואל
קליגר פפה בת שמואל
קליגר זוסיה
בת שלמה
קליגר אידה
בת שלמה
קליגר דוד
בן שלמה
קליגר ליאון
קליגר קלרה מג״ר
בת שלמה
קליגר מלכה בת מנדל
קליגר פפה (הובל)
בת דוד הרש
קליגר שמואל בן חיים
קליין שמואל לייב
קליין בנימין
בן שמואל לייב
קליין שלום
בן שמואל לייב
קליין זיליג
בן שמואל לייב
קליין טאובה מרים
קליין לוסיה בת בנימין
קליין ליבה
קליין מינה
בת יעקב מרזל
קליין מנדל ד״ר
בן בנימין
קליין סמק
קליינר נתן בן שלמה
קליינר רייזל
קליינר מרים
קליינר מאיר
קליינר שלמה
קליינר חיה
קלינברג לאה
קלינברג ברטה
קלינגזיכט איטה
קלינגזיכט אסתר
קלינגזיכט גיטל
קלינגזיכט דוד

קלינגזיכט הרש
קלינגזיכט זופיה
קלינגזיכט מינה
קלינגזיכט משה
קלינגזיכט מרקוס
קלינגזיכט צבי
קלינגזיכט רוזיה
קלינגזיכט שלמה
קלינגזיכט חיים יהושע
קלינגזיכט לוסיה
בת חיים
קלינגס בלה
קלינגס חנה
קלינגס משה
קלינגס רות
קלינגר אטקה
קלינגר פפי
קלינגר קלרה
קלינהמר גיציה
קלינהמר לאה
קלינהמר מאיר
קלינהמר מוטל
קלינהמר ברינה
קלינהמר מכל
קלינמן איזיק
קלינמן יעקב
קלינמן מנדל
קלינמן משה
קלינמן נחום
קלינמן עזריאל
קלינמן קרסל
קלינר ריזל
קליינר ריזל
קליינר מרים (רכטר)
קלר שלמה
קלר מרדכי בן שלמה
קלר קלמן בן שלמה
קלר גניה בת שלמה
קלר הרש בן שלמה
קלרספלד נ.
קלרספלד אדלה
קלרספלד אהרון
קלרספלד גניה מג״ר

קלרספלד טאובה
קמרמן פפה
קנולר לאה
קנולר רוזה
קנולר שמואל
קניג אלעק
קניג מקסימילאן ד״ר
קניג סימציה
קניגסברג
קנר
קעסטנבום־רוזמרין אסתר
קסטנבום מיכאל
קסטנבום מטילדה
בת מיכאל
קסטנבום פיגה (הסטן)
בת מיכאל
קסטנבום פסקה
בת מיכאל
קעלהופר־וופר ג. מג״ר
קרבס ד״ר
קרו ארנה
קרומהולץ
קרון אברהם
קרון טובה
קרון יוכבד
קרון יוסף בר
קרון ייטה
קרון משה
קרון צילה
קרון קרינדל
קרון רוזיה
קרון רוז׳קה
קרונברג אנדה
קרונברג דוד
בן שמחה
קרונברג טוני
קרונברג שמחה
קרונברג שרה
קרונברג ליפא
בן שמחה
קרונברג מינה
קרונברג מנדל
קרונברג שמואל

קריגר אברהם
קריגר אבוש
קריגר איצקו
קריגר אירו
קריגר דורה
קריס נתן מג״ר
קריגר מונדזיו
קרישר מלכה בת דוד
קרישר משה בן יעקב
קרישר פנחס בן משה
קרישר שרה בת משה
קרנלה אברהם חיים
קרנלה מריה
קרנלי משולם הרש
קרנלי סבינה
קרנר אלטר
קרנר אלקה
בת דוד
קרנר וולף
קרנר מוטי
קרנר פנחס
קרנר רוזה (זייף)
בת משה

ר

רדיש רגינה
בת משולם
רדלר בן־ציון
בן שמואל לייב
רדלר וויטל
בת שמואל לייב
רובין אסתר (פך)
בת ישראל
רובינזון אברהם
בן מאיר
רובינסון אוסקר
רובינזון אורי בן קלמן
רובינזון גניה
רובינזון חיה שרה
בת אברהם
רובינזון חנה (אלרמן)
בת אבנר
רובינזון טניה

רובינזון סתציה
בת ליבוש
רובינזון יצחק בן מאיר
רובינזון יצחק בן קלמן
רובינזון ליאון
רובינזון לייבוש
בן קלמן
רובינזון מנדל
בן קלמן
רובינזון מניה
רובינזון מרישה
רובינסון נחמן
רובינזון סטלה
בת אברהם
רובינזון פישל
בן מאיר
רובינזון קרל
בן אברהם
רובינזון רחל
רובינזון רעכל (גלזברג)
בת הרש
רובינסון שושנה
רובינסון שמואל
רודר גיטל
רודר חיים
רודר שרה
רוזמרין אסתר
רוזמרין גרשון
רוזמרין הינדה
רוזמרין חיה
בת גרשון
רוזמרין חנה
רוזמרין טובה בת הרש
רוזמרין יוסף
בן גרשון
רוזמרין יעקב בן הרש
רוזמרין ליבה
רוזמרין לייבוש
רוזמרין משה
רוזמרין ראובן
בן גרשון
רוזן אלפרד
רוזן אמליה

רוזן יעקב
רוזנבום דבורה
רוזנבום זליק
רוזנבום חיים בן יוסף
רוזנבום יהודית
בת מאיר
רוזנבום ירחמיאל
רוזנבום מאיר
בן מנשה
רוזנבום משה
רוזנבום פנחס
בן מאיר
רוזנבום רבקה
רוזנבום שרה
רוזנבום נ.
רוזנברג בנימין
רוזנברג ברוניה
רוזנברג ברטה
רוזנברג גצל
רוזנברג הלה
רוזנברג הניה
רוזנברג הניק
רוזנברג יטקה
בת יקתיאל
רוזנברג יעקב
רוזנברג יצחק
רוזנברג יקותיאל
בן אהרן יהושע
רוזנברג מנחם
בן שלמה
רוזנברג סימה
רוזנברג סלקה
רוזנברג פיגה (פרוכטר)
בת מנחם דב
רוזנברג פרידה
בת שלמה
רוזנברג רבקה
רוזנברג רבקה גיטל
בת חיים מרדכי
רוזנברג ריזה
רוזנברג רייזל
רוזנברג שלמה
רוזנברג שפרינצה

רוזנמן גיטה
רוזנמן דוד לייב
רוזנמן מלכה
בת פרייס חנה
רוט יוסף
רוט פנחס בן אברהם
רוט פרידל בת שמואל
רוט צינה
רוט רייזל בת יוסף
רוט יהושע בן יוסף
רוט שושנה (רוזיה)
בת פנחס
רוט אברהם (אדולף)
בן פנחס
רוט שרה
בת ישראל דב
רוט זאב (וועלוועלע)
בן ישראל
רוט סושיה פסל
בת ישראל
רוט בנימין
רוט הרמן
רוט קלרה
רוט־וולף הניה
רוטבום הינדה
בת נפתלי
רוטבום איזיק
בן נפתלי
רוטבום בלה
בת נפתלי
רוטבום ברנה
בת איזיק
רוטבאום דורה
רוטבאום הינדה
רוטבאום הינדה (פרוכטר)
בן אריה
רוטבאום טובה
רוזנבאום יוסף
רוטבאום לולו
רוטבוים מרדכי
רוטבאום מאטעס
רוטבאום משה

רוטבאום פפקה
בת קלמן
רוטבאום קלמן
בן זלמן ליפא
רוטבום שרה
רוטברג חיה בת יצחק
רוטברג ישראל דב
בן ברוך
רוטברד יעקב
רוטברד אסתר
רוטברד אפרים (פישקו)
בן יעקב
רוטברד יוסף
רוטברד מאיר
רוטברד פישל
בן יעקב
רוטנברג סנדר בן משה
רוטנברג קלמן
בן סנדר
רוטנברג רגינה
בת ברוך הרש
רוטנברג ישראל
בן סנדר
רוטנברג גניה
בת סנדר
רִטנברג הניה
בת סנדר
רוטנברג יהודית
בת סנדר
רוטנברג יעקב מאיר
רוטנברג יצחק משה
רוטנברג מאיר שלום
רוטנברג פרידה
רוטנברג פרידל
רוטנברג שיע
רוטנברג שמואל איסר
רוטפלד טובה
רוטפלד צבי דב
רוטר אידה
רוטר אידזה בת ברל
רוטר אליעזר
בן שלמה
רוטר יוסף בן שלמה

רוטר ברל בן שלמה
רוטר חנה בת סנדר
רוטר טוני
רוטר יהודה בן ברל
רוטר יעקב
רוטר לוסיה
רוטר פרידה
רוטר שמואל
בן יוסף
רוטשטיין חיים
בן יצחק
רטיג גיזה בת יהושע
רטיג יהושע
רטיג ליאון
בן יהושע
רטיג שרה
רטנר אליהו בן שלום
רטנר ברכה בת שלום
רטנר לאה בת שלום
רטנר מניה בת שלום
רטנר נתן בן שלום
רייזלר הללה
בת עזריאל
רייזלר חוה בת דוד
ריזלר עזריאל
בן נתן
ריזלר צילה בת נתן
רייך אביגדור
רייך אהרן
רייך אסתר
רייך ווילהלם
רייך חנה
רייך יצחק
רייך משה
רייך פרידה מג״ר
רייך שמואל
רייכמן שמואל
רייכמן מרים
רייכמן אַניה
רייכמן פנחס
רייכמן פפר
רייכמן חיה
רימר ליאון בן יוסף

רימר מינה
בת מנדל
רימר ראובן בן ליאון
רינגלר אברהם
רינדר גדליהו
רינדר חיה יטה
בת סמואל
רינדר חיים לייב
רינדר יואל ראובן
בן חיים לוי
רייהרץ איזיו
רייהרץ חיה
בת אליעזר
רייההרץ לאון
בן נחמיה
רייהרץ סלקה
רייהרץ קלמן
רייס חנה
רעכטר טונקה מג״ר
רכטר פסח בן יחיאל
רפ יומק
רפ ליאון. ד״ר
רפ פרל
רפ שלום
רפ שרה
רפפורט נ.
רפפורט עלה
רפופורט שבתאי
רפופורט פרימט

ש

שובה שפרה
מבית יוזפברג
שוולב לובה
שוולב ליובה
שוולב־וולדמן סלציה
שוברט יוסף בן פייבל
שוברט יעקב בן פייבל
שוברט מלי
שוברט פולה
שוברט פפקה
מבית קרון

שוברט פרדז'יו (פייבל)
שוברט פרג'יו בן יעקב
שוולבנדורף אולגה
שוולבנדורף יוסף
שוולבנדורף פ.
שוולבנדורף שמואל
שולמן אליעזר
בן שמעון
שולמן אברהם
בן אליעזר
שולמן דוד
בן אליעזר
שולמן משה
בן אליעזר
שולמן רבקה
בת אליעזר
שולמן רוזה בת שמחה
שולמן שמעון
בן אליעזר
שולמן חיים
שולמן יהודה
שולמן טוניה
שומר מוזס
שומר מלציה
בת אברהם
שוסטר אברהם
שוסטר אטל בת איזיק
שוסטר איזיק בן גצל
שוסטר גניה
שוסטר הרש
שוסטר הרמן בן גצל
שוסטר יהושע בן גצל
שוסטר יעקב בן גצל
שוסטר לאה
שוסטר סבינה
בת יהושע
שוסטר סימה
בת אהרון
שוסטר סימה בת שייע
שוסטר פרידה
בת איזיק
שוסטר פרידל בת שייע
שוסטר פרומציה

שוסטר קלמן בן הרמן
שוסטר קלרה
שוסטר שיע
שוסטר שרה בת מנדל
שוורץ איז'ו
שוורץ אליעזר בן חיים
שוורץ בינה
בת וולף פרוכטר
שוורץ ברל
שוורץ ליזר
שוורץ יוכבד בת משה
שוורץ לנה
שוורץ מנחם
שורץ משה בן דב
שורץ, ד"ר מרק
שורץ סורצי
בת אברהם
שוורץ פסל
שוורץ רבקה
בת יקותיאל
שוורץ שלמה
שוורץ פסיל
שורצברג אברהם
בן זלמן
שוורצברג אטל
שורצברג אריה בן זלמן
שוורצברג הרש
בן מאיר
שורצברג זלטה
בת אברהם
שורצברג חנה
בת אריה
שווארצברג יוסל
בן מאיר
שורצברג ליאון
בן זלמן
שוורצברג רבקה
בת אברהם
שורצברג שושנה
בת אברהם
שוורצברג שפרה
בת מאיר

שוורצברד איידל
בת דוד
שוורצברד אריה
בן דוד
שוורצברד דב מאיר
שוורצברד דבורה
בת דב מאיר
שוורצברד דוד
בן לייב
שוורצברד דינה
בת אברהם
שוורצברד חנה
בת אברהם
שוורצברד חנה
בת לייב
שוורצברד יעקל
בן דב מאיר
שוורצברד יצחק (איזיו)
בן לייב
שוורצברד לוטקה
בת הרש לינדנר
שוורצברד לייב
בן יעקב
שוורצברד מינדל
בת דב מאיר
שוורצברד מניה
שוורצברד פרידה
בת לייב
שוורצברד צבי (הרש בר)
בן אברהם
שוורצברד שרה
בת דב מאיר
שטויערמרק נ. אינז'
שטולבך אברהם
בן יעקב
שטולבך הינה
בת יצחק
שטולבך וולף
בן יצחק
שטולבך יוסף
בן יעקב
שטולבך יצחק בן משה

שטולבך ליפא
בן וולף
שטולבך פרל בת יעקב
שטולבך שינדל
בת ליפא
שטולבך שרה (פך)
בת ליפא
שטולבך שרה
בת חונה
שטולץ הדסה־בלה
בת אלכסנדר
שטולץ לניה
שטולץ לניה
בת יוסף
שטולץ שמעון
בן יוסף
שטייגר הרש
שטייגר רבקה
שטיין דונק
שטיין יעקב
שטיין ליאון
שטיין לייב ז בן ברל
שטיין מרים
שטיין משה
בן מיכאל
שטיין מאשה בת משה
שטיין סמואל
שטיין קלרה
בת שפינרד
שטיין קלרה
שטינברג הנך בן יעקב
שטינברג זיגמונד
שטינברג חיה (בירנבום)
בת יעקב
שטינברג הלה בת הנך
שטינברג יעקב
שטינברג מלכה
שטינברג צירל
שטינר פפקה
שטינר סלקה
שטינר אורי
שטינר מלכה
שטינר רינה

שטייף אייזיק בן משה
שטייף איזידור
שטייף אסתר בת ליבר
שטייף אסתר בת משה
שטייף בילה
שטייף בילה
בת מרים
שטייף הנה בת ליבר
שטיייף הנריק
בן משה
שטייף הרצל
שטייף הרש
שטייף חנה בת ליבר
שטייף טובה
שטייף טונקה בת משה
שטייף ליבר
שטייף מלכה
שטייף מינצ׳י
שטייף מלציה
שטייף משה
שטייף מצ׳יק בן משה
שטייף נונציה
שטייף סורין
בן משה
שטייף פולינה
שטייף פנחס
שטייף פפי
שטייף רוזיה
בת ליבר
שטייף רחל (ברונר)
שטרספלד בנציון
בן משה
שטרספלד חנה
בת בנציון
שטרספלד יעקב
בן בנציון
שטרספלד רונצי
בת שמואל
שטרן אברהם־אלפרד
בן בנימין
שטרן אבנר בן משה
שטרן ברונקה
בת ריבה

שטרן גיזלה
שטרן חנה
שטרן יעקב בן וולף
שטיינינגר מרדכי
שטיינינגר שרה
שטיינינגר בוני
שטרן נורברט
בן אברהם אלפרד
שטרן נחמן
שטרן פלורה
שטרן רוזה בת יוסף
שטרן שלום בן משה
שטרנברג ליאון מג״ר
שטרנברג לונק
שטרנברך ליאון ד״ר
בן אבה
שטרנבך נחה
שטרק יעקב אינז׳
שייטל אלתר הרש
בן מרדכי
שייטל חיים
שייטל יונה
שייטל יעקב
בן אלתר הרש
שייטל משה הרש
שייטל פסל
שייטל שמואל
בן אלתר הרש
שילד טונקה
שילד סאמועל
שילד רוטי
שיימן אלה
שינדלר אברהם
בן אליהו
שינדלר נ. ד״ר
שינדלר ישראל
שינדלר צירל
בת מנדל
שינדלר שרה
שיינר יואל
שיינר מעצה
בת דוד פיקהולץ

שיינפלד אברהם
בן שלום
שיינפלד אלכסנדר
שיינפלד ברכה
בת דוד
שיינפלד הרברט
שיינפלד חיה בת שלום
שיינפלד יוסף
בן שלום
שיינפלד יצחק
בן שלום
שיינפלד לאה
שיינפלד מטילדה
שיינפלד נחום
שיינפלד עליש
שיינפלד פישל
בן שלום
שיינפלד רבקה
שיינפלד רות
שיינפלי שינדל
שיינפלד שלום
בן מנס
שיינפלד שרה
שיף־בלוטרייך גלה
שיף נורברט ד״ר
שיפמן חנה בת ישראל
שיצר הוגו טאודור
בן מרצלי
שיצר מרצלי
בן שמשון
שיצר סידוניה
בת מיכאל
שכטר פישל
שכטר רחל (לרר)
שכטר מנדל
שכטר דוד בן יצחק
שכטר יצחק
שכטר משה בן יצחק
שכטר נתן ד״ר
בן יצחק
שלגובסקי נ. ד״ר
שאודר ליזה מג״ר
שלטינר בלקה

שלטינר בנימין
שלטינר מנדל
שלטינר משה
שלטינר רוזה
שלטינר שיינדל
שלטינר שלום
שלייפר ברטה (שפינדל)
שלייפר, ד״ר הרמן
שלייפר זיגמונד
שלייפר, ד״ר פיבוס
שלייפר שרלוטה
שלקס משה
שלקס לייזר
שלקס איציק
שלקס פניה
שלקס ברוניה
שמורק גולדה
שמורק גיטל
שמורק הרש
שמורק חנצ׳יה
שמורק סובולה
שמורק סמואל
שמורק רגינה
בת יוסף שטולץ
שמורק שלמה
שמורק שמואל
שמורק שרה
שמיר משה בן דוד
שנברג אורי מג״ר
שניברג (אבי צפורה)
שניברג דוד
שניברג צפורה
שניויס אלי
שניויס חנה שרה
שניויס רוזה
שניויס שלמה דוד
שנור הניה
שנור וולף
שנור סלה
שנורמכר נ.
שניר איגור
בן קופל

שנייד וולף
בן נחמיה
שנייד חיים
בן נחמיה
שנייד חנה חיה
בת נחמיה
שנייד מאיר בן נחמיה
שנייד נחמיה
שנייד נחמה
בת חנה חיה
שנייד צ׳רנה
בת נחמה רוזה
שנייד רבקה
שנייד רוזה
בת נחמה חיה
שניר טובה (גרוסמן)
בת מוריץ
שניר מוריץ
שניר קופל ד״ר
בן מוריץ
שניר רוזה (גטרי)
בת מוריץ
שנפס נ.
שפיגל וולף
שפיז נ.
שפינר חולה
בת אהרן צבי
שפינדר צפורה
בת אפרים פישל
שפינרד גניה
שפינרד הלנה
בת מרדכי
שפינרד ווילהלם
שפינרד זיסל בת משה
שפינרד חנה
שפינרד חנה
בת לאון
שפינרד יהודית (מרבך)
שפינרד יצחק אשר ד״ר
בן יהודית
שפינרד מטילדה
בת מרדכי

שפינרד מטילדה
בת קלרה
שפינרד מרדכי
שפינרד מרקוס
שפינרד ניסן בן גניה
שפינרד משה
בן מרדכי
שפינרד פיגה
בת שלמה
שפינרד משה בן מרדכי
שפינרד פיגה
בת שלמה

שפינרד רוני בן גניה
שפייער ליפה
שפייער מכלה
שפירא ייטקה
מבית פלדמן
שפירא לאה
מבית פלדמן
שפירא מנחם
שפירא שיע
שפר ברכה בת נחום
שפר חנה רבקה
בת נחום

שפר נחום
שפרוך בלה
בת שיינפלד שלום
שצמן
שצמן אבא
שצמן ליבה
שצמן מריה
שר אוטו
שור לעאן מג״ר
שור משה בן דוד
שערער ליזה מג״ר
שרמן רבקה (גרול)
בת ישראל

זכרונות, כראניק, ארבעטער-באוועגונג

שרה ווייס־הויפּטמאַן

זכרונות פון דער אלטער היים

1

סטרי איז געווען מיין געבורט־שטאָט. דאָרט האָב איך געלעבט מיט מיינע עלטערן און מיט דער גאַנצער משפּחה הויפּטמאַן. דאָרט אין סטרי, האָב איך פאַרבראַכט מיינע קינדער־יאָרן. דאָרט האָב איך געחלומט און פאַנטאַזירט פון אַ ברייטער גרויסער וועלט — קינדערשע חלומות פון אַ גוט פאַרברענגטער צייט.

איך געדענק נאָך גוט יענעם גרויסן ציוניסטישן פאָלקס־פעסט אין פאַרק „אָלשינאַ". די סענסאַציע פונעם פעסט זענען געווען 12 שניטערינס פון די ארץ־ישראל פעלדער. איך בין געווען איינע פון זיי. אין ווייסע קליידער, ווייסע קאָפּ־טיכלעך, ווייס־בלויע סאַנדאַלן אויף די פיס, קאָסעס אין די הענט און גראָזן אין די האַלב פאַרבויגענע פאַרטויכער זענען מיר אַרומגעגאַנגען דעם גרויסן פאַרק, אויפגעהויבן די קאָסעס אין דער הויך און געזונגען אין עברית: „ווי ליב און טייער ביסטו אונדז, אונדזער ערד אין ציון".

אין די אַלעען פון פאַרק זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט טישלעך, וווּ מיר האָבן פאַרקויפט פאַרשידענע זאַכן און אנזיכטס־קאַרטלעך פון ארץ־ישראל. די אַלעען האָט מען אָנגערופן „ירושלימער אַלעען". דאָס געלט איז געגאַנגען פאַרן ק. ק. ל.

די איניציאַטאָרן פונעם פאָלקס־פעסט זענען געווען: בערל שטערן, ארון הויפּטמאַן, בנימין קליין, חיים דוד קאָרן, מ. וואַגנער, ז"ל.

אַ צווייטע פּאַסירונג פון יענער צייט:

אַ באַקאַנטע פרוי פון סטרי איז געקומען צו מיין פאָטער און אים דערציילט פאָלגענדעס:

אַן אוקראַאינישער שכן האָט אָנגעקלאָגט איר מאַן אין געריכט, פאַר שפּייען אויף אים און זיינע הייליקע בילדער אין זיין שטוב, פאַר נישט באַצאָלן פּינקטלעך דאָס דירה־געלט. דער קריסט האָט געווינט ביי זיי און נישט געוואָלט צאָלן פאַר דער דירה. ער האָט אויף זיי אויסגעקלערט אַ שקר בלבול. זיין 8 יעריקער ייִנגל האָט געזאָגט עדות, אַז דער „זשיד" האָט זיך אויסגעדריקט צו זיין פאָטער: „איך שפּיי אויף דיר און דיין גאָט". דעם צווייטן טאָג איז געקומען אַ געהיים־אַגענט און איר מאַן אַרעסטירט, פאַר באַליידיקן די קריסטלעכע רעליגיע. די פרוי האָט געוויינט פאַר מיין פאָטער און אים געבעטן איר צו העלפן.

מיין פאָטער איז אַוועק צום יידישן גערעכטס־ראַט, יאַנאַס, וועמען ער האָט פּערזענלעך געקענט, און אים געבעטן, ער זאָל זיך פּערזענלעך אינטערעסירן מיט דעם ענין.

— „שלעכט" — האָט געזאָגט דער גערעכטס ראַט יאַנאַס, דאָ האַנדלט זיך וועגן באַליידיקן רעליגיעזע געפילן, אויף דעם זענען אונדזערע קריסטן עמפּינדלעך, איבערהויפּט ווען עס האַנדלט זיך וועגן אַ ייד. איך בין אָבער זיכער און גלויב, אַז עס איז אַ שקר־בלבול, און איך וועל זען עפּעס צו טאָן אין דער זאַך.

אין טאָג פון פּראָצעס האָט יאַנאַס געהייסן אַריינרופן צו זיך אין קאַנצעלאַריע דעם 8 יעריקן שגץ, דעם הויפּט־עדות, און אים געפרעגט, ווער עס האָט אים אָנגערעדט אַזוי צו זאָגן פאַרן אויספאָרשריכטער, געהייסן אים זאָגן דעם אמת, ווייל די וואָס זאָגן ליגן אין געריכט זעצט מען איין.

דאָס ייִנגל האָט זיך צעוויינט און דערציילט, אַז זיין פאָטער האָט אים דאָס אַלץ געהייסן זאָגן, אַז נישט וועט ער אים שלאָגן און אַרויסוואַרפן פון דער היים.

— „אַזוי איז גוט" — האָט צו אים געזאָגט דער ראַט, עס וועט דיר גאָרנישט געשען, און דו מוזט דאָס זעלבע אויסזאָגן אין געריכטס זאַל, ווען מען וועט דיך פרעגן."

אַזוי איז טאַקע געווען.

אין געריכטס־זאַל איז געוואָרן אַ גערודער. מען קאָן זיך פאָרשטעלן וואָס פאַראַ רושם דאָס האָט געמאַכט אויף יעדן.

דעם ייד האָט מען באַפרייט; דעם קריסט איינגעזעצט פאַר פאַלש עדות זאָגן. אידער מען האָט דעם קריסט אַרויסגעפירט האָט ער אַ טופּע געטאָן מיטן פוס אין פּאָל און אויסגערופן: „צום טייוול! איבעראַל האָבן זשידעס פּראָטעקציע!"

דער אמת איז ארויס א דאנק דעם יידישן ראט יאנאס און א חלק דערין האט אויך געהאט מיין פאטער. — דאס איז פארגעקומען אין 1910.

*

אזויפיל יארן זענען אוועק און נאך בלוטיקט די ווונד, וואס אפילו די צייט, וואס איז דער בעסטער דאקטאר, האט זי נישט געקאנט פארהיילן.

ווען עס האט אויסגעבראכן די ערשטע וועלט־מלחמה אין יאר 1914, האבן יידן נישט מער געליטן ווי אנדערע פעלקער. ווען אבער נאכן מיליטערישן צוזאמענברוך אין 1918, האבן פעלקער און לענדער א ביסל אפגעאטעמט און אויפגעבויט א ניי לעבן, האט זיך ערשט ביי אונדז יידן אנגעהויבן דאס אמתע גלות־ לעבן און מיר זענען געווארן הפקר.

סטרי איז געווען א רויקע שטאט אונטער דער עסטרייכישער הערשאפט. נאכן מיליטערישן צוזאַמענברוך, האבן זיך די פאליאקן אנגעהויבן שלאגן מיט די אוקראינער און אויסגעגאנגען איז עס צו יידישע קעפ. עס האבן געבלאזן ביזע ווינטן. אנטי־סעמיטן האבן אויפגעהויבן זייערע קעפ, ארויס פון די פארבארגענע ווינקלען און פארביטערט דעם ייד דאס לעבן. דער ייד, זייענדיק אויסגעשטעלט אויף מאראלישע און עקאנאמישע פארפאלגונגען, האט קיין אנדערע ברירה נישט געהאט ווי צו שווייגן, ווארטן און האפן אויף א בעסערן מארגן. מען האט געלעבט מיט בטחון אז אט, אט, וועט זיך אלץ ענדערן צום גוטן. די אלגעמיינע לאגע האט זיך אבער נישט געבעסערט. פינצטערע כוחות האבן מיט זייער ראסן־טעאריע פארסמט די לופט.

ווי א שווערער קאשמאר דריקן אויף אונדז יענע שרעקלעכע געשעענישן, וואס האבן זיך אנגעהויבן מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אין אונדזער וויזיע זעען מיר יענע שרעק־בילדער.

די געשיכטע ווייסט נישט נאר צו דערציילן פון דעם בלוט־ים פון מיליאנען קעמפער, נאר אויך פון דעם בלוט און טרערן־ים פון די וואס זענען צוריקגעבליבן אינדערהיים. עס טראגט זיך אן עכא פון צוויטיקטע יידישע הערצער. דאס בלוט פון די מיליאנען אומשולדיקע קרבנות קאכט און זיד און שרייט נאך נקמה.

סטרי איז געווען א שיינע, רויקע שטאט. אונטער עסטרייכישער הערשאפט האבן די יידישע אינטעליגענץ, די פארשידענע פארטייען און די ציוניסטישע ארגאניזאציעס גייסטיק געווירקט און געשאפן. געטאן א סך פארן אויפבוי פון ארץ־ישראל. אין סטרי איז געווען א העברעישע שול, א מחיק קלוב אונטער דער לייטונג פון מיין ברודער ארון הויפטמאן ז״ל. פרעזעס פון דער ציוניסטישער פארטיי, פון קרן היסוד און סוחרים פאריין איז געווען מיין ברודער אליהו ז״ל.

מיין ברודער אברהם הויפטמאן איז געווען פון די מיטגרינדער פון דער קולטור־געזעלשאפט אויפן נאמען פון שלום אש, פון אן אמאטארן־קלוב און א פאלקס־ביבליאטעק.

אויך מיינע ברידער יעקב און מענדל זענען געווען אקטיוו אין דער ציוניסטישער באוועגונג.

אן אקטיווער עסקן אין סטרי איז געווען מיין פאטער יצחק שוב ז״ל.

אויף זיין איניציאטיוו איז מאדערניזירט געווארן דאס קהלישע באד; ער איז געווען טעטיק פארן יידישן שפיטאל און דער גרינדער פון א קיך פאר יידישע זעלנער.

זיי אלע זענען מער נישטא. אפגעמעקט געווארן, פארשניטן און פארפייניקט צום טויט. געבליבן איז אונדז דער ווייטיק אין הארצן און דער טרויעריקער אנדענק. מיר וועלן זיי נישט פארגעסן אזוי לאנג, ווי אונדזערע אויגן וועלן זיין אפן. זכרונם לברכה.

● ● ●

יידישע מיליץ אין סטרי

נאכן צוזאמענברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — סוף 1918, בעת סטרי איז איינגעשלאסן געווארן אינעם געביט פון אוקראינישער הערשאפט, האט זיך אין דער ערשטער צייט געשאפן א גרויסער תוהו ובהו. די נייע מאכט איז פארבליבן אן אן אדמיניסטראטיוון אפאראט און געדארפט פונדאסניי פארמירן אלע אפטיילונגען פון דער שטאטישער פארוואלטונג, דערונטער אויך די פאליציי. די ערשטע טעג איז די שטאט געבליבן ממש הפקר. בייטאג און ביינאכט האבן זיך איבער דער שטאט

געצויגן דעמאָביליזירטע זעלנער — באַוואָפנטע און אומבאַוואָפנטע — כדי זיך דערשלאָגן צו זייערע היים־שטעט. דערביי האָבן נישט געפעלט קיין מאַראַדערן, וואָס זענען געווען גרייט אויסצונוצן דעם כאַאָס פאַר רויב און גניבה. די יידישע באַפעלקערונג איז געווען באַזאָרגט וועגן דער לאַגע. אַ דעלעגאַציע פון פאַרטייען האָט זיך געוואָנדן צו דער אוקראַינישער מאַכט און געפּועלט, אַז די יידישע באַפעלקערונג זאָל באַקומען אַ געוויסע צאָל ביקסן און פאַרמירן אַ פרייוויליקע יידישע מיליץ.

לויט אַ צווישן־פאַרטייאישן הסכם, האָט יעדע פאַרטיי גענדאַרפט צושטעלן אַ געוויסע צאָל פרייוויליקע, וואָס פלעגן זיך יעדע נאַכט בייטן לויט אַ סדר, און פאַטראָלירן די גאַסן, באַוואָפנט מיט ביקסן. גאַזשע האָבן באַקומען בלויז עטלעכע דעמאָבליזירטע אָפיצירן, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט דער אָרגאַניזאַציאָנעלער זייט. די צענטראַלע פון דער מיליץ האָט זיך געפונען אין צענטראַל־חדר, אַקעגן דער שול. דאָרט איז געווען דער מאַגאַזין פון דעם געווער און אַמוניציע. אין לאָקאַל פון אַקאַדעמישן פאַריין אויף רוג באַטאַרעגאַ־פּאָטאָצקי־גאַס, פלעגן זיך יעדן אָוונט זאַמלען די דיזשורענטן. דאָרט פלעגן זיי באַקומען ביקסן און צעשיקט ווערן אויף זייערע דינסט־אָפּשניטן. דאָרט איז אויך געזעסן דער נאַכט־שטאַב, וואָס פלעגט אָפּנעמען די ראַפּאָרטן. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ געזעלשאַפטלעכער פאָנד, פאַר דעקן די קליינע הוצאות פון דער מיליץ.

די פאַטראָלן פלעגן אַרויסגיין אין צוזאַמענשטעל פון 4 ביז צען מענטשן און פלעגן זיך בייטן יעדע עטלעכע שעה. זיי האָבן געהאַט אַ רעכט אָפּצושטעלן, לעגיטימירן און רעווידירן יעדן אומבאַ־

קאַנטן און פאַרדעכטיקן דורכגייער און לויט זייער איינזען, פאַרהאַלטן און אָפּפירן אין שטאַב. עס זענען געווען גאַנץ זעלטענע פאַלן אַז מען האָט פאַרהאַלטן גנבים; לרוב האָט מען ביי פאַרהאַלטענע געפונען געווער און עס קאָנפיסקירט. פאַר דעם חטא האָט מען קיינעם נישט באַשטראָפט, ווייל כמעט אַלע זענען זיי געווען דעמאָביליזירטע מיליטער־לייט.

עס פלעגן אויך פּאַסירן פאַלן פון נאַכט־באַגעגענישן, וואָס האָבן זיך געקאָנט ענדיקן גאָר בלוטיק: אין די דאָזיקע פינצטערע נעכט, ווען די גאַסן האָבן נישט געהאַט קיין שום באַלייכטונג, האָבן זיך אויך געפונען אין די גאַסן אוקראַינישע מיליטערישע פאַטראָלן, וואָס האָבן געהיטן די שטאָט קעגן פּוילישע סאַבאָטאַזש־אַקטן. האָט אייניקע מאָל געטראָפן, אַז ערגעץ אין אַ שטאָק־פינצטער געסל האָבן זיך באַגעגנט צוויי פאַטראָלן — אַ יידישער מיט אַן אוקראַינישן — און מיט חשד זיך אָנגעהויבן איבעררופן, פאַרנעמענדיק דערווייל קאַמפּס־פּאָזיציעס. אַזוי ווי ביידע צדדים זענען געווען אָנגעטאָענע נאָך אין די עסטרייכישע מיליטערישע קליידער, איז נישט געווען לייכט צו אידענטיפיצירן און עס האָט שטענדיק געדראָט, אין אַזעלכע פאַלן, אַז איין צד זאָל פאַרלירן די נערוון און אָנהויבן שיסן. די רעזולטאַטן האָבן דעמאָלט געקאָנט זיין זייער טרויעריקע. צום גליק האָט דאָס קיינמאָל נישט פּאַסירט.

אין אַ געוויסן העלן טאָג, ווען די אוקראַינער האָבן זיך אַ ביסל דערפילט אויפן זאָטל, איז דער צענטראַלער חדר אַרומגערינגלט געוואָרן דורך אַ גרעסערער אָפּטיילונג אוקראַיניש מיליטער, וואָס האָט צוגענומען דאָס גאַנצע געווער. דאָס איז געטון געוואָרן אָן וועלכער נישט איז פריערדיקער מעלדונג און פאַרשטענדיקונג.

● ● ●

ערשטער ארויסטריט פון זעלבסט־שוץ אין סטרי

אין ווינטער 1917—1918 — דאָס פערטע יאָר פון דער וועלט־מלחמה, האָט אין דער עסטרייך־אונגאַרישער מאָנאַרכיע זיך אָנגעהויבן קרישלען די אייזערנע דיסציפּלין פונעם אויסנאַמס־צושטאַנד. אין די קאַרפּאַטן און סודעטן־בערג האָבן זיך אַרומגעשלייכט טויזנטער דעזערטירן; עס האָט אויסגעבראָכן דער באַרימטער שטרייק אין די וואָפן־פאַבריקן פון ווינער־נײַשטאָט און עס האָבן זיך אָנגעהויבן איבערן גאַנצן לאַנד דעמאָנסטראַציעס קעגן די הונגער־פּאָרציעס פון די צוגעטיילטע לעבנס־מיטלען און זייער שלעכטער קוואַליטעט. די בלינדע געהאָרכזאַמקייט האָט אויך אָנגעהויבן פּלאַצן אין מיליטער גופא. צו דעם האָבן באַזונדערס מיטגעווירקט די ערשטע קריגס־געפאַנגענע, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן

אומקערן פון רוסלאַנד, נאָך דער נאָוועמבער־רעוואָלו־
ציע, זיי זענען צוריקגעקומען אָנגעשטעקטע פונעם רע־
וואָלט קעגן אָפיצירן און בונטאַר געשטימט קעגן
דעם קאַשאַרן־לעבן, אין וועלכן די מיליטערישע
מאַכט האָט זיי צוריק אַריינגעטריבן. די מאַכט אָר־
גאַנען האָבן אָנגעהויבן אָנווענדן אַ טאַקטיק פון
צוריקגעהאַלטנקייט לגבי אויסברוכן פון ציווילן כאַ־
ראַקטער. כדי נישט רייצן די געמיטער האָט מען
דאָ און דאָרט דערלאָזט אַ וועגטיל אויף אויסלאָדן
די פאַרביטערונג.

אין פרילינג 1918 האָט מען אָנגעהויבן גאָר
שטאַרק שפירן דעם הונגער. דאָס ברויט איז גע־
וואָרן נישט צו פאַרדייען. אויך די קנאַפּע צוטיילונ־
גען אויף קאַרטן האָבן אָנגעהויבן אונטערהינקען. דער
שוואַרצער מאַרק האָט זיך שטאַרק געשמעלערט און
דאָס וואָס מען האָט געקאָנט באַקומען איז געוואָרן
אומצוטריטלעך פאַר דער מאַסן־באַפעלקערונג
צוליב דער טייערקייט. דאָ און דאָרט איבערן לאַנד
האָבן אָנגעהויבן אויסברעכן ספּאָנטאַנע הונגער־דע־
מאָנסטראַציעס. אין אָנפאַנג זענען זיי געווען געווענדט
קעגן די פאַרזאָרגונגס־אַמטן, שפּעטער קעגן די
געוועלבער און בעקערייען. דער הויפּט־צאָרן איז
געווען געריכטעט קעגן די צוקעריי־געוועלבער און
געשעפטן פון דעליקאַטעסן, וואָס האָבן פראַנק און
פריי פאַרקויפט זייערע פּראָדוקטן פאַר פעטע פּרייזן,
בעת די אָרעמע באַפעלקערונג האָט נישט געהאַט
קיין פשוט שטיקל ברויט. היות די דאָזיקע אַרויס־
טרעטונגען זענען נישט געווען געריכטעט קעגן
דער מיליטערישער מאַכט דירעקט, האָט זי זיך
נישט אַריינגעמישט און געמאַכט זיך נישט זעענדיק,
אפילו דאַן, ווען דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט
ברעכן שויבן און צערויבן געוועלבער.

אַ כוואַליע פון אַזעלכע הונגער־דעמאָנסטראַ־
ציעס אין יענער צייט איז אַריבער מזרח און מערב
גאַליציע און אין רוב פאַלן באַקומען אַן אַנטיסע־
מיטישע באַפאַרבונג. עס האָט זיך אין דעם גע־
פילט אַן אָרגאַניזירנדיקע האַנט פון געוויסע אַנטי־
סעמיטישע פּוילישע געזעלשאַפטלעכע קרייזן, וואָס
האָבן צו דעם צוועק אויסגענוצט די אונטערוועלט
און דעק־עלעמענטן. היות ווי אַ גרויסע צאָל צו־
שטעלער פון פּראָוויאַנט און אייגנטימער פון גע־
וועלבער זענען געווען יידן, האָט די אַנטיסעמי־
טישע העצע אָנגעטראָפן אויף אַ גוטן באָדן.
דעם 16־טן אַפּריל 1918 איז אַזאַ הונגער־דעמאָנ־
סטראַציע פאָרגעקומען אין קראָקע. זי איז באַשטאַ־
נען פון פּוילישע לעגיאָנערן, אייזנבאַנער און גאַסן־
יונגען.

די אומרוען האָבן זיך אָנגעהויבן אויף קלע־
פּאַרזש און אויפן רינג־פּלאַץ, ווו מ'איז באַפאַלן
געוועלבער פון יידן, געשלאָגן און ראַבירט. די
„אָרדנונגס־היטער" זענען פאַרשווונדן פון די גאַסן.
בעת די דאָזיקע אומרוען איז שטאַרק צעשלאָגן
געוואָרן דער סטריער קרעמער פּתחיה מעלער, וואָס
איז דעמזעלבן טאָג געשטאָרבן פון די ווונדן. מע־
לער האָט זיך צופעליק געפונען אין קראָקע וועגן
איינקויפן סחורה.

דער מאָרד פון פּתחיה מעלער האָט ביי אונדז
אין שטאָט געמאַכט אַ שווערן איינדרוק. ווען ס'האָבן
אָנגעהויבן קורסירן קלאַנגען אַז אויך אין סטרי
גרייט זיך אַזאַ דעמאָנסטראַציע, איז דער עולם גע־
וואָרן אומרויק. קענענדיק אונדזער אונטערוועלט, איז
נישט געווען קיין ספק, אַז אַזאַ געשעעניש קאָן אָנ־
נעמען אַן אַנטי־יידישן כאַראַקטער און ברענגען
ידישע קרבנות.

דער קאָמיטעט פון פּועלי־ציון האָט אָפּגעהאַלטן
אַ זיצונג, אויף וועלכער ס'איז באַהאַנדלט געוואָרן
די פראַגע, און באַשלאָסן נישט זיצן מיט פאַרלייגטע
הענט נאָר מאַכן צוגרייטונגען „על כל צרה שלא
תבוא". צו דעם צוועק זענען אויסגעטיילט געוואָרן
דריי מענטשן, וואָס האָבן באַקומען די אויפגאַבע
צו אָרגאַניזירן אַ זעלבשוץ און זיך וועגן דעם פאַר־
שטענדיקן מיט זש. פּ. ס. און דעם אַקאַדעמישן
פאַריין.

ס'איז פאָרגעקומען אַ קאָנספּיראַטיווער צוזאַ־
מענטרעף, און ס'איז אויסגעטיילט געוואָרן אַ קאָמי־
טעט פון פאָלגנדע פינף: ראָזענבערג שלמה,
טעפּער לייב, מאַנדערער אברהם, ראָזענבערג שמעון
און ווונדערליך נאָטאַן.

ס'איז באַשלאָסן געוואָרן אויסטיילן ביז פער־
ציק מאַן, וואָס זאָלן זיין גרייט אויף יעדן רוף
אַרויסצוטרעטן באַשיצן די יידישע באַפעלקערונג
קעגן עקסצעסן. 20 האָט געדאַרפט צושטעלן פּועלי־
ציון, 10 זש. פּ. ס. און 10 דער אַקאַדעמישער פאַריין.
עס איז אויסגעטייל געוואָרן אַ „שטאַב" און די
גרופּן זענען צוגעגרייט געוואָרן. אַ פּאָר וואָכן נאָך
פּסח האָט זיך טאַקע אָנגעהויבן גרייטן אַ הונגער־
דעמאָנסטראַציע אין סטרי. צו די אָרגאַניזאַטאָרן

האָבן אויך געהערט אַ פּאָר הויז־וועכטער (סטרוזשעס) און אונטערוועלט־מענטשן.

אין אַ געוויסן טאָג, פאַרמיטאָג, האָט זיך פאַרן הויז פון איטשע שיינפעלד, אויף פּאָטאָצקי־גאַס, דעם שטאָטישן מעל־פאַרזאָרגער, אָנגעהויבן זאַמלען אַ המון. דער אַריינגאַנג אין הויף איז געווען באַוואַכט פון זשאַנדארמען. דער המון האָט אויסגעוואַקסן צו אַ 500 מענטשן, געוואָרפן פאַרשידענע לאָזונגען וועגן ברויט און פאָרמירט אַ צוג, וואָס האָט זיך געלאָזט פון פּאָטאָצקי־גאַס אין דער ריכטונג פון רינג־פּלאַץ. אויפן וועגן האָבן די דעמאָנסטראַנטן צעראַבירט אין צוויי קיאָסקן צוקער־געבעקס און צוקערלעך און ווייטער מאַרשירט צו גאָלוכאָווסקי־גאַס.

אודזערע זעלבשוץ־גרופן האָבן באַקומען אַן אינסטרוקציע נישט אַריינמישן זיך אַזוי לאַנג די דעמאָנסטראַציע נעמט נישט אָן קיין בולטן אַנטיסעמיטישן כאַראַקטער. באַוואָפנט זענען מיר געווען מיט שטעקנס און קאַלט געווער. די גרופּע האָט געציילט אַריבער 30 מאַן און האָט באַגלייט דעם צוג, צעשפּרייט איבער זיין גאַנצער לענג. אויף גאָלוכאָווסקי־גאַס האָבן די דעמאָנסטראַנטן צעראַבירט נאָך אַ יידיש קאָנדיטאָריי־געוועלב. היות ווי אויף דער גאַנצער לענג פון דעם דאָזיקן טראַקט זענען נישט געווען קיין גויישע געשעפטן, האָבן מיר דערוויל נישט געהאַט קיין גרונד צו זען אין דעם ספּעציעלע אַנטי־יידישע טענדענצן.

פון גאָלוכאָווסקי האָט דער צוג פאַרבויגן אויף סאָביעסקי־גאַס, דערגאַנגען ביזן עק 3־מאַי־גאַס און זיך אַנגעשטויסן אויף דעם ערשטן גויישן קאַפע־הויז פון מאַרקעווקאַ. דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט; דאָס שוי־פענצטער איז געווען פול מיט צוקער־געבעקס; פון דעם ווי די דעמאָנסטראַנטן וועלן האַנדלען אויף דעם אָרט, איז געווען אָפּהענגיק אונדזער ווייטערדיקע טאַקטיק. דער שפּיץ פון צוג האָט זיך געלאָזט צו די טרעפּלעך פון קאַפע. די טיר האָט זיך געעפנט און זיי אנטקעגן איז אַרויס דער באַלעבאָס פון קאַפע. עפּעס האָט ער צו זיי אַ מורמל געטאָן אין דער שטיל; די פירער פון דער דעמאָנסטראַציע האָבן זיך צוריקגעצויגן און זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פון דער באַן־אַלעע. אויפן רוג פון דער אַלעע איז געשטאַנען דער קיאָסק פון דער משפחה ריינהאַרץ; די שאַלוזן זענען געווען אַראָפּגעלאָזן. ווי אויף קאָמאַנדע האָט זיך די דעמאָנסטראַציע געוואָרפן אויף דער בודקע און אָנגעהויבן רייסן די ראָלעטס. די טענדענץ פון די דעמאָנסטראַנטן איז געוואָרן גענוג קלאָר — רויבן יידיש האָב און גוטס. מיר האָבן באַשלאָסן אַרויסצוטרעטן. לויט אַ שטומען צייכן האָט זיך אונדזער גרופּע געוואָרפן אויפן שפּיץ פון צוג; עטלעכע צענדליק שטעקנס האָבן בליץ־שנעל אָנגעהויבן רעגענען איבער די קעפּ פון די כוליגאַנעס. דאָס איז געשען אַזוי אומדערוואַרטעט, אַז די גאַנצע דעמאָנסטראַציע האָט זיך אַ וואַקל געטון און איינגעבראָכן; אַ טייל פון איר האָט אָנגעהויבן לויפן אין בהלה. די גאַס איז געווען פול מיט מענטשן, יידן און קריסטן, ווי אויך אַ סך שפּאַצירנדיקע זעלנער. אַלע האָבן מיט שפּאַנונג אָבסערווירט די געשעעניש.

נאָך די קלעפּ האָט דער ערב־רב אָנגעהויבן קומען צו זיך און זיך געלאָזט אויף אַ קעגנאָנגריף. אויף אונדז האָבן אָנגעהויבן פליען שטיינער, ס'האָט זיך געגרייט אויף אַ בלוטיק געשלעג. אָבער פּלוצים איז געשען אַן אויסטערלישע זאַך: איינער פון די שטיינער, וואָס איז געווען געצילט אין אונדז איז פאַרפלויגן אין אַ זייט און געלעכערט דעם קאָפּ פון אַ זעלנער, וואָס האָט זיך פאַרגאָסן מיט בלוט. די צערייצטע מיליטער־לייט אַרום האָבן זיך געוואָרפן אויף די כוליגאַנעס און אין געציילטע מינוטן איז די גאַנצע דעמאָנסטראַציע געווען צעשלאָגן און פאַרטריבן. דער דאָזיקער צופאַל האָט אונדז פאַרשפּאָרט זיכערע קרבנות.

דאָס איז געווען דער ערשטער — און דאַכט זיך דער איינציקער אַרויסטריט פון אַן אָרגאַניזירטער יידישער זעלבשוץ אין סטרי.

• • •

ש. ראָזענבערג

בעלאַ קון אין סטרי

סטרי האָט פאַרמאָגט איינעם פון די וויכטיקסטע באַן־קניפּ־פונקטן, וואָס פלעגט פאַרבינדן די עסטרייכישע פּראָווינצן מיטן מזרח. דער טראַנזיט איבער סטרי האָט געפירט אויף מזרח־מערב און צפון־דרום. ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט סטרי אַ לאַנגע צייט געדינט אַלס דורכפאָר־וועג פאַר די מיליטערישע עשאַלאָנען, וואָס פלעגן קורסירן טאָג און נאַכט מיט פראָנט־זעלנער, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פונעם מזרח און מערב צו זייערע היימען. דיזעלבע באַן־ליניע האָט אויך געדינט פאַר דער רעפּאַטריאַציע פון קריגס געפאַנגענע פון ביידע זייטן. היות ווי דער באַן־קניפּ לעמבערג־פּשעמישל איז געווען איבערגעריסן צוליב די פּויליש־אוקראַינישע מלחמה־אָפּעראַציעס, איז די גאַנצע באַוועגונג געגאַנגען איבער סטרי. די דאָזיקע פעלקער־וואַנדערונג פלעגט מאַכן אַ שוידער־לעכן איינדרוק: די מענטשן־מאַסן פאַרפרוירענע, שמוציקע און הונגעריקע; די עשאַלאָנען גופא: אַ געמיש פון משונהדיקן באַן־טאַבאָר, וואַגאָנען פון ערשטן, צווייטן און דריטן קלאַס, אָן שויבן, אָן באַהייצונג און אָן פאַרפלעגונג, אין געפלעכט מיט וואַגאָנען פאַר משא, פּי און אָפענע פּלאַטפאָרמעס. פון יעדן עשאַלאָן פלעגט מען אַראָפּטראָגן קרבנות, וואָס זענען אויסגעגאַנגען אויפן וועג פון קעלט, הונגער און אַנשטעקנדיקע קראַנקהייטן. די שטאָט האָט זיך פּאַמעלעך צוגעוווינט צו דער דאָזיקער אימהדיקער פּאַנאָראַמע.

אויף דער באַן־סטאַציע האָט זיך געפינען אַ סטאַבילע, גוט־באַוואָפנטע אוקראַינישע מיליטערישע וואַך, וואָס פלעגט פאַרהאַלטן יעדן עשאַלאָן, רעווידירן אים און אַנטוואָפענען. ערשט דאַן האָט ער באַקומען אָפענע רעלסן צו פאָרן ווייטער. דאָס איז געווען אַ כלל, וואָס איז לויט אַן אָפּמאַך אָפּגעהיטן געוואָרן אין אַלע טיילן פונעם צעפאַלענעם עסרייך־אונגאַרן.

איינמאָל האָט פּאַסירט אַ פאַל, וואָס האָט אַרויסגערופן אין שטאָט מהומה און נערוועזיטעט:

אין אַ געוויסן טאָג האָט זיך אויף דער באַן־סטאַציע פאַרהאַלטן אַ צוג פון עטלעכע צענדליק וואַגאָנען, פול געפּאַקט מיט אונגאַרישע קריגס־געפאַנגענע, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פון רוסלאַנד. דער „קאָמענדאַנט" פון צוג האָט נישט געלאָזט רעווידירן די וואַגאָנען און אויך אָפּגעזאָגט צו לאָזן אַנטוואָפענען דעם עשאַלאָן. די אוקראַינער האָבן אויפגעשטעלט מאַשינען־געווער און געדראָט צו באַשיסן דעם צוג, אָבער אַנשטאָט אַ ווייסער פאָן, האָבן זיך פון אַלע באַן־פענצטער באַוויזן לופעס פון שווער געווער, וואָס האָבן געדראָט צו ענטפערן. די שטאָטישע קאָמענדאַנטור האָט אָנגעהויבן קאָנצענטרירן מיליטער פון די קאַסאַרן, דער צוגאַנג צום וואקזאַל איז פאַרמאַכט געוואָרן. די ידיעה האָט זיך בליץ־שנעל פאַרשפּרייט צווישן דער באַפעלקערונג און דרייסטע יונגוואַרג האָט זיך געלאָזט דורך אַלע אומוועגן צו כאַפּן אַ קוק אויף דעם געפערלעכן שפּיל.

אַלע ווייטערדיקע אונטערהאַנדלונגען האָבן נישט געגעבן קיין שום רעזולטאַט. אויף דער דראָונג אַז מ'וועט דעם צוג נישט לאָזן פאָרן ווייטער, האָבן די רעבעלן געענטפערט, אַז זיי וועלן מיט כוח פאַרנעמען דעם וואקזאל. די לופט איז געוואָרן אָנגעגליט. דער אוקראַינישער גאַרניזאָן האָט אָבער נישט געוואַגט אַריינצוגיין אין אַ באַוואָפנטן קאָנפליקט מיט די בונטאָווטשיקעס, וואָס האָבן געציילט ביי צוויי טויזנט מאַן. די אוקראַינער האָבן צום סוף קאַפּיטולירט און דער עשאַלאָן איז אַוועק אין דער ריכטונג פון מונקאַטש.

מען האָט זיך נאָכדעם דערוווּסט אַז דער צוג האָט געפירט דעם שפּעטערדיקן ראש פון דער אונגאַרישער ראַטנרעפּובליק מיט זיין לייב־גוואַרדיע — בעלאַ קון.

אַן עשאַלאָן מיט פּעטלורעס פּאָגראָמטשיקעס אין סטרי

דאָס איז געווען אין זומער 1919. די אוקראַאינישע אַרמיי האָט, אונטערן דרוק פונעם פּוילישן מיליטער אָנגעהויבן אָפּטרעטן פון אירע פּאָזיציעס. די פראָנט־ליניע האָט זיך געצויגן אין אַ גרויסן בויגן פון סאַן צום בוג און סטיר. די פאַרביסנסטע קאַמפן האָבן זיך געפירט אויפן פּשעמישלער אָפּשניט. דאָס פּוילישע מיליטער האָט באַדראָאָט דעם באַריסלאַווער נאַפט־ראַיאָן. בעת פּוילן האָט גענאָסן

פון שטיצע מצד דער גאַנצער מערב־וועלט, איז דאָס אוקראַינישע מיליטער געווען אָנגעוויזן אויף זיך אַליין. פּעטלורעס גרויס־אוקראַינע איז געווען צעפּערטלט אין בירגער־קריג און זיינע באַנדעס האָבן אָפּגעטרעטן, אונטערן דרוק פון דער רויטער אַרמיי, אין דער ריכטונג פון דער גאַליציאַנער גרענעץ. כדי זיך צו שיצן אַ שטיקל הינטערלאַנד, האָט פּעטלורע מסכים געווען צו שיקן מיליטערישע הילף צום באַריסלאַווער פראָנט. דאָס דאָזיקע מיליטער איז געווען שוין צעפרעסן און דעמאָראַליזירט פון פּראָגראָמען, רויב און טייכן יידיש בלוט און צעווילדעוועט פון די מפּלות אויף די פראָנטן. די מזרח־גאַליציאַנער אוקראַינישע מאַכט האָט זיך מיט קפּדנות געהיטן פאַר פּאָגראָמען, כדי נישט קאָמפּראָמיטירט צו ווערן אין דער פעלקער־ליגע, וואָס האָט געזאָלט באַטראַכטן די פראַגע מזרח־גאַליציע. די פּעטלורישע אָפּטיילונגען זענען צוליב דעם געפירט געוואָרן אין די באַנען אָן געווער. אויף די שטאָטישע דורכפאָר־סטאַציעס האָט מען זיי נישט אַרויסגעלאָזט פון די וואַגאָנען, מיטן ציל אויסצומיידן אַנטי־יידישע עקסצעסן. די דאָזיקע פּעטלורישע טראַנספּאָרטן האָבן געמוזט דורכפאָרן סטרי און די מיליטערישע מאַכט פלעגט זיך באַמיען נישט אַרויסלאָזן קיינעם פון די „העלדן" אין שטאָט, ביז דער צוג איז אַוועק ווייטער. אגב, האָבן דעלעגאַציעס פון יידישע פאַרשטייער געוואָרנט וועגן דעם די אָרטיקע מאַכט.

איינמאָל האָט געטראָפן, אַז דער באַן־וועג אויף באָריסלאַוו איז געווען פאַרנומען עטלעכע שעה מיט אַנדערע טראַנספּאָרטן און אויף דער סטריער סטאַציע איז פאַרבליבן אַ טראַנספּאָרט מיט פּעטלורעס זעלנער. אין אַ געוויסן מאָמענט האָבן זיך עטלעכע הונדערט פון זיי אַרויסגעריסן פון די וואַגאָנען אין גאַס אַרויס און אָנגעהויבן רויבן די שכינותדיקע געוועלבער. עס האָט געדראָט מיט פּאָגראָם. ס'איז אַלאַמירט געוואָרן דער אָרטיקער גאַרניזאָן, וואָס האָט מיט געווער אין האַנט פאַרנומען פּאָזיציעס אַרום דער באַן־סטאַציע, און געצוווּנגען די צעווילדעוועטע פּעטלורא־באַנדעס זיך צוריק איינצוקוואַרטירן אין צוג.

צום מזל פון דער יידישער באַפעלקערונג זענען די פּעטלוראָווצעס נישט געווען באַוואָפנט.

● ● ●

ש. ר.

דער בלוטיקער מיטוואָך אין סטרי

סטרי האָט געהערט צו די געמיטלעכע פּוילישע פּראָווינץ־שטעט, ווו דאָס לעבן האָט געפלאָסן מיט אַ פאַרהעלטנישמעסיק רויִקן פאַרלויף. די שטאָט האָט נישט פאַרמאָגט קיין שום ספּעציעלע אָביעקטן, וואָס זאָלן מאַכן איר לעבנסגאַנג רעשיק און שטורמיש. אויך אויפן געביט פון סאָציאַלע קאָנפליקטן האָט סטרי נישט געהאַט מיט וואָס זיך מפרסם צו זיין; קיין פאַבריק־שטאָט איז זי נישט געווען און אין עטלעכע באַשיידענע צווייגן פון איר אינדוסטרי, ווי: האָלץ, מעטאַל און שוועבעלעך האָבן די סאָציאַלע צוזאַמענשטויסן זיך אויסגעדריקט אין לוין־קאַמפן און שטרייקן פון אַ בערך רויִקן פאַרלויף.

דאָך איז דער שטאָט באַשערט געווען, גלייך ווי איר שכנה דראָהאָביטש בעת די פּאַרלאַמענט־וואַלן אין 1911, צו פאַרשרייבן אַ בלוטיק קאַפּיטל געשיכטע, וואָס האָט אויפגעטרייסלט דאָס לאַנד.

דאָס איז געווען דער בלוטיקער מיטוואָך אין מערץ 1926.

אַ יאָר פון שווערן קריזיס און אַרבעטלאָזיקייט אין פּוילן. מאַסן אַרבעטער פון לאַנד האָבן איבערגעלעבט אַ ווינטער פון הונגער און נויט. קיין סמנים אויף אַ בעסערונג פון דער עקאָנאָמישער לאַגע האָבן זיך נישט געזען; פאַרקערט, די צאָל אַרבעטסלאָזע אין לאַנד האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן און איז דערגאַנגען צו הונדערטער־טויזנטער. דער קריזיס האָט אויך שטאַרק געטראָפן די יידישע פאַכן. די יידישע אַרבעטער־פּאַרטייען האָבן אין יענע טעג אַרויסגערוקט דעם לאָזונג פון רעכט אויף אַרבעט. אונטער דערזעלבער לאָזונג האָבן אין די פּסח־טעג פון יענעם יאָר, די יידישע אַרבעטער־פּאַרטייען און די פּראָפ.־באַוועגונג גערופן אין וואַרשע דעם ערשטן קאָנגרעס „פאַר רעכט אויף אַרבעט".

פון די טריבונעס פון סיים און שטאָטראָטן האָבן די אַרבעטער־פאָרשטייער געשטורעמט מיט פאָדערונגען וועגן אַרבעט און אַרבעטלאָזע־אונטערשטיצונג. אונטערן דרוק פון דער אַרבעטער־עפנטלעכקייט האָט די דאָן רעאַקציאָנערע כיענאָ־פּיאַסט־רעגירונג באַשטימט באַגרענעצטע פאָנדן פאַר אַרבעטסלאָזע־הילף. אויך דאָס האָבן די לאָקאַלע מאַכט־אָרגאַנען זיך נישט געאיילט צו פאַרטיילן.

במשך פון ווינטער 1925—1926 האָבן זיך אין סטרי אָפּגעשטעלט איניקע טאַרטאַקן. אויך אין אַנדערע אַרבעט־צווייגן זענען פאָרגעקומען מאַסן־רעדוקציעס. דער ראַט פון די פּראָפ.־פאַריינען (ראַדאַ זוויאָנזקאָוו זאַוואָדאָוויך), וואָס האָט זיך צו יענער צייט, מיטן אויסנאַם פון די באַן־אַרבעטער, געפונען אונטער דער השפעה פון די קאָמוניסטן, האָט גערופן מאַסן־פאַרזאַמלונגען, און געשיקט דעלעגאַציעס צום סטאַראָסטע וועגן שטיצע.

ענדלעך האָט די מאַכט מסכים געווען אַז די פּראָפ.־פאַריינען זאָלן דורכפירן אַ רעגיסטראַציע פון אַרבעטסלאָזע און איר צושטעלן רשימות. היות ווי די פוילישע מאַכט האָט זיך געהאַלטן אין אַ כלל, אַז פון אַרבעטסלאָזע־שטיצע קאָנען געניסן בלויז אַרבעטסלאָזע, וואָס האָבן געאַרבעט אין אונטערנעמונגען פון ווייניקסטנס 5 באַשעפטיקטע, האָט די „ראַדע" אָנגענומען דעם דאָזיקן כלל און זיך אָפּגעזאָגט צו רעגיסטרירן די יידישע אַרבעטסלאָזע וואָס האָבן אין רוב געשטאַמט פון קליינע וואַרשטאַטן. אויף דעם באָדן איז געקומען צו אַ קאָנפליקט מיט די פאָרשטייער פון די יידישע פּראָפ.־פאַראיינען, וואָס זענען געווען פאַרטרעטן דורך פּועלי־ציון. די יידישע פאַראיינען זענען אַרויס פון דער „ראַדע" און געגרינדעט אַן אייגענעם אַרבעטסלאָזן־קאָמיטעט. אַ דעלעגאַציע פון די דאָזיקע פאַריינען האָט באַזוכט דעם סטאַראָסטע און געמאָלדן אַז די יידישע פאַראיינען וועלן צושטעלן אַן אייגענע רשימה פון אַרבעטסלאָזע.

עס זענען אַוועק וואָכן און די אַרבעטלאָזע האָבן נישט באַקומען קיין גראָשן שטיצע. אין מיטן מערץ, ערב די פּסח־טעג האָט דער „ראַט" אָנגעהויבן גרייטן אַ דעמאָנסטראַציע צום סטאַראָסטע. זי איז אויסגעפאַלן מיטוואָך דעם 31־טן מערץ, דעם צווייטן טאָג פּסח. די דעמאָנסטראַנטן האָבן זיך געזאַמלט אין דער באַן־אַלעע, פאַרן לאָקאַל פון די פּראָפ.־פאַראיינען. אַרום 500 אַרבעטער, צווישן זיי אַ קליינע צאָל יידן, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו די קאָמוניסטן, האָבן זיך געלאָזט אין אַ צוג איבער די גאַסן מיצקעוויטשאַ־3־טע־מאַי צו דער געבײדע פון סטאַראָסטווע. נאָך איידער די דעמאָנסטראַציע האָט זיך אָהין דערנענטערט, איז דער בנין באַזעצט געוואָרן פון אַן אָפּטיילונג פּאָליציי אין פולער קאַמף־גרייטקייט. די דעמאָנסטראַציע איז רויק צוגעקומען ביזן סטאַראָסטווע־בנין. דעם אַריינגאַנג האָבן פאַרמאַכט און געהיטן די פּאָליציי.

עס איז אַריין אַ דעלעגאַציע, וואָס האָט זיך פאַרווײלט אינעווייניק גענוג לאַנג. אין גאַס צווישן דער מאַסע, האָט מען אָנגעהויבן אַגיטירן זיך אַריינצורייסן אין בנין. דער עולם איז געוואָרן אומגעדולדיק און זיך געלאָזט מיטרייסן דורך די דאָזיקע אַגיטאַטאָרן. ס'איז שפּעטער געווען אַ סברה, אַז דאָ האָבן געהאַט אַ האַנט פּראָוואָקאַטאָרן. אין א אַ געוויסן מאָמענט האָבן דעמאָנסטראַנטן זיך אָנגעהויבן אַריינרייסן אין דער געבײדע. די פּאָליציי האָט זיך צוריקגעצויגן צו די טרעפּ אַרויף. די דעמאָנסטראַנטן זענען געוואָרן דרייסטער און אָנגעהויבן זיך דורכרייסן אויף די טרעפּ. דאַן איז געקומען דאָס בלוט־באָד: דער פּאָליציי־אָפיציר האָט, אין הסכם מיטן סטאַראָסטע געגעבן אַ פאַראָרדענונג דער פּאָליציי צו שיסן. די סאַלווע איז געקומען אָן שום וואָרענונג. די שאָסן זענען אָפּגעגעבן געוואָרן אויף אַ צוזאַמענגעשטופּטער מאַסע מענטשן און האָבן פאַראורזאַכט צענדליקער טויטע און פאַרוווּנדעטע. אין גאַס האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ שוידערלעך בילד: דער עכאָ פון די שאָסן פון אינעווייניק האָט אין דרויסן פאַראורזאַכט אַ שרעקלעכע פּאַניק; די מענטשן האָבן אָנגעהויבן לויפן. און נאָך זיי האָבן זיך פון אינעווייניק אַרויסגעריסן שווער און לייכט פאַרוווּנדעטע, וואָס זענען אין טויט־אַנגסטן געלאָפן ווו די אויגן טראָגן. אַ טייל פון זיי זענען אין גסיסה געפאַלן אין די גאַסן; אַנדערע האָבן פאַרגאָסענע מיט בלוט געזוכט אַ מקלט, כדי צו באַקומען די ערשטע הילף. גאָר גיך איז באַקאַנט געוואָרן די גרויס פון דעם בלוטיקן שניט: עלף טויטע און עטלעכע צענדליק פאַרוווּנדעטע.

צווישן זיי איז אויך געפאַלן דער 19 יעריקער יידישער בחור קריגער.

דאָס איז געשען מיטאָג־צייט. די שוידערלעכע

ידיעה האט זיך בליץ־שנעל פאַרשפּרייט איבער דער שטאָט. די גאַסן האָבן זיך אָפּגעלידיקט פון מענטשן אַ חוץ איינצלנע, דרייסטע, נייגעריקע. אין שטאָט האָבן זיך באַוויזן פאַרשאַרפטע פּאָליציי־פּאַט־ראָלן אין פולער באַוואָפנונג. אויס מורא פאַר אומ־רוען איז דער סטריער מיליטער־גאַרניזאָן געשטעלט געוואָרן אין גרייטשאַפט.

* * *

די ידיעה וועגן דער דאָזיקער אומזיניקער מאָסן־שחיטה האָט זיך צעטראָגן איבערן לאַנד. אויף צו מאָרגנס איז די גאַנצע פּרעסע געווען פול מיט דעם סטריער בלוטיקן מיטוואָך. די שטאָט איז פאַרפלייצט געוואָרן מיט רעפּאָרטערן, וואָס האָבן געזוכט סענ־סאַציאָנעלן שטאָף. די אַרבעטער־פראַקציעס אין סיים האָבן מיט דער גאַנצער שאַרפקייט רעאַגירט אויף דער געשעעניש און ס'איז באַשטימט געוואָרן אַן אויספאָרש־קאָמיסיע. אין רעזולטאַט פון דער אויס־פאָרשונג זענען שפּעטער באַזייטיקט געוואָרן דער סטאַראָסטע און שולדיקער פּאָליציי־אָפיציר.

די לויה פון דעם יידישן קרבן האָט דורכגע־פירט די פּאָליציי. כדי אויסצומיידן אַ דעמאָנסטראַ־ציע איז זי פאָרגעקומען געהיים, בלויז מיטן אָנטייל פון דער משפחה.

די אַלגעמיינע לויה איז פאָרגעקומען דריי טאָג שפּעטער, אין חול־המועד פסח. אין איר האָבן זיך באַטייליקט די גאַנצע אַרבעטערשאַפט און מאַסן איינוווינער פון אַלע דריי נאַציאָנאַליטעטן. פּאָליציי און מיליטער האָבן געמאַכט צוגרייטונגען קעגן עווענ־טועלע אומרוען. דער גאַנצער וועג פון לויה־צוג איז געווען באַזעצט פון מיליטער און פּאָליציי. עס זענען געטראָגן געוואָרן צען טרומנעס. אויפן קבר האָבן מספּיד געווען פאָרשטייער פון אַלע אַרבעטער־פּאַרטייען: פּ. פּ. ס., קאָמוניסטישע סיים־פראַקציע — די דעפּוטאַטן פּאַשטשוק און פּריסטופּאַ, און אין נאָמען פון די יידישע אַרבעטער און פּועלי־ציון — שמעון ראָזנבערג.

נישט געקוקט אויף דער גרויסער אויפרעגונג און געשפּאַנטער אַטמאָספער איז די לויה אַריבער רויק.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער דאָזיקער געשעעניש זענען אַרעסטירט געוואָרן עטלעכע טוער פון דער „ראַדע", צווישן זיי דער יידישער קאָמוניסטישער טוער משה וואַגמאַן, וואָס איז שפּעטער פאַראורטיילט געוואָרן אויף אַ יאָר תפיסה.

*

דער פינאַל פונעם בלוטיקן מיטוואָך האָט זיך אָפּגעשפּילט ערב דעם 1־טן מאַי. די מאַכט האָט נאָך אַלץ געציטערט פאַר אַ רעאַגירונג מצד דער אַרבעטערשאַפט אויף דעם פאָרגעקומענעם בלוט־באָד. כדי זיך צו באַוואָרענען קעגן דעם, זענען אין דער נאַכט פאַרן ערשטן מאַי אַרעסטירט געוואָרן אַלע לינקע אַרבעטער־טוער, צווישן זיי אויך שמעון ראָזנבערג פון פּועלי ציון.

● ● ●

ש. ראָזענבערג

די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג אין סטרי

נאָך דעם גרויסן חורבן, וואָס דער היטלעריזם האָט געבראַכט אויף אונדזער פאָלק, איז די שטאָט סטרי פאַרבליבן איינער פון די אומצאָליקע ווייסע פלעקן אויף דער גרויסער מאַפּע פון יידישע קהלות אין דעם דריי אַ האַלב מיליאָניקן יידישן ישוב פון פאַר־מלחמה־דיקן פּוילן. פון די 16 טויזנט יידישע נפשות, וואָס האָבן באַטראָפן ביי אַ פערציק פּראָצענט פון דער סטריער באַפעלקערונג, זענען אַנטרינען די היטלער־שווערד בלויז הונדערטער, צווישן זיי געציילטע עדות פון די היטלערישע אָקופּאַציע־יאָרן. קיינער פון דער דאָזיקער שארית־הפליטה און שרידים פון די באַהעל־טענישן און בונקערס האָבן נישט באַוויזן צו ראַטעווען וועלכע נישט איז מאַטעריאַלן און דאָקומענטן, וואָס זאָלן דערמעגלעכן צו קאָנסטרואירן אַ שטיקל בילד פון דער פילפאַרביקער מאָזאַיִק אינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט.

קומט אונדז דעריבער אויס צו גיין אין די שפּורן פון יאָרן און געשעענישן, אָנגעווייזן בלויז אויפן איי־גענעם זכרון, אין וועלכן די צייט האָט פאַרווישט און פאַרבלאַסט פּרטים און פאַקטן, אַן וועלכע ס'איז שווער צו שאַפן אַ פולקאָם בילד פון אַ לעבן וואָס איז געווען און איז מער נישטאָ.

*

די שטאָט סטרי האָט אין דער טאַבעלע שטעט פון אירס גלייכן אינעם געהעזונעם עסטרייך און שפּעטער פּוילן, נישט געיחוסט זיך מיט קיין שום ספּעציפיש־קייט. אויך אינעם לעבן פון דער פּאַרטיליקטער יידישער קהלה דאַרף מען נישט זוכן קיין אייגנאַרטיקע תכונות. טויזנטער יידן האָבן דאָ דורות־לאַנג געלעבט און געוועבט זייער פאַרבנרייך לעבן און צוגעטראָגן אַ חלק, ווי אַ רינגעלע אין דער קייט פונעם גרויסן, אימ־פּולסיוון יידישן ישוב אין מזרח־אייראָפּע. צוזאַמען מיט מיליאָנען ברידער, האָבן סטריער יידן דורכגעלעבט די תקופה פון צעצווייגונג אויף מתנגדים און חסידים, השכלה און אַסימילאַציע, פרומקייט און אפּיקורסות, אינעם 18־טן, 19־טן און 20־טן יאָרהונדערט; אַריינ־געוואַקסן אין דער צייט פון סאָציאַל־פּאָליטישע קאָנ־פליקטן, פון נאַציאָנאַלער און פּאָליטישער דערוואַכונג. אינעם דאָזיקן געראַנגל האָבן זיי געפורעמט זייערע אידעאַלן, געחלומט זייערע חלומות, געשפּינט זייערע האָפענונגען און געפונען זייער תיקון. אין דעם פּרעכ־טיקן רעגנבויגן פון פולסירנדיקן יידישן לעבן, האָט יעדער טייל, יעדער שיכט, יעדער יחיד געפונען זיין ווינקל, וועלכעס ער האָט געפּלעגט און באַרייכערט, געצערטלט און באַשיצט. אין דעם דאָזיקן קאָלאָריט האָט אויך פאַרנומען איר פּלאַץ די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג.

די געשיכטע פון דער סטריער יידישער קהלה, ווי די געשיכטע פון איר אַרבעטער־סעקטאָר, וועלן מער קיינמאָל נישט געשריבן ווערן. אירע פּנקסים זענען געוואָרן פאַרברענט, אירע עדות פאַרגאַזט, צעשאָסן און פאַרטיליקט. דאָס וואָס איך באַשרייב דאָ זענען פראַג־מענטן און שטיקער פון זעכציק יאָר יידישער אַרבע־טער־באַוועגונג אין סטרי. דער מאַטעריאַל פון דער תקופה 1914—1928 איז געשטיצט אויף מיין דירעקטער באַטייליקונג און דערפאַרונג, דער רעשט אויף מסורה. טייל פאַקטן זענען אידענטיפיצירט געוואָרן מיט לעבנ־געבליבענע באַטייליקטע אין דער באַוועגונג.

זאָלן די פאַרצייכענונגען דינען ווי אַן אָנדענק פאַר די פאַרשטאָרבענע און אומגעקומענע אין דעם היטלער־גיהנום.

פּועלי־ציון אין סטרי (1900—1914)

.1

שפּראָצונגען פון פּועלי־ציון אין סטרי זענען אויפגעקומען נאָך אין די יאָרן 1900—1903, אין דער צייט פון די ערשטע ציוניסטישע קאָנגרעסן. צו די ערשטע ציוניסטן־סאָציאַליסטן, וואָס זענען שפּעטער לאַנגע יאָרן געווען טעטיק ביי פּועלי־ציון, האָבן געהערט: בערל פרידמאַן, זיין פּרוי בערטאַ, שמואל האָראָשאָווסקי, אלי כץ, אברהם טעפּער, קירשנער יוסף, סאָלטשע שפּערלינג, לאָלאַ אימבער, ד״ר יוני, פּיניע בלאָך, גלאָטשטיין, אלי און לייבוש כץ, משה ווייס, לוי אָפּער און אַנדערע. פון די זכרונות וואָס פלעגן דערציילט ווערן אין די שפּעטערדיקע יאָרן, האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז די ערשטע קרייזלעך פון פּועלי־ציון אין סטרי זענען געווען באַאיינפלוסט פון די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע שטרעמונגען ווי: „ס.ס.״, „סיימיסטן״ און פּועלי־ציון, וואָס זענען אין יענע יאָרן אויפגעקומען אין רוסלאַנד. ערשט שפּעטער האָט זיך פון די קרייזלעך אויסקריסטאַליזירט דער פאַריין פּועלי־ציון.

אין סעפּטעמבער 1903 איז דורך דער „באַ־צירקס־הויפּטמאַנשאַפט״ (שפּעטערדיקע סטאַראָסט־ווע) פאַררעגיסטרירט געוואָרן דער סטאַטוט פון דעם „פאַריין פּועלי־ציון אין סטרי״. דער דאָזיקער סטאַטוט האָט באַרעכטיקט צו קולטור־טעטיקייט און ציוניסטישער אַרבעט. אין די שפּעטערדיקע יאָרן, צווישן ביידע וועלט־מלחמות, איז דער דערמאָנטער סטאַטוט פאַרבליבן די לעגאַלע באַזע פאַר דער פּועלי־ציון טעטיקייט אין שטאָט.

די קאַדרן וואָס האָבן זיך אין יענע יאָרן גרו־פּירט אַרום פּועלי־ציון, האָבן זיך שטאַרק אונטע־שיידט פון די וואָס האָבן געהערט צו זש. פּ. ס. (זשידאָווסקאָ פּאַרטיאַ סאָציאַליסטיטשנא, שפּעטער־דיקער „בונד״). צו פּוע״צ האָבן געהערט אַרבעטער, באַשעפטיקטע אין די אינטעליגענטערע פאַכן, ווי: האַנדלס־אָנגעשטעלטע, זייגערמאַכער א. אַנדערע, און קרייזן פון דער יידישער פאָלקס־אינטעליגענץ, בעת אין זש. פּ. ס. האָט זיך גרופּירט אַסימילאַטאָרישע אינטעליגענץ און פאַרשידענע פאַכן פון פיזישע אַרבעטער, ווי: סטאָלער, שניידער, שוסטער א. אַנד.

אין די ערשטע יאָרן האָט דער פּוע״צ־פאַריין קאָאָרדינירט זיין ציוניסטישע אַרבעט צוזאַמען מיט די אַנדערע ציוניסטישע גרופּירונגען, שפּעטער האָט ער אַרויסגעטרעטן ווי אַ זעלבשטענדיקער צד. אַ באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט האָט דער פאַריין גע־ווידמעט דער קולטור־טעטיקייט אין דער יידישער שפּראַך, געגרינדעט די ערשטע ביבליאָטעק פון יידישע ביכער, איינגעאָרדנט לעקציעס און פאָרלע־זונגען וועגן יידישער ליטעראַטור און געפירט אַ ברייטע פּאָליטישע אויפקלער־אַרבעט. אַלס לעקטאָרן פלעגן אויסגענוצט ווערן אָרטיקע כוחות און לעק־

טאָרן, געשיקטע פון פּאַרטיי־צענטער, צווישן זיי האָבן באַזוכט סטרי די שפּעטער פירנדיקע פּערזענלעכקייטן אינעם פּוע״צ־לאַגער: זרבבל, כאַזאַנאָוויטש, קאַפּלאַנסקי, לאָקער, ד״ר שיפּער, א. אַנד. אויף דער איניציאַטיוו פון פּוע״צ האָבן באַזוכט סטרי אַ רייע יידישע שרייבער, צווישן זיי: אברהם רייזן, מאָריס ראָזענפעלד, ד״ר נתן בירנבוים, י. ל. פּרץ, ש. אַש, ח. ד. נאָמבערג א. אַנד.

אַ חוץ די שוין פריער דערמאָנטע, זענען ביי פּוע״צ אין די ערשטע יאָרן געווען טעטיק: **חנא לייבאָוויטש**, שמואל שענבאַך, מענדל פּאָלאַק, מאַטיאַס פּאַטראַך, מאַרשאַל (געשטאַמט פון קאַליש, יצחק אָפּער, בירנבוים, יצחק ראָזענבערג א. אַנד.

*

אין מאַי 1904 איז אין קראָקע פאָרגעקומען דער ערשטער גרינדונגס־צוזאַמענפאָר פון פּוע״צ אין עסטרייך. אויפן צוזאַמענפאָר איז אויך געווען אַ דעלעגאַציע פון דער סטריער אָרגאַניזאַציע, וועלכע איז צוגעטראָטן צו דער ניי־אַנטשטאַנענער פּאַרטיי.

אין 1905 אָרגאַניזירט פּוע״צ אין שטאָט אַ רייע יידישע מאַסן־פארזאמלונגען, מיט דער פאָדערונג פון אַלגעמיינעם וואַל־רעכט צום עסטרייכישן פּאַרלאמענט.

אין די יאָרן 1906/7 פירט אָן פּוע״צ מיט אַ גרויסער אַקציע צווישן די סטריער האַנדלס־אָנגעשטעלטע פאַר דער פאָדערונג פון „8 אור שפּערע״, פאַר פארמאַכן די געשעפטן 8 אָוונט. אין יענער צייט האָבן די אָנגעשטעלטע געאַרבעט אין די געוועלבער ביז 11 — 12 ביינאַכט. די דאָזיקע אַקציע, וואָס איז געפירט געוואָרן איבערן גאַנצן לאַנד, איז אין סטרי געווען באַגלייט מיט אַ סך שטורמישע גאַסן־דעמאָנסטראַציעס. אזא דעמאָנסטראציע פלעגט זיך אָפּשטעלן פאַר יעדן געוועלב און אַרויסנעמען די אָנגעשטעלטע וואָס האָבן געאַרבעט. דאָרט ווו די אַרבעטסגעבער פלעגן זיך אָפּזאָגן צו באַפרייען דעם פּערזאָנאַל, פלעגט מען ברעכן טירן און פענצטער. דערביי זענען פאָרגעקומען מאַסן־אַרעסטן. שפּעטער פלעגט מען צו דעם דאָזיקן קאַמף באַנוצן מינדעריעריקע פּראַקטיקאַנטן, וועמען עס האָט נישט געדראָט קיין פּאָליציייאישע שטראָף. אַ קורצע צייט שפּעטער איז טאַקע אַרויס אַ געזעץ, וואָס האָט פאַרפליכטעט פאַרמאַכן די געוועלבער 8 אַזייגער אָוונט.

אין 1907 האָט פּוע״צ אין סטרי באַטייליקט זיך אַקטיוו אין דער וואַל־קאַמפּאַניע צום עסטרייכישן פּאַרלאמענט לטובת דעם ציוניסטישן קאַנדידאַט ד״ר אברהם זאלץ. די ציוניסטן האָבן זיך דאַן דאָס ערשטע מאָל פאַרמאָסטן קעגן דעם פּ. פּ. ס.ישן קאַנדידאַט אנדזשעי מאָראַטשעווסקי און דעם אַסימילאַטאָר אשכנזי.

אין 1908 האָט פּוע״צ געפירט אַ ברייטע אַגיטאַציע און אויפקלער־ארבעט בעת די צוגרייטונגען צו דער טשערנאָוויצער יידישער שפּראַך־קאָנפערענץ.

בעת דער פאָלקס־ציילונג אין 1910, האָט די עסטרייכישע רעגירונג געוואָלט דערגרייכן אין גאַליציע, אַז יידן זאָלן אין די פרעג־בויגנס ענטפערן אַז זייער מוטער־שפּראַך איז דייטש. מ׳האָט געדראָט מיט שטראָפן פאַר ענטפערן אויף דער פראַגע פון שפּראַך — יידיש. פּוע״צ האָט זיך דעמאָלט געשטעלט אין שפּיץ פון דער אַקציע, מיטן צוועק צו אַגיטירן און איבערצייגן די יידישע באַפעלקערונג, אַז זי זאָל אָנגעבן אלס מוטער־שפּראַך יידיש. די אַקציע איז פארוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאָלקס־באַוועגונג, וואָס האָט אַרומגענומען אַלע פּאַרטייען, און זיך געענדיקט מיט אַ גרויסן דערפאָלג. אין די לעצטע ערב־מלחמה יאָרן, ביז אויגוסט 1914, האָט די פּוע״צ אָרגאַניזאַציע געלייגט אַ סך אכט אויף דער אַגיטאַציע צווישן דער אָרעמער און אַרבעטנדיקער באַפעלקערונג פארן ציוניסישן געדאַנק און געפירט אַן אינטענזיווע קולטור־דערציערישע אַרבעט. אין די פרייטיק צונאַכטסן, שבתים און יום־טובים זענען סטאַביל פאָרגעקומען פאָרלעזונגען אויף טעמעס פון ליטעראַטור, קונסט, פּאָליטישע פראַגן, סאָציאַלע פּראָבלעמען, ציוניזם א. אַ. ביי דער דאָזיקער טעטיקייט זענען געווען באַזונדער אַקטיוו די ח״ח אלי קאַץ, אברהם הויפּטמאַן, לוי אָפּער, משה ווייס א. אַנד.

אויפן פּראָפעסיאָנעלן געביט האָט פּועלי־ציון אינטענסיוו געשטיצט דעם קאַמף, וועלכן עס פלעגן פירן די פּראָפעסיאָנעלע אַרבעטער־פאַריינען, באַזונדערס די טעטיקייט פון קאָמי־פאַריין, וואָס איז געשטאַנען אונטער דער השפּעה פון פּוע״צ.

פּועלי־ציון יוגנט

אונטערן איינפלוס פון פּוע״צ, איז אין שטאָט געווען טעטיק אַ יוגנט־אָרגאַניזאציע, וואָס איז געווען אָנגעשלאָסן אין דער צענטראַלע פון: „פאַריין פון יוגנטלעכע אַרבעטער און האַנדלס־פּראַקטיקאַנטן

פועלי־ציון", וואָס האָט געהאַט איר זיץ־אָרט אין קראָקע. זי האָט געפירט אַ פאַרצווייגטע דערציערישע און בילדונגס־אַרבעט און דערצויגן יונגע קאַדרן פאַרן געדאַנק פון פוע"צ.

*

ביי דער פוע"צ אָרגאַניזאַציע אין סטרי זענען געווען טעטיק נאָך צוויי קרייזן וואָס האָבן געפירט אַ ספּעציעלע אַרבעט אויף זייער געביט, דאָס זענען געווען דער קרייז פון אַקאַדעמיקער (אוניווערסיטעט־סטודענטן) א. נ. „חירות", אַנגעשלאָסן אין דער צענטראַלע אין ווין, און אַ פרויען־קרייז א. נ. „יהודית", וואָס האָט געהאַט אַ צענטראַלן סעקרעטאַריאַט ביים צ. ק. פון דער פּאַרטיי.

* * *

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז מיטאַמאָל איבערגעריסן געוואָרן די טעטיקייט פון אַלע פּאַרטייען און אויך פון פוע"צ. דער רוב פון דער אָנפירונג און אַקטיוו זענען אַוועק אין אַרמיי. שפּעטער איז געקומען די רוסישע אָקופּאַציע. בעת דאָס עסטרייכיש־דייטשע מיליטער האָט אין 1915 צוריק פאַרנומען סטרי, האָט זיך נישט געפונען ווער עס זאָל אין שטאָט באַנייען וועלכע נישט איז געזעלשאַפטלעכע אַרבעט. אויך דער פּאַריינס־לאָקאַל פון פועלי־ציון איז פאַרבליבן געשלאָסן ביז זומער 1917.

* * *

דערוואַכונג הינטערן פראָנט

זומער 1917 איז אויף דער יידישער גאַס פאַרגעקומען אַן אָנהייב פון געזעלשאַפטלעכער ווידערדערוואַכונג. עס האָבן אָנגעהויבן זייער טעטיקייט די ערשטע גרופּן פון השומר־הצעיר. צווישן אַ גרופּע חברים פועלי־ציוניסטן איז געבוירען געוואָרן דער געדאַנק וועגן באַנייען די טעטיקייט פון דער פועלי־ציון אָרגאַניזאַציע. דאָס זענען געווען טעג ווען אויף דער גאַנצער וועלט האָט געפלאַקערט די מלחמה־שריפה, ווען די פראָנט־ליניע האָט זיך געצויגן אויף דער אַלטער רוסיש־גאַליציאַנער גרענעץ.

צו די איניציאַטאָרן פון דער באַנייטער פאַריינס־טעטיקייט האָבן געהערט: בערטא פרידמאַן, דוד זעלצער, שלמה ראָזענבערג, פייוול מילער, שרה הויפטמאַן, שלמה ראָסלער און דער שרייבער פון די־ שורות. נאָך קורצע צוגרייטונגען איז גערופן געוואָרן די ערשטע פאַרזאַמלונג. אינעם פאַריינס־לאָקאַל אויף באַטאַרעגאַ־גאַס, וואָס איז געדינגען געוואָרן בשותפות, מיטן השומר־הצעיר און איז שפּעטער, ביזן סוף פון דער מלחמה געבליבן די דירה פון דער פועלי־ציון־אָרגאַניזאַציע, איז אויסגעפּאַקט געוואָרן די פוע"צ ביבליאָטעק, וואָס איז עטלעכע יאָר געלעגן פאַרפּאַקט אין קאַסטנס אין אַ בוידעם־שטוב פונעם האַנטווערקער־פאַריין „יד חרוצים". עס זענען צעהאַנגען געוואָרן די בילדער פון יידישע שרייבער און סאָציאַליסטישע טעאָרעטיקער און די אַרבעט איז באַנייט געוואָרן.

נאָך אַ דריי־יעריקער שטילקייט, בעת די יידישע באַפעלקערונג איז געבליבן אָן וועלכער ס'איז געזעלשאַפטלעכער פאַראַנשטאַלטונג, צוזאַמענטרעף אָדער טעאַטער־פאָרשטעלונג, האָט די באַנייטע טעטיקייט פון פועלי־ציון אַרויסגערופן אין שטאָט אַ גרויסן אינטערעס. צום ניי־געוויילטן קאָמיטעט האָבן, אַ חוץ דער אויבן דערמאָנטער איניציאַטיוו־גרופּע, געהערט: חנה ראַפּאַפּאָרט, העלא באַרער, אהרן וועגנער און אהרן מעלער. צוליב דער קריגס־לאַגע האָט זיך די טעטיקייט באַגרענעצט צו ליטעראַריש־קינסטלערישער און קולטור־אַרבעט. אַזויווי דער פוע"צ־קלוב איז אַ לענגערע צייט געווען דאָס איינציקע געזעלשאַפטלעכע ווינקל, זענען אַלע אימפּרעזעס באַזוכט געוואָרן פון אַלע שיכטן — פריינט און קעגנער, אַרבעטער, פאָלקס־מענטשן און אינטעליגענץ. די וועכנטלעכע פאָרלעזונגען האָבן געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג. אַלס רעפערענטן זענען אויסגענוצט געוואָרן אַלע, וואָס זענען נאָר געקומען אונטער דער האַנט: אָרטיקע כוחות, צופעליקע געסט אין שטאָט און מיליטער לייט. אַזוי ווי לרוב זענען דאָס געווען אומבאַקאַנטע מענטשן, פלעגן טרעפן פאַרשידענע קוריאָזן. אַזוי למשל, איז איינמאָל אַנאָנסירט געוואָרן אַ פאָרלעזונג אויף דער טעמע: „גאָט דער סאָציאַליסט, משה דער סאָציאַליסט און יידן סאָציאַליסטן". דער רעפערענט איז געווען אַ מיליטער־מענטש, אַ ייד פון בודאַפּעסט. ער האָט באַקומען אַ וואָרט, אָפּגעזאָגט אַ פּאָר פראַזן און געבליבן שטעקן באַלד ביים אָנהייב. ווייזט אויס אַז ער האָט זיך אויסגעלערנט עפּעס אַ דרשה און זי פאַרגעסן. נאָך אַזאַ פּאַסירונג פלעגט מען זיך שפּעטער וואָכנלאַנג וויצלען און פריילעך מאַכן. עס זענען אָבער אויך געווען גאַנץ אינטערעסאַנטע און ערנסטע פאָרלעזונגען און ס'איז אָפּגעטון געוואָרן אַ גרויסע קולטורעלע אַרבעט.

שפעטער זענען צוגעקומען נאָך געביטן פון טעטיקייט: ס'איז אַנטשטאַנען אַ כאָר אונטער דער ליי־טונג פון יאָסל אַלטבוימער: ס'זענען איינגעאָרדנט געוואָרן קורסן פאַר העברעיש, וועלכע ס'האָט געפירט דער סטודענט צלאל לאסט, און פון יידישער ליטעראַטור, אָנגעפירט פון שלמה ראָסלער. חוץ דעם איז אויסגעבילדעט געוואָרן אַ דראַמאַטישער קרייז, בשותפות מיטן אַקאַדעמיקער פאַריין „אמונה", וואָס האָט געפירט א זייער דערפאָלגרייכע טעטיקייט. דער דאָזיקער אַמאַטאָרן־קלוב האָט סיסטעמאַטיש אויפגעפירט אויף דער סצענע פון „דאָם נאַראָדני" טעאַטער־פאָרשטעלונגען, צווישן זיי: די שחיטה — י. גאָרדין, דער דאָרפס־יונג — קאָברין, גנבים — בימקא, קעניג ליר — גאָרדין, דער שטומער — ווייטער, דער מטורף, כאַסיע די יתומה — גאָרדין, די נבלה — הירשביין, ווילנער באַלעבעסל, משה מיימאָן א. אַנד. צוליב דעם מאַסנהאַפטן באַזוך אויף די פאָרשטעלונגען, פלעגט מען זיי אָפט איבערחזרן. טייל פאָרשטעלונגען פלעגן אויך געשטעלט ווערן אין די פראָווינץ־שטעט (קאלוש, סקאָלע, דאלינע).

אין דער טרופע האָבן זיך סטאַביל באַטייליקט: מאַניא הויפטמאַן, שיינדל לייבאָוויטש, מאניא איגרא, מוניע מאָנדערער, אברהם (בומיק) זיידנפרוי, בושקע אַפפעלגרין, מאַקס האָראָוויץ, טאניע ראָזנקראַנץ, מרדכי בערגשטיין, רוכטשע אַלטשילער־צענגעבאט. אין דער רעזשי האָט אַ סך מיטגעווירקט שלמה ראָסלער, וואָס איז אויך געווען דער סופלאָר.

דעם 1־טן מאַי 1918 איז, נאָך אַ 3 יעריקן איבעררייס, ווידער דערלויבט געוואָרן די 1 מאַי־פייערונג. עס איז גערופן געוואָרן אין רינגפלאַץ אַ מיטינג פון פויליש־אוקראַינישע און יידישע אַרבעטער, ווו עס איז אַרויסגעטרעטן אויך אַ רעדנער פון פועלי־ציון.

די שטאָט האָט אין דעם טאָג אויסגעזען ווי אַ באַלאַגערטע, אַלע גאַסן זענען געווען באַזעצט פון 6־טן גראצער יעגער־רעגימענט, אין פולער גרייטקייט.

דער סוף פון דער וועלט־מלחמה, נאָוועמבער 1918, האָט אַריינגעבראַכט אין דער אָרגאַניזאציע א גרויסע אויפלעבונג. ס'האָבן זיך אומגעקערט די געוועזענע פירער פון דער אָרגאַניזאַציע: בערל פרידמאַן און לוי אָפּער און מיט זיי דער גאַנצער אַקטיוו. ס'זענען אויך צוגעשטאַנען א סך נייע חברים צווישן זיי: לאה בארד (היינט אין ישראל), ד"ר אקסער א. אַנד. אין אָנהויב 1919 איז די צאָל מיטגלידער דערגאַנגען צו 300.

* * *

אין מזרח־גאַליציע איז אַנטשטאַנען די מערב־אוקראַינישע רעפובליק. עס האָבן אַ בלאָז געטאָן נייע ווינטן. פאַר דער יידישער באַפעלקערונג איז פּראָקלאַמירט געוואָרן דאָס רעכט אויף נאַציאָנאַל פּערזאָנאַלער אויטאָנאָמיע, כאָטש צוליב דער מלחמה איז דאָס קיינמאָל נישט רעאַליזירט געוואָרן.

פועלי ציון האָט אין די דאָזיקע טעג געפירט אַ זייער אינטענסיווע און פאַרצווייגטע אַרבעט; גענומען אַן אקטיוון אָנטייל אין דער אָקופּאַציע פון דער קולטוס־געמיינדע, ווו דער אַלטער פּרעזידענט, דער אַסימילאַטאָר וויזנבערג האָט נישט געוואָלט אָפּטרעטן מיט גוטן; געהערט צו די איניציאַטאָרן ביים אויסבילדן דעם אַרבעטער־ראָט, וועלכער האָט נישט געהאַט קיין אריכת־ימים, צוליב דעם, וואָס צו אים האָבן צוגעטרעטן בלויז פועלי־ציון און זש. פּ. ס. — פּ. פּ. ס. ד. האָט זיך אָפּגעזאָגט צושטיין צום אַרבעטער ראָט צוליב איר ברוגז מיטן אוקראַינישן רעזשים בכלל; או. ס. ד. פּ. האָט זיך נישט אָנגעשלאָסן, ווייל זי איז געווען פאַרנומען מיט מלוכה־ענינים.

אין די ערשטע חדשים פון דער אוקראַינישער הערשאַפט, האָט די פועלי ציון אָרגאַניזאַציע געמאכט אַ זייער געוואַגטן שריט:

די אוקראַינישע מאַכט איז באַלד ביי איר אַנטשטייונג געווען פאַרוויקלט אין אַ מלחמה מיט דער נייאַנטשטאַנענער פּוילישער רעפּובליק, וואָס האָט באַטראַכט מזרח־גאַליציע ווי אַן אינטעגראַלן טייל פון פּוילן. דער פּאָליטישער און ווירטשאַפטלעכער כאַאָס, וואָס איז פאַרבליבן נאָך דער וועלט־מלחמה, האָט זיך נאָך מער פאַרטיפט. צווישן אַנדערן, האָט אויך אויפגעהערט צו פונקציאָנירן דאָס געביט פון שולבילדונג. חוץ די געציילטע אוקראַינישע שולן, וואָס זענען פאַרבליבן אַלס ירושה פון דער מאָנאַרכיע, האָבן אלע איבעריקע שולן, ווו דער לערער־פּערזאָנאַל איז בעיקר באַשטאַנען פון פּאָלאקן און יידן, אויפגעהערט צו זיין טעטיק. אויסנוצנדיק דעם דאָזיקן מאָמענט, האָבן די פועלי ציון אָנגעהויבן אויסבויען אַן עלעמענטאַרע שול פאַר יידישע קינדער מיט יידיש אלס אונטערריכטס־שפראַך. צו דעם צוועק זענען די פאַרטיי־לאָקאָלן און אַ רייע אנדערע געזעלשאפטלעכע דירות פארוואנדלט געוואָרן אין שול־לאָקאַלן.

די עלטערן האָבן מיט צופרידנקייט אויפגענומען די דאָזיקע ידיעה און מאַסנהאַפט פאַרשריבן די

קינדער. במשך פון געציילטע טעג זענען אַלע פיר קלאַסן מיט פּאַראַלעלע אָפּטיילונגען געווען איבער־פולט. צוליב מאנגל אין פּלאַץ זענען אַ סך קינדער פאַרבליבן אין דרויסן. די שול איז געשטאַנען פאַר אַ רייע פּראַקטישע שוועריקייטן, ווי: לערער, שול־ביכער און בודזשעט. די פראַגע לערער איז ווי עס איז געלעזט געוואָרן. אויף דעם געביט האָבן אַ סך ענערגיע און מסירת־נפש אינוועסטירט שרה און אברהם הויפּטמאַן. זיי אַליין האָבן אומדערמידלעך געאַרבעט אלס לערער אין די קלאַסן און אויך מאָבי־ליזירט צו דער אַרבעט אַ צאָל יידישע לערער פון די געוועזענע מלוכה־שולן און סטודענטן. פיל ערגער איז געווען מיטן פּראָבלעם לערן־ביכער: די לערער זענען געווען געצוווּנגען צוגרייטן יעדן טאָג די לעקציעס, איבערזעצנדיק פון פּוילישע און דייטשע ביכער. געזאַנג איז אַריינגעפירט געוואָרן מיט דער הילף פון יידישע פאָלקס־לידער ביכער. גאָר שלעכט איז עס געשטאַנען מיטן בודזשעט: פון די האָפנונגען צו באַקומען געלט פון קאָמונאַלע און מלוכה־קוועלן, האָט זיך אויסגעלאָזט אַ טייך. די יידישע קהלה איז נאָך נישט געווען אָרגאַניזירט. פון שכר־לימוד איז קיין רייד נישט געווען, סיי צוליב דעם, וואָס גאַ־ליציע איז דערצו נישט געוווינט געווען און אויך צוליב דעם שווערן קריזיס; איז דעריבער אויסגע־קומען צו לעבן אויפן חשבון פון באַשטייערונגען און זאַמלונגען, וואָס האָבן געדעקט אַ מינימאַלן טייל פון די באַדערפענישן.

די שולן האָבן זיך געשלאָסן אויפן דריטן חודש צוליב אַ גאָר אַנדערער סיבה: אונטערן דרוק פון דעם דאָזיקן פאַקט, האָט זיך די אוקראַאינישע מאַכט צוגעאיילט, געעפנט די עלעמענטאַרע שולן און גע־שלאָסן די יידישע שול.

אין דער קורצער, אָבער שטורמיש־פולסירנדי־קער צייט פון דער אוקראַאינישער הערשאַפט, האָט די יידישע באַפעלקערונג באַוויזן צו שאַפן איר נאַ־ציאָנאַלע ראָם — דעם יידישן „נאַציאָנאַל־ראַט", וואָס האָט פאַרנומען דאָס אָרט פון דער אַלטער קולטוס־געמיינדע. עס זענען פאָרגעקומען וואַלן צום „נאַציאָנאַל־ראַט". געווילט האָבן מענער און פרויען פון 21 יאָר אָנגעהויבן. די וואַלן זענען פאָרגעקומען לויטן פינף פיסיקן וואַל סיסטעם אין אָנהויב ווינטער 1919. פועלי ציון האָבן געפירט אַן אינטענסיווע וואַל־אַקציע אַרום אַ ברייטער וואַל־פּלאַטפאָרם און באַקומען קנאַפּע 500 שטימען און פינף מאַנדאַטן פון 50. די געווײלטע זענען געווען: לוי אָפּער, בערל פרידמאַן, אברהם הויפּטמאַן, שלמה ראָסלער און פּראָפ. ד"ר אַקסער. די פראַקציע האָט זיך אויך שפּעטער אַקטיוו באַטייליקט אין אויסאַרבעטן דעם טעטיקייטס־סטאַטוט, וואָס איז צוליבן שנעלן פאַלן פון דער אוקר. רעפּובליק, פאַרבליבן אויפן פּאַפּיר.

אינעם אוקראַאינישן פעריאָד איז ביי פועלי ציון געווען טעטיק אַ צאָלמעסיקע שטאַרקע יוגנט־אָרגאַ־ניזאַציע און אַן אָנזעעוודיקער קרייז פון סטודענטן, וואָס האָט געציילט צענדליקער מיטגלידער. די אָרגאַני־זאַציע האָט אויך אויפגעשטעלט אַן אייגענעם קאָנ־סום־קאָאָפּעראַטיוו און געמאַכט עטלעכע אומגעלונ־גענע פּרוּוון פון אָרגאַניזירן פּראָדוציר־קאָאָפּעראַ־טיוון.

דער פוילישער פעריאָד

דער נייער רעזשים, נאָכן פאַרנעמען סטרי אין האַרבסט פון יאָר 1919 דורכן פוילישן מיליטער, האָט אָנגעהויבן זיין הערשאַפט מיט אַנטי־יידישע עקסצעסן פון די טרויעריק־באַרימטע „האַלערטשיקעס" און מיט שאַרפע רדיפות קעגן די יידישע אַרבעטער־פאַרטייען, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין אַדמיניסטראַטיווע שי־קאַנעס, רעוויזיעס און אַרעסטן. די געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אויף דער יידישער גאַס האָט פאַרלוירן דעם אימפּעט פון די אוקראַאינישע צייטן. פועלי־ציון עפנט אַן אַרבעטער־קיך אויף באַטאָרעגאָ־גאַס, מיטן ציל צו לינ־דערן די נויט צווישן די אַרבעטער ווי אויך צו דעקן מיט דער דאָזיקער לעגאַלער אינסטיטוציע די גע־רודפטע פאַרטיי־טעטיקייט.

די שפּאַלטונג

די שפּאַלטונג פון דער פועלי ציון באַוועגונג זומער 1920, האָט נאָך אַ קנאַפּ יאָר אויסגעמיטן סטרי. די אידעאָלאָגישע מיינוגס־פאַרשידנהייטן און ויכוחים האָבן אָבער פאַראַליזירט יעטוועדער טע־טיקייט.

נאָך דער שפּאַלטונג פון פועלי ציון אויף דער 5־טער וועלט־קאָנפערענץ אין ווין — אויגוסט 1920, זענען אין אַלע לענדער פאָרגעקומען לאַנד־קאָנפערענצן, וואָס האָבן דעצידירט דעם גורל פון דער אָרטיקער פאַרטיי. היות ווי דער שטרייט וועגן מזרח־גאַליציע צווישן די פּאָלאַקן און אוקראַאינער

אינעם פעלקער־בונד איז נאָך נישט געווען דעצידירט, האָבן די מזרח־גאַליציאַנער פועלי ציון פאַרנומען אין דער פראַגע אַ נייטראַלע פּאָזיציע, אויפגעהאַלטן זייער זעלבשטענדיקייט און זיך נישט אָנגעשלאָסן אין דער פוילישער פאַרטיי. די קאָנפערענץ פון דער פאַרטיי אין מזרח־גאַליציע איז פאָרגעקומען אין מערץ 1921 אין לעמבערג. סטרי איז אויף איר געווען פאַרטרעטן דורך דריי דעלעגאַטן מיט דריי שטעלונגען: אברהם הויפּטמאַן —רעכטע, לוי אָפּער — צענטער און ש. ראָזענבערג — לינקע. די קאָנפערענץ האָט מיט אַ קליינער מערהייט באַשלאָסן בלייבן נייטראַל, נישט אָנשליסן זיך אין קיין איינעם פון די געשפּאָלטענע פאַרבאַנדן און ווירקן וועגן אַ צוריק־פאַראייניקונג. אָבער צוויי חדשים שפּעטער איז אויך פאָרגעקומען די שפּאַלטונג פון די מזרח־גאַליציאַנער פועלי ציון. אין סטרי איז צוליב לעגאַליזאַציע טעמים, פאַרבליבן אין די הענט פון די רעכטע סיי דער פאַרטיי־סטאַטוס און סיי דער פאַרמעגן ווי: דער קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו, ביבליאָטעק, לאָקאַל און אַרבעטער קיך. אַלע לעגאַליזאציעס האָבן זיך געפונען אין די הענט פון די עלטערע טוער. מיט די לינקע איז, דאַקעגן, אַוועק די גרעסטע מערהייט פון דעם אַקטיוויסטן־קאַדער און די גאַנצע יוגנט. דער לעצטער פאַקט האָט דעצידירט דעם ווייטערדיקן גורל פון פועל ציון אין סטרי:ביים רעכטן טייל האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטופּנוויזע ירידה, וואָס האָט געבראַכט מיט זיך די ליקווידאַציע פון קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו און דער פאָלקס־קיך (סוף 1921), און דאָס אָפּשטעלן פון יעדער עפנטלעכער טעטיקייט. דאַקעגן האָבן די לינקע באַוויזן אין אַ גאַר קורצער צייט צו פאַרהיילן די שפּאַלטונגס־וווּנד און זיך אַרויסהויבן צו דער שטאַרקסטער אַרבעטער־גרופּירונג אין שטאָט.

די אָרגאַניזאַציע פון פועלי־ציון — לינקע, וואָס איז צו יענער צייט געווען אומלעגאַל, האָט לעגאַליזירט אַ קינדער־היים מיטן נאָמען „קינדער־היים א. נ. ב. באָראָכאָוו", כדי דערמיט צו מאַסקירן די פאַרטייאישע טעטיקייט. אונטער דעם נאָמען האָט זי טאַקע געגרינדעט דעם ערשטן אַרבעטער קינדער היים אויף רינגפּלאַץ 31. די ערשטע צייט איז אויך די פאַרטיי־אַרבעט און די פּראָפעסיאָנעלע אַרבעט געפירט געוואָרן אינעם זעלבן לאָקאַל, און זיך געדעקט פאַר דער מאַכט מיטן נאָמען פון דעם קינדער־היים. ערשט אין יאָר 1923 האָט זיך איינגעגעבן צו לעגאַליזירן די ערשטע פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען, אונטער דער השפעה פון פועלי־ציון, וואָס האָבן געגומען אַ דירה אויף לעמבערגער גאַס 18. אַהין איז אויך אַריבער אַ טייל פון דער פאַרטייטעטיקייט. אין יאָר 1923 איז געגרינדעט געוואָרן אַן אָוונט־שול פאַר אַרבעטער און אַן ערשטער קלאַס טאָג־שול פון ציש"אָ־סיסטעם. צוליב די ספּעציעלע באַדינגונגען אין גאַליציע, וואָס האָט געהאַט אַ טראַדיציע פון אַלגעמיינע מלוכה־שולן נאָך פון די עסטרייכישע צייטן, האָט די טאָגשול עקזיסטירט איין שול־יאָר (1923־1924) און אין מיטן פון צווייטן שול־יאָר האָט זי זיך פאַרמאַכט. דאַקעגן די אָוונט־שול האָט עקזיסטירט ביזן יאָר 1929 און דער קינדער־היים ביזן יאָר 1930. אין די ערשטע יאָרן פון זיין עקזיסטענץ, האָט דער קינדער־היים פאַרזאָרגט די קינדער אויך מיט עסן, באַקומענדיק דערויף שטיצע פון דער אַמעריקאַנער „אימקאַ".

במשך פון די דערמאָנטע יאָרן, האָבן פאָלגנדע לערער געאַרבעט אין די סטריער שול־אינסטיטוציעס פון פועלי־ציון: חנה גאַרטנבערג (פון סטרי), אומגעקומען בעת דער דייטשער אָקופּאַציע; אסתר שייקאָ (פון וואַרשע), געשטאָרבן אין קאַנאַדע; סאָניע טאַלפּין (פון אָסטרע), אומגעקומען בעת דער דייטשער אָקופּאַציע; יהודית טאָפּטשע (פון קאָלאָ), אומגעקומען אין פּאַריז בעת דער מלחמה; חנה גוטמאַן (פון לוצק), היינט אין ישראל; יענאָ לאָם (פון פּולאָווו), אומגעקומען אין מלחמה צייט; גאַרטנבערג לאה און גאַרטנבערג רוטשע פון סטרי, היינט אין בראַזיליע, העניע פרוכטער און פרידע האָבער.

אינעם דאָזיקן פּעריאָד האָבן זיך ביי פועלי ציון אַרויסגעהויבן אַלס טוער אַ רייע נייע מענטשן, צווישן זיי: יוסף האַס (היינט אין ישראל), מעכל אָפּער (אומגעקומען בעת דער דייטשער אָקופּאַציע אין סטרי), ייטע בעכער (געשטאָרבן אין 1935) דאָלעק באַקטראָג (היינט אַ דאָקטאָר אין פּאַריזער געגנט), ב. שטרייפער (אַוועק שפּעטער צו די קאָמוניסטן און געוואָרן אַ פּראָוואָקאַטאָר), יוסף מויערער (היינט אַ פועלי ציון טוער אין ריאָ־דע־זשאַניירע און אָנפירער פונעם בראַזילישן מגבית־קאַמפּיין פאַר ישראל), חיים שמיר (אין ישראל), לייב

נוסענבלאַט (געשטאָרבן אין ווין), שמואל שוואַרצבערג (אַ חבר אין פּאַריז), דוד זעלצער (אומגעקומען אין געטאָ לעמבערג), יחזקאל לויפער (אין ישראל), אברהם גראָסמאַן (אין ישראל), חנא זייף (אומגעקומען אין געטאָ לעמבערג), סענדער דערפלער (אין ישראל), הערש מייער, לייב ליפּמאַן (אומגעקומען אין געטאָ סטרי), לאָסט (אומגעקומען אין סטרי), פּרוכטער ישראל (אין בראַזיל), מאַרבאַך יצחק געשטאָרבן אין 1927), טויב ישראל (אומגעקומען אין סטרי), קאַץ שמואל (אין ישראל), אַלטבויער שלמה (אין ישראל) א. אַנד.

די טעטיקייט פון דער אָרגאַניזאַציע איז געווען אויסגעשטעלט אויף כסדרדיקע פּאָליציייאישע רדיפות. כדי פינאַנסיעל צו דערשטיקן די טעטיקייט, האָט די מאַכט אָפּגעזאָגט צו לעגאַליזירן יעדער הכנסה־פאַראַנשטאַלטונג. די לאָקאַלן האָבן געהאַט צו טון מיט אָפטע פּאָליציייאישע באַזוכן און די טויער מיט שטענדיקע רעוויזיעס און אַרעסטן, באַזונדערס פאַר יעדן 1־טן מאַי. דאָס אַלץ האָט נישט אָפּגעשוואַכט די אינטענסיווע טעטיקייט. ספּעציעל איז אויסגעברייטערט געוואָרן די אַרבעט און השפּעה אויפן פּראָפעסיאָנעלן געביט. אין די יאָרן 1923־1924 האָבן פּועלי ציון באַהערשט אַלע יידישע פּראָפ.־פאַריינען, וואָס זענען אַרויסגעריסן געוואָרן פון אונטער דער בונדישער השפּעה.

פּאָליטישע און קולטורעלע טעטיקייט

אינעם לויף פון דער דאָזיקער תקופה האָט די אָרגאַניזאַציע אין סטרי, ביי די שווערסטע רעכטלעכע באַדינגונגען, געפירט אַ גאַר אַקטיווע, עפנטלעכע פּאָליטישע־ און קולטור־טעטיקייט. עס זענען פאָרגעקומען אַ סך עפנטלעכע פאַרלעזונגען און מיטינגען אין די גרעסטע זאַלן פון שטאָט, וועלכע האָבן רעאַגירט אויף אַקטועלע געשעענישן אין יידישן לעבן, אין לאַנד און אין אויסלאַנד. אַלס גאַסט־רעדנער האָבן אין משך פון די יאָרן באַזוכט סטרי: י. זרבבל (איניקע מאָל), נתן בוקסבוים (אַ סאַך מאָל), שכנא זאַגאַן, יעקב קענער, נ. ניר, יוסף ראָזען, יעקב פּעטערזייל א. אַנד.

אין די לאָקאַלן פון פּועלי־ציון (רינגפּלאַץ 31, לעמבערגער 18 און באַטאַרעגאַ) זענען פאָרגעקומען וועכנטלעכע פאַרלעזונגען פון פאַרשידענעם כאַראַקטער. כדי צו דערמעגלעכן פּאָליטישע פאַרלעזונגען, זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אויסגעטראַכטע טעמעס (אַסטראָנאָמיע, געאָגראַפיע, מאַטעמאַטיק און ענלעכע). בעת פּאָליציי פלעגט מאַכן אַ בליץ־איבערפאַל אויף אַזאַ פאַרלעזונג, פלעגט דער רעפערענט אַריבער פון דער פּאָליטישער טעמע צו אַסטראָנאָמיע. די אוידיטאָריע איז שוין געווען אַזוי דרעסירט אַז זי פלעגט זיצן רויק און מיט גאַרנישט פאַראַטן דעם פאָרגעקומענעם „האָקוס־פּאָקוס".

ביי דער אָרגאַניזאַציע איז געווען טעטיק אַ סעקציע פאַר אויספלוגן און לאַנדקענטעניש. עס איז לאַנגע יאָרן טעטיק געוואָרן אַ גוטער דראַמאַטישער קרייז און אַן איינרעזשיסירטער כאָר, וואָס פלעגן איינאָרדנען פאַרשטעלונגען און אָוונטן.

אין אַפּריל 1926 האָט זיך ליקווידירט די אָרגאַניזאַציע פון רעכטע פּוע"צ און זיך אַריינגעגאָסן צו לינקע פּועלי־ציון. דערמיט איז פאַראייניקט געוואָרן די געטיילטע ביבליאָטעק און דער לאָקאַל אויף באַטאָרעגאָ איז געוואָרן דער קלוב פון דער פּועלי־ציון־יוגנט.

די סטריער פּוע"צ־אָרגאַניזאַציע האָט אין משך פון יאָרן געפירט אַ סך זייער געלונגענע אַקציעס פאַר קפּא"י (פּאַלעסטינע אַרבעטער־פאָנד) און אַ רייע אַקציעס פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ ישראל.

וואַל־אַקציעס

אין 1922 איז פּועלי ציון אין סטרי דאָס ערשטע מאָל דערשינען זעלבשטענדיק ביי אַן עפנטלעכער פּאָליטישער אַקציע, דאָס זענען געווען די סיים־וואַלן. אויפן ערשטן אָרט פון דער רשימה האָט קאַנדידירט נתן בוקסבוים (לעמבערג). די ליסטע אַקציעס פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ ישראל.

אין 1927 זענען פאָרגעקומען וואַלן צו דער קראַנקן־קאַסע. צום ערשטן מאָל איז ביי די דאָזיקע וואַלן דערשינען אַ זעלבשטענדיקע יידישע אַרבעטער־רשימה. אַ חוץ דער פּ. פּ.־סישער ליסטע, איז די פּועלי־ציון ליסטע געווען די איינציקע. עס זענען אויסגעוויילט געוואָרן צוויי ראַטמענער, די ח"ח ייטע בעכער און ב. שטרייפער.

אין זעלבן יאָר זענען פאָרגעקומען וואַלן צום שטאָט־ראַט, לויטן אַלטן עסטרייכישן קוריען סיסטעם. פּועלי ציון האָט אַרויסגעשטעלט אַ ליסטע אין דער פערטער קוריע און דער ערשטער קאַנדידאַט (שמעון ראָזנבערג) האָט אָנגעצויגן אַריבער 900 שטימען.

אין אָנפאַנג 1928 איז אויך דאָס ערשטע מאָל דערשינען אַ פּועלי ציון רשימה צו די קהלה וואַלן. עס איז אויסגעווײלט געוואָרן מעכל אַפּער, וואָס איז שפּעטער אויף דער ציוניסטישער בלאָק־ליסטע געווײלט געוואָרן אין דער פאַרוואַלטונג.

אויך בעת די סיים וואַלן פון 1928 איז דער־שינען אַ פּועלי ציון רשימה, וואָס האָט געצויגן הונדערטער שטימען.

אין די ערשטע יאָרן נאָך דער צווייטער וועלט מלחמה האָבן זיך אין דער אָרגאַניזאַציע געשאַפן קרייזן, וואָס האָבן זיך געגרייט עולה זיין קיין ארץ־ישראל. די דאָזיקע קרייזן האָבן זיך שפּעטער גע־מאַכט זעלבשטענדיק. ביי דער אַקטיווער מיטווירקונג פון ד״ר מלכה לייבאָוויטש, ד״ר עדא קליין א. אַנד. האָבן זיך אין די קרייזן דערצויגן חלוצישע גרופּן, וואָס האָבן אין פאַרשידענע עטאַפּן אין אַ גרויסער צאָל עולה געווען. אין יאָר 1919 האָט אויך אַ צווייטע גרופּע חברים, דאָס רוב פון פּועלי ציון, אונטער דער לייטונג פון דוד זעלצער, געגרינדעט אַ הכשרה־פּונקט פאַר עטלעכע צענדליק חלוצים, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט ביי לאַנדווירטשאַפט און סטעלמאַכעריי. דער רוב פון דער דאָזיקער גרופּע האָט שפּעטער עולה געווען. נאָך דער שפּאַלטונג, בעת לינקע פּועלי ציון האָבן איבערגעריסן מיט דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע, האָבן לינקע פּועלי ציון נישט באַקומען קיין סערטיפיקאַטן. צוליב דעם דאָזיקן צושטאַנד, האָבן אין די שפּעטערדיקע יאָרן בלויז יחידים זיך דערשלאָגן קיין ארץ ישראל דורך פאַרשידענע אומוועגן.

אין די דרייסיקער יאָרן האָבן זיך אָנגעהויבן שאַרפע רעפּרעסיעס און פּאָליציי־רדיפות קעגן פּועלי ציון, וואָס האָבן פּאַראַליזירט יעדע לעגאַלע עפנט־לעכע טעטיקייט. דער דאָזיקער צושטאַנד האָט גע־דויערט ביזן יאָר 1932, ווען אונטערן תירוץ פון קאָמוניסטישער טעטיקייט האָט די פּאָליציי פאַר־חתמעט דעם לאָקאַל און פאַרבאָטן די טעטיקייט פון פּועלי ציון. דער אומלעגאַלער פּעריאָד האָט אַזוי אָנגעהאַלטן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה. די גרויסע יידיש־פּוילישע באָרכאָוו־ביבליאָטעק פון פּועלי ציון, וואָס איז געבויט גע־וואָרן קנאַפּע 30 יאָר, איז געווען באַוואָרנט קעגן אַן עווענטועלער קאָנפיסקאַציע פון דער מאַכט, מיט וועקסלען אויף אַ כלומרשטן חוב, וואָס זענען דע־פּאָנירט געוואָרן אין די הענט פון מאַטשעק האָראַ־וויק. אויף דעם סמך איז זי, נאָך דער דעלעגאַליזאַ־ציע אַריבער אין זיין רשות און דאָרט האָט זי זיך אויפגעהיטן ביז דער סאָוויעטישער אָקופּאַציע אין סוף 1939. אין יענער צייט זענען די ביכער אַריבער אין דער עפנטלעכער שטאָטישער ביבליאָ־טעק און פאַרניכטעט געוואָרן בעת דער דייטשער אָקופּאַציע.

דער פאַרבאַנד „יוגנט“

במשך פון אַלע יאָרן פּועלי־ציון־טעטיקייט אין סטרי איז געווען טעטיק אין שטאָט אַ גרויסע אָרגאַ־ניזאַציע פון יוגנט, וואָס האָט זיך רעקרוטירט פון אַרבעטער, אָנגעשטעלטע און שילער ביז 18 יאָר אַלט. די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע איז אידעיש אין גאַנצן געווען אונטערגעאָרדנט דער פּועלי־ציון־אָרגאַניזאַציע. דערציִעריש האָט זי געפירט אַן אינטענסיווע, ברייט־פאַרצווייגטע און זעלבשטענדיקע אַרבעט.

ביי איר אָנפירונג זענען אין די ערשטע יאָרן גע־שטאַנען: שמעון ראָזענבערג, מרדכי בערגשטיין און יצחק אַפּער. אין די שפּעטערדיקע יאָרן: יצחק וויניק, לייב נוסענבלאַט, שטרייפער א. אַנד.

אַ דאַנק דער שטאַרקער יוגנט־אָרגאַניזאַציע, באַ־זונדערס אין די יאָרן 1918—21, האָבן אַריינגעוואַקסן אין די פאַרשידענע פאַך־פאַריינען הונדערטער יונגע מיטגלידער, דערצויגענע אין פּועלי־ציוניסטישן גייסט. אין רעזולטאַט דערפון האָבן פּועלי־ציון אין די יאָרן 1922—24 אַרויסגעריסן אַלע פּראָפ.־פאַריינען פון אונ־טער דער בונדישער השפּעה.

אויך די „יוגנט“ האָט געטיילט דעם גורל פון זייערע עלטערע חברים און אין אָנהויב פון די דרייסיקער יאָרן פאַרטריבן געוואָרן דורך דער מאַכט צו אונטער־ערדישער עקזיסטענץ.

• • •

זש. פּ. ס. — בונד

צום סוף פון 19־טן יאָרהונדערט האָבן זיך אין די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטייען פון עסטרייך־אונגאַרן שוין געפונען אַ באַדייטנדע צאָל יידן. דער רוב פון זיי האָבן געהערט צום שיכט פון דער אַסי־מילירטער יידישער אינטעליגענץ. דער דאָזיקער כלל איז אויך געווען נוגע דעם געביט פון גאַליציע, ווו עס איז געווען טעטיק די פּוילישע סאָציאַל־דעמאָ־קראַטישע פּאַרטיי (פּ.פּ.ס.ד.). אין יענע יאָרן האָט דער סאָציאַליסטישער געדאַנק אָנגעהויבן אַריינדרינ־

געװען אַלץ מער אין דער ייִדישער אַרבעטער גאַס. דאָס איז פֿאָרגעקומען אונטער דער השפּעה פֿון דער בונדישער טעטיקייט אין רוסלאַנד װי אויך אַ דאַנק די ענדערונגען פֿון דער סאָציאַלער סטרוקטור צװישן די ייִדישע מאַסן אין גאַליציע גופֿא.

ייִדישע אַרבעטער, די מער באַװוסטזיניקע, האָבן אָנגעהויבן אַרײַנטרעטן אין פּ.פּ.ס.ד. אין אָנהויב פֿון הײַנטיקן יאָרהונדערט האָבן זיך שוין געפֿונען דאָרט גרעסערע גרופּן ייִדן און זייער צאָל האָט געהאַלטן אין אײן שטײַגן. די פֿראַגע פֿון ייִדישע מיטגלידער האָט אין פּ.פּ.ס.ד. אָנגעהויבן װערן אַ פּראָבלעם. איר איז נישט געװען באַקװעם צו אַבסאָרבירן אַ גרויסע צאָל ייִדן, װעלכע די פּױלישע מיטגלידער האָבן אויפֿגענומען מיט נישט קיין איבעריקער סימפּאַטיע. אויך די ייִדישע מיטגלידער האָבן זיך נישט געפֿילט אין פּאַרטיי שטאַרק היימלעך. אַ גרויסע מניעה זיך אויסצולעבן צװישן זייערע פּױלישע חברים איז געװען די שפּראַך. גאָר װייניק פֿון זיי האָבן גערעדט אַ גוטן פּױליש און אין די װינקעלעך פֿלעגט מען אָנהויבן „אונטערזינדיקן" מיט ייִדיש. האָט מען געפֿונען אַן אויסװעג: מען האָט אָנגעהויבן אויסבילדן ייִדישע סעקציעס און אין פֿיל פֿאַלן זיי אפֿילו אָפּגעזונדערט אין באַזונדערע לאָקאַלן. דער תּירוץ איז געװען אַז אויף דעם אופֿן װעט זיך לאָזן אַרײַנציִען מער ייִדישע מיטגלידער. נאָך אייניקע יאָר האָבן די דאָזיקע סעקציעס זיך פֿאַרװאַנדלט אין אַ באַזונדערער פּאַרטיי אונטערן נאָמען: ייִדישע סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי, װאָס איז שפּעטער געװען באַקאַנט אונטער די ראשי תּיבֿות: „זש.פּ.ס.". אין פּ.פּ.ס.ד. זענען פֿאַרבליבן אויסשליסלעך די אַסימילירטע עלעמענטן, װאָס פֿלעגן באַצייכנט װערן מיט דעם כּינוי „סעקציאָניסטן". אידעאָלאָגיש האָט זיך די נייע, ייִדישע פּאַרטיי קריסטאַליזירט אונטערן אײַנפֿלוס פֿונעם בונד אין רוסלאַנד. דאָס שפּראַך און קולטור־פּראָבלעם איז געװען דער אייציקער ייִדישער קענצייכן, װאָס האָט אונטערשיידט די זש. פּ. ס. פֿון דער פּ. פּ. ס. ד.

אין די יאָרן 1901—1902 איז אויך אין סטרי אַנטשטאַנען אַן אָרגאַניזאַציע פֿון זש.פּ.ס. איר אָפּשטאַם איז לרובֿ געװען פֿון דער ייִדישער סעקציע ביי פּ.פּ.ס.ד. די אָרגאַניזאַציע האָט זיך לעגאַליזירט אַלס פֿאַרײַן „פּראָגרעס" און געפֿירט אַ גאַנץ אַקטיװע און ברייטע טעטיקייט אויפֿן קולטורעלן, פּראָפּאַגאַנדיסטישן און פּראָפֿעסיאָנעלן געביט. אין די יאָרן פֿאַר דער ערשטער װעלט־מלחמה האָט זש. פּ. ס. אין סטרי פֿאַרמאָגט אַ שטאַרקע אָרגאַניזאַציע, מיט פֿאַרהעלטנישמעסיק שטאַרקע אײַנפֿלוסן אין שטאָט. בעת ביידע װאַלאַקציעס צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט — 1904—1911 — האָט זש.פּ.ס. געפֿירט אַן ענערגישע אַגיטאַציע פֿאַרן קאַנדידאַט פֿון פּ.פּ.ס.ד. אַדזשעי מאָראַטשעװסקי און פֿאַרביסן באַקעמפֿט די ציוניסטישע קאַנדידאַטן ד"ר זאַלץ און ד"ר רייך. אין 1907 איז זאַלץ אַדורכגעפֿאַלן נאָר אַ דאַנק עטלעכע הונדערט שטימען פֿון ייִדישע װיילער, װאָס האָבן אונטער דער השפּעה און אַגיטאַציע פֿון זש.פּ.ס. געשטימט פֿאַר מאָראַטשעװסקין.

אויפֿן פּראָפֿעסיאָנעלן געביט האָט זש.פּ.ס. אין סטרי געהאַט צו פֿאַרצייכענען באַדייטנדע דערגרייכונגען ביים אָרגאַניזירן די ייִדישע אַרבעטער אין פּראָפֿעסיאָנעלע פֿאַרײַנען. ס'זענען אַנטשטאַנען פֿאַך־פֿאַרײַנען פֿון: סטאָלער, שוסטער, צימער־מאלער, פֿריזירער, שניידער א. אנד. די אַלע פֿאַרײַנען זענען לאַנגע יאָרן געװען פּאַרטייאיִשע און זיך אידענטיפֿיצירט אידעאָלאָגיש מיט זש.פּ.ס.

צװישן די גרינדער און טוער פֿון זש.פּ.ס., ביז דער ערשטער װעלט־מלחמה האָבן זיך געפֿונען: װאָװע קעניגסבערג, אומגעקומען אין לעמבערגער געטאָ; לייב פֿריילין, אומגעקומען אין סטרייער געטאָ; ישׂראל דאָרנפֿעלד, געשטאָרבן פֿאַר דער צװייטער װעלט־מלחמה; ראָזמאַרין, ראָזנבוים, אומגעקומען אין געטאָ סטרי; בנימין בער, אַרעסטירט געװאָרן דורך דער סאָװיעטישער מאַכט און אומגעקומען אין תּפֿיסה; פֿאַניע האָראָװיץ, אומגעקומען אין געטאָ סטרי, יעקבֿ װונדערליך, געפֿינט זיך אין אַמעריקע, די ברידער שיע און שלמה ראָסלער, אומגעקומען אין געטאָ סטרי; לייב טעפּער, אומגעקומען אין געטאָ סטרי; יוסף לייבאָװיטש, געשטאָרבן פֿאַר דער מלחמה; גיטל טירקל, אומגעקומען אין געטאָ סטרי; פֿרידל באָקסער, אַרעסטירט דורך דער סאָװיעטישער מאַכט און אומגעקומען אין תּפֿיסה און משה װאַגמאַן, אומגעקומען בעת די „טשיסטקעס" אין ראַטנפֿאַרבאַנד.

אין סטרי איז אויך געװען טעטיק אַ שװעסטער־אָרגאַניזאַציע פֿון זש.פּ.ס. — אַ פֿרויען פֿאַרײַן,

אונטערן נאָמען „זוויאַזעק קאָביעט". דער דאָזיקער פאַריין איז נאָך אַנטשטאַנען אין די צייטן פון די סעקציאַניסטן, אַלס קאָנקורענץ צום ציוניסטישן פרויען פאַריין „אָגניסקאָ־קאָביעט". „זוויאַזעק־קאָ־ביעט" האָט געזאָלט זיין אַ געמישטער פויליש־יידישער פאַריין, אָבער קיין פוילישע פרויען זענען צו אים נישט צוגעשטאַנען, מיטן אויסנאַם פון איינציקע, צווישן זיי די פרוי פון פאַרלאַמענט־דע־פוטאַט מאַראַטשעווסקי. צו אים האָבן אויך גע־הערט „סעקציאַניסטקעס", וואָס זענען פאַרבליבן אין פ.פ.ס.ד., דער פאַריין איז אַזוינאַך געווען אַ בריק צווישן ביידע טיילן פון די אַמאָליקע חברים. די מערהייט פון פאַריין האָט זיך אידעאָלאָגיש אידענטיפיצירט מיט זש.פ.ס.

די וועלט מלחמה האָט אויף עטלעכע יאָר איבערגעריסן די טעטיקייט פון זש.פ.ס. ערשט אין סוף 1917 האָט אַ גרופע מיטגלידער געפּרוּווט אויפ־לעבן דעם פאַריין „פּראָגרעס", אָבער די טעטי־קייט איז פאַרבליבן אַ ראַכיטישע און זיך נישט אָנגעזען אין שטאָט. דער דאָזיקער צושטאַנד האָט געדויערט ביזן סוף פון דער וועלט־מלחמה.

נאָך דער מלחמה האָבן זיך אומגעקערט די אַלטע טוער פון זש.פ.ס. און די אָרגאַניזאַציע האָט ווידער אויפגעלעבט מיטן גאַנצן שוווּנג. די פּאָלי־טישע געשעענישן צו יענער צייט אין רוסלאַנד דייטשלאַנד און עסטרייך האָבן פאַרשטאַרק און פאַרברייטערט די שטימונגען פאַר זש.פ.ס. צו דעם אַלטן שטאַב טוער זענען צוגעקומען די יידישע „סעקציאַניסטן" פון פ.פ.ס.ד., וואָס איז אין די צייטן פון דער אוקראַאינישער מאַכט נישט געווען טעטיק. „פּראָגרעס" האָט פאַרנומען דעם שטאָק פו הויז אויף רינגפּלאַץ 37. דאָרט איז באַנייט געוואָרן די אַרבעט פון אַ רייע פּראָפ.־פאַריינען. אין דער ערשטער צייט פון דער אוקראַאינישער הערשאַפט, האָט זש.פ.ס. אין סטרי אַרויסגעגעבן אַן אייגענע וועכנטלעכע צייטונג, וואָס איז רעדאַ־גירט געוואָרן דורך משה וואַגמאַן — „די רויטע פאַן". צוזאַמען מיט פועלי ציון, האָט זש.פ.ס. אָר־גאַניזירט דעם אַרבעטער־ראַט. בעת די וואַלן צום יידישן נאַציאָנאַל־ראַט, האָט זש.פ.ס. באַקומען איבער 700 שטימען און 9 מאַנדאַטן.

*

נאָכן אָקופּירן סטרי מצד דער פוילישער מאַכט, האָט זיך ביי זש.פ.ס. אָנגעהויבן אַ שטאַרקער אָפּ־פלוס פון מיטגלידער און פון איר השפעה. עס האָט זיך פאַרמאַכט דער קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו. דער פּראָדוציר־קאָאָפּעראַטיוו איז געוואָרן אַ פּריוואַטע אונטערנעמונג, די „סעקציאַניסטן" האָבן זיך אומ־געקערט אין פ. פ. ס. און עס האָט זיך געמערקט אַ ירידה אויף אַלע געביטן.

אַ יאָר שפּעטער האָט זיך ליקווידירט זש.פ.ס. און זיך אַריינגעגאָסן אין פוילישן בונד. אָבער אויך דאָס האָט שוין נישט אומגעקערט דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע איר אַלטן גלאַנץ; די יוגנט איז אַריבער צו פועלי־ציון, פיל מיטגלידער זענען גע־וואָרן זעלבשטענדיקע האַנדווערקער און צוליב זייער נייער סאָציאַלער לאַגע געוואָרן פּאַסיוו. דער באַרג־אַראָפּ האָט שוין אַזוי אָנגעהאַלטן ביזן סוף 1939.

בעת די וואַלן צום קאָנסטיטואירנדיקן סיים, אין נאָוועמבער 1922, האָט דער בונד אין סטרי באַ־קומען כמעט אַ גלייכע צאָל שטימען ווי פועלי ציון. בעת די וואַלן צו דער קראַנקן־קאַסע, זומער 1927, איז די בונדישע ליסטע געפּסלט געוואָרן, ווייל זי האָט נישט געהאַט די נויטיקע צאָל אונ־טערשריפטן.

צו די קהלה וואַלן, וואָס זענען פאָרגעקומען אין יאָר 1928, האָט דער בונד נישט אַרויסגעשטעלט קיין רשימה. זיינס אַ קאַנדידאַט האָט פיגורירט אויף דער ליסטע פון פועלי־ציון.

ביי די סיים־וואַלן אין 1928 האָט דער בונד צוריקגעצויגן זיין ליסטע און גערופן שטימען פאַר פ. פ. ס.

די לעצטע 10 יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז די בונדישע אָרגאַניזאַציע אין סטרי כמעט נישט געווען טעטיק אין דער עפנטלעכקייט. די פאַרבליבענע גרופע בונדיסטן האָט ביזן סוף אונטערגעהאַלטן אַ קאָנטאַקט מיט די פּאַרטיי־אינ־סטאַנצן און פאַרשפּרייט אין שטאָט אַ געוויסע צאָל פון דער בונדישער טאָג־צייטונג.

פון דער היטלעריסטישער פאַרטיליקונג האָט זיך נישט געראַטעוועט קיינער פונעם בונדישן אַקטיוו אין סטרי.

• • •

ש. סטריער

די יידישע פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג

פּראָפעסיאָנעלע יידישע אַרבעטער־פאַריינען אין סטרי האָבן אָנגעהויבן אויפקומען כמעט צוזאַמען מיטן אַנטשטיין פון די יידישע אַרבעטער־פּאַרטייען. די ערשטע האָבן אָנגעהויבן אָרגאַניזירן יידישע פּאַך־אָרגאַניזאַציעס די זש.פּ.ס. (זשידאָווסקאַ פּאַרטיאַ סאָציאַליסטיטשנאַ) כאָטש דער ציל איז געווען סאָציאַלע אויסבעסערונגען, זענען די פאַריינען געבויט געוואָרן לויט אַ פּאַרטיישער ליניע, אויפן מוסטער פון דער בונדישער פּראָפ.־באַוועגונג אין רוסלאַנד.

די ערשטע זענען אָרגאַניזירט געוואָרן די סטאָלערס. שוין אין די יאָרן 1903—1904 זענען פאָרגעקומען די ערשטע שטרייקן אינעם פאַך, אָנגעפירט פון זש.פּ.ס. אַ דאַנק דעם דערגרייכן געוויסע אויסבעסערונגען אין די לוין־באַדינגונגען, האָבן זיך באַלד אָנגעהויבן אָרגאַניזירן די שניידער. שפּעטער איז אויך אַנטשטאַנען אַ פאַריין פון שטובן־מאַלער. אויך די שוסטער־אַרבעטער און פריזירער האָבן זיך אָרגאַניזירט. אַ חוץ איינצעלנע גויים, האָבן אין די אַלע פאַכן דאָמינירט יידישע אַרבעטער. די קאָנפליקטן פלעגן זיך געוויינלעך אָנהויבן ערב די סעזאָנען; די אַרבעטער פלעגן אַרויס אין שטרייק, על פּי רוב דערגרייכן געוויסע לוין־העכערונגען, וואָס פלעגן איינגעהאַלטן ווערן בלויז אין ברען פון סעזאָן. שפּעטער פלעגן די הוספות צוריק אַראָפּגענומען ווערן. טייל פאַכן, ווי למשל די שטובן־מאַלער, פלעגן אויפלעבן, בלויז אויף דער סעזאָן־צייט און זיך שפּעטער צעפאַלן.

אין סך־הכל זענען במשך פון יאָרן אויסגעקעמפט געוואָרן פיל בעסערע אַרבעטס־באַדינגונגען: העכערע לוינען, אַ קירצערע אַרבעטס־צייט, קראַנקן־פאַרזיכערונג א. אנד. צווישן די טוער זענען געווען באַקאַנט דיזעלבע מענטשן וואָס זענען געווען טעטיק פּאַרטייאיש.

אין די אַלע אויסגערעכנטע פאַכן, האָבן געהאַט אַן איינפלוס בלויז זש.פּ.ס. דאַקעגן האָבן דעם פאַריין פון האַנדלס־אָנגעשטעלטע באַהערשט פּועלי־ציון. אויך דער דאָזיקער פאַריין איז געווען געבויט אויפן פּרינצפּ פון פּאַרטייאישקייט. און כאָטש צווישן די אָנגעשטעלטע איז געווען אַן אָנגעזעענע צאָל זש.פּ.ס.אָווצעס, האָבן זיי דאָ געהאַט דעמזעלבן גורל וואָס די איינצלנע פּועלי־ציוניסטן אין די אַנדערע פאַריינען, זיי האָבן געמוזט זיך אונטעראָרדענען דעם דיקטאַט פון דער פּאַרטייאישער פּועלי־ציון מערהייט. די פּועלי־ציון האָבן געמאַכט אַ סאַך פּרווון זיך אַריינצורייסן אין די אַרבעטער־פאַריינען, אָבער אָן דערפאָלג.

דער דאָזיקער מצב האָט אָנגעהאַלטן ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה און אין די ערשטע יאָרן נאָך איר. אַזוינאָך זענען הונדערטער אַרבעטער דערצויגן געוואָרן אין אויסשליסלעכן גייסט פון זש.פּ.ס. מיט אַן אַנטי־ציוניסטישער איינשטעלונג.

די לאַגע האָט זיך ראַדיקאַל געענדערט ערשט אין אָנהויב פון די צוואַנציקער יאָרן. געבראַכט דערצו האָט די גרויסע ווירקונג פון פּועלי־ציון צווישן די יוגנטלעכע אַרבעטער. דער שטאַרקער אַקצענט פון פּועלי ציון אויף דער יוגנט־אַרבעט נאָך דער מלחמה, האָט טאַקע געהאַט אין אויג דורך דער הילף פון דער יוגנט צו באַקומען איינפלוס אין די פּראָפ־פאַריינען. די דאָזיקע הנהגה האָט אָנגעהויבן געבן פּרוכטן ערשט אין די יאָרן 1922—1923, בעת יוגנטלעכע פּועלי־ציוניסטן, וואָס זענען אַלט געוואָרן 18 יאָר, האָבן אָנגעהויבן מאַסנהאַפט אַריינשטראָמען אין די עקזיסטירנדיקע פאַכן. פון אָנפאַנג האָבן זש.פּ.ס.־בונד דערויף נישט געלייגט קיין אַכט. זיי האָבן דאָס דערשפּירט, צום ערשטן מאָל, אויף אַן אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פונעם סטאָלער־פאַריין אין זומער 1923, אגב, דער גרעסטער און שטאַרקסטער יידישער פאַך־פאַריין, בעת די קאַנדידאַטן פון פּועלי־ציון זענען אויסגעווילט געוואָרן ביי די וואַלן צו דער פאַרוואַלטונג מיט אַ גרויסער מערהייט שטימען. די דאָזיקע פאַרזאַמלונג איז געווען באַגלייט מיט אַ גרויס געשלעג צווישן בונדיסטן און פּועלי ציוניסטן צוליבן באַשלוס, וואָס איז אָנגענומען געוואָרן אויף איר, אַז די טעטיקייט פונעם פאַריין ווערט אַריבערגעטראָגן פון בונדישן לאָקאַל, אין לאָקאַל פון פּועלי־ציון. די שילד פון האָלץ־פאַריין אויפן באַלקאָן פון פּועלי־ציון האָט סימבאָליזירט זייער ערשטן נצחון אויפן פּראָפעסיאָנעלן געביט. אין אַ גאַנץ קורצער תקופה האָבן פּועלי־ציון אויך באַקומען מערהייטן אין די אַנדערע עקזיסטירנדיקע פּראָפ.־פאַריינען, ווי: שניידער, פריזירער, מעטאַל, דרוקער און כעמישע. במשך פון עטלעכע יאָר האָט דער בונד אויף דעם געביט פאַרלוירן יעדן איינפלוס.

אין די ווייטערע יאָרן האָבן די פּראָפ.־פאַריינען געטראָגן אַן אומפּאַרטייאישן כאַראַקטער, אָבער די מערהייט מיטגלידער האָבן זיך געפונען אונטערן איינ־

פלוס פון פועלי־ציון. צו זיי האָבן אויך געהערט בונ־דיסטן און קאָמוניסטן. דער אַמאָליקער אַנטי־ציוניס־טישער גייסט איז אָבער פון דאָרט אויסגערוימט געוואָרן. אין טייל פאַכן האָבן זיך אויסגעבילדעט גרופּן פון החלוץ, וואָס האָבן גענאָסן פון דער פולער סימ־פּאַטיע מצד די פאַריינס־אָנפירונגען.

די וויטערדיקע פּראָפ.־טעטיקייט האָט זיך אויס־געדריקט אין קאַמף פון סאָציאַלן כאַראַקטער. צוויי פאַרביסענע שטרייקן פון די פריזירער, וואָס האָט נאָך דריי וואָכן זיך געענדיקט מיט אַ נצחון; און אַ שטרייק פון באַשטעלטע שניידער, וואָס איז געוואָרן פאַרשפּילט. אין די דרייסיקער יאָרן זענען די פאַריינען חרוב גע־וואָרן אַ דאַנק קאָמוניסטישער שפּאַלטונגס־אַרבעט און פּאָליציייִשע רדיפות.

● ● ●

אברהם גראָססמאַן

די באָראָכאָוו־ביבליאָטעק

צווישן די פאַרשידענע ייִדישע קולטור־אינסטי־טוציעס, וואָס זענען געווען טעטיק אין סטרי, דאַרף אויך דערמאָנט ווערן די גרויסע ייִדישע ביבליאָטעק א. נ. פון ב. באָראָכאָוו, וואָס האָט געשפּילט אַ באַדייטנדיקע, דערציִערישע ראָלע צווישן דער סטריער ייִדישער באַפעלקערונג.

די דאָזיקע ביבליאָטעק איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1922 דורך פּועלי ציון — לינקע. איר ערשטער אָרגאַניזאַטאָר און לייטער איז געווען שמעון ראָזענבערג. ער האָט געווידמעט דער אינסטי־טוציע אַ סך ענערגיע און דערפירט דערצו, אַז שוין אין יאָר 1926, איז דאָס געווען די שענסטע און גרעסטע געזעלשאַפטלעכע ייִדישע ביבליאָטעק אין מזרח־גאַליציע.

איר ערשטער לאָקאַל איז געווען אויף רינגפּלאַץ 31, שפּעטער איז זי אַריבער אויף לעמבערגער גאַס 18, אין הויז פון בעקעריי־אייגנטימער זויערברון.

למען האמת דאַרף געזאָגט ווערן, אַז די באָראָ־כאָוו־ביבליאָטעק איז געווען אַ המשך פון דער פּועלי ציון־ביבליאָטעק, וואָס איז געגרינדעט גע־וואָרן נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה און איז בעת דער שפּאַלטונג געבליבן אַ צייט אין רשות פון פּועלי־ציון רעכטע, און אין 1926 צוריק אַריבער אין רשות פון דער באָראָכאָוו־ביבליאָטעק.

מיט איר עסטעטישער אויסשטאַטונג, פאַכמעני־שער לייטונג, און רייכן ביכער־אויסוואַל, האָט די ביבליאָטעק צוגעצויגן הונדערטער לייענער פון אַלע שיכטן: אַרבעטער, אָנגעשטעלטע, סטודענטן, סוח־רים, יונגט און אויך אַן אָנזעעוודיקע צאָל ישיבה־בחורים.

אין 1927 איז אויך איינגעפירט געוואָרן אַ פוי־לישע אָפּטיילונג, וואָס האָט געציילט ביי אַ 2000 ביכער.

אַ גרויסע דערציִערישע באַדייטונג האָט די ביב־ליאָטעק געהאַט צווישן דער אַרבעטער יוגנט, וועמענס בילדונג איז באַשטאַנען פון עטלעכע קלאַסן פאָלקס־שול, אָדער בלויז דעם חדר. די דאָזיקע יוגנט האָט באַקומען איר וויטערדיקע זעלבסט־בילדונג מיט דער הילף פון דער באָראָכאָוו־ביב־ליאָטעק.

די רייכע אָפּטיילונג פון טעאַטער ליטעראַטור האָט אַ סך בייגעהאָלפן צום אַנטוויקלען די דראַמאַ־טישע קרייזן אין סטרי. אָנגעהויבן פון דער אַמאָ־טאָרן קלוב־אַרבעט אין 1917. שפּעטער דעם ש. אַש־קלוב, י. ל. פּרץ קלוב, א. גאָלדפאַדן־קלוב און אַלע אַנדערע דראַמאַטישע קרייזן ביי די ציוניסטי־שע אָרגאַניזאַציעס, וואָס זענען אינספּירירט גע־וואָרן פון דעם אומפאַרגעסלעכן רעזשיסאָר, פּראָפ. מאַטשעק האַראָוויץ.

זאָל דאָ דערמאָנט ווערן אַ כאַראַקטעריסטישער פאַקט, וואָס האָט צו יענער צייט אויפגעטרייסלט די ייִדישע און אויך נישט־ייִדישע באַפעלקערונג פון שטאָט:

ווי אַנדערע ייִדישע קולטור־אינסטיטוציעס אין פּוילן, האָט אויך די באָראָכאָוו־ביבליאָטעק זיך גע־ראַנגלט פאַר איר מאַטעריעלער עקזיסטענץ, און איז שטענדיק געווען ריקשטענדיק מיט אַ פּאָר חדשים דירה־געלט. די דאָזיקע סיטואַציע האָט געוואָלט אויסנוצן דער הויזווירט, כדי פּטור ווערן פון דער ביבליאָטעק, באַפרייען די דירה, און פאַרדינען ביי דעם עסק אַ היפּשע מטבע. ער האָט צו דעם צוועק געדונגען אַ כנופיה כוליגאַנעס און „שטאַר־

קע", און מיט דער שטילער הסכמה פון דער פּאָליציי, אין אַ מיטן נאַכט, אַרויסגעוואָרפן די ביבליאָטעק מיטן גאַנצן אינווענטאַר אין דרויסן. די פּאָליציי איז געווען פאַראינטערעסירט אויף אַזאַ אופן צו העלפן ליקווידירן איינע פון די שענסטע יידישע קולטור־אינסטיטוציעס אין שטאָט.

די ביבליאָטעק לייטונג איז געשטאַנען פאַר צוויי ברירות: אַריינלאָזן זיך אין אַ לאַנגדויערנדיקן געריכטלעכן פּראָצעס מיטן ווערט און לאָזן דערווייל צו גרונט גיין די אינסטיטוציע, אָדער תיכף רעאַגירן מיט כוח. זי האָט אויסגעקליבן דעם צווייטן וועג. די יידישע אַרבעטער זענען גערופן געוואָרן דורך פּועלי ציון, תיכף נאָך דער אַרבעט זיך זאַמלען אין גאַס פון דער ביבליאָטעק. אויך די פּוילישע און אוקראַינישע אַרבעטער האָבן באַקומען אַן אינסטרוקציע, באַלד נאָך די סירענע־פייפן פאַרלאָזן די פאַבריקן און טאַרטאַקן און קומען צו הילף דער יידישער קולטור אינסטיטוציע. 4.30 נ. מ. איז די גאַס פאַרנומען געוואָרן פון יידישע און נישט יידישע אַרבעטער, וואָס האָבן פאַרמאַכט אַלע אַרויסגענג, כדי נישט צו דערלאָזן צו דער אַריינמישונג פון דער פּאָליציי. במשך פון געציילטע מינוטן האָבן זיך אָפּגעטראָגן די געדונגענע „שטאַרקע" און די ביבליאָטעק האָט זיך צוריק געפונען אויף איר אָרט. אַ לענגערע צייט האָבן אַרבעטסמענטשן בייטאָג און ביינאַכט דיזשורירט אין לאָקאַל, כדי אים צו באַשיצן.

די באָראָכאָוו־ביבליאָטעק איז שפּעטער צוריק איבער אין לאָקאַל אויף רינג־פּלאַץ 31 און דאָרט געווען טעטיק נאָך אַ רייע יאָרן, ביז זי איז געפאַלן אַ קרבן פון פּאָליציי־רדיפות.

אין דער ביבליאָטעק זענען אין משך פון יאָרן געווען באַזונדערס טעטיק: סענדער דערפלער (היינט אין ישראל), יוסף מויערער (היינט אין בראַזיל), מעכל לאַסט, חיים שמיר, (היינט אין ישראל) ישראל פּרוכטער (היינט אין בראַזיל) און דער שרייבער פון די שורות.

• • •

ש. הירשהאָרן

די סאָוויעטישע אָקופּאַציע אין סטרי

איבערגאַנג

די דייטשן האָבן פאַרנומען די שטאָט אויף דער דריטער וואָך נאָך זייער אָנפאַל אויף פּוילן, דעם 17־טן סעפּטעמבער 1939.

היות ווי אויפן 17־טן טאָג נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה האָבן אויך די סאָוויעטישע אַרמייען איבערגעשריטן די פּוילישע מזרח־גרענעצן און אָנגעהויבן אָקופּירן די מזרחדיקע פּוילישע ראַנד־געביטן, האָבן זיך דעם 29סטן סעפּטעמבער 1939, צוזאַמענגעטראָפן ביים טייך סטריביידע אַרמייען — די דייטשע מיט דער רוסישער. צווישן דער דייטש־סאָוויעטישער מאַכט האָבן זיך נאָך געפירט די אונטערהאַנדלונגען וועגן אַ דעמאַרקאַציע־ליניע. די רוסן האָבן פאַרלאַנגט אַ גרענעץ אויף דער ליניע פּיסאַ־נאַרעוו־בוג־ווייסל־סאַן. מען איז ווי ס'איז צווישן זיך דורכגעקומען. אין אונדזער מזרח־גאַליציאַנער ווינקל האָבן די דייטשן זיך צוריקגעצויגן ביז צו דעם סאַן. אַזוי־אַרום, נאָך אַ נערוון־קריג פון עטלעכע טעג, האָבן די דייטשן אָפּגעטרעטן. די שטאָט איז אָקופּירט געוואָרן פון דער רויטער־אַרמיי.

אַ חוץ אַ באָמבע אויף דעם הויז פון עלנער, אויפן רינגפּלאַץ, פון וועלכער עס זענען אומגעקומען איבער 50 מענטשן, האָבן די דייטשן נישט באַוויזן אָפּצוטון קיין גרעסערע עוולות דער יידישער באַפעלקערונג.

די סאָוויעטישע אָקופּאַציע איז אויפגענומען געוואָרן פון דער סטריער באַפעלקערונג מיט געמישטע געפילן: מצד די פּאָליאַקן אַבסאָלוט פיינדלעך, פון די אוקראַינער מיט רעזערוו און מצד די יידן ייִ דאָס קלענערע בייז אין פאַרגלייך מיט די דייטשן.

רעזשים

די ערשטע צייט איז די נייע מאַכט אָפּגעקומען מיט פאַרשידענע אַדמיניסטראַטיווע פאַראָרדנונגען, ווי אָפּגעבן דאָס געווער, עפענען די קראָמען און פאַרבאָט

צו הייבן די פרייזן. עס האָט זיך פּאַמעלעך אָנגעהויבן איינשטעלן אַ נייע אָרדנונג.

די פאַראָרדנונגען האָבן קנאַפּ וואָס געהאָלפן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ לעבן, מיט אַלע קאָנסעקווענצן פון מלחמה־צייט: לעבנסמיטלען זענען פאַרשווונדן פון מאַרק, פרייזן האָבן געשפּרינגען אין דער הויך. עס האָבן זיך אָנגעהויבן רייען אויף ברויט. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטורם אויף די געוועלבער פון מאַנופאַקטורע, שיך, גאַלאַנטעריע און צוקעריי. אין געציילטע טעג איז אַלץ אויסגעלידיקט געוואָרן. די סוחרים האָבן אַהיימגעטראָגן זעק מיט געלט. ס'איז צעכאַפּט געוואָרן יעדער בבל, וואָס האָט יאָרן געשימלט אויף די פּאָליצעס. די אינספּעקטאָרן פון דער מאַכט האָבן בלויז קאָנטראָלירט אַז עס זאָלן נישט געהויבן ווערן די פרייזן און די סחורות זאָלן נישט ווערן באַהאַלטן.

די בהלה האָט נישט געמאַכט די ציווילע באַפעלקערונג. פאַרקערט, זי האָט פון אָנפאַנג אַרויסגעוויזן ווייטגייענדיקע צוריקגעהאַלטנקייט. דעם כאַפּ־שגעון און קויף־פּאַניק האָט געמאַכט דער סאָוויעטישער גאַרניזאָן. די אָפיצירן און זעלנער האָבן אָנגעהויבן קויפן אַלץ וואָס איז געקומען אונטער דער האַנט און אָן שום גרענעץ. ערשט שפּעטער האָט מען זיך דערוווּסט דעם סוד, אַז דאָס לאַנד פון די אָקופּאַנטן איז שוין צענדליקער יאָרן אויסגעהונגערט אויף אַלץ. די געקויפטע סחורות פלעגן אַלס מתנות איבערגעשיקט ווערן אַהיים, צו די משפּחות. עס האָבן זיך אָנגעהויבן חדשים פון בוכשטעבלעכן הונגער. עס זענען געווען פאַלן ווען די באַפעלקערונג, וואָס איז געשטאַנען אין די רייען גאַנצע נעכט אין ביטערן פראָסט, כדי צו באַקומען אַ ברויט, פלעגט פאַרלירן די געדולד און זיך וואַרפן צעראַבירן דורכפאָרנדיקע וועגענער מיט געבעקס, וואָס איז געפירט געוואָרן פאַרן מיליטער.

אין צווישנצייט האָט זיך געשטאַלטיקט די מאַכט, אַלע אַמטן זענען באַזעצט געוואָרן פון קאָמיסאַרן, וואָס זענען אַהער געשיקט געוואָרן מיט די משפּחות פון דער סאָוויעטישער אוקראַינע. זיי האָבן לויט זייער איינזען, צוזאַמגעשטעלט די אַפּאַראַטן פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, שטייער־אַמט, האַנדל, אינדוסטריע, קאָאָפּעראַציע, מיליץ א. אנד. למען האמת דאַרף געזאָגט ווערן, אַז באַשעפטיקט זענען געוואָרן אַלע, אָן חילוק פון נאַציע, שטאַנד, קלאַס אָדער פּאַרטיי אין דער פאַרגאַנגענהייט, אַ חוץ אין אויסנאַם־פאַלן, ווען עס זענען געווען מסירות מצד אָרטיקע קאָמוניסטן און סתם שאַרלאַטאַנעס. די אָרטיקע מענטשן האָבן זייער שנעל דערלערנט די קונסט פון איינלעבן זיך מיט די נייע מושלים און אַרבעטס־באַלעבאַטים. דאָס איז געשען אויפן פּרינציפּ פון „לעבן און לאָזן לעבן", מיט דער הילף פון כאַבאַר, קאָרופּציע און בשותפותדיקע מיסברויכן.

נאָך דעם ווי דער רעזשים האָט זיך, מער־ווייניקער, סטאַביליזירט, האָט מען אָנגעהויבן פילן זיין אַנדערשקייט. סחורות וואָס האָבן אָנגעהויבן אַריינקומען פון רוסלאַנד, זענען מער נישט געגאַנגען דורך די קאַנאַלן פון פּריוואַטע הענט. עס זענען אַנטשטאַנען מלוכהשע אינסטאַנצן וואָס האָבן אָנגעהויבן לייטן מיטן האַנדל און אַרבעטס־אַרטעלן. עס זענען פאַרמלוכהישט געוואָרן מילן, בעקערייען, טאַרטאַקן א. אַנד. גרויסע אונטערנעמונגען. שפּעטער זענען אויך נאַציאָנאַליזירט געוואָרן אַלע הייזער, וואָס זענען געשאַצט געוואָרן אין ווערט פון איבער 20.000 רובל. דאָס איז געווען אַ ברייטפעלד פאַר כאַבאַר. אַ דאַנק דעם דאָזיקן מיטל זענען אַ היפּשע צאָל הייזער געבליבן פּריוואַט־אייגנטום. אויך אויפן געביט פון דירות האָט דעצידירט פּראָטעקציע און שוחד. בנוגע דעם צווייג פון האַנדווערק, איז נישט אָנגעוואָנדן געוואָרן קיין שום צוואַנג, וועגן אויפשטעלן אַרטעלן. דאָס האָט אָבער געטון די שטייער־שרויף, זי האָט אַרויפגעלייגט אויף די פּריוואַטע בעלי־מלאכה אַזעלכע שטייערן, וואָס האָט זיי געצוווּנגען זיך ליקווידירן און גיין אַרבעטן אין קאָאָפּעראַטיוו. אַ באַדייטנדער טייל פון געוועזענע סוחרים, האָבן זיך באַלד אין די ערשטע טעג צוגעפּאַסט און געגאַנגען אַרבעטן אין מלוכה־אונטערנעמונגען. דער רעשט האָט נאָך געלעבט אַ צייט לאַנג פון די אויספאַרקויפטע קראָמען.

אין אַלגעמיין זענען נישט געווען קיין ספּעציעלע שיקאַנעס פאַר דער פאַרגאַנגענהייט. אָבער אַ רייע אַרעסטן זענען פונדעסטוועגן פאָרגעקומען. אַזוי למשל איז באַלד פון אָנפאַנג אַרעסטירט געוואָרן לוי אָפּער, אַ לאַווניק און פירער פון „התאחדות־־פּוע"צ. אַ לאַנגע צייט איז ער געזעסן אין דער

אַרטיקער תפיסה און שפּעטער פאַרשיקט געוואָרן. ער האָט זיך מער נישט אומגעקערט צווישן די לעבעדיקע. צו אַלעמענס איבראַשונג זענען אויך אַרעסטירט געוואָרן צוויי לאַנגיעריקע יידישע קאָמוניסטן: שבתי קץ און מעכל קץ. קיין אַפּיציעלע מאָטיוון וועגן אַרעסטירטע בכלל האָט מען נישט געוווּסט. וועגן די דאָזיקע צוויי זאָל מען האָבן אַנטדעקט אין די אַרכיוון פון דער פּוילישער דעפענזיווע, אַז זיי זענען געווען פּראָוואָקאַטאָרן. גאַר סענסאַציאָנעל איז געווען דער אַרעסט פון דעם באַקאַנטן סטריער אַדוואָקאַט ד״ר וואַנדל. לאַנגע יאָרן איז ער געווען דער פּאַרטיידיקער אויף קאָמוניסטן־פּראָצעסן. וועגן דער סיבה פון אַרעסט זענען אַרומגעגאַנגען פאַרשידענע סברות. דעם אמת האָט מען זיך קיינמאָל נישט דערוווּסט. וואַנדל איז געשטאָרבן אין תפיסה. עס זענען אויך אַרעסטירט געוואָרן די צוויי געוועזענע בונדישע טוער בנימין בער און פרידל באַקסער. ביידע זענען אומגעקומען אין דער תפיסה. אַ צייט שפּעטער איז אַרעסטירט געוואָרן ד״ר הויזמאַן, אונטערן פּרעטעקסט אַז אין זיין ביבליאָטעק האָט זיך געפונען טראָצקיס אַ בוך, וואָס איז אגב, אין פּוילן געווען אַ לעגאַלע זאַך. די אמתע סיבה פון זיין אַרעסט איז געווען, וואָס איינער פון די אָרטיקע סאָוויעטישע נאַטשאַלניקעס האָט געוואָרפן אַן אויג אויף הויזמאַנס שיינער וווינונג און איז אים אַזוי אַרום פּטור געוואָרן. אויך הויזמאַן איז אומגעקומען. עס זענען אויך אַרעסטירט און פאַרשיקט געוואָרן אייניקע סוחרים, פאַר כלומרשטן אויסבאַהאַלטן סחורה, צווישן זיי: קרישער, קאַסטמאַן, א. אַנד.

דעם 22טן פעב. 1940 האָט דער נייער רעזשים אומדערוואַרטעט געגעבן אַ קלאַפּ איבערן קאָפּ דער גאַנצער באַפעלקערונג, אומאָפּהענגיק פון קלאַסן. אין אַ געוויסן טאָג איז מען אויפגעשטאַנען מיט אַ פּלוצימדיקער פאַראָרדענונג אַז דאָס פּוילישע געלט איז אַרויס פון פאַרקער און אַז עס בלייבן אין קורס בלויז רובל. אַזוי אַרום איז נייניציק פּראָצענט געלט, וואָס האָט זיך געפונען אין פאַרקער געוואָרן ווערטלאָז און טויזנטער שטובן זענען געבליבן אָן אַ גראָשן געלט. דאָס כאַראַקטעריסטישע דערביי איז געווען, וואָס אייניקע טעג פריער האָבן אַלע מלוכהשע אינסטיטוציעס אויסגעצאָלט דעם אַרבעטס־לוין אין פּוילישער וואַלוטע און טויזנטער אַרבעטער זענען געבליבן אָן מיטלען צום לעבן.

פ ל י ט י ם

די מלחמה און די דייטשע אָקופּאַציע אין פּוילן, האָט געבראַכט מיט זיך אַ גרויסן פּליטים־שטראָם, וואָס זענען אין אָנפאַנג אַנטלאָפן פאַר די דייטשן קיין מזרח און דאָ אַריינגעפאַלן אונטער דער סאָוויעטישער אָקופּאַציע. אין סטרי האָבן זיי זיך געפונען אין די טויזנטער. איינגעאָרדנט האָט זיך אָבער בלויז אַ קליינער טייל. די איבעריקע האָבן געוואַנדערט ווייטער.

אין זומער 1940, איז אומדערוואַרטעט געקומען אַן אַקציע, וואָס האָט אויף אַן אכזריותדיקן אופן געלייזט דאָס פּליטים־פּראָבלעם אויף דער גאַנצער טעריטאָריע פון די געוועזענע פּוילישע מזרח־פּראָווינצן. אין סטרי האָט די אַקציע אויסגעזען אַזוי: אין אַ געוויסער נאַכט איז מען באַפאַלן אַלע קוואַרטירן, ווו עס האָבן געוווינט יידישע פּליטים פון קאָנגרעס פּוילן, געגעבן זיי 20—15 מינוט צייט זיך איינצופּאַקן דאָס נויטיקסטע און זיי אַוועקגעפירט צו דער באַן. דאָס איז געווען חל אויף יונגע און אַלטע, מענער, פרויען און קינדער, אַרבעטנדיקע און נישט אַרבעטנדיקע. ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, איז די אַקציע פריער צוגעגרייט געוואָרן אין דער שטיל. במשך פון וואָכן האָט מען אויף דער באַן־סטאַציע צוגעגרייט גרויסע לאַסט־וואַגאָנען צו ווייטע רייזעס, לויטן סיסטעם פון די באַרימטע „טיאָפּליושקעס״. אין די דאָזיקע וואַגאָנען האָט מען איינגעאָרדנט פּריטשן צום שלאָפן און אויוונס צום באַהייצן. צו דער אַקציע פון כאַפּן אין שטאָט אַלע אַזוי גערופענע „ביעזשענצעס״, איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין געהיים אַ צאָל כאַפּ־בריגאַדעס פון פּאַרטרווילעכע, אייגענע מענטשן, וואָס האָבן צוזאַמען מיט דער מיליץ דורכגעפירט די מלאכה מיט דעם גאַנצן ריגאָר; מען האָט אַוועקגענומען פרויען אָן די מענער, אויב זיי זענען צופעליק געווען פאַרריזט, און פאַרקערט. און אויך עלטערן אָן אַ טייל פון זייערע קינדער, אויב זיי האָבן זיך אין דעם מאָמענט נישט געפונען אין שטוב. די דאָזיקע פּליטים־עשאַלאָנען האָבן זיך שפּעטער געשלעפּט לאַנגע חדשים איבער די רוסישע טייגעס און סטעפּעס, אין דער ריכטונג פון

די צפון געגנטן. שוין אויפן וועג זענען געווען אַ סך קרבנות פון די אוממענטשלעכע און אַנטיסאַניטאַרע באַדינגונגען. שפּעטער, אָנקומענדיק אויף די ערטער אין די פּאָלאַרע געגנטן, איז די צאָל קרבנות געוואַקסן. די בריוו פון די פאַרשיקטע וואָס פלעגן אָנקומען צו באַקאַנטע און קרובים, זענען געווען פול מיט וויי־געשריי: טייל פון די דאָזיקע קרבנות האָבן נישט געהאַט מיט זיך קיין ווינטער־קליידער, בעת זיי זענען אויף דער פאַרשיקונג אָנגעקומען אין אַ קלימאַט פון מוראדיקע קעלטן און פרעסט. די דערנערונג איז געווען אַ שלעכטע און מען האָט אָנגעהויבן ליידן אויף סקאָרבוט און אַנדערע פּאָלאַרע קראַנקהייטן; די וווין און אַרבעטס־באַדינגונגען זענען געווען שווערע.

באַציונגען צווישן די נאַציאָנאַלע באַפעלקערונגס־טיילן

ווי באַוווּסט איז מזרח־גאַליציע דערקלערט געוואָרן ווי אַ טייל פון דער אוקראַאינישער סאָוויעט־רעפּובליק. דאָס איז דורכגעפירט געוואָרן דורך אַ כלומרשטן פּלעביסציט. דערמיט האָט די אוקראַאינישע שפּראַך אָנגעהויבן גילטן ווי די אָפיציעלע אַמט־שפּראַך. דאָס האָט אין אַ געוויסער מאָס געשמייכלט די אוקראַאינישע באַפעלקערונג און שטאַרק געטראָפן אין די נאַציאָנאַלע געפילן פון דעם פּוילישן באַפעלקערונגס־טייל. די אָקופּאַציע־מאַכט האָט זיך אויך באַמיט אַרויסצורוקן אויף לייטנדע שטעלעס אוקראַאינער אויפן אָרט פון פּאָלאַקן און יידן. דאָס האָט זיך איינגעגעבן אין אַ קליינער מאָס, צוליבן מאַנגל פון אַ געהעריקער צאָל קוואַליפיצירטע אוקראַאינישע קאַדרן. צוליב דער טענדענץ פון אוקראַאיניזאַציע, זענען אויסגענוצט געוואָרן אַלע פון דער אוקראַאינישער אינטעליגענץ, וואָס זענען געווען באַקאַנטע נאַציאָנאַליסטן און שונאים פונעם ראַטן פאַרבאַנד. פונדעסטוועגן האָט דאָס נישט געשאַפן קיין אַנטאַגאָניזם צווישן ביידע דערמאָנטע באַפעלקערונגס־טיילן. די נעגאַטיווע באַציונג צום אָקופּאַנט האָט אָפּגעשוואַכט די אַלטע נאַציאָנאַלע שפּאַנונג. מיט דער יידישער באַפעלקערונג האָבן זיך די באַציונגען פון די אוקראַאינער און פּאָלאַקן באַדייטנד פאַרבעסערט אין פאַרגלייך צו דעם צושטאַנד פון פאַר דער מלחמה.

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן אויף דער יידישער גאַס

די סאָוויעטישע אָקופּאַציע האָט מיט זיך געבראַכט די פולשטענדיקע ליקווידאַציע פון אַלע פּאַרטייען און יעדער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט אַלע יידישע אינסטיטוציעס פון וואוילטעטיקן, פילאַנטראָפּישן, קולטורעלן און יעדן אַנדערן כאַראַקטער האָבן אויפגעהערט צו עקזיסטירן. טייל יידישע אַנשטאַלטן, ווי קינדערהיימען, יתומים־הויז און ענלעכע, זענען קאָמאַסירט געוואָרן מיט גוישע אַנשטאַלטן און אַריבער אין רשות פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. זיי זענען אויסגעליידיקט געוואָרן פון יעדן יידישן אינהאַלט. די אָפיציעלע שפּראַך איז געוואָרן אוקראַאיניש. אין אַלגעמיין איז דאָס גאַנצע געזעלשאַפטלעכע לעבן געוואָרן גרוי און וואָכעדיק, קיין שום קולטור־טעטיקייט, אַ חוץ לעקציעס און קורסן, ווו מען האָט געשטאָפּט דעם עולם מיט געשיכטע פון דער באָלשעוויסטישער פּאַרטיי אָדער מיט שטודירן די רעדעס פון סאָוויעטישע מלוכה־מענער. די דאָזיקע פאַראַנשטאַלטונגען זענען שטאַרק באַזוכט געוואָרן פון דער מאַסע אָנגעשטעלטע און באַשעפטיקטע אין די פאַרמלוכהישטע ביוראָען און אונטערנעמונגען. דער עולם איז געקומען אויס מורא פאַר קאָנסעקווענצן.

דאָס רעליגיעזע לעבן איז זיך געגאַנגען אָן שום שטערונגען אין אַלע בתי־מדרשים און שולן. עס זענען געווען באַשטימטע שוועריקייטן בלויז אין די רעליגיעזע אַנשטאַלטן, וואָס זענען ביז צו דער מלחמה סובסידירט געוואָרן דורך דער יידישער קהלה. זיי זענען געבליבן אָן געלט־מיטלען און געווען אָנגעוויזן אויף אַליין־אויסהאַלטונג.

נישט געקוקט אויף דער אָפיציעלער איינגלידערונג פון מזרח־גאַליציע ווי אַן אינטעגראַלער טייל פון דער סאָוויעטישער אוקראַאינע, איז ביזן סוף פון דער אָקופּאַציע געווען געשלאָסן די גרענעץ צווישן ביידע טיילן לאַנד. אויך בנוגע דער פליכט פון די מזרח־גאַליציאַנער בירגער צו דינען אין דער רויטער אַרמיי האָט עקזיסטירט אַ באַשטימטע אַנדערשקייט; די מאָביליזירטע פלעגן בלויז דינען אין אַרבעטס־באַטאַליאָנען און באַנוצט ווערן צו אַרבעטן ביים בויען פאַרפעסטיקונגען.

דער סוף פונעם סאָוויעטישן רעזשים

אַ וואָך נאָך דעם דייטשן איבערפאַל אויפן

ראַטנפאַרבאַנד (22 יוני 1941), האָט די סאָוויעטישע מאַכט פאַרלאָזט די שטאָט. במשך פון דער דאָזיקער וואָך האָבן פאַרלאָזט די שטאָט אַ רייע עשאַלאָנען, וואָס האָבן עוואַקואירט סאָוויעטישע בירגער, סאַניטאַרן פערזאָנאַל א. א. אַ פּאָר הונדערט יידן האָבן אויסגענוצט די דאָזיקע געלעגנהייט און אַוועק אויף מזרח, אין דער ריכטונג פון אוקראַינע.

ביים אויסברוך פון דער מלחמה מיט די דייטשן זענען גערופן געוואָרן צום מיליטער־דינסט אַ גרעסערע צאָל יידן. פאַרן נישט פאָלגן דעם רוף פון מאָביליזירן זיך זענען דערשאָסן געוואָרן פאַר דעזערציע פּאָפּער און אַ צווייטער.

פאַרן פאַרלאָזן די שטאָט איז די סאָוויעטישע מאַכט אין סטרי באַגאַנגען אַן אכזריותדיקע נבלה: עס זענען אָן אַ פאַרוואָס אַרעסטירט געוואָרן די ציוניסטישע עסקנים: דוד זיידמאַן, בנימין קליין, בעניע גאַרפינקל, יצחק מייזעלס און שוואַמער לייב.

זיי אַלע, אַ חוץ זיידמאַנען, זענען בלית דין ובלית דיין דערשאָסן געוואָרן אין הויף פון דער סטריער תפיסה.

א בריוו פון א פליט וועגן סטריער יידן

דעם פאָלגנדן בריוו האָט צוגעשיקט אין רעדאַקציע פון יזכור־בוך, פריינד צ ב י ר פ ס פון דיבעצק — איצט אין צפת.

פריינד רפס איז אין דער מלחמה־צייט פאַרוואָגלט געוואָרן קיין סטרי אַלס פליט, אין זיין בריוו באַשרייבט ער די הילפס־אַקציע פון די סטריער יידן פאַר די פליטים, וועלכע די סאָוויעטישע אָקופּאַנטן האָבן אין זומער 1940 אויף אַן אכזריותדיקן אופן פאַרלאָדן אין משא וואַגאָנען און זיי פאַרשיקט אין די ווייטע צפון־געגנטן פון רוסלאַנד.

די רעדאַקציע.

בעת די רוסן האָבן אונדז פאַרנומען קיין סיביר, איז געווען פרייטיק צו־נאַכטס. שבת האָט מען אונדז איינוואַגאָנירט און זונטיק פרי איז אונדזער עשאַלאָן אָנגעקומען קיין סטרי. מיר האָבן נישט געוווּסט וווּהין מען פירט אונדז, אָבער די סטריער יידן האָבן שוין געוווּסט דעם סוד, אַז מען פאַרשיקט אונדז קיין סיביר.

די רוסן האָבן נישט געלאָזט צוקומען צום עשאַלאָן מיט קיין שום זאַך. די סטריער יידן האָבן קודם כל אונטערגעקויפט די נ. ק. וו. ד. אַז זי זאָל צולאָזן דערלאַנגען הילף. במשך פון איין טאָג האָבן זיי איינגעקויפט אַ וואַגאָן ברויט, חלה, קעקס, מאַרמאַלאַד, פּוטער, הערינג, זיסוואַרג, און וואָס נישט? אפילו וויגעלעך און אַנטועכץ פאַר קינדער האָבן זיי געבראַכט. זיי האָבן אויך צעטיילט אין עשאַלאָן עטלעכע און דרייסיק טויזנט רובל, וואָס איז דאַן געווען אַ היפּשע מטבע.

אין שטאָט האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַקציע פון טראָגן פאַרן עשאַלאָן פאַרשידענע מאכלים, קאַלטע און וואַרעמע געקעכצן. אין שטאָט איז גערופן געוואָרן אַ חרם, אַז יעדער לוקסוס פון דער יידישער באַפעלקערונג, מוז אין דעם טאָג זיין געווידמעט די פליטים. צו דער באַן האָט מען געבראַכט אַן אויטאָ מיט מעדיקאַמענטן, וואָס זענען פאַרטיילט געוואָרן אין די וואַגאָנען און האָבן געבראַכט אויפן וועג אַ סך נוצן.

איך וועל דאָס קיינמאָל נישט פאַרגעסן:

בעת דער עשאַלאָן האָט שוין גערירט, האָט מיר אַ פרוי אַריינגעגעבן אַ קריג מיט 5 קילאָ פונעם פיינסטן מאַרמאַלאַד און אַ בייטל צוקער. זי האָט אַריינגעשריגן אין פענצטער: דאָס איז פאַר אַלע,

ביים אָפּגיין פון עשאַלאָן זענען אָנוועזנד געווען אויף דער סטאַציע אַ פּאָר הונדערט סטריער יידן, וועמענס געוויין איז געגאַנגען עד לב השמים. אַזאַ וואַרעמע באַציונג צו פליטים ווי אין סטרי, האָב איך נישט באַגעגנט אין גאַנץ מזרח־גאַליציע. יאָרן טראָג איך זיך אַרום מיטן געדאַנק צו באַגעגענען כאָטש איין סטריער ייד און אים אויסקושן. ענדלעך האָב איך אין צפת געפּאַקט אַ סטריער, און געזאָגט אים אַז דאָס אַלץ טאָר נישט פאַרגעסן ווערן.

איך האָף אַז נאָך הונדערטער יידן, וואָס זענען מיט מיר געווען אין סיביר, וועלן אין אייער יזכור בוך לייענען מיין בריוו און וועלן נאָך האָבן פיל צוצוגעבן, ווייל דאָס וואָס איך שרייב, איז נאָר אַ טראָפּן אין ים וועגן די סטריער יידן.

יהי זכרם ברוך!

געחתמעט: רפס, צפת, רח׳ י״ט, מס. 6.

שין ריש

סטריער פּליטים אין ראַטנפאַרבאַנד

דער דייטשער אָנפאַל אויפן ראַטנפאַרבאַנד, זונטיק דעם 22־טן יוני 1941, איז געקומען אַזוי אומדערוואַרט, אַז אין די פרימאָרגן שעה׳ן, בעת די סטריער באַפעלקערונג האָט זיך נאָך געפונען אויף די געלעגערס, האָט זיך קיינעם נישט געגלויבט, אַז די עכאָס פון באָמבן־אויפרייס און דאָס פייער פון זעניט־האַרמאַטן האָבן אַ שייכות מיט אַן אמתער מלחמה. ערשט אין די פאַרמיטאָג־שעה׳ן, נאָך די מאָסקווער ראַדיאָ אוידיציעס, האָט מען זיך אָנגעהויבן אויסניכטערן. ס׳איז קלאָר געוואָרן, אַז אויף דער שטאָט רוקן זיך אָן שווערע וואָלקנס, וואָס דערנענטערן אַ שטורעם.

סטרי האָט זיך געפונען אין דער זאָנע פון סכנה שוין דעם ערשטן טאָג. די סאָוויעטיש־דייטשע דעמאַרקאַציע־ליניע האָט זיך געצויגן פונעם סאַן אין פּשעמישל, ביז לאַוואָטשנע אין די קאַרפּאַטן. פיינטלעכע מעכאַניזירטע דעוויזיעס, האָבן דעם וועג פּשעמישל־סטרי געקאָנט אַדורכמאַכן אין געציילטע שעה׳ן. דער דייטשער לופט־פלאָט האָט דאָס געטאָן אין געציילטע מינוטן און געזייעט חורבן אין די סאָוויעטישע, מיליטערישע באַזעס.

אָבער מערקווירדיק, איז געוועזן די דערשיינונג, וואָס סטריער האָבן נישט באַנומען די געפאַר אין פולן פאַרנעם, און נישט געטראַכט פון לויפן. מען האָט באַגעגנט אויף די פנימער דעם אויסדרוק פון פאַרצווייפלונג, אָבער נישט פון בהלה.

אין סטרי האָט מען געוווּסט, אַז אין די פאַרגאַנגענע 20 חדשים האָט דאָס סאָוויעטישע מיליטער אויסגעבויט שטאַרקע גרענעץ־פאַרפעסטיקונגען. ס׳איז דעריבער אין די ערשטע צוויי טעג געווען אַ יסוד פאַר דער הנחה, אַז די גרענעץ־קאַמפן קאָנען זיך ציען אַ לענגערע צייט, אָבער, ווען אויפן דריטן, פערטן מלחמה טאָג, האָבן זיך באַקומען די ידיעות, אַז די דייטשן האָבן דורכגעבראָכן דעם פראָנט, אויף צפון־מזרח און אויף דרום־מזרח, איז קלאָר געוואָרן אַז דער גורל פון צענטראַלן פראָנט אין מזרח־גאַליציע איז געחתמעט און אַז סטרי וועט אין געציילטע טעג אַריינפאַלן אין די הענט פון די דייטשן.

און דאָך האָט זיך די סטריער יידישע באַפעלקערונג נישט קיין טרייסל געגעבן; עס האָט זיך נישט געמערקט קיין שום מאַסן־באַוועגונג פאַר עוואַקואירן זיך. מיט וואָס איז צו דערקלערן די רעלאַטיווע רויקייט און גלייכגילטיקייט, מיט וועלכער סטריער יידן האָבן אויפגענומען די געפאַר פון דער דייטשער אָקופּאַציע? דריי סיבות זענען דערביי געווען:

א. די 20 חדשימדיקע דערפאַרונג וועגן גורל פון די פאַר טויזנט פּלטים פון מערב־גאַליציע און קאָנגרעס־פּוילן אין סטרי, וואָס איז געווען פאַרן רוב, באַגלייט מיט דאַכלאָזיקייט, הונגער, שמוץ און משפּחה־צעשיידקייט. און דערפון די מורא צו ווערן אַ פּליט.

ב. דאָס נישט דערשאַצן די געפאַר פון ברוטאַלן, דייטשן מאָרד און אויסראָטונג.

ג. די פאַרביטערונג וואָס האָט זיך אָנגעזאַמלט ביי דעם יידישן בירגערטום, קליינבירגערטום, און אינטעליגענץ, במשך פון דער 20 חדשימדיקער סאָוויעטישער אָקופּאַציע; צוליבן ליקווידירן דעם פּריוואַטן האַנדל און דאָס פּריוואַט־אייגנטום; די דעקלאַסירונג און זילזול־באַציונג מצד דעד סאָוויעטישער מאַכט צו די אינטערעסן פון דער אינטעליגענץ; די גרויסע אַנטוישונג ביי דער אַרבעטער־באַפעלקערונג פון דעם סאָוויעטישן רעזשים, צוליב זיין צעפוילטקייט פון קאָרופּציע, כאַבאַר, פּראָטעקציע, מאַטעריעלער נויט און נידריקן לעבנס ניוואָ.

צוליב די דאָזיקע אויסגערעכנטע מאָטיוון, האָבן זיך געשאַפן ביי דער יידישער באַפעלקערונג דעפּעטיסטישע שטימונגען און זיי האָט זיך נישט געוואָלט נעמען דעם וואַנדער שטעקן אין האַנט. אַזויאַרום האָט זיך די עוואַקואַציע פון סטריער יידן באַגרענעצט צו אַ פאַרהעלטנישמעסיק קליינער צאָל פון פאָלגענדע קאַטעגאָריעס: פּערסאָנאַל פון סאַניטאַרן דינסט, שפּיטעלער און קראַנקנקאַסע; קאָמוניסטישע יוגנט; מאָביליזירטע אין די ערשטע מלחמה טעג אין דער אַרמיי און לופט שוץ. פון אַ טייל פון די אויסגערעכנטע קאַטעגאָריעס האָבן פאַרלאָזט סטרי בלויז די מענער, איבערלאָזנדיק אויפן אָרט זייערע פרויען און קינדער.

אין די באַן עשאַלאָנען, וועלכע האָבן פאַרלאָזט סטרי, אין דער ריכטונג פון אוקראַינע, אין די

לעצטע טעג פאַרן אָפּטרעטן פונעם סאָוויעטישן מיליטער, האָט מען אַריינגעלאָזט יעדן, ווער עס האָט נאָר געהאַט חשק צו אַנטלויפן. ס'איז נישט געווען קיין שום קאָנטראָל אָדער באַגרענעצונג. אַזעלכע עשאַלאָנען זענען געווען צוויי אָדער דריי. עס זענען אָבער אויך געווען מעגלעכקייטן פון אַנטלויפן אין עשאַלאָנען פון דראָהאָביטש־באָריסלאַוו, וואָס זענען דורכגעפאָרן סטרי.

אויף דעם דאָזיקן וועג האָבן זיך אַריינבאַקומען אין ראַטנפאַרבאַנד אַרום 300 סטריער יידישע פּליטים.

אין די ערשטע חדשים האָבן זיך אַ טייל סטריער פּליטים, אין גרעסערע און קלענערע גרופּעס, קאָנצענטרירט אין באַשטימטע ראַיאָנען, אָפּהענגיק דערפון, וווּ זיי זענען אויסגעלאָדן געוואָרן פון עשאַלאָן, אָבער בעיקר אין אוקראַינע. שפּעטער, מיטן פאַרויסמאַרש פון די דייטשן, האָבן זיי זיך צעשפּרייט אין דער לענג און ברייט פון אייראָפּעיִשן און אַזיאַטישן ראַטנפאַרבאַנד.

*

די פאָר הונדערט סטריער פּליטים אין רוסלאַנד, האָבן דורכגעמאַכט דעם זעלבן גורל ווי זייערע פּליטים־ברידער פון קאָנגרעס־פּוילן: געאַרבעט אין קאָלכאָזן, און סאָווכאָזן; געווען באַשעפטיקט אין פאַבריקן און וואַרשטאַטן; אַרומגעוואַנדערט איבער די רוסישע ברייטקייטן דאָכלאָז, שמוציק, נאַקעט, באָרוועס און הונגעריק; געהאַנדלט און ספּעקולירט: געזעסן אין טורמעס, אין קאָנצענטראַציע־לאַגערן, געשטאָרבן פון פּעלאַגרע, טיפוס און אַנדערע מחלות, אין רעזולטאַט פון נע־ונד־קייט און דחקות, און ענדלעך, אין די יאָרן 1945/46 זיך רעעוואַקוירט קיין פּוילן. מיר האָבן נישט קיין גענויע ציפערן, נישט וועגן דער צאָל וואָס איז אוועק פון סטרי מיט עשאַלאָנען, און נישט פון דער צאָל וואָס האָט נישט דערלעבט די טעג פון אומקערן זיך אין די „אַלטע היימען". מיר האָבן אויך נישט קיין פּינקטלעכע ציפערן וועגן דער צאָל רע־עוואַקווירטע קיין פּוילן. זי האָט באַטראָפן בערך אַרום 200.

דאָס איז די קורצע געשיכטע פון דער שארית־הפליטה פון סטריער יידן, וואָס האָט דורכגעלעבט דעם קאַפּיטל ראַטנפאַרבאַנד. דער רוב פון זיי געפינט זיך היינט אין ישראל.

● ● ●

חורבן און אומקום פון דער סטריער יידישער קהילה

די פאָלגנדיקע כראָניק איז אַ קיצור פון דעם, וואָס עס דערציילן **יונה פרידלער** און **יצחק נוסענבלאַט**, באַקאַנטע 2 סטריער יידן, וואָס האָבן איבערגעלעבט דעם נאַציישן גיהנום אין שטאָט, אין די יאָרן 1941—1944, ווי עדי־ראיה פון דעם חורבן און אומקום פון דער סטריער יידישער קהילה.

עדי־ראיה דערציילן

די נאַציישע האָרדעס האָבן פאַרנומען די שטאָט דעם 2טן יולי 1941. 10 טעג — פון 22טן יוני ביזן 2טן יולי — האָט די שטאָט געפיבערט אין בהלה און שרעק.

דער דייטשער לופט־פלאָט האָט אָן אויפהער באָמבאַרדירט און טעראָריזירט סיי די אָפּטרעטנדיקע מיליטערישע טיילן פון דער סאָוויעטישער אַרמיי און סיי די ציווילע באַפעלקערונג. די אוקראַינישע היידאַמאַקעס פון שטאָט און פון די אַרומיקע דערפער, האָבן זיך געגרייט צו רויב און מאָרד.

אין די דאָזיקע טעג האָט זיך אין גרויס בהלה עוואַקואירט דער סטריער סאָוויעטישער גאַרניזאָן, און מיט זיי עטלעכע הונדערט משפחות און יחידים יידן. טייל אונטער צוואַנג, און טייל פרייוויליק. די פאַרבליבענע יידישע באַפעלקערונג, אין אַ צאָל פון איבער 14 טויזנט נפשות, איז געווען באַהערשט פון פחד און פאַרצווייפלונג.

אין ערשטן טאָג פון דער אינוואַזיע, האָבן די דייטשן געעפנט עטלעכע מאַסן־קברים, אינעם הויף פון דער סטריער טורמע. די רוסן האָבן פאַרן אָפּטרעטן די שטאָט, אין איילעניש דערשאָסן און באַגראָבן צענדליקער פאָליטישע אַרעסטירטע: אוקראַאינער, פּאָליאַקן און יידן, וועלכע זיי האָבן שוין נישט באַוויזן אַרויסצופירן אין הינטערלאַנד, צווישן די הרוגים האָבן זיך געפונען אַ צאָל ציוניסטישע עסקנים.

די נאַציס האָבן אויסגענוצט דעם פאַקט צו אַ גיפטיקער אַנטיסאָוויעטישער און אַנטי־יידישער העצע.

צו דער עקסהומאַציע זענען צוזאַמענגערופן געוואָרן אוקראַינער פון די דערפער, גלחים, צייטונג־מענטשן. זיי האָבן אָנגעהויבן אויפבלאָזן דעם אַנטיסעמיטישן פייער, די לאָזונג איז געווען: „דאָס האָט געטון דער יידיש־קאָמוניסטישער רעזשים, נעמט נקמה!".

עס זענען געקומען די ערשטע טעג פון דער צע־רייצטער און לעגאַליזירטער רוצחישער, אוקראַינישער וואַקכאַנאַליע. מען האָט אָנגעהויבן שלאָגן, מאָרדן און רויבן יידן, שענדן, רודפן און דערנידעריקן זיי. עס האָבן זיך געעפנט אַלע שלוזן פאַר דער אוקראַינישער אונ־טערוועלט. עס איז געקומען צום וואָרט די דורך דורות אָנגעהויפטע יידן־שנאה פון כמיעלניצקיס און גאָנטעס אוראייניקלעך. עס דאַרף פאַרצייכנט ווערן, אַז זיי האָבן געטון די עקלהאַפטע, בלוטדאָרשטיקע מלאכה נישט ערגער פון די דייטשן.

די ערשטע דייטשע פאַראָרדנונגען זענען געווען:

א. דאָס קאָנפיסקירן ביי דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג די ראַדיאָ־ און טעלעפאָן־אַפּאַראַטן;

ב. דאָס אָרגאַניזירן דעם יודענראַט.

די באַפעלן זענען געקומען פון מיליטערישן שטאָט־קאָמענדאַנט — האַופּטמאַן ווידע. דער אידעם פונעם געוועזענעם ראַבינער אליעזר לאַדיר — אָסקאַר האַטע־רער איז אויפגעפאָדערט געוואָרן צוזאַמענשטעלן אַ רשימה פון יודענראַט. דער יודענראַט איז צוזאַמענ־געשטעלט געוואָרן פון פאָלגנדיקע פערזאָנען:

יודנעלטעסטער אָ ס ק אַ ר ה אַ ט ע ר ע ר. מיטגלי־דער: ד"ר וואָלף מישעל, משה וואלמוט, ד"ר רעכטער, ד"ר בנימין מילבויער, ליפּע האָניג, יצחק רייך, שלמה זויערברון, מיכאל וואַנג א. אנד.

דער יודענראַט איז באַאויפטראגט געוואָרן אויס־צופירן פאָלגנדיקע אויפגאבן: זאָרגן דערפאַר, אַז די יידישע באַפעלקערונג זאָל דורכפירן אַלע פאַראָרדנונ־גען און באַפעלן פון די מיליטערישע און ציווילע מאַכט־אָרגאַנען;

איינשטעלן די אָפּגעזונדערטע פאַרוואַלטונג מיט די יידישע פּראָבלעמען אינעם יידישן ווױן־ראַיאָן, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט: אין רעכט פון אויפמאָנען שטייערן פאַר דער טעטיקייט פון יודענראַט.

דער יודענראַט האָט אָרגאַניזירט אַ רייע פון טע־טיקייטס־געביטן, צווישן זיי: יידישער „אָרדנונגס־דינסט" (פּאָליציי), פאַרטיילונג פון שפּייז, שטייער־אָפּטיילונג, אָפּטיילונג פאַר וווינונגען, פאַר מעבל, אַר־בעט א. אַנד. דער יודענראַט האָט זיך איינגעאָרדנט אין הויז פון די עטינגערס, אויפן עק פון די גאַסן פּאָטאָצקי — 3 מאַי.

די מיליץ האָט באַלד פון אָנהויב באַקומען אַ רייע פּריווילעגיעס, צווישן זיי — פּראָוויאַנט־צוגאָבן. זי איז מונדורירט געוואָרן אין ספּעציעלע מונדירן, היטלען מיט אַ געלן ראַנד אַרום איבערן דאַשיק, באַוואָפנט מיט גומי־שטעקנס.

פון די ערשטע פאַראָרדנונגען, וועלכע דער יודענ־ראַט האָט אויסגעפירט, איז געווען דאָס מעבלירן די וווינונגען פון די דייטשע אָפיצירן, וואָס האָבן זיך איינקוואַרטירט אין שטאָט. פאַרשטענדלעך, אַז דאָס איז געטון געוואָרן מיט רעקווירירטן יידישן מעבל.

די ביוראָען פון יודענראַט זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אויף אַ „לייטישן שטייגער", מיט טעלעפאָנען, שרייב־מאַשינען, סעקרעטאַרן, אַלץ מיט דער פולער אויס־שטאַטונג. דער יודענראַט האָט אויך פאַרמאָגט זיינע מאַגאַזינען און געעפנט געוועלבער פאַרן יידישן ווױן־ראַיאָן.

די ערשטע צייט האָבן יידן געמעגט זיך באַוועגן אויך מחוצן יידישן ראַיאָן. פאָרמעל איז זיי דערלויבט געוואָרן אין דער צייט פון 10—12 פ.מ. — אין משך פון 2 שעה אַ טאָג, צו מאַכן זייערע קניות אויף די אַל־געמיינע מערק, אָבער דאָרט האָבן זיי זיך אָנגעטראָפן אויף די ערגסטע באַליידיקונגען, דערנידערונגען און קלעפּ מצד די אוקראַינער און פּאָליאַקן. די שנאה און העצע איז געשטיגן מיט יעדן טאָג, ווייל דער מאַרק האָט זיך אָנגעהויבן אויסליידיקן פון כלערליי פּראָ־דוקטן. דער שעיר־לעזאזל זענען קודם־כל געווען די יידן.

רעזשים

די מאַכט אין שטאָט האָט זיך געפונען אין די הענט פון „שופּאָ" (שוץ־פּאָליציי), „קריפּאָ" (קריגס־פּאָליציי) „געשטאַפּאָ" און אוקראַינישע פּאָליציי. די לעצטע זענען געווען די רעכטע האַנט פון דער געשטאַ־פּאָ. זייער אכזריות האָט אָפט איבערגעשטיגן דעם ווונטש פון זייערע באַפעל־געבער. זייערע הענט האָבן זיך געטונקען אין טייכן יידיש בלוט.

דער ערשטער בלוטיקער טעראָר־אַקט איז פאָרגע־קומען באַלד אין די ערשטע טעג. לויט אַ מסירה פון די אוקראַינער זענען געכאַפּט געוואָרן 12 יידן. זיי זענען באַשולדיקט געוואָרן אין קאָמוניסטישער טעטיקייט און אין רודפן אוקראַינער אין דער צייט פון דער סאָוויע־טישער אָקופּאַציע. זיי זענען פאַרשלעפּט געוואָרן אי־נעם דאָרף דוליב און דערשאָסן געוואָרן.

די גאַנצע באַשולדיקונג איז געווען נישט מער ווי

אַ צוגעטראַכטער שקר־בלבול, 11 פון די געהרגעטע האָבן אין זייער לעבן נישט געהאַט קיין שייכות נישט צום קאָמוניזם און נישט צו די מעשים טובים פונעם סאָוויעטישן רעזשים. צווישן די דערשאָסענע האָבן זיך געפונען: אפרים בוכנבוים, פייוול דונקעל, אינזש. שאַצקער, דער זון פון אַדוו. קערנער, פריימאַן, שטייערמאַרק, רינגעל, שטשערסקי־קלאַרספעלד (אַ משומד) א. אַנד.

שוין דעם צווייטן טאָג פון דער אינוואַזיע האָט מען אָנגעהויבן שלעפּן יידן צו די שווערסטע, שמוציקסטע און לרוב זינלאָזע אַרבעטן, כדי זיי באַליידיקן, דערניידעריקן און מוטשען מיט קלעפּ און הונגער. די אוקראַינער האָבן דערביי געשפּילט די ערשטע פידל, זיך באַמיט אויסלאָדן דערביי זייער חיהשע ברוטאַליטעט.

שפּעטער האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אַריינפירן „אָרדנונג", כדי צו עקספּלואַטירן די קאַטאָרזשנע יידישע שקלאַפן־אַרבעט פאַר זייער נוצן. מיט דער הילף פון יודענראַט, איז איינגעפירט געוואָרן פאַרפליכטנדער אַרבעטס־דינסט פאַר אַלע יידן אין עלטער פון 16—60 יאָר. עס זענען אויסגעטיילט געוואָרן אַרבעטס־בריגאַדעס, וואָס זענען איינגעגלידערט געוואָרן אין אַ רייע קליינע לאַגערן, אויסערן יידישן וווינ־ראַיאָן. די צוואַנגאַרבעט פון די דאָזיקע בריגאַדעס איז געווען פאַרבונדן מיט שפּייז־פּראָדוקציע, בוי־אַרבעטן, וואַסער־ווירטשאַפט, נאַפט־אינדוסטריע, שמאַטעס, האָלץ און גלאָזפּראָדוקציע.

די האָפענונגען וואָס אַ טייל פון די יידן האָבן געהאַט, אַז די שווערע אַרבעטן וועלן זיי באַשיצן קעגן דעם ערגערן בייז, האָבן זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן פאַר פאַלשע. קיינער פון זיי האָט נישט אויסגעמיטן דעם גורל פון דער גאַנצער יידישער קהילה.

יידישער וווינ־ראַיאָן און געטאָ

דער יידישער וווינ־ראַיאָן, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין שטאָט, באַלד פון אָנפאַנג, איז פאַקטיש געווען אַ געטאָ, וואָס איז נאָך נישט געווען הערמעטיש פאַרמאַכט. ער האָט אַרומגענומען דעם שטאָט־קוואַרטאַל און די גאַסן: קילינסקי־דראָהאָביצקאַ, דעם רינגפּלאַץ ביז טאַרגאָוויצאַ און די גאַסן צווישן באַטאָרעגאָ און קאַזשמיערסקאַ. פון אָנהייב זענען דאָרט אַריינגעשטופּט געוואָרן בערך 12 טויזנט נפשות.

אַ פּאָר חדשים שפּעטער האָט דער יודענראַט באַקומען אַ פאַראָרדנונג אַריבערצופירן אין דעם דאָזיקן ראַיאָן נאָך אַרום 11 טויזנט יידן, וואָס זענען אויסגעזידלט געוואָרן פון דער אַרומיקער פּראָווינץ.

אין דעצעמבער 1942 איז דער יידישער וווינ־ראַיאָן פאַרקלענערט געוואָרן, אַרומגעשניטן געוואָרן פון אַלע דערווייטערטע טיילן שטאָט, און פאַרמאַכט געוואָרן ווי אַ געשלאָסענער געטאָ, וואָס איז אַריינגעשטופּט געוואָרן אין אַן ענגן קאַסטן צווישן דער צפון־זייט פון רינגפּלאַץ ביז זשעלאָנאַ־טאַרגאָוויצאַ און צווישן באַטאָרעגאָ און בערקאַ יאָסעלעוויטשאַ.

ערשטע אַקציע

אין סעפּטעמבער 1941 ווערט אויף אַ ברוטאַלן אופן דורכגעפירט די ערשטע אַקציע. אַרום 1200 יידן, מענער, זענען אַרויסגעשלעפּט געוואָרן פון יידישן ראַיאָן. נאָך 3 טעג פון שווערע ענויים, זענען זיי אַוועקגעפירט געוואָרן קיין האלאבוטעוו, אַ דאָרף נישט ווייט פון שטאָט. דאָרט האָט מען זיי געצוווּנגען צו גראָבן גריבער, אַלעמען אויסגעשאָסן און באַגראָבן.

די יידישע באַפעלקערונג איז אויפגעציטערט געוואָרן. מען האָט דערפילט די טויט־סכנה וואָס דערוואַרט אַלעמען. אין אַלע גאַסן, הויפן און הייזער האָט מען אָנגעהויבן בויען און איינאָרדנען באַהעלטענישן. יעדע שטוב האָט געזאָרגט וועגן אַן אָרט ווו צו פאַרשטעקן דעם קאָפּ אין טאָג פון אַן איבערפאַל. מען האָט געבויט בונקערס, אַ טייל גוט מאַסקירטע, וואָס האָבן געגעבן שוץ אין די ערשטע אַקציעס.

די גרעסטע צרה און סכנה פאַר די באַהעלטענישן און בונקערס, זענען געווען די אָרטיקע אוקראַינער, וואָס האָבן זיך באַטייליקט, צוזאַמען מיט די דייטשן אין אַלע אַקציעס. זיי האָבן גוט געקענט די שטאָט, די גאַסן, די הייף און זייערע אַלע ווינקלען, און נאָך געפערלעכער איז געווען די גרופּע אויסוואָרפן פונעם יידישן אָרדנונגס־דינסט, וואָס האָבן פאַרלייכטערט די אַרבעט פון די דייטשן.

צווישן איין אַקציע און דער צווייטער זענען געקומען פּויזעס.

אין צווישנצייט האָט זיך אָנגערוקט דער ערשטער ווינטער פאַר די דייטשן אויף די מזרח־פראָנטן. מען האָט געדאַרפט וואַרעמע קליידער. אין דעצעמבער 1941 איז געקומען די פאַראָרדענונג פון דער פּיטעראַקציע. פאַר נישט אָפּגעבן די פּיטערס האָט געדראָט טויט־שטראָף. משה גאָלדפינגער איז געהאָנגען געוואָרן נאָכדעם, ווי אַן אוקראַינישער שכן האָט אים געמסרט, אַז ער האָט באַהאַלטן אַ פּיטער.

בדרך־כלל האָבן די אַקציעס פון געלט־קאָנטריבוציעס און פאַרמעגן־קאָנפיסקאַציעס ביי יידן דערפירט

די קריסטלעכע באַפעלקערונג צו אַ שוידערלעכער מאָראַלישער שפלות: קאָרופּציע, גנבה, גזילה, שכרות און מאָרד, איז געוואָרן די מידה פון זייער טאָג־טעגלעכן לעבן.

עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַן אַקציע פון אויסזידלען די אומפּראָדוקטיווע, נישט־אַרבעטנדיקע יידן. זיי זענען אַרויסגעשלעפּט געוואָרן פון יידישן וווין־ראַיאָן און פאַרשיקט געוואָרן קיין סמאָזשע, אַ פאַרוואָרפן אָרט אין די קאַרפּאַטן־בערג. מען ווייסט נישט גענוי וואָס פאַר אַ צאָל, אָבער אַלע פאַרשיקטע זענען דאָרט אויסגעגאַנגען פון הונגער און קעלט.

פון די פראָנטן זענען געקומען ידיעות, וואָס האָבן געזייט פאַרצווייפלונג און מורא. די דייטשן אויפן מזרח־פראָנט האָבן מאַרשירט פאָרויס און אויפן וועג חרוב־געמאַכט יעדן יידישן ישוב. די אַנטי־יידישע פּראָפּאַגאַנדע האָט זיך פאַרשטאַרקט, דער רעזשים איז שווערער געוואָרן מיט יעדן טאָג; דאָס לעבן איז געוואָרן אַ גיהנום. עבודת־פּרך, קלעפּ, הונגער און מערדערייען זענען געווען דאָס טעגלעכע ברויט. איבער דער יידישער קהלה האָט געהאָנגען די שווערד פון ווייטערדיקע אַקציעס.

די דריטע אַקציע האָט נישט געלאָזט אויף זיך לאַנג וואַרטן; זי איז געקומען אין מאַי 1942, ערב שבועות. דער גאַנצער יידישער וווין־ראַיאָן איז פלוצים באַלאַגערט געוואָרן פון אַלערליי דייטשע פאָרמאַציעס און אוקראַינישער פּאָליציי. מען האָט אָנגעהויבן אויפרייסן בונקערס, שלעפּן פון באַהעלטענישן יונג און אַלט. עס האָבן זיך אָפּגעשפּילט שוידערלעכע סצענעס, קינדער זענען אָפּגעריסן געוואָרן פון עלטערן און עלטערן פון קינדער. אין שפּיטאָל זענען אויסגעשאָסן געוואָרן אַלע קראַנקע.

נאָך יעדער אַקציע איז אויפגעזאַמלט געוואָרן דאָס פאַרבליבענע האָב און גוטס, וואָס איז גרינטלעך סעגרעגירט געוואָרן און אַוועק אין טראַנספּאָרטן קיין דייטשלאַנד.

דעם 3טן סעפּטעמבער 1942 איז געקומען אַ נייע אַקציע, איינע פון די גרעסטע. אַרום 8 טויזנט יידן זענען אַוועקגעפירט געוואָרן צו דער באַן, איינגעלאָדן געוואָרן אין וואַגאָנען פאַר בהמות, אָן עסן, אָן וואַסער, אין ענגשאַפט און שמוץ. דער דאָזיקער טראַנספּאָרט איז אַוועק קיין בעלזשעץ.

פון דעם טראַנספּאָרט האָבן אויפן וועג געשפּרונגען דורך די אויפגעבראָכענע לעכער אַ צאָל יידן.

דער רוב פון זיי איז שפּעטער אויפגעכאַפּט געוואָרן אויף די וועגן און וועלדער דורך אוקראַינישער פּאָליציי. געראַטעוועט אויף אַ געוויסער צייט האָבן זיך בלויז איניקע יחידים, ווען עס האָט זיך איינגעגעבן צו דערשלאָגן זיך צוריק אַהיים.

אין דעצעמבער 1942 איז פאַרמאַכט געוואָרן דאָס געטאָ. פון דעם מאָמענט האָט מען געקענט אַרויס פון געטאָ נאָר מיט אַרבעטס־קאַרטן.

די איינגעשלאָסענע יידן האָבן זיך געפונען אין אַ פאַרצווייפלטער לאַגע. אין געטאָ איז געבליבן טעטיק בלויז איין בעקעריי פון שלמה זויערברון.

די עלעקטרע און גאַז זענען אָפּגעשניטן געוואָרן. די קאַנאַליזאַציע איז נישט גערייניקט געוואָרן.

מיטן הונגער און שמוץ איז געוואַקסן די שטערבלעכקייט, עס האָבן זיך פאַרשפּרייט קראַנקהייטן, דאָס געטאָ איז אַריין אין צושטאַנד פון גסיסה.

אינעם געטאָ זענען נאָך געמאַכט געוואָרן פאַרצווייפלטע פּרוּוון, כדי זיך אַרויסצורייסן פון די נעגל פון טויט. דורך פאַרשידענע אומוועגן האָט מען זיך אַרויסבאַקומען פון די געטאָ־מויערן און געלאָפן אין טויט־געפאַר צו דער אונגאַרישער גרענעץ. ס׳איז געווען אַ פונק פון האָפענונג אויף אַריבערגיין די גרענעץ און זיך ראַטעווען קיין אונגאַרן. אָבער אויך דער שטראַל פון האָפענונג איז גיך צערינען געוואָרן, אויף די וועגן האָבן געלויערט די אוקראַינער מיט און אָן מונדירן. זיי האָבן אומעטום פאַרשפאַרט די וועגן. פאַרמאַטערטע און פאַרמוטשעטע, זענען אַלע אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די פאַרפאָלגער און געטיילט דעם גורל פון זייערע ברידער אין געטאָ.

עס זענען אויך געווען פּרוּוון פון ראַטעווען זיך דורך אַנדערע וועגן, אָבער אָפּגעגליקט האָט עס נאָר געציילטע, וואָס זענען אַנטרינען פון דער שווערד.

אַ הייפל מענטשן האָבן זיך איינגעאָרדנט אויף דער אַרישער זייט, אויסבאַהאַלטן ביי גויים. די פּאַפּירן זענען פאַרזאָרגט געוואָרן, דורך אַ שליח פון וואַרשעווער געטאָ.

עטלעכע יחידים האָבן זיך דורכגעשלאָגן אין די וועלדער, און געציילטע מענטשן האָבן איבערגעלעבט די אָקופּאַציע אין בונקערס, מיט דער הילף פון קריסטן.

אין דער ערשטער גרויסער אַקציע, וואָס איז אַוועק קיין בעלזשעץ, זענען צווישן אַנדערע אומגעקומען פּאָלגנדע פאַרצייכנטע:

שוסטער זיידע, ד״ר נתן שעכטער און משפּחה, משפּחה אסטעריונג, די משפּחה פון בוטשע אַפּפעלגרין, אַדוו. מאַרק האָראָוויץ, אַדוו. זעלינגער, פּראָפ. זיינפעלד, בנימין נוסענבלאַט, פּעסיע יאָזעפסבערג און טאָכטער ייטע, רייכמאַן געניע, חיה און קינדער,

אַפּפּעלגרין און משפּחה (שיך־האַנדל), ישראל נוסענבלאַט און זון, פרוי אַפּפּעלגרין און טאָכטער, פרוי פון ד״ר פיכמאַן און זון, משה בער און משפּחה, משפּחה שינדלער, ברידער רובינזאָן, משפּחה קראמער, משפּחה קלינגער, משפּחה האַרטשטיין, אַדוו. ווייס, ראָזנבערג פייוול און משפּחה, פּרוכטער הענדל און משפּחה, משפּחה בוכוואַלטער, פּרוכטער איזיק און משפּחה, משפּחה פּילץ, מאַקס האָראָוויץ, די משפּחה לערנער, ראָזענצוויג, אונגאַר, הירשהאָרן קובאַ און משפּחה, ד״ר אונגאַר און פרוי, חוה וויזלטיר.

אין דער אַקציע פון 28טן פעברואַר 1943 זענען אומגעקומען צווישן אַנדערע: העניע שאַץ און טאָכטער, משפּחה פון שלמה ראסלער, לייב שאַץ, סאַשאַ העלער, העלא פּרייס, אהרון מעלער.

אין דער צייט פון די אַקציעס אין 1943 זענען געווען פאַלן פון אַקטיווען ווידערשטאַנד קעגן דער פּאָליציי, וואָס זענען דערשטיקט געוואָרן מיט דער גאַנצער אכזריות.

עס זענען אויך געווען סאַבאָטאַזש־אַקטן אין די אַרבעטס־לאַגערן.

דעם 22טן מאַי 1943, זענען אין אַן אַקציע אומגעקומען 1000 מענטשן, אַלע געכאַפּטע אין דער אַקציע, זענען איינגעשלאָסן געוואָרן אויף עטלעכע טעג אין דער גרוסער שול, וואָס האָט זיך געפונען מחוצן געטאָ. דאָרט זענען זיי געהאַלטן געוואָרן אָן עסן, אָן וואַסער, אָן מעגלעכקייטן צו ערלעדיקן זייערע פיזיאָלאָגישע באַדערפעגישן.

בעת מ׳האָט געעפנט די טויערן פון שול, האָבן זיך אַנטפּלעקט שוידערלעכע בילדער. די גוישע שכנים האָבן דערציילט, אַז די האָר האָבן זיך געשטעלט קאַפּויער, אַז דאָס בלוט האָט געגליוועט ביי די, וואָס האָבן דאָס געזען.

אין שול, אויף די ווענט האָט מען געפונען אויסגעקריצט דעם רוף צו נקמה.

די לעצטע ליקווידאַציע־אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן דעם 22 יוני 1943 און געדויערט אַ חודש צייט.

בעת מען האָט געפירט דעם טראַנספּאָרט צום אומקום, האָט די לערערין ליזאַ שוידער זיך געוואָנדן צו דער דייטשער עסקאָרטע מיט פאָלגנדע ווערטער:

„מערדער פון מיין פאָלק! באַנדיטן! ווער האָט אייך געגעבן דאָס רעכט צו מאָרדן מיליאָנען מענטשן? איר שפּאָט פריצייטיק, אַ חרפּה אייך און אייער משוגענעם פירער! מען וועט נעמען נקמה, נישט נאָר אין אייך נאָר אין אייערע קומענדיקע דורות! דאָס בלוט פון אומשולדיקע קינדער וועט קלעפּן אין אייך און רויבן אייער רו. אייביקע שאַנד אייך!״.

די דייטשן זענען געבליבן שטיין דערשטוינט און צעטומלט, אַביסל שפּעטער געקומען צו זיך און פאַרגעזעצט די מלאכה.

אין יוני 1943 זענען אויך ליקווידירט געוואָרן די יידישע דאָקטוירים. פון הויז אויף פּאָטאָצקי גאַס, ווו מ׳האָט זיי גרופּירט, זענען זיי געפירט געוואָרן אין טורמע־בנין און פון דאָרט קיין האָלאָבוטאָוו.

אויפן וועג האָבן זיך געסמט מיט ציאַנקאַלי: ד״ר מלכה לייבאָוויטש, ד״ר שניר און ניוועס מיט דער משפּחה.

אין יענער ליקווידאַציע־אַקציע זענען אומגעקומען צווישן אַנדערע פאָלגנדע פּאַרצייכנטע:

הרב ישיעה אשר יאַלעס, זיידמאַן דוד, ד״ר אייזנשטיין, שלמה טויבער און משפּחה, האַטערער, פרוי און טאָכטער לאַדיר, נאַגלער קובאַ, יוסף בער קראַן און משפּחה, שטאָלץ שמעון, מאַניע האבער און מוטער, רחל ברוינער און משפּחה, מאַליאַ שטייף, שמואל פּרוכטער און משפּחה, מאַניע פּאָמעראַנץ, העניע שטאָלץ, רעגינאַ שמאַראַק, ענדען און משפּחה, זויערברון, משפּחה צאָבעל, ד״ר יוסף ראַט, ד״ר אינגבער און פרוי, ד״ר מאַנטעל און משפּחה, אַפּטייקער ליאַנעק שטערנבערג און מוטער, אַפּטייקער דיקער.

אַלע אַנטרינענע אויף דער „אַרישער״ זייט זענען אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די דייטשן און אוקראַינער און אומגעקומען.

אין דער שטאָט זענען במשך פון 3 יאָר דייטשער אָקופּאַציע פאַרטיליקט געוואָרן אַרום 14 טויזנט סטרייער יידן, און אַן ענלעכע צאָל יידן פון דער אַרומיקער פּראָווינץ.

בעת די שטאָט איז באַפרייט געוואָרן, אין יאָר 1944, זענען פאַרבליבן ביים לעבן ביי אַ צוויי צענדלינק יידן, אויסבאַהאַלטענע ביי גוים.

• • •

נספח

ארגון יוצאי סטרי בישראל

1

בשנות 1933־1934 התגברה העליה לארץ ישראל. גם מסטרי עלו מאות יהודים: חלוצים סתם, חברי תנועות הנוער ומפלגות ועולים מהמעמד הבינוני. רבים מעולי סטרי נתקלו. בזמן הראשון לבואם ארצה, בקשיים בסידור בעבודה ובמציאת דירה או חדר־מגורים. יש לציין, כי בשנות העליה המוגברת היתה בעיה של מציאת דירה או חדר, קשה יותר מאשר בעיה של מציאת עבודה. לא לכל עולה עמדה, במדה מספיקה, עזרתם של מוסדות הישוב או של הארגונים המפלגתיים בתקופת קליטתו הראשונה, ועולי סטרי היו זקוקים לעידוד ולעזרה בבואם לארץ החדשה.

ואמנם נמצאו מבין העולים הותיקים מסטרי, שהר־שיטו עזרה לעולי סטרי החדשים. מהעולים הותיקים, שנמצאו בתל־אביב, בלטה נכונותו של ברל שטרן לעזור ולהקל על הצעדים הראשונים של העולה החדש מסטרי. דירתו, בת שני חדרים ברחוב מכבי, בתל־אביב, שימשה אכסניה ראשונה לרבים מיוצאי סטרי, ליחידים ולמשפחות, עזרה שנודעה לה חשיבות רבה בימים ההם. ביתו היה במשך שנים מקום מפגש לעולי סטרי הותיקים והחדשים וכעין מרכז לעזרה הדדית ולקבלת ידיעות וכתובות.

במרוצת הזמן, עם עלית מספרם של עולי סטרי, נתברר, כי יש הכרח בהושטת עזרה מוסרית וחומרית מאורגנת, לאנשי סטרי שמקרוב באו. משום כך הוחלט ליסד ארגון עולי סטרי לשם יעול העזרה ומתן גושפנקה רשמית לעזרה הזאת.

בנובמבר 1934 התקימה בתל־אביב האסיפה המי־סדת הראשונה של „ארגון יוצאי סטרי והסביבה" ליושב ראש נבחר הד"ר עמנואל רכטר, ולחברי הועד הראשון: מאיר פרנקל, ברל שטרן, יהודה לופטיג, משה ויס ויעקב בוימל. תקופת פעולתו של הועד הראשון היתה קצרה, אבל העזרה לא הופסקה והיא ניתנה, ביחוד על־ידי החברים יוצאי סטרי שתפסו עמדות במוסדות כספיים וציבוריים, בסידור העולה החדש בעבודה ובמתן הלואות.

עד פרוץ מלחמת העולם השניה נהגו יוצאי סטרי להתכנס בתל־אביב פעם בשנה, בפורים, לשם שיחת רעים ובהזדמנות זו היו גם מצטלמים.

2

בשנת 1942 חידש הארגון את פעולתו מיד לאחר שהגיעו הידיעות הראשונות על פליטי סטרי ברוסיה. הועד התקשר עם הסוכנות ועשה מאמצים בכדי להשיג את שמותיהם, כתובותיהם ופרטים על גורלם של הפליטים מסטרי. מיד, לאחר קבלת הכתובות הרא־שונות, אורגן משלוח חבילות מזון ובגדים לשרידי סטרי, שרובם הוגלו לערבות סיביר.

משנת 1942 החלו להסתנן הידיעות הראשונות מארצות אירופה הכבושות בידי הגרמנים, על ההשמדה השיטתית של יהדות אירופה.

יהדות העולם והישוב העברי בארץ פתחו בפעולות הצלה, אולם נוכח עמדתן של המעצמות, שנלחמו בגרמנים ומחמת יחסו של שלטון המנדט הברי־טי, למאמצים להציל את היהודים מסכנת המות, היו האפשרויות להצלת יהודים מידי הרוצחים הגרמנים, כמעט אפסיות.

לאחר נצחונן של מעצמות המערב וברית המועצות, ולאחר נסיגת הצבא הגרמני מארצות אירופה הכבושות נתגלה, במלוא אימתו, לעיני העולם כולו, הטבח ההמו־ני, שערכו הנאצים ועחריהם בני עמים אחרים, בששת מליון יהודים.

רק בשנת 1944 נוצרו האפשרויות להצלה מאור־גנת ומקיפה של שרידי היהודים ולהגשת עזרה לפליטים היהודים שהחלו לשוב מרוסיה לפולין ולגרמניה.

הישוב תבע מממשלת המנדט שתפתח את שערי הארץ בפני הניצולים, שרוכזו במחנות פליטים באירופה. מכיון שממשלת המנדט אטמה את אוזניה לקריאת ההצלה, החליטו מוסדות הישוב העליונים להעלות את פליטי החרב היהודים, על אף עמדת השטון הבריטי. אז החל המאבק בין הישוב ובין שלטון המנדט על זכותו של הישוב להציל את שרידי היהודים ולהביאם למולדתם.

במקביל לפעולות העזרה וההצלה של מוסדות הישוב, התחילו להתארגן יוצאי קהילות יהודיות רבות בארץ, על מנת להגיש עזרה לשרידי קהילתם, שביניהם נמצאו קרובים, בני משפחה וידידים.

בספטמבר 1944 נקראו יוצאי סטרי והסביבה לאספה בתל־אביב. הח' אביגדור רוטפלד פתח את האספה והודיע על צורך הדחוף בהגברת פעילותו של הארגון ובהרחבת מסגרתו. תפקידי ארגון יוצאי סטרי

הם 1. מציאת כתובות של שרידי קהילת סטרי. 2. משלוח חבילות. 3. עזרה לפליטי חרב שיבואו. 4. הנצחת הקהילה בצורת ספר „יזכור" 5. טיפול ברכושם של המושמדים. באספה זו דיבר גם נציג התאחדות עולי פולין, הד"ר צבי הלר. מר אליהו כץ סיפר מזכרונותיו על סטרי והמהנדס פנחס פריד, מניצולי סטרי, סיפר על הנעשה בגולה. באספה זו השתתפו גם המשלחות מטעם יוצאי סטרי בחיפה ובירושלים. הוחלט לבחור בועד מצומצם ולמועצה המורחבת נבחרו: רוטפלד אביגדור, כץ אליהו, פרנקל מאיר ז"ל, שורץ בן־דוד, ויס משה, איזנשר אליהו, לנץ זישא, קז מאיר, מרבך שמואל, פרייס חיים, בוימל יעקב, לוסטיג יהודה, שכטר מרדכי, פומרנץ נתן, פולק פנחס, בורק שלמה ז"ל, וולמוט צבי.

אחרי ויכוח ער וממושך הוחלט על שורת פעולות, כגון: עריכת מגבית בין יוצאי סטרי בארץ, פניה ליוצאי סטרי בארצות הברית, מס חדשי קבוע, הקמת ארגוני משנה בחיפה ובירושלים, עריכת כרטסת של כל יוצאי סטרי בארץ, עזרה אישית לזקוקים, פגישה הארצית הבאה וניסוח תקנון.

ב־28 לאוקטובר 1944 נתקיימה גם בחיפה, באולם הישיבות של בית הפועלים אספת יוצאי סטרי, תושבי חיפה והסביבה. באספה השתתפו בא־כוח התאחדות פולין הד"ר צבי הלר ובאי־כוח ארגון יוצאי סטרי בתל־אביב וכן הפליטים הראשונים מסטרי.

3

בהמשך פעולתו של ארגון יוצאי סטרי נתגבשו שלוש מטרות עיקריות שהדריכו את עבודתו של ועד הארגון א. עזרה הדדית ליוצאי סטרי לוותיק ולעולה החדש, הזקוקים לכך. ב. ארגון כינוסי אזכרה מדי שנה בשנה לזכר קדושי סטרי. ג. הוצאת ספר סטרי לזכר קהילת סטרי שנחרבה בשואה.

הסכום שנמצא בדרך כלל בקופת הארגון לא הספיק כדי מתן הלוואות לכל דורש. מן הראוי לציין, כי מספר יוצאי סטרי, מהותיקים, עוזרים ותומכים בעין יפה בבני עירם הזקוקים לעזרה.

החל משנת 1943 נערכו כינוסי־אזכרה לקדושי סטרי, רובם בתל אביב ולפעמים בחיפה. בכינוסים הספידו את הקהילה וקדושיה ד"ר יוסף שילה (שוסטר), אביגדור רוטפלד, ד"ר נתן קודיש, שמעון רוזנברג וד"ר מרדכי בר־לב.

הכינוסים משמשים גם הזדמנות למפגש יוצאי סטרי המתכנסים מכל קצווי הארץ; הכינוס בוחר בכל שנה בועד הארגון וביושב־ראש שלו. בשנים האחרונות לא נשתנה הרכב הועד. חברי הועד הם: רוטפלד אביגדור — יושב ראש, קז מאיר — גזבר, ד"ר שילה (שוסטר) יוסף ז"ל, (נפטר בשנת תשי"ח) רוזנברג שמעון, ד"ר קודיש נתן, ד"ר עדה בר־לב, ד"ר מרדכי בר־לב, מגר. ולדמן יעקב, מגר. לנץ זישא, לוסטיג יהודה, פיקהולץ ישראל, גרטנברג ישראל, שטרן אברהם, מגר. נוסנבלט יצחק, ווייס משה ופרייס חיים.

חברי הועד של סניף חיפה הם: ולטר מנחם, הובל מנחם, הוניג דוד, קליגר מוניה, ד"ר לינדבאום ד. גולדינג, אגרט משה, גלייכר יוסף, אנגלמן יצחק, פרור כטר יצחק. בירושלים: ניימן חיים, הובל אריה, כרמל שושנה.

מבין הועד המורחב נבחרו שתי ועדות א. ועדת עזרה ב. ועדה להוצאת „ספר סטרי". חברי ועדת העזרה הם: מאיר קז, אביגדור רוטפלד, שמעון רוזנברג, יהודה לוסטיג. מן הראוי לציין, כי הח' פרנקל מאיר ז"ל התמסר בכל מאודו לעזרתם של בני סטרי והקדיש לכך הרבה מזמנו ומאונו.

לחברי הועדה להוצאת ספר סטרי נבחרו: ד"ר שילה ז"ל, א. רוטפלד ד"ר ע. בר־לב, ד"ר נ. קודיש, ש. רוזנברג, מ. קז.

זה שנים לא מעטות מתכנסים שתי הועדות לישיבות, לעיתים קרובות, לשם דיון וקבלת החלטות בענינים העומדים על הפרק. פעם בחדשיים, בדרך כלל, מתכנס הועד המורחב לשם קבלת אינפורמציה מה־ועדות ואישור החלטות בענינים כלליים ועקרוניים.

בשנים האחרונות עולים ובאים שוב שרידים של יהודי סטרי הזקוקים לעזרה, מסיבה זו ולרגל הוצאת ספר סטרי, גברה פעילותו של ארגון יוצאי סטרי. הארגון מסונף להתאחדות עולי פולין.

במסיבות הקיימות רואה הארגון חשיבות ציבורית במילוי תפקידו והוא מוצא עידוד בתמיכתם הציבורית של מאות עולי סטרי החיים בישראל.

• • •

יוצאי סטרי שנפטרו בישראל *

אגוזי יהושע (הזלנוס)
איגרא שמעון
אידלר ברונקה
איזנשר יצחק ד״ר
אלטבאור פסיה
בוימל מנדל
בוק פייגה
בורגמן־בטט חנה
ברלב (ריינהרץ) משה ד״ר
ברנד לאה
גולדברג ברכה
דרפלר גיטה
דרפלר יוסף
דרפלר חנה
הובל אברהם
הובל בלומה
המרשלג משה־לייב
הניג
הפטל אסתר
וולפינגר הנריק
ולדמן ברונקה
ולדמן רחל
ורם לונק
זגר שלמה
כץ אהרן
כץ שרה
כץ יששכר

כץ אליהו
כץ־צירינג ריבה
כץ איזיו
לוסטיג דוד
לנטנר רחל
מיינר שלמה
מיינר שרה
מרבך אלתר
נוסנבלט הרש
נוסנבלט צבי (אלטבאור)
ניימן בלומה
סגל לייבוש
סגל שרה
סגל יעקב
פלדהורן רחל
פלדהורן סובלי
פלדמן לייב
פליישר משה
פפרבאום יואל הרץ
פפרבאום ביילה
פפרבאום מחה
פרנקל שלום
פרנקל רבקה
פרנקל מאיר
פרנקל שבע
פריי ליזה
פרייז רחל
האופטמן יהודה איזידור
כץ שמואל
רוסברד מרדכי ד״ר
ריינהרץ הרץ יעקב
ריינהרץ רחל מלכה

פרוכטר פנינה
פרידלנד רבקה
פרופסט מנדל
צימרמן אסתר
צוקרברג חיים
צוקרברג שמעון
צווקרברג מרדכי
צימרמן אסתר
צפרוני שרה (אלטבאור)
קסטנבאום מיכאל
קסטנבאום אסתר
קיסלביץ מרים (שיפמן)
קליין הניה
קריגר לייב
רטהאוז צבי
שטרן ברל
שטרספלד משה
שטרספלד אלטע מרים
שטיינר זלמן
שטיינר שרה
שטיינר סוניה
שטיינר שמואל
שטרק־רוזנמן חנה
שילר (שוסטר) יוסף ד״ר
שיפמן גניה
שיפמן שמואל
שכטר יכצ׳י

---

* אדר ב׳ תשכ״ב

מ פ ת ח

א

ב

ג

ד

ה

ח

ט

י

כ

ל

צ

ק

ר

ש

ת

תיקון טעויות

עמוד	טור	שורה למעלה	נדפס	צ"ל
49	ימין	11	בתב	כתב
49	שמאל	35	styjski	stryjski
50	ימין	48	żanej	żadnej
52	שמאל	12	השקפות	השקפת
56	שמאל	10	בקבוצות	קבוצות
69	בכותרת		השלטון	שלטון
83	ימין	15	ועד	ועוד
84	שמאל	22	עליו	בו
87	שמאל	11	ובקומת	ובתקומת
102	ימין	33	התאבדו	התאבד
104	ימין	2	ליפ	ליפל
114	ימין	25	אע"ה	אה"ע
149	שמאל	2	שכבות	שכבה
152	שמאל	10	פייס	פרייס
152	ימין	10	מרדכי	משה

עמוד	טור	שורה למעלה	נדפס	צ"ל
154	ימין	18	משורר	מורה
158	שמאל	12	הומחש	הומחשה
161	ימין	9	שנמכשה	שגמשכה
164	בכותרת		פליט	פליטי
173	ימין	8	בן	בני
178	ימין	22	האחרוני	האחרונה
178	שמאל	18	מכירת	מכירה
180	ימין	31	דום	דמו
182	שמאל	36	רוס ! לאס !	ראוס ! ראוס
183	ימין	9	ובנ,ה	ובנה,
183	שמאל	16	בעד	בערה
185	שמאל	35	שיוביללו	שיובילו
186	שמאל	23	הדפס	הדפים
192	שמאל	9	ליתן	ניתן

TEPPER TAUBE, "
SCHUSTER SYMA "

SEEMAN MAX

comemorates :

TURKELTAUB RACHELA, Sister

SPRING ISADORE

comemorates :

SPRING DANIEL, Father
SPRING BERTHA, Mother
SPRING HERMAN, Broher
SPRING MINKA, Sister

STERN M.

comemorates :

STERN AVNER, Father
STERN GISELA, Mother

TIEGERMAN SIMON

comemorates :

TIEGERMAN BERNARD, Father
TIEGERMAN REGINA, Mother
TIEGERMAN MOSES, Brother

TURKELTAUB LEON

comemorates :

TURKELTAUB ELIAS, Father
TURKELTAUB RACHELA, Mother

WANDEL-FRANK JANINA

comemorates :

WANDEL SEBASTJAN Dr., Father
LINDENBAUM HENRYKA, Sister
LINDENBAUM EWA, Daughteer
LINDENBAUM JUREK, Son
GEIST MARCELI Dr., Husband
BLAUSTEIN HENRYK, Uncle
BLAUSTEIN MALWINA, Aunt
BLAUSTEIN DANUTA, Daughter

WIESELTIER MARC

comemorates :

WIESELTIER SALOMON, Father
WIESELTIER OTYLIA, Mother
WIESELTIER OZJASZ, Brother
WIESELTIER FRYDA, Sister
WIESELTIER MAYER, Relative
WIESELTIER OZJASZ, "
WIESELTIER CHAWA, "
HOLZ SALOMON, "
HOLZ TONKA, "
HOLZ MAX, "
HOLZ FRYDA, "
BACKENROTH MAYER & Family, Relative

ZAUM MAX

comemorates :

ZAUM SALOMON, Father
ZAUM CHARNA, Mother
ZAUM NOAH, Brother
ZAUM RUBIN, Brother
ZAUM SABINA, Sister

ZWILLING DAVID

comemorates :

GRIMINGER ESTERA, Sister
GRIMINGER MAKS, Brother-in-law
GRIMINGER MATYLDA, Daughter
GRIMINGER PERLA, Daughter

● ● ●

ROTHBAUM LOLU, Son
ROTHBAUM DORA, Wife
ROTHBAUM KALMAN, Uncle
ROTHBAUM HINDA, Aunt
MOLDAUER DAVID, Relative
MOLDAUER CHUNA, Relative

ROTHSTEIN HARRY

comemorates :

FREIMAN SAMUEL
FREIMAN ROSE
FREIMAN LILY
FREIMAN BETTY

SCHIFF N. Dr.

comemorates :

SCHIFF JACOB, Father

SCHNEELICHT EMIL

comemorates :

SCHEITEL HELENE, Sister
SCHEITEL JOSEPH, Brother-in-law & 3 child.
SCHNEELICHT MORRIS, Brother
SCHNEELICHT ROS, Sister-in-law & 5 child.
JAEGER ESTER, Sister
JAEGER SAMNET, Brother-in-law and 4 child.
SCHNEELICHT SAUL, Brother, wife & 5 child.
SCHNEELICHT BRUNO, Brother
SCHNEELICHT SABINA, Sister-in-law

SCHNEID MOSES

comemorates :

NEČHEMYE, Father
RYFKA, Mother
CHANA CHAJA, Sister & their 3 children
MEYER, Brother
CHAIM, Brother
WOLF, Brother
SCHNEEWEIS ELIASH, Uncle
FELDHORN WOLF, Uncle
DEBORA, Aunt
DRESEL, Aunt
CHANA, Aunt
SIMA, Aunt and their 3 children

SCHMORAK EISSIG

comemorates :

SCHMORAK CHANCIA, Sister
SCHMORAK SOBOLA, Sister
SCHMORAK SCHURCIA, Sister
SCHMORAK SCHMIEL, Brother
SCHMORAK HERSCH, Father
SCHMORAK GOLDE, Mother

SCHNUR JOSEPH

comemorates :

SCHNUR WOLF, Father
SCHNUR HENIA, Mother
SCHNUR SALA, Sister

SCHWARTZ NATHAN

comemorates :

SCHWARTZ LEIZER, Cousin
SCHWARTZ BERIL & AIZ', Cousins

SCHUBERT LEO

comemorates :

SCHUBERT FEIWEL, Father
SCHUBERT MALI, Mother
SCHUBERT JOSEPH, Brother
SCHUBERT JACOB, Brother
SCHUBERT POLA, Wife
SCHUBERT FREDZIO, Son

SEIGER ABE

comemorates :

ROZMARYN LIBBY & GERSCHEN,
Sister and brother-in-law with 3 childern
SEIGER JOSEL & REISEL,
Brother and sister-in-law with 5 children
SCHEITEL JEUNE, Cousin & wife and Fam.
SCHEITEL CHAIM, Cousin
SCHEITEL PESL, Cousin
SCHEITEL MOISHE HERSH,
Cousin & wife and Family.

SELIGER BRAUNER MALCIA

comemorates :

BRAUNER JOEL
BRAUNER BERTHA
BRAUNER FELIX
BRAUNER ADOLF

SELIGER SAM

comemorates :

SELIGER LEIB, Father
SELIGER LEA, Mother
SCHUSTER SZYJA, Relative
SCHUSTER EISIG, "
SCHUSTER KLARA, "
SCHUSTER LEA "
SEGALL SEIDE, "
SEGALL MIHA, "
SEGALL SIVNIA "

GAJER COPEL, Brother in law
PICKHOLZ CYLA, Friend
PICKHOLZ LUSIA, Child
LEITER ABRAHAM, Brother in law
LEITER IZAK, Nephew
LEITER SARA.R, Niece
LEITER CHAVA, Niece
LEITER HERSCH, Nephew
ZILBER SHIJE, Brother in law
ZILBER RUTI, Niece

PICKHOLZ PINKUS

comemorates :

PICKHOLZ CIRYL, Mother
PICKHOLZ ZISSIE, Brother with wife and son
PICKHOLZ GITEL, Sister with husband A. Weinberger and children
PICKHOLZ LAJCIE, Sister with husband A. LADEN and children
PICKHOLZ BENJAMIN, Brother with wife and children
PICKHOLZ JEHOSHUAH, Brother with wife Sara and children
PICKHOLZ HERSCH, Brother
PICKHOLZ SARAH, Sister with husband and Cipora daughter
PICKHOLZ JITAH, Sister
NATANSON SAUL JOSEPH, Brother with wife Sara

POLEWSKI LEON

comemorates :

SACK MAURYCY, Father
SACK REGINA, Mother
SACK-GLANZ BRONILAWA, Wife
GLANZ RENATA, Daughter
SACK DORA, Sister

RECHTER WILLIAM Dr.

comemorates :

RECHTER PESACH, Father
LEWITER TONCIA, Sister

ROTHENBERG JOSEF & CLARA

comemorate :

KARNELE ABRAHAM CHAIM, Father
KARNELE MARYA, Mother
SHNEEWEISS SARA CHANA, Children
SHNEEWEISS ROJZA, Children
SHNEEWEISS SALOMON DAVID, Children

Sisters and their Husbands :

LANDAU GITEL & MOSES, & their 3 children
WEISS USHER & RIWKA, and their 3 children
SPEIER LIPA & MACHLA & their 2 children
LITOWITZ WOLF DR. & SARA CHANA, and their daughter
KARNELE SABINA, Sister
KARNELE MESHULIM HERSCH, Brother
ROTHENBERG IZAK MOZES, Father
ROTHENBERG FREIDA, Mother
ROTHENBERG FRADEL, Wife
JACOB MEIER, Son
HENIA, Daughter
SCHMIEL ISSER, Son

Sisters and Brothers :

ROTHFELD TAUBA, Sister and 4 children
KLEINER REIZEL and 3 children
ROTHENBERG SZIE
ROTHENBERG MAIER SZULIM

ROSENBERG MAX

comemorates :

HILSENRATH SALKA, Sister
HILSENRATH SHULIM, Brother in law
HILSENRATH HENIK, Nephew
HILSENRATH JUMEK, Nephew
ROSENBERG JAKOB, Brother
ROSENBERG HENIAH, Sister in law
ROSENBERG HENIK, Nephew

ROSEMAN BERTHA (NEE KESTENBAUM)

comemorates :

LINHARD RACA, Sister
LINHARD JANKEL, Brother-in-law
LINHARD HANNAH, Niece
LINHARD JOSSEL, Nephew
LINHARD MAX, Nephew
FINK JOSEPH, Brother

ROTHBAUM NORBERT

comemorates :

ROTHBAUM MATES, Father
ROTHBAUM TAUBE, Mother
ROTHBAUM MOSES, Brother
ROTHBAUM SCHEINKU, Brother
ROTHBAUM JOSEF, Son

LERNER SISIE

comemorates :

LERNER MOISZE
LERNER RYFKA
LERNER BEILA
LERNER AVRUM ZVI
LERNER HENCIE
LERNER SURE
LERNER SOSIE
ZIMERMAN BUROCH
ZIMERMAN ETEL with 2 children
ROSENBERG GECEL
ROSENBERG SIME with 4 children

LEREK M.

comemorates :

LERIKSTEIN F., Mother
SCHWALBENDORF F., Step-Father
LERIKSTEIN POLDEK, Brother
LERIKSTEIN LUSIA, Sister
LERIKSTEIN EDZIA, Sister

LIEBMAN FISCHEL

comemorates :

LIEBMAN CHANNA, Wife
LIEBMAN REGINA, Daughter
LIEBMAN FEIWEL, Father

LISS THELMA

comemorates :

HILSENRAD SHOLUM, Brother-in-law
HILSENRAD SALKA, Sister and sons
ROSENBERG JACOB, Brother
ROSENBERG HELA, Sister-in-law and children

LUKOVITCH TYNIA

comemorates :

BIRNBAUM ADOLF, Father
BIRNBAUM-FRANKEL MICHAEL, Brother
SCHEER OTTO, Husband

LUSTIG JOACHIM

comemorates :

LUSTIG ESTER, Mother
LUSTIG JEHUDA, Father

MARBACH ABRAHAM

comemorates :

MARBACH ARON, Father
MARBACH DRESEL, Mother
MARBACH DORA, Sister
MARBACH MINA, Sister
MARBACH ISRAEL, Brother
TABISEL BENJAMIN, Uncle
TABISEL MALCIA, Aunt
TABISEL MAYER, Cousin
TABISEL LINA, (His wife) & their 3 children

MONDSCHEIN JACOB Dr.

comemorates :

MONDSCHEIN ERIKA, Daughter
ELNER JULIA, nee MONDSCHEIN, Sister
TAUBER IRENA, nee EINER, Niece
MONDSCHEIN HERMAN, Uncle

MOSKOWITZ SELIG

comemorates :

MOSKOWITZ SAMUEL, Father
MOSKOWITZ GITTEL CHANNAH, Mother
RINDER CHAYITTA, Sister
FRUCHTER LEAH, Sister
APFELLSCHMITT BELLA, Sister

NENNER MURRAY

comemorates :

NENNER FEIGE, Mother
SHINDLER ISRAEL, Cousin
EISENBRUCH MULO, Relative
EISENBRUCH YETTA, Relativ
EISENBRUCH ESTEA, Relativ
SHINDLER SARA, Relativ

NIEMIROV HARRY

comemorates :

NIEMIROV KASRIEL, Father
NIEMIROV CHANA, Mother
NIEMIROV DAVID, Brother
NIEMIROV NUCHIM, Brother
NIEMIROV SISSEL, Sister
NIEMIROV JETKA, Sister
NIEMIROV ROZA, Wife
NIEMIROV MAREK, Son

PECH MORRIS J. & PECH MICHAEL

comemorate :

PECH ISRAEL, Father
PECH EVA, Mother
RUBIN ESTHER, Sister
SCHTULBACH SARA, Sister
PECH FRIMKA, Sister

PICKHOLZ SOL & PICKHOLZ IZAK

comemorate :

PICKHOLZ LEIBISH, Father
PICKHOLZ CHAJA, Mother
PICKHOLZ HINDA, Sister
PICKHOLZ FEIGA, Sister
PICKHOLZ CIPORA, Sister
PICKHOLZ SARA R., Sister
PICKHOLZ MIRYAM, Sister

JUBILER R.
comemorates :
MANESBERG ZISEL, Mother
MANESBERG BERNARD, Uncle

KATZ IRA
comemorates :
KATZ JACOB
KATZ ADELA
KATZ BERTHA
KATZ MOSES
KATZ WOLF
KATZ RACHELA
KATZ HERMAN

KAY CLARE
comemorates :
HALPERN MOZES, Father
HALPERN BATKA, Mother
HALPERN DAVID, Brother

KLAU HARRY
comemorates :
KLAU HERSCH, Father
KLAU ZISEL, Mother
SHAJE LEIB KLAU, Brother
FRIEDMAN ESTHER, Sister

KLEINBART DAVID J.
comemorates :
KLEINBART BERTHA, Mother
BLAUSTEIN MIRIAM, Aunt
BLAUSTEIN MARKUS, Uncle
BLAUSTEIN MOZES, Cousin
BLAUSTEIN CECILIA, Cousin
BLAUSTEIN RENATA, Cousin
RAPP LEON, Dr., Friend
RAPP SCHULIM & PEAL, Parents of the friend

KLEINHAMMER JACOB
comemorates :
KLEINHAMMER MAYER, Father
KLEINHAMMER MOTEL, Brother
KLEINHAMMER LOLA, Sister
KLEINHAMMER MECHEL, Brother
KLEINHAMMER GIZIA, Sister

KOERNER HERMAN & RENATA SCHIFFER
comemorate :
KOERNER MARCUS, Father
KOERNER EUGENJA, Mother
KOERNER LEON, Brother
KOERNER JACOB, Brother
KOERNER REGINA, Sister-in-law
KOERNER MARK, Nephew
HERSCHDORFER MARCUS,

KOFLER JEHUDA
comemorates :
KOFLER JOSEPH, Brother
KOFLER JETTI, Sister-in-law
KOFLER MALI, Their child
KOFLER MARCUS, Brother
KOFLER SHEVA, Sister-in-law
KOFLER LEIZER, Their child
KOFLER SARAH, " "
KOFLER LEAH " "
KOFLER CLARA " "

KORNBLUTH ABRAHAM
comemorates :
KORNBLUTH RUBIN, Father
KORNBLUTH FRAJDE, Mother
KORNBLUTH DEBORA, Wife
KORNBLUTH RUBIN, Son
KORNBLUTH MOISHE, Son

KRIEGER IRWIN
comemorates :
KRIEGER ABISH, Father
KRIEGER DORA, Mother
KRIEGER IRO, Brother
KRIEGER MUNDZIO, Brother
KRIEGER ICKO, Brother

KRON DAVID
comemorates :
KRON JOKHEVED, Sister with husband and 3 daughters
KRON MOSHE, Brother with wife and children
MINKEL SARA, Sister with husband & children
SECHER ROSALIE, Sister with husband & children

LAMPEL JOSEF
comemorates :
LAMPEL ESTER, Step mother
LAMPEL HERSH, Brother
LAMPEL LEON, Brother
LAMPEL SARA, Sister

LANDAU NAFTALI
comemorates :
LANDAU HILEL, Father
LANDAU SZABSE, Brother
LANDAU JACOB, Brother
LANDAU JEHIDE, Brother
LANDAU JOSEPH, Brother
LANDAU CHAJA (HELEN), Sister-in-law
LANDAU JANCIO, Nephew

GELOBTER NORBERT

comemorates :

JAKUBOWICZ MICHAEL, Friend

JAKUBOWICZ DUSKA, Friend

GOLDFISCHER SIMON

comemorates :

GOLDFISCHER CUDIK, Father

GOLDFISCHER DEBORA, Mother

GOTTESMAN LEO

comemorates :

GOTTESMAN GOLDE, Mother

GOTTESMAN MOISZE JOSEF, Brother

GOTTESMAN ROSA, Wife

GOTTESMAN PEPA, Daughter

GOTTESMAN SAM

comemorates :

GOTTESMAN GOLDA, Mother

GOTTESMAN RYSIA, Wife

GOTTESMAN TONKA, Daughter

GOTTESMAN MORITZ, Brother

GROLL LEON

comemorates :

GROLL ISRAEL, Father

GROLL MARYAM, Mother

LINHARD KLARA, Sister

LINHARD JACOB, Brother-in-law and two daughters

SHERMAN REBECA, Sister with husband and two daughters

GROSS ELLA

comemorates :

MELZER JOJNE CHAIM, Father

MELZER ROSE, Mother

DORA, Sister

ANDZIA, Sister

NATAN, Brother

KORN RYFKA, Relative

KORN SZLOJME, Relative

KORN ALTA, Relative

KORN ELKA, Relative

KORN HESIEK, Relative

GRUNDORFER MICHEL & BRONIA

comemorate :

GRUNDORFER JOSEF, Father

GRUNDORFER MALA, Step-Mother

DIAMAND CYPRA, Sister

DIAMAND SIMCHY, Nephew

DIAMAND BRANCIA, Niece

DIAMAND ETHEL, Niece

ROSEN JACOB, Brother-in-law

ROSEN AMALIA, Sister-in-law

ROSEN ALFRED, Nephew

HALPERN MANES

comemorates :

HALPERN SAMUEL, Father

HALPERN HELENA, Mother

NATAN, Brother

BERNARD, Brother

HELLER W. JACK

comemorates :

HELLER SAMUEL MEDECH, Father

HELLER ROSE, Mother

HELLER ISAAC MOSES, Brother

HELLER ADELA, Sister

HELLER HENIA, Sister

HEMENFELD KLARA, Sister

MEHLER FEIGA, Sister

HOLZER M.

comemorates :

HOLZER SALOMON, Father

HOLZER REGINA, Mother

HOLZER ZYGMUND, Brother

HOLZER CYLA, Sister

HOLZER MINA, Sister

HUDYMA STEPHEN

comemorates :

HAENDEL JOSEPH, Father

HAENDEL SYMAH, Mother

KLINGS MOSHE, Brother-in-law

KLINGS BELA, Sister

KLINGS CHANAH, Niece

KLINGS RUTH, Niece

HAENDEL ABRAHAM, Brother

HAENDEL CLAIRE, Sister in law

HAENDEL JOSHUA, Nephew

HAENDEL LEA, Sister

GARTENBERG MARC, Brother-in-law

GARTENBERG RACA, Sister

IGRA S. Dr.

comemorates :

IGRA F., Mother

IGRA JOSEF, Father

IGRA BELA, Sister

IGRA IZIO, Brother

FARBER HELENA

comemorates :

BATALION NATAN
BATALION FANNY

FELDMAN LOUIS

comemorates :

FELDMAN JACOB MENDEL, Fahter
KLARA, Sister with husband and 3 children
BINAH, Sister with husband and 1 child
ELIESER, Brother with wife and 3 children
LEAH, Sister with husband and 3 children

FELDMAN MARK

comemorates :

FELDMAN - SCHEFFER SAMUEL, Father
FELDMAN - SCHEFFER MARJEM, Mother
FELDMAN JACOB LAIB, Brother
FELDMAN JOSEF HERSCH, Brother
FELDMAN FRYDKA, Sister
FELDMAN ESTERA, Sister

FELLER ISIDORE

comemorates :

FELLER HERSCH, Father
FELLER ESTER, Mother
SHONFELD CHAJE & SHIJE with sons, Relatives
LINDNER RACE & CHAIM HERSH with children, Relatives
WEINBACH JONAS & SOFIE with children, Relatives
ROSENBERG RIZA & SALKE with mother, Relatives
SHUSTER HERSH & SIMA with children, Relatives
FRIEDLANDER MOSHE & CHANA with CILA, Relatives
VOGEL ABRAHAM & CHAJE with children, Relatives

FISCHER SALOMON

comemorates :

STEIF HERSCH, Father
STEIF ROSE, Mother
STEIF HERZEL, Brother
STEIF MUNCHI, Sister
STEIF PEPPI, Sister
STEIF RACHELA BRAUNER, Sister
STEIF MALKA, Sister
STEIF PINCHAS, Brother

FLEISCHER RONALD S.

comemorates :

RUBINSOHN LEON, Father
RUBINSOHN RACHELA, Mother
RUBINSOHN TYNIA, Sister

FRIED RUBIN

comemorates :

WEITZNER HANKA, Sister
WEITZNER GUSTAW, Brother-in-law
FRIED ISRAEL, Brother
FRIED GENIA, Sister-in-law
SCHMORAK GITTEL, Aunt
SCHMORAK SAMUEL, Uncle

FRIEDLANDER EDWARD

comemorates :

FRIEDLANDER HERMAN, Father
FRIEDLANDER AMALIA, Mother
FRIEDLANDER BRUNO, Son
FRIEDLANDER IDA, Sister
FRIEDLANDER GUSTA, Sister
HANDEL WOLF, Father-in-law
HANDEL AMALIA, Mother-in-law

FRIEDLER JONAH

comemorates :

FRIEDLER SAMUEL, Father
FRIEDLER CHAJA, Mother
FRIEDLER ISAAC, Brother
FRIEDLER GUSTA, Sister-in-law
FRIEDLER EDWARD, Nephew
FRIEDLER JOSEPH, Brother
FRIEDLER PEARL, Sister-in-law
FRIEDLER MORDECHAI, Nephew
FRIEDLER HERSH, Brother
FRIEDLER PINCHAS, Brother
FRIEDLER RYSIA, Sister-in-law

GARTENBERB - TANNENBAUM BERNARD

comemorates :

TANNENBAUM JOSEF
TANNENBAUM CHANA
TANNENBAUM GENIA
TANNENBAUM FRIDA
TANNENBAUM JECHESKIEL
TANNENBAUM LORKA

JEWS OF THE STRYJER COMMUNITY VICTIMS OF THE NAZI HOLOCOUST AS COMMEMORATED BY THEIR RELATIVES IN THE UNITED STATES.

BAUMAN BERNARD

comemorates :

BAUMAN ISAAC (YITZHAK), Father
BAUMAN YETKA, Mother

BAUMGARTEN HERMAN

comemorates :

BAUMGARTEN LEON, Father
BAUMGARTEN MATYLDA, Mother
BAUMGARTEN ABRAHAM, Brother
BAUMGARTEN SZYMEK, Brother

BATALION PHILIP

comemorates :

BATALION MAYER, Father
BATALION REGINA, Mother
BATALION REBORA, Sistere
BATALION HERMAN, Brother
BATALION SAMUEL-MORDECHAJ, Brother

BATALION HELEN

comemorates :

SCHIFF FANNY
SCHIFF NATAN

BEER CHASKEL

comemorates :

LIPPA SABINA, Sister and her family
BEER HERMAN, Brother and his family
BEER ABRAHAM, Brother and his family
MARK RACHELA, Sistere and her family
BEER MACHLA, Wife
BEER AWNER, Son

BEGLEITER-BEGLEY EDWARD DAVID Dr.

comemorates :

BEGLEITER SIMON, Father
BEGLEITER IDA, Mother
SEINFELD MATYLDA, Sister
SEINFELD ELIAS, Brother-in-law
HAUSER OSCAR & HELENA, Parents in law
SEINFELD HERBERT, Nephew

BONOM HUGO

comemorates :

BONOM ABRAHAM, Father
BONOM FRIMETA, Mother
PUSANT REGINA, Sister and daughter
SCHEIMAN ELIA, Aunt
BONOM MIRKA, Sister-in-law and daughter

BRASELITEN R. & STEIN SALOMON

comemorates :

STEIN KLARA, Wife and mother
SPINRAD MATHILDA, Daughter and sister
STEIN SAMUEL, Brother
STEIN JACOB, Brother
SPINRAD WILHELM, Brother in law
SPINRAD MARCUS, Brother in law

EDELSTEIN SAMUEL & ROSE

comemorate :

GROSS KLARA
GROSS CHAIM
GROSS CYLA
GROSS HENRIETTA
EDELSTEIN JUDA
EDELSTEIN LIBA
EDELSTEIN FISCHEL
EDELSTEIN SIMKA
EDELSTEIN SZYJE
FELDSTEIN HELA
FELDSTEIN JULEK

ELBER REGINA

comemorates :

KLEINMANN KRESSEL, Mother
KLEINMANN AZRIEL, Father
KLEINMANN MOSES, Brother
KLEINHANN EISIG, Brother
KLEINMANN NUCHIM, Brother
KLEINMANN JACOB, Brother

FALIK MORRIS

comemorates :

FALIK ZIPORA, Mother
ARON, Brother
RIFKA, Sister
CHANA, Sister
JACOB, Brother
LIPA, Brother's children
JUDES, "
DAWID JANE, "
LEA, "
MORDECHAI, Sisters' children
AIJY, "
ZALLEL, "
RACHEL, "
HENIA, "
JOSEF, "

distribution to the poor, in order to aid the soul of the dead to mount aloft. All this we did in memory of the single individual. What shall we do to mark the memory of six million of our brethren, including the 12,000 souls of our holy congregation? To mark the memory of men, women and children, all of them slain, burnt, drowned and choked by poison gas and in the furnaces.

May these pages be a soul-light to their memory, and may they be bound up in the bundle of life. Let us pass on to all coming generations their last will and testament calling for vengeance, as a memorial stone to those martyrs who have gone aloft.

Stryj on earth was destroyed by the Nazis in 1943, in the year 5703 of the Jewish era Stryj on high will live in our memories till our very last day.

Would that my words were written indeed,
Would that they were engraved in a book
With pen of iron and lead.
Hewn forever in the rock.
For I know that my redeemer lives,
And at the last will rise to avenge on the earth. (Job XIX).

Brooklyn, Ab 5714 A.M., August 1954 C.E.
Eleven years after the extermination of the Holy Congregation of Stryj.

• • •

The H.K.P. Camp was liquidated the same day. The murderers attacked it in the morning. Those who did not dress quickly enough were shot in their beds. Among them was my dear young brother-in-law Joseph Landau, may the Lord avenge him. The city of Stryj was Judenrein.

Stryj was occupied by the Red Army on the 8th of August 1944. I was one of the first Jews to enter the town. When Ukrainians saw me their eyes bulged out of their heads and they crossed themselves. In their eyes I saw the astonishment of those who witness the rising of the dead. On that great day of liberation, while the thunder of the cannons still shook the town, the few Jews who had escaped went to the graveyard to pay a last visit to their martyred brethren. How dreadful the scene was! The holy ground had become a grazing ground for cattle. It was covered with thorns and thistles. The fence had been broken down. The German barbarians had used the tombstones for road-paving. Along the paths lay fragments of skull and scattered bones of skeletons. We dug a grave for them and gave them a Jewish burial.

My feet led me to the ruins of the Ghetto. The weeping of the stripped and homeless souls hovering round me reaches my ears still as I pen these lines...

That is the story of the destruction of Stryj, where my mother gave birth to me. During the winter nights of my childhood I wandered through her streets, a little oil-lamp in my hand, when we returned from heder. I grew up within the walls of her houses of study. There my father hid his head beneath his prayer-shawi whem the Priests chanted their blessing. There I became **bar-mitzva.** Through its alleys I hastened to the Selichot Penitential prayers in the chilly Ellul mornings, in order to knock at the heavenly gates and entreat forgiveness for all Israel. There I adorned the **sukkah,** there I recited the Hallel prayer when we prepared **Matza shemura** for the Passover. On her soil I wove the dreams of my youth, the dreams of a return to Zion. On her soil I grew up and became a man.

It was my fate to see both the prosperity and the destruction of Stryj, her beauty and her fall; when the enemy set his polluting hand on all her beauty, consumed Jacob and destroyed his home. Those voices of prayer which once cleft the heavens have grown silent in her synagogues. The sad sweet chant of Torah has departed from her houses of study. No little children recite their verses at the heder. There are no more disputes between the Hassidim, and the quarrels of the parties are at an end. The Jews have no place in her markets. Her sons have gone forth and earth covers the Jews of the Holy Congregation of Stryj forever. The burning bush has been consumed.

On her graves and ruins, ruins of wood and stone, scraps of parchment sheets and paper scorched and burnt, I absorbed within myself the holy spirits of the souls which quivered in the empty area of the destroyed ghetto. I absorbed within myself the moan of our brethren and sisters, the death-gasp of tortured and tormented infants and babies who were slain and who call for avengement; who call for vengeance to be taken for the holy congregation of Stryj, which gave up its collective life to Santification of the divine Name.

When I left the Ghetto ruins I turned my face back and prayed :

"Germany! Happy he that repayeth thee thy recompense for what thou hast done to us. Happy he that seizeth and dasheth thy babies against the rock. May I yet be one of them. May my feet stand in their blood, and may I wash in their wicked blood as they washed in ours."

We always held the memory of the departed dear to us. For their sake we used to study Mishna, and particularly that chapter "There are some who raise" in the Tractate "Mikvaot", which was held to aid the souls of the dead to rise aloft. We recited the Kaddish, we drank to the memories of the departed, we lit candles, we would say prayers at the graveside. We gave charity and baked special loaves for

boars. They would surround the camp as usual. They would line us up in a straight row because they so greatly loved order and system even in the face of death. They would take us through the streets of Stryj, through our own streets, straight to the cemetery. People in the bloom of youth, with their vast desire to live, were to be taken alive to the grave like sheep to their slaughter. They would walk to their last resting place on their own feet, direct to the spot where people are carried. On their legs they would bear their bodies and souls sraight to the pit!

There we would undress. Undress for the last time. We would walk the plank which crossed the pit like a diving board. We would take our last step. I would ask for only one thing from the Lord, my very last entreaty — that the bullet should hit the brain or heart direct and done! For if I fell injured into the pit there was no saying how long it would take to die, until I would be covered over by the heavy weight of corpses, and be choked by them...

All of a sudden I awakened as though from a fever. My thoughts were interrupted by the tune of a Tango that came from beyond the fence. Barely ten paces away the rooms were lit up gaily. Cheerful voices and laughter mingled with the melody reaching my ears. Through the windows I could see the dancing couples. The cursed Ukrainian bastards were dancing while death mounted in our windows. Thunder did not smite them from heaven, nor did the earth open her mouth to swallow them up. The pits in the cemeteries were waiting for our bodies. I felt that a critical moment had been reached in which there was something decisive. Either life or death!

I did my best to concentrate my thoughts on this single point. No matter what might happen, we had nothing to lose. We had to escape that night. Tomorrow might be too late.

My dear wife who had always supported me in times of struggle and bitter stress now stood beside me silent, trembling in despair. She sensed my thoughts and the tempest within me in these decisive moments. In answer to my question she replied that she also thought the end had come. We decided to leave the camp that night, no matter what might happen. From nine o'clock on there was a curfew in the town, while a Jew could expect a bullet in the daytime as well if he went beyond the camp fence. But anyone who was thinking of running away and escaping had to blot the word danger out of his thoughts. In my mind I weighed the two perils of remaining or escaping. The former seemed the worse.

We left the camp at midnight. Our very souls seemed to depart from us, and our breathing stopped at the echo of our own footsteps. When we had left the town behind and entered an abandoned cowshed, our clothes soaked with the cold sweat that covered us. I imagine that a man sweats that way only once in his life, when his soul departs from his body.

This is not the place to describe the perils and adventures through which we passed from that night until the Liberation, on the 8th of August, 1944. Indeed, they simply beggar description.

In the morning of the 20th of July, 1943, five hours after we left the camp, the murderers liquidated all the A.S.A. workers who wore the letter W. Most of them were shot in the camp courtyard, the rest at the cemetery. After the Action was completed the Municipal Fire Brigade came to wash the camp courtyard and the neighbouring streets clean of Jewish blood. A few days later the Heeresbarackenwerke, the largest camp in town, was also liquidated and many good fellows lost their lives there. The poor fellows had arranged that one of them should give a signal on the way they were being led, and then they would all scatter and flee. As soon as they reached the prison courtyard, Hirsch Finkelstein of Slobótka shouted the signal. Most of them scattered and ran away at once. Many were shot on the spot and the rest at the cemetery. Only a few escaped.

The Altstoff and Wasserwirtschaft camps were liquidated with other small camps. The three labour camps left at Stryj were those of the A.S.A., Heeresbarackenwerke, and the H.K.P. There was no longer any doubt that they would also be liquidated. The question was which would come first. Or maybe they would be liquidated together. Who could guess the plans of the murderers ? Those days were just a corridor leading to death. The factory in which I worked was surrounded by fields and trees. Whenever I passed I breathed their scent as deeply as I could, wondering to myself meanwhile whether my feet would be treading this earth tomorrow, or whether I would already be rotting in a common grave. I would be rotting but the grass and trees would continue growing for years to come. And maybe they would even see the downfall of the wicked.

After our work in silence and despair we gripped the wooden bars which fenced us in, silent and despairing. Every hope and possibility of rescue had vanished. All we could do was to moan in silence and wait for death. Beyond the fence lay the Aryan Quarter, noisy and swarming with life and liberty. How happy were those who had not been sentenced to death like us, and who might come and go as they desired. Beyond the Camp fence people went about their affairs and their work, some smiling, others grave. They looked at us as though we were some kind of show. In the brain hammered the thought; why haven't they been sentenced to death like me ? Why don't I have freedom of movement like them ? Against whom have I sinned ?

Underworld types, the offscourings of humanity, emerged from their dens. Thieves by day and robbers by night, suspect janitresses, prostitutes and all kinds of scoundrels wandered about by the camp fence and opposite it. In spite of all the warnings they were not afraid to approach the fence posts and talk to us. They stood round the camp like black ravens about to swoop down on corpses, all of them waiting for blood. If anybody still had any article of clothing, a watch, a ring or anything else of value, he exchanged it with them for food. We who were going to die did not require any belongings. The dead are free from needs. Among them were also "rescuers" who came to suggest hiding places and to bargain about it. Some people went with them at night and returned a day or two later, after having been robbed of all they had. Some did not return at all. These merciful people took their victims into their cellars and then invited a "comrade" disguised as a Gestapo agent to extort a ransom. Wherever you turned there was death, death and death.

Then came the most dramatic night in my life, the night of the 19th of July, 1943. I clearly felt the footsteps of the Angel of Death approaching the camp. My heart told me that our hours were numbered. In the camp demoralisation and anarchy prevailed, an atmosphere preceding Action and death. There was no authority. Some drank to intoxication. Some laughed hysterically or wept to ease the terrible tension racking the brains and turning the very bowels over. The two storeys of the camp and its courtyard had turned to a true madhouse.

I could see my own thoughts reflected in the alarmed and confused eyes of those around me. The nervous tension reached its peak. In a little while we must break down. And was it surprising ? Hundreds of young men in the bloom of their youth, all innocent, had been driven into this filthy unbearably stinking cage. The last drop of blood was being pressed out in exhausting labour for dry bread and a few drops of water. After they had sucked and pressed the blood out of the body they were now about to take the souls as well; and we were just waiting for them to come.

Each of us could see them in his mind's eye. They were coming, the Germans ! Coming like a tempest in their spick-and-span green uniforms with faces like wild

A Jew from the Skole District who escaped from the Ghetto hid in the attic of Isaac Reich at the corner of the roof, and through a crack in the wall saw what took place in the courtyard of my parents. He succeeded in making his way through the attic route to the camp, and this is what he told me: My parents left the bunker in sheer exhaustion. As soon as they entered their dwelling the German murderers appeared, accompanied by Ukrainian police. My parents were taken through the outer stairway down to the courtyard. A German knocked my father's skullcap off with his rifle and shot him. Afterwards he shot my mother. May the Lord take vengeance for their shed blood. The murderers emptied my father's pockets, removed a few marks and his watch and chain. Then came the Jewish police and loaded the corpses on a cart.

When the Ghetto was liquidated the Offices of the Jewish Council were burnt and the members were shot, together with the police. All that was left was the death-cart with the skinny mare. She was brought to our camp, whose turn had now arrived.

The last survivors of the Ghetto who had found refuge in our camp hid wizened with starvation in the attics and the cellars. Those who managed to obtain cyanide of potassium took their own lives, their final satisfaction being that the Nazis had not touched them. As for the remainder, the last spark of life gradually dimmed in them, and they wandered round like shades, more dead than alive. The commandant of our camp, A.S.A., August Schmidt of Stuttgart, a glass-factory owner, informed the Gestapo that illegals from the Ghetto had stolen into the camp. One fine morning before sunrise early in July 1943 we were startled to hear sudden shots in the camp itself; shots which flung us off our lice-infested boards. Before we could find out what was going on, we saw through the windows that we were surrounded by Nazi and Ukrainian forces. The medley of shouts and shots left us highly confused and unnerved. The Jewish police urged us with their rubber truncheons to dress quickly and go down to the courtyard. Through the sound of the shots could be heard the voices of the commanding officers: "A.S.A. workers with the W mark in one row, and the rest in a second row!"

I stood among the A.S.A. workers and pinned the W badge on my chest; for its absence meant death. My eyes sought my wife and mother-in-law, who had hidden themselves in a bunker under the roof. Shots sounded in the attic. A Schupo and Gestapo men climbed on the roof and shot those who were running away. Their riddled bodies fell into the courtyard beside us. People were dragged out of the chimneys and shot on the spot. Two Jews in an attic defended themselves with knives, and so as a result I saw two bandaged Nazis in the neighbouring courtyard. Those who had tried to escape lay weltering in their blood at the camp gateway.

This Action was conducted by Oberleutnant Klarmann. His shirt was unbuttoned, his face was red and he looked like a savage and bloodthirsty beast. His head was bare and he had an automatic rifle in his hand. He stood on the steps in the courtyard giving orders. At his side stood Isaac Stark, the Commandant of the Jewish Camp Police. Through my skull thundered the order: "Count the 165 for the A.S.A. All the others to the other row!" My work card was numbered 164, which meant that I was among the living. When they reached my place I felt my pulse, my muscles and my eyes to see whether I was dreaming or actually awake in this valley of slaughter. I felt that my senses were leaving me. My legs were shaking. Klarmann spoke: "We have taken the Ghetto filth out of your camp, for they dirtied the camp which is intended only for the good workers. It is your duty to work and work, and henceforward let your camp be clean!"

The row of illegals was loaded on lorries with yells and wailings whose echoes still resound in my ears as I write these lines. They were taken to the cemetery to be killed. We, the 165, were led away to work at the factory.

tassium for themselves and committed suicide in prison. They included Dr. Malka Leibowicz and her son, Dr. Schnier, Dr. Kiczales and others. When the victims were sent half-naked out of the prison and climbed on the lorries that took them off to the cemetery, a crowd of Ukrainians gathered at the gateway to see and satisfy their lust for Jewish blood. And let this go into the record: The Ukrainian curs beat the naked bodies of our brothers and sisters with nail-studded clubs while they were being taken away to slaughter.

The blood of 8,000 Jews was shed that day at the cemetery. Poles who lived in the Pomiarki suburb next to the Jewish cemetery told me after the Liberation that they went up on the roofs to watch the murder. After the Nazis left the field of slaughter the level of the graves had been raised because of the sea of blood that had been shed. For several days afterwards dogs licked the blood that oozed from the earth.

After the Action was over the Jewish Council received an account from the Gestapo listing the precise number of bullets used up in carrying it out. The Council was requested to pay the bill...

After having cut us limb from limb, the Ghetto was ready to be liquidated. The only bunkers left there were those that had been built by really skilled workmen in hidden places where even the murderers would never dream of searching, and those that had by chance never been discovered. After the last Action, which was on a hitherto unprecedented scale, the desire of the survivors to keep themselves alive and escape by building bunkers had very definitely weakened. What was the point of saving one's self again if the Ghetto was going to be liquidated anyway? Physical strength was at an ebb. Some died of starvation and grief or else of infectious diseases, while others just committed suicide. Despair spread from the Ghetto to the camps. It was obvious that once the Ghetto was liquidated it would be the turn of the camps. We secretly began building bunkers within the camp itself.

During the middle days of Passover 1943 four young men came to the Ghetto. They had reached Stryj from Warsaw with forged Aryan papers, after running away from the Destruction and crawling to the Aryan part through the sewers. They told of the heroic deeds of the Ghetto fighters who raised the blue-white flag in the burning Ghetto, which was defending itself to the last. The cadaverous faces of the Stryj Ghetto inhabitants grew bright at these tales of bravery.

But our joy did not last long. The liquidation of the Ghetto began on 10th June 1943. A permanent guard of armed Ukrainian police was stationed at all the Ghetto outlets for a fortnight. Those who still retained a spark of the will to live left the bunkers, went up to the attics, made holes between one attic and the next, fashioned themselves a way to the Aryan Quarter and through the attics reached the house of Fleischer, at Rynek corner of Cerkiewna Street. From there they stole at night to our camp at the Nawalnicki Sisters' Building in Bolechowska Street.

The fires of hell were literally burning in the Ghetto. The murderers went from house to house seeking victims, and absolutely destroyed the buildings. Where they suspected the existence of bunkers they flung incendiary bombs or flooded the cellars with water. Those who did not drown were buried alive under piles of bricks, stones and dust or else were burnt and choked in the smoke. "Some perished by water and some by fire, some by strangling and some by stoning", as the prayers for the New Year and Day of Atonement put it. Not a single person survived in the last bunkers, which were regarded as unconquered fortresses, at the homes of Moshe Rosenbaum and Ezekiel Reder in Lwowska St. and the home of Moshe Kron in Berka Yoselowicza Street. The sound of bombs and rattle of automatic guns made the town shake to its foundations. We in the camp listened with bated breath to the echo of each bomb as though a battle were going on.

them as fuel and for wrapping up goods in the shops. The windows had all been smashed.

I stood in front of the "Geyle Kloiz" in Kusnierska Street, the Temple of the God of my youth, my old House of Study; and I trembled. The holes and spaces of the windows seemed to face me like a man whose eyes have been put out, and made their demand. Should I weep at its destruction, at our own or at both alike?

As I walked in line back from work I entered a Ukrainian shop at the risk of my life in order to buy some tobacco. The shopkeeper wrapped up the leaves in a page of Gemara. Sheets of a Torah Scroll were spread out on the floor. I was shocked and felt my knees and heart shake. Scalding tears suddenly burst from my eyes at the sight of my people's sacred objects being trampled by impure feet.

The tension in the factory increased. People whispered to one another, "They're digging!" At the sound of the words the bowels within one seemed to turn over. Pits were being dug at the Jewish cemetery in readiness for the day of the impending Action. The terrifying news was brought by Aryan workers belonging to the "Baudienst". That day the men in charge did not drive us hard at work. Such easy-going days always boded evil and catastrophe. Our hands simply did not respond to the work, but seemed to be paralysed. We stared round about us like trapped wild beasts. Nobody slept at night.

What we feared came about. In May 1943, between the Passover and the Feast of Weeks, the Ghetto was surrounded. By this time the work of the murderers was far simpler because the area of the Ghetto had been reduced. There was no escape or refuge. Gestapo units were brought from Drohobycz to help the Stryj squads. Those in charge of the slaughter were: Oberleutnant Klarmann, Ebenrecht and Huet of Stryj, and Hildebrandt, Minkes, Josef Gabriel and Gerber of Drohobycz. The murderers and their assistants were all drunk. The echoes of the shots and explosions that reached our ears pierced to our very vitals. It is beyond my powers to describe what went on within us. It is beyond all human comprehension. While we were working for a German victory only a few hundred paces away from the Ghetto, Hell was opening its maw to swallow our families. When the murderers entered cellars or other suspect places, they put their ears to the walls in order to try and distinguish movement or human voices. At such tense moments all those in hiding held their breaths. If anybody coughed or a child began to cry, they all promptly covered him with their clothes and choked him. The children and babies found in the houses in upper floors were not brought downstairs but were dragged from the arms of their mothers and flung from the windows. Their little heads smashed against the pavement, while the little bodies were trampled underfoot by the Nazis and Ukrainians. Bunker walls were smashed open. Those who never heard the yells of the feral beasts roaring, "Raus! Los!" (Out! Quick!), and those who never heard the weeping and wailing of the babies and sucklings trampled and murdered in the streets, can have no idea of Hell. Hundreds were shot in the streets. Thousands were taken to the Great Synagogue and from there to prison and the cemetery for mass slaughter.

It was obvious to the Nazi murderers that the Jewish Council and Jewish police had to play an active part and help in carrying out the Action. The Jewish police who were called upon to participate received special white jackets. Their task was to take the corpses out of the houses, pile them in heaps on carts and take them to the graveyard. All the way there blood dripped from the carts and the cart-wheels on the Stryj earth. Those Jews who survived this action, and who were not yet done away with by the murderers, washed and scoured the streets of Stryj after the Action, removing the bloodstains left by their brethren.

This time the victims were not taken far. Some had prepared cyanide of po-

at the hand of the Nazis, those whose will to live was not yet fully destroyed and who still thought of rescue, had to decide between the following four alternatives: To hide with non-Jews, to run away to Hungary, to escape to the forests and dig a bunker there; or to try to get to another town with false papers. All of these alike meant 99.99% sure death. Those who risked one or other of these methods of escape had one more temporary possibility. If the non-Jew flung him out alive, or if the conditions in the forests compelled him to return to the town, he could still take shelter in the Ghetto as long as it existed. But after the liquidation of the Ghetto there would no longer be any place for a Jew to enter if he did happen to be alive. He was simply outlawed and could be killed by the first passerby. Those were our thoughts in Spring 1943.

I shall remember Passover, 1943, in the Ghetto until my eyes close forever. At the time I was working at the A.S.A. glass factory. Kneeling naked I drew glowing glass vessels out of the furnace. Once a day we received a portion of soup which was not fit for dogs, and a piece of black bread. After work we went to a camp in the Belechowska street, at the corner house of the Nawalnicki sisters. The furniture consisted of two tiers of boards which were infested with lice. Three persons lay side by side on such a bed of boards. The camp was surrounded by tall wooden palings, while a policeman stood at the entrance gate. The events in other cities made it perfectly clear to us that first the Ghettoes would be cleared, and afterwards the camps in which the productive workers were kept. The Ghetto was generally regarded as a place which it was dangerous to enter, for nobody could guess the day or hour of the approaching Action which could be sensed in the air.

On Passover Eve I stole into the Ghetto. My three martyred brothers were no longer alive. They had met their end in the Carpathians. On this night I, the only surviving one, wished to be together with my parents, whatever happened. My heart forewarned me that I would never see them again. Jewish refugees from other towns were staying with my parents who had always been hospitable. They sat round the table, on which burnt a dim candle made of fat that my mother had specially hidden for the purpose. A few black matzot made of coarse meal and hot water had been prepared for the festival. We said kiddush over the Matzot. When my father asked me to repeat the Four Questions I remembered the Passover Eves of the good years, when we had sat like olive-shoots round a truly royal table on which shone vessels of gold, silver, and crystal-ware, and had gaily and cheerfully sung the words of the Haggadah to the traditional tunes. My tears choked me so that I could not utter a sound . Nor did the eyes of the others remain dry. Suddenly the young fellow who had been watching on the balcony burst into the room. "They're coming", came the cry, cutting like a lancet through the living flesh. In the distance he had seen two shadows approaching the Ghetto, a sign that the Action was impending. Within a moment we were all in the bunkers. This time it was a false alarm. Some people had heart attacks because of such alarms and maneuvres, while there were those who lost their minds.

Next day I met the martyred Reb Shlomo Drimmer in the Ghetto. He was a learned Jew, and the Secretary of the Talmud Torah. With him he carried a volume of the Mishna text. In answer to my question he told me that he was going to the kloiz (synagogue) of the Czortkow Hassidim, where a quorum of ten Jews met every day. Each of them studied a chapter of the Mishna for the salvation of his own soul, and then said Kaddish after himself. For who would say Kaddish after us if extermination were decreed for our people and not even a memory would survive us? All the synagogues and houses of study were already destroyed. In the curse of the actions the Ukrainians had smashed, ruined and burnt the Torah scrolls, the books and the furniture. Or else they used

pathian ranges, both on the side of Ławoczne and on that of Dolina-Wiszkow and Perehinsko-Osmołoda, absorbed the blood of these holy martyrs.

Dozens of people who tried to escape to Hungary were shot on the way at Morszyn or at Synowódzko. A few were wounded and returned to the Ghetto with bullets in their backs and legs, happy that they still had a refuge to which to return. The Wohlmut, Reiner, Grib and other families and persons dug themselves bunkers in the Skole district in the Carpathian forest. Soon enough the bunkers were discovered by Ukrainian shepherds who brought the Gestapo there. Moshe Wohlmut was the only one to get away. He succeeded in returning to the Ghetto where he died of grief and anguish when he contracted typhoid. Some people dug themselves bunkers in the forests near Rozdol and Dolina. Ukrainian bastards searched for Jews in the forests in order to obtain a reward from the village police. All those who went to the forests and were not discovered returned one by one to the Ghetto or the camps, for they could ont face the perils of forest life. Only a bare handful escaped from these hiding places.

Aryan Documents

There was a feeling that the Ghetto was nearing its end; and a drowning man will clutch at a straw. Two welldressed young fellows, who did not look like Jews, entered the Ghetto from the Aryan Quarter. They came from Warsaw and with them they brought the Aryan document plague. They sold birth certificates, documents of the Meldungsamt (Registration Office) and the "Arbeitsamt" Labour Office in Warsaw. All the client had to do was to give them any Polish name he chose, two photographs and a down payment. Five days later they brough false Aryan papers from Warsaw. A number of persons, particularly those who did not have a Jewish appearance and spoke Polish well, purchased these bargains, and carefully learned the Christian Paternoster by heart. For if they were not certain of anyone they caught, the Police would tell him to say a prayer. With the aid of these forged documents, they hoped to be able to leave for another town before the liquidation of the Ghetto.

The Germans discovered this trick as well. Strict watch was kept at the railway station. First they inspected all documents and stared straight in the eyes of the passengers. Afterwards they physically examined those they suspected. Jews and Jewesses by the hundreds were hung in the railway stations. Only a handful of those who tried to escape from Stryj to Warsaw succeeded in saving themselves with the false documents. Among them were the physicians Schleifer, Hausmann and Kindler, the Brothers Apfelgruen and a few more. Women had a better chance than the men of escaping with the aid of such papers. Is it possible to describe the distress of parents waiting to die in the Ghetto and saying goodbye to their daughter who was going out into a world that was full of peril at every step ? Their parting blessing was, "Listen carefully, daughter, and pay attention. Forget your people and your family."

The murderous situation developed an animal-like instinct within us for feeling the storm before it came. There were clear signs of an approaching action. The kidnapping in the streets stopped. They did not put pressure on us or thrash us at work. The Police at the gates did not inspect us, and let things pass. Sometimes they even vanished into the neighbouring inn. This meant that we were simply not worth guarding any longer. For who guards the dead ? Even the thoroughgoing Gestapo examinations at the camps stopped; examinations of which we had been in deadly fear. Now the camp was unattended. So when we did not feel the whip and the pressure we knew that this was the calm before the storm, before the last storm that preceded the final everlasting silence, the calm and silence of death. Those who were not prepared to accept the terrible thought that they had to wait tremblingly for death

ghetto, bringing a letter to someone or other from his kinsfolk in the village near Veretzki, the first little town beyond the Hungarian frontier. The person receiving the letter was warned to overcome his fear, to risk his life and to cross the frontier at once by devious paths through the mountains, where the frontier guards did not venture. Following this letter people with relatives beyond the frontier sent them letters by Ukrainian villagers eager for money, who were paid after bringing an answer back from the relatives. At the same time a rumour spread that the son-in-law of Haim Wolf, the owner of the soda-water factory, had succeeded in crossing the frontier and had reached Budapest safe and sound.

People began to whisper together about the possibility of escape, and did their best to see that the Jewish police heard nothing. Who could be wise enough at such a time to weigh the pros and the cons ? Anybody who put a foot outside the Ghetto was risking his life and in danger of death at every step, until he had left the town behind. Once outside, there were fresh perils. These came from both the village police and the German police on guard at the bridges along the roads, waiting in ambush in order to murder and pillage. If anyone succeeded in crossing the frontier in spite of all these risks and perils he had to find a place where he could hide when crossing the frontier, for the Hungarian police were keeping strict watch all along the border area. If they caught any Jews from Poland they returned them to the Gestapo at Lawoczne. But if anyone found a good hiding-place where he could stay a few days, he could wait for a suitable opportunity of getting to Munkacz and from there to Budapest. Yet in spite of the perils and pitfalls, which maybe one in a thousand could evade, it was still worth-risking a life that had become worthless.

However, the weaklings and cowards in the Ghetto thought otherwise. As long as there were no Actions, they argued, the Ghetto was the sole refuge in which it was possible to live for the present. Leaving the Ghetto was as good as suicide. Why should a Jew go to meet the Angel of Death ? Better wait for the Angel of Death to come for him.

The physicians Dr. Schnuetzer and Sobel succeeded in crossing the frontier and reached the first Jewish house on the soil of Hungary. When they knocked at the window to ask permission to enter, they were met with animosity and contempt. The poor fellows explained that they had just escaped from Poland, and entreated for a place to spend the night. Their entreaties and tears were of no avail. It is shameful and painful to have to reveal the reproach of some Hungarian Jews. One even brandished an axe and warned them that they should clear away at once, otherwise they would be handed over to the frontier police. They were driven away by force and returned to the hell of the Stryj Ghetto.

A Hungarian Jew who was caught hiding a person who had run away from Poland was liable to three days' detention. At the time that Polish Jewry was weltering in its blood, Hungarian Jews were afraid of imprisonment.

In spite of everything, people set out to cross the mountains. Hersch Benczer, Moshe Schechter, Kron, Michael Wang, Moshe Kess and others succeeded in reaching Budapest. The delivery of letters to Jews had long ceased. Those happy persons who had reached Budapest wrote letters to Polish addresses in Stryj. The letters were brought to the Ghetto and induced people to risk their lives and cross the Hungarian frontier whatever happened. My three dear martyred brothers Isaac, Joseph and Pinhas, with Ephraim Kramer and his son Saul, engineer, Haim Vogel, Leib Risch and David Sobel and their families, Shlomo Ladier, Mendel Meller, the brothers Rosenman and others like them whose names I have simply forgotten in the course of time, – these brave fellows, who did not wish to wait for the Nazi murderers and to stand in line by the pit, were all shot on the frontier. The Car-

were carried out by the Jewish police under Nazi orders. Why should the Nazis bother to hunt the contemptible Jews if the work could be done by the Jews themselves ? It was so easy to set Jews against Jews. How tragic ! How low we had fallen ! The kidnappers came to the ghetto to find the bunkers of their fellow-Jews and hand them over to be killed. The order of the Gestapo required a certain number of Jews to be handed over, and the police had to supply that number. Sometimes there were thrashings and absolute murder when they found a bunker. Those who were caught were first taken to the Great Synagogue and were kept there under police guard until they were handed over to the Gestapo. The well-to-do who could pay a ransom to the Jewish Council were set free, and others were caught in their place. Trade in livestock of this kind flourished. But before long all alike found themselves facing the same doom.

The Jewish Council imposed a compulsory tax on the population of the Ghetto. Everybody paid whatever was demanded for fear of being caught and taken away at the forthcoming search. The younger people began to feel very bitter with the Council on this account. If they had any sense, we said, they would use this money to buy arms for self-defence at the time of the Actions. We knew perfectly well that we could not defeat the Nazis. But we wanted to kill as many of them as we could before we were killed ourselves. But the Council carried out the orders of the Nazis like abject slaves. The chairman of the Council thought that all the ghettos would be liquidated but that of Stryj would remain.

New faces began to be seen in the ghetto. They were the remains, the vestiges of communities near and far. All alone, without any kith or kin, the poor people wandered about as though they were moonstruck after their own ghettos had been liquidated. Near me, for example, lived Gerngross, the owner of the largest Department Store in Vienna, with his Aryan wife who refused to abandon her husband in his distress. During one of the Actions the poor folk entreated to the Gestapo, "We are Viennese." But their blood mingled with that of our brethren.

One young fellow escaped when the camp in the Janowska Street in Lwów was liquidated. He told me that on the "Piaski" a suburb of Lwów 70,000 Jews have been murdered in a single week. My martyred younger brother Joseph succeeded in escaping to Stryj form Stanisławow. There he had stood in a long row of thousands of Jews at the cemetery, surrounded by S.S. troops and Gestapo men. The pit was very deep and wide. Those who reached the pit had to strip quickly, put their clothes in order on one side and their shoes on the other, separately. The victims walked over a board and young S.S. men about 18 years old shot them with automatic rifles. The victims fell straigth into the pit. Those who were not killed by the bullets were soon choked to death under the press of bodies. The crush was dreadful. Every one wished to be done with his life as soon as possible. The long file moved closer and closer to the board. The people round my brother, and he himself, began to unbutton their clothes and unlace their shoes, to be ready for their turn. To their astonishment the shooting suddenly ceased. The action was to have been finished at five o'clock, and precisely at five it stopped. "Go away, dirty Jews !" shouted the murderers. "See you at the next Action !" Here is a fact which once for all dispels every doubt as to German punctuality and love of order.

Chapter Five : Through the Carpathian Mountains

While the days of the Ghetto were numbered and we were all as much dead as alive, there were Jews living normally only twenty miles away beyond the Carpathian Mountains on the other side of the Hungarian frontier who knew no ill. All of a sudden a Ukrainian peasant wearing a white tie over his arm appeared in the

ments and across them a long pole was placed as a barrier which was raised when necessary. Policemen watched the gates by day and night. Streets that led to the Aryan quarter were blocked with high wooden fences. And now the rope round our necks was tightened to strangle the last of the Jews. The Ghetto was set up with the definite purpose of being destroyed. Its end was involved in its beginning. Now we were caught like birds in a trap.

Once the Ghetto was established the Jews were divided into two : Those who were working and helping to bring about the Nazi victory, and the idle, weak, aged, women and children. The former wore square patches on which was darned the letter W. meaning "wichtig" (important). This meant that they must be preserved and safeguarded, and that the Getsapo must not do them any harm, while the rest were to remain in the Ghetto and wait for their day to come. Day by day thousands of Jews went out into the Aryan Quarter to all kinds of public works, accompanied by Jewish Police. Sometimes lesser ghettoes were set up near the working places, for those marked with the letter W. There thousands of our finest youth were working. They were entrusted to the Gestapo so as to be "safeguarded" from any trouble that might befall the main Ghetto; in order that the productive workers might be able to work calmly. The Germans said mockingly about them, "These will survive the War". The Jewish workers employed at the Borak sawmill, which was called "Heeresbarrackenwerke", were given the ruins of the barracks opposite Bolechowska Street. The A.S.A. glass factory, the Wasserwirtschaft, the Karpatenöhl, the Altstoff and a number of other German firms placed their Jewish workers in small houses in Iwana Franka Street near Bolechowska Street; Houses which had been emptied of the Jewish inhabitants, who had already been killed in the Actions. Every morning we were lined up like soldiers and went to work under police guard. This guard was both ridiculous and tragic deceit. In theory the policemen were supposed to protect us, so that the Ukrainians should not beat us on the way to work and the Gestapo should not take us away during an Action, but actually the Ukrainians beat us while the Gestapo kidnapped.

Baking and cooking were prohibited in the Ghetto. Shlomo Sauerbrunn's bakery in Lubowska Street was the only one which baked bread on behalf of the Jewish Council from the coarse flour provided by the Nazis for the Ghetto prisoners. From time to time policemen came to the Ghetto to see whether the chimneys were smoking. A German soldier went patrolling with his dog, which was trained to smell the scent of meat.

The cess-pits were not cleaned in the ghetto, and it is hard to describe the results. Both electricity and gas were cut off. The water cisterns were stopped up. They left a single pump in the courtyard of Isaac Reich in the Berka Joselowicza Street, and another in Kuśnierska Street. People had to get up at five o'clock in the morning and stand in line with their pails, for in case of an Action it was clearly advisable not to enter a bunker without water. People wandered about and lay about lean and starving. Even the healthy looked green and yellow. The bunkers left their mark upon them, as death had cast its shadow over them. All that was left of the wealth of Stryj was a cart and one wizened mare, on which the dead were taken to the cemetery. The burials were handled by the martyred son-in-law of the Dayan Rabbi Saul Lusthaus, and by Mordechai Jungman. Although we were sick of living, conversations in the Ghetto turned chiefly on signs of our end. How many more days would they permit us to live ? How many more Actions would there be, and when ? If a mere two German policemen were seen approaching it was enough to start the alarm, "They're coming !" That terrible cry passed through the Ghetto like lightning; and whenever it was heard every living soul vanished from the streets and houses, and we all began crawling into the bunkers. Nor were they always wrong with their fears. From time to time little Actions

train began to move the young men started to use their wrenches. It was hard to shift the bolts and nuts because they had rusted in with age. But people become unbelievably strong when they are in danger of death. By the time the train began to slow down on the ascent to the bridge the bolts had been removed. The boards of the door, reinforced with iron bars, were broken and the young fellows began to jump out. But Gestapo men were standing between the waggons and promptly began to shoot. My brother in law Shabtai Landau jumped with his child on his shoulder and was shot. His wife jumped after him. She was saved with a handful more. Those who succeeded in returning to the town had the skin torn off their bodies when they jumped. But what was the use ? They were saved only until the next Action. The train went its way, from which none returned. At Bełzec the flesh of the martyrs was ripped from them. Their fat was used for making soap. Yet no matter how the polluted ones try to cleanse themselves their sins stain them forever.

Before we had recovered from this the Nazis planned the last blow against the surviving Jews of the Holy Congregation of Stryj.

People began whispering of the establishment of the Ghetto. I shiver at the memory of the word. The news was received with strange feelings. Some said it was a sign that Stryj was not to be made "Judenrein" for the time being, as had already been done in many cities, nor would we be transferred to a Ghetto somewhere else. The fact that the Ghetto was to be erected made it clear that they did not intend to kill us for the present, since they were establishing a restricted area in order to separate us from the Aryans. And that was all. Maybe deliverance would come meanwhile.

But those who did not wish to delude themselves regarded the establishment of the Ghetto as a final step before complete destruction, in accordance with a prearranged plan for the entire Occupied Zone which had been prepared by Hitler, Himmler and Kaltenbruner. Both groups alike saw that the last Action had been worse than the proceeding ones. In the earlier ones people with labour cards had been released, but in the last no distinction at all had been drawn between workers and idlers.

Experience had also proved that the bunkers were of little service. If by some miracle a bunker was not discovered today, it was almost certain to be laid bare at the next Action. People with money, which in those days meant gold dollars, found hiding places with avaricious Aryan families eager for Jewish gold." If somebody was out in the dark, he gave his wallet to a gentile" as the Talmud puts it. First the gentile took his wallet and afterwards his life. Some were compelled to leave their hiding places after only a few days because those who concealed them feared that they would be killed themselves. The good gentile rescuers took the money and sent the Jews away, but mostly the Jews were murdered and flung out into the streets. Jewish bodies lay rotting on the banks of the River Stryj. They were a regular sight. The Jewish Council received an order to clear them away. The Jews bore with that impossibly difficult burden called life, life of which they themselves had become weary. They dragged it from one gentile to another till finally they were rid of it.

Large posters consisting of many paragraphs and signed by Hans Frank the Head of the General Gouvernement announced the establishment of the Ghetto in Stryj on the 1st of December, 1942. Ingress and egress were permitted only to Jews with work cards stamped by the Gestapo. Those breaking the law were liable to the death penalty. The Aryans were warned not to approach the Ghetto limits. Selling or giving food or offering Jews any kind of help would be punished by hanging. The Ghetto area consisted of the following streets : Berek Joselowicza, Kuśnierska, Krawiecka and Lwowska. It had two main entrances, in the Berka Joselowicza and Lwowska streets. Thick wooden posts were set up on both pave-

laimed and added the whole family to the transport. The Jewish Hospital was full of patients. They were all shot in their beds.

After the Action the Jewish Quarter looked like a battlefield. In the hour of danger, when people ran in confusion to hide in the Bunkers, many families broke up. Each crawled on his own in to the very, closest bunker, for there was no time to choose. After the Action those who were still alive came out of their holes in mourning, bereaved of their dearest ones. Children were orphaned and parents were left bereft. Wives remained without husbands and husbands without wives. At that time a stony indifference resulting from despair and complete hopelessness began to overwhelm the survivors. People wandered gloomily and bowed, without greeting one another. All the civilised politeness of society seemed to have vanished.

After each Action the murderers came to confiscate the property of the victims on behalf of the Nazi institution "Verbreitung das Deuschtums in General Government" (Dissemination of Germanism in the General Government). Stores for Jewish loot were opened in abandoned Jewish homes in Batorego Street. These stores swiftly filled up to the ceiling with the furniture, pillows, quilts, and linen of the victims of the "Uebersiedlung" (resettlement) which was the official name given to the Extermination Operations. The cynicism involved does not call for comment. The furniture of the victims was pillaged. It was given away to the Ukrainians, who came in their thousands with waggons from the villages in order to receive their share of the Jewish inheritance.

As the Jewish population dwindled on account of the Actions the Nazis began to reduce the area of the Jewish Quarter. It started at the House of Adela Katz in the Batorego street and finished at the house of the martyred Abraham Apfelgruen in the Berka Joselowicza Street.

But the Germans did not permit our tears to dry. They had not yet quenched their thirst for the Jewish blood they were shedding like water. The slaughter of the 3rd of September, 1942 came like a sudden blow. The Action lasted for 3 days and in it 8,000 persons met their deaths. This time the Gestapo, Schupo, and Kripo together with the Ukrainian Police assailed us with full military equipment. Having learnt from previous experience they now brought with them all kinds of instruments for breaking down the Bunkers. Goods waggons were stationed at the railway station and the victims were taken to them in groups. It was late summer and hot as a furnace. The victims were flung into the waggons on the heads of those already inside, till they were stuffed chockful. Quite apart from the blazing heat outside, a choking heat could be felt in the waggons. It was caused by a chemical powder which produced choking smoke clouds. The Gestapo had put this powder in the carriages in order to increase the heat and the airlessness. Nobody paid any attention to those who fainted, for each person felt as though he too were about to faint. Those who shrieked for water through the apertures near the waggon roofs met with the laughter of the Nazis who opened the waggon doors and beat them till they bled. Some tore their clothes off themselves, while others voided themselves for very fear and dread. In one of the waggons was the saintly and martyred Rabbi Mechele, grandson of the Hassidic Rebbe of Stretin. He ripped his arba kanfot to little pieces and roared, "Lord of the Universe, I served you all my life with full devotion. Is this the reward of Torah?" After that he fainted and died choking. The earth did not open its mouth and the world was not destroyed.

In the waggon containing my martyred brother-in-law Shabtai Landau with his wife and child there were a number of brave strong young men who had taken wrenches and various implements for self-defence. From the aperture in the waggon it could be seen that the train was moving towards Lwów. This meant that it would cross the bridge across the River Dniester near Mikolajow. Before the train crossed the bridge it usually slowed down. As soon as the

bread. Now in wartime there was no doubt that within a few days these people would all perish of starvation. On a cold winter night about 500 souls were loaded on waggons guarded by Ukrainian police on horseback, and taken up to villages that were to be their graves. A very few of them returned some weeks later, bloated with starvation and wrapped in rags and tatters. Meanwhile the Nazis were preparing public opinion for the idea that Jewish life was worthless. Army cars carried slogans "Death to the Jews". Caricatures were shown in public places displaying fat gross big-paunched Jews from Europe and America sucking the blood and marrow of the Aryan workers and neighbours through pipes, which brought piles of dollars into their pockets. The Nazis now had the sacred task of purifying Europe from the Jewish monster and eradicating this dangerous international microbe. It was not long before the satanic propaganda had its effect. The ground was prepared for murders and Actions. As we marched in ranks to work in the mornings Ukrainians attacked us and beat us without mercy. In the alleys and entry-ways of the town Ukrainian police regularly stripped off the clothes and boots of Jews, and paid for them with murderous blows.

As remarked, thousands of Jews were engaged in hard labour in all kinds of factories, barracks, mills, stores and military institutions. In addition the Jewish Council sent hundreds of those remaining in the Jewish Quarter to engage in public works every day. But the Nazis did not rest satisfied. From time to time German and Ukrainian police came to the Jewish Quarter in order to kidnap Jews for cleaning cess-pits and lavatories. And naturally such kidnappings were always accompanied by blows. Deaths due to these thrashings were numerous. Among the victims was my father-in-law, the martyred Hillel Landau, a God-fearing Jew of exceptional qualities who was widely known for his integrity and charity. The Nazi police caught him in the street, beat him and trampled him underfoot. A few days later, he went to his eternal rest on the 26th of Tevet, 5702.

As usual in times of trouble people yearned for miracles. Maybe Soviet Russia would finally strengthen and proceed to the offensive. Jews were forbidden to buy or sell papers. But sometimes we secretly managed to obtain the "Lemberger Zeitung" from a Polish worker while we were working. The news depressed us even more. Despair spread on all sides. At the end of 1941 German submarines sank British warships and aircraft carriers. Italian torpedo-boats were attacking Alexandria in Egypt and wreaking havoc. We reckoned we were already dead. But what was going to happen to Eretz Israel? Our last hope was that we should rid ourselves of the doubt and fear that the Nazis might reach the Land of Israel. Now that fear was growing stronger. German aeroplanes had sunk the British battleships "Repulse" and "Prince of Wales". On 12th February, 1942, the German battleships Scharnhorst, Gneisenau and Prinz Eugen succeeded in passing through the English Channel in spite of the British Blockade, and endangered the eastern shores of England. The political horizon was absolutely black. We had the feeling that in a little while the whole of Europe would lie at the feet of the Nazis. Whence would our aid come? For our peril had increased a hundredfold. The Germans were preparing to slaughter us.

It was in May 1942, before the Shavuot Festival, that the Jewish Quarter was surrounded on every side. Anybody who tried to escape was shot and killed on the spot. This time the murderers found empty apartments. Everybody had taken shelter inside the bunkers. But the walls were smashed with hammers, pick-axes and hand grenades. When the murderers entered the apartment of the Schor family, an aristocratic Hassidic family who had been Turkish citizens for generations, the latter showed them their Turkish passports. The Gestapo murderers tore them up on the spot. "Turkey will not go to war with us because of a few dirty Jews!" they proc-

Ukrainian police came into the Jewish Quarter. Twelve hundred men were taken out of their beds and led away to prison. After three days of beatings and torture the unhappy victims were carried off to the Holobotow forest near Stryj. There they dug themselves a common grave with their own hands, and were all murdered.

Now began the feverish building of bunkers in the houses and courtyards. Jewish intelligence, together with a natural sense of self-preservation, enabled us to invent hiding places which were beyond all human imagination. Blind brick walls were built in cellars, attics, cowsheds, on the ceilings of lavatories, in rubbish bins, in cesspits, in places where the German curs would never dream of searching. The chief difficulty was to hide the entry so that it should remain invisible. For the greater part a few bricks were removed in the corner of the blind wall. We crawled in on all fours through the little hole and afterwards the bricks were cautiously replaced so as not to leave any signs of cement or brick. Sometimes the entries were made through the floors of a room, shop, store or cowshed after the course of bricks or the wooden board was removed from the floor, and replaced from within when those who were concealing themselves had entered. One exceptional invention which required special skill was the entry from under a window. The window-sill was removed. The middle bricks were taken out of the wall leaving space for a thin man. The entry to the bunker was through the hollow in the wall that was under the sill. The last to enter put the sill back in place from the inside precisely where it should be, with the aid of handles specially made underneath for the purpose. This was done with the utmost precaution, so that there should be no sign of the window-sill having been moved. The danger of death was the mother of strange inventions, of which nobody could have dreamed in normal times. Yet the clever inventions of flesh and blood were not always lucky. There were cases when those who had toiled to hide themselves ten feet underground were discovered, while others who hid themselves in an empty upside-down barrel or behind doors succeeded in escaping, until they fell into the hands of the Germans, that is, in the Actions that followed.

In December, 1941, in midwinter, Joseph Goebbels of accursed memory, called on the German people to donate winter garments on a generous scale for the German Forces fighting on the Eastern Front in order to liberate the civilised world from the Communist peril. The Aryan population had the choice of doing so or not; but for the Jews it was an order. Notices were published requiring the Jews to bring their furs to the Town Command Office. In order to make sure that this decree was promptly fulfilled, the German and Ukrainian Police did not wait for the Jews to fetch the furs themselves, but went from house to house to collect them. Their energy repaid them. They collected furs which were worth thousands of dollars. Some were delivered to the Command Office, but most were sold on the black markets of Lwów and Cracow and the money received was exchanged for spirits. The drunkenness which then spread among the Aryans, and particularly among the police, is simply indescribable. It expressed their joy at the victories at the Front and at the destruction of the Jews. A Ukrainian looking through a window saw the martyred Moshe Goldfischer hiding his fur in the double back of his cupboard, which was so skillfully made that its existence could not be seen. The Ukrainian denounced his Jewish neighbour who was hanged by the Gestapo.

The full cold of the Polish winter settled down on us. The Jewish Council received orders to transfer unproductive families, idlers, and particularly widows and women whose husbands had been taken to the Soviet army, to forsaken hamlets in the heart of the Carpathians, in the direction of Smorze village. The purpose was obvious. Even in normal years the peasants of that dreadful region lived on dry barley

yours. Ukrainian hands built them. We were always your servants, your door-keepers, your boot polishers, your cesspit cleaners. You wore the handsome expensive clothes, you lived in the finest apartments, you ate our bread and drank our water. Now the time has come to settle your debt. You'll pay with your lives. Now comes your finish, the day we have been hoping for so long."

This pained far far more than the whip the day before. When I took my shirt off at home, the skin had peeled from my shoulders and my back was covered with blisters. Yet these two episodes are not even a single drop out of the sea compared to what happened afterwards.

Every Jew from the age of 16-60 was compelled to work. In the city a vast number of institutions were established, including military stores, military laboratories and private German firms. I shall mention some of them : **Heeresverpflegungsdepot** (Army Supply Depot), Baudienst (Building Service), H.K.P., Wasserwirtschaft (Water Authority), Karpathen Öhl, Altstoff (Old Clothes), etc., Heeresbarackenwerke (The sawmill of Zelig Borak), A.S.A. Glasfabriken. (Glassworks – in Neubauer's flour mill). The Ukrainians and Poles traded and made money. We were forbidden to leave the town limits. Every morning we went out in our thousands to work at the above places. In return for our work we received rations of bread and soup. We submitted to this situation humbly, maybe even willingly, for we were still living in our own apartments. This general calm made some innocent ones among us delude themselves with the vain hope that work would save us, since in wartime work is an important factor and the Germans could not permit themselves to kill productive people like us. Who then would work in our places ? And on the other hand, they argued, it was impossible that the German nation of poets and philosophers should simple indulge in the mass slaughter of millions of Jews. And what would the world say ?

But the bitter reality came and proved otherwise. Death is a dreadful thing, but sevenfold more dreadful was the way that led to it. A few months later the order establishing the Jewish Quarter (Juedisches Wohnviertel) was published and paved the way for the Ghetto. It meant that the Jews were separated from the Aryan population. The Jewish Quarter began from Kilinskiego Street (the Lachowicz Bookshop) to its end at the corner of Iwaszkiewicza-Drohobycka Streets). It continued on the other side along the Stojalowskiego Boulevard, Zamkowa, Rynek, Berka Josselowicze, Kusznierska, Lwowska; Batorego to the Zielona Street. The Jews of the Aryan Quarter were transferred to the Jewish Quarter and crowded into the apartments of the Jews already living there.

It was permissible to enter and leave the Jewish Quarter. Jews with work papers might enter the Aryan Quarter, while Aryans were permitted to enter the Jewish Quarter. And an alternative was promptly provided for those who did not feel comfortable enough in the Jewish Quarter because of overcrowding. At the time the Quarter contained about 12,000 persons. The Jewish Council was ordered to make room for another 11,000 persons who had been expelled from the small towns of the district, which were thus made **Judenrein**. Beds of two or three levels were made of boards. The overcrowding led to filth and increased diseases.

Before long an additional "amelioration" came which was worse than the first. The Actions began. This was the name given to the systematic extermination carried out in accordance with a definite plan, and with precise German order. On this occasion, for example, orders were given to kill 1000 Jews between the hours of 4—12. If by chance another Jew came along after twelve, the murderers sent him away until the next Action.

This was in November, 1941, at 5 a.m. before dawn. There was a tremendous downpour of rain. The heavens were weeping at our calamity. Squads of German and

neighbours with their hands steeped in blood, the offspring and descendants of Bogdan Chmelnitzky, that nation whose evil deeds are recorded as an everlasting horror in the history of Polish Jewry. They were the axe in the hands of the Gestapo. Their hatred of the Jews led them to savage murders and the robbery and pillage of all that was Jewish. They murdered and robbed. While the Germans shot from automatic rifles the Ukrainians murdered with their own hands. The Ukrainian peasants slaughtered the village Jews like so many sheep with scythes and sickles. They literally cut them to pieces with knives. We had been living in their midst for hundreds of years, Both sides had benefited from mutual trade and we had never done them any harm. On the contrary, the Jewish tradesman, pedlar and inkeeper had provided them with clothing, footwear, food and drink against reasonable payments which were often enough not met. The Ukrainians had destroyed the basis of our livelihood in Eastern Galicia even before the Second World War. They had organised the village pesantry into Cooperative Societies which supplied all their needs, and thus eliminated the Jews from their economic positions. The priests in church preached in favour of the societies, and forbade all contact and business with the Jews. The Polish Government not only did not prohibit it but looked with a favourable eye on this poisonous activity, which diminished Jewish influence in the commercial sphere. Since we were the minority we were always the scapegoat in the political and economic intrigues between the Poles and Ukrainians. Both of them hated us bitterly. Now that the Germans had come the Ukrainians, drunk with joy, regarded them as angels who would deliver them from the Polish-Jewish pressure, and would fulfil their dream of a free and independent Ukraína built on the ruins of the Jews.

The Ukrainian Police was made up of thieves, murderers, drunkards and scoundrels, a rabble from the underworld of this people. These scoundrels, who had always been dressed in rags and with whom no decent person would come into touch in normal times, now received new army uniforms with gleaming buttons, rifles or revolvers. Now they were given a free hand. Municipal affairs were handed over to the Ukrainians. The Mayor was Engineer Bandera, manager of the Ukrainian Cooperative Society.

On the day after the German Occupation a German soldier entered my apartment, accompanied by a Ukrainian ruffian who served him as a guide to Jewish dwellings. I recognised that he was the attendant at the bathhouse, where he was always asleep. I was summoned to work and ordered to fetch a pail, broom and rags. In the street I joined a group of Jews whose numbers rose from house to house. We were led to the town square in order to clean the tanks, collect the debris from the bombed houses and arrange the bricks in equal-sized squares. The work was not in the least boring, for from time to time the German supervisor brought his whip down murderously over our heads and backs, to the joy of Ukrainian idlers and vagabonds who laughed at our distress. I had the impudence to ask the supervisor why he was beating me if I was working as I had been ordered. Before I had finished my question the German hit me over the face to the accompaniment of unrepeatable curses. The blood began flowing down over my face.

Next day the Jewish police hurried me along to work at the railway station. We carried all kinds of screws, wheels and heavy pieces of metal from place to place on our backs. While I was working I met a young Ukrainian, a high railway official who had known me in bygone days. "For hundreds of years", said he, you have been sucking our blood. The Ukrainian peasant sold you the fat poultry and geese while he himself made do with the rye bread the Jews sold. The Jews always lived luxuriously. All the houses in town belonged to them. The town is ours, the house

they would be given a receipt for them. Those who did not do so would be punished in accordance with the Emergency Regulations. Signed : Haupmann Weide, Military Town Commander.

The German District Officer appointed Oskar Hutterer, the son-in-law of the late Rabbi Eliezer Ladier, chairman, and ordered him to select the members of a Judenrat (Jewish Council). This council had a double task. It was to maintain contact with the German Command, carry out its orders, and handle all the internal affairs of the Jews themselves, who from that day forward would constitute a separate body entirely cut off from the Aryan population. This Jewish Council was chiefly intended to serve as a bridge for passing on the decrees of the Nazi Command to the Jews. The Council was given authority to collect taxes from the Jews, and establish a Jewish police (Ordnungsdienst) which would be under its orders. These Police were composed of young people belonging to all groups and classes. Among them were fine young men belonging to the national and academic youth, and also those from poverty-stricken groups. The Council was provided with food supplies for the Community. The policemen were promised additional rations, and therefore the young people willingly registered for police duties. There was also the attraction of gleaming buttons on uniforms, and the round cap with the dark-yellow linen band round it. They were armed with rubber truncheons. The Jewish Council Building was the House of Reb Jacob Ettinger at the corner of May 3rd and Potockiego Streets. Departments were set up for taxes, housing, furniture and food, with secretaries, telephones, typewriters, storehouses and shops, A complete state apparatus, one might suppose, down to the last details.

The German officers in all kinds of military command offices brought their families with them. The Jewish Council was ordered to provide furniture for their dwellings. The Jewish police set to work with exemplary devotion. From the homes first of rich Jews and then of the well-to-do and average people they took furniture, household utensils, pillows and quilts and linen. Some gave willingly and some un willingly, but the watchword was : "Better give our goods than our lives." Yet it was a vain slogan. First they gave their property and afterwards their lives as well. For now came the first blow :

The Ukrainians denounced ten Jews. Those were people who had spoken badly of Germany under Soviet rule, or who had put pressure on Ukrainian workers in factories where Jews had been appointed foremen. Among them were Ephraim Buchenbaum, Philip Dunkel, Engineer Schatzker, and the son of Koerner the lawyer. They were executed in the neighbouring village of Duliby. The murderers behaved with a certain amount of consideration in these first cases, and permitted the families of the slain men to bring their bodies to Jewish burial.

The front moved east. Here and there a barber shop or a shop for light refreshments opened. There were no goods because private trading had been forbidden under Soviet rule. A Jewish shop had to be marked by a Shield of David and a notice "Juedisches Geschaeft" (Jewish business). The peasants of the neighbourhood began to bring their crops to the market. The Jews were allowed two hours, from ten to twelve, to buy their food, and woe betide anybody who was caught after that time. He was murderously beaten and flung into prison. During those two hours the Jewish purchasers were received at the market with jeers and curses both by the peasant salesmen and by the crowd, who gnashed their teeth and bitterly cursed the Jews for causing the rise in prices, the war and all the trouble that was coming.

Law and order were supervised by the "Schupo" (Schutzpolizei or civil police), the "Kripo" (Kriegspolizei or wartime police) and the Gestapo. The worst of all the Ukrainian police. Here a few lines must be devoted to our Ukrainian

Germans began to approach. We were abandoned with our bitter pain, forsaken and trembling and waiting for the Angel of Death. All we could do was to pray in silence : "Lord of the Universe, give the Russian soldiers the strength to withstand the German beasts, for our lives depend on it. Do not make an end of us."

But the Gates of Mercy were closed. The Soviet Forces left the town in the direction of Stanisławow. The Poles were indifferent. The Ukrainians went wild with joy as our world grew dark about us.

Chapter Four : The Destruction of Jewish Stryj

Now I must begin to describe the liquidation of the Jewish Community and the end of Jewish Stryj. How painful it is to write those words ! They include the precious, holy and pure souls of thousands of people, belonging to the families of those who read these lines; souls which were extinguished before their time by suffering and anguish to which nothing can compare since mankind came into being. Neither the legends of the Destruction of the Temple nor the Book of Lamentations, together with the works of the most outstanding and expressive writers, — nothing written by mortal hand, — could or can express even the least part of what it was my bitter fate to experience and see with my own eyes. The powers of human expression are incapable of recounting the cruelty of the yellow, murderous beast which came forth from its den in order to introduce "a New Order in Europe." "Where is there a Scribe and where one to weigh ?.." And as for me, I am neither a scribe nor the son of a scribe. My hands fail and the pen sticks in the inkwell. O Lord, I beseech you to strengthen and sustain me so that I may be able to tell my brethren in Zion and those who are dispersed throughout the world what the Germans and the Ukrainians did to our brethren and sisters, our children and little ones; in order to ensure that those of our blood are imbued with the duty of vengeance for generation upon generation. And be that my consolation.

The armoured units of the Germans came down on the city like a tempest. The earth crumbled away under the tracks of the gigantic steel and iron tanks. They were followed by the S.S. with black skulls and crossbones on their caps; and they brought death with them. Each on his own was a merciless professional murderer, a bloodthirsty executioner.

When the Nazis arrived the pits in the courtyard of the Municipal prison were opened. Those pits were full of corpses of slain people, covered with flour and rice. The Russians had not had time before leaving to take with them all the political prisoners who were "enemies of the people". Among them were several Jews, but most of them were Ukrainians belonging to the party of Bandera which aspired to establish an Independent Western Ukraine. They had all been shot and flung into these pits. Now the German murderers were astonished to find that anybody contested the monopoly of killing and murdering with them.

Who had killed these people ? The Soviets — meaning the Jews ! The eternal scapegoat, symbolizing the red devil in the eyes of the Germans, and the Bourgeoisie and Wall Street in the eyes of the Russians. Military and civil representatives were summoned together with priests, pressmen and photographers, in order to display Soviet-Jewish cruelty to all. Thousands of townsfolk and others came to see the gruesome sight. The first step to poison the air against the Jews, and incite the population against us, had been successful.

Posters were issued to the effect that war was being waged only against the enemy. "The peaceful urban population without distinction of race or creed are our friends. We promise them peace and order. They have only to obey the commands of the Military Command. Signed : General von Brauchitz." Further notices appeared requiring the Jews to bring their telephones and radio sets to the Town Council where

His words proved true. Our joy was only an imaginary one. Under the Soviets, to be sure, we suffered from want as compared to the rich and ample living of pre-war Poland; but not as Jews. We suffered together with all the other peoples of Soviet Russia during the emergency; but not more than they did. The Soviets fed us on the doctrines of Marx and Lenin, and ordered us to obey the Stalinist Constitution in accordance with which he who does not work shall not eat.

They did not raise the lowly to the heights but they did bring the proud down to the ground so that rich and poor became indistinguishable. Yet though we lost our work and were left impoverished, they did nothing against our lives. So we were happy in our lot, happy that we had been delivered from the fangs of the lions.

The Front moved west and we seemed to be out of it. We thought that we were fortunate to live in peace under the protective wings of the Soviets, and would find shelter in the shadow of the Red Flag until the days of wrath had passed. There seemed to be reason for this supposition. On the 22nd of August, 1939, Stalin had signed a non-aggression pact with Hitler, the chief purpose of which had been to ensure that Germany would not fight on two fronts. The treaty had ensured Hitler freedom of action in the West and the other parts of Europe and Africa, without any fear of being attacked from the East. Then, economically speaking, we could see with our own eyes that great railway trucks of 50 tons each, loaded with first-class wheat, were passing through the Stryj railway station on the way from the Ukraine to Germany: An obvious proof of the friendly relations between Germany and Soviet Russia.

Yet things did not come about as we had supposed. On the 22nd of June 1941 aeroplanes suddenly appeared at a great height. We could not recognise whether they were ours or the enemy's. Bombs began to fall from out of the clear sky. We asked the Soviet officers what it meant. Some silenced us by saying, "These are only maneuvres and there is nothing to be afraid of. You should remember that in Soviet Russia the public is not informed what is going on in diplomacy and politics." The facts came and disproved his words. The Soviet press was as usual full of victorious achievements in accordance with the Five-Year Plan thanks to Stakhanovist methods, while nothing at all was said about politics. The echo of artillery fire reached our ears from the direction of Drohobycz and Przemyśl. German aeroplanes began appearing without a break and dropped bombs. There could no longer be any doubt that this was really war. The Government and party officials made their preparations to leave the city. Railway waggons were placed at the disposal of the families of soldiers and party members, to take them to safe places across the Russian frontier. Yet countless such railway waggons were bombed and completely smashed and destroyed by the German planes as they made their way eastward.

Before leaving the city the Soviet authorities took a parting shot at several residents who were suspected of Zionism, including ordinary residents who were perfectly innocent. They were taken out of their beds at midnight and carried away to Siberia. Those I remember include: Samuel Klein, his son Benjamin and son-in-law Ben Zion Radler, Elijah Seldowicz, Aryeh Schwammer. Haim David Korn, Ben Zion Garfunkel, Levy Opper, etc. An acquaintance of mine in the N.K.V.D. told my wife that my name was also on the list of candidates for Siberia. If I had not hidden with a Polish family I would also have been taken away. Hundreds of Jewish refugees who succeeded in escaping from Western Galicia, and in crossing the river San at the risk of their lives into the Soviet paradise, were all carried off to Siberia.

The bombing grew worse from day to day. Houses became heaps of wood and stone within a moment. Lwów was already in the pincers of the Germans who had encircled it from the north and west. The

a scanty living, thankful for a dry crust accompanied by tranquillity, faithful to the traditions and sanctities of the Jewish People, who lived in accordance with the Shulhan Aruch and did not deviate from it even by a hair's breadth. Apart from their worries about making a living, the centre of their world was their klois or shtiebel (Hassidic conventicle) and their particular Hassidic wonder-rabbi, the foundation of their universe. In their spiritual world they found compensation for the grey reality. Thence they drew their Hassidic fervour and love of Israel, that fervent devotion for which we so yearn. We followed them, a last generation in bondage and first of redemption. (But "though Redemption will come, yet let me not perceive it", as one of the Talmudic sages said).

On the First day of September 1939, with the outbreak of war between Germany and Poland, a black curtain fell and the fate of European Jewry was sealed; and among them the fate of those who were so dear to us, the Jews of Stryj.

Chapter Two : In the Throes

The following morning the Messerschmidt aeroplanes were already throbbing overhead. They came sweeping down and dropping their bombs. From time to time they fired from machineguns, with no opposition. Where were the Polish anti-aircraft guns? – was the question everybody was asking. A bomb fell on the house of Nathan Ellner in the town square and smashed it entirely. The twenty-six men, women and children who had taken cover in the cellar were all killed. Among the victims was Reb Motel Rathaus, the modest Hassid and gentle sage.

Yet shaken though as we were by the first bombs, we swiftly grew accustomed to them. We knew no quiet by day or by night. No sooner did we try to rest from the horrors of the day then the throbbing in the skies disturbed us once again. We dashed down into cellars which, in our in nocence, we thought might save us.

Long columns of waggons, loaded with families of Poles together with all their belongings, moved through the town from Western Galicia towards the east and depressed our spirits still further. Matters became worse when we saw the Polish forces retreating in confusion to the Hungarian frontier. Masses of Polish families, crazed with fear by the bombing, passed through the town in their panic flight, going from the frying pan into the fire. For the Soviet Army had crossed the Polish frontier along the River Zbrucz and was approaching us.

Meanwhile the German army entered the town. Ukrainian peasants from the surrounding villages came in crowds to greet them, dressed in their finest clothes. The riders wore coloured garments. A triumphal arch was set up in Drohobycka street, with the proclamation, "We shall pave the way of victory for the German soldiers with Jewish skulls." The city was gay and lively, but the Jews hid in attics and lofts and cellars.

Meanwhile it began to be rumoured that Galicia had been divided between the Soviets and the Germans. We lived between hope and fear. On the third day after the German entry army commanders from both sides met on the Bolechow Bridge crossing the river Stryj. They decided that the Germans should withdraw to the River San, and that Stryj should be included in the Soviet Occupation Zone. The joy of the Jews when they saw the Germans leaving the town was beyond description. On the Eve of the Day of Atonement, 1939, Soviet forces entered the city and for the time being we were inscribed for life.

Chapter Three : Under Soviet Rule

The Jews revived when the first Red Units entered the city. It rejoiced my heart to talk pure Yiddish with Jewish officers. One of them began talking to me, and after we had become friendly he told me in secret : "We have brought you joy and happiness. You'll rejoice at a loaf of bread and be happy if you can obtain a piece of sugar or butter."

learnt mechanics and metal work. The pupils of this school mostly went to Eretz Israel as Halutzim, and constituted a productive and fruitful element in the country.

Even before the First World War the national revival in Eastern Europe led to the establishment in Stryj of the Ivriya Society for popularising the Hebrew Language and Culture. It broke up during the war but was renewed when the latter came to an end and enthusiasm spread following the Balfour Declaration. Those who established it were Naphtali Siegel, Levi Teitler, Icchak Sturmlauf from Czechoslovakia, and Arie Doerfler, now in London. Lectures on various literary subjects were given by both local lectures and persons from elsewhere. The lecturers included: Abba Hushi, Meir Yaari, Dov Stock, (Sadan), Dr. Joseph Schuster (Shilo), Jonah Gelernter, Joshua Tilleman, etc.

In its own time the Ivriya Society was a power house of the spirit of national revival among the nationally-minded younger generation. They employed the enthusiasm which in earlier times had gone into the discussion of Talmudic topics and niceties in order to deal with national and literary problems, books and writers. Those were the days immediately after the First World War, when the Stiebel Publishing House was just commencing its activities. "Hatekufa" was appearing once in three months in Europe, and the monthly "Miklat" in New York. The Hebrew Library of the Ivriya Society was an important factor in the local revival of the Hebrew language and literature. The devoted members and active workers of Ivriya included the martyred Joshua Oberländer, Dr. Moshe Eisenstein, Naphtali Gärtner, the martyred Haim David Korn; and those who are still, happily, with us, Jacob Seeman, Ben-David Schwartz, Dr. Nathan Kudish, Dr. Moshe Steiner, Professor Isaac Nussenblatt and the writer of these lines.

All the national and political schools of thought were to be found represented in the Jewish Community. The various Jewish National Movements were associated in a single 'Arbeitsgemeinschaft" (Working group), in which they were all represented. The young Jewish academicians of Stryj call for special mention. There was ample national spirit in their societies, "Emuna", "Hebronia" and "Kadima". The Merchants' Society "Oseh Tov" (Do good) was active in economic and professional matters and stood on a firm national ground. Its managers were Dr. Norbert Schiff, Moshe Spiegel and David Seidman, a devoted and diligent Zionist organiser and worker. The craftsmen had their own society, called "Yad Harutzim" (Diligent Hand). It was headed by Abraham Levin, father-in-law of the Hebrew teacher and writer Naphtali Siegel, together with Shalom Schwartz, until the outbreak of the Second World War.

The Jewish Quarter, which was very typical of all towns in Poland, centred on the Great Synagogue, a magnificent building adorned with rare and impressive paintings on Bible themes painted by famous artists. On either side of the Great Synagogue were the two Batei Midrash (houses of study), while facing it was the Talmud Torah building of two storeys. Its upkeep was the voluntary concern of Reb Israel Jehuda Nussenblatt, the martyred Reb Eliyahu Seldowicz, my father, Reb Samuel Friedler, and Reb Shlomo Drimer. Near the synagogue was the bath-house under communal supervision which was used by all residents of the town; and also the Jewish Hospital which was looked after, gratis, by the Jewish physicians.

That in miniature was the city of Stryj, on whose soil our heart-whole Hassidic fathers and forefathers lived for generations. They were believers as their own fathers had been. There they worked, studied and fashioned their own modest and self-sustained life. It was a peculiarly Jewish self-sufficiency in faith, custom, garb and language, with its Rabbis and communal officials, householders, intellectuals, merchants, hawkers, shop-keepers, workers, craftsmen, agents and idlers at street corners. They were everyday Jews who made

in Hebrew and English; and other learned scholars who are widely known in the Jewish world. Many tales of the Rabbis of Stryj have become part and parcel of Jewish national folklore, and have been interwoven into Hebrew literature. Here I need only mention the tale of Rabbi Haensel and the poor Sabbath guest which S.J. Agnon incorporated in his tale 'Ve'-haya He'akov Le'mishor' (and the Crooked shall become Straight).

*

The leaders of the Stryj Community changed with the spirit of the times. In the days of the Austro-Hungarian Empire, before the First World War, the Head of the Community was the Notary Dr. Abraham Wiesenberg, an assimilationist who did not know the Jewish people and its needs. But he was a friend of the District Governor, and that was what counted for the Elections in those days. After the First World War, when the "springtime of the nations" came, his place was taken by Dr. Shlomo Goldberg, a Jew who had been educated and grown up in religious surroundings, and an outstanding Zionist who had been a delegate to the First Zionist Congress in Basle. He was followed by Dr. Zeev Presser, may his blood be avenged, who was both intellectual and a practical man. He in turn was followed by Dr. Mordechai Kaufmann, may his blood be avenged, a devoted and popular Zionist. The last communal Head was Dr. Norbert Schiff, may his blood be avenged. The two latter also served as vice-mayors.

The city in which we were born was small but was full of a rich and colourful life. Even before the First World War the well-to-do people had begun to send their children to foreign Universities on account of the numerus clausus. From then on the intellectual Jewish professionals began to be relatively numerous. The observant Jews all belonged to various Hassidic sects, and followed their rebbes of Żydaczów, Czortkow, Bojan, Bełz, Bolechow, Stretin, etc. In the early Zionists period there had been considerable conflict between the young Zionists and the Hassidim. During the period between the two world wars, however, national consciousness had become ripe. The Stryj Community was a rich national fount, a vital and active sector in the Jewish National Front of Eastern Galicia, which contributed amply to the upbuilding of Eretz Israel. At the time the best of the youth organised themselves in Hashomer Hatzair and Hehalutz, imbued as they were with pioneer ideas deriving from Brenner and Gordon. They fulfilled the requirements of self-labour in their own lives and proceeded to Eretz Israel during the Third Aliya of 1919-1923, in order to help shape our Homeland. These young people, who have meanwhile grown old, now constitute an important and active element in Kibbutzim, Kvutzot, and the town and country life of Israel.

Stryj also made a generous contribution to the Fourth Aliya of 1924-1931. Townsfolk can be found in almost every town and village of Israel, where they lent a hand in building up the country. In the days when Sir Herbert Samuel was High Commissioner the road to Sarafend was built with the sweat of Stryj Halutzim.

*

Even before the First World War the "Safa Berura" (Choice Speech) Hebrew School was founded by my friend the martyred Moshe Wohlmut, one of the outstanding Zioinsts at the time. After the War it expanded and the Zionist and Hehalutz youth received their Hebrew training there. Here mention should be made of the teachers Zvi Gelerter, Moshe Helfgott, Joseph Shapira, Haim David Korn, all of blessed memory and Jacob Seeman, who is still, happily, with us, now in Paris. These pioneer teachers were imbued with the vision of reviving the Hebrew language, in hostile surroundings, when both Orthodox Jewry and the various left-wing groups were bitterly fighting against us.

Between the two World Wars a technical school was established in Stryj and headed by Dr. Schindler. In it young Jews were given a productive education and

from which most of the population of these towns made their living. This population of approximately 40,000 persons consisted in roughly equal proportions of Jews, Poles, and Ukrainians. The Jews were the vital spirit and dominated the entire economic life. They handled manufactures, trade, food supply, clothing, footwear, furniture, building materials, fuel, drapery, haberdashery and the like. Their handicrafts included harness-making, carpentry, tailoring, tinkering, glaziery, house-painting, building, upholstery, furriery, watchmaking, manufacture of oilcloth, gold and silver-smith work, and the handling of all other kinds of metals and skilled mechanics. The Jews reigned supreme in all branches of handicrafts. Almost all the shops in town were in Jewish hands. Many Jews in the surrounding villages made their living directly or indirectly by agriculture. Some lived directly from their farms, while others leased vast stretches of land from Polish barons and noblemen who were estate holders, and cultivated them on behalf of the latter. Or else they leased inns in traditional fashion, the leaseholds passing from father to son for generations.

*

The Stryj Community is of proud lineage. Its Rabbinical seat had been occupied by Geonim – "Cedars of Lebanon, giants of Torah" as the Hebrew puts it, such as :

Rabbi Aryeh Leib Hacohen Heller author of the work "Ketzot Hahoshen" (published Lwów 1787-1795) and "Avney Miluim" (published Lwów 1815-1825).

Rabbi Yaakov Lorberbaum, called Rabbi Yaakov of Lissa, a great authority in Rabbinical Law in the early nineteenth century, author of ten books in the field of Halacha and Bible commentary. Died 1832.

Rabbi Meshullam Igra, called Rabbi Meshullam Tismenitzer, a descendant of Rashi, considered as a virtual genius in Rabbinics, author of the works "Igra Ramah", "Teshuvot" (Responsa) and a treatise on Maimonides. Born 1751, died 1801.

Rabbi Ensel Zusmer of the aristocratic and wealthy Halpern family. Rabbi Aryeh Leibish Ish Hurwitz of Stanislawów, an outstanding personality and one of the leading figures of his generation in the world of Torah, author of the "Harey Besamim". He etsablished the "Or Torah" Yeshiva which was headed by Rabbis Raphael and Abraham Kitaigrodski from Lithuania. Before the First World War the Head of the Rabbinical Court had been the late and great Rabbi Shalom Hacohen Yolles of Mościsk, the son of Rabbi Uri of Sambor, together with Rabbi Shraga Feivel Hertz of Glogow. After that the Rabbinate was occupied by the late Rabbi Eliezer Ladier, the stepson of Rabbi Hurwitz of Stanisławow, while the last Rabbi of all was the martyred Isaiah Asher Yolles may he be avenged, son of Rabbi Shalom Hacohen and brother of the famous and scholarly Rabbi Ephraim Eliezer Hacohen Yolles, Rabbi in Philadelphia may he be granted longevity, who is, happily, still with us. From the school of these rabbis, who established homes for the Torah and raised up an entire generation of scholars and sages, there came forth personalities and writers who have established a very considerable reputation in our literary world. Out of Stryj came the late E. M. Lipschitz, author of the monograph on Rashi and Director of the Mizrachi Teachers Seminary in Jerusalem; Dr. Zvi Diesendruk, the writer, philosopher and teacher at the Hebrew University, who afterwards proceeded to the Hebrew Union College in Cincinnati; Jonah Gelernter, writer and teacher at the Vienna Hebrew Gymansium; and, happily, still with us, Dr. Isaac Silberschlag, writer, poet and aesthete, one of the leading Hebrew writers in U.S.A. and head of the Boston Hebrew Teachers College; Dr. Nathan Kudish, teacher and headmaster in Tel Aviv, who is widely known for his essays on education and teaching; Dr. Moshe Steiner, writer, scholar and critic, whose works have been published

Zionist Organisation" known as "Hatzach" was established with the organisation "Brit Yeshurun". The Tel Hai Fund was also established.

A Jewish State has come into being, but the overwhelming majority of those young people, who believed in its establishment, in a Jewish army and a. Jewish regime did not live to see the fulfilment of their dreams.

Brit Trumpeldor Or Betar. The purpose of this organisation was to straighten the backs of Jewish youth, inculcate the values and standards that go with statehood, and prepare them for later military service in the impending Jewish State. The Organisation was joined by boys and girls from all sections of the community. Its leaders and active members were: Zvi Steiner, Uri Shenberg, Joseph Hauptman, Reuven Hauptman, Berko Igra, and Miriam Haftel.

Soon after the appearance of the General Revisionist Movement a process of political differentiation began to be manifest within it. In 1928, two years after the establishment of Betar, a fresh Society of Revisionist youth was established under the name "Massada".

This Organisation adopted an attitude of reserve towards the extremist slogans of Betar. In 1930 Massada became the first Revisionist Halutz Organisation and demanded that its members should proceed to "Hagshama" (Fulfilment), meaning Aliya to Eretz Israel. In Eretz Israel the active members of Massada were Joseph Erman, Lautman, Honig and David Seidman. At the first convention of Grossmanite Revisionists Stryj was represented by Elijah Waldman and Meir Kez. The Revisionist Hehalutz was active until the Catastrophe.

Ezra: The halutzim preparing to proceed to Eretz Israel needed aid in training and on their journey. Most of them were unable to pay for their fare. Some went there against the wishes of their parents. For these reasons an institution known as "Ezra" (Aid) was founded, with its Central Committee at Lwów. In Stryj "Ezra" operated as a joint Zionist institution participated in by representatives of all the parties, Stryj Jewry contributed generously for this purpose, and the Community Council also allocated part of its Budget to it.

• • •

Jonah Friedler

THE DEATH OF A COMMUNITY

Chapter One: An Established City

Stryj lying in the plains and lowlands at the southeastern corner of Poland Minor, was the city holding the corridor to the Carpathian Mountains, whose summits rise proudly against the mists of the distant horizons on the way to Skole, a small town lying southwards in the direction of the Hungarian frontier. The River Stryj serves as a diadem to the wide-stretching and multi-coloured city, with it embroidery of fields and forest as far as the foothills of the mountains. Twining and murmuring gaily, its waters, clear as crystal, move the wheels of the mills from which the city used to obtain its flour, and beside which the townsfolk bathed in the hot summer. The city lies on a crossroads, and in the days of the Emperor Franz Joseph of Austria it linked Eastern Galicia with Hungary by the railway line that ran from Lemberg and Lawoczne to Budapest in the south, with Stanisławow to the southeast and Przemyśl to the northwest.

There were Jewish communities round and about in all directions, and these included the hamlets of Rozdol, Mikolayow, Zurawno, Sokolow, Zydaczow and Bolechow. Not far away lie Drohobycz, Boryslaw and Schodnica, with their oil-wells,

the framework of the "Ihud" under the name "Z.A.S.S." (Zionist Socialist Student Association). The "Ihud" also organised clerks in the Jewish Clerks' Association as part of its trade union activity; and sewing circles were established for girls who were preparing to proceed to Eretz Israel. The visit paid by David Ben-Gurion to Stryj in 1933 was a historic occasion for the Party, and aroused great enthusiasm among the Jewish population of the city.

Hashomer Hatza'ir : The period of the First World War and the years that followed were a time of nationalist and social ferment in Europe, including Poland. At that period large national and international youth movements came into being. Against this background, combined with that of the Zionist revival, there came about a Hashomer Youth Movement. This was a scout movement evolving in due course into the Hashomer Hatza'ir Movement which exerted a great influence on the Student and Working Youth of the city. The first Shomrim who founded the Stryj branch were : Arieh Krampner (Amir), Michael Händel, Jacob Seeman, Isaac Silberschlag (now a leading Jewish educationalist in U.S.A.), Yuzek Roth, Poldek Lautman, Hadassah Dickman, Haya Schlaks, Dzunka Fried, Mela Rechter, Tonka Rechter, Malka Leibovitch, Pnina Freilich, Pnina Reinharz, David Korn (now Secretary of the Benevolent Stryjer Fraternity in N.Y.) and others.

In 1919-1920 two groups of organised Haluzot proceeded to Eretz Israel from Stryj and became famous under the name "Bat Sheva" consisting of seven girls, and the "Ve heheziku" Group, also of seven girls, so named in reference to the verse in Isaiah 4, 1, "And seven women shall take hold of one man". For with them was one youngster, Meir Wieseltier.

Thinking young Jews had reached the conclusion by the years 1918-1920 that there were no prospects for a life of freedom and honour in the Exile, and wished to fulfil their aspirations in Eretz Israel. The "Jugend" and "Hashomer Haoved" Organisations combined into "Hashomer Hatza'ir". The Hashomer Hatza'ir branch in Stryj was one one of the largest in Eastern Galicia and sent 40 Shomrim to the Convention of Shomrim held in July 1918 at Tarnawa-Wyzna. In writing of this Movement in our city we must pause again to mention the figure of Malka Leibovitz, who was the leader of the local group for many years. This was its most brilliant period.

Many Stryj Shomrim are now veteran members of the oldest Kibbutzim in Israel. They are found in Bet Alpha, Merhavia, Mizra, Sarid, Mishmar Ha'emek, Ein Shemer, Ein Hamifratz and Kibbutz Gat. During the Thirties the Shomer unit in Stryj was headed by Zvi (Honig) Steif, Naphtali Lorberbaum and Libka Szapira; but they never achieved their aspiration and lost their lives with the rest of the community.

The Revisionist Movement : Towards the end of 1925 a group of young students including Shalom Goldberg, Karol Einhorn and Moshe Steiner organised the nucleus of the Revisionist Movement in Stryj. Many joined the new Organisation, among them the well known communal leader David Seidman. The Revisionist party received 116 votes for the 14th Congress.

The appearance of the new party with its state political slogans produced interest and enthusiasm among the youth on one side, and reservations and opposition from the old-established parties on the other. It soon branched out. The Betar Movement was established and the Revisionist Hehalutz was founded under the leadership of Elijah Waldman. The academic corporation Hebronia joined. Its active figures were : Shalom Goldberg, Karol Einhorn, Magister Sternberg, Magister Rechter, Klara Bleiberg, Dr. Wandel, Magister Garfunkel, Mgr. Arnold, Naphtali Rotbaum, and others. After the Katowice Conference in 1933, which announced that the movement was leaving the Zionist Organisation, there was a split in the Stryj branch and a large proportion of the members went over to the Grossman camp. The remaining handful rallied. The "New

illegal and had to disguise itself as the Beit Borochov Children's Home. In 1923 the first trade union was allowed to organise, an evening school for workers was opened, and the first class in the "Cisza" school network was established together with a kindergarten. The teachers were: Hava Greenberg and Lea Greenberg, and Ruchtche and Henia Fruchter. New members made their mark, including Joseph Harr, Michael Oper, Otto Becher, S. Streifer, Joseph Maurer (now an active Poalei Zion worker in Rio de Janeiro), Leib Nussenblatt, Shmuel Schwarzberg, David Silber, etc. Although the Poalei Zion were persecuted by the Polish authorities its activities did not weaken, and in 1923-24 the party drew all the unions away from the influence of the Bund.

In 1922 the Poalei Zion presented their own list for the Polish Sejm elections. In 1928 it presented its own list at the Communal elections. During the Thirties the police began putting more and more pressure against the Party which, however, continued to function until the Catastrophe.

The "Hitahdut" Party: The "Hapoel Hatzair" and "Tze'irei Zion" of Eastern Europe united into a single party at a conference held in Prague in 1920. This in turn laid the foundations of the Hitahdut Zionist Labour Party, whose main centre was in Galicia. A group of young men, mostly Hebrew-speaking members of the "Agudat Ha'ivriya", were the nucleus of the Hitahdut party in Stryj. They were: Jonah Friedler, Joshua Oberländer, Nathan Kudisch, Aaron Meller, David Zeidman and Elimelech Frisch, who were joined by David Fruchter, Avigdor Rotfeld and Ben-Zion Garfunkel. In 1922 the following new members joined: Leib Schwamer, Haim Neuman, David Weiss, Meir Byk, Dr. Azriel Eisenstein, Shlomo Rosenberg and Abraham Hauptmann.

The party expanded its social foundations to include student and working youth, workers, artisans and clerks, and took steps towards the productivisation of young traders, shop-keepers, untrained people, etc. Societies, institutions and organs were set up within its framework of activities for the achievement of Zionist aims; and it exerted a considerable influence on the life of the Jewish community and on local Jewish problems.

The "Hitahdut" branch covered the neighbouring towns and villages, and until the union with the Poalei Zion the active leaders also included Mundek Fritzhand, Moshe Freilich, David Tadanir. Robinson, Mordechai Klar, Dr. Ada Klein-Reinhartz, Dr. Moshe Reinhartz-Barlev, Joshua Steiner, Judah Lustig, Nathan Weiss, Frieda Byk and Moshe Rotfeld.

The pride of the Hitahdut Zionist Labour Party was the pioneer and Zionist youth societies whose roots and sources came from the Eretz Israel Labour Movement. They were: "Gordonia", "Busselia" and "Vitkinia".

Under the influence of the Party fresh classes were opened at the Jewish Boys' School, where vocational training was given to members of the Youth Movements of Stryj and other towns of the neighbourhood. Many former pupils are now living by the fruits of their toil in Israel. The active members in this connection were: Haim Neuman and Abraham Levin.

Ihud (Hitahdut Poale-Zion): In 1930 there was a split in the Poalei Zion Movement, which divided into Right-wing and Left-wing Poalei Zion. The Right Wing joined the Hitahdut, and the "Ihud" (Hitahdut Poalei-Zion) was established. The veteran leaders of the Poalei Zion, Levi Oper, Shlomo Rosenberg and Shlomo Rossler joined the "Ihud", which was welcomed and joined by many people belonging to student and working youth circles, craftsmen, clerks, academic youth, etc. The "Ihud" set up a Carpenters' Cooperative and a large branch of the "Haoved" Movement, headed by Ben-Zion Oper, Malka Tanne, Moshe Zipper, Nathan Walter, and Shalom Blau. "Haoved" established the "Hapoel" Football team. Many academicians who did not find their place in the old-established academic corporations founded their own academic society within

For years the Casino was the centre of all Zionists and active party members. Decisions on municipal and Zionist matters were adopted by a majority vote of the plenum. In general the parties reached agreement on matters of principle. Representatives of all Zionist parties, Funds and institutions participated in the plenum. Thanks to this model cooperation between the parties, the Committee exerted a decisive influence in all Zionist and municipal affairs.

Chairmen of the Arbeitsgemeinschaft were : Dr. Z. Presser, Dr. M. Kaufman, Dr. S. Wandel, Dr. B. Mihlbauer, Leib Schwamer, David Seidman, Abraham Apfelgruen and Dr. A. Eisenstein.

The Mizrahi Organisation : Jewish nationalists with an orthodox orientation first organised themselves in Stryj before the First World War, following the establishment of the World Mizrahi Organisation. As a separate stream within the Zionist Movement, however, the Mizrahi made its appearance in Stryj only after the War. Though the local branch was not very numerous, the proportion of active members was exceptional. The Mizrahi cooperated with all the national groups, and its representatives participated in all Zionist, urban and public institutions and organisations. Among the most active members mention should be made of : Abraham Apfelgruen, Abraham Auerbach, Leibish Pickholz, Samuel Shenbach, Samuel Ginsburg, Jecheskiel Lehrer, Selig Zwilling, Itzchak A. Hubel, Moshe Kudisch, Z'ev Spiegel and others.

Agudat Israel : After the Agudat Israel Organisation was established in Poland in 1913 a number of the extremely orthodox Jews established a branch of the new body in Stryj. Active members were : Shammai Gertner, Mendel Horowitz, Israel and Simeon Weiss, H. M. Neubauer and Moshe Zechariah Goldberg. A "Young Agudat Israel" was set up not very long after.

The Poalei Zion Society was registered in 1903 and received permission to engage in cultural and Zionist activities. The members worked in various callings and included members of popular intellectual circles. At first activities were co-ordinated with those of the Zionist Societies. Later, however, work was conducted in Yiddish and Yiddish literature was fostered. The first active members were : Berl Friedmann and his wife Perele, Shmuel Horshovsky, Levi Opper, Hannah Leibovitch, Shmuel Shenbach, M. Pollak, M. Patrach, Isaac Oper, Birnbaum and others. In 1907 the Poalei Zion took part in the elections to the Austrian Parliament on behalf of the Zionist candidate Dr. A. Salz. In 1908 they supported the Yiddish Language Convention at Czernowitz. During the years before the First World War they maintained their informative work, spreading the Zionist idea among the poverty-stricken and toiling masses.

Thanks to their influence a society for young folk was established in the city under the name "Igud Poalim Tze'irim Ve'-ovdei mis'har – Poalei Zion" (Association of Young Workers and Business Employees Poalei Zion). The war suspended the activities of the party.

Those who revived it after the war included David Seltzer, Shlomo Rosenberg, Feivel Miller, Sarah Hauptmann, Shlomo Rossler and Shimon Rosenberg. A dramatic group was set up, and amateur actors presented many Yiddish plays at the "Dom Narodny" Hall.

In 1919 there were 300 members in Stryj. The Poalei Zion helped to win the community from the Assimilationists, and tried to help set up a network of Jewish elementary schools. They had 5 representatives in the National Council set up under Ukrainian rule. The new Polish regime however, suppressed Jewish communal work, and the Poalei Zion had to cloak their activities by assuming the form of aid institutions for the poor.

In 1921 the Poalei Zion Convention for East Galicia was held in Lwów. The delegation from Stryj included : Abraham Hauptmann, representing the Right wing, Levi Oper the Centre and Shimon Rosenberg the Left. The branch in Stryj split. The Left-wing Poalei Zion was proclaimed

circle which gathered in the Ivriya Society. He was one of the first zealots for Modern Hebrew in the city. An active member of Zionist committees, he was part and parcel of the public life of the Jewish community.

Ben-Zion and Aryeh (Leibush) Garfunkel were clerks by profession and were among the earliest members of "Hitahdut", faithfully carrying out the duties required of them. For many years Ben-Zion was Party Secretary, Chairman of the Popular Youth Society "Kadima", and Stryj correspondent to "Dos Neie Vort" (The New Word), the party organ.

Dr. Joseph Schuster-Shilo arrived in Stryj with his family at the end of the First World War. His was an extensive Jewish and general culture. As a Hebrew **maskil** he was one of the central pillars of the Ivriya Society, and contributed greatly to the spread of Hebrew among the younger generation at Stryj. In 1935 he proceeded to Eretz Israel where he worked devotedly as a teacher and headmaster in various secondary schools. He was one of the initiators of the "Yizkor" volume in memory of the Stryj Community, and for many years devoted himself to the collection of material, laying the foundations for publication.

The General Zionists : In Stryj Zionism preceded the Zionist Movement and Organisation set up by Dr. Herzl. The national revival, indeed, had commenced there some twenty years earlier.

The first specifically Zionist body appeared in Stryj in 1887, when the "Shoharei Tushia" Society was founded, to be followed very soon by the "Yahadut" Society, established by the city's maskilim headed by Moshe Sheinfeld and Abraham Goldberg. The members devoted themselves to the study of the Hebrew language and literature. In 1890 a third society was founded. This was "Admat Israel", which was joined by about 200 young men for the purpose of aiding the land-workers of Eretz Israel.

After the World Zionist Organisation had been founded by Dr. Herzl, Jewish student youth also joined the "Zeirei Zion" Society, which was prohibited by the authorities and therefore illegal. In the elections to the Austrian Parliament and the Galician Sejm the Zionist candidates were Dr. David Salz in 1907 and Dr. Leon Reich in 1911.

General Zionism was the dominant Zionist and public force before the First World War, in spite of the presence of two competing groups, the Mizrahi and the Poalei Zion. The new Zionist idea was disseminated among the Jews of Stryj through the establishment of such institutions as the Toynbee Hall, the "Veritas" Jewish Academic Society, the "Zion" Society, the first Hebrew School "Safa Berura", and the Jewish National Fund Committee. But the First World War paralysed all this national and public life within the community.

The Balfour Declaration in 1917, and the appearance on the scene of Dr. Weitzman as the President of the World Zionist Organisation, led to a wave of enthusiasm and renewed the activities of the Zionists of the city. Their greatest victory was the capture of the Community Council from the Assimilationists in 1918. During the Twenties the General Zionists included in their ranks such experienced veterans, of cultural and communal standing, as Dr. Shlomo Goldberg, Dr. Zeev Presser, Dr. Mordechai Kaufmann and Dr. Abraham Insler, who were chairman of the Community, representatives of the Jews on the Municipal Council, chairmen of the various national fund bodies, etc. Their activities were guided by the Executive of the Zionist Organisation for Eastern Galicia, with its headquarters at Lwów.

"Arbeitsgemeinschaft" : Or "Committee for Cooperation between all Zionist Parties". This body was established in 1923 with the purpose of coordinating all Jewish political activities and affairs in the town, as well as organising and supervising the Zionist institutions. The offices of the institution were at the Zionist Casino in the 3rd. of May Street, and activities were conducted on the base of the "Toynbee Hall" Constitution.

public and economic institutions. He was a man of fine presence and pleasant to get along with, a true sage and popular on account of his equable temperament and good nature.

Rachel Katz was born in 1877 and was a talented communal worker, who was esteemed and revered by the entire Jewish population of the city. She was a herald of the emancipation of Jewish women, and fought valiantly for equal rights and the restoration of self-respect. She took the initiative in founding the "Women's Club" (Ognisko Kobiet) and the Jewish Girls' Shelter "Ochronka dla Dziewczat Zydowskich". In 1907 - 1914 she engaged in politics during the election campaigns, played an important part in the National Council in 1918, and afterwards took steps to organise a branch of WIZO. She expressed her life's vision nobly and giftedly both verbally and in writing.

Dr. Malka Leibowitz was one of the outstanding women of Stryj. Between the two World Wars she played a decisive part in founding and developing the Hashomer and "Hashomer Hatzair" Movements in Stryj. Her qualities made her a natural leader and guide of the youth, who revered and loved her. It would be impossible to think of or mention the Stryj Hashomer Hatzair without its central figure – Malka.

As a physician she did much for the health of the poor Jewish population and initiated and established public health institutions for Jewish children.

Aryeh (Leib) Schwamer received a traditional training and gave himself a general education. From 1921 until the Catastrophe he managed a Loan Bank. When the Hitahdut Party was established in Stryj he left the Poalei Zion and joined the new group, to which he was devoted until the community was destroyed. He served as chairman of the Hitahdut and vice-chairman of the "Arbeitsgemeinschaft" and was a delegate to the Zionist Congress. A good-natured person, he was prepared to help others and was a model communal worker who was popular in all circles.

Dr. Azriel Eisenstein, a lawyer, joined the "Hitahdut" Party and was one of its outstanding figures. He represented his party on the Municipal Council and the Community Council on behalf of the Stryj branch of his party.

Levi Oper : One of the founders of the Poalei Zion Organisation of Stryj in his early youth, and an active worker for it. He had outstanding organising capacity and was an excellent public speaker. Thanks to these qualities he headed the Stryj branch and later came to play an important part in the Polish Poalei Zion Movement. Following the split he remained faithful to the Zionist Organisation and joined the right wing of the party, "Hitahdut", in which he continued his dynamic activities.

David Seidmann, born in Skala, came to Stryj with his family at an early age. Blessed with a highly developed community sense, he was at home in communal problems and become a central figure in the public and national affairs of our city. A shrewd public worker with a clear sense of political realities, his field of activities covered both Zionist and local affairs. Though he held no official position he was one of the most influential persons in the town.

He first belonged to the Hitahdut but afterwards joined the Revisionists and finally supported Meir Grossman's Jewish State Party. Practical-minded and with clear objectives, he devoted himself more particularly to aiding halutzim and helping them to proceed to Eretz Israel. He was killed in 1943 during the Catastrophe.

Aaron Meller, a longstanding student and scholar at the Beit Hamidrash, joined the Hebrew Movement in his youth and was one of the first active members of the "Agudat Ivriya" (Hebrew Society). He participated in many institutions as a representative of the Hitahdut Party.

Joshua Oberlaender received a traditional education and was brought up in the Beit Hamidrash, but while young he became irreligious and joined the Hebrew

lay the foundations of Jewish national education in Eastern Galicia. He also edited the journal "Volkstimme" (People's Voice) which was published in Stryj in 1919. In 1922 he was elected to the Polish Sejm as a Senator. He contributed to the "Togblatt" (Daily Journal) which was published in Lwów, and published books and studies in "belles lettres" in German and Polish.

Dr. Shlomo Goldberg: One of the Zionist figures of Herzl's generation. He prepared the ground for Zionism in our city before the First World War, together with Dr. Heinrich Byk, Dr. Julius Wurzel, Dr. Michael Ringel, and Dr. Wolf Schmorak. After the War he was elected Head of the Kehilla, and was held in high esteem by the Stryj community.

Dr. Abraham Insler (1893-1938), born in Stryj, received a secular education and while at the gymnasium joined the Zionist group of the "Zeirei Zion". He studied law in Vienna where he participated in Zionist activities, and afterwards became chairman of the "Emuna" Academic Society. Upon his return to Stryj in 1918 he helped to organise the Jewish National Council. From 1921 he was a member of the editorial staff of the Polish Zionist journal "Chwila".

Dr. Zeev Presser, born in Stryj to a progressive family, was possessed of extensive professional and general knowledge and was a central figure in communal life. He was a Zionist leader and a devoted head of the community, a pleasant person who was welcome to all.

Dr. Mordechai Kaufmann, born in Stryj to a traditional and observant family, was one of the first to speak Hebrew and was an active Zionist from his youth. He played an important part as vice-Mayor, head of the Community and Chairman of the General Zionist Party. In his spiritual characteristics, approach to problems and influence he resembled Dr. Presser. After settling in Eretz Israel he returned to Poland on a mission and met his end during the Catastrophe.

Dr. Benjamin Mihlbauer was born in Bolechow to a teacher of Jewish religion, and was a physician. He was devoted to Zionist activities and played an important part in the Zionist Party and numerous committees. He also visited Eretz Israel.

Moshe Aaron Wohlmut, a Hebrew scholar and lover of the Torah, was devoted to Hebrew education and the spread of Hebrew culture. He was an active member of the Ivriya Society and aided the Safa Brura School. A devoted Zionist worker, he was an active member of the Community Council and Municipality, and visited Eretz Israel.

Benjamin Klein came of an observant family and was given an orthodox upbringing. In his youth he joined the Zionist Movement. He was a merchant, but devoted himself to the communal requirements of Stryj Jewry, and to the Zionist Movement. He was a member of the General Zionist Organisation and one of the party's popular workers. He was active himself, led others to participate in the committees of many Zionist and general institutions and organisations, and was moderate, open-hearted and upright in all his public dealings. Like so many others, he was planning to come to Eretz Israel, but delayed too long and met his death during the Catastrophe together with the rest of the commuinty to which he had devoted the greater part of his life.

Dov (Berl) Stern was one of the earliest Zionists in the town in the days of Herzl, and was a popular figure. He went to Eretz Israel in 1925 and made a living by manual labour. His home in Tel-Aviv served as a first stopping-place for new arrivals from Stryj. He passed away in Eretz Israel at a ripe old age.

Meir Frankel was a devoted Zionist, who went to Eretz Israel before the First World War but had to return on account of illness. He was an active member of the Stryj General Zionist Organisation. Returning to Eretz Israel in 1932, he worked as an official in the community and municipality, and lived to see the establishment of the State of Israel.

Abraham (Buczi) Apfelgruen: One of the oldest and most outstanding leaders of the Mizrahi in the city. An active communal worker, he represented his party in Zionist,

the Zydyczow Synagogue (Blechene Kloiz). He was an outstanding slaughterer and **mohel** (circumciser), in which traditional Jewish function he was a very great expert. In addition he was one of the finest Masters of Prayer and singers in our city, being blessed with a very musical ear and a power of original melody. He used to act as cantor during the Morning, Sabbath and Festival Additional prayers without receiving any pay. Reb Itshe Shohet showed his originality by his knowledge of engineering, housebuilding and repairing. The Technical Department of the Stryj Municipality always approved his plans although he was not a qualified engineer. Unlike most of the Orthodox community, he openly declared his belief in Zionism and in the Jewish National Revival.

Dr. Zvi Diesendruck : One of the most brilliant scholars originating from Stryj, a leading figure in Hebrew learning and literature. Belonging to a Hassidic family, he was an active figure in the Hebrew Movement of Galicia. In 1922 he received his Ph. D. He was a teacher at the Vienna Hebrew Pedagogical Institute headed by Professor Zvi Peretz Chajes. From 1925 to 1927 he taught at the Jewish Religious Seminary established in New York by Dr. Stephen Wise. In 1927 - 1928 he lectured at the Hebrew University, Jerusalem, then returned to USA and was appointed Professor at the Hebrew Union College in Cincinnatti as successor to Professor David Neumark. He became Vice-President of the American Academy of Jewish Research and editor of the Hebrew Union College Yearbook. His essays and studies were published in "Haet", and "Hashiloah", in "Revivim" under the editorship of J. H. Brenner and G. Schoffmann, and in "Haolam" and "Hatekufa". In Vienna he published the monthly "Gvulot" jointly with G. Schoffmann. From Greek Diesendruck translated Plato's Phaedrus, Gorgias, Crito and Republic into Hebrew. In German he published a work on "The Structure and Character of Plato's Phaedrus". In the 1928 issue of the Hebrew Union College Annual he published a study of "Samuel and Moses Ibn Tibbon on Maimonides' Theory of the Negation of Privation", and an essay on Maimonides' Theology in the Israel Abrahams Memorial Volume.

Dr. Naphtali (Tulo) Nussenblatt : One of the first Zionist students in the youth movements of our city. After the First World War he settled in Vienna where he obtained a Doctorate of Law, but devoted himself to literary activities, and particularly to the study of Dr. Theodore Herzl. He collected very ample material on the Zionist Movement during Herzl's lifetime, and was the leading specialist on Herzl's life and times. In 1929 he issued a volume entitled "Zeitgenossen ueber Herzl" (Contemporaries on Herzl), and in 1933 "Ein Volk unterwegs zum Frieden" (A People en route to Peace). In 1937 he began to issue an annual "Theodor Herzl Jahrbuch". After the Nazi entry into Vienna he fled to Poland where he was active in the Underground of the Warsaw Ghetto during the Second World War. He was murdered in the vicinity of Lublin in 1942, and his collection of Herzl's correspondence and manuscripts was lost with him.

Jonah Gelernter : was born in Stryj in 1890, and was active together with Dr. Diesendruck in Stryj and Vienna. He wrote stories and essays. Between 1923 and 1938 he taught Hebrew Literature at the Zvi Peretz Chajes Jewish Gymnasium in Vienna, and also published a monthly in that city called "Devarenu" (Our Word). He escaped to Paris from the Nazis, but was murdered in that city in 1944.

Joshua Tilleman was one of the interesting scholars and **maskilim** of the town, though he rarely displayed himself. He was a Hebrew speaker from his youth up, as well as a literary critic and publicist. A teacher at the Hebrew gymnasium, he intended to proceed to Eretz Israel but did not live to do so.

Dr. Max Bienenstock (1881 - 1923) was one of the outstanding figures in the field of Zionist activities during a brief period after the First World War. He was one of the organisers of the Nationalrat (Jewish National Council) established in Stryj under Ukrainian rule, and helped to

also knew German well. His work "Harei Besamin", a volume of Responsa, gave him a leading reputation among his contemporaries and later scholars. In Stryj he helped to establish a modern Heder, arousing the anger of the ultra-orthodox. He showed his sympathy for Zionism and delivered a memorial address on Dr. Herzl. In 1904 he was summoned to be Rabbi of Stainsławow after the death of his father, Reb Isaac Horwitz.

Rabbi Eliezer Ben Shlomo Ladir of blessed memory, was born on the 3rd of Adar 5634 (1874) at Seret in Bukovina. Blessed with an august presence, he was one of the greatest rabbis to occupy the rabbinical seat in Stryj. His was a poetic soul in which Talmudic research and legal dialectics dwelt in harmony. In his researches he sought scientific and historical truth, while in his German poems he gave expression to the love of Zion and to exalted beauty. From 1917 he served as rabbi of Stryj after his uncle Reb Aryeh Leibush Horwitz, serving his community faithfully and raising the standards of his city.

Rabbi Shalom Hacohen Jolles of blessed memory was one of the outstanding rabbis of the country. Thanks to his efforts a Yeshiva was established in Stryj where students learnt Talmud, Rashi and Tossafot under the outstanding guidance of the Gaon Rabbi Raphael Kitaigorodsky. In 1929 he came to Eretz Israel, where he settled in Jerusalem and passed away there.

Reb Shraga Feivel Hertz was rabbi and head of the Rabbinical Court in Glogow, and was appointed to the same offices in Stryj after Rabbi Horowitz gave up his rabbinical post and returned to Stanisławow. Rabbi Hertz, who was very wise and shrewd, was sensitive to everything that took place in the Jewish world. His method of studying Talmud resembled that of the Lithuanian Yeshivot. Once his students comprehended the problem before them, he would introduce them to the keen dialectic and casuistics of the early and later authorities. He showed how the **halacha,** the legal principles, could serve contemporary needs. As a result there gathered round him those young Talmud students who later joined the Jewish National Movement. His son became Rabbi of Borszczow and perished in the Catastrophe. Looking back over the decades, the dispute between the rabbis of Mosczisk and of Glogow seems to have been one of the cases of "Both alike speak the words of the living God", though they found support among different groups of Jews in Stryj.

The Dayanim ("Judges" or rabbinical assessors who aided the Rabbi in the Bet Din or Rabbinical Court) : Reb Isaiah Igra, a descendant of Reb Meshullam Igra, one of the great authorities of his generation, was a leading dayan in Stryj in the middle of the Nineteenth Century.

Between the two World Wars the Dayan of Stryj was Reb Isaiah Usher, son of Reb Jolles, and Reb Shaul son of Reb Jacob Joseph Lusthaus.

Reb Mordechai (Motel) Drucker, an outstanding scholar, was particularly expert with regard to Agada, Midrashim and Hebrew grammar. He was an excellent cantillator of the Pentateuch, and served as the maggid and darshan (preacher and homilist) of the Stryj community. Highly esteemed by all circles, he published scholarly essays and the works: "Safa Laneemanim" (Speech for the Faithful, on the Hebrew verbs); "Techelet Mordechai", a commentary on the Pentateuch; "Tovim Meorot" (the Luminaries are good), giving the prayers for Hallowing the Sun and moon; "Ateret Mordechai" (The Diadem of Mordechai), a commentary on Midrash Rabba. The synagogue in which he prayed was known as Reb Mottel Drucker's Kloiz after him.

Reb Isaac "Show" Hauptmann (Reb Itshele Shohet — "Show" are the initials of "Shohet Ubodek", Slaughterer and Inspector): One of the outstanding personalities of our Orthodox community was the interesting and original Reb Isaac Hauptman Show, a faithful worker in the observant community and its institutions, Warden of the Great Synagogue and of

The Talmud Torah : Before the First World War the Orthodox Jews of Stryj had established an institution for educating the younger generation in the spirit of the Holy Torah. The two-story building which housed this Talmud Torah was set up in the Jewish Quarter near the Great Synagogue and the Batei Hamidrash (Houses of Study).

In the "hedarim" or classes of this Talmud Torah hundreds of children pursued their Jewish studies all the way from the Hebrew alphabet to Talmud and commentaries.

The initiators of the institution were : Reb Haim Meyersohn, Yekele Ettinger, Eliyahu Zeldovitch, Moshe Kudisch, and Judah Nussenblatt, who were joined by the communal workers Shmuel Friedler and Haim Kramer.

The teachers in the Talmud Torah were : "Rozler" teacher, Eliezer teacher, Yehoshua "Behelfer" (Assistant). Teachers of Talmud and commentaries were : Eliyahu Meir Pressburg (known as "Flick") and Yossele Lindner (known as "Skipky").

PERSONALITIES AND FIGURES

Rabbi Aryeh Leib Hacohen Heller (1745-1813), pupil of Reb Meshullam Igra of Tysmenic was an outstanding authority. From 1788 till 1813 he was rabbi of Stryj. His works "Ketzot Hahoshen" (Ends of the Breastplate) and "Avnei Milu'im" (Inset Stones) are commentaries on the Shulhan Aruch. When the rabbi of Lissa criticised "Ketzot Hahoshen" he replied with the pamphlet "Meshovev Netivot".

Rabbi Asher Enzel Cuzmer was the pupil of Reb Aryeh Leib Hacohen and was rabbi in Stryj for forty years. Being a wealthy man as well as a renowned scholar he engaged in business besides acting as rabbi. He was given the rank of Kreisrabbiner (District Rabbi). The Great Synagogue was erected during his term of office and with his support, and was opened on 21st. Nissan 5618 (April 1858).

The Rabbi of Lissa author of the work "Havat Daat" (Statement of Opinion) became rabbi of Stryj after Reb Aryeh Leib Hacohen Heller, author of "Ketzot Hahoshen". He was one of the outstanding occupants of the rabbinical chair at Stryj and the pride of the city, besides being a descendant of the renowned sages Hacham Zvi Ashkenazi and Reb Nathan Ashkenazi, who were leading rabbinical scholars in the early part of the eighteenth century. His descendants in Stryj included Reb Yokel and Reb Mordechai Lorberbaum. In his own time he was one of the leading halachic authorities of European Jewry. Every student of the sections of the Shulhan Aruch entitled "Yoreh Deah" and "Hoshen Hamishpat" is also familiar with his commentary on them entitled, "Havat Daat". After having been rabbi in Lissa and Kalish he was invited to the Rabbinate in Budapest. On his way to Hungary he stayed in Stryj for a while, and the leaders of the Congregation, headed by Reb Enzel Cuzmer offered him the rabbinical office. He agreed to serve as their Rabbi until 1832, the year of his death, and left behind him an ethical will reflecting his moral and spiritual character. He wrote thirteen important works, including commentaries on the Shulchan Aruch, and his own Novellae on Torah, Agada and various commentators.

Rabbi Elijah Meir ben Yaakov Hacohen Rosenmann was rabbi from 1858 till 1877. He was the pupil and son-in-law of Reb Asher Enzel Cuzmer. Though supported by the ultra-observant, he avoided the disputes between the latter and the maskilim, and devoted himself to the study of Torah and to works of charity. He passed away 28th Nissan 5657 (1897).

Rabbi Arie Leib Horwitz author of "Harei Besamin" (Mountains of Balsam) who belonged to a widely-branching rabbinical family, was appointed Rabbi of Stryj in 1878 and became known as one of the leading rabbinical figures of his generation. His Responsa were accepted as definitive statements on points of the Halacha. Besides having a brilliant Hebrew style he

been erected during the time of Reb Enzel Cuzmer in the 19th. century. Most of the congregation were everyday folk, and the Ashkenaz usage was followed. Until 1905 the First Warden was Moshe Stern, the Assistant Wardens were Isaac Jerich and Moshe Waldmann. The **Askan** (notable) was Israel Nussenblatt and the **shamash** (beadle) was Zvi Hirsch Friedlander. The cantor was Nissan May. During 1914-1918 the First Warden was Isaac (Itshe) Hauptmann, and until the Catastrophe the First Warden was Shalom Stern while the Assistant Wardens were Zew Waldmann and Simeon Halpern, and the **shamash** was Abraham Tadanier. The cantors were David Nussbaum and Sender Kessler. Rabbi Eliezer Ladir prayed in the Great Synagogue for years. A special minyan (prayer-group) of Jewish cab-drivers of Stryj also prayed there.

To the right of the Great Synagogue stood the Large **Beit Hamidrash** (House of Study), most of the congregation of which were also everyday folk. This was the only synagogue in which the congregation put on their tefillin during the middle days of Passover and Tabernacles. (This is normal among Ashkenazic Jewry in general, but Hassidim have introduced what was originally the Sephardic practice of not putting on tefillin during these intermediate days). The wardens of the Large Beit Hamidrash were Zalman Schwartzberg and his brother-in-law David Schorr. The beadle was Leib Kurtzer. The wardens who followed them were Mendel Liebermann and Abraham Egid.

Reb Meir Shalom's Synagogue, known as Meir Shalom's Kloiz, was the prayer centre of many groups of Hassidim. It was used on their visits to town by the Hassidic rabbis of Stretin, Strelisk, Sassov, and the Rabbi Wyżnic. The wardens were Haim Garfunkel and his son Shlomo Garfunkel, Shimon Weiss, Wagner, the **mohel** Moshe Zechariah Goldberg, the family of Abraham Apfelgruen and Fishel Shenbach.

The synagogue of Wolf Ber was supposed to be built in the form of a Greek letter, and was therefore known as "die Yevonische Kloiz". The congregation consisted of well-to-do householders, who followed the Sephardic usage (like the Hassidim). An outstanding member of the congregation was Reb Shlomo Finger, who was warden and also acted as cantor during the High Holidays.

The synagogue of the Boyanov Hassidim (Boyanover Kloiz). The outstanding members of the congregation were Reb Shammai Gertner, David Ornstein (slaughterer, ritual), Shlomo Seif (slaughterer), Leiser and Shlomo Mihlrad.

The Ziditchev Synagogue (known as the "Blechene Kloiz") was one of the important synagogues in the town. The congregation included many town worthies who were both Hassidim and scholars. The synagogue was the spot where the young Talmud students pursued their studies. Outstanding and typical personalities included Reb Yekele Schorr, Itshe Shohet, Mendele Horowitz, Velvele Haftel, Kalman Schorr, Shmelke Schorr, Dov Rotfeld, Azriel Kleinmann, Shimon Igra, Nuty Sheinfeld, Itshe Sheinfeld, Shalom Shohet, Sender Shohet, Haskele Horowitz, Koppele Seman, Eizik Hubel, Sender Rothenberg, Moshe Kudisch, Leib Krieger, Haim Brand, Yankele Rosmarin, Rotbard, Abner and Aaron Katz, Israel Seidmann, Leiser Weiss, Shmuel Friedler, Eli Meir, Abraham Shuster, Aaron Reiter, Haim Brickenstein, Yekele Jerich, Haim Wolff, Nuta Wolff, Yossele Boimel, Eliezer Melamed, Mottel Rathaus, Falik Moshe Kupfer, Shmuel Rathaus, Itshe Haftel, Leib Rathaus and others.

The various minyanim or small prayer-groups, included : The minyanim of the rabbi Reb Eliezer Ladir, of the Rabbi of Mosczick, of the Rabbi of Glogow, of the Rabbi of Stretin, of the Rabbi of Strelisk; the minyanim of Reb Pinhasel, of Reb Eliyahu Labin, of Yankele Glezer, of Israel Yekels, of "di Lanys", the minyan of "di Szymłanszczyzny", the minyan of Reb Eli at the Yad Harutzim Society, of Motel Drucker and the minyan of Rabbi Horowitz.

The outstanding economic society was the Jewish Merchants "Oseh Tov" Society, which watched over their interests in the city and tried to counteract the anti-Jewish discrimination of the authorities. Its most active members were: Kindler, Moshe Spiegel, Dr. Schiff, I. Reich, Benjamin Klein, Dr. Z. Presser, David Seidman and others.

The Jewish Economic Society (Zydowskie Zrzeszenie Gospodarcze): This Society was set up by non-Zionist and other external factors with the aid of the Polish authorities. It was an artificial creation, and enjoyed no support from the local Jewry. In spite of this, the authorities entrusted the community to it, and appointed Dr. Rappaport, once a member of the Bund, as head of the Kehilla. After the elections the community returned to the Zionist parties headed by Dr. Presser.

The Jewish Civic Casino (Zydowskie Kasyno Mieszczanskie): The Casino was a meeting-place for the intellectuals of our town, a club without any political coloration. Here meetings, conversations and debates were conducted on current affairs. The Presidents of the Club were Dr. Hoffner, Dr. Brauner, Dr. Weiss and Dr. Schindler. The Club Committee supported the Orphanage and Hospital.

JEWISH SPORT

Sport as a Jewish activity in Stryj went back to the early Twentieth Century. The Jewish National Revival, and Dr. Max Nordau's Zionist slogan of Muscular Judaism brought about a physical revival together with a spiritual and social one. Even before the First World War there were the beginnings of sport activities in our town, though they were not properly organised and merely showed the trend of the youth. The foundations of Jewish sport in the town were laid by a group of Jewish secondary school students who established the first football club called "Hasmonea" (the Maccabeans). They played their first game, wearing blue-and-white, against the Polish teams "Pogon" and "Skala". The first players were later to be lawyers and physicians in Stryj; among them Drs. Allerhand, Ende Fink and Frenkel.

After the first World War sport developed considerably. The first sport society was established under the name "Hakoah". Its first president was Dr. Plesser, and the Committee members were: B. Apfelgruen, Shlomo Borak, Mgr. Jacob (Tafko) Waldman, Dr. Berlass, the Brothers Henryk and Isidor Wolowski, Dr. Schutzer, Zussman and others. The members of the first team were: Zygo Weiss, Shlomo Borak, Dr. Houssmann, P. Feuerstein, Benio Haber, Gottesmann, Graubart, Mundek Gritz, Nolek Apfelgruen and M. Redler.

In 1920 a second football team was organised as Hakoah II. Its members were: Meniu Halperin, Jacob Wien, Filko Meller, Jósek Ber, Srulek Kudisch, Benju Lerch, Hochmann, Fruchter, Mannes Fefferbaum, Alexander Weiss, Max Horwitz, Landes, Yumek Rap. The society acquired a tennis court of its own, and the outstanding players were: Maciek Stern, Benczer and Dr. Wilhelm Hausmann. Three referees were appointed from among the society members. These were: Mgr. Tafko Waldmann, Isaac Katz and Mannes Halpern. The members engaged in various other games besides football, and established a social club.

In about 1925 another football club was founded under the name of "Dror" (Liberty), consisting of members who came from the ranks of the general public and youth. Its members were: Knittel, Hochstein, Strassmann, Haber, Filko Meller, Moshe Wolff, Heiber, Rotstein, Rap, Redler, Mottek Meller, The first president was Nathan Welker, and the Committee included: Gleicher, Hammerschlag, Leah Brand, Sabina Binder, Taub, Berger, Meller, Garfunkel and Monderer.

THE SYNAGOGUES

The Great Synagogue (Die Grosse Schul) rose in splendour in the Old Jewish Quarter. It was a lofty building which had

Professor Tauber, Mondschein. Towards the end support of the institution dwindled and its economic position deteriorated. The final heads were Dr. Rappaport and Mr. Weissglass.

The Popular Kitchen: In Stryj a Jewish charitable institution such as a "Tamhui" or People's Kitchen and restaurant was to be found. As early as the end of the Nineteenth Century the charitable Mrs. Mahla Katz had initiated a kitchen which provided the Jewish hawkers of the market place with hot tea and a roll for one "kreutzer" in Winter. The poverty-stricken Jews always needed the help of such a public institution, particularly during the last years before the Catastrophe. The community therefore kept it up under the devoted care of Professor Seinfeld.

The "Ezrat Nashim" (Women's Aid) and "Kreuzer Verein": The charity and kind-heartedness of Jewish women in Stryj found expression in the two societies for aid to the needy. The members of these societies paid rent and helped to pay off mortgages; particularly for those who had built houses after the Great Fire of 1886. They provided medical services for the sick, and sometimes sent them to convalescent centres. Aid was given in secret so as not to affect the credit status of those helped. Members took turns in spending the night in the homes of the sick. The "Kreuzer Verein" chiefly assisted women in childbirth by sending them diapers, sheets, etc, together with three gulden. Active members included: Helena Rosenman, Rachel Katz and the wife of Advocate Dr. Byk, also the wife of Advocate Dr. Norbert Schiff.

The "Gemilat Hesed" (Interest-free Loan) Fund: In 1927 a "Gemilat Hesed Fund Charitable Institution" was founded for the purpose of mutual aid within the Jewish community, and assisted the small merchant, the craftsman and artisan, etc. with loans without interest. It proved of particular importance after 1933, when the large-scale extrusion of the Jews from their economic positions began. The basis for the Fund was the assistance of the Joint Distribution Committee following the First World War. Time and energy were devoted to the Fund by M. A. Wohlmut and Dr. B. Milbauer. During the final years the Fund was headed by Reb Moshe Kudisch, who was its manager until the Catastrophe.

The Jewish Vocational Training School: In 1919 the Joint Distribution Committee founded a workshop for Jewish Youth which in the course of time developed into a vocational school at a high technical level. During its existence and until the Catastrophe this school trained hundreds of young Jews for working life in the Exile, and provided halutzim with the vocational preparation which proved so useful when they proceeded to Eretz Israel.

There were four sections: Carpentry, ironwork, Lathework and Mechanics. The Joint Distribution Committee provided up-to-date machinery, while the JCA, the Jewish Community, the Municipality and philanthropists (Leib Horowitz and Dr. Schindler) supported the school financially.

The Chairman of the School Society from its establishment until the Catastrophe was Dr. Schindler, who devoted himself entirely to this institution. Other active members were: Dr. M. Kaufman, Sommerfeld, A Levin, S. Steiner, Dr. Hausmann and B. Diamant.

The Yad Harutzim (Diligent Hand) Society: In 1908 a small minyan (prayer-quorum) of artisans was established, thanks to Davidman, the builder of ovens, followed by the house-painter. I Klieger. In the course of time the minyan became a vocational society of artisans called "Yad Harutzim". Abraham Levin was elected chairman in 1920. Most of the members were close to the National group. There was a split in the society in 1931 because of the elections to the Polish Sejm (Parliament). Those members who remained faithful to the national group established a new society called "Ihud Baalei Melacha" (United Craftsmen). Their secretary was Moshe Weiss, while Shlomo Schwartz was their vice-chairman.

The "Oseh Tov" (Do Good) Society:

by the Committee together with the community.

Toynbee Hall : A branch of the Education Movement was active in our town, and had lecture halls which were known as "Toynbee Hall" after the centre in East London. These halls served as a centre for the dissemination of national education, Jewish knowledge and scholarship, and Zionist theory among extensive circles in the city.

WIZO : In 1929 a branch of WIZO (Women's International Zionist Organisation) was established under the chairmanship of the talented and devoted communal worker Mrs. Rachel Katz, and won Jewish women to action for the Zionist idea. During the final years Dr. Rosmarin and Mrs. Kaufmann were also active there.

The Amateur Theatre : The Yiddish Popular Theatre Movement developed in Poland and Russia early in the Twentieth Century. Dramatic groups of young men and women, lovers of the Yiddish Theatre, were set up in every large and small town.

In Stryj the Dramatic Circle was founded by Aaron Hauptman, the son of Reb Itshe Shohet. The amateur actors were : Mordechai Langer, Adler, Elijah Hauptmann, Shimon Eckstein, Hannah Leibovitch, Etka Wagner, Salka Sperling, Chippe Wunderman, Salka Waldman-Schwalb, Haya Behr. The Producer was Aaron Hauptman, Scenic Painter Berl Stern, and Prompter Moshe Katz.

The First World War interrupted the Circle's activities, which were renewed in 1917 when fresh members joined : Mania Igra, Monderer, Seidenfrau, Buszko Apfelgruen, Dr. Meller, Dr. Lieberman, Dr. Singer. The producers were now Professor Max Bienenstock and his wife.

The Beit Ha'am Or People's Forum : In 1930 a Beit Ha'am or People's Forum was set up in the town in addition to the other charitable and public institutions. It was founded by the outstanding public figure Dr. Presser. The members of the first committee were : Tzeler, Apfelgruen, Diamant, Kindler, Dr. Kohn, Kreisberg, Klueger, Haim Meyersohn, M. Spiegel, Stern, Weinreb, and Wohlmut. The Beit Ha'am Society received a plot of land from the philanthropist Adolf Auerbach and resolved to erect a central building for various institutions.

The Jewish Hospital : Among the social institutions of the community an important part was played by the Hospital, which did much for those Jews who required public health assistance. The Hospital began as a "Hekdesh" (communally owned, and therefore usually neglected, property) and poor travellers' lodging place. With the assistance of Moshe Stern, the vice-Mayor, Michael Auerbach, Joseph Horowitz, Isaac Sheinfeld, and Dov Pollack, the "Hekdesh" was liquidated and instead a Hospital was erected for Jewish patients, who could not receive medical aid in the Government Hospital on account of the Antisemitism rampant there as in all other Government institutions. The Community supported the Hospital which underwent severe crises. Mention should be made of the Jewish communal workers and physicians who gave their services to the Hospital without charge. These were Reb Haim Mayersohn and Reb Isaac Hauptmann (the slaughterer), Moshe Zechariah Goldberg, Dr. Kiczales, Dr. Lippel, Dr. Brauner, Dr. L. Bienenstock, Dr. Kenig, Dr. Schnitzer, Dr. Schleiffer, Dr. Malka Leibovitz and Dr. Ada Klein.

TOZ (The Jewish Health Organisation) : There was also a branch of the Jewish Health Society "TOZ", which looked after the health of Jewish children. The active figures of TOZ were Dr. M. Leibovitz and Dr. Begleiter.

The Orphanage (the Bourse) : One of the aid and charitable institutions which Stryj Jewry established was the handsome Orphanage. To begin with it was a **Beit Machse** (Charitable Home) for poor Jewish pupils, and its Committee was headed by Dr. Philip Fruchtmann. In 1917 it was transformed into an Orphanage headed by Dr. Rappaport, Professor Spaet, Zalman Steiner, Dr. Fichner, Professor Resport,

set up, in addition to the "Emuna" (formerly "Veritas") Society, the further societies Hebronia, Kadima, Makkabia and Z.A.S.; the latter being a Society of Zionist Socialist Students. Almost all the Jewish academic youth of the town belonged to one or other of these. After 1926 all these societies became Corporations, although girls were also accepted as members.

Members acquired Jewish culture in addition to the general education obtained at the Government institutions. Their sense of national consciousness was deepened, their physical strength increased thanks to sports activities, and their sense of national pride and self-respect was fostered. The members of the "Emuna" Society came from all the popular and Zionist parties.

The presidents of the "Emuna" Society and its initial members were Dr. M. Ringel and Dr. A. Insler, who were followed by: Dr. Rosenzweig, the writer Mark Scherlag, Dr. N. Schiff, D. M. Kaufmann, Dr. I. Reich, Magister K. Einhorn, Mag. Selinger, Mag. Ingber and others. The society was headed by the Senior and three co-Seniors, and there were various active committees. Active members and office-holders were: Mark Hurwitz, Leon Sternberg, Isaac Feller, Israel Weidenfeld, Joseph Ehrman, Shmuel Spiegel, Moshe Nagler, Judah Wiesenfeld, Leon Hubel, Henryk Wolfinger, Lila Grossmann, Minna Marbach, Frieda Reich, Lugia Bermann, Leib Pilz, Adolf Zehngebot, Asher Zehngebot, Otto Friedlander, Jacob Friedlander, Rena Lindner, Aaron Hoffmann, Reuben Hoffmann, David Hubel, Abraham and Shmuel Marbach, Izchak Nussenblatt, Meir Borer, Joseph Friedlaender.

The Hebronia Society was close to the Revisionist Movement in its ideology. When it was founded it was headed by Joseph Friedlaender, First Senior, Joshua Hazelnuss, Secretary and "Fuchsmajor" (Chief of New members, who were called "foxes"), M. Borer, co-Senior, Ephraim Fromm, Emmanuel Zoldan, Alexander Zoldan, Klemens Lustig, Clara Bleiberg, Minna Wechsler, Henia Nagler, Malka Rudik, Rosa Neumann, Rosa Lentz, Genia Grossmann, Shalom Goldberg, Michael Garfunkel, Karol Einhorn, Icchak Nussenblatt, Leon Arnold and Moshe Steiner.

Kadima, the second academic society, was founded in 1922, and its membership increased from year to year. This was the golden age of the Jewish academic corporations in Poland. Kadima participated in all the activities and aims of Zionist circles in Stryj. Special mention should be made of the active members of the society who were martyred, and also those who were saved and have survived. Kadima's Seniors were Dunek Sander, Bernard Baumann, Srulik Kudisch, Wolff Koppel, Yuzek Ber, Filko Redler, Co-seniors were: M. Lerik, Hugo Bonum, The "Fuchsmajoren" were Yuzek Ekert, Marek Wieseltier (now President of the Benevolent Stryjer Fraternity N.Y.) and Henek Hammermann.

The Z.A.S.S.: The year 1931 saw the establishment of the Zionist Socialist Academic Society of the Hitahdut Party. Its members organised and based their activities on the standards of the Israel Labour Movement and the Mifleget Poalei Eretz Israel, or Mapai Party. The initiators were: Dr. Azriel Eisenstein, Dr. Ada Barlev-Klein, Dr. Moshe Bar-lev-Reinhartz.

Many members of the Z.A.S.S. proceeded to Eretz Israel in due course. The active members were: Klara Seidman, Henek Mayer, Mandek Pritzhand, Moshe Hauptmann, Anda Buchman, Salka Wohlmann, Ruzka Neimann, Belka Vogel, Lea Meltzer-Hauptmann, Loncia Wolf-Rotfeld, etc.

Society of Friends of the Hebrew University: The local institutions of the Jewish national spiritual revival included the Society of Friends of the Hebrew University in Jerusalem. It should be noted that Stryj was the first provincial city in Galicia to establish such a Society; and its activities were crowned with success.

Committee for the Rescue of German Jews: In 1938, when the Nazis cruelly drove the Jews of Polish origin in the Reich back to Poland, several dozen refugees arrived in Stryj. They were aided

In 1924 the first elections to the Kehilla were held and led to a victory for the Zionist lists. The Kehilla head elected was Dr. Insler; but the Polish authorities cancelled the legal elections, and new ones were announced in 1925. Once again the Zionist list triumphed, with the election of Dr. Z. Presser, Magister Abba Sternberg, Dr. N. Schiff, Zvi Krampner, Leibush Pickholz, Eleazar Apfelgruen, Shmuel Klein, Israel Dornfeld and Shalom Stern. The Agudas Israel was defeated. Proportional elections to the Kehilla were held for the first time in 1928, and as in subsequent ones of 1929 and 1932 the greater part of the Jewish population voted for the Zionist lists and against the Assimilationists and the ultra-religious groups. In 1936 the community was headed by Dr. Presser, with Dr. Mishel as vice-chairman, Benjamin Klein as Council Chairman and Israel Zeidman as vice-chairman. However, there were differences of opinion with regard to the choice of a new rabbi after the death of Rabbi Ladir; and the authorities entrusted the Kehilla to those who were prepared to do what was wanted by the Polish District Commissioner. The Jewish public did not submit to this arbitrary appointment and demonstrated its support of the Kehilla Executive headed by Dr. Presser. This was the last Community Council of Stryj Jewry.

The "Safa Brura" Hebrew School : One of the signs of the spiritual revival at the beginning of the 20th. century in our town was the opening of a Hebrew School for Jewish children. The first teachers were Axelrod, B. Fuks from Russia, Sapirstein, Hofenbartel, Chotrinsky, M. Wundermann, Tennenblatt and Naftali Siegel. Following the victory of the Zionist Movement after the First World War, the school was fitted into the framework of the Hebrew School system set up all over Poland. The number of pupils increased by hundreds, and the standard of studies also improved. Though the school passed through some critical periods, the devotion of the teachers M. Helfgott, Shapira and David Korn, and the activity of the communal workers Moshe Spiegel, Baruch Neumann, Dr. S. Wandel, Dr. Roth, Jonah Friedler and the treasurer Apfelgruen enabled it to fulfil its educational functions. The Catastrophe brought this source of the national revival to an end as well.

The Ivriya Society : Hebrew began to be spoken by youngsters of all sections and circles of the community. At the close of the First World War an "Ivriya" Society was founded in Stryj, as in so many other towns of Galicia. The Society met at the home of Benjamin Stern in the "Rynek". Lectures and discussions were held on subjects and problems of old and new Hebrew literature. The first Hebrew Library was established, and spread the knowledge of Hebrew among the student and working youth. The founders and pioneers of the Society were Naphtali Siegel, Levi Teitler, Isaac Sturmlauf, Rachel Altbauer, Yocheved Goldberg, Sarah Neubauer, Ben-David Schwartz, Aryeh Derfler, Shalom Reich, Dr. Zvi Diesendruk, Zvi Gelernter, H. David Korn, Isaac Schorr, Aryeh Sachar, Joseph Richter, Mrs. Seif, Joshua Tileman, Dr. Joseph Schuster, (Shilo), Joshua Oberländer, Dr. Nathan Kudisch, Jonah Friedler, (nov vice-president of the Benevolent Stryjer Fraternity, N.Y.). Naphtali Gelernter, Moshe Meller, Aron Meller, Moshe Eisenstein, Isaac Nussenblatt, Isaac Silberschlag, Jacob Stark, Jacob Zeman, Moshe Steiner, Pessah Stark, Meisels, Esther Altbauer and Avigdor Rotfeld.

THE ACADEMIC SOCIETIES

From the commencement of the Twentieth Century an increasing number of boys and girls were sent to the secondary schools and the universities by their parents. Former pupils of the Stryj secondary schools included such outstanding Zionist figures as Dr. Gershon Zipper, Senator Michael Ringel, Dr. Abraham Insler and Dr. Emil Schmorak. With the increasing maturity of the National Movement, Jewish academic student societies were set up in Galicia. Even before the First World War an academic society called "Veritas" had been founded in Stryj. After the War there was

Dr. Natan Kudish *)

BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Stryj during the First World War, 1914 - 1918 : During the Tsarist Russian invasion of Galicia, 1914 - 1915, many Jews fled from Stryj westwards to Czechovakia, Hungary, and in particular – Vienna. However, the great majority stayed in the city, where they suffered greatly at the hands of the Russians. A Committee was set up to represent the population vis-à-vis the military occupation authorities. When the Russians retreated in 1915 they took a number of Jews with them as "hostages".

The Austro-Hungarian Empire began to collapse in Winter 1917 - 1918. Strikes and hunger demonstrations were held throughout the entire Imperial territories. In Stryj the Hunger Demonstration was held after the Passover. The local Jews mobilised a self-defence force of 40 men from various parties and academic societies. The Polish and Ukrainian demonstrators, including many members of the underworld, passed along Potocki Street towards the avenue that leads to the railway station, while the self-defence men kept level with them on the pavements. The demonstrators did not touch any of the Christian shops they passed, but when they reached the avenue they attacked the Jewish kiosk owned by Reinhartz. Thereupon the sticks of the Jewish self-defence men came down on their heads. The startled rioters promptly retreated. The self-defence group also protected the Jews of Stryj during the period of confusion which accompanied the passage of authority from the Austrians to the Ukrainians in 1918.

Between the Two World Wars. Institutions and Societies. The Community (Kehilla). Until 1918 the affairs of the Stryj community were conducted by **parnassim** (synagogue and congregational presidents) and local notables. From the Mid-Nineteenth century the heads of the community were : Lippe Halperin, David Halperin, Zelik Borak, Isaac Sheinfeld, Abraham Luft, Dr. Fichner and Dr. Wiesenberg. After the downfall of Austria Stryj was included within the "West Ukrainian State", the Government of which proclaimed national equal rights for all minorities. The Stryj Zionists then won community control from the Assimilationists, and a Jewish National Council (Juedischer Nazionalrat) was set up containing 48 representatives of all parties. Zionist : Dr. Shlomo Goldberg, Dr. Zeev Presser, Dr. Mordechai Kaufman, Dr. S. Wandell, Dr. Rosmann, Professor Maks Bienenstock, Professor Spät, Dr. Norbert Schiff, Shalom Reich, Naphtali Siegel, Magister Sternberg, the teacher Tauber, Rachel Katz, Evelina Apfelstein, M. Wohlmut, Berel Stern, Ben-Zion Radler, Jacob Buksbaum, Shmuel Shenbach, Leibush Pickholz, Shmuel Ginsburg. Poalei Zion : Levi Opper, Abraham Kaufmann, Berel Friedman, Shlomo Rossler, Betty Friedman. Economic organisations and societies : Abraham Levin, Israel Klieger, Davidman. Religious bodies (synagogues) : Haim Redler, Shalom Stern, Shmuel Klein, Shlomo Garfunkel, Abraham Egid, Moidel Fritsch, Zvi Fefferbaum. The Bund. Israel Dornfeld, Isaiah Rossler, Moshe Wagman, Nathan Welker, Vove Kenigsberg, Benjamin Ber, Leib Tepper, Fanny Horowitz, Zvi Akser.

In February 1919 the Poles occupied the city. The composition of the National Council was almost identical with that elected during the period of Ukrainian rule. However, the Polish authorities did not view the rise of the Jewish National Movement with approval, and appointed P. Begleiter as head of the Community. After two years under his leadership all the national parties elected the following Community Council : Dr. Z. Presser, Dr. M. Kaufmann, Magister Sternberg, Zvi Krampner, Abraham Apfelgruen, Leibush Pickholz, Shalom Stern, Abraham Levin, Wolf Spiegel, Joseph Leibovitz, Shalom Schwartz, Shlomo Garfunkel, Israel Dornfeld and Nathan Welker.

*) Extract from the Hebrew chapter : Stryj between the two world wars.

In 1925 he was elected as Community Chairman in Stryj, but resigned as he then moved to Lwów. In Galicia he established the Radical Zionist Group founded by Isaac Gruenbaum, and disregarded the resolution of the Galician Zionists by supporting the Minorities Bloc of the Polish Sejm in 1928. He was re-elected and remained in the Sejm until 1930, taking an active part in the administrative and legal committees. In 1931-1932 he edited the Warsaw Zionist daily "Nowe Słowo".

Following differences of opinion with the management of the daily he left Warsaw and began to publish the weekly "Opinja" in Lwów. This was followed by "Nasza Opinja", which was marked by its high literary and publicist level and standing.

As a publicist Insler was marked by a high political level and his clear grasp of the problems with which he dealt in his essays.

Two fundamental works by Dr. Insler revealed the anti-Jewish factors and background of the pogrom which took place in Lwów in November 1918, and was organised by the Poles in strictly military fashion. These works, "Dokumenty" and "Legendy i fakty", Lwów 1937), clearly demonstrated the part played by the Polish army in the pogrom, and were banned by the Polish Government. Dr. Insler also published a monograph in Polish on Dr. Gershon Zipper (1923).

Dr. Tulo Naphtali Nussenblatt was a member of the "Bnei Zion" Gymnasium Zionist circle founded by Dr. Insler. He later joined "Hashomer", from which the "Hashomer Hatza'ir" Movement developed after the First World War, during which he was an officer in the Austrian army, was wounded at the Front and was decorated. After the War he settled in Vienna, studied law and obtained a doctorate. Instead of devoting himself to his profession he engaged in literary and publicist activities, specialising in the period and personal history of Dr. Theodore Herzl. He collected much material and published essays and studies in the Zionist press and miscellanies. In 1929 he published his first volume: Zeitgenossen ueber Herzl (Bruenn) (Contemporaries on Herzl). He collected the reminiscences of Herzl's contemporaries in his book, "Ein Volk unterwegs zum Frieden" (Vienna 1933) (A Nation **en route** to peace). He also published valuable material dealing with the political activity of Dr. Herzl, particularly at the time of the Hague Peace Conference of 1899.

In 1937 he began to issue an annual in Vienna, which was devoted to the study of the history of Herzl and the Zionist Movement, under the title, "Theodor Herzl Jahrbuch". However, he succeeded in publishing only the first volume, containing hitherto unknown material and historical essays on Dr. Herzl and the early days of the Zionist Movement.

After the Nazi entry into Austria he escaped to Poland, settling at Dombrowa-Gornice near Bendin, where his son-in-law lived. During the Second World War he moved to Warsaw and took an active part in Ghetto life and also in underground activities.

In September 1942 he was kidnapped by the Germans, who took him to one of the closed camps in the Lublin district where he **was murdered.**

Dr. Nussenblatt, who was a collector, gathered a large collection of letters and manuscripts by Dr. Herzl. All this material was lost in the Warsaw Ghetto.

• • •

He was one of the deepest research students of our new literature.

Jonah Gelernter (born in Stryj 1889) worked in the Hebrew Movement of Stryj and Vienna together with Zvi Diesendruck. He published stories and essays in the Hebrew press ("Hamizpeh"' and "Hayom"). In Vienna he devoted himself to Hebrew teaching. Between the years 1923 and 1938 he taught Hebrew at the Chajes Jewish Gymnasium. In Vienna he issued a monthly "Devarenu" and headed the Histadrut Ivrit. Following the Nazi invasion of Austria he escaped to Paris, where he was murdered by the Nazis in 1941.

Dr. Abraham Jacob Braver, the noted historian and geographer, was born in Stryj on 4th. Nissan 5644 (1884), and studied at the gymnasium there. After completing his studies at the Vienna University and receiving his doctorate there, he taught at the Tarnopol Gymnasium in 1910-1911. He came to Eretz Israel in 1912 and became a teacher at the Teachers' Seminary founded by the Ezra Society of Berlin (1912-1914). In the years 1914-1918 he taught in Salonika and Constantinople, and in 1920 he returned to Eretz Israel again to teach at the Teachers' Seminary.

He commenced his scholarly publications with an essay in the "Kwartalnik Historyczny" Quarterly (1907) on Fergen, the first Polish Commissioner for Galicia. In 1910 he published a work in Vienna on "Galizien wie es an Oesterreich kam" (How Galicia came to Austria), which was received with considerable approval by historical circles in Austria. He also published a valuable Hebrew study in "Hashiloah" (Vol. 23) on "The Emperor Joseph II and the Jews of Galicia". While in Tarnopol he found a manuscript in the Perl Library by the well-known eighteenth-century figure Ber of Bolechow, entitled "Divrei Bina" (Words of Understanding), dealing with Jacob Frank the sectary and the famous debate held between the Frankists and representatives of the Jewish community at Lwów in 1759. This he published in "Hashiloah" under the title "A new Hebrew Source on the Frankists".

In Eretz Israel he devoted himself to the geography of the country, and published many studies in this field. His standard work on this subject, "Haaretz" (The Land) has gone into a large number of editions.

His father Michael ben Moshe Braver (1862-1949), who was a well-known writer on rabbinical subjects, lived in Stryj between 1882 and 1902 and took an active part in communal affairs. While in Stryj he contributed to "Ivri Anochi", "Hamizpeh" and " Mahazikei Hadat".

Among the younger communal workers of Stryj mention should be made of Dr. Abraham Insler (1893-1938), who received a non-religious liberal education at his home, but at the Gymnasium joined a Zionist circle and studied Hebrew, Yiddish and Jewish History. He represented the Zionist Gymnasiast youth at the country wide conferences of "Ze'irei Zion" which were held in secret every year at Lwów, and made his mark there with his addresses and lectures. After matriculating he studied law at the Lwów and Vienna Universities and enthusiastically engaged in Zionist activities. He served as chairman of the "Emuna" Academic Society in Stryj, and was one of the founders of the Academic Zionist Federation (HAZ). He published articles on current problems in the Polish Zionist monthlies "Hamoriah" and "Hashahar". At the commencement of the First World War he proceeded to Vienna, where he became an assistant of Dr. Nathan Birnbaum in the "Juedisches Kriegs-Archive" (Jewish War Archives).

On 1918 he returned to Stryj where he led active national workers, organised the National Committee and headed all public activities of the Jewish population.

When the daily "Chwila" was started in Lwów in 1921 he joined the staff. He was elected member of the East Galician Zionist Executive, and was a member of the Polish Sejm (Parliament) 1922-1927. At the Jewish Sejm Members' Club in Warsaw he joined the Isaac Gruenbaum group, which led to differences of opinion between him and the Zionist Executive in Lwów.

religious current in the Yishuv, and did much to develop the pedagogical side of the religious educational system.

The essays he published in the press were noteworthy for their beautiful style. His better-known works include : A monograph on Rashi (Warsaw 1912); The Mishna (Jaffa 1922), which also appeared in German in Berlin (1919); a study of the Heder (Hatekufa, Vol. 7); "Conversations" on religious themes under the **nom de plume** Azariah ibn Bezalel; essays on educational questions (Hashiloah, Vols. 22, 37); and on Agnon (Hashiloah, Vol. 22), which also appeared as a separate volume, Berlin 1920.

All his life long he laboured to unify Jewish education on a basis of the Torah and modern general knowledge.

He passed away in Jerusalem on 24th. Tammuz 5706 (1946).

Among Hebrew writers of the more recent generation mention must be made of Dr. Zvi Diesendruck 1890-1941). He came from a well-to-do family, and his father Yehuda Leib, a Czortkow Hassid, educated him in the spirit of tradition and Hassidim at the **klois** (conventicle) of Stryj's famous scholar Reb Hirsch Wolff. However, his son who was a prodigy gradually became more free in spirit, and at night he would conceal secular works under the large folios of the Talmud. Zionist students at the gymnasium gave him lessons and prepared him for the gymnasium examinations.

While he was still in Stryj he took part in the activities of the Galician Hebrew Movement, and together with his friend Jonah Gelernter he established the Ivriya Club. In 1909 he left Stryj and proceeded to Vienna, where he matriculated and studied philosophy and classical languages at the University. He was the pupil of the two well-known professors of philosophy, Steher and Jodl. In 1912 he went to Eretz Israel where he spent a year as a teacher. From 1913 until 1916 he taught in Berlin, and then served in the Austrian army. After the close of the First World War he settled in Vienna, where he became a teacher of Philosophy and Hebrew Literature at the Hebrew Pedagogical Institute headed by Professor Dr. Zvi Peretz Chajes. In 1922 he received the degree of Doctor of Philosophy. From 1925 until 1927 he taught at the Rabbinical Seminary of Dr. Stephen Wise in New York, and was then invited to be lecturer in Jewish philosophy at the Hebrew University. After two years, however, he left Eretz Israel and was appointed Professor at the Hebrew Union College in Cincinnatti, to replace Professor Dr. David Neumark. He was also the vice-chairman of the American Academy of Jewish Research, and editor of the Hebrew Union College Annual.

He had already commenced his research activities before the First World War. His first essay was published in Gershon Bader's journal "Haet" (Lwów 1906). He contributed to "Hashiloah", where he published his first philosophical study, and later to "Revivim" edited by J. H. Brenner and G. Schofmann in Lwów, also to "Haolam", and "Hatekufa". In the years 1918-1919 he issued the monthly "Gevulot" in Vienna together with G. Schoffmann.

He translated Plato's Phaedrus, Gorgias, Crito and Republic from Greek into Hebrew for the Stybel Publishing Company.

His German works included : Struktur und Charakter des Platonischen Phaidros, Vienna, 1927 (Structure and Character of Plato's Phaedrus); and Maimonides Lehre von der Prophetie (Maimonides' Doctrine of Prophecy, New York, 1927). In the Israel Abrahams Memorial Volume he published : Die Teleologie bei Maimonides (Teleology in Maimonides). In the Hebrew Union College Annual College 1928 he contributed : Samuel and Moses ibn Tibbon on Maimonides' Theory of Providence; and subsequently : The Philosophy of Maimonides' Theory of Negation of Privation (Proceedings TVI 1934-1935).

Diesendruck had a deep comprehension of philosophical problems and could handle them in a clear and exact Hebrew style.

on the poetic works of Słowacki" (1910), "Hebbel and Heine" (1913) and "The artistic Views of Ibsen" (1913). His book "Das Judenthum in Heines Dichtungen" (Judaism in Heine's Literary Works) is particularly well-known. He translated Krasinski's "Nieboska Komedja" into German, and also the "Sefer Yizkor" (Memorial Book) to the Shomrim who fell in Eretz Israel before the First World War. In addition he wrote in Yiddish on the problems of Yiddish Literature, and participated in the miscellanies "Ringen" published in Lwów, and "Milgroim" in Berlin. During his period of educational work in Stryj he continued his Zionist activities in spite of the attitude of the authorities. From 1918 on he directed the Jewish Gymnasium in Lwów, where he headed the Hitahdut Organisation. In 1922 he was elected to the Polish Senate from the Zionist list, but passed away during the following year.

The well-known Hebrew writer and teacher Eliezer Me'ir Lipschitz was also a native of Stryj, where he was born on 5th. November 1879 at the home of his father Yom Tov Lipschitz, one of the first Hovevei Zion in Galicia and owner of a match factory at Skole. He received a traditional Jewish upbringing, and acquired a very wide general education besides a lifelong devotion to Jewish studies. When his parents moved to Lwów he studied with the sages Rabbi Isaac Stekeles and Reb Shlomo Buber, the grandfather of Professor Martin Buber. In Lwów he was in contact with the **maskilim** and Zionist youth who were headed by Mordechai Ehrenpreis, Joshua Thon, Mordechai Braude and Shlomo Schiller. He was one of the first to begin speaking Hebrew as a living language, and gathered round him a circle of young men who introduced the Sephardic or Eretz Israel pronounciation of the language.

After marrying Dinah Reitzes, who also knew Hebrew, he became a merchant and his home, in which Hebrew only was spoken, became one of the centres of the Hebrew Movement in Galicia.

In Lwów he set up a Hebrew Teachers' Seminary together with Zvi Karl, and thanks to his initiative "Ivriya" Clubs were established in Lwów and the neighbouring towns. His was a major influence in introducing Hebrew as a vernacular, disseminating Hebrew literature and improving Hebrew style. In 1904 he published his study of Jacob Samuel Bock in the "Hermon" Hebrew Almanac, which appeared in Lwów under the editorship of Gershom Bader. He subsequently published studies in the History of Hebrew culture and literature in the Hebrew monthly "Hashiloah". It was his aspiration to devote himself to pedagogical and literary work. He therefore acceded to the proposal of the "Ezra" Society in Berlin and became a teacher at the latter's Hebrew Teachers' Seminary in Jerusalem, to which he proceeded in 1910.

In Jerusalem he was active in public life and devoted himself to his scholarly studies as well, publishing essays in due course in "Hatekufa" and in journals which appeared in Eretz Israel. He called for the establishment of Hebrew educational institutions based on the traditional foundations that characterised the old-fashioned "Heder", in which sacred studies would be central and secular subjects peripheral.

During the First World War he was arrested by the Turks and exiled to Damascus, but was liberated as an Austrian subject and compelled to leave the country. He proceeded to Berlin, where he published his little work "Von Lebendigen Hebraeisch" (From the Living Hebrew) in 1923. In 1919 he returned to Eretz Israel, where he was appointed the head of the Central Teachers' Seminary of the educational network conducted under the auspices of the Mizrahi (Religious Zionist Movement). The institution developed and expanded under his direction, and he established a model elementary school for training the students and graduates of his Seminary. In the course of time he also added a gymnasium.

For some years he likewise acted as Inspector of the schools conducted by the

from Galicia. From 1911 until 1925 he published a political and literary monthly called "Der Neue Merkur" in Munich. In this monthly he published an essay in 1921 entitled "Juedische Aufzeichnungen" (Jewish Notes) and a novel entitled "Zenobi" in 1927, which dealt with Austria of the days before the First World War.

Feiga Frisch, his wife (1878-?), who was born in Russia, was also a well known writer, and in particular translated from Russian to German such authors as Goncharov, Turgenieff, Saltikov-Shchedrin, Chekhov, Alexander Pushkin, Leo Tolstoy, etc.

Of Hebrew writers in Stryj, mention should be made of Isaac Aaron Bernfeld (1854-1930). He was born in Tysmienice, to be sure, but spent most of his life in Stryj. For 44 years he was instructor in religion at the secondary schools there. His father, Moshe, who had been one of the first **maskilim in** Tysmienice and Stanisławow, had provided Isaac Aaron and his older brother, the better-known scholar Simeon Bernfeld, with a traditional education at home which, however, also included a thorough secular and general background. Politically speaking Isaac Bernfeld tended towards a mild assimilation among the Polish majority. In his opinion the Jews ought to acquire the Polish language. Nevertheless he regarded the existence of the Hebrew language as the only possession which could preserve the Jewish people and its culture.

In the years 1881-1885 he edited the Hebrew section "Hamazkir" of the Polish journal "Ojczyzna", which was published in Lwów by the Asismilationist Society headed by Dr. Bernhard Goldmann and Dr. Alfred Nossig. After the measures organised by Gershon Zipper for the introduction of the teaching of Jewish religion in the Stryj secondary schools, Isaac Aaron Bernfeld was appointed teacher of the subject and continued to serve in that capacity for the rest of his life. Owing to his external appearance he could never control his pupils. They laughed at him, though he was a considerable scholar and had something to tell the wild young gymnasiasts, if only they had been prepared to listen. While he was still editor of "Hamazkir" he wrote articles in "Hamaggid", "Hakol", "Hamelitz" and "Hatzefira" on the situation and problems of the Jews of Galicia, particularly in respect of education and schools. He also wrote a Yiddish brochure on "Die Kleinstetldige Assefa", in which he demanded the establishment of Jewish schools on modern foundations adapted to the needs of the times.

He prepared a Hebrew translation of Abraham Berliner's work, "Jewish Life in Germany in the Middle Ages", which was published by the Ahiassaf Company in Warsaw in 1898; and "Abot" into Polish (published in Drohobycz, 1898). His main interest lay in the study of the Hebrew language. In 1926 he published a Hebrew-Polish Dictionary to which he devoted much labour. He also wrote a Grammar of the Hebrew Language in Polish, and prepared a Polish translation of the Mishna; which, however, he never saw in print.

When referring to Jewish teachers and writers who worked in Stryj, mention should be made of Dr. Max Bienenstock (1881-1923), who taught at the Gymnasium in 1912 and who, during the period of the West Ukrainian Republic, organised a Hebrew educational network together with Naphtali Siegel. After the Poles took Stryj in 1919 he was arrested because of his Zionist activities and his earlier contacts with the Ukrainian authorities. Following a trial he was released, but was dismissed from his post as teacher in the Government Gymnasium.

Bienenstock was a native of Tarnow, and completed his studies at the Cracow University. From 1902 onwards he was actively engaged in Zionist work, and became known as one of the fathers of the Poalei Zion Movement in Galicia. He wrote essays and articles in the spirit of the Zionist Socialists, and published studies in German and Polish on such literary themes as "The Influence of German Literature

to many years of dissension within the community. In 1917 the step-nephew of Rabbi Hurwitz, Rabbi Eliezer ben Shlomo Ladir (1874-1932), was appointed rabbi in Stryj. He was a major scholar who wrote works on Talmudic themes, but was also devoted to poetry and published poems in Hebrew and German in which he gave expression to the love of Zion, the revival of the Jewish people and the beauty of Nature. His poems were dispersed in various journals and were never collected during his lifetime. However, his son published a volume of his German poems in Vienna after his death under the title "Gedichte". His Hebrew poems were also to have been published, but nothing came out of this.

Activities in respect of Hebrew eduaction and the spread of the Hebrew language were to be noted in the years 1908-1914. Dr. Max Bienenstock, Dr. Zvi Diesendruk and Jonah Gelernter organised the younger generation, set up courses for Hebrew study and established the "Ivriya" Club, while the main private Hebrew school was established by Moshe Wundermann. Active Hebrew teachers before the First World War included Chutriansky and Fuks, a refugee from Russia who had been one of the first members of the Jewish Self-Defence during the pogroms at Homel; M.A. Tennenblatt; Kuhn and Naphthali Siegel.

PERSONALITIES

At the close of the Nineteenth and beginning of the Twentieth Centuries the Jews of Stryj produced a number of individuals who made valuable literary, cultural and scholarly contributions to the press, and in the fields of Jewish scholarship and public affairs.

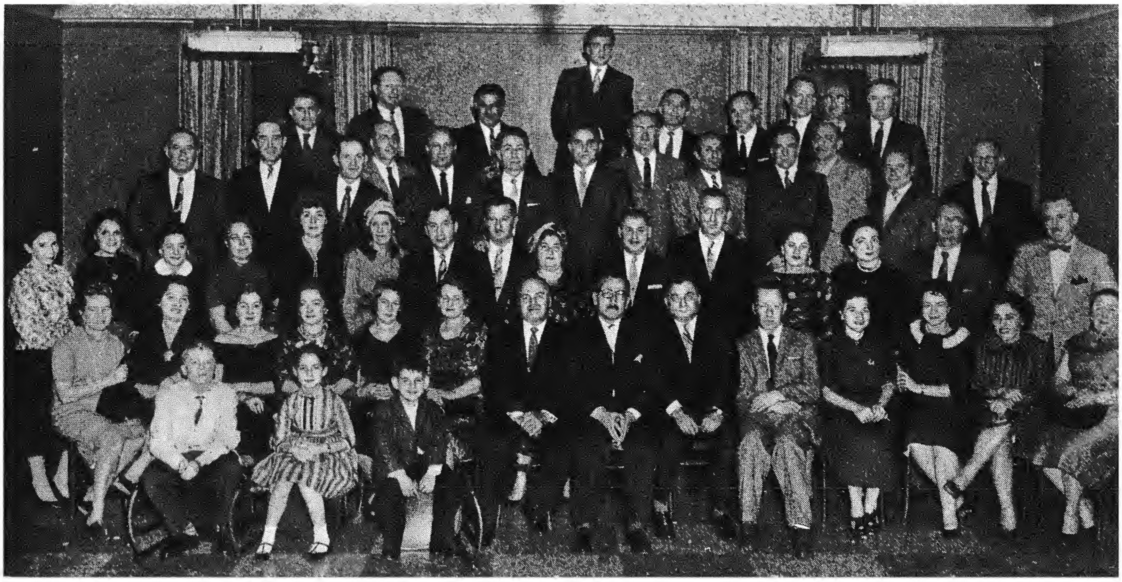
Ephraim Frisch, a noted Jewish author who wrote in German, was born in Stryj (1873) and spent his early years there. At the end of the Eighties he moved to Brody, where he studied at the German Gymnasium and joined the Zionist student group.

In 1892 the programmatic brochure of the Zionist students was published in Lwów under the Polish title : Jakim byc powiniem program młodzieży żydowskiej. In it work for Eretz Israel was made basic for Zionist activities.

Frisch then published an essay in Dr. Nathan Birnbaum's "Selbtemanzipation" in which he attacked the "phraseology" of the brochure, which spoke so much of settlement in Eretz Israel, Zion, etc. without knowing that it was impossible to begin with settlement as though that were the national idea; and without recognising that as long as no steps were taken to introduce far-reaching reforms within the communities there was no prospect of any kind of improvement.

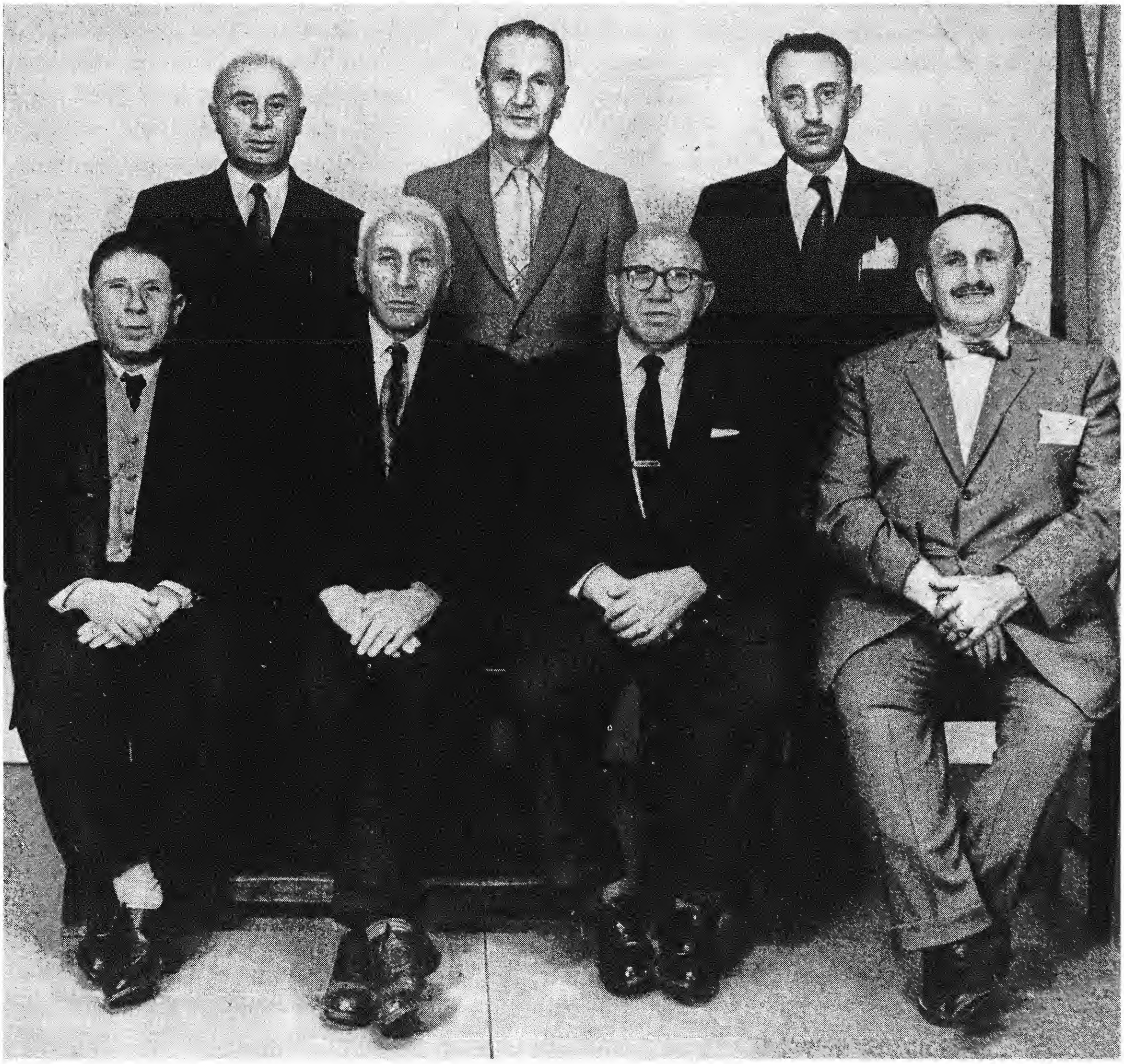
In his opinion it was necessary to reckon with the fact that steps must first be taken to improve the social condition of the Jewish proletariat which was undergoing a steady numerical increase in Galicia; and in view of the control exerted by the Orthodox and the Assimilationists it was necessary to operate in the field of culture, and disseminate enlightenment among the masses. Despite his opposition to the very approach of the brochure he could not disregard the nature of the internal and external programme, which was based on scientific and moral foundations and drew the necessary conclusions from the degraded and impoverished conditions in which the Jews of Galicia were living. At the end of his essay he went out of his way to stress the brochure's positive aspects.

From Brody Frisch proceeded to Vienna and soon after went to Berlin, where he achieved a reputation as a writer and literary critic. In spite of his activities in the field of German literature he always regarded himself as a full Jewish nationalist and supported the Zionist Movement. In 1902 he published his novel "Das Verloebniss" (The Engagement) which dealt with Galician Jewish life. In 1905 he worked for Max Reinhardt as a dramaturge. Some years later, in 1910, he became famous through his book "Von der Kunst des Theaters" (1910) and his novel "Die Kantine" dealing with a Jewish theme

CHANUKA PARTY of STRYJER JEWS in New-York

נשף חנוכה של יוצאי סטרי בניו־יורק.

OLD INDEPENDENT STRYJER SOCIETY
Standing from left to right: Jakob Ginsburg, Heiman Schein, Treas, Abraham Kriss, secr.
Sitting from left to right: Maks S. Lieberman vc. pres.; Charles Opper pres.;
Morris Friedlander secr.; Max Kleiner Cem. Chairman.

אגודת יוצאי סטרי הותיקה הבלתי תלויה

country wide "Ze'irei Zion" Association headed by Nathan Czaczkes (J. Kirton) and Moshe Frostig.

It was in 1908 that the process of differentiation first began to affect the Zionist youth. Under the influence of the Poalei Zion those students who supported the Poalei Zionist ideology began to set up their own societies within the framework of the country wide "Herut" Organisation. In 1911 Stryj had, a "Bnei Zion" circle containing 6 Ze'irei Zion branches, with 80 members and 5 Hebrew courses attended by 40 students. The "Safa Brura" Hebrew School and Club had been established in 1902.

In 1901 the Commercial Assistants Club, an organisation of Zionist employees and workers, was set up and laid the foundations for the Poalei Zion movement in Stryj. In June 1903 the Club joined the national organisation established by the "Ahva" Society of Lwów.

After the Mizrahi began to set up its branches in Galicia, a Mizrahi Society was founded in Stryj as well by Moshe Wundermann.

Following the visit of Rosa Pomeranz in 1898, a Women's Zionist Society was established and led by Dr. Helena Rosenman and Rachel Katz, who served as a member of the Stryj Municipal Council for some years. In 1910 the Society joined the National Organisation of Zionist Women. Dr. Helena Rosenman, representative of Stryj, spoke at the First Conference which met at Lwów on 27th February, 1910, dealing with the subject of Hebrew Kindergartens. She was also elected to the National Committee of the Association.

Between 1903 and 1906 the Stryj Zionist Societies came under the Lwów District Committee. From 1902 Zionist activities were conducted by Dr. Juliusz Wurzel, a lawyer who lived in the city until the outbreak of the First World War. At the elections to the Austrian Parliament in 1907 the Zionist Candidate was Dr. Abraham Salz of Tarnow. In 1911 Stryj, like all the rest of Galicia, was affected by a wave of Jewish enthusiasm. Nobody who saw it will ever forget the devotion and support which the Jewish masses displayed for the Zionist Movement.

At that time the heads of the Zionist were Dr. Shlomo Goldberg, Dr. Heinrich Buch, Dr. Wolf Schmorak and Dr. Michael Ringel. Election Activities were directed by Dr. Wurzel, who was arrested and had his home searched; a very unusual proceeding in those days.

In the 1911 elections the Zionist Candidate, Dr. Leon Reich, got as far as restricted election with the P.P.S. Candidate Moraczewsky, in spite of all the efforts of assimilationists to have him defeated at the preliminary polls. However, Dr. Reich was not elected because the assimilationists and their religious supporters preferred to vote for the P.P.S. candidate. In 1907 Dr. Salz received 1722 votes in Stryj, while in 1911 Dr. Reich received 1541 votes.

Very considerable changes had taken place in communal life since 1896. The academic intellectual group had grown, and occupied the key positions in public life. In 1896 there had been three Jewish lawyers named respectively Dr. Altman, Dr. Fink and Dr. Fruchtmann. In 1911, however, there were 16 Jewish lawyers, 2 Jewish surgeons and 8 other medical specialists.

After Dr. Fruchtmann completed his term of service as Mayor, four Christian mayors were elected in succession. Then once again came the turn of a Jew, the lawyer Dr. Juliusz Falk, who served for a number of years.

At that time the Community was headed by Lippe Halperin, David Halperin, Dr. Goldstein-Enzl (all of them descendants of Rabbi Enzl Cuzmer), Joseph Zvi Gelernter, and Dr. Wiesenberg between 1911-1914.

After Rabbi Hurwitz was appointed to the rabbinical office at Stanisławow no successor was appointed in Stryj. Following his departure from the city Reb Feivel Hertz of Glogow and Rabbi Jolles (son of the Hassidic rebbe Reb Meir of Sambor), of Mościsko were appointed members of the Beth-Din (Rabbinical Court). This led

among the Ukrainians. They were established by the disciples of the Ukrainian writer and scholar A. Dragomanow. Ivan Franko and Michel Pavelo were the first pioneers.

Professionally organised Jewish workers appeared on the scene only at the beginning of the Nineties. Not as independent organisations, however, but within the framework of the Polish Social Democrat Movement. In 1891 Jewish workers were organised in the Polish Siła Society of Lwów, but within a little while independent societies of Jewish workers were being established. Among them were "Yad Hazaka" at Lwów, "Bruderlichkeit" at Cracow, "Freiheit" at Stanisław and a Society at Kolomea.

On 1st September, 1893, the Social Democrat Organisation in Galicia began to issue a fortnightly, "Der Arbeiter" in Yiddish, or, more correctly, German in Hebrew characters, under the editorship of Karl Nacher. From this journal we learn that a ferment among the workers was also beginning in Stryj at the Lipschitz Match Factory, because they were working there for 15-17 hours a day.

Little by little Jewish workers in Stryj too began to organise their independent Society. In 1893 the first Society of Jewish workers was established there under the name "Bruderlichkeit". For official purposes it was a Society for the dissemination of culture (Bildungsverein). However, it had little real influence on the Jewish public and declined even more following the rise of the Poalei Zion Movement.

The political movement which gained the largest number of supporters among both the intellectuals and the Jewish masses was the Zionist movement. In virtue of the fact that Zionist societies had been established in most cities of Galicia, there soon arose the question of a common framework for them. In March 1891, at a Convention of "Zion" members in Lwów, Dr. Abraham Salz of Tarnow proposed to unite the societies of the country in a close territorial organisation for the purpose of uniform activity. To this end he suggested that a country-wide convention should be called for the end of 1891, and should be participated in by representatives of all the existent societies. In order to carry out this plan a special Committee was appointed, consisting of representatives of Lwów, Drohobycz and Stryj; the latter being Gershon Zipper. This Committee also prepared the Convention which in 1892 brought about the union of all Zionist Societies in Galicia within a single territorial framework. A programme was also prepared, and organisational and propaganda methods were decided on. The first Territorial Conference was called for 23-24 April 1893 on the initiative of the Lwów Zionists, with the participation of representatives of all then existent societies. The second Territorial Conference was held on 2-4 September 1894. The organisational foundations were laid down and fixed at these two gatherings. They were attended on behalf of the Stryj Zionists by M. Patrach, and by Abraham Stern who was elected to the Presidium on both occasions.

The Zionist Societies made a considerable contribution to the increasing Jewish national consciousness of the younger generation, who organised in secret societies in order to master Hebrew and study Jewish history. Gymnasium graduates and University students in Stryj set up their own Society, whose representative participated in the first Students' Conference held on 25-26 July 1899 at Lwów. On this occasion the Stryj representative Juliusz Wurzel took an active part.

In the year 1903 the "Veritas" Academic Society (afterwards called "Emuna") joined the Association of Academic Societies other than Student Corporations in Austria. The Society exerted a considerable influence on the Jewish youth, and in 1912 joined the Zionist Organisation which was established at a Convention held in Drohobycz on 15th September.

An organisation of Secondary School youngsters, "Bnei Zion", had been in existence at Stryj, from the end of the Nineteenth Century within the framework of the

participated in these discussions, relates in his "Recollections": "In the small and pleasant town of Stryj, on the banks of one of the tributaries of the Dniester, we had one of our most decisive victories among the intellectuals and Hebrew-reading youth. We quickly learnt that we could rely completely on the support of our comrades there, and on their good will. Among those whom I came to know well personally were Ephraim Frisch who afterwards became a talented German writer, and a young Jewish merchant named Moshe Hornstein."

In addition to these two Societies, another, the "Admat Israel" Society, was founded in March 1891 on the initiative of Avigdor Mermelstein of Przemysl, with the purpose of popularising the idea of settlement in Eretz Israel, and collecting money to support the tillers of the soil there. Fifty persons joined and Moshe Lipschitz was elected chairman. A year later another 150 members joined the Society. In November, 1891, little more than half a year after its establishment, the Society sent its Secretary, Meir Abraham Stern, to Eretz Israel in order to investigate the condition of the Jewish settlements and "to seek a place there" for setting up a Colony of Galician Jews. "Admat Israel" was the first Society in Galicia to send a representative of its own to Eretz Israel for the said purpose. After a visit which lasted a year, Stern came home and gave a detailed report. On the 24th of July. 1894, he passed away following a protracted illness, and in him died one of the most active members of the "Shoharei Tushia" and "Admat Israel" Societies.

In May 1892, Dr. Nathan Birnbaum made a propaganda tour of Galician towns, in the course of which he visited Stryj on the 24th of May. There he proposed to the members of the "Admat Israel" Society that they should join the Zion Association of Societies in Vienna. Moshe Lipschitz and Moshe Schoenfeld declared in his presence that undoubtedly the General Meeting to be held following the return of Meir Abraham Stern from Eretz Israel would adopt a resolution in that sense. It was actually adopted in due course, and "Admat Israel", which had originally dreamt of becoming a centre of Societies in Galicia for the settlement of Eretz Israel now became a branch of Zion in Vienna, and continued its small-scale activities in that fashion.

In November, 1894 Rabbi L. M. Landau and Adolf Stand spoke at a General Meeting of the Society, encouraging the members. The establishment of the new Societies led the "Shoharei Tushia", and in particular its Chairman Moshe Stern, to renew and regularise its own activities. An Extraordinary General Meeting was held in 1892, and elected a new Committee composed of: Abraham Goldberg, Chairman; Michael Hornstein, Vice-Chairman; Mattitiahu Patrach, Secretary; A.J. Kris, Treasurer; Isaac Reissner; and A. Scheinfeld, Librarian. The Society began to conduct meetings and hold lectures which were addressed by speakers from Lwów, including Dr. Gershon Zipper, who was already known to and popular with the Jewish public in Stryj from the time of his nationalist activities while studying there.

The General Meeting held on the 24th of March, 1894 elected Moshe Stern, Chairman; David Goldberg, Vice-Chairman; M. Kerner, Treasurer; Jacob Ringel, Librarian; And S. Stern, L. Welker, Abraham Scheinfeld, P. Ringel, Michael Raff, Hirsch Scheinfeld, W. Last and H. Pfefferkorn as Committee. At this meeting it was resolved to alter the regulations of the Society, the formal character of which was general Jewish only, turn it into a national Zionist body and join the Jewish national party which already existed in Galicia with its centre in Lwów.

At that time the Socialist Movement also began its work among the masses. Polish workers had begun to organise themselves in Galicia from 1870 on. Boleslav Limanowsky, and Czerbinsky, author of the Labour song "Czerwony Sztandard", were the first organisers and preachers of the Socialist Movement among the Polish public. They were chiefly supported by Polish political émigrés. Socialist organisations also began to appear here and there

certain Polish and German circles towards Jewish assimilation, made it clear to these Jewish intellectual circles that there was no point in trying to identify themselves with some alien people, and that the only effective step was to return to the bosom of their own people. As early as 1884–1885 a national movement had developed among the Jewish pupils attending the Gymnasiums (Secondary or High Schools). "Zionist" circles (though the term was not yet in use) were established whose members studied Jewish history and Hebrew, and engaged in debates which dealt with Jewish national and Zionist themes.

The vital spirit in all this was a pupil who had come from Tarnopol in 1883 after failing in examinations in the sixth form, and was now continuing his studies at Stryj. This pupil was Gershon Zipper. He established contact with the Zionist students at Lwów (Lemberg) and corresponded with Mordechai Ehrenpreis, Feld, the author of the once famous Zionist anthem "Dort wo die Zeder" (Yonder where the Cedars...), and Abraham Korkis; and he regarded himself as their emissary in Stryj. During his period of studies he organised Jewish national activities in Stryj which made an impression throughout the whole of Galicia.

At the Stryj Gymnasium Jewish religious studies were not taught, and Jewish pupils were exempted from religious subjects. This state of affairs was actually against the law, but the Community Council treated it with absolutely superb indifference. Zipper organised demonstrations by the Jewish pupils and their parents, who went to the heads of the Community and compelled them to intercede with the National Educational Council for the appointment of a teacher of the Jewish religion. This step was supported by a petition signed by the parents of the pupils, and thanks to it the Council in 1886 appointed the Hebrew writer Isaac Aaron Bernfeld (1854-1930), brother of the famous Hebrew scholar and writer, Dr. Simeon Bernfeld, as teacher of Jewish religion for the schools of Stryj. Zipper also conducted propaganda for the national idea among the young Jews outside the Gymnasium. He continued with this after completing his secondary school studies and until June, 1890, when he went to Lwów University in order to study law.

Zionist work among the youth naturally had a positive effect, awakening an echo among Jewish intellectual circles as well, and first and foremost among the **maskilim** (readers and writers of the 19th Century Secular Hebrew Enlightenment literature), among whom there was in any case a recognisable turn in the same direction. In the German and Hebrew press these circles read what was taking place in Jewry elsewhere, and were informed about the beginnings of the national revival.

In 1887 a group of maskilim, headed by Dan Hacohen and Meir Abraham Stern, established the "Shoharei Tushia" Society for the purpose of spreading the national idea, supporting the new settlements in Eretz Israel and fostering the Hebrew language and literature.

This society, which was joined by 100 members, was headed by the maskil Moshe Stern, (one of the active communal workers of the city and a member of the Town Council, who achieved a great deal for Stryj and her Jewish population), David Goldberg and Patrach. Three years later all activities were suspended, and in 1891 a number of young men who were not satisfied with the leaders of the "Shoharei Tushia" Society founded another, which they called "Hayahadut", for the purpose of promoting the study of Hebrew literature. Under the impress of this split the General Meeting of "Shoharei Tushia" which had already been held on the 28th of November, 1890, resolved to change its name to "Haleumi". In its rules and regulations it provided that its chief purpose was to strengthen and disseminate the Jewish national consciousness among the Jews.

The Stryj Zionists maintained close contact with those of Lwów, who used to visit them and conduct programmatic debates. Dr. Mordechai Ehrenpreis, who

Dr. N. M. Gelber

THE STRYJ COMMUNITY AFTER 1886

Within a relatively brief period after the Fire of 1886, there was an increase in the total number of inhabitants and an improvement in the economic situation. The number of Jews in the city also rose.

In the year 1880 the total non-Jewish population in the entire Stryj District had amounted to 67,623, and that of the Jews to 10,382. Of these 7.515 (11.1%) of the Christians lived in the towns and larger villages, with 6,383 (63.4%) of the Jews. In 101 villages there were 2,537 (24.4%) of the Jews.

Ten years later, in 1890, there were 78,398 non-Jews and 12,744 Jews in the entire District. Of these, 10,429 Christians (13.3%) and 8,241 (64.5%) Jews lived in the towns and large villages, while 3,224 (25.3%) of the Jews lived in 100 villages.

In 1900 there were 96,194 Christians and 15,859 Jews, of whom 15,239 (15.8%) Christians and 10,742 (67.7%) Jews lived in the towns and large villages, and 4,295 (27%) Jews in 99 villages.

In the city of Stryj itself there had been in 1880 some 5,245 (41.5%) Jews out of a total population of 12,625. In 1890 the numbers were 6,572 Jews (39.8%) in a population of 16,515. For 1900 the figures were 8,647 Jews (37.2%) out of 23,205; and in 1910 there were 10,718 Jews (34.6%) in a population of 30,942.

Thus proportionately speaking the Jewish population had grown between 1880 and 1910 from 5,245 to 10,718. As compared with the total number of inhabitants, however, it must be remarked that during the period in question the proportion of Jews had declined from 41.5% in 1880 to 34.6% in 1910.

Between 1881 and 1910 the Polish population in Stryj increased by 260.3%, the Ruthenians by 130.5%, other nationalities by 31.8%, and the Jews by no more than 104.3%.

Real estate owned by Jews and registered at the Land Registry (Tabula) amounted to 55,963 hectares (63.8%) for the entire district in 1889. By 1902 it amounted to only 16,278 hectares (20.3%). This was a very appreciable reduction, and was due to the peculiar economic conditions current in the District.

A change had also come about in the field of education. From the 'Sixties' onward there had been a constant increase in the number of Jews attending the general elementary and secondary schools. Most of the Jewish inhabitants used to send their children to school. In 1885 a total of 600 Jewish pupils attended all schools (including both elementary and secondary).

In 1910 the two secondary schools then in the town were attended by 447 Jews, out of a total of 1182 pupils in all. There were then 10 Jewish secondary school teachers, while a large proportion of the Jewish pupils came from out of town. In view of this fact, as well as the number of pupils without the means that would permit them to continue their studies, a special committee under the chairmanship of Dr. Fruchtmann was set up in 1908 for the purpose of building a Jewish Students' Home (Bursa Zydowska). Between 1908 and 1910 contributions were collected and a handsome building was erected, in which an average of 30 Jewish pupils were housed from 1910 until the outbreak of the First World War.

Beginnings of the Zionist Movement in Stryj.

By the end of the 'Eighties some of the Jewish intellectuals were beginning to take an interest in Jewish national issues. The spread of Antisemitism, the events in Russia, the awakening of the smaller nationalities within the Austro-Hungarian Empire, and the lack of sympathy shown by

vide the members and their families with burial ground in case of death, therefore a moderate piece of ground was purchased on Washington Cemetary in Brooklyn.

In order to provide the members with burial expense and death benefits, they decided to join up as a branch in the order Brith Abraham, because the capital of the society was too small to carry that burden. Later in years when the capital and membership grew, they decided to withdraw from the Order and become an Independent society.

At that time there was in New York in existence another society by the name of "Chevra Anschei Zedek" of Stryjer people. The two societies came together and decided to merge in one. In that committee was : Gershom Ast, M. Abner, Morris Darmstender, Moshe Wolf Fiedler, Berish Last, Louis Opper, Louis Wurstel. The decision was favorable to both sides and so it was created the "Independent Stryjer Benevolent Society with the provision, that each member is entitled to : sick and shiva benefit, death benefit to $500.— and burial ground.

They also did not forget their home town Stryj, and the people left behind, therefore every year before Pesach a substantial sum of money as Muoth Chitim for Matzoth was send to Stryj, for the distribution to needy families.

At the end of the World War two, we organized a Stryjer Relief Committee, from the three Stryjer societies : The Independent Stryjer, The United Stryjer Young Men, and the Stryjer Ladies Society. The following were the members of this committee : Morris Friedlader, Chairman, Dr. Nathan Reichbach, Secretary, later Sam Lichteneger became secretary, Morris Darmstander, Abe Seiger, Charles Opper, Rubin Fried, David Kerner, Samuel Schoen, Max Zaum, Max Kleiner, Minnie Karnell, Gussie Weingarten, Bertha Baer.

This Committee functioned several years and sent thousands of packages of food and clothing and also money to the Stryjer refugees in concentration camps in Europe and in Israel, also to many others that we had information of their whereabouts.

At the same time the President of the Galicianer Verband Mr. Sussman went to Warsaw Poland as a delegate from the Joint, he cabled us that Stryjer people were there, naked and starving and that help was needed urgently. We immediately cabled back to him "one thousand dollars" for the distribution to the Stryjer people there. When he came back to America he gave us receipts for the amount of fifteen hundred and fifty dollars with which he had helped our landsleit there. We gave him the balance.

This Stryjer Relief committee also gave $300.— for the adoption of a war orphan in the Krakau orphan home, which was taken care then by the Galicianer Verband.

We also gave $2,250.— to the United Jewish Appeal for a housing unit in Israel, which was built by the "Amidar", in the name of the Stryjer landsleit in New York. When the refugee camps were evacuated this committee was dissolved.

With the birth of Medinat Israel our Independent Stryjer Benevolent Society took an active part in all undertakings that were functioning in New York for the help of Israel. We contribute every year about $500.— to the United Jewish Appeal. We have already purchased from our treasury $13.000.— Israel Bonds, exclusive of the individual members that buy Israel Bonds.

We also take an interest in local philanthropic organizations and the Jeshiva University in New York, with a yearly contribution.

The present Officers of the Independent Stryjer Benevolent Society are as follows :

Charles Opper, President, Max S. Lieberman, Vice President, Hyman Schein, Treasurer, Morris Friedlander, Financial Secretary, Abraham Kriss, Recording Secretary, Jacob Ginsburg, Comptroller, Max Kleiner, Chairman of Cemetary, The trusties are : Charles Opper, I. Jonas Speciner, Morris Friedlander.

May the Almighty give long life to our society, to all our members and to the people in Israel.

UNITED STRYJER YOUNG MEN'S BENEVOLENT ASSOCIATION IN MEMORIAM

Max Birnbaum
Dave Brummer
Joseph Friedler
Leo Flamenbaum
Samuel Goldfisher
Harry Gottesman
Hyman Gross
Louis Haber
Max Heller
Samuel Lieberman
Dave Mehler
Harry Newirth
Jack Patrick
Nathan Rothstein
Dr. Leo Rubin
Herman Schottenfeld
Oscar Schottenfeld
Samuel Schottenfeld
Solomon Schwartz
Moe Sherman
Joseph Singer
Nathan Stark
Harry Wachtel
Daniel Weitz
Hyman Ziering
Sigmund Ziering
Joe Meltzer

From its inception the organization has continually come to the assistance of its Stryjer brethren. In 1915 the first Stryjer Relief Committee was founded to raise money to send to European families left destitute by the First World War. In 1933 the Stryjer Matzo Fund was set up by Reuben Fried and Abraham Sieger and for several years it supported the sending of Passover matzos to the poor families of Stryj. The end of the Second World War witnessed the reactivation of the Stryjer Relief Committee dedicated to coordinating the efforts of all Stryjer organizations to assist Stryjer refugees scattered throughout Europe. The Relief Committee, through CARE, sent hundreds of food packages and it also financed the construction of a house in Israel.

The present officers of the United Stryjer Y.M.B.A. are :

President, Abraham Sieger
Vice President, Reuben Fried
Secretary, Abraham Liebowitz
Treasurer, Joseph Baron
Sergeant-at-Arms, Solomon Lampel
Trustees, Max Zaum
Jack Birnbaum
Louis Ackerman
Cemetary Committee,
Chmn., Louis Lichteneger
Hospital Committee,
Chmn., Joseph Baron
Members, Reuben Fried

• • •

Morris Friedlander

THE HISTORY OF THE OLD INDEPENDENT STRYJER SOCIETY IN NEW YORK

Two months after the big fire in Stryj, in the year of 1886 on "Shabath Hagadol", whereby the entire city of Stryj was almost wiped out, a handful of Stryjer "landsleit" in New York came together in June 1886, and organized a Stryjer Congregation.

The purpose was to create headquarters for Stryjer people to meet, to hear news from home, to help each other in need and at the same time to have their own place to congregate on Saturdays and Holydays.

The first President they elected was Mr. Gotthoffer, and then down the line to this day have been : "Schwartzer, Wecker, Becher, Chaim I. Eichel, Feldman, Gruber, Wanderer, Fink, Mittler, Judis, Schechter, Nussenblatt, Friedlander, S. Eichel, Lippman, Fairberg, Opper.

This organization was growing rapidly in membership. The first step was to pro-

Marc Wieseltier

THE AFTERMATH OF CATASTROPHE

The Jew is haunted by the catastrophe of 1939-1945. Six million Jews lost their lives in Europe. The national psychology has been shaken. By nature and tradition an optimist, the Jew has become an easy prey to disillusion.

He cannot forget or forgive this tragic holocoust of our age, except by an impulse of faith unparalleled in history and by a will of greatness.

This book tells of the great deeds of Jews of our hometown Stryj, and this history will live for all time a perpetual monument after our dearest ones. It is a history of noble men who fought and suffered and persist in living so that our Nation might continue in a land of freedom ruled by free men.

This Yizkor Book of our hometown will add a new page, heretofore unwritten, in the history of the Jewish people.

The Benevolent Stryjer Fraternity consists of former Jewish inhabitants of the township of Stryj, who arrived in the United States after World War II. Having miraculously escaped brutal death at the hands of the Nazis, a small remnant of a once flourishing and populous Jewish community, settled in New York City environs banded together and founded in October 1958 the above named Fraternity.

Scattered over the tremendous expanse of the metro-politan area and neighboring cities and states, they felt a need to get together at least for festive occasions to see each other, to exchange news about friends and relatives in distant places, to comfort each other, to assist with advice and material help to those among us who may need it, to establish organized close contact with Irgun Olej Stryj who have settled in the State of Israel.

At the foundation meeting in October 1958 an executive committee was elected to guide the Fraternity.

The committee consists of :

Marc Wieseltier, President
Jonah Friedler, Vice-President
Sam Seliger, Vice-President
Edward Friedlander, Treasurer
David Kron, Secretary

What sparked lively activity among the membership, and occasioned many meetings and social get-togethers, was the idea of publishing a Yizkor Book in Israel consecrated as a memorial to our fathers and mothers, brothers and sisters, nephews and nieces, who succumbed to ruthless Nazi massacre during World War II., and a history of the Jewish Community of our hometown Stryj since its inception many hundreds of years ago up to its last, dark days during the Nazi years of extermination.

We have managed to establish relationship with our brotherly organization in Israel, and we hope, if needed, to be a help not only to the organization but to the State of Israel.

● ● ●

THE UNITED STRYJER YOUNG MEN'S BENEVOLENT ASSOCIATION

The United Stryjer Y.M.B.A. was organized on August 16, 1913 by :

Nathan Stark (D) First Pres.
Dave Brumer (D) Former Pres.
Henich Berger (D)
Max Heller (D) Former Pres.
Kalmen Horowitz (D) Former Pres.
Jacob Schachter (D) Former Pres.
Henry Meltzer, Former Pres.
Reuben Horowtiz

Samuel Kleiner
Harry Goldberg
Max Seeman
Samuel Lichteneger
Joseph Lampel

UNITED STRYJER YOUNG MENS BENEVOLENT ASSOCIATION

Front Row, Left to Right:

Abraham Seiger, President; Reuben Fried, Vice-President.

Back Row, Left to Right:

Abraham Liebowitz, Secretary; Joseph Baron, Treasurer; Louis Lichteneger, Chmn., Cementary Committee.

האגודה המאוחדת של יוצאי סטרי הצעירים

Benevolent Stryjer Fraternity organized in New York City on the 8th. of Oktober 1958.
Standing left to right: Sem Selinger vs. pres., Edward Friedlander treas.
Sitting left to right: Marc Wieseltier president, **Jonah** Friedler vs. pres.
David Kron secr.

אגודת יוצאי סטרי שהוקמה בניו־יורק ב־8 באוקטובר 1958

THE PUBLISHING COMMITTEE
Dr. Ada Barlev, Dr. Natan Kudish,
Maier Kass, Shimon Rosenberg,
Avigdor Rotfeld

CONTENT

SEIFER STRYJ

YIZKOR BOOK OF THE JEWISH COMMUNITY OF STRYJ

SEIFER STRYJ